

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Cilt / Volume
20

Sayı / Number
2

Haziran / June 2022

İktisadi İdari Bilimler Sayısı
Economic Administrative Sciences Issue

Manisa 2022

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.

Manisa Celal Bayar University Journal of Social Science is
the International Peer Reviewed Journal.

Dergimiz “TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı”, “DERGİPARK”, “EBSCO”, “Central and Eastern European Online Library”, “Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)”, “SCIP10”, “ASOS İndeks”, “İDEAL ONLINE”, “İSAM İlahiyat Makaleleri Veritabanı”, “Türk Eğitim İndeksi”, “Akademik Türk Dergileri İndeksi”, “Modern Language Association” ve “Arastirmax Bilimsel Yayın İndeksi” tarafından taranmaktadır.

This journal is indexed by ULAKBİM, DERGİPARK, EBSCO, CEEOL, SOBIAD, SCIP10, TEI, ASOS, ISAM, AKADEMİK DİZİN, IDEAL ONLINE, MLA and ARASTIRMAX.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos>
+902362012757 | cbusbe.dergi@gmail.com

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Sahibi ve Baş Editörü / Owner and Editor in Chief
Doç. Dr. Alpay BİZBİRLİK
Yönetim Kurulu Adına, Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü
On Behalf of the Administration Board, Director of Social Sciences Institute

Editörler / Editorial Board
Doç. Dr. Ülviyye AYDIN
Doç. Dr. Anıl GACAR
Doç. Dr. Kadir ADAMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Gülenaz SELÇUK
Dr. Öğr. Üyesi Gözde ŞAKAR
Dr. Öğr. Üyesi Bilal ELBİR
Dr. Öğr. Üyesi Mina FURAT
Arş. Gör. Dr. Emre ÇAKAR
Arş. Gör. Dr. Ali GERİŞ
Arş. Gör. Medine YILDIZ

İletişim Adresi / Correspondence: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Prof. Dr. İlhan VARANK Yerleşkesi, 45030 Manisa, TÜRKİYE.
Telefon / Phone: +902362012757 | Faks / Fax: +902362332766 | E-mail: cbusbe.dergi@gmail.com
Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos> Basım Yeri / Place: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Matbaası, Manisa. Kapak Tasarımı / Cover Design: Öğr. Gör. Gürol Yeraltı

©Copyright: MCBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir.
Writers are responsible for the content of their articles.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda dört (4) sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences is a four times a year published, refereed international journal.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos>
+902362012757 | cbusbe.dergi@gmail.com

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ahmet GÜÇ	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ali EROL	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe İLKER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Bünyamin DURAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Cahit TELCİ	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Chakib BENAFRİ	Cezayir 2 Üniversitesi
Prof. Cherifa TAYENE SAHED	University of Algier-z
Prof. Dr. Cüneyt Yenal KESBİÇ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun EMECEN	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ERDEMİR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KARĞIN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALKAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa MİYNAT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Nejdet HAYTA	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Osman BİLEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer TURAN	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi DURAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Serhat BAŞTAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar AYBEK	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel SELİM	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Ceren ÜNAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. F. Şayan ULUSAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Âdem SEZER	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin ÜNAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Buğra ÖZER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Burak KARTAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. F. Şayan ULUSAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Hande ŞAHİN	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet BİLGİ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Selhan ÖZBEY	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Gökhan BİÇER	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferhat ARSLAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi H. Saim PARLADIR	Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Mahmut SÖNMEZ	University of Texas San Antonio
Dr. Timo Müller	University of Augsburg

BU SAYININ HAKEM KURULU / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Ahmet AKKAYA	Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KOLBAŞI	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Melih ÖZÇALIK	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Yahya Kemal TAŞTAN	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf İNANDI	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Besim YILDIRIM	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Caner DEMİR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Filiz ÇOLAK	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan YALÇINKAYA	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Hilal ORTAÇ	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Murat İNCE	Bülent Ecevit Üniversitesi
Doç. Dr. Nihat Ozan KÖROĞLU	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Selman ABLAK	Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel AYBARÇ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Temel KACIR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Vedat TURGUT	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Yakup Alper VARIŞ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Kamil KABAKUŞ	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ati MERCİ	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aysun EYREK	Fenerbahçe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe KALYON	Trabzon Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Banu SARIBAY	Türk Hava Kurumu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bekir BURAL	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Deniz ARAS	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih KANA	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Gül ALTIN	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülenaz SELÇUK	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÖZATA	Giresun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi M. Adil SALEPÇİOĞLU	İstanbul Aydın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Melis MULAZIMOĞLU ERKAL	Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan ÇELİK	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Abdullah DÜVENCİ	Marmara Üniversitesi
Dr. Aykut GÜNLÜ	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Firuze GÜZEL	Ege Üniversitesi
Dr. Gamze TÜRKMEN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Hamide KILIÇ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. İbrahim KATİP	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Kübra KARAKAYA ÖZYER	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Nuran Ceren GÜZEL	Pamukkale Üniversitesi

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Başlık / Title	Yazar / Author	Sayfa / Pages
Yayıncılığın Yöndeşme ve Entegrasyon Üzerinden Reklam Bağlamında İncelenmesi	Ali Efe İralı	1-16
Meclis-i Vâlâ Defterlerine Göre Ceza Kanunnâmesi'nin Uygulanması (1859-1867 -Üsküp Sancağı Örneğinde-)	Arzu Taşcan	17-33
Kuraklığın Ebeveynler Üzerindeki Psikolojik Yansımaları: Nitel Bir Çalışma	Fatma Altınsoy	34-46
Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre Değerler Eğitiminde Yaşanan Sorunlar: Bir Meta-Sentez Çalışması	Çiğdem Kan	47-60
Türkiye'de İktisadi Büyümenin Kaynakları: Makine Öğrenmesi İle Karar Ağacı Bulguları	Cihan Çılgın, Aslı Seda Kurt	61-80
The Implementation of Flipped-Learning in a Subject-Matter Course at University Level	Burcu Varol, Suzan Kavanoz	81-98
AHP Yöntemi ile Ağırlıklandırılan Kriterlerle Veri Zarflama Analizi ve Bir Uygulama	Abdulkerim Güler, Hüdaverdi Bircan, Adem Babacan	99-118
Çocukların Boşanmaya Uyum Ölçeği-Aile Formu'nun Geliştirilmesi	Semra Kiye, Serap Nazlı	119-133
Çocuk ve Ergenlerde Duygusal Zekanın Cinsiyete Göre İncelenmesi: Bir Meta-Analiz Çalışması	Aslı Tunca	134-148
Sosyal Ağ Platformlarının Bilgi Politikalarına İlişkin Gizlilik Algısı: Kullanıcı Bilgi Davranışının Değerlendirilmesi	Türkay Henkoğlu	149-168
(De)Humanized Androids as Monsters in Garland's Ex Machina	Mustafa Fatih Dalyan, Nilsen Gökçen	169-183
Uluslararası Öğrencilerin Koronavirüs Farkındalıklarının ve Yükseköğretime Uyum Yeterliklerinin İncelenmesi	İsmail Karakuş, Sena Karakuş	184-195
Ses Eğitiminde Temel Becerileri Ölçmeye Yönelik Performans Derecelendirme Ölçeği Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması	Derya Eroğlu	195-205
Genly's Reformation of His Self through Intersubjective Encounter in The Left Hand of Darkness by Ursula K. Le Guin	Yağmur Sönmez Demir	206-213
Çocuk Kitaplarının Kültürel Aktarım Açısından İncelenmesi	Başak Karakoç Öztürk, Bilge Destegüloğlu	214-235
Gelir Eşitsizliği ve Enerji Tüketimi İlişkisi: Türkiye Örneği	Ayşe Arı	236-244
Balıkesir Milletvekili Ahmet Süreyya Örgüvren'in 1935-1939 Yıllarındaki Faaliyetleri	Merve Üner	245-258
Büyükşehir Belediye Çalışanlarının Örgüt Kültürü ve Örgütsel Bağlılıklarının Araştırılması: Karşılıklı Bir Analiz	İsa Uzun, Tansoy Yıldırım	259-280
Global Covid-19 Pandemic: A Comparison of Parents of Children with and Without Disabilities	Ayşe Dilşad Yakut	281-296
Para Vakfı: Faizli Dindarlık Mı? Karz-ı Hasen Mi? Bir Anlama Denemesi	Mehmet Ali Türkmenoğlu	297-314

Yayıncılığın Yöndeşme ve Entegrasyon Üzerinden Reklam Bağlamında İncelenmesi

Ali Efe İralı^{a, b}

Özet

Yeni İletişim teknolojilerindeki önemli gelişmeler, yöndeşme taraflarını zamanla farklı biçimde etkilemiştir. Çalışmada, bu ilgili teknolojik gelişmelerin oluşturduğu yeni fikirler, hem kullanıcı hem de yayıncı bakış açılarından tarif edilmiştir. Ana teknik çıktıları araştırmak için, geleneksel ve yeni medya ortamlarına dair alanyazın taraması gerçekleştirilmiştir. Çalışma, yeni çevrimiçi ortamlarda yer alıyor olan yayıncılık faaliyetinde bulunan yapılar üzerindeki yatay ve dikey entegrasyon süreçlerinin ana noktalarının anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Bu nedenle çalışma, yöndeşme ve entegrasyon yapıları etkisiyle ortaya çıkan olası bağlantıları incelemeyi amaçlamıştır. Alanyazın taramasından elde edilen bilgiler, yöndeşme bağlamındaki yatay entegrasyonun, internet yayıncılığı yapan medya organizasyonlarında kritik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Bir diğer önemli sonuç da, reklam bandı körlüğü sorunu, temel hizmetleri ücretsiz uygulama ya da sıklık sınırı gibi kavramların, kullanıcı ve yayın mekanizması arasında farklı bir etkileşimi sağlayan yöndeşme dolayısıyla ortaya çıkmış olmasıdır.

Anahtar Kelimeler

İlgilenim
Reklam Bandı Körlüğü
Temel Hizmetleri Ücretsiz
Yöndeşme
Yatay Entegrasyon

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 03.02.2021
Kabul Tarihi: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.873577

Review of Publishing Through Convergence and Integration in the Context of Advertising

Abstract

Breakthroughs in new communication technologies were influenced parties of convergence differently over time. In this study, new ideas created by these relevant technological developments were described through the user and publisher's side of view. The literature review was used to explore the main technical outputs for both traditional and new media environments. The study is important to understand the main effects of horizontal and vertical integration processes on the structures that use publishing activities involved in new online environments. Therefore, this study was aimed to review the possible connections that emerged through the effects of convergence and structures of integrations. The findings obtained from the literature review have shown that horizontal integration in the context of convergence has critical importance for online publishing media organizations. Another important finding is that notions such as banner blindness problem, freemium product or frequency capping, were emerged through convergence that enabled different interactions between user and publishing mechanism.

Keywords

Involvement
Banner Blindness
Freemium
Convergence
Horizontal Integration

About Article

Received: 03.02.2021
Accepted: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.873577

^a aliefairali@yahoo.com

^b Dr., Bağımsız Araştırmacı, ORCID No: 0000-0001-5332-1367

Giriş

Yeni iletişim teknolojileri gelişim gösterdiği ölçüde, geleneksel yayıncılık faaliyetlerinin yöndeşme bağlamındaki farklı arayışları da aynı biçimde değişmektedir. Özellikle 2020 yılındaki pandemi dolayısıyla ortaya çıkan karantina sürecinin, pek çok geleneksel yayına olan talepte düşümlere neden olduğu varsayılmaktadır. Eğlence ve medya sektörünün bu anlamda %5 ile %15 arasında bir küçülme yaşadığı; özellikle canlı müzik, sinema ve tiyatro gösterilerinde bu oranın %50'leri bulduğu, ancak sayısal ortamda bir yükseliş gözlemlendiği bilinmektedir (PWC, 2020). Başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere pek çok ülkenin önemli gazeteleri örnek alındığında, %6 ile %50 arasında sayısal abone artışı gözlemlenmiştir (Turwill, 2020). Sayısal reklamcılık ortamlarında 2020 yılı itibarıyla bir duraklama olmasıyla birlikte, 2025 itibarıyla 526 milyar doları bulan bir sayısal reklam harcaması öngörülmektedir (Statista, 2020a). İnternet yayıncılığı kapsam dışında bırakıldığında ortaya çıkan elektronik dergi, kitap ve makale ortamlarındaki kâr seviyesinin ise 34 milyar doları geçeceğine yönelik tahminler yapılmaktadır (Statista, 2020b).

Teknik yeterliklerin artması ve buna bağlı olarak sayısal ortama kendisini adapte etmeye çalışan geleneksel yayıncıların ekonomik işbirlikleri doğrultusunda önemli değişimler geçirmeye devam edeceği düşünülmektedir. Bu anlamda firmaların birbirlerine olan entegrasyon süreçlerini anlamak, gelecekte oluşacak yeni sistemleri yorumlamakta yardımcı olacaktır. Francalanci, Willcocks ve Kern (2001), bilgi teknolojileri sektörü üzerine yaptıkları çalışmada internet üzerinde girişimleri bulunan firmaların, yatay entegrasyon üzerinden gelişen bir pazara karşı nasıl etkileneceklerine değinmişlerdir. Bilgi teknolojilerinde zirve konumunda yer alan firmaların eğer gerekli hamleleri yapmazlarsa yerlerini başkalarının dolduracağını ileri sürmüşlerdir. İlgili çalışmanın üzerinden geçen on dokuz yıllık bir süre içerisinde, çoğu anlamda bu düşünceyi destekleyen sonuçlarla karşılaşmıştır. Amazon'un internet sitelerinin sıralanması ve anahtar kelime gibi çeşitli istatistiksel analizlerinde kullanılan Alexa uygulamasına son vermesi bu sonuçlardan önemli bir tanesidir (Patterson, 2021). Diğer yandan, firmaların birbirlerine ya da mevcut teknolojik yeniyeye adapte olma çabaları neticesinde farklı sorunlar ve alternatifler etrafında şekillenen temel hizmetleri ücretsiz ürünler, reklam engelleme yazılımları, reklamların sıklık sınırı ve reklam bandı körlüğü gibi kavramlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle Web 2.0 dönemi sonrasında meydana gelen elektronik ortam üreticilerindeki değişim, geleneksel yapıyı bir hayli zorlamış; kullanıcıların yeni ortam arayışlarında farklı pencereler açılmaya başlamıştır. Bu pencerelerin neler olduğu, hangi yeni sistemleri ve modelleri beraberinde getirdiğini anlamanın, gelecek senelerdeki sayısal altyapılarda kullanıcıları neyin beklediğine dair çıkarımlarda yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın, alanyazında hem geleneksel hem de yeni medya için yöndeşme ve entegrasyon bağlamında ayrı ayrı anlatılan reklama odaklı internet teknolojileri üzerine şekillenmiş kavramsal yapıları ve sorunları tek bir çerçevede, yayıncılar üzerinden ele alması bakımından öneme sahip olduğu düşünülmektedir. Yapılan alanyazın taramasında, geçmişte yeni medyadaki değişimi yatay ve dikey entegrasyonla bağıntılı biçimde inceleyen (Gade ve Raviola, 2009); internet siteleri ile basılı gazetelerin çapraz medya üretimi konusunda haber merkezi yöndeşme stratejilerine odaklanan (Avilés ve Carvajal, 2008); bilginin iletimi konusunda çapraz endüstriler arasındaki medya yöndeşmesini incelemiş (Chon vd., 2003) çalışmalar olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, medyadaki yöndeşme etkisini yatay ve dikey entegrasyon anlamında doğrudan reklam noktalarındaki değişimler üzerinden

derleyen bir çalışmaya rastlanılmamış olması sebebiyle, çalışmanın bu anlamda özgün bir değere sahip olduğu düşünülmektedir. Çalışma, yöndeşme dolayısıyla kullanıcı ve yayıncı tarafında reklama dair ne tür farklılıkların ortaya çıktığı ve yayıncılık sektörünün paydaşları arasındaki geçişin hangi entegrasyon türü desteğiyle kuvvetlendiği biçiminde sunulan iki soruya yanıt aramaktadır.

Çalışma kapsamında, geleneksel ve yeni medya ortamlarında, iletişim teknolojileri doğrultusunda oluşan değişime dair bir derleme gerçekleştirilmiştir. Değişimin ana etkeni olan yöndeşme kavramı, onun alt paydaşları olarak mevcut sektörü farklılaştıran entegrasyon yapıları incelenmiştir. Bu çalışma ile, günümüzdeki yayıncılık faaliyetlerinde, yöndeşme ile gelişen ve entegrasyon ile birlikte birbirine adapte olan yapıların reklam bağlamında ortaya çıkan etkilerinin neler olduğunun cevabı aranmaktadır. Çalışma, neden-sonuç ilişkisi üzerine inşa edilmiştir. Böylece, yöndeşmenin ve entegrasyonun etkisi ile birlikte oluşan sayısal ortamdaki yayıncılığa dair değişim sürecinin sonuçlarının daha iyi anlaşılacağı varsayılmaktadır. Değişimin teknik boyutu, yayıncılar nezdindeki gelir yöntemlerini değiştiren reklam odaklı unsurlarla sınırlandırılmış olup; değişen algı üzerinde kullanıcıların ve yayıncıların karşılıklı verdiği tepkisel ürünler de kapsam dâhiline alınmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde yöndeşme ve entegrasyon kavramlarının geleneksel yayıncılık bağlamı incelenmiştir. Ardından, bu kavramların internet üzerindeki yayıncılık faaliyetlerine olan etkileri ve ortaya çıkardıkları yeni sistemler ve modeller üzerinde durulmuştur. Çalışmanın son bölümünde, elde edilen başlıca önemli çıktılara yer verilmiş olup; geleceğe yönelik incelemelere dair önerilerde bulunulmuştur.

Geleneksel Yayıncılıkta Yöndeşme ve Entegrasyon

Elektronik ortamdaki yayın çalışmalarında yaşanan gelişmeler, bilginin sayısallaşmış formunu internet ile birlikte yorumlama anlamında benzer şekilde etkilemiştir. Yaşanan süreç, internetin gelişmesi ile birlikte farklı isimlerle ama yine aynı biçimde uyumlu tasarıma doğru uzanan sürecin kapılarını açmıştır. Aslında bu tüm kitle iletişim araçları için de böyledir. İletişim mecraları birbirinden bağımsız bir teknik altyapıyla ilerliyor gibi görünse de, aslında ilerlenen hedef nokta aynı olmaktadır. Kâr maksimizasyonu hedefi, gerçek ve tüzel kimlikleri ortak paydada birleştirmesi sebebiyle teknolojinin gelişimine de etki etmektedir. Dolayısıyla, teknolojik üretilere dâhil olma sürecinde bir paydaş arama gayretine doğru yönelmeler başlamıştır. Bunun da beraberinde sayısal ortamın ürünlerinde yöndeşme (convergence) etkisini getirdiği söylenebilmektedir. Yöndeşme, alanyazında yeni iletişim teknolojilerini kullanan bilgisayar ve görsel iletişim araçlarının teknik ve ekonomik anlamda kesişmelerini, birleşmelerini ifade etmektedir (Geray'dan aktaran Yıldırım, 2010, s.231). Yöndeşmenin etkisinin artması bir noktada, iletişim araçları arasındaki kesin çizgilerin de ortadan kalkmasına sebebiyet vermektedir. Ama bu durum dikey ve yatay ekonomik süreçlere sahip yayın kuruluşlarında farklı etkiler ortaya çıkarmaktadır. Bu sebeple, yayın kuruluşları özelinde dikey ve yatay entegre sistemlerin incelenmesinin, yöndeşmenin bağlamının günümüz koşullarında nasıl şekillendiği konusunda daha çok yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Mueller (1999, s.19)'e göre, 1950'lerin dikey yapıya sahip medya ortamı, 1990'lara doğru gelindiğinde yatay konuma geçmeye başlamıştır. Bahse konu olan dikey ve yatay yapılar, kitle iletişim araçları için ele alındığında, üretimden halka çıkışına kadar olan süreçlerini temsil etmektedirler. Eğer üretimin çeşitli aşamalarından, nihai kullanıcıya ulaşıncaya kadarki süreçte başka sektörlerden paydaşlarla ortak hareket edilmiyorsa, dikey bir sistem söz

konusudur. Dikey yapılarda da tekelleşme eğilimi görülebilmekle beraber, bilginin pahalı, yüksek maliyetli olma durumu ön plana çıkmaktadır. Dikey yapılar, aynı zamanda üretimini gerçekleştirdikleri ürünlerin tüm süreçlerini de kendi himayelerinde bulundurup onların da sorumluluklarını almayı isteyebilirler. Bu da ürünün kendisinde uzmanlaşmayı, tek bir noktaya odaklanmayı zorlaştırarak; gücü dikey yapının alt katmanlarına dağıtmaya sebep olabilmektedir. Mahoney (1992) bu konuya iki farklı açıdan yaklaşmaktadır. Dikey finansal sahiplik konusunda stratejik maliyetler bakımından oluşan dezavantajları inceleyen Mahoney, K. J. Arrow'un 1975 tarihli çalışmasında dikey yapının sözleşmeli çalışan taraflar arasındaki asimetric bilgi problemini ortadan kaldırdığını söylediğini aktarmaktadır. Diğer yandan, K. R. Harrigan'ın 1984 tarihli çalışmasında bunun aksine, tecrübeye dayalı bilgiye erişimin farklı tedarikçilerle çalışmama dolayısıyla kaybolacağını dile getirdiğini ifade etmiştir (1992, s.570). Yatay harekette ise birden çok araç, birbiriyle veri alışverişi yaptığı gibi, kâr noktasında da ortak paydaya sahip olabilir. Dolayısıyla bilginin de maliyetinin paydaşlara dağılması söz konusudur ve uzmanlık sahası yatay entegre sistemlerin kendi bünyelerinde kalmaya, gelişmeye devam edebilmektedir. Daha hızlı, daha kolay ve daha ucuz erişim mümkündür. Çünkü dışarıdan destek alınması mümkün olup; üretilen ana konuya daha çok güç ayrılabilir. Mueller (1999), yatay ortamdaki her bir paydaşın kendisine ait bir uzmanlığa sahip olduğunu ve yatay yapının bu uzmanlıklar sayesinde ortaya çıkanlarla büyüyerek pazarda daha çok çeşitlilik oluşturduğunu belirtmektedir (1999, s.22-23). Diğer yandan bir sektör içerisinde sadece dikey ve yatay eğitim söz konusu olmayabilir. Örneğin sinema sektörünün devleri açısından konuşulması gerekirse, yer yer dikey yer yer yatay entegrasyondan söz edilebilmektedir. Jin (2012, s.411), bu durumu neoliberal sistem içindeki küreselleşmeye uyum hedefleri ve çok büyük sermayedar gruplarının gücü elinde bulundurma isteği olarak ifade etmektedir.

Endüstrinin medyadaki kolları için bakıldığında, ağırlıklı olarak yatay entegre olan bir sistemin varlığı kendisini göstermektedir. McPhillips ve Merlo (2008) çalışmalarında, medyada görülen yöndeşme etkisinin, endüstriyi yatay entegrasyon ile birlikte yeniden tanımlamaya başladığını dile getirmektedir. Aynı çalışmada, yöndeşmenin birden çok potansiyel kârlı alanı bir araya getirdiği ve medya liderlerinin bu birleşmeden faydalanması gerektiği ifade edilmektedir (2008, s.242). McPhillips ve Merlo, bunu örneklendirirken Birleşik Krallık'ta yayın yapan en büyük televizyon kuruluşlarından biri olan BSkyB'nin aynı zamanda telekomünikasyon alanında da yatırım yapmaya başlamasından bahsetmektedir (2008, s.242-243). Birbirinden beslenen sektörlerin birleşmesi, son kullanıcının yararına olan yeniliklere ve kolaylıklara sebep olmaktadır. Yerli anlamda Turkcell'in Dergilik isimli taşınabilir cihaz uygulaması buna karşılık gelebilecek örneklerden olmaktadır. Dergi, bir basılı ürün olarak; basıldığı şekliyle Dergilik uygulamasında yerini almaktadır. Uygulama dışında herhangi bir farklı ek uygulama kullanılmamakta; okuma ve takip süreci olduğu şekliyle Dergilik'in içinde gerçekleşmektedir. Turkcell, aslında sektörün dışında bir iletişim teknolojisi şirketi olmakla beraber, pazardaki alternatifleri gözetererek kendini yöndeşme bağlamında sürece entegre eden bir pozisyon almaktadır.

Geleneksel yayıncılık söz konusu olduğunda, yayınevlerinin elektronik kitaba geçmesinde görülen entegrasyon süreci, bu sefer teknoloji tarafından geleneksel üreticiye doğru bir yönelmeyle örneklenmektedir. Sosyal medyanın yükseliş dönemlerinde elektronik yayıncılığın, basılı ortamlar için çok önemli bir tehlike arz etmediği; kitap okumanın verdiği fiziki materyal hissiyatının e-kitaba karşı hali hazırda tercih edilme bakımından önemli bir role sahip olduğunu yönünde görüşler mevcuttur (Watson, 2007). Bununla birlikte, aynı

dönemde yöndeşmenin etkisiyle pazarın değişime girmesi kaçınılmaz olmuştur. Geleneksel ve elektronik yapı etrafında kurulu yeni ortamların birleşmeye başlaması, entegrasyon bakımından seyri de diğer sektörlerden farklı biçimde şekillendirmiştir. Bahse konu entegrasyon süreci, dikey ağırlıklı bir süreçtir. Santos ve Wildenbeest (2017, s.120), elektronik kitap sektörünü tanımlarken; yaptıkları çalışmada üreticinin, ürün için satış ve pazarlama ekiplerinin yüksek fiyat sunmalarını istediği bir dikey pazar görüntüsü sergilediğini aktarmaktadırlar. Bunun temel sebeplerinden biri olarak pazarda tek el oluşturma gayreti içerisinde yapılar gösterilebilir (Kumoi ve Matsubayashi, 2014; Jiang ve Katsamakos, 2010). En nihayetinde, yayıncıdan satışa kadar olan sürecin kontrol altına alınmasına karşı da pek çok yayıncı kendi farklı sistemlerini geliştirmiştir. Örneğin 2010 yılında Amazon'a rakip olarak Apple'ın e-kitap sektörüne girişi ve tekeli kırmak isteyen büyük yayıncıların ajans modeline geçerek, perakendecileri kârdan pay alan temsilciler olarak tanımlamaya başlamaları konu hakkında önemli fikirler sağlamaktadır (Santos ve Wildenbeest, 2017, s.90). Dikey entegrasyon modellerine, yayıncılık sektöründe sıklıkla rastlanmakla birlikte, farklı etkileşim alanları oluşturmak için internet ile iş yapan sektörlerde yatay seyir görülmektedir. Yatay entegrasyon da nispeten benzer denilebilecek sektörlerle değil aynı zamanda farklı ve yine olası kâr noktası sağlayacak sektörlerle de eş doğrultuda ilerlemeyi sağlamaktadır. Canclini (2009, s.141) bu anlamda yöndeşmenin ekonomik noktalarını örneklendirirken, müzelerin galerilerde görüldüğü gibi profesyonel sanat uzmanlarının yanında turizm, emlak, şehircilik, reklam ve moda sektörünün içinde yer alanlardan da faydalanmaya çalıştığını belirtmektedir.

Yöndeşmenin ve yatay entegrasyonun, sektörler arasındaki katı bariyerin kalkmasına ve daha saydam bir hal almasına sebep olduğu söylenebilir. Bu noktada küresel ekonomiye adaptasyonun derecesi önem kazanmaktadır. Teknolojik gelişme dolayısıyla maliyetlerin düşmesi için giderek azalan bir basılı ortam olduğu gerçeği de yadsınamaz durumdadır. The Guardian'dan Allison Flood'un (2015) aktardıkları üzerinden elde edilen veriler göstermektedir ki, geleneksel ortamlara dair üretim, sayısal ortam karşısında 2014'ten beri istikrarlı biçimde düşmektedir. Bu da yayınevlerinin yaşadığı sıkıntıları gün yüzüne sermektedir. Elektronik yayıncılık faaliyetleri kapsamında dergi ve kitapların, çeşitli formatlarda taşınabilir cihazlarda yer alması giderek artmakta, okuyucu kitlesi büyümektedir. Bir noktada basım endüstrisinin bundan etkilenmesi de kaçınılmaz olmaktadır (Ingram, 2015). Etkinin okuyucu kitleleri üzerinde de olumsuz etkiler doğuracağına dair bazı düşünceler mevcuttur. Örneğin, Peiser (2000), Web 2.0 teknolojilerinin yükseliş dönemi öncesinde yaptığı çalışmada Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya'da 25 yıldır süren bir gazete tiraj düşüşü olduğunu aktarmaktadır. Bu düşüşün etkilerinin, daha sonraki nesillerin de gazete okuma eğilimini azaltacağı endişesini dile getirmiştir (2000, s.19-20). Bu endişeyi desteklediği düşünülebilecek biçimde, çocukların okuma alışkanlıklarına dair yapılmış çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda yetişme ortamı (evdeki okuma ortamı) kaynaklı etkilerin öneminin yanında, genetik kodların da büyük oranda etki sahibi olduğu belirtilmektedir (Van Bergen vd. 2016, s.153,158-159). Peiser ile aynı yıl, Althaus ve Tewksbury (2000) tarafından yapılan çalışmada, internet teknolojilerinin altyapı gelişmelerinin ve kullanım alanındaki genişlemelerin, değişimin, basılı ortamın kullanımının azalmasında önemli ölçüde rol üstleneceği dile getirilmiştir. Nitekim, Ha vd. (2016), günümüzde görülen gazetelerdeki tiraj düşüşünün bir alan kayması neticesinde meydana geldiğini söylemişlerdir. Özellikle taşınabilir cihaz ve bu bağlamda sosyal medya kullanan kişilerin, haber alma yöntemlerinde bir değişiklik olduğu, basılı ortamdan sayısal ortama geçiş yaptıkları görülmektedir (2016, s.733-735). Bu durumun geçerliliği sadece haber alma açısından değildir. Aynı zamanda

Dimmick, Chen ve Li (2004) tarafından 211 katılımcıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin Ohio eyaletinde uygulanan araştırmada, internet ve geleneksel medyanın kişisel tercihler üzerinden bir karşılaştırılması yapılmıştır. Yeni olarak adlandırılan internet yayıncılık faaliyetlerinin, geleneksel medyaya oranla hem kullanıcı memnuniyeti hem de tatmin yönünden geleneksel medyanın ilerisinde konumlandığı aktarılmıştır (2004, s.29-32). Lacy vd. (2010, s.44) tarafından yapılan çalışmada, internet yayıncılığı çatısı altında kabul edilebilecek yurttaş gazeteciliği ve blog sitelerinin, geleneksel yayıncılığı tıpkı süreli yayın yapan dergilerin üstlendiği role benzer biçimde, tamamlayıcı bir görev görebileceği aktarılmıştır.

İnternet yayıncılığının edindiği yeni konum, farklı gelir noktalarını da gündeme getirebilmektedir. Bir yandan geleneksel yayıncılıktan gelen stratejiler varlığını sürdürürken; diğer taraftan, görselin ve onun etrafında çizilen işitsel ya da yazılı araçların yeni modeller üzerine inşa edildiği yeni bir dönemin başladığı söylenebilmektedir. Tabii ki internet de kendi getirdiği katma değerler bakımından çeşitli alt kollara ayrılabilir. Örneğin, geleneksel yayıncı gazete veya televizyon kurumlarının internet siteleri büyük farklılık göstermektedir. Van Selm ve Peeters (2007)'e göre, bu farklılaşmanın temelini ilgili geleneksel yayın kuruluşunun tercih ettiği ve teknolojinin el verdiği unsurlar belirlemektedir. Gazeteler, internet üzerinde kullanıcılarla daha çok etkileşime geçebilecekleri ortamları tercih ederken; televizyon yayınlarının internet sayfaları daha doğrudan ses ve görüntü odaklı yayınlar olarak kalmaktadırlar (2007, s.652-653).

Yayın ortamları, Round ve Bentick'in de (1997, s.556-558) çalışmalarında değindikleri üzere genel anlamda iki ayrı gelir kalemine sahiptirler. Birincisi satış, diğeri ise reklam gelirleridir. Satış da doğrudan ve dolaylı olmak üzere ayrılabilir. Çeşitli ajanslar, mağazalar ve benzeri aracı kuruluşlarca temin edilen ortamlarda yapılan satışları dolaylı olarak nitelemek mümkün. Bu satışlar, komisyon kesintileri ve kâr payları bakımından yayını yapan kuruluşa nispeten bir geri dönüş sağlasa da, doğrudan birincil elde satış kadar büyük bir gelir noktası oluşturmamaktadır. Katkısını, yayının bilinirliğini artırmak şeklinde gerçekleştirdiği söylenebilir. Doğrudan birincil elden satışlar ise, abonelikler üzerinden şekillenen satışlardır ki; okuyucular bu sisteme viral tipteki dolaylı yolları veya reklam üzerinden yapılan tanıtımları kullanarak ulaşırlar.

Reklam gelirini oluşturan temel unsurları ise basılı ve sayısal ortamın her ikisi için de tek çatıda üçe ayrılabilir. Bunlar doğrudan ilgili yazılı, görsel ya da işitsel materyal ile birlikte açıkça reklam olduğu söylenerek sunulanlar; bir araştırma yazısı şeklinde gibi sunulan ama sponsorun adının belirli olduğu, sponsor olduğunun vurgulandığı ve ilgili sponsorun yayın kuruluşunun topluluğu ile etkileşime geçebilmesini sağlayanlar, diğer ismiyle sponsorlu içerik (sponsored content advertising) (Becker-Olsen, 2003, s.2); sponsor olanın sponsor olduğu söylenmeden, yayın kuruluşu tarafından sponsorun haberi yokmuşçasına hazırlanmış gibi sunulan, etik olarak sorgulanan ve ücret karşılığı hazırlanan sistemler, diğer ismiyle yerel reklamcılık (native advertising) şeklindedir (Karen Han, Drumwright ve Goo, 2018). Bu üç türü de hem basılı hem sayısal ortam mecralarının çoğunda görebilmek mümkün. İki mecra da birbirlerinden, reklam ve satış teknikleri açısından beslenmektedir. Diğer taraftan basılı ortamın sadece reklam ve satışta değil, teknikte de, gelişen teknoloji ile birlikte sayısal ortama farklı adapte denemeleri yaptığı anlaşılmaktadır. Örneğin Schechner ve Ovide (2009) tarafından kaleme alınmış yazıda Americhip firması tarafından geliştirilmiş bir baskıda video (video-in-print) teknolojisi uygulandığı dile getirilmiştir. Aktarılanlara göre Amerika Birleşik Devletleri'nin televizyon yayın kuruluşlarından olan CBS'in CBS Monday isimli televizyon

dergisi, 2009 yılında ilgili kanala ait 40 dakikalık dizi tanıtımları ile Pepsi Co. firmasının reklamlarını içeren bir video çalışmasını derginin içerisine adapte etmiştir. Dergiye yerleştirilmiş olan küçük bir ekran vasıtasıyla ilgili videonun oynatılması sağlanmıştır. Bu tip çalışmalar beklendiği üzere bazı maliyetleri de beraberinde getirmektedir. Gelirin, elde edilmesi sırasında oluşan maliyetler yayıncılık faaliyetini bugünün koşullarında etkileyen hususların ilk sıralarında yer alabilmektedir. Günümüzde, elde edilen gelirlerin, teknik sistemdeki farklılaşma ile değişime gitmesi söz konusu olmaya başlamıştır. Yayıncılık ortamlarının, basılı kavramından çevrimiçi sisteme adapte olma çabası içerisinde kaydedilen değişim, rekabet içerisinde kimi kurum ve kuruluşların piyasadan çekilmesine dahi sebebiyet verebilmektedir. Pazar genişlemekte, aynı zamanda bilgi akış hızının artması vesilesi ile gelirin elde edilebileceği adına daha çetin rekabet şartları ortaya çıkmaktadır. Gelişimin, perakende gibi farklı piyasalardaki ilerlemelere bağlı olarak 2000'lere gelirken ivmesini artırmış olmasının da bunda payı yüksektir. Daha kolay, daha hızlı ve daha ucuz yollar ile ulaşımın sağlanmasının, pazar ve nihai kullanıcı üzerinde de bir etki oluşturduğu söylenebilir.

İnternet Yayıncılığı Üzerindeki Farklılaşma

İnternet, geleneksel gelir modellerinden farklılaşma çabaları ve yöndeşme etkisi ile birlikte doğan sayısal teknoloji ortaklıkları dolayısıyla 1990'ların ortalarında kendine farklı sahalara oluşturmuştur. Konu, reklam ve pazarlama faaliyetlerine kadar uzanmıştır. Yatay bir seyir yönünde, şirketlerin farklı sektörlerde kendilerine alan yaratma çabaları ortaya çıkmaya başlamıştır.

Büyük iletişim teknolojisi şirketleri, daha önce kullanmadıkları ya da toplum tarafından henüz fark edilmemiş yeni ortamları denemeye yönelmişlerdir. Bu anlamda internet üzerinde banner ya da Ertekin (2012, s.333) tarafından belirtildiği adıyla reklam bandı olarak kendini gösteren ilk örneğin, AT&T isimli telekomünikasyon firmasının hotwired.com adresine Ekim 1994'te verdiği reklam olduğu kabul edilmektedir (Cho, 2003). İlk kullanıcı etkileşimli reklam bandı unvanına ise Hewlett Packard firması tarafından Red Sky Interactive firmasına yaptırılan ve Shockwave altyapısını kullanan HP Pong isimli çalışmanın sahip olduğu; Joel Hladecek ve Christopher Hurwitz tarafından oluşturulan çalışmanın, kullanıcıların yapay zekâya karşı iki boyutlu biçimde masa tenisi oynamasını sağladığı bilinmektedir (Hurwitz, t.y.; Betoni, 2011; Barnes ve Hair, 2009, s.225). Bu örneklerden farklı biçimde, zamanla reklam bandı çalışmaları farklı sitelerde yer almaya ve tasarımsal açıdan farklılaşmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu noktada, reklam bantları beraberinde teknik anlamda yeni sorunlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sorunlardan biri de çok sayıda reklam bandının, belirli bir noktadan sonra kullanıcının dikkatinden kaçmaya başlamasıdır. Benway (1998), reklam bantlarının kullanıcı tarafından ıskalandığı bu durumları reklam bandı körlüğü (banner blindness) olarak isimlendirmiştir. Yaptığı çalışmada bu durumu, site sayfalarında yer alan menülere uzak kalan reklam bantlarının gözden kaçmaya daha yatkın olmaları ile örneklendirmektedir (1998, s.463-464). Burke vd. (2005) de, hareketli ve durağan reklam bantlarıyla yaptıkları çalışmalarında, kullanıcıların önemli oranda ilgili iki reklam bandı türünü de benzer anlamda görmezden gelmeyi tercih ettikleri sonuçlarına ulaşmışlardır. Cho (2003), reklam bandının dikkat çekmesindeki faktörleri üç ana başlıkta toplamıştır. Bunlardan birincisi teknik tasarımsal özellikler, ikincisi reklam bandının iletiyi aktarım kuvvetiyle bağlantılı özellikler ve üçüncüsü reklam bandının kaynağının güvenilirliği (itibar) ve çekiciliği gibi özelliklerdir (2003, s.210). Bu belli başlı özelliklerle birlikte, ürünün kendisine ait nitelik değerleri de dikkat

çekme konusunda önemli olmaktadır. Örneğin günlük tüketimde sıklıkla kullanılan bir ürün ya da hizmet ile lüks tüketime yönelik bir ürünün reklam bandı çalışmaları, ya da bu ürünlerin yer aldıkları sistemlerdeki seyredilme ve okunma derecelerindeki farklar önemli etkiler oluşturabilirler. Bunu yüksek veya düşük ilgilenim (high-low involvement) düzeyleri ile ifade edebilmek mümkün. Bir bisküvi ya da su markasına ait ürünler düşük ilgilenim olarak, bilgisayar veya onun daha yukarısında kalan yüksek değerli ürünler yüksek ilgilenim biçiminde örneklendirilmektedir. Ulusu (2016, s.569-570,575), yüksek ilgilenimde tüketicinin daha fazla araştırmaya yöneldiğini; buna karşın düşük ilgilenimde daha az araştırmayla birlikte tüketicilerin logo, marka ve müzik gibi konulara odaklandığını bu yüzden bu tip ürünlerde reklam tekrarının artması gerektiğini vurgulamıştır. İnternet sitelerindeki reklam bandı çalışmaları için de, yayın tipi değişse de benzer sonuçlar ortaya çıktığına yönelik çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Cauberghe ve De Pelsmacker (2008) tarafından 281 üniversite öğrencisiyle yapılan çalışmada, internet üzerinde yayın yapan bir dizi programı ve etkileşimli bir sinema-televizyon test yazılımı vasıtasıyla reklam bantlarına yönelik dikkat araştırılmıştır. Düşük ilgilenim seviyesi için dış macunu, yüksek ilgilenim seviyesi içinse araba temalı iki ayrı reklam bandı hazırlandığı aktarılmıştır. Çalışma sonucunda, yüksek ilgilenimli ürün ile program arasında, düşük ilgilenime göre dikkat bakımından farkın açık olduğu ifade edilmektedir. Yine aynı şekilde, yüksek ilgilenimli ürünün etkileşimli yazılımla, düşük ilgilenimli ürünün ise dizi programıyla marka ve dikkat bakımından daha uyumlu sonuçlar gösterdiği belirtilmiştir (2008, s.94). Bir başka çalışma da Hervet vd. (2011) tarafından Kanada'daki Laval Üniversitesi'nden 48 öğrencinin katılımıyla, göz takip sistemini kullanarak reklam bantları üzerindeki dikkat ve hatırlama konuları üzerine yapılmıştır. Çalışmada, internet sitesi sayfaları üzerine yerleştirilen reklamların dikkat için önemli etkileri olduğu, ama dikkatin garanti edilemeyeceği sonuçlarına varıldığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte, sayfanın içeriği ile uyum gösteren reklam bandı çalışmalarının daha yüksek hatırlama sonuçları sunduğu aktarılmaktadır (2011, s.714-715). Dikkat çekme özelliği bakımından internet sitelerinde yer alan çok sayıda reklam bandı örneği mevcuttur. Ancak özellikle reklamları bir nevi konsolide etmesi açısından öne çıkan The Million Dollar Page (Milyon Dolarlık Sayfa), reklam bandı çalışmalarına dair oldukça farklı bir sistem ve yeni bir gelir modeli sunmuştur. İnternet sitesi, bugün taşınabilir cihazlar için üretilmiş olan Calm uygulamasının şirket kurucusu Alex Tew tarafından 2005 yılı Eylül ayında sektörde yerini almıştır. Bounds (2006) ve Garone (2016) tarafından aktarılanlara göre, tek bir sayfada yapılandırılan yatay ve dikey hizada 1000'er adetten toplam 1 milyon piksellik alanın her birimi, reklam verenlere 1 dolar üzerinden ücretlendirilmiş; 5 aylık kısa bir sürede reklam verenler tarafından doldurulan alanlarda, piksel sayısına bağlı görseller ve bu görsellere ait adres bağlantıları yer almıştır.

Reklam bandına dayalı reklam gelirlerinin yaygınlaşmasını takiben 2000'lerin ortalarında başlayan teknik gelişim, reklamı da dolaylı biçimde yeniden değerlendiren bir sürecin kapılarını aralamıştır. İşte tam bu dönem içerisinde gündeme geleneksel reklamcılığın yeniden yorumlanan türevleri gelmeye başlamıştır. 2006'da, uzun yıllardır aslında sistematik bir çerçeveye oturtulmadan uygulanan bir reklam stratejisinin ismi, Fred Wilson tarafından yeni bir iş modeli olduğu vurgusuyla açıklanmış; modelin ismi freemium şeklinde belirtilmiştir (Pujol, 2010). Oxford Üniversitesi sözlüğü bu kavramı, özellikle internet üzerinde, daha gelişmiş özellikleri için ödeme zorunluluğu bulunurken, temel hizmetlerin ücretsiz olarak sağlandığı bir iş yapma yolu şeklinde ifade etmektedir (Oxford Learner's Dictionaries, t.y.). Kısaca, kavramı temel hizmetleri (özellikleri veya kullanımı-çalıştırması-

dinlemesi-izlemesi-okuması) ücretsiz olarak kullanabilmek mümkün görünmektedir. Temel kavramını, ürünün gelişmiş özelliklerinden bağımsız olarak her kullanıcıya sunulan giriş seviyesindeki özellikler olarak da belirtebiliriz. Wilson, kendi internet sayfasında, öncelikle pazarda mevcut bulunan ürünlerin nasıl işlediğini anlattıktan sonra, bu iş modeli için ziyaretçilerden öneriler almış ve isim bu şekilde ortaya çıkmıştır. Ücretsiz anlamına gelen free ve ödemeli sistemi ifade eden premium kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır (Wagner, Benlian ve Hess, 2014; Wilson, 2006). İsmi yeni ama kendisi aslında çok daha uzun bir süredir uygulamada olan bir sistemdir. İnternet üzerinde yer alan yayınların, uygulamaların veya benzeri diğer yapıların belirli bir ücretli ödemeye farklı avantajlar sunması prensibine dayanmaktadır. Bugün pek çok farklı örneği bulunmaktadır. Müzik dinleme servisleri, bulut sistemi üzerinde depolama hizmeti veren yazılım firmaları, büyük anlamda video seyretme sayfaları, sosyal ve akademik iş ağlarının bazıları örnekler arasında yer almaktadır. Günümüzde uyumlu tasarım süreci sonrasında internet yayıncılığı üzerinde çalışan pek çok basın kuruluşunun da bu tekniği benimsediği görülmektedir. Yayıncılıkta Web 2.0 sonrasındaki temel hizmetleri ücretsiz uygulama tipinin birçok farklı yöntemi bulunmaktadır. Bunları, reklamlı gösterim, özellik veya sayfa erişimi kısıtlamalı, kullanım süresi kısıtlamalı şeklinde örneklendirmek mümkün (Sjøvaag, 2015; Wagner, Benlian ve Hess, 2014; Carson, 2015). Türkiye’de de reklam engelleyici olarak bilinen tarayıcı eklentilerinin deaktif hale getirilmesini gerekli kılan reklamlı gösterim tipleri mevcuttur. Bu anlamda reklamlar ve haber içerikleriyle ilgili diğer önemli kavram ödeme (paywall) duvarıdır. Myllylahti (2016), ödeme duvarını kamunun sayısal ortamdaki haber içeriklerine ödeme yapmadan kısmen ya da tamamen erişimini kısıtlayan bir üyelik modeli olarak tanımlamıştır. Geleneksel basından gelen ilk ödeme duvarı örneği The Wall Street Journal tarafından 1997’de uygulanmaya başlamıştır (Carson, 2015, s.1030). Tabii ödeme duvarına dair uygulamalar zamanla ülkeden ülkeye de farklılık göstermiştir. Örneğin Sjøvaag (2015)’e göre, Norveç’te de ilgili ödeme duvarı sistemine dair benzer önemli örnekler bulunmaktadır. Ancak premium ifadesini, daha geniş kapsamda kullandıkları görülmektedir. Bu ifadeye göre Norveç’te, kullanıcıların çok daha derin analizlere ve yorumlara sahip olan, yüksek maliyet oluşturan haberler dışında genel içeriğe ulaşabilmekte oldukları aktarılmaktadır. Biraz daha kısıtlandırılmış halinin de yerel Norveç gazetelerince tercih edildiği ifade edilmektedir. Yine aynı çalışmada, her alan için de ödeme duvarı gibi sistemlerin varlığının mümkün olmadığı, özellikle spor türündeki yazılara erişimin ücretsiz olması gerektiği aktarılmaktadır (2015, s.3,13-15). İspanya’daysa, yine Norveç’in premium modeline benzer bir freemium modeli bulunmaktadır. Casero-Ripollés ve Izquierdo-Castillo (2013)’e göre, İspanya’da ücretsiz içeriğin yanında, daha yüksek değere sahip haberlere ödeme yapılarak oluşan bir modelin varlığı mevcuttur. Bir diğer örnekte, Amerika Birleşik Devletleri’nin en önemli gazetelerinden The New York Times’ın 2011 yılında geçtiği sistemde ise ücretsiz okunabilecek haber/içerik sayısında kısıtlama yapma özelliği görülmektedir (Carson, 2015). Tüm bu faaliyetlerin sürdürülebilir bir model üzerine inşa edilmesi ise, kullanıcılar ve ilgili ürün arasında kurulacak doğru bağlantılarla mümkün olabilmektedir. Wagner, Benlian ve Hess (2014)’in Almanya’da 317 kişiyle yaptıkları çalışmada bu bağlantı incelenmiştir. Çalışma kapsamında, Spotify isimli müzik dinleme servisinin ücretsiz ve paralı kullanımı arasında, kullanıcılar üzerindeki tercihler konu alınmıştır. İfade ettiklerine göre, aradaki geçiş ya da doğrudan tercihlerin bağlı olduğu ana unsur bilişsel süreçlerden oluşmaktadır. Kullanıcının freemium özelliğın getirdiği avantajı algılama derecesi ve ücret ödediği takdirde elde edeceği getiriyi algılaması, modelin başarısını belirleyecek olan en önemli unsur olduğu dile getirilmiştir (2014, s.266-267). Aslında, ücretsiz

ya da temel hizmetleri ücretsiz olan ürünlerin, daha sonra ücret ödemeyi sağlayacak zemini hazırladığı söylenebilir. Kısıtlı olarak sunulanlar, ana paketin birer tanıtımı, ön incelemesi gibi değerlendirilebilir. Ya da diğer bir deyişle, freemium tabirinin, ürünle ilgili neye para ödeneceğinin bir izah şekli olduğu söylenebilir. Bunu destekler biçimde, Cook ve Attari (2012, s.686) tarafından The New York Times okuyucusu 954 gönüllü ile yapılan araştırmada, ödeme duvarının gerekçesinin kullanıcılara doğru biçimde aktarılmasının, kullanıcılarda ödeme yapmaya yönelik isteği artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Masaüstü yayıncılıkta, internet yayıncılığında ve diğer içerik üretim noktalarında, üretim ve gelir modellerinin değişmesi, kullanıcıların ve pazarın üzerinde gerçekleşen farklılaşmalar neticesinde; hazırlanan tasarımlar ve bu tasarım çıktısı diğer ürünler kendine yeni yayılma alanları bulmuştur. Yayılmanın beraberinde, farklı sorunların da ortaya çıktığı görülmektedir. Bu sorunların birincisi, internet üzerinden belirli ağları kullanarak veri transferini sağlayan sistemler ve bu sistemlerin kullanıcıya görüntü olarak aktarılmasını sağlayan program yapılarının arasındaki uyumsuzluklardan kaynaklanabilmektedir. Diğer bir deyişle, mevcut perakende piyasasındaki ürün çeşitliliği ve kullanıcıların ekonomik eğilimleri ölçüsünde şekillenen erişim araçları, birbirleri ile uyum problemleri gösterebilmektedirler. Dolayısıyla da tek bir sistem mevcut olamayacağından, kitle iletişim araçları için belirli tiplerde tekil bir sınıf yaratılması da söz konusu olmamaktadır. Kimi üreticiler, yayınları kendi dosya formatlarında paylaşımına ve satın almaya açarken; kimileri de sırf bu amaç doğrultusunda hazırlanmış küçük yazılımlar vasıtasıyla kullanıcılarına ulaşabilmektedirler. Apple Store ve Google Play gibi uygulama barındıran siteler üzerinden temini sağlanan bu uygulamalar ile, gazetelerden dergilere, kataloglardan kitaplara kadar bütün yazılı ve görsel dokümanlara ulaşılması sağlanmaktadır. Kimi uygulamalar, internet bağlantısına kavuştuğu anda güncelleme yaparak; yeni bilgileri ilgili cihaza yüklerken, kimileri de tek kullanımlık bilgiler içermektedir. Devamlı indirme ve güncellemeler sayesinde erişimin devamlılığı sağlanmaktadır. Daha büyük bütçe yapımlarda ise, internet bağlantısının anlık veri transferini olanaklı kıldığı ölçüde canlı biçimde güncellemeler gerçekleştirilebilmektedir. Tabii bu husustaki tek soru, taşınabilir cihazlardaki görüntülerin, masaüstü yayıncılığın çalışmalarına ne kadar adapte olabildiği sorusudur. Tıpkı ilk dönem elektronik kitap okuyucularında olduğu gibi, burada da benzer problemler hali hazırda günümüze değin devamlılığını sürdürmüştür. Özellikle, Android ve iOS işletim sistemlerine uygun yazılımlar yerine, doğrudan internet siteleri üzerinden yayın yapan kurum ve kuruluşlar açısından bu devamlılığı sürdürebilmek için özel çabalar ortaya konmuştur. Nitekim çabalar 2000'lerin sonlarından itibaren karşılığını bulmaya başlamıştır. Sayısal ortam, özellikle 2005'ten itibaren içine girdiği Web 2.0 döneminden itibaren hızla biçim değiştirmeye başlamış, paylaşımların niteliklerinde kökten değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişimlere ayak uydurmaya çalışan yazılım firmaları da, aynı ölçüde kendi masaüstü yayıncılık uygulamalarını adapte etmeye çalışan birbirinden farklı onlarca ek proje geliştirmiştir. Süreç devam ederken değişim de devam etmiştir. Örneğin Facebook, arkadaşlık üzerinden anlık ve kalıcı, görsel ve yazılı paylaşımlara imkân tanıyan istikrarlı altyapı gücüyle hızlı biçimde yükselirken, diğer yandan Twitter gibi başka bir platform, paylaşım kavramını neredeyse sabit tutarak, paylaşımların kamuya açıklığında daha elverişli bir bilgi akışı sağlayan sistemle piyasaya girmiştir. Bu iki yapıyı takip eden internet uygulamalarındaki temel özellik, birbirleri ile benzer paylaşım özellikleri olsa da, tasarımsal açıdan birbirlerinden oldukça farklı bir görsel sunuma sahiptirler. Bilgiye ulaşımın ve paylaşımın anlamı da bu tasarımlar çerçevesinde yeniden şekillenmiştir. Kullanım tipleri, farklı hobi alanları ortaya çıkarmıştır. Haber kimliği, bireyleri tüm dünyada seslerini

duyurabilen muhabirler haline dönüştürmüştür. Sosyolojik açıdan böylesine büyük bir gelişim, bilimsel mecrada da karşılık bulmuştur. Örneğin, Twitter 2010 yılında kendi içeriğini Amerika Birleşik Devletleri'nin ve dünyanın en prestijli kütüphanelerinden olan Library of Congress (Kongre Kütüphanesi)'e aktaracağını açıklamıştır (Bruns ve Weller, 2016, s.183,185).

Pazarda tasarımsal farklılıkların ortaya çıkması neticesinde karşılaşılan ikinci sorunsal, internet yayıncılığında değişen reklam yapılarına karşı engelleyici yazılım problemidir. İlk uygulamalarından birine 2002 yılında Danimarkalı bir üniversite öğrencisi olan Henrik Aasted Sørensen tarafından yazılan AdBlock yazılımında rastlanılmaktadır (An, 2016). Uygulama, Web 2.0 etrafında gelişen internet yayıncılığının önemli bir yol alması neticesinde çok sayıda kullanıcıya ulaşmıştır. Bu durum, aslında girilen reklam yoğun dönemin bir sonucu olarak üretilen çözümler arasında yerini almıştır. Reklam bandı körlüğü kavramını biraz daha öteye götürerek; tek noktadan rahatsız eden ya da dikkat çekmeyecek nitelikte olup sayfalara yük bindiren yapıların ortadan kaldırılmasına yönelik gerçekleşmiştir. Öyle ki, Simon Fraser Üniversitesi'nce yapılan araştırmada üniversite ve benzeri kurum ve kuruluşlarda tek bir sunucudan, bağlı bulunan tüm kişilere reklam engelleme yazılımının ulaştırılması fikirlerinin ortaya çıkmasını sağlanmış; aynı çalışmada genel kullanımın %40'lara varan performans artışlarına neden olduğu saptanmıştır (Parmar vd., 2015). İlgili çalışmadan elde edilen sonuçların, önemsiz verilerin temizlenmesi ve büyük-karmaşık veri yapılarına ulaşmada ağdaki rahatlamayı sağlaması açısından önem arz ettiği, yine benzer çalışmalarda dile getirilmektedir (Wu vd., 2016). Tabii, başta AdBlock olmak üzere pek çok yazılım sadece reklam ve benzeri içerikleri engellemekle kalmamakta, aynı zamanda reklam yoluyla bulaşan zararlı casus yazılımları da bertaraf edebilmektedirler. Ancak diğer yandan, mevcut sektörde reklam engellemeye yönelik talep artışı dolayısıyla doğrudan kendisinin zararlı yazılım haline geldiği reklam engelleme eklenti paketleri de olduğu bilinmektedir. İkram ve Kaafar (2017), sektördeki mevcut yazılımların yaygın biçimde farklı reklam, truva atı, kötü amaçlı reklam, risk içeren uygulama türünden zararlı ve casus yazılım olma ihtimali bulunduğunu dile getirmişlerdir. Anlaşılacağı üzere, kullanıcıların reklam görmek istememelerini sağlayan uygulamaların da, aslında arkaplanda zararlı unsurlar taşıyabildiği görülmektedir. Ancak yine de, yöndeşme noktasında yayıncılık faaliyeti gösterenler ile kullanıcılar arasında gizli bir duvar vazifesi görmeye de devam etmektedir.

Yayıncılar, yeni sayısal ortam araçları üzerinden gelir mekanizmalarını sürdürülebilir bir yapıya kavuşturma çabası içindeyken; kullanıcıların da rahatsız oldukları yoğun reklam sürecini ekarte etme çabası güdeceği varsayılabilir. Bu çaba, Storey vd. (2017) tarafından bir çeşit silahlanma yarışı şeklinde tarif edilmektedir. Tarife göre, ilk önce reklam oluşur ve kullanıcı, reklam engelleme yazılımı kurar. Reklam şifrelemesi ve engelleme yazılımı tespit eden süreç yayıncı tarafından başlatılır, kullanıcı ise reklam engelleme yazılımının kendini gizlemesini bekler. Reklam engelleme yazılımı etkin biçimde kullanılmaya devam ettikçe, güçlendirilmiş ve şifreleme mekaniği değiştirilmiş karşı reklam engelleme yazılımı tespit yazılımları yayıncı tarafından devreye alınır. Bir sonraki yazılımsal üstünlük de galibi ifade etmektedir. İnternet üzerinde yaşanan yöndeşme faaliyetinin bir neticesi olarak, ekonomik sistemlerin geleneksel ile buluşma süreci buna benzer çok sayıda değişim süreci geçirmektedir. Bilgiye erişim ve bu erişimin hem kullanıcı hem de yayıncı nezdindeki kavramsal varlığı ise yine teknik anlamdaki kabiliyete bağlı olarak yorumlanmaktadır. Bu sebeple, aslında tek bir uygulama modelinden değil, kendisini sürece adapte edebilen bir dinamik model açısından söz edilebilmektedir. Ivanjko ve Bezjak (2017), bu anlamda mevcut reklam modellerine yeniden yapılandırılmış bir model ile cevap sunmuşlardır. İlgili

modellerine göre, öncelikle kullanıcıların sahip oldukları verilerin çalınmasına karşı getirdikleri tepkinin (gizlilik anksiyetesi) yayıncı tarafından veri güvenliğini kullanıcı deneyimini de göz önünde bulundurarak cevaplandırması yer almaktadır. Kâr maksimizasyonu ve öngörülemeyen reklam formatlarına karşysa, içerik optimizasyonu ve kullanıcılar tarafından kabul gören saldırgan olmayan reklam tiplerinin benimsenmesi gerekmektedir. Yaşanan kesinti ve gecikmelere karşı da; güçlendirilmiş bir akışa sahip, kullanıcıların hangi reklamı ne kadar görmeleri gerektiğini belirten ayarlamalar gündeme gelmektedir. En nihayetinde de, reklam bandı körlüğüne bir çözüm olarak da, site içerisinde tasarımı uyumlu biçimde kullanılacak olan ve kullanıcıyı herhangi bir açıdan rahatsız etmeyecek doğal reklam tipi işaret edilmektedir (2017, s.295-297). Modeldeki önemli vurgulardan bir tanesi, öngörülemeyen sürede, sıklıkta ve tipteki reklamlara karşı uygulanan sıklık sınırı (frequency capping) kavramıdır. Kavram, Youtube başta olmak üzere pek çok platform ile birlikte özellikle son iki yıldır kullanıcıların hayatında önemli oranda yer etmiştir. Kullanıcıların hangi reklamı ne sıklıkla göreceği ve ileride benzer reklamların hangi türde ve hangi sıklıkta kullanıcının karşısına gelmesi gerektiğini ifade etmektedir (Google Ads, t.y.). Yapısı gereği bir reklam engelleme sisteminde daha karmaşık bir algoritma ile gerçekleştirilmektedir. Hem sunucu hem de kullanıcı (client) tarafında bir karar alma mekanizması üzerine kuruludur. Tabii bu durum yayıncı ve reklam veren tarafından ayrı ayrı değerlendirilmesi gereken bir dizi karar sürecini kapsamaktadır. Kullanıcıların benzerliği, potansiyel kullanıcıların gösterecekleri refleksler ve yine benzer reklamlar üzerinden sunacakları etkileşim ortamları üzerinde ayrı ayrı odaklanılması gereken yeni bir sistem mekanizması ortaya çıkmaktadır. Neyin tık aldığı (impression-tık veya farklı biçimdeki etkileşim türleri), neyin görüntülediği, neyin tık alabileceği veya benzer hangi yapının ne kadar süre ile gösterilmesi gerektiği gibi unsurlar bu süreç içerisinde öneme sahiptir. Dolayısıyla, sadece kullanıcıya değil, sunulan içeriğe ve içeriğin yer aldığı sayfanın yapısına da odaklanılması gereken bir sistemden söz edilmektedir (Barford vd., 2014, s.2; Buchbinder, Feldman ve Ghosh, 2014, s.2; Vassio vd., 2020, s.398). Anlaşılacağı üzere, yöndeşmenin yayıncılık tarafından birleştirme etkisi sadece tek taraflı yayıncı veya reklam veren üzerinde değil, ürünün sunulduğu kullanıcı nezdinde de kendisine yer bulmaktadır. Bu çok yönlü yapı içerisinde, tasarımsal varlıklardaki değişim kullanıcıyı, kullanıcının gösterdiği reaksiyonlar ise tasarımın kendi içindeki reklam veren ve yayıncı taraflarını etkilemektedir.

Sonuç ve Öneriler

Yöndeşme, birliktelik sağladığı alanlar üzerinden yayıncılığa özellikle yatay entegrasyon vasıtasıyla genişleme imkânı tanımıştır. Bu genişleme neticesinde, kullanıcılar başta olmak üzere, sayısal ortamın paydaşlarında farklı etkileşim süreçleri meydana gelmiştir. Etkileşim sürecinin başında yer alan yöndeşme bağlantılı ürünler, yayıncılık faaliyetlerinin sayısal ortamdaki varlığını pekiştirmiş ve daha da ileriye taşımıştır. Bu anlamda gelir noktalarının genişletilmesi adına farklı reklam yöntemleri geliştirilmiştir. İlgili yöntemlerin oluşturduğu etkiler dolayısıyla da hem kullanıcı hem de yayıncı ve reklam veren grupları tarafında çeşitli savunma refleksleri oluşmasına sebebiyet verildiği anlaşılmaktadır. Reklam bandı körlüğü, sıklık sınırı, reklam engelleme yazılımları ve temel hizmetleri ücretsiz gibi kavramlar bir sonuç olarak kullanıcıların karşısına gelen yapıları simgelemektedir. Teknik altyapının gelişmesiyle birlikte, ortaya çıkan her bir problem, gelir yöntemi ya da strateji değişikliği ile bir sonraki teknolojik atılımla bertaraf edilmeye çalışılmıştır. İlerleyen çalışmalara yol göstermesi adına, reklam bandı körlüğü başta olmak üzere, reklamların sıklık sınırları ve temel hizmetleri ücretsiz uygulama ve reklam yapılarına yönelik tüketici davranışları için nicel çalışmalar

yapılması önerilmektedir. Bahse konu olan bu kavramlar, günümüzde pek çok tarayıcı yanında güvenlik yazılımları tarafından dahi kullanılmaya başlayan reklam engelleme uygulamalarının temelini oluşturmaktadır. Bu noktada son kullanıcı ve içerik bağlamında yapılacak çalışmaların, ilerleyen yıllarda reklam engelleme uygulamalarının alternatif sürümlerinin ne ölçüde değişim göstereceği konusunda fikir vereceği varsayılmaktadır. İlgili uygulamaların, gazeteler başta olmak üzere pek çok sayısal ortam yayıncısını ve reklam verenini hem kullanılan algoritmalar hem de güdülenme bakımından etkilediği düşünülmektedir. Çalışılması önerilen diğer bir konuya, dikey entegre sistemlerin geleceğine yönelik, bağlı bulunan sektörlerin kullanıcılarına odaklanabilecek nicel çalışmalardır. Gelişmekte olan ülkelerdeki başta kitap yayın ve basımevleri olmak üzere, internet yayıncılığı faaliyeti gütmeyen ama bir biçimde elektronik ortamda yer alan gazete, dergi ve makale yayıncılarının dikey entegre sistemler üzerindeki karşılığının kıyaslanması önerilmektedir. Çünkü Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ülkelerinin teknik ilerleyişi ile gelişmekte olan ülkelerin teknik ilerleyişi bir olmadığı gibi, yayın ortamlarına ve okuma alışkanlıklarına bağlı olarak da önemli farklılıklar olduğu düşünülmektedir. Bu farklılıkların tespiti ve dikey entegrasyonun gelişmekte olan ülkeler nezdindeki karşılığının öğrenilmesinin, ilgili ülkelerdeki kullanıcıların sayısal ortama yönelişleri ve alternatif yayın ortamlarını arayış hızları arasında bir bağlantı sunacağı tahmin edilmektedir.

Kaynakça

- Althaus, S., & Tewksbury, D. (2000). Patterns of Internet and Traditional News Media Use in a Networked Community. *Political Communication*, Taylor & Francis, 17, pp. 21-45.
- An, M. (2016). Why People Block Ads (And What It Means for Marketers and Advertisers). *Hubspot Research Report*, <https://www.upa.it/static/upload/why/why-people-block-ads/why-people-block-ads.pdf>, Erişim Tarihi: 02.12.2020.
- Avilés, J. A. G., & Carvajal, M. (2008). Integrated and Cross-Media Newsroom Convergence. *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies*, 14(2), pp. 221-239.
- Barford, P., Canadi, I., Krushevskaja, D., Ma, Q., & Muthukrishnan, S. (2014). Adscape: harvesting and analyzing online display ads. *Proceedings of the 23rd international conference on World Wide Web*, pp. 597-608.
- Barnes, S. B., & Hair, N. F. (2009). From Banners to Youtube: Using the rearview mirror to look at the future of internet advertising. *International Journal of Internet Marketing and Advertising*, 5(3), pp. 223-239.
- Becker-Olsen, K. (2003). And now, a word from our sponsor: A Look at the Effects of Sponsored Content and Banner Advertising. *Journal of Advertising*, *American Academy of Advertising*, 32(2), pp. 17-32.
- Benway, J. P. (1998). Banner Blindness: The Irony of Attention Grabbing on the World Wide Web. *Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society: 42nd Annual Meeting*, 42(5), pp. 463-467.
- Betoni, M. (2011, Ekim 12). The 5 most memorable banner ads. *iMedia*, <https://www.imediainconnection.com/articles/ported-articles/red-dot-articles/2011/oct/the-5-most-memorable-banner-ads/>, Erişim Tarihi: 21.09.2020.
- Bounds, G. (2006, Aralık 26). Entrepreneur Seeks Riches in Pixels -- Again. *The Wall Street Journal*, <https://www.wsj.com/articles/SB116709441186159280>, Erişim Tarihi: 22.09.2020.
- Bruns, A., & Weller, K. (2016). Twitter as a First Draft of the Present and the Challenges of Preserving It for the Future. *WebSci*, pp. 183-189.

- Buchbinder, N., Feldman, M., & Ghosh, A. (2014). Frequency capping in online advertising. *Journal of Scheduling*, 17(4), pp. 385-398.
- Burke, M., Hornof, A., Nilsen, E., & Gorman, N. (2005). High-cost banner blindness. *ACM Transactions on Computer-Human Interaction*, 12(4), pp. 423-445.
- Canclini, N. G. (2009). How Digital Convergence is Changing Cultural Theory (Schwartz, M., Çev.). *Popular Communication*, 7(3), pp. 140-146.
- Carson, A. (2015). Behind the newspaper paywall - lessons in charging for online content: A Comparative analysis of why Australian newspapers are stuck in the purgatorial space between digital and print. *Media, Culture & Society*, 37(7), pp. 1022-1041.
- Casero-Ripollés, A., & Izquierdo-Castillo, J. (2013). Between Decline and a New Online Business Model: The Case of the Spanish Newspaper Industry. *Journal of Media Business Studies*, 10(1), pp. 63-78.
- Cauberghe, V., & De Pelsmacker, P. (2008). The Impact of Banners on Digital Television: The Role of Program Interactivity and Product Involvement. *Cyber Psychology & Behavior*, 11(1), pp. 91-94.
- Cho, C. H. (2003). Factors Influencing Clicking of Banner Ads on the WWW. *Cyber Psychology & Behavior*, 6(2), pp. 201-215.
- Chon, B. S., Choi, J. H., Barnett, G. A., Danowski, J. A., & Joo, S.-H. (2003). A Structural Analysis of Media Convergence: Cross-Industry Mergers and Acquisitions in the Information Industries. *Journal of Media Economics*, 16(3), pp. 141-157.
- Cook, J. E., & Attari, S. Z. (2012). Paying for What Was Free: Lessons from the New York Times Paywall. *Cyberpsychology Behavior and Social Networking*, 15(12), pp. 682-687.
- Dimmick, J., Chen, Y., & Li, Z. (2004). Competition Between the Internet and Traditional News Media: The Gratification-Opportunities Niche Dimension. *The Journal of Media Economics*, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 17(1), pp. 19-33.
- Ertekin, B. A. (2012). Uluslararası Sistemde Görsel-İşitsel Medyanın Kamu Diplomasisi ve Kamuoyu Yaratmadaki Önemi: TRT'nin Türkçe Dışındaki Yayın Yapan Kanalları Üzerine Bir İnceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42), ss. 323-354.
- Flood, A. (2015, Ocak 13). Sales of printed books fall by more than £150m in five years. *The Guardian: Culture*, <https://www.theguardian.com/books/2015/jan/13/sales-printed-books-fell-150m--five-years>, Erişim Tarihi: 27.05.2020.
- Francalanci, C., Willcocks, L., & Kern, T. (2001). Internet and the Horizontal Integration of IT Business. *European Management Journal*, 19(2), pp. 145-156.
- Gade, P., & Raviola, E. (2009). Integration of News and News of Integration: A Structural Perspective on News Media Changes. *Journal of Media Business Studies*, 6(1), pp. 87-111.
- Garone, E. (2016, Eylül 16). Alex Tew's get-rich-quick scheme led him on a meditative journey worth millions. *BBC*, <https://www.bbc.com/worklife/article/20160914-the-man-behind-the-million-dollar-homepage>, Erişim Tarihi: 22.09.2020.
- Google Ads (t.y.). Frequency capping: Definition. *Google Ads Help: Help Center*, <https://support.google.com/google-ads/answer/117579?hl=en>, Erişim Tarihi: 02.12.2020.
- Ha, L., Xu, Y., Yang, C., Wang, F., Abuljadail, M., & Hu, X. (2016). Decline in news content engagement or news medium engagement? A longitudinal analysis of news engagement since the rise of social and mobile media 2009-2012. *Journalism*, 19(5), pp. 718-739.
- Hervet, G., Guérard, K., Tremblay, S., & Chtourou, M. S. (2011). Is Banner Blindness Genuine? Eye Tracking Internet Text Advertising. *Applied Cognitive Psychology*, 25(4), pp. 708-716.

- Hurwitz, C. (t.y.). HP Pong Banner, Fall '96. *Whitesands*, http://whitesands.org/portfolio_old/bnrs/demos/pong.html , Erişim Tarihi: 21.09.2020.
- Ikram, M., & Kaafar, M. A. (2017). A First Look at Mobile Ad-Blocking Apps. *IEEE 16th International Symposium on Network Computing and Applications*, Cambridge.
- Ingram M. (2015, Eylül 24). No, e-book sales are not falling, despite what publishers say. *Fortune*, <http://fortune.com/2015/09/24/ebook-sales/> , Erişim Tarihi: 07.09.2020.
- Ivanjko, T., & Bezjak, T. (2017). The Influence of Ad Blockers on the Online Advertising Industry. Atanassova, I., Zaghouani, W., Kragic, B., Aas, K., Stancic, H., and Seljan, S. (Ed.), *The Future of Information Sciences: Integrating ICT in Society*, Zagreb, pp. 291-299.
- Jiang, Y., & Katsamakos, E. (2010). Impact of e-book technology: Ownership and market asymmetries in digital transformation. *Electronic Commerce Research and Applications*, 9, pp. 386-399.
- Jin, D. Y. (2012). Transforming the global industries: Horizontal integration and vertical concentration amid neoliberal globalization. *The International Communication Gazette*, 74(5), pp. 405-422.
- Karen Han, J., Drumwright, M., & Goo, W. (2018). Native Advertising: Is Deception an Asset or a Liability?. *Journal of Media Ethics*, pp. 102-119.
- Kumoi, Y., & Matsubayashi, N. (2014). Vertical integration with endogenous contract leadership: Stability and fair profit allocation. *European Journal of Operational Research*, 238, pp. 221-232.
- Lacy, S., Duffy, M., Riffe, D., Thorson, E., & Fleming, K. (2010) . Citizen Journalism Web Sites Completentment Newspapers. *Nespaper Research Journal*, 31(2), pp. 34-46.
- Mahoney, J. T. (1992). The choice of organizational form: Vertical financial ownership versus other methods of vertial integration. *Strategic Management Journal*, 13(8), pp. 559-584.
- McPhillips, S., & Merlo, O. (2008). Media convergence and the evolving media business model: an overview and strategic opportunities. *The Marketing Review*, 8(3), pp. 237-254.
- Mueller, M. (1999). Digital Convergence and its Consequences. *The Public*, 6(3), pp. 11-28.
- Myllylahti, M. (2016). What Content is Worth Locking Behing a Paywall?. *Digital Journalism*, 5(4), pp. 460-471.
- Oxford Learner's Dictionaries (t.y.). Freemium. *Oxford University Press*, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/freemium> , Erişim Tarihi: 21.01.2022.
- Parmar, A., Toms, M., Dedegikas, C., & Dickert, C. (2015). Adblock Plus Efficacy Study. *Simon Fraser University Report*, <https://www.sfu.ca/content/dam/sfu/snfchs/pdfs/Adblock.Plus.Study.pdf> , Erişim Tarihi: 02.12.2020.
- Patterson, B. (2021, Aralık 9). Amazon is shutting down Alexa.com, but don't worry about Alexa. *TechHive*, <https://www.techhive.com/article/579886/amazon-is-shutting-down-alexa-com.html> , Erişim Tarihi: 21.01.2022.
- Peiser, W. (2000). Cohort replacement and the downward trend in newspaper readership. *Newspaper Research Journal*, 21(2), pp. 11-22.
- Pujol, N. (2010, Aralık 1). Freemium: attributes of an emerging business model. *SSRN*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1718663 , Erişim Tarihi: 21.01.2022
- PWC (2020). Perspectives from the Global Entertainment & Media Outlook 2020–2024 Pulling the future forward: The entertainment and media industry reconfigures amid recovery. <https://www.pwc.com/gx/en/entertainment-media/outlook-2020/perspectives.pdf> , Erişim Tarihi: 02.12.2020.

- Round, D. K., & Bentick, T. G. (1997). Magazine Subscription Discounts in Australia. *Review of Industrial Organization*, 12(4), pp. 555-577.
- Santos, B. D., & Wildenbeest, M. R. (2017). E-book pricing and vertical restraints. *Quantitative Marketing and Economics*, 15, pp. 85-122.
- Schechner, S. & Ovide, S. (2009, Ağustos 20). CBS Ad Puts Video Inside a Magazine. *The Wall Street Journal*, <https://www.wsj.com/articles/SB125073451546645129> , Erişim Tarihi: 07.09.2020.
- Sjøvaag, H. (2015). Introducing the Paywall: A case study of content changes in three online newspapers. *Journalism Practice*, 10(3), pp. 304-322.
- Statista (2020a, Temmuz). Digital advertising spending worldwide from 2018 to 2024. *Advertising & Media*, <https://www.statista.com/statistics/237974/online-advertising-spending-worldwide/> , Erişim Tarihi: 02.12.2020.
- Statista (2020b, Temmuz). ePublishing: Worldwide. *Digital Market Outlook*, <https://www.statista.com/outlook/204/100/epublishing/worldwide> , Erişim Tarihi: 02.12.2020.
- Storey, G., Reisman, D., Mayer, J., & Narayanan, A. (2017). The Future of Ad Blocking: An Analytical Framework and New Techniques, *Cornell University Arxiv.org*, <https://arxiv.org/abs/1705.08568> , Erişim Tarihi: 02.12.2020.
- Turvill, W. (2020, Haziran 2). Covid-19 crisis drives more than a million new digital subs for leading news providers. *PressGazette*, <https://www.pressgazette.co.uk/covid-19-crisis-drives-more-than-a-million-new-digital-subs-for-leading-news-providers/> , Erişim Tarihi: 02.12.2020.
- Ulus, Y. (2016). İlgilenim. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12(45), ss. 569-586.
- Van Bergen, E., Zuijen, T., Bishop, D., & Jong, P. (2016). Why Are Home Literacy Environment and Children's Reading Skills Associated? What Parental Skills Reveal. *Reading Research Quarterly*, 52(2), pp. 147-160.
- Van Selm, M., & Peeters, A. (2007). Additional communication channels in Dutch television genres. *New Media & Society*, 9(4), pp. 651-669.
- Vassio, L., Garetto, M., Chiasserini, C., & Leonardi, E. (2020). User Interaction with Online Advertisements: Temporal Modeling and Optimization of Ads Placement. *ACM Transactions on Modeling and Performance Evaluation of Computing Systems*, 8.
- Wagner, T. M., Benlian, A., & Hess, T. (2014). Converting freemium customers from free to premium: The role of the perceived premium fit in the case of music as a service. *Electronic Markets*, 24(4), pp. 259-268.
- Walton, E. W. (2007). E-Book Use Versus Users' Perspective. *College & Undergraduate Libraries*, 14(4), pp. 19-35.
- Wilson, F. (2006, Mart 23). The Freemium Business Model. *AVC*, https://avc.com/2006/03/the_freemium_bu/ , Erişim Tarihi: 20.09.2020.
- Wu, J., Guo, S., Li, J., & Zeng, D. (2016). Big Data Meet Green Challenges: Greening Big Data. *IEEE Systems Journal*, 10(3), pp. 873 – 887.
- Yıldırım, B. (2010). Gazeteciliğin Dönüşümü: Yöndeşen Ortam ve Yöndeşen Gazetecilik. *Selçuk İletişim*, 6(2), pp. 230-253.

Meclis-i Vâlâ Defterlerine Göre Ceza Kanunnâmesi'nin Uygulanması (1859-1867) -Üsküp Sancağı Örneğinde-

Arzu Taşcan^{a, b}

Özet

Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu'nda hukuk alanında yeni düzenlemelerin yapılacağına işaretleri verilmiştir. Bu alandaki ilk hareket ise 1840 yılında Ceza Kanunnâmesi'nin hazırlanmasıyla başlamıştır. Tanzimat döneminin yapılan bu ilk kanununun eksiklikleri daha sonra 1851 ve 1858 yıllarında hazırlanarak yürürlüğe konulan ceza kanunları ile tamamlanmaya çalışılmıştır. Tanzimat dönemi aynı zamanda merkez ve taşra teşkilatlarında da önemli değişikliklerin olduğu bir dönemdir. Mali alanda yapılan reformlar kapsamında taşrada kurulan muhasıllık meclisleri, muhasıllık uygulamasına son verildikten sonra eyâlet, sancak ve kaza meclisleri olarak varlığını devam ettirmiş, bu meclislere ceza davalarına bakma yetkisi, yani ceza kanununu uygulama görevi de verilmişti. Görülen davalar, aynı zamanda yüksek temyiz mahkemesi olan, son karar makamı olarak yetkili bulunan Meclis-i Vâlâ'ya gönderilmiştir. Meclis-i Vâlâ Defterlerinde bu davalara ilişkin pek çok kayıt bulunmaktadır. Bu çalışmada, Üsküp Sancağı'nda meydana gelen ve Meclis-i Vâlâ Defterlerine yansıyan suçlar ve cezalar tespit edilecek, böylece 1858 tarihli Ceza Kanunnâmesi'nin uygulandığına dair somut deliller ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Üsküp
Ceza Kanunnâmesi
Meclis-i Vâlâ
Suç
Ceza

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 27.09.2021
Kabul Tarihi: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1001701

Implementation of the Penal Code According to the Notebooks of the Majlis-i Vala (1859-1867) -In the Example of Skopje Sanjak-

Abstract

In the Tanzimat Firman, signs of new regulations in the field of law were given. The first movement in this area started with the preparation of the Criminal Code in 1840. The deficiencies of this first law of the Tanzimat period were tried to be complemented by the penal codes that were prepared and put into effect in 1851 and 1858. The Tanzimat period is also a period in which important changes occurred in the central and provincial organizations. Muhassıl councils had been established in the provinces within the scope of reforms in the financial field. After the Muhassıl system is terminated, these councils continued their existence as a state, sanjak and county councils. It was also given to this council the power to hear criminal cases, that is, to enforce the penal code. The cases were sent to Majlis-i Vala, which was also the supreme court of appeal and was authorized as the final decision authority. There are many records regarding these cases in the Majlis-i Vala Notebooks. In this study, the crimes and penalties that occurred in the Skopje Sanjak and reflected in the Majlis-i Vala Notebooks will be determined, thus, concrete pieces of evidence that the Penal Code of 1858 was implemented will be put forward.

Keywords

Skopje
Penal Code
Majlis-i Vala
Crime
Penalty

About Article

Received: 27.09.2021
Accepted: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1001701

^a İletişim Yazarı: arzu.tascan@cbu.edu.tr

^b Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-5618-8901

Giriş

3 Kasım 1839'da ilan edilen Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu'ndaki "...Devlet-i 'Aliyye ve Memâlik-i Mahrûsemizin hüsn-i idâresi zımnında bazı kavânîn-i cedîde vaz' ve te'sîsi lâzım ve mühim görünerek işbu kavânîn-i mukteziyyenin mevâdd-ı esâsiyyesi dahi emniyet-i can ve mahfûziyyet-i irz u nâmûs u mal ve ta'yîn-i vergi ve 'asâkir-i mukteziyyenin sûret-i celb ve müddet-i istihdâmı kazıyyelerinden ibâret olub..." (Düstur, 1289, s. 4-5) cümlesiyle yeni kanunların yapılacağı vaad edilmişti. Fermanın ilanından hemen sonra kanun yapma faaliyetlerine girişilmiş, 1840 yılında Cezâ Kânunnâme-i Hümayûnu hazırlanmıştır. Bu kanunda tazir cezaları düzenlenmiş olup kısas cezalarına yer verilmemiştir. 1851'de bu kanunun eksikliklerini tamamlamak üzere 43 maddeden meydana gelen Kânûn-ı Cedîd hazırlanmıştır. 1926 yılına kadar yürürlükte kalan 1858 tarihli Cezâ Kânunnâme-i Hümayûnu ise Meclis-i Âli-i Tanzimât'ın sekiz üyesinden meydana gelen bir komisyon tarafından Ahmed Cevdet Paşa'nın başkanlığında hazırlanmış olup üç bâb ve 32 fasıl ile 264 maddeden ibarettir. Bu kanun, tazir cezalarının dereceleri ve devlete karşı işlenen suçların cezalarını tespit etmiştir (Akgündüz, 1999, s. 15; Aydın, 1993, s. 481-482; maddeler için bkz. BOA. MVL.d. 437, görüntü no: 7-23; Düstur, 1289, s. 537-596).

II. Mahmut devrinin son yıllarında Osmanlı merkez teşkilatında önemli değişiklikler yapılmıştır. Merkez bürokrasisi yeniden düzenlenmiş, yasama ve yargı alanlarında danışma kurulları oluşturulmuştur. Bunlardan, 1838 yılında kurulan Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye, Tanzimat döneminde yasama ve yargı işlevlerini görmüştür. 1868'de Şûrây-ı Devlet kuruluncaya kadar inişli-çıkışlı bir seyir izleyen Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye, 1854'te ikiye ayrılmış, yasama yetkisi yeni kurulan Meclis-i Tanzimat'a verilmiştir (Seyitdanlıoğlu, 1999, s. 47-51). Aynı yıl hem merkez hem de taşrada "Meclis-i Tahkîk"ler oluşturulmuş ve bunlar sadece ceza davalarına bakmakla yetkilendirilmişlerdi. Meclis-i Tahkîklerin temyîz makamı Meclis-i Vâlâ idi (Ekinci, 2008, s. 546; Akyıldız, 1993, s. 195). Yüksek temyîz mahkemesi olan Meclis-i Vâlâ, vilâyet meclislerinin verdikleri kararlarda son karar yeri olarak görev yapmış, Ceza Kanunu'nun uygulanmasını sağlamıştır. Yargılanmaksızın kimsenin cezalandırılmaması hususu üzerinde meclis tarafından titizlikle durulmuştur. Vilâyet ve sancak meclislerinde görülen davalar Meclis-i Vâlâ'ya ve burada görüşüldükten sonra onay için Meclis-i Âli-i Umûmî'ye gönderilirdi. Son olarak arza sunulan ve irâdesi alınan karar kesinleşirdi. Meclis-i Vâlâ'nın temyîz yetkisi ayrıca şer'î davaları da kapsamaktaydı (Seyitdanlıoğlu, 1999, s. 118-120).

Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Tanzimat 1861 yılına kadar yasama ve yargı faaliyetlerini yürütmüş, 1861'de birleştirilmiştir. Meclis-i Vâlâ'da üç dâire oluşturulmuştu ve bu dâirelerden biri, yüksek temyîz mahkemesi olarak çalışacak olan "Muhâkemât Dâiresi"ydi. 1868 yılına kadar meclis hem mülki, hem de adli çalışmalarını yoğun bir şekilde sürdürmüştür. Meclis-i Vâlâ 1868'de Şûrây-ı Devlet ve Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye adlarıyla son defa ikiye ayrılmıştır. Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye yargı görevini üstlenecek, yüksek bir mahkeme olarak çalışacaktı (Seyitdanlıoğlu, 1999, s. 51-55).

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra eyâlet, liva ve kazalarda kurulan meclislere yargılama yetkisi de verilmişti (Kenanoğlu, 2007, s. 185). Taşrada, memurlarla Müslüman ve gayr-i Müslim halktan ileri gelenlerin katıldığı ve kadî'nın aza olarak bulunduğu 1840'ta Muhasıllık, 1842'de Memleket, 1849'da da Eyâlet meclisleri denen taşra meclislerine idari ve

mali görevlerin yanı sıra Ceza Kanunu'nun tatbik edilmesi sorumluluğu da yüklenmişti (Ekinci, 2008, s. 546). Başlangıçta mahkeme olarak oluşturulmayan bu meclisler böylece zamanla mahkeme özelliği kazanmışlardı (Kenanoğlu, 2007, s. 185).

Liva Muhassıl meclislerinin özellikle vergi suçları ile mali yolsuzluklar üzerinde kesin yargı hakları vardı. Ancak hırsızlık, katl gibi cürümler merkezi hükûmete havale edilmekteydi. Meclislerin yargı hakkı Nizâmiye Mahkemeleri (Kenanoğlu, 2007, s. 185-188) kuruluncaya kadar sürmüştür (Ortaylı, 2011, s. 35). 1864 Vilâyet Nizamnâmesi gereğince kurulan Nizâmiye Mahkemeleri, vilâyet merkezlerinde müfettiş-i hükkâm başkanlığında Dîvân-ı Temyîz, livalarda bir hâkimin başkanlığında Meclis-i Temyîz ve kazalarda kaza hâkiminin başkanlığında Meclis-i Deâvi şeklinde teşkilatlanacaktı (Demirel, 2003, s. 14-15; Düstur, 1289, s. 611-612). Kaza ve liva merkezlerindeki bu Nizâmiye Mahkemeleri, kendi bölgelerindeki ticâret, cemaat ve şer'î mahkemelerinin yetkileri dışında kalan hukuk ve ceza ile ilgili ihtilaflara bakar, (Aydın, 1994, s. 388) bunlardan önemli gördüklerini veya çözemediklerini eyâlet merkezlerindeki Büyük Meclis'e, yani Dîvân-ı Temyîz-i Eyâlet'e gönderirdi. Böylece Büyük Meclis, hem kendi adli bölgesinde işlenen suçlara dâir davalara, hem de liva ve kaza meclislerinden gönderilen davalara bakmış olurdu. Dîvân-ı Temyîz-i Eyâlet idam, kürek, pranga, kalebentlik gibi cezaları gerektiren suçlara ait dava ilamlarını mecburi olarak ve gerektiğinde tekrar görülmek üzere Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye'ye gönderirdi. İdam cezalarını gerektiren suçlarda tarafların şahsi hak talebi varsa dava şer'î mahkemeye intikal ettirilir ve bu mahkemenin vereceği hüküm beklenirdi (Ekinci, 2008, s. 546; Demirel, 2003, s. 20).

Hülâsa ve aynen kayıt defterleri olmak üzere iki ana gruba ayrılmış olan Meclis-i Vâlâ Defterlerinde davalara dair pek çok kayıt yer almaktadır. Aynen Kayıt Defterleri Anadolu, Rumeli, İstanbul, Arabistan ve Kuzey Afrika'daki eyaletlerden gelen evraktan görüşülerek karara bağlananların mazbatalarını içermektedir (Seyitdanlıoğlu, 1999, s. 7).

Meclis-i Vâlâ Defterleri arasında Rumeli mazbatalarının aynen kaydedildiği toplam 29 adet defter bulunmaktadır. İncelenen defterlerden 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 106, 528, 529, 530, 533 ve 559 numaralı olanlarında Üsküp Sancağı dâhilinde bulunan kaza ve köylerde meydana gelen ve ceza gerektiren çeşitli suçlarla ilgili dava kayıtları tespit edilmiştir. Defterler 1276/1859-1284/1867 yıllarına ait kayıtları ihtiva etmektedirler. 106 nolu defter ise yalnızca Üsküp'e gönderilen tahrirattan ibarettir. Defterlerin sayfaları numaralandırılmamış olup belgelere kaydediliş sıralarına göre "sıra numarası" ve ayrıca bir de "belge numarası" verilmiş, bu numaralar her belgenin sağ tarafına yazılmıştır. Belgenin sona erdiği yerde, yine sağ alt kısma tarih yazılmıştır. 528, 529, 530, 533 numaralı defterlerde sadece Hicri tarih, diğerlerinde hem Hicri hem de Rumi tarih birlikte kullanılmıştır.

Kayıtların hemen hepsinde standart bir üslup kullanılmıştır. İşlenen suçun kısaca ne olduğu ve bazı belgelerde de olayın nasıl gerçekleştiği özetlenmiştir. Suçlunun Nizâmi ve Şer'î mahkemede görülen davası ile ilgili kaza, sancak veya eyalet meclislerinin gönderdiği bütün evraklar temyîz için Muhâkemât Dâiresi'nde görüşülmek üzere Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmiştir. Muhâkemât Dâiresi'nde davanın temyîz aşaması tamamlandıktan sonra verilen cezaya dair karar açıklanmıştır. Eğer suçlunun kısas veya diyetini gerektiren durumu varsa gelen evrak içerisindeki şer'î ilâm fetvahaneye havale edilmiştir. Fetvahane ve Muhâkemât Dâiresi'nin kararları, uygulanmak üzere hem olayın geçtiği yerin valiliğine hem de eğer suçlu olan kişi, suç işlediği bölgede değil de başka bir eyalette cezasını çekmek üzere mahkûm edilmiş ise o yerin valiliğine de tebliğ edilmiştir. Bu çalışma kapsamında Üsküp

Sancağı dâhilinde meydana gelen ve Meclis-i Vâlâ Defterlerine kaydedilen katl, hırsızlık, gasp, yol kesme, yaralama, yaralayarak ölüme sebebiyet verme, ırza geçme gibi olaylardan bahsedilmiş ve işlenen bu suçlara karşılık olarak 1858 tarihli Ceza Kanunu'ndaki hükümlere göre belirlenen cezalar değerlendirilmiştir. Kanunun uygulandığı, işlenen suç ve kanun maddesi birlikte incelenerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Katl

Katl, "cesetten ruhu izale eden müessir bir fiil" (Türk Hukuk Lûgatı, 1991, s. 193), "adam öldürme" (Ekinci, 2008, s. 356), hukuken can dokunulmazlığı bulunan bir şahsın ölümüne yol açacak bir davranışta bulunma, teknik tabiriyle adam öldürme cürmünü ifade eder (Bardakoğlu, 2002, s. 45). 1858 Ceza Kanunnâmesi'nin 168. maddesinde "gerek silah ile ve gerek tesmîm ile ve gerek suver-i uhra ile bir şahsı i'dâm etmektir" şeklinde tanımlanmıştır (BOA.MVL.d. 437, görüntü no: 17; Düstur, 1289, s. 574). "Katl-i amd (taammüden-kasten), şibh-i amd (kasıt benzeri katl), hatâen katl, hata mecrasına cari katl (hata benzeri katl) ve tesebbüben olmak üzere beş türlü katl suçu vardır" (Türk Hukuk Lûgatı,1991, s. 193-194; Ekinci, 2008, s. 357-358). Cinayet işleme suçunda bu şekilde bir tasnif yapılmasındaki temel amaç, suçun ağırlığını derecelendirerek fâillere, işledikleri suçlarına denk bir ceza verilmesini sağlamaktır (Bardakoğlu, 2002, s. 47).

Tarihin en eski dönemlerinden itibaren katl suçu insanların işlediği en ağır suçlardan ve günahlardan biri olarak değerlendirilmiştir. Bu suç hemen bütün dinlerde, ahlâki öğretilerde ve hukuk düzenlerinde kınanarak yasaklanmış olup bu yöndeki girişimlerin engellenmesi ve eylem meydana geldiği takdirde de adaletin sağlanması amacıyla birtakım yaptırımlar getirilmiştir (Bardakoğlu, 2002, s. 45 vd).

Defterlerdeki kayıtlardan Üsküp Sancağı'nda meydana gelmiş olan katl ve ayrıca bu bahiste yer verilecek olan katl kastıyla yaralama suçu hakkında toplam 36 davayla karşılaşmıştır. Bunlar taammüden, kasıt benzeri (min-gayr-i taammüd) ve hatâen katl ile katl kastıyla yaralama sınıfına giren suçlarla ilgili davalardır.

Öldürme ve yaralama suçları tüfek, tabanca gibi ateşli silahların yanı sıra bıçak, balta, taş, sopa gibi çeşitli aletlerle işlenmiştir. Suçlular işledikleri suçun derecesine göre 1858 tarihli Ceza Kanunu'nda belirlenen sürelerde olayın meydana geldiği eyalette veya başka bir eyalette kürek veya hapis cezalarına çarptırılmışlardır. Cezalar, kanunun 19. maddesindeki usule göre suçlunun teşhir edilmesinden sonra uygulanacaktı. Ancak bu uygulamanın yerine getirilmediği bazı durumlar da mevcuttu. Mesela cinayeti taammüden işlediği anlaşılan bir kişiye 15 sene (MVL.d. 106, sıra: 26, belge no: 8), diğer bir kişiye ise cinayete azmettirdiği için üç sene (MVL.d. 95, sıra: 147, belge no: 43; MVL. 985-36) hapis cezası verilmiş ancak kadın olduklarından teşhir usulü uygulanmamıştır.

On dokuzuncu madde: Kürek ayaklarında demir olduğu hâlde hidemât-ı şâkkada kullanılmaktır. Kürek cezâsına müstehak olan şahs hakkında teşhîr usûlü dahi icrâ olunur. Şöyle ki cezâyâ hükm iden dîvân mazbatasının bir hulâsası gâyet kalın harf ile yazılıb mücâzât olunacak şahs bulunduğu şehirde bir meydâna veya memerr-i nâs olan bir mahalle götürülüb işbu hulâsa göğsüne konularak iki sâ'at orada tevkîf ve halka irâ'e olunduktansonra ayaklarına demir konularak mahall-i mücâzâtına gönderilür. On sekiz yaşından aşağı olan ve yetmiş yaşından ziyâde bulunan ashâb-ı cinâyât işbu teşhîr maddesinden mu'âf tutulur (BOA.MVL.d. 437, görüntü no: 8; Düstur, 1289, s. 540).

Katli konusu ile ilgili tasnif yapılırken ilgili davalar, belgelerdeki verilerden yola çıkılarak, taammüden, min-gayr-i taammüdin ve hatâen katli sınıflarında değerlendirilmiştir. Cinayet davalarının bazılarında eyalet, liva ve kaza meclislerinden gelen evrak incelenmiş, daha sonra suçlunun Ceza Kanunu'na göre cezalandırılması için dava ile ilgili mazbata ve ilâmın tekrar gönderilmesi, ayrıca sanığın tutuklandığı tarihin bildirilmesi Meclis-i Vâlâ tarafından talep edilmiştir. Bazı davalarda sanıkların suçsuz oldukları anlaşıldığından veya suçlu olduklarına dair delillerin yetersizliğinden tahliye edilmelerine karar verilmiş, asıl suçlunun araştırılarak ortaya çıkarılması idarecilerden istenmiştir. Çalışmanın konusu 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi ile alakalı olduğundan ve cezaları henüz belirlenmediği veya bazı kişilere tahliye kararı verildiği için katli türleri tasnifinde yer verilmeyen davalar aşağıda belirtilmiştir:

Üsküb Kazası'na bağlı Acarlar köyünden Seyfullah'ı tüfekte öldürmekle suçlanan Mahmud (MVL.d. 528, sıra: 264, Belge no: 722, 19 R 1276/15 Kasım 1859; MVL. 906-22), Kumanova Kazası'na bağlı Debrenofça köyünden başına taşla vurularak öldüğü anlaşılan Devran'ın katilleri olmakla suçlanan Mustafa, Bayram, diğer Mustafa, Salih ve Şerif (MVL.d. 92, sıra: 94, Belge no: 419, 4 Safer 1279/1 Ağustos 1862) ve son olarak İştib Kazası'ndan Kıbtî Şakir'i silahla vurarak öldürdükleri söylenen çoban Nasuh, Cafer, Habib ve helvacı Apiş (MVL.d. 92, sıra: 166, Belge no: 659, 20 Ra 1279/15 Eylül 1862) şer'î mahkemede suçlarını inkâr etmişler, maktullerin varisleri de davalarını ispat edememişlerdir. Bu davaların diğer evraklarının incelenmesi sonucunda sanıkların işledikleri söylenen cinayetlerle ilgili yeterli delil olmadığından tahliye edilmeleri ve asıl katillerin bulunarak yargılanmaları hakkında Üsküb Eyâleti'ne emirname yazılmıştır.

Üsküb Eyaleti'nde Barova köyünden Hüseyin'i balta ile öldüren Sinad'ın (MVL.d. 529, sıra: 86, Belge no: 338, 9 Receb 1276/1 Şubat 1860; MVL. 909-39; İ. MVL. 428-18802, L. 1-5), Üsküb Kazası Güreler-i Bâlâ köyünden İstoviçe'yi tabanca ile vurarak katleden Lebkova köyünden İlya'nın (MVL.d. 530, sıra: 188, Belge no: 228, 20 Ra 1277/6 Ekim 1860; MVL. 908-61; MVL. 917-67; İ. MVL. 438-19394), Üsküb Kazası'nda Yiğit Paşa mahallesinden Efrö'nün katili berber Petruş'un (MVL.d. 93, sıra: 190, Belge no: 332, 12 Ca 1280/25 Ekim 1863), Üsküb Kazası Akbaş köyünden Angele'nin katili Taşo'nun (MVL.d. 93, sıra: 227, Belge no: 679, 28 Ca 1280/10 Kasım 1863), Koçana Kazası Gradiç köyünden Adem Çavuş'un katili olan karısı Emine'nin (MVL.d. 94, sıra: 82, Belge no: 10, 4 şaban 1280/14 Ocak 1864; MVL. 972-7), Üsküb Kazası'ndan Abdul'ın katili Celaleddin'in (MVL.d. 94, sıra: 195, Belge no: 1066, 2 Za 1280/9 Nisan 1864; cinayete yardım ettiği belirlenen Celaleddin'in oğlu Abdulkaki'ye 175. maddeye göre Niş'te beş sene kürek cezası verilmiş ve teşhir uygulanmıştır) mahallinde yapılan şer'î mahkemelerinde cinayetleri "mûcib-i şer'îsi kısâs olan katli ile" işledikleri anlaşılmıştır. Bu durumda katiller için kısasın uygulanması, yani suçlunun da idam edilmesi gerekirdi. Ancak maktulün varislerinden sadece birinin bile katili kısastan affetmesi veya sulhun sağlanması halinde kısas diyete dönüşür ve kısas hükmü ortadan kalkardı. Katillerin eğer kısastan affedilmişlerse Ceza Kanunu'na göre cezalandırılmaları için tutuklandıkları tarihin belirtilerek ilam ve mazbatalarının mahallinde bulunan meclislerce tekrar düzenlenerek Meclis-i Vâlâ'ya gönderilmesine karar verilmiştir.

Devletin kanunen ceza tayin edebilmesi için öncelikle kısas veya diyet hususlarının belirlenmesi ve uygulanması gerekirdi. Yukarıda bahsedilen altı adet belgede bu hususa dikkat çekilmiştir. Belgelerde açık bir ifade olmasa da devletin kısastan yana değil, tazir cezasından yana olduğu söylenebilir. Çünkü eyalete gönderilen emirnamelerde, önceden

kıyas kararı verilmiş olsa bile daha sonra katilin varisler tarafından af durumunun söz konusu olabileceği ve kararın değişebileceği anlaşılmaktadır:

“...Berber Petruş'un mezbûre Efrö'yu mûcib-i şer'îsi kısâs olan katil ile öldürdüğü ber-nehc-i şer'î sâbit olmuş olmağla ol bâbda cânib-i fetvâhânededen zikr olunan i'lâm zahrına muharrer olduğu üzre verese-i mezbûre veyahud birisi kısâsdan 'afv itmezler ise bi'z-zât huzûrlarında talepleriyle kâtil-i merkûmun icrây-ı kısâsı ve eğer 'afv ider veya sulha muvâfakat eylerler ise ol halde kısâsı sâkit olacağı cihetle îcâb-ı kânunisine bakılmak için merkûmun târih-i habsi gösterilerek maddenin tekrar i'lâm ve mazbata bu tarafa inhâsı...”(MVL.d. 93, sıra: 190, Belge no: 332, 12 Ca 1280/25 Ekim 1863).

Taammüden (Âmden-Kasten) Katl

Bilerek ve isteyerek öldürmektir, bu katlin ölçüsü, katilin maktulü, bıçak, tabanca gibi (Ekinci, 2008, s. 356-357) âlet-i carihadan biriyle kasten öldürmektir (Türk Hukuk Lûgatı, 1991, s. 193).

Taammüden katl sınıfında değerlendirilen belgelerde katillerin ikisine 1858 tarihli Ceza Kanunu'nun 172. maddesindeki hükme göre Vidin'de 15'er sene kürek cezası, kadın olan bir kişiye ise 15 sene hapis cezası verilmiştir. Ölümle sonuçlanmayan, yaralanma ve sakat kalmaya neden olan herhangi bir alet kullanılarak katil kastıyla yapılan saldırılar da taammüden kabul edilmiştir (Ekinci, 2008, s. 358). 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi'ne göre bu tür suçlara karşılık kürek cezaları verilmiştir. Suçlu bulunanlara verilen cezanın süresi, suçluların tutuklanıp hapse konuldukları tarihten itibaren başlatılmıştır. Söz konusu suçun işlenmesine yardım edenler veya azmettirenler de yine kanunun ilgili maddelerine göre cezaya çarptırılmışlardır.

Defterlerdeki kayıtlarda cinayetleri taammüden işlediklerine karar verilen ve buna göre cezalandırılan üç kişinin davası yer almaktadır. Bu davaların konuları belgelerde özetle şöyle anlatılmaktadır:

Nedelko adlı bir kişi Üsküp Kasabası'yla Sobeşte köyü sınırında Kapanaltı adlı yerde öldürülmüş olarak bulunmuştur. Bu olayla ilgili Yuvan'la birlikte babası Mito ve kardeşi Todor tutuklanmıştır. Sanıkların hepsi suçlarını inkâr etmiş olsalar da olayla ilgili yapılan soruşturmada ve olay yeri incelemesinde Yuvan'ın babası Mito ve kardeşi Todor'un yardımlarıyla Nedelko'yu kendi kuşağı ve çarık ipiyle boğarak öldürdüğü anlaşılmıştır. Tanıkların ifadelerine göre de Nedelko'nun, Yuvan'ın karısına olan ilgisinden dolayı aralarında husumet bulunmaktadır. Katlin taammüden meydana geldiği, bu suçun cezasının idam olduğu ancak suçluların itirafı olmadığı, suçun delil ile ispatlandığı “böyle emârât ile kâtil olanlar hakkında ittihâz olunan usûle tevîkan” Yuvan'a küreğe konulma cezası verilmiştir (MVL.d. 95, sıra: 197, belge no: 541, 10 R 1279/5 Ekim 1862).

Kumanova Kazası Alaşafça köyünden Aynışah bint Salih evlenmek için Oris adlı bir kişiye kaçmış, ancak annesi Amik Hatun oğulları Muhtar ve Şahin ile Ahmed oğlu Süleyman ve Abare oğlu Necib'i kızını öldürmeleri için azmettirmiştir. Bu kişiler ve Aynışah'ı tüfekle vurduklarını itiraf etmişlerdir. Sanıklardan Şahin hapiste iken vefat etmiş, Süleyman ve Necib ise firar etmişlerdir. Muhtar'ın ise taammüden katilden dolayı idamı gerekse de hangisinin tüfeğinden çıkan merminin Aynışah Hatun'u öldürdüğü bilinmediğinden idam cezası Ceza Kanunu'nun 47. maddesi gereğince irâde-i seniyye ile küreğe çevrilmiştir. Yapılan değişiklikten sonra Muhtar'ın küreğe konulmasına, Abik Hatun'un ise kadın olduğu

için teşhir edilmeden mahallinde üç sene müddetle hapsine karar verilmiştir (MVL.d. 95. sıra: 147, belge no: 43, 22 Safer 1281/27 Temmuz 1864; MVL. 985-36).

Kalkandelen Kasabası'nda Bosna mahallesinden Arife adlı kadın kocası Sadık'ı balta ile öldürmek suçundan yargılanmıştır. Arife, kocası Sadık'ı Odri(?) köyünden Zübeyr ile Braşefçe köyünden İdris'in öldürdüğünü, Zübeyr'in daha önceden kendisi ile evlenmek istediğini, bu iki kişinin kendisini tehdit edip gece evin kapısını açmasını istediklerini ve Sadık'ı öldürmek üzere geleceklerini, eğer dediklerini yapmazsa kendisini öldüreceklerini söylediklerini ifade etmiştir. Olanları Sadık'a da anlattığını ancak Sadık'ın bu durumu yetkililere haber vermediğini, gece olduğunda kapıyı açtığını ve Zübeyr ile İdris'in içeri girerek uyuyan kocasını balta ile katlettiklerini söylemiştir. Zübeyr ve İdris olay gecesi ayrı ayrı başka yerlerde olduklarını ispatlamışlardır. Arife, ifadelerinden birinde de kocasını kendisinin öldürdüğünü beyan etmiş, farklı ifadeler vermiştir. Mahkemede Arife'nin taammüden tasarlayıp planlayarak kocasını öldürdüğüne hükmedilmiş ve Ceza Kanunu'nun 170. maddesine göre idamı gerekirken ifadelerindeki tutarsızlığı ve akli dengesinin yerinde olmaması göz önünde bulundurularak (MVL.d. 437, görüntü no: 17; Düstur, 1289, s. 574) 15 sene hapsine ve kadın olduğu için teşhir edilmemesine karar verilmiştir (MVL.d. 106, sıra: 26, belge no: 8, 11 Şaban 1284/8 Aralık 1867).

Yukarıdaki taammüden öldürme olaylarında kanunun 170. maddesi gereğince (Bir kimsenin ta'ammüden kâtil olduğu kânûnen tahakkuk eyler ise kânûnen i'dâmına hükm olunur, (MVL.d. 437, görüntü no: 17; Düstur, 1289, s. 574) idamlarına hükmedilmesi gerekirken birtakım nedenlerden ötürü bu ceza küreğe veya hapse dönüştürülmüştür. Aynışah Hatun'un öldürülmesi olayında Muhtar için 47. maddenin uygulandığı görülmektedir. Bu da başlangıçta Muhtar için verilen ilk kararın 170. madde gereğince idam cezası olduğunu göstermektedir. Kanunun 47. maddesi ise maddesi idam cezalarının sadece padişahın iradesi ile değişebileceğine işaret etmektedir (MVL.d. 437, görüntü no: 9; Düstur, 1289, s. 545-546) ve belgeden de böyle bir durumun söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Diğer iki olayda ise 170. maddenin yerine 172. maddenin (Kısâs ya i'dâm cezâlarından 'afv olunan kâtil mü'ebbeden yâhud on beş seneden akall olmamak üzere muvakkaten küreğe konulur. MVL.d. 437, görüntü no: 17; Düstur, 1289, s. 574) uygulanmasının nedenleri belgelerde açık bir şekilde belirtilmiştir. Olayın meydana geldiği yerde yapılan şer'î ve nizami mahkemede kâtillerin suçlarını inkâr etmeleri, ifadelerindeki tutarsızlıkları, akli dengelerinin yerinde olmaması, davacıların davalarını ispat edememeleri ve diyet ve kısastan feragat etmeleri, nizami soruşturmada katlin sadece deliller ile ispatlanması, müştereken işlenen cinayetlerde kimin öldürücü darbeyi vurduğunun tespit edilememesi belirgin nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ölümlerle sonuçlanmayan, yaralanma ve sakat kalmaya neden olan, herhangi bir alet kullanılarak katil kastıyla yapılan saldırılar da taammüden (cerh-i amd) kabul edilmiştir (Ekinci, 2008, s. 358; Türk Hukuk Lûgatı, s. 49). Bu kategoriye giren fâillere teşhir usulü de uygulanmıştır. Aşağıda özetlenmiş olan öldürme amacını taşıyan saldırı ve yaralama olayları farklı sebeplerle farklı şekillerde meydana gelmiştir. Suçlulardan biri kanunun 177. ve diğerleri 180. maddesinin ilave hükmüne göre kürek cezasına çarptırılmışlardır:

Üsküp'te Mısırlı Hasanoğlu Saadeddin adlı kişinin Üsküp gümrük kâtibi Molla Hasan'ın küçük kardeşi İsmail'e karşı ilgisinden dolayı Molla Hasan bir gece bir nefer zaptiye ile Saadeddin'in evine gitmiştir. Yanındaki zaptiyeler daha sonra ayrılırken Saadeddin yatağan bıçağıyla gelerek Molla Hasan'ın her iki elini yaralamış ve bu yaranın etkisiyle Hasan sağ

elini kullanamaz hale gelmiştir. Suçunu inkâr etmiş olsa da hem kaçıma çalışması hem de şahitlerin ifadeleri ile Saadeddin'in suçlu olduğu ispatlanmıştır. 177. maddeye göre Saadeddin'in öncelikle Hasan'ın mahallince takdir olunacak tedavi masraflarını karşılamasına ve diyet ödemesine, daha sonra da Selanik'te beş sene küreğe konulmasına karar verilmiştir (MVL.d. 533, sıra: 113, belge no: 276, 21 Ra 1278/26 Eylül 1861; A.MKT.MVL. 136-7; MVL. 951-61; MVL. 936-15, L. 1-7).

Askerlik için beş sene önce kurada ismi çıkan Üsküp Kazası Gabriçe köyünden Selim firar etmiştir. Bir gün arkadaşı Zübeyr ile birlikteyken Lozan Hanında zaptiyelerden Mustafa ve Yaşar ile karşılaşmışlar ve kendilerinden tezkereleri istenmiştir. Bu arada Selim tabancasını çıkararak öldürmek amacıyla Yaşar'a ateş etmiş ancak kurşun isabet etmemiştir. Tutuklanan Selim'e "katl kastıyla silah çekip, ancak katl fiili gerçekleşmemiş olduğundan" kanununun 180. maddesinin ilave hükmü gereğince tutuklandığı tarihten başlatılmak üzere beş sene kürek cezası verilmiştir (MVL.d. 97, sıra: 79, belge no: 76, 6 C 1282/27 Ekim 1865; MVL. 1028-37).

Üsküp Kazası Grošta köyünde Salih'in kardeşi Bayram, Şerif'in düğününde tüfek atmış, karşılık olarak Bayram'ın düğününde de Şerif'in kardeşi tüfek atmıştır. Arnavut düğünlerinde silah atmak mahalli geleneklere uygun olmadığından, Salih, intikam almak için Şerif'in evine gidip ona ateş edince Şerif de kendisinin savunmak için ateş etmiştir. Olayda ikisi de yara almamıştır. Şerif'in, kendisini korumak için ateş ettiğinden tahliye edilmesine, Salih'in ise olay sonunda yaralama veya ölüm olmasa bile kanunda belirtildiği üzere ceza alması gerekmektedir. Salih'in, Ceza Kanunu'nun 180. maddesindeki ilave hükmüne göre mahallinde üç sene küreğe çarptırılmasına karar verilmiştir (MVL.d. 98, sıra: 24, belge no: 543, 28 Safer 1284/1 Temmuz 1867).

Son olarak, Üsküp Kazası Blaca köyünde Receb adlı kişi tarlasında ırgatlarıyla birlikte ekin biçerken Zeynel adlı biri gelerek çalışan kızlara sataşmıştır. Receb'in bu durumu ayıplaması üzerine Zeynel silahını alıp gelmiş ve ateş ederek ve Receb'i yaralamıştır. Yapılan soruşturma ve şahitlerin ifadeleriyle Zeynel'in Receb'i öldürmek için ateş ettiği ve yaraladığı kesinleşmiştir. Buna göre Zeynel'e 180. maddenin ilave hükmüne göre mahallinde üç sene kürek cezası verilmiştir (MVL.d. 106, sıra: 2, belge no: 590, 17 Ra 1284/19 Temmuz 1867; BEO.AYN.d. 845, s. 10, no: 236; MVL. 1030-50; MVL. 1039-12, L. 1-11).

Yukarıda bahsedilen dört olayın ikisinde yaralanma gerçekleşmiştir. Saadeddin'e Hasan'ı yaraladığı ve sakat bıraktığı için kanununun 177. maddesine göre hüküm verilmiştir. Bu olayda katl kastıyla yaralama ile birlikte bir uzvu kullanılmaz duruma getirme söz konusudur. Kanun gereğince suçlu olan kişi üç sene küreğe konulmalı, ayrıca mağdurun tedavi masraflarını da ödemeliydi. Ancak önceden tasarlayarak bu suçu işlediği takdirde cezası 10 seneye kadar uzatılabilirdi (Bir kimse bir şahsı cerh ya darb ile 'uzvunu kat' ya ta'til eder ise masârif-i cerrâhiyesi ve hükm olunacak diyeti istifâ olunmasıyla beraber üç sene müddetle küreğe konulur ve eğer bu cinâyeti evvelce tasavvur ve tasmîm ederek işlemiş olduğu tebeyyün eyler ise kürek cezâsı on seneye kadar temdîd olunur, MVL.d. 437, görüntü no: 18; Düstur, 1289, s. 576). Bu nedenle Saadeddin üç sene yerine beş sene ceza almış olmalıdır. Diğerlerinde ise 180. maddenin ilave hükmünde belirlenen hükme göre cezalandırma söz konusudur. Ancak bu maddede suçluya verilecek olan cezanın müddeti belirtilmemiştir (Mücerred katl kasdıyla silâh çeküb de yed-i ihtiyârında olmayan esbâb-ı mâni'â haylûletiyle madde-i katl fi'ile çıkmamış idüğü tahakkuk edenler kezalik muvakkaten küreğe konulur, MVL.d. 437, görüntü no: 18; Düstur, 1289, s. 576). Fâillerden ikisi üç ve biri de beş sene kürek cezasına çarptırılmıştır. Bunlardan yaralanmanın gerçekleştiği bir olayın fâiline üç ve

yaralanma olmayan bir diğer olayın fâiline ise beş sene müddetle kürek cezası verilmiş olmasının sebebine dair belgelerde bariz bir veri olmasa da asker firarisi olan Selim'in bir devlet görevlisine silah çekmiş olmasından dolayı cezasının fazla olduğu düşünülmektedir.

Öldürmek kastıyla karşılıklı olarak çatışma ve mücadele sırasında birisini öldürenler için de ceza maddesi düzenlenmiştir. Söz konusu 190. maddeye göre kâtil, cârih veya dârib üç aydan üç seneye kadar hapis cezası alabilir ve gerektiğinde beş seneden on seneye kadar zaptiye nezareti altında tutulabilirdi (BOA.MVL.d. 437, görüntü no: 18; Düstur, 1289, s. 577). Bu maddenin uygulanmasına dair Meclis-i Vâlâ defterlerine yansıyan iki olayın kaydı bulunmaktadır:

Üsküp'te Saadeddin Efendi Zâviyesi'nde Ahmed ve Hasan ile Said ve Abdul arasında yapılan düelloda Ahmed ölmüş, diğerleri de yaralanmışlardır. Düello daha çok Avrupa'da meydana gelip Ceza Kanunu'nda düelloda adam öldürme ile ilgili bir madde bulunmamaktadır. Ancak şahıslar yine de kâtil olarak değerlendirilmiştir. Diğer taraftan olay tarafların kendi rızalarıyla meydana gelmiş olup karşılıklı yaralama ve katl suçunu işlediklerinden 190. maddeye göre cezalandırılmaları gerekmektedir. Buna göre kâtilerin üç ve maktul ile birlikte hareket eden Hasan'ın bir sene hapsine karar verilmiştir. İlave olarak bu sürelerin sonunda beş sene de zaptiye gözetiminde bulunacaklardı. (MVL.d. 93, sıra:37, belge no: 91, 2 Safer 1280/19 Temmuz 1863).

Radovişte Kazası Oraçviçe(?) köyünden Kıbtî Hasan ile Ando arasında çıkan kavgada her ikisi de birbirlerini karşılıklı olarak yaralamışlar, mahkemeye müracaat edip yaptıklarını itiraf etmişler ve nizami mahkemede olayın mukabele ile meydana geldiği anlaşılmıştır. Ando daha sonra aldığı yaraların ve darbelerin etkisiyle vefat etmiştir. 190. madde gereğince cezalandırılmasına hükm edilen ancak mahkeme sonuçlanıncaya kadar verilen üç senelik cezasını tutukluluğu boyunca geçirmiş olan Kıbtî Hasan'ın cezası yeterli bulunmuş, tahliye edilmesine karar verilmiştir (MVL.d. 559, sıra: 179, belge no: 233, 21 Receb 1281/20 Aralık 1864; MVL. 992-6; MVL. 982-44).

Kast Benzeri Katl (Min-Gayr-i Taammüdin katl)

Bir adamın âlet-i carihadan sayılmayan sopa, tokat gibi bir vasıta ile cerh edilmeden öldürülmesidir (Türk Hukuk Lûgatı, 1991, s. 193). Kasten öldürmeğe benzeyen katl de denir. Küçük taş, küçük sopa ile döverek veya kuyuya, dağdan, damdan aşağı atarak öldürmek bu kategoride değerlendirilmiştir (Ekinci, 2008, s. 357). Ancak belgelerde bahsedilen katl olaylarında ateşli silahlar ve kesici aletlerin de kullanıldığı, kâtil olan kişinin eyleminin ölümle sonuçlanmasını istemediği, genellikle bir kavga, bir kargaşa veya öfkelenme gibi durumlarda meydana geldiği görülmektedir. Üsküp Eyaleti'nde 1862-1867 yılları arasında meydana gelen ve cinayet olayının min-gayr-i taammüdin katl olarak değerlendirilerek kâtilerin 174. maddeye göre cezalandırıldığı dokuz kayıt tespit edilmiştir. Söz konusu katle dair defterlerden tespit edilen olaylara aşağıda yer verilmiştir.

Üsküp Kazası Güreler köyünden Zeynep, dülger ustası Ali'nin evine kaçmış, daha sonra babası ve kardeşleri tarafından alıp götürülürken babası Yusuf öfkelenerek kardeşleri Feyzullah ve Halim'i Zeynep'i öldürmeleri için azmettirmiştir. Şer'î mahkeme ve nizami soruşturmada Yusuf suçunu inkâr etse de Feyzullah ve Halim suçlarını itiraf etmiş ve tutuklanmışlardır. Ayrıca şahitlerin ifadeleriyle katlin min-gayr-i taammüdin meydana geldiği anlaşılmıştır. Halim Prizrin hapisanesinden firar etmiş, Feyzullah'a 15 sene Vidin'de, öldürme eylemine karışmayan fakat azmettiren Yusuf'a ise 184. maddeye göre

Niş'te uygulanmak üzere üç sene kürek cezası verilmiştir (MVL.d. 95, sıra: 8, belge no: 954, 5 Z 1280/12 Mayıs 1864; MVL. 970-62, L. 1-15).

Kumanova Kazası Matıç köyünde teravîh namazı kılınırken pencereden tüfikle ateş edilmiş Yahya Bayraktar isabet eden merminin etkisiyle vefat etmiştir. Camiden çıkan cemaat ve Ali kaçan iki kişiyi kovalarken Timur geri dönerek Ali'yi vurmıştır. Timur yakalanmış, diğer kişinin Belanofçalı Maksud olduğu anlaşılmıştır. Yahya Bayraktar'ı bu ikisinden hangisinin vurduğu belirlenememiş ve Ali de kargaşa sırasında vurulduğu için taammüd görülmemiştir. Timur hakkında min-gayr-i taammüd ceza tayini gerektiği belirtilmiş, bu bağlamda kendisi Vidin'de 15 sene kürek cezasına mahkûm edilmiştir (MVL.d. 96, sıra: 21, belge no: 955, 1 Za 1281/28 Mart 1865; MVL. 966-51).

İştib Kazası Duraklı köyünde Ali Çavuş daha önce Ali b. Said'in kardeşi Mustafa'nın katli zanlısı olarak hapiste tutulmuş, daha sonra tahliye edilmiştir. Ali Çavuş almış olduğu bir yaranın etkisiyle vefat etmiştir. (Belgelerde yaralanmanın ne şekilde gerçekleştiği hakkında bir veri bulunmamaktadır.) Ölmeden önce kendisini yaralayanın Ali b. Said olduğunu köy muhtarına ve Ahmed Çavuş'a söylemiştir. Aralarında husumet olan birine cinayet isnat edilerek Ali b. Said'in kâtil olduğuna karar verilmişse de bu cinayetin taammüden işlendiğine dair kesin bir itiraf veya beyan da bulunmamıştır. Bundan dolayı katli olayı min-gayr-i taammüdin kabul edilerek Ali b. Said, Selanik'te kürek cezasına çarptırılmıştır (MVL.d. 97, sıra: 101, belge no: 141, 22 Receb 1282/11 Aralık 1865; MVL. 1028-80; MVL. 1029-35).

Üsküp Kazası Acarlar köyünde Bayram'a dibek tokmağıyla vurarak ölümüne sebebiyet veren Hüseyin'in Ceza Kanunu'nun 174. maddesine göre 15 sene küreğe konulması gerekmekte iken sanık suçunu sonradan kabul etmediğinden, tanıkların ihbar ve ifadeleriyle mahkûm olduğundan 10 sene müddetle Vidin'de küreğe konulmasına karar verilmiştir (MVL.d. 92, sıra: 177, belge no: 5, 26 Ra 1279/21 Eylül 1862; A.MKT.UM. 395-7; MVL. 954-102).

Üsküp Kazası Nekeştan(?) köyünde aralarında çıkan kavga esnasında Yaşar'a çapa ile vuran ve ölümüne neden olan Süleyman'a Vidin'de (MVL.d. 93, sıra: 79, belge no: 18, 1 Ra 1280/16 Ağustos 1863; MVL. 966-14, L. 1-4), Kumanova Kazası Hotula köyünden Yunus'u tüfikle vuran Hüseyin'e Vidin'de (MVL.d. 95, sıra: 57, belge no: 93, 22 Z 1280/29 Mayıs 1864; MVL. 986-23), Kratova Kazası Filibofça köyünde karısı Petra'ya maşa ile vurarak öldüren Görgiya'ya Selanik'te (MVL.d. 106, sıra: 11, belge no: 622, 26 R 1284/27 Ağustos 1867; BEO.AYN.d. 845, s. 13, no: 373; MVL. 1030-82; MVL. 1039-42, L. 1-6), Kalkandelen Kazası Neharçe köyünde tamir edilen bir kilisede yapılan toplantıda yapılan bir şakanın yanlış anlaşılması üzerine çıkan kavgada Anastas'ı bıçaklayarak öldüren Risto'ya Selanik'te (MVL.d. 106, sıra: 12, belge no: 591, 4 Ca 1284/3 Eylül 1867; BEO.AYN.d. 845, s. 15, no: 405, MVL. 1039-11, L. 1-12), İştib Kazası Tatarlı köyünde aralarında meydana gelen bir kavga sırasında tabancasıyla Mehmed'i başından vurarak öldüren Mustafa'ya Selanik'te (MVL.d. 106, sıra: 20, belge no: 10, 8 Receb 1284/5 Kasım 1867; BEO.AYN.d. 845, s. 18-19, No: 617) Ceza Kanunnamesinin 174. maddesine göre küreğe konulma cezası verilmiştir.

Meclis-i Vâlâ Defterlerinden bu kategoride değerlendirilen yukarıdaki davalarda mahallinde görülen mahkemede deliller ve yapılan soruşturmalara göre kâtilerin "min-gayr-i taammüden veya kâtil-i gayr-i müteammid", yani istemeden adam öldürdükleri sonucuna varılmıştır. Katillere Ceza Kanunu'nun 174. maddesindeki hüküm gereğince 15'er sene

kürek cezası (MVL.d. 437, görüntü no: 17; Düstur, 1289, s. 574) verilmiştir. Defterlerdeki verilere göre 1281/1865 yılına kadar olan davalarda suçlular cezalarını çekmek üzere Vidin'e ve daha sonraki yıllarda ise Selanik'e gönderilmişlerdir. İstemeden de olsa başkasının ölümüne sebebiyet veren fâillere 19. maddedeki teşhir usulü uygulanmıştır.

Hatâen Katl

Hatâen katl, bir insanı kasıt olmaksızın yanlışlıkla öldürmektir. "Fâilin yanılması ve fiilin yanılması" (Türk Hukuk Lûgatı, 1991, s. 193), yani kâtilin ve katl aletinin yanılarak yanlış hedefe isabet etmesi olmak üzere iki türü vardır (Ekinci, 2008, s. 357; ayrıca bkz. Bulut, 2018, s. 41-71).

Hatâen başkalarının ölümüne sebebiyet veren sanıkların soruşturmaları tamamlanıp şer'î ve nizami mahkemeleri yapıldıktan sonra gönderilen ilam ve mazbataları Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmiş, Muhâkemât Dâiresi'nde incelenmiştir. Sanıkların ikrarı ve şahitlerin ifadeleriyle hatâen meydana geldiğine kanaat getirilen katl olaylarında Ceza Kanunu'nun 182. maddesindeki hüküm uygulanmış, kâtillere "dikkatsizlik ve kanuna riayetsizlik"lerinden (Bir kimse bir şahsı hatâen itlâf eder yâhud bi-gayr-ı kasdın telef-i nefsine sebep olur ise verese-i maktûlün hukûk-ı şer'iiyesi bi'l-muhâkeme istifâ olunduktan sonra eğer bu katl keyfiyeti dikkatsizlikten ve nizâmâta ri'âyetsizlikden ne'şet etmiş ise altı aydan iki seneye kadar haps ile mücâzât olunur, MVL.d. 437, görüntü no: 18; Düstur, 1289, s. 576) dolayı birer sene hapis cezası verilmiştir. Suçlular, mahkemeleri ve temyîz süreçleri sonuçlanıncaya kadar, eğer tutukluluk süreleri bir seneyi aşmış ise tahliye edileceklerdi. Bahsedilen sanıklardan Osman Bey'in, Hüseyin'in, Yusuf'un, Mehmed'in ve Talib'in tutukluluk süreleri bir seneyi aştığından tahliye edilmeleri kararı verilmiştir. Bu cezalarda 19. maddedeki usul uygulanmamıştır.

Meclis-i Vâlâ Defterlerinden Üsküp Sancağı'nda meydana gelmiş olan bu türden dokuz adet dava kaydı ile karşılaşılmıştır. Aşağıda görüleceği üzere olayların çoğu, suç aleti olan tüfek veya tabancaların ya kendiliğinden patlayarak veya ateş edildiği esnada nişan alınmayan birisine şaşırtıcı bir şekilde mermi veya kurşunlarının isabet etmesiyle meydana gelmiştir.

Kumanova Kazası Nekörem(?) köyünden Kele yerdeki keçeyi kaldırırken üzerindeki tabanca patlayarak Çavuşlu köyünden Körke'nin ölümüne neden olmuştur (MVL.d. 93, sıra: 139, belge no: 83, 8 R 1280/22 Eylül 1863; MVL. 966-52, L. 1-8). Koçana Kazası Deniçe köyünden Cemo'ya, kıbtiller arasında yapılan bir eğlence sırasında çalgılar eşliğinde oynayan Osman Bey'in kuşağını çözerken patlayan tabancasının kurşunu isabet etmiştir (MVL.d.94, sıra: 95, belge no: 421, 21 Şaban 1280/31 Ocak 1864; MVL. 981-39). Radovişte Kazası İzlova köyünden Hüseyin'in belindeki tabanca kazara ateş alarak Hasan ve Abdülhalim'e isabet etmiş, Abdülhalim yaralanmış, Hasan ise hayatını kaybetmiştir (MVL.d. 94, sıra: 205, belge no: 682, 4 Za 1280/11 Nisan 1864). Üsküp Kazası Graşte köyünden Yusuf ile Zulbahar tüfek atışı yaptıkları sırada Yusuf'un tüfeğinden çıkan mermilerden biri Ali'yi öldürmüştür (MVL.d. 94, sıra: 234, belge no: 1064, 18 Za 1280/25 Nisan 1864; MVL. 982-41, L. 1-7). Koçana Kazası'nda Mehmed ve Hüseyin avlanırken Mehmed'in tavşana attığı kurşun Hüseyin'e isabet ederek ölümüne yol açmıştır (MVL.d. 95, sıra: 21, belge no: 1061, 5 Z 1280/12 Mayıs 1864). Yine bir av esnasında Halim'in omuzundaki tüfek ateş alarak Abdul'u vurmuştur (MVL.d. 95, sıra: 140, belge no: 220, 21 Safer 1281/26 Temmuz 1864; MVL. 992-21; A.MKT.UM. 793-56). Kratova Kazası Lestova köyünden Beno adındaki kız İştib Kazası Balvan-ı Bala köyünden Mustafa'nın boşa attığını zannettiği tabanca kurşunuyla vefat

etmiştir (MVL.d. 95, sıra: 19, belge no: 38, 5 Z 1280/12 Mayıs 1864; MVL. 985-31, L. 1-7). Koçana Kazası Obleşova köyünden Hüseyin, İbrahim, Hasan, Seyfeddin ve Ali'nin attıkları tüfek mermilerinden birinin isabet ettiği İzbañçovar köyünden Postol veled-i Taryan ölmüştür (MVL.d. 95, sıra: 58, belge no: 118, 22 Z 1280/29 Mayıs 1864; MVL. 987-7, L. 1-9). İştib Kazası Duraklı köyünde Talib ve Hüseyin adlı kişiler güreşirken Talib'in belindeki bıçak Hüseyin'in göbeğinin altına isabet etmiş ve Hüseyin aldığı yaranın tesiriyle vefat etmiştir (MVL.d. 95, sıra: 169, belge no: 485, 3 Ra 1281/6 Ağustos 1864; MVL. 994-68).

Hırsızlık (Sirkat)

İslam hukukunda hadd cezasını gerektiren hırsızlık Müslüman veya zimmî, hür veya köle, büyük veya çocuğa, yani bir başkasına ait malın mülk edinme amacıyla onun rızası olmaksızın gizlice alınmasıdır (Ekinci, 2008, s. 350; Türk Hukuk Lûgatı, 1991, s. 125; Bardakoğlu, 1998, s. 385). Hanefi mezhebine göre hırsızlık suçunun unsurlarından birinin oluşmamış olması, suç teşkil eden fiili hadd suçu olmaktan çıkarıp tazir suçu olabilecek niteliğe dönüştürmektedir. Suç fâili mükellef, yani akli başında ve ergen olmalı, suçunu oluşturan fiili bilerek, isteyerek işlemiş olmalıdır. Çalınan şey mal olmalı, bu mal başkasına ait olmalı ve belli bir değerde olmalıdır. Çalınan mal gizlice alınmış olmalıdır. Hırsızlık konusu malın sahibinin izni olmadan girilemeyen bir yerden alınmış olması gerekir. Ya da bir bekçi tarafından korunur olması gerekir. Açıkta bırakılan malın alınması hırsızlık suçunu oluşturmaz. Çalınan mal koruma (hırz) altında iken alınmış olmalıdır (Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, 2016, s. 662; Ekinci, 2008, s. 350-351). Hukuken sabit olan hırsızlık suçunun biri bedeni, diğeri mali olmak üzere iki temel hükmü vardır. Bedeni hüküm hırsıza el kesme cezasının uygulanması, mali hüküm ise çalınan şeyin iadesi ya da zararın tazmin edilmesidir (Bardakoğlu, 1998, s. 390 vd). Ancak Osmanlı hukuk sisteminde, İslam hukukunun bu suçun cezası olarak öngörmüş olduğu hadd/el kesme cezası sık uygulanan bir ceza değildi. Bu suça karşılık en çok karşılaşılan ceza küreğe konulmadır. Ayrıca sürgün, kalebentlik ve para cezası da verilen diğere cezalardır (Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, 2016, s. 701-702).

1858 tarihli Ceza Kanunu'nda hadd suçlarından olan hırsızlık için muvakkaten veya müebbeden kürek ve hapis cezalarının verilmesi uygun bulunmuştur. Kanunnamede sirkat suçu 216-230. maddeler arasında (BOA.MVL.d. 437, görüntü no: 20; Düstur, 1289, s. 584-588) düzenlenmiştir. Bunlardan 220. maddedeki (BOA.MVL.d. 437, görüntü no: 20; Düstur, 1289, s. 585) hükme göre hırsızlık yapılan yerin ikamet edilen bir yer olması şartı yoktu. Maddede, kapalı ve duvarla çevrili yerlerin duvarını delerek veya merdivenle aşarak kapısını özel bir alet yardımıyla açıp hırsızlık yapanlar için muvakkaten kürek cezası verileceği ifade edilmiş olup herhangi bir süre belirtilmemiştir. Bu maddedeki hükme göre cezalandırılan bir kişinin teşhir edilmesine de karar verilmiş, ancak 222. maddeye (222. maddede ceza süresi belirtilmiştir. bkz. BOA.MVL.d. 437, görüntü no: 20; Düstur, 1289, s. 585) göre cezalandırılan diğere dört olayın fâillerinin teşhir edilmeleri hakkında bir veriyle karşılaşılmamıştır.

İncelenen Meclis-i Vâlâ defterlerine Üsküp'te meydana gelen beş adet hırsızlık vakasının dava kaydı yansımıştır:

İştib Kazası Boğlofça köyünden Çoban Tasi, Deniler-i Bala köyünden Anastas'ın evine girerek çekmecesinden 5500 kuruş çaldığını itiraf etmiştir (MVL.d. 106, sıra: 1, belge no: 589, 12 Safer 1284/15 Haziran 1867; BEO.AYN.d. 845, s. 4, no: 137). Yine İştib Kazası'nda bakkal Şub Trayço'nun evinden para ve eşyası çalınmış, yapılan soruşturmada Zafir, Taso ve

Despod'un hırsız oldukları anlaşılmıştır. Şub Trayço, kendi rızasıyla Taso ve Despod'un elinde bulunan eşyadan feragat edince içlerinden sadece suçunu itiraf eden Zafir'in cezalandırılmasına karar verilmiştir (MVL.d. 106, sıra: 10, belge no: 548, 26 R 1284/27 Ağustos 1867; BEO.AYN.d. 845, s. 14, no: 272; MVL. 1038-27, L. 1-8). Üsküp Kazası Bazarbaşı mahallesinde Feyzi Ağa'nın, Tüccar Hasan Ağa'nın ve diğer bazı kişilerin mal ve eşyaları çalınmış, çalınan şeylerin evinden çıkmasıyla hırsızın İlyas olduğu anlaşılmıştır (MVL.d. 98, sıra: 30, belge no: 623, 21 Ra 1284/23 Temmuz 1867). Boyko'nun Kumanova Kazası Vilofça köyünden Mitre'nin evinden eşya çaldığı yapılan araştırmada anlaşılmıştır (MVL.d. 106, sıra: 5, belge no: 5512, 12 R 1284/22 Ağustos 1867; MVL. 1039-13, L. 1-4).

Yukarıda bahsedilen hırsızlık olaylarının fâillerine Ceza Kanunu'nun 222. maddesine göre üçer sene mahallinde çekmek üzere hapis cezası verilmiş olup 19. maddedeki usul, yani teşhir uygulanmayacaktı. Hırsızlık yaptıkları sabit olan bu kişilerin çaldıkları paraları, eşyaları veya bedellerini sahiplerine ödemeleri gerektiği de belirtilmiştir.

Yane veled-i Taşo'nun evinden hırsızlık yaptığını itiraf eden Yovançe adlı kişinin 220. maddeye göre teşhir edildikten sonra üç sene küreğe konulması kararı verilmiştir:

“Üsküb Meclisi'nin 6 Safer sene 1284 ve 28 Mayıs sene 1283 târihinde Meclis-i Vâlâ'ya havâle buyurulan bir kıt'a mazbatasıyla Meclis-i Tahkîki'nin melfûf mazbatası Muhâkemât Dâ'iresi'nde mutâla'a olundu. Me'âllerinde İştib Kazâsı'na tâbi' Mustafa Obası Karyesi sâkinlerinden Yovançe nâm şahs karye-i mezkûre hancısı Yane veled-i Taşo'nun leylen hânesi odasının pencere parmaklığını söküb derûnuna duhûl ile ba'zı eşyâ ve çekmecesinden bir mikdar akçesini ahz eylediği ve bu fazîhaya sarhoşlukla cür'et eylediği ve zabtiyeler tarafından kendüsi de sıkışdırıldığı cihetle mu'ahharan ahz eylediği eşyâ ve akçe bahâsını merkûma teslîm itdiğini 'inde'l-istintâk ifâde itmiş olduğunu ve Kânûn-ı Cezâ'nın iki yüz yigirminci maddesinde her ne kadar insan ikâmet ider mahall olmasa veyahud meskûn mahalle muğlak bulunsa bile kapalı ve divar ile mahdûd olan mahallerin divarını delerek veya nerd-bân ile aşarak veya âlet-i mahsûsa ile kapusını açarak hırsızlık idenler muvakkaten küreğe konulur deyü muharrer bulunmasına binâ'en merkûmun bu hükme tevfi'kan ve târih-i habsi olan bin iki yüz seksan üç senesi Zî'l-hiccesinin dokuzuncu gününden 'tibâren ba'de't-teşhîr üç sene müddetle küreğe konulması” (MVL.d. 106, sıra: 13, belge no: 614, 10 Ca 1284/9 Eylül 1867; BEO.AYN.d. 845, s. 16, no: 417).

Yol Kesme (Hırâbe, Kat'-ı Tarîk)

Hırâbe, şehir dışında silah ile yol kesicilikte bulunmaktır (Türk Hukuk Lûgati, 1991, s. 125). İslam hukukunda, bir kimsenin silah kullanarak şehirlerarası yollarda, yol kesip Müslüman veya gayr-i Müslimlere saldırması, mallarını gasp etmesi veya adam öldürmesi hırâbe suçudur. Bu suçu işleyenlere kat'-ı tarîk, şakî veya yol kesici denilir ve cezası çeşitli durumlara göre değişir (Ekinci, 2008, s. 352). Eşkıyalık, Osmanlı hukukunda hadd cezası gerektiren bir suç olup ölüm, el-ayak kesilmesi ve sürgün gibi hadd cezaları ile cezalandırılmıştır. Bu eylem soruşturma aşamasında veya suçlunun yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilmesi gerektiğinde ise ihtiyati bir tedbir olarak hapis cezası uygulanabilmektedir. (Yakut, 2012, s. 31).

Meclis-i Vâlâ Defterlerinde yol kesme suçu ile ilgili Üsküp'te meydana gelen ve mahkemeye yansıyan iki olayın kaydı bulunmaktadır. Suçluların ikisi de 62. maddenin ilave hükmü

(MVL.d. 437, görüntü no: 23; Düstur, 1289, s. 549-550) gereğince 15'er sene kürek cezasına çarptırılmış olup bu ceza teşhir edilmelerinden sonra uygulanacaktı. Bunlardan birinde Kratova Kazası'nda Sakoliç(?) derbendinde tüccarların yolunu keserek mal ve hayvanlarını gasp eden Cezir ve Halil daha önce yakalanmış ve cezaları verilmiştir. Bu kişilerle birlikte hareket eden Bayram ise daha sonra ele geçirilmiştir. Bayram suçunu inkar etse de arkadaşlarının ifadeleri ve gasp edilen malların evinde bulunması üzerine suçu ispatlanmıştır. Ayrıca ele geçirildiği esnada zaptiye ile çatışmaya girmiş ve yaralanmıştır. Bayram'a Kânun-ı Cezâ'nın 62. maddesinin ilave hükmünde belirtildiği üzere "dağlarda ve kırlarda müsellağ oldukları halde gezerek rast geldikleri yolcuları tutub soymak fazîhasını irtikâb iden eşhâsın hal ve sıfat ve derece-i şakâvetlerine göre muvakkat yahud mü'ebbed kürek cezâsıyla mücâzât olunması muharrer bulunduğuna binâ'en merkûm Bayram'ın dahi bu hükme ve on dokuzuncu maddede mûnderic usûle tevfikân ve târih-i habsi olan seksan senesi Şa'bânın yigirmi dokuzuncu gününden i'tibâren ba'de't-teşhîr on beş sene müddetle vaz'-ı kürek olunmak üzere Vidin'e" gönderilmesine karar verilmiştir (MVL.d. 95, sıra: 208, belge no: 509, 2 R 1281/4 Eylül 1864).

Kat'-ı tarîk suçu ile ilgili diğer olayda da zaptiye ile çatışma ve yaralama söz konusudur. İştib Kazası Damyân köyünden kura firarisi Kara Halil ile Bohçe köyünden yine kura firarisi Ali bir süre dağlarda ve kırlarda birlikte eşkıyalık yapmışlar, daha sonra yollarını ayırmışlardır. Ali, Topolniçe köyünde Mehmed'in samanlığında bulunup yakalanmak istendiği sırada tüfekle ateş ederek zaptiye neferinden Ali'yi sol elinden yaralamıştır. Yakalanan Ali'nin tamamlanan soruşturması ile ilgili mazbatası Muhâkemât Dâiresi'nde incelenmiş ve Selanik'te küreğe mahkûm edilmesine karar verilmiştir (MVL.d. 97, sıra: 158, belge no: 255, 1 Z 1282/17 Nisan 1866).

Irza Geçme (Fiil-i Şenî - Hetk-i Irz)

Irza geçme (tecavüz), insanlık tarihi boyunca bireyin fiziksel ve ruhsal bütünlüğüne karşı işlenen, genel ahlak ve aile düzenini ilgilendiren bir suç olarak görülmüş ve bu suç işleyenler cezalandırılmıştır. Genel olarak bu fiil bir erkeğin zor kullanarak bir başka insanla zorla cinsel ilişkiye girmesi olarak tanımlanmaktadır. Suçun fâili sadece erkek olmakla birlikte, mağdur erkek ya da kadın olabilmektedir (bkz. Konan, 2011, s. 149; Kılıç, 1992, s. 5-8).

İslam Hukuku kapsamında ırza geçme, ayrı bir suç olarak işlenmemiş ve hadd cezası (sopa ile dövme, sürgün ve recm) ile cezalandırılan zina suçu kapsamında değerlendirilmiştir (Konan, 2011, s. 152 vd). Osmanlı Devleti'nde bir kadına zorla sahip olmak amacıyla herhangi bir davranışta bulunmak suç kabul edilmiştir. Bu tür davranışlara kanunlar ile belirlenmiş bir ceza olmamakla beraber genellikle sürgün ve hapis cezaları uygulanmıştır (Aksın-Maral, 2016, s. 824). İlk defa 1858 tarihli Ceza Kanunu'nda ırza karşı işlenen suçlar müstakil bir bölüm ("Hetk-i 'ırz idenlerin mücâzâtı beyânındadır" BOA.MVL.d. 437, görüntü no: 19; Düstûr, 1289, s. 579) olarak yer almış ve cezalar düzenlenmiştir (Kılıç, 1992, s. 11).

Üsküp Sancağı'nda meydana gelen bir adet fiil-i şeni davası Meclis-i Vâlâ defterlerine yansmıştır. Bu eylem bir erkek çocuğuna yapılmış ve görgü tanıklarıyla da ispat edilmiştir. İştib Kasabası Cuma mahallesinden 12 yaşındaki Tahir bin Mustafa keçi otlatırken başka bir köyden olan Yakim veled-i Viçko tarafından zorla tecavüz edilmek istenmiştir. Suçunu inkar

etse de olayı gören Şakir ve Mustafa adlı kişilerin ifadeleriyle Yakim'in Tahir'i fiil-i şeniye zorladığı anlaşılmıştır. Suçlu olduğu ispatlanmış olan Yakim'in teşhir edildikten sonra Ceza Kanunu'nun 198. maddesine (Bir âdem bir kimseye cebren fi'il-i şenî icrâ ider ya'ni 'ırzına geçer ise muvakkaten küreğe konulur, Düstur, 1289, s. 579) göre hapsedildiği tarihten başlatılmak üzere mahallinde üç sene küreğe konulmasına hükmedilmiştir (MVL.d. 106, sıra: 17, belge no: 2, 4 C 1284/3 Ekim 1867; BEO.AYN.d. 845, s. 17, no: 487).

Sonuç

Bu çalışmada Meclis-i Vâlâ Defterlerinden Rumeli mazbatalarının kaydedildiği 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 106, 528, 529, 530, 533 ve 559 numaralı defterlerden Üsküp Sancağı'nda 1859-1867 yılları arasında meydana gelen cinayet, cinayete teşebbüs, yaralama, hırsızlık, eşkıyalık ve ırza geçme teşebbüsü hakkında tespit edilen dava kayıtları ele alınmıştır. Bölgede meydana gelen bütün olayların mahkemeye yansımadağı ihtimalinden hareketle işlenmiş olan bütün suçların burada bahsedilenlerden ibaret olduğu gibi bir tespit doğru olmayacaktır.

Cinayet davaları ile ilgili kayıtların diğerlerine nazaran daha fazla olduğu görülmektedir. Cinayet suçundan yargılanan kişilere işledikleri suçun derecesine göre 1858 tarihli Ceza Kanunu'nda belirlenen sürelerde mahallinde veya başka yerlerde kürek veya hapis cezaları verilmiştir. Taammüden veya min-gayr-i taammüdin katl davalarında katillere Selanik veya Vidin'de 15'er sene küreğe konulma cezası verilmiş olup bu ceza 19. madde gereğince teşhir edilmelerinden sonra uygulanacaktı. Eğer suçlu kadın ise cezası yine 15 sene olup, ancak bu defa kürek değil, teşhir edilmeden hapsedilmektir.

Taammüden katlin ölçüsünün "yaralayıcı bir aletle öldürme eyleminin gerçekleşmesi" olmasına rağmen belgelerdeki verilere bakıldığında bıçak ve tabanca gibi yaralayıcı aletlerden biriyle öldürülmediği halde katlin taammüden olduğu hükmü verilmiş, bu hüküm verilirken tanıkların ifadeleri, olay yeri incelemeleri, sanıkların itirafları, mevcut delillerden hareket edilmiştir. Aynı durum min gayr-i taammüdin katl konusunda da söz konusudur. Katl kastıyla yapılan saldırılar da taammüden (cerh-i amd) kabul edildiği için ölümle sonuçlanmasa bile saldırıyı gerçekleştirenlere suçlarının derecelerine göre üç veya beş sene kürek cezası verilmiştir. Ceza Kanunu'na göre eğer yaralama ve sakat bırakma söz konusuysa fâiller tedavi masraflarını ödeyeceklerdi. İncelenen defterlere yansıyan katl türlerinden bir diğeri de hatâen katl olup dikkatsizliklerinden dolayı başkalarının ölümüne yol açarlara da birer sene hapis cezası verilmiştir.

Hırsızlık ile ilgili defterlere yansıyan beş adet dava kaydında fâillerden birine, hırsızlık mahalline ne şekilde girdiği bilindiğinden 220. maddeye göre üç sene kürek ve diğerlerine de hırsızlık mahalline ne şekilde girdikleri bilinmediğinden 222. maddede belirtilen hükme göre üç sene hapis cezası verilmiştir. Hırsızlık yaptıkları deliller ve ihbarlar ile sabit olan fâillerden sadece 220. maddeye göre ceza verilen kişi 19. maddedeki usule göre teşhir edilecekti. Bir kişi hırsızlık yaptığını itiraf etmiş olsa bile, hırsızlık yaptığı yere nasıl girdiğini söylememişse veya bu husus başka bir şekilde tespit edilmemişse 220. madde ve teşhir cezası uygulanmamıştır.

Meclis-i Vâlâ Defterlerinde kat'-ı tarik suçu ile ilgili Üsküp'te meydana gelen ve mahkemeye yansıyan olaylarda suçlulardan birine Vidin ve diğerine de Selanik'te 15'er sene kürek cezası

verilmiştir. Ayrıca bunlar için 19. maddedeki usule göre teşhir usulü uygulanacaktı. Defterlerde bir adet fiil-i şeni davası yer almaktadır. Olayın fâilinin suçu ispatlanmış ve kendisine üç sene kürek cezası verilmiştir.

Meclis-i Vâlâ Defterlerinin XIX. yüzyılda merkez ile taşra arasındaki idari ve bürokratik işleyişi ortaya koyduğu gibi hukuk tarihi çalışmalarına dair de kıymetli bilgiler sunduğu görülmektedir. Deftere kaydedilen bütün suçlar için 1858 tarihli Ceza Kanunnâmesi'nin ilgili maddeleri gereğince hapis ve kürek cezaları verilmiş, hem Nizamiye Mahkemelerinde, hem de temyîz mahkemelerinde söz konusu kanun uygulanmıştır.

Meclis-i Vâlâ'da kaleme alınan Rumeli mazbatalarının defterlerdeki sûretlerinden şer'iyeye sicillerinin kapsamından çıkan bazı adli işleyişin takibinin yanında, Tanzimat döneminde yüksek yargı mercii konumundaki Meclis-i Vâlâ'nın merkezde sahip olduğu önem de anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

(Meclis-i Vâlâ Defterleri) BOA.MVL.d. 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 106, 437, 528, 529, 530, 533, 559.

(Ayniyat Defterleri) BOA. BEO. AYN.d. 845.

(Meclis-i Vâlâ Evrakı) BOA.MVL. 906-22; 909-39; 908-61; 917-67; 972-7; 985-36; 986-23; 985-36; 951-61; 936-15; 1028-37; 1030-50; 1039-12; 954-102; 966-14; 1030-82; 1039-42; 1039-11; 970-62; 966-51; 1029-35; 992-6; 982-44; 966-52; 981-39; 982-41; 992-21; 985-31; 987-7; 994-68; 1038-27; 1039-13.

(İrade-i Meclis-i Vâlâ) BOA.İ.MVL. 428-18802; 438-19394.

(Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı) BOA. A.MKT.MVL. 136-7.

(Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat) BOA. A.MKT.UM. 395-7; 793-56.

Kitap, Makale, Ansiklopedi Maddeleri ve Tezler

Akgündüz, Ahmet. (1999). Kanunnâmelerdeki Ceza Hukuku Hükümleri ve Şer'î Tahlili. *İslam Araştırma Dergisi*, XII(1), 1-16.

Aksın, Ahmet ve Maral, Emrah. (2016). Osmanlı Devletinde Irza ve Namusa Yönelik İşlenen Suçlar ve Uygulanan Cezalar (1789-1850). Fethi Gedikli (Ed.), *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, (I), 819-829.

Akyıldız, Ali. (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*. İstanbul: Eren Yayınları.

Aydın, M. Akif. (1993). Osmanlı Ceza Hukuku. *İslam Ansiklopedisi*. 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 478-482.

Aydın, Mehmet Âkif. (1994). Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye. *İslam Ansiklopedisi*. 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 387-388.

- Bardakoğlu, Ali. (1995). Eşkîya. *İslam Ansiklopedisi*. 11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 463-466.
- Bardakoğlu, Ali. (1998). Hırsızlık. *İslam Ansiklopedisi*. 17, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 384-396.
- Bardakoğlu, Ali. (2002). Katil. *İslam Ansiklopedisi*. 25, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 45-48.
- Bulut, İlhan. (Şubat 2018). İslam ve Osmanlı Ceza Hukukunda Hataen Öldürme Suçu. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 1, 41-71.
- Demirel, Fatmagül. (2003). *Adliye Nezareti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*. (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/38558.pdf>
- Düstur. (1289). Birinci Tertib, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Ekinci, Ekrem Buğra. (2008). *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- Kenanoğlu, M. Macit. (2007). Nizâmiye Mahkemeleri. *İslam Ansiklopedisi*, 33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 185-188.
- Kılıç, Muhterem. (1992). *Irza Geçme Suçlarının Hukuki Yapısı*. (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/22416.pdf>
- Konan, Belkıs. (2011). Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 29, 149-172.
- Kütükoğlu, Mübahat. (2018). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ortaylı, İlber. (2011). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Osmanağaoğlu-Karahasanoğlu, Cihan. (2016). Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Hırsızlık Suçunun Algılanması ve Cezalandırılma Şekilleri. Fethi Gedikli (Ed.), *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, (I), 657-707.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet. (1999). *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Türk Hukuk Lûgatı*. (1991). Ankara: Türk Hukuk Kurumu, Başbakanlık Basımevi.
- Yakut, Esra. (2012). Osmanlı Hukukunda Bir Suç Olarak Eşkîyalık ve Cezalandırılması. *Kebikeç*, 33, 21-34.
- Yavuz, Hulusi. (1998). Adliye Nezâreti. *İslam Ansiklopedisi*, 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 389-390.

Kuraklığın Ebeveynler Üzerindeki Psikolojik Yansımaları: Nitel Bir Çalışma

Fatma Altınsoy^{a, b}

Özet

Bu çalışmada en tehlikeli doğal afetlerden biri olan kuraklığın ebeveynler üzerinde oluşturduğu psikolojik etkileri açığa çıkarmak amaçlanmıştır. Çalışmada, ebeveynler üzerinde kuraklığın oluşturduğu psikolojik yansımaların açığa çıkarılması amaçlandığından nitel araştırma yöntemlerinden temel nitel araştırma deseninde gerçekleştirilmiştir. İki aşamada gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla verilerin toplandığı çalışmaya 16 ebeveyn (anne veya baba) katılmıştır. Katılımcılardan elde edilen mülakat raporları beş aşamada içerik analizine tabi tutulmuş ve bu süreçte tümevarımcı yaklaşım benimsenmiştir. Katılımcılardan elde edilen verilerden 19 koda ve bu kodlardan dört temaya ulaşılmıştır. Ulaşılan temalar “kuraklığa yol açan etmenler”, “kuraklığın yaşamsal yansımaları”, kuraklığın psikolojik yansımaları” ve “geleceğe ilişkin yaşamsal ve psikolojik yansımalarıdır.” Bulgular, kuraklığın ebeveynleri ruhsal açıdan olumsuz etkilediği özellikle çocukları ve geleceğe ilişkin bu olumsuzluğu daha belirgin bir şekilde hissettikleri görülmüştür. Bulgular, alan yazın bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kuraklık
Psikolojik Etkiler
Ebeveyn
Doğal Afet
Hibrit Afet

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 04.12.2021
Kabul Tarihi: 21.06.2022
Doi:10.18026/cbayarsos.1032467

Psychological Reflections of Drought on Parents: A Qualitative Study

Abstract

In this study, it is aimed to reveal the psychological effects of drought on parents, which is one of the most dangerous natural disasters. Since the aim of the study is to reveal the psychological reflections of drought on parents, it was carried out in the basic qualitative research design, which is one of the qualitative research methods. 16 parents (mother or father) participated in the study, in which data were collected through semi-structured interviews conducted in two stages on the basis of qualitative research. The interview reports obtained from the participants were subjected to content analysis in five stages and an inductive approach was adopted in this process. The data obtained from the participants were divided into 19 codes and four themes. The themes reached are “factors causing drought”, “vital reflections of drought”, psychological reflections of drought” and “vital and psychological reflections for the future.” Findings show that drought affects parents negatively, especially their children, and they feel this negativity more clearly regarding the future. The findings are discussed in the context of the literature.

Keywords

Drought
Parent
Psychological Effects
Natural Disaster
Hybrid Disaster

About Article

Received: 04.12.2021
Accepted: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1032467

^a İletişim Yazarı: fatmaaltinsoy.26@gmail.com

^b Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, <https://orcid.org/0000-0003-4910-2510>

Giriş

Dünya Ekonomik Formu Küresel Risk Raporu'na (2021) göre ilk beş sırada yer alan küresel riskler arasında su ve gıdaya ulaşım olduğu vurgulanmaktadır. Bu tehdit Türkiye için de büyük risk taşımaktadır. NASA [National Aeronautics and Space Administration] tarafından yapılan son açıklamalara göre GRACE-FO uydu ölçümleri Türkiye'de şiddetli kuraklık tehlikesine işaret etmektedir (NASA Earth Observatory, 2021). Araştırmacılar Türkiye'nin yakın gelecekte kuraklığın şiddetini daha derinden hissedeceğini öngörmektedir (Turan, 2018; Partigöç & Soğancı, 2019). Buna göre kuraklık tehlikesi dünya ülkelerinin pek çoğunda olduğu gibi Türkiye için de önemli bir doğal afettir.

Kuraklık, ortalama değerlerin altında daha az gerçekleşen yağış miktarı nedeniyle su talebinin karşılanamamasıyla ortaya çıkan bir doğal afettir (Kaplukan, 2013; Öztürk, 2015; Turan, 2018; Türkeş, 2010). Kuraklığın seyrine ilişkin karmaşık doğası, bu doğal afetin başlangıç ve bitiş zamanlarının belirlenememesini de zorlaştırmaktadır (Kaplukan, 2013; Türkeş, 2010). Tabiatın gizli tehlikesi olarak nitelendirilen kuraklık diğer afetlerden farklı olarak, canlı yaşamının sürekliliği ve ekonomisi için büyük olumsuzluklara yol açmaktadır (Sırdaş & Şen, 2010). Özellikle uzun süre devam eden kuraklık olayları enerji üretimi, tarım, hayvancılık, yer altı ve yer üstü kaynakları, ormanları, toplumsal yaşamı, sosyoekonomik sistemleri ve içinde bulunulan ekosistemin işleyişi açısından ciddi hasarlar oluşturur (Kaplukan, 2013; Türkeş, 2010). Bunların yanında kuraklık tesirleri bakımından insanın ruh ve beden sağlığı için de büyük bir tehdit oluşturacağını düşündürmektedir.

Yapılan araştırmalar kuraklığın ruh sağlığında uyumsuzluklara ve olumsuzluklara neden olduğunu raporlamaktadır. Avustralya'da erkek çiftçilerle yapılan bir çalışmada uzun süren kuraklık olayları intihar için risk oluşturduğu tespit edilmiştir (Haniganet vd., 2012). Bu tespit, Hintli çiftçiler arasında da gözlenmiş olup yüksek sıcaklık, düşük tarımsal verimin intihar riskini arttırdığı bulunmuştur (Carleton, 2017). Psikoloji literatüründe yer alan diğer çalışmalarda kuraklığın ruh sağlığı üzerinde stres veya akut stres oluşturduğu (Austin ve diğ., 2018; Barreau vd., 2017; O'Brien vd., 2014; Sartore vd., 2008; Stanke vd., 2013), yüksek oranda ruh sağlığı sorunları ve düşük düzeyde iyilik haline yol açtığı (Edwards, Gray & Hunter, 2015), geleceğe ilişkin umut kaybına yol açtığı (Sartore vd., 2008), yüksek anksiyete ve duygusal sorunları oluşturduğu (Coêlho vd., 2004) raporlanmaktadır. Bu bilgiler, kuraklığın ruh sağlığı üzerinde oluşturduğu duygusal tahribatı betimlemektedir.

Afet ve travma çalışmaları farklı bakış açılarıyla ele alınarak doğurguları ve sonuçları açısından incelenmesi son yirmi yılda daha da derinleşmiştir (Altınsoy & Aypay, 2021a; Altınsoy & Aypay, 2021b; De Silva & Kawasaki, 2018; Mishra, Bruno & Zilberman, 2021; Panwar & Sen, 2019). Ancak bu geniş yelpaze içerisinde kuraklık gibi bazı afetlerin ruhsal doğurgularını ele alan çalışmaların literatürde eksikliği gözden kaçmamaktadır. Kuraklık, doğuracağı sonuçların yıkıcı etkileri açısından hem de bu konuda toplumsal farkındalığın yeterli düzeyde olmamasıyla diğer doğal afetler içinde varoluşsal tehdit oluşturan en korkutucu afetlerin başında gelmektedir. Türkiye'de ve diğer dünya ülkelerinde kuraklığın yol açtığı sosyoekonomik ve çevresel etkileri üzerinde duran çeşitli araştırmalar yürütülmüş olsa da, kuraklığın ruh sağlığında yol açtığı etkileri yeterince ele alınmadığı görülmektedir. Kuraklığı tasvir eden "su krizi", yapısı itibarıyla insanın varoluşunu tehdit eden hibrit bir afettir. Bu boyutuyla tüm canlılarda yaşamın devamlılığı için bir tehdit oluşturmakta, yok olma tehlikesiyle yüzleştirmekte ve gelecek için kaygı oluşturarak umut kaybına yol açmaktadır. Buna göre ebeveynler, hem kendileri hem de önünde uzun yıllar olan çocukları

için kuraklığın oluşturduğu tehdidi daha derinden hissetme olasılığının yüksek olacağı öngörülmektedir. Kuraklığın Türkiye’de etkisi gittikçe artmasına rağmen ruh sağlığı üzerindeki bireysel ve toplumsal sonuçları yeterince anlaşılmadığı ve değerlendirilmediği görülmektedir. Türkiye’de ruh sağlığı çalışanları ve politika geliştiricilerin dikkatini çekmeyi amaçlayan bu çalışma ulusal boyutta gerçekleştirilmiş olan ilk nitel araştırma olmasıyla gelecek çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada kuraklığın ebeveynler üzerinde oluşturduğu psikolojik etkileri açığa çıkarmak amaçlanmıştır.

- Ebeveynler kuraklığı nasıl algılamaktadır?
- Ebeveynler kuraklığı nasıl anlamlandırmaktadır?
- Ebeveynler kuraklık deneyimlerini nasıl anlamlandırmaktadır?
- Ebeveynler kuraklığın psikolojilerine yansımalarını nasıl anlamlandırmaktadır?

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırmada, kuraklığın ebeveynler üzerindeki psikolojik yansımaları keşfedilmeye odaklanılmıştır. Çalışmada, katılımcıların kuraklığın onlarda oluşturduğu psikolojik yansımaları açığa çıkarması amaçlandığından nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, sosyal olgulara ilişkin anlamın nasıl inşa edildiğine, bireylerin yaşamı ve dünyayı nasıl anlamlandırdıklarını inceler (Johnson & Christensen, 2012). Araştırmanın amacı, ebeveynlerin kuraklığa yükledikleri anlamları ve psikolojik yansımaları ortaya çıkarmak ve yorumlamak olduğu için temel nitel araştırma deseninde tasarlanmıştır (Merriam, 2009).

Katılımcılar

Araştırmanın katılımcıları 16 ebeveynidir. Katılımcılar amaçlı örnekleme türlerinden olan ölçüt örnekleme tekniğine göre çalışmaya dahil edilmiştir (Patton, 2002). Kuraklık, canlılarda yaşamın sürekliliği için bir tehdit oluşturmakta (Kaplukan, 2013; Sırdaş & Şen, 2010) ve yok olma tehlikesiyle yüzleştirmektedir. Buna göre ebeveynler, hem kendileri hem de önünde uzun yıllar olan çocukları için kuraklığın oluşturduğu tehdidi daha derinden hissedeceği göz önünde bulundurulduğunda çalışmaya katılımda ana ölçüt en az bir çocuğa sahip ebeveyn olmak şeklinde belirlenmiştir. Diğer ölçütler ise kuraklık afetini deneyimlemiş olmak ve araştırmaya gönüllü katılmış olmaktır. Nitel araştırmalarda derinlemesine ve ayrıntılı bilgi elde etmek amacıyla kod ve anlam doygunluğuna ulaşabilmek için 16 katılımcının yeterli olduğu belirtilmektedir (Hennink, Kaiser & Marconi, 2017). Bu çalışmaya kuraklık deneyimi olan 16 ebeveyn (anne veya baba) katılmıştır. Tüm katılımcıların sosyo-ekonomik düzeyi orta ve üst seviyededir ve hâlihazırda hepsi evlidir. Katılımcılara ait ayrıntılı profil bilgileri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcı Profilleri

Katılımcılar	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Meslek	Sahip olunan çocuk Sayısı
K1	K	34	Lisans	Öğretmen	1
K2	K	33	Lisans	Öğretmen	2
K3	K	34	Lisans	Öğretmen	1
K4	K	41	Lisans	Öğretmen	3
K5	E	44	Lisans	Memur	4
K6	E	44	Lisans	Memur	2
K7	E	51	Lisans	Memur	4
K8	E	40	Lisans	Doktor	1
K9	E	41	Lisans	Doktor	3
K10	E	31	Lisans	Öğretmen	1
K11	E	64	Lise	Memur	3
K12	E	54	Lisans	Öğretmen	2
K13	E	31	Lisans	Öğretmen	1
K14	E	41	Lisans	Öğretmen	1
K15	E	38	Lisans	Öğretmen	2
K16	E	39	Lisans	Öğretmen	1

Araştırmacı Roller

Nitel paradigma yöntemiyle yürütülen çalışmalarda araştırmacı rolleri önem taşımaktadır (Creswell, 2014). Çalışmayı gerçekleştiren nitel araştırma deneyimi bulunmakla birlikte afetler ve travmalar konusunda çalışmalar yürütmektedir. Araştırmacı rehberlik ve psikolojik danışmanlık alanında uzmanlığını almış olup söz konusu deneyimleri ışığında, görüşmeler sırasında verdiği empatik ve yol açıcı tepkiler yoluyla verilerin anlam ve kod doygunluğuna ulaşmasına katkı sağladığı düşünülmektedir. Ayrıca çalışmada ulaşılan kodlar ve temalar hakkında görüşü alınan iki alan uzmanının da nitel araştırma deneyimi de bulunmaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma Yayın Etiği Kurulundan "araştırma etik izni" alınmıştır. Katılımcılarla yapılan mülakatlar iki aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada, araştırmada belirlenen ölçütleri karşılayan katılımcılara ulaşılmış ve görüşme öncesinde katılımcılar çalışmanın amacı, süre, gizliliğin korunması ve etik ilkeler hakkında bilgilendirilmiştir. Ayrıca tüm katılımcılardan "gönüllü onam formu" ve görüşmenin kaydedilmesi için izin alınmıştır. İkinci aşamada ise katılımcılarla açık uçlu ve sondaj sorulardan da yararlanılarak yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma temelinde hazırlanırken görüşme soruları alan yazın bulgu ve açıklamalarından da yararlanılmıştır. Ayrıca görüşme soruları hazırlanırken, nitel araştırma yöntemleri üzerine çalışan iki uzmandan görüş alınarak taslak forma son hali verilmiştir. Görüşmede katılımcılara yöneltilen sorulardan bazıları şöyledir:

- Kuraklığı düşündüğünüzde, sizde oluşan psikolojik yansımaları/etkileri nelerdir? Örneklendirebilir misiniz?
- Kuraklığı düşündüğünüzde ne gibi duygu durumdasınız, ne hissediyorsunuz?

Görüşme sonrasında içeriğin araştırmacı tarafından anlaşılabilirliğini doğrulamak için elde edilen kodlar ve temalara dair “katılımcı onayı” alınmıştır. Görüşmeler katılımcılar için ulaşılabilir olan mekânda yüz yüze gerçekleştirilmiş ve ses kaydı alınmıştır. Görüşmeler yaklaşık 40- 70 dakika sürmüştür ve veriler yazıya geçirilerek transkript edildikten sonra ses kayıtları imha edilmiştir.

Katılımcılardan elde edilen görüşme transkripti kendi içinde düzenlenmiş ve her bir katılımcı cevabı numaralandırılarak sıralanmıştır. Verilerin çözümlenmesinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi, verilerde saklı anlamları ortaya çıkarmayı amaçlar ve tematik benzerlik gösteren kodları kategorize etmeye imkân sağlar (Creswell, 2014; Yıldırım & Şimşek, 2013). Çalışmada 16 katılımcıdan elde edilen veriler beş aşamada içerik analizine tabi tutulmuş ve bu süreçte tümevarımcı yaklaşım benimsenmiştir. Bu basamaklar şöyledir: 1) Verilerin tek tek okunarak düzenlenmesi, anlamlı veri birimlerinin oluşturulması ve kodlanması, 2) Kod kümelerinin benzerlik ve farklılıklarına göre isimlendirilerek alt tema ve temaların oluşturulması, 3) Kodların ve temaların uygunluğuna göre yeniden düzenlenmesi, 4) Katılımcı onayı alınıp temalara son şeklinin verilmesi, 5) Temaların yorumlanması (Yıldırım & Şimşek, 2013). Bu çalışmada, deşifre edilen katılımcılara ait verilerden 19 koda ve bu kodlardan dört temaya ulaşılmıştır. Mevcut çalışmada elde edilen kod ve temalara bulgular başlığı altında ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir.

Geçerlilik ve Güvenirlik

Nitel paradigma benimsenen bu çalışmada geçerlik ve güvenirliliği sağlamak bakımından bir takım yollar izlenmiştir (Johnson & Christensen, 2012; Yıldırım & Şimşek, 2013). Çalışmanın iç geçerliğinde verilere aşinalık kazanmak ve inşa edilen anlama ulaşabilmek için kaynakla uzun süreli etkileşim sağlanmış, kodlama aşaması iki farklı zamanda tekrarlanmıştır. Buna göre aynı veri dosyası ilk kodlardan bağımsız olarak 15 gün sonra yeniden analiz edilmiş ve kodlamalar karşılaştırılarak uzlaşma gidilmiştir. Ayrıca veri içeriğinin araştırmacı tarafından anlaşılabilirliğini doğrulamak için “katılımcı onayı” alınmış ve tüm katılımcılar elde edilen kod ve temaların doğruluğunu onaylamıştır. Mevcut çalışmada dış geçerliği sağlamak için amaçlı örneklem yöntemlerinde ölçüt örnekleme kullanılmış, araştırmanın her aşaması açıklanarak ayrıntılı betimleme yoluna gidilmiş ve katılımcılara ait alıntılara yer verilmiştir. İç güvenirlilik için tutarlılık incelemesi yoluna başvurulmuş ve araştırmacı dışında iki uzmandan analiz sonuçlarına ilişkin görüşleri alınmış, alınan dönütler doğrultusunda elde edilen kod ve temalar tekrar gözden geçirilmiştir. Son olarak dış güvenirlilik için veriler ve elde edilen sonuçların uyumluluğu karşılaştırılmıştır.

Bulgular

Ebeveynlerin kuraklığa ilişkin görüşlerine ait verilerin analiz sonucunda dört tema ve bu temalara ait 19 kod elde edilmiştir. Ulaşılan temaların kuraklığa yol açan etmenler, kuraklığın yaşamsal yansımaları, psikolojik yansımalar ve geleceğe ilişkin yansımalar olmak üzere dört temada toplandığı görülmektedir. Kuraklığa yol açan etmenler temasında insan eliyle doğanın bozulması ulaşılan kod olmuştur. Kuraklığın yaşamsal yansımalarında suya ulaşımında ülkeler arası rekabetin oluşması, besin kaynaklarına ulaşımın zorlaşması ve ekolojik dengenin bozulması kodlarına ulaşılmıştır. Kuraklığın psikolojik yansımalarında varoluşsal tehdit, geleceğe ilişkin kaygı, çocuk sahibi olmada tereddüt yaşama, kaygı ve olumsuz duygular yaşama ve maddenin maneviyata etkisi kodları olmuştur. Kuraklığın geleceğe ilişkin yaşamsal ve psikolojik yansımalarında gıda üretim yetersizliği ve gıdaya ulaşımında

zorluklar, neslin devamlılığı için endişelenme, susuz hayata yeniden uyum sağlama, yaşamsal tehdit oluşturması, hastalıkların çoğalması/hastalıklarda artış, kitlesel hareketler ve savaş, gıda temelli devlet politikalarının geliştirilmesi, çocuğunun/ülkenin geleceği için endişe duymak, bireyler arası çatışmalar / düşmanlıkta artış ve suyun önemini idrak edebilme kodları olmuştur. Tablo 2’de ulaşılan kod ve temalar verilmektedir.

Tablo 2. Katılımcı Görüşlerine Göre Ulaşılan Temalar ve Kodlar

Kod	Tema
İnsan eliyle doğanın bozulması	Kuraklığa Yol Açan Etmenler
Suya ulaşımında ülkeler arası rekabetin oluşması	
Besin kaynaklarına ulaşımın zorlaşması	Kuraklığın Yaşamsal Yansımaları
Ekolojik dengenin bozulması	
Varoluşsal tehdit	Kuraklığın Psikolojik Yansımaları
Geleceğe ilişkin kaygı	
Çocuk sahibi olmada tereddüt yaşama	
Kaygı ve olumsuz duygular yaşama	
Maddenin maneviyata etkisi	
Gıda üretim yetersizliği ve gıdaya ulaşımında zorluklar	
Yaşamsal tehdit oluşturması	Kuraklığın Geleceğe İlişkin
Hastalıkların çoğalması/hastalıklarda artış	Yaşamsal ve Psikolojik
Kitlesel hareketler ve savaş	Yansımaları
Gıda temelli devlet politikalarının geliştirilmesi	
Çocuğunun/ülkenin geleceği için endişe duymak	
Bireyler arası çatışmalar / düşmanlıkta artış	
Neslin devamlılığı için endişelenme	
Susuz hayata yeniden uyum sağlama	
Suyun önemini idrak edebilme	

Tema: Kuraklığa yol açan etmenler

Ebeveynler bu temada kuraklığa neden olduğunu düşündükleri faktörleri ifade etmişlerdir. Katılımcılar belirgin bir biçimde kuraklığa neden olan başat faktörün insan eliyle gerçekleşen kullanılabilir su kaynaklarının bilinçsizce tüketimi, maddi kazanç uğruna ekolojik dengeye zarar verilmesi, doğanın tahribatı gibi eylemlerden kaynaklı olduğunu düşündüklerini belirtmişlerdir. Bu nedenle bu temaya ait olan kod insan eliyle doğanın bozulması şeklinde adlandırılmıştır. Kod deşifrelerine yönelik örnek cümleler şöyledir:

“...İklim değişikliği ve küresel ısınma. İnsanlar daha çok kazanmak için insan eliyle denge bozulmakta, insan doyumsuz varlık, daha kanaatkâr olmak gerek... K8”

“...Dünyayı yorduğumuzu düşünüyorum, insanlık adına üzülüyorum. İnsan olarak kendimizi eleştiriyorum, bir yandan sorguluyorum. İnsanların doğayı hor kullanması en büyük etken. Ekolojik dengeyi bozmamız... K2”

“...Doğanın insan eylemlerine karşı verdiği tepki nedenleridir...K4”

Tema: Kuraklığın yaşamsal yansımaları

Bu temada katılımcılar, kuraklığın şuanda yaşamda gözlenen etkileri arasında suya ulaşabilme konusunda dünya ülkeleri arasında bir rekabetin başladığını, besin kaynaklarına ulaşımın ve üretimin eskiye göre zorlaştığını, barajların kurduğunu, mevsimlerin kaydığını, her alanda yaşamın yeniden şekillendiğini belirtmişlerdir. Bu tema altında yer alan kodlar; suya ulaşımında ülkeler arası rekabetin oluşması, besin kaynaklarına ulaşımın zorlaşması ve ekolojik dengenin bozulması şeklinde adlandırılmıştır. Deşifrelere ait ayrıntılı betimlemeler aşağıda sunulmuştur.

“...Yaşamı yeniden şekillendirmesi her anlamda, ekolojik dengenin bozulduğunu artık mevsimlerin bile değiştiğini gözlemleyebiliyoruz. İnsanlar için çeşmeden su akıyorsa kuraklık yok, hiç kimse ilgilenmiyor; barajların kurumasını, doğayı kaybetmeye hiç bakmıyorlar. K9”

“...Şuan belki kimse fark etmiyor ama ekolojinin bozulduğunu görebiliyoruz yani kuraklıkla birlikte iklimler değişti ve bu durum da yaşamı tehdit ediyor... K7”

“...Şuan en gözle görünür sonuçlarından biri olarak mevsimlerde kayma olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, bahçe işleriyle ilgileniyorum ve açıkça gözlemlediğim bir olay bitki dikim tarihinin bile değişmesi olmuştur... K8”

Tema: Kuraklığın Psikolojik Yansımaları

Ebeveynler bu temada kuraklığın oluşturduğu psikolojik etkiler arasında yaşam ve varoluş için tehdit oluşturduğunu, geleceğe ilişkin umut kaybına neden olduğunu, karamsarlık ve olumsuz duygular hissettiklerini, dünyaya çocuk getirme konusunda endişeleri olduğunu, susuz kalmanın onları kaygılandırıldığını ve özellikle de çocuklarının geleceği adına yoğun kaygı yaşadıklarını bildirmişlerdir. Bu başlıkta yer alan kodlar varoluşsal tehdit, geleceğe ilişkin kaygı, çocuk sahibi olmada tereddüt yaşama, kaygı ve olumsuz duygular yaşama ve maddenin maneviyata etkisi şeklinde adlandırılmıştır.

“...Çocuğumun geleceği açısından kaygılıyım. En temel biyolojik ihtiyaçlar nedir: yeme, içme, uyuma. Bunu sağlayamazsa çocuğum mesleğinde başarılı olsa ne olur zengin olsa ne olur... K1”

“...Gelecek kaygısı oluşturuyor kuraklık. Mesela şimdi benim çocuklarım var, bizim zamanımızda nasıldı şimdi onlara nasıl bir şey devredeceğiz her alanda olumsuz duygular oluşturuyor, karamsarlık oluyor, kaygılanıyorum... K5”

“...Kuraklık günden güne artıyor, aydınlık bakamıyorum. Şuan taşıma suyla değirmen döndürüyoruz. Bu bizi üç sene beş sene götürecek hep geçici çözümler. Bu endişelendiriyor... K9”

“...Korkutuyor beni, bir dönem Bursa'dayken yağışların çok azaldığı ve barajların bitmek üzere olduğu söylenmişti. O zaman insan ürküyor tabi, tedirgin oluyor. Evde suyun akmaması kötü bir şey. İçme suyunu bir şekilde temin ediyorsunuz ama temizlik çok kötü bir duruma geçiyor. Özellikle de toplu alanlarda acayip büyüyor. Odönemlerde epey korktuk, bu nedenle de kuraklıktan epey korkuyorum yani... K14”

“...İnsanı insan yapan duyguların törpülenmesi, yozlaşmış bir yapıya bürünüyoruz. İnsan doğanın bir varlığı işte bu durumu törpülüyor. Olumsuz, karamsar hissettiriyor. Yaşam doyumunu düşürüyor. Kuraklık denilince akla çöllenmiş çorak bir arazi geliyor. Mesela, o arazi yeşil olduğunda insanlar üzerinde tesiri ile çorak bir arazinin insanda oluşturduğu tesir gözlenebilir şekilde farklıdır. Dolayısıyla bu kuraklık büyük boyutlara ulaştığında daha büyük insan kitlelerini olumsuz yönde etkileyecek. Kimse çocuğunu çoluğunu alıp da çorak-kurak bir araziye pikniğe gitmez. Yeşil, su sesi olan yerlere gidiliyor

ve orada bir dinginliğe ulaşıyor. Kimse kimseyi kurak bir araziye götürmüyor, böyle yerlere davet de etmiyor, kendi de gitmiyor. Şuna dikkat ettim, kurak bir arazinin ortasında dikilin, bu durum insanda yalnızlık hissi uyandırıyor. Duyguların reaksiyon oluşturduğunu düşünüyorum. Buna göre duygular bireyden başlayarak topluma yansıyor...K12”

Tema: Kuraklığın Geleceğe İlişkin Yaşamsal ve Psikolojik Yansımaları

Katılımcılar, kuraklığın psikolojik yansımalarının, gelecekte yaşanılacağını öngördükleri zorlukları bu temada toplamıştır. Ebeveynler oluşabilecek tehditler ve dünya genelinde değişen dengelerden bahsederek geleceğe yönelik görüşler bildirmişlerdir. Bu temada yer alan kodlar; gıda üretim yetersizliği ve gıdaya ulaşımında zorluklar, yaşamsal tehdit oluşturmaları, hastalıkların çoğalması/hastalıklarda artış, kitlesel hareketler ve savaş, gıda temelli devlet politikalarının geliştirilmesi, çocuğunun/ülkenin geleceği için endişe duymak, neslin devamlılığı için endişelenme, susuz hayata yeniden uyum sağlama, bireyler arası çatışmalar / düşmanlıkta artış ve suyun önemini idrak edebilme olmuştur. Bu temaya ait örnek cümleler aşağıda sunulmuştur.

“En temel ihtiyacımız olan temizlik için su bulamamak ya da çok zor ulaşmak en büyük riskler arasında. Hastalıklar çıkacak büyük ölçekli. Pandemi buna bir örnek. Su olmayınca kendimizi ve çevremizi temizlemek çok zorlaşacak. Ayrıca insanlar temel ihtiyaçlarını karşılayamayacağı için daha saldırgan ve öfkeli olacak, bu nedenle bir empati ve hoşgörü dünyada azalacak, insanlar daha bireyci olacak.K3”

“Su, savaş sebebi olabilir ilerde, hatta iç savaş bile olabilir. Elinde su olan daha güçlü olacak. Kuraklık diyoruz ama suyu da şakır şakır boşa kullanıyoruz. Hâlbuki elinde bir alternatifi olmazsa ne kadar zor bir durum... K4”

“Bir anne, çocuğu biberonda süt istediğinde ve bunun yokluğunda nasıl üzülürse, aynı şekilde suya ulaşamadığını düşündüğümde çocuklarım aklıma geliyor. Koşup koşup da susarsın da su bulamadığımız bir anın verdiği üzüntü kadar derin bir olumsuzluk, boğulmuşluk hissi. Suyu ulaşmamak çaresizlik uyandırıyor. Suyun herhangi bir alternatifi yok çünkü... K2”

“...Şimdi herkeste sınayı kaybetme korkusu var ama suyu, bir çiçeği, bir ağacı ve doğayı kaybetme korkusu yok. Dolayısıyla böyle mekanik ve karamsar ruhlu insanların gelecekte daha da artması korkutuyor... K12”

“Çocuklarımız için kaygılıyım, olumsuz görüyorum, çözüm bulunamıyor kuraklığa. Bulunan tek çözüm bildiğim kadarıyla ağaçlandırma. Bilinmedik hastalıklar doğacak mesela insanlığın sonunu getirecek. Şuanda Afrika’da insanlar çamur gibi su içiyorlar. Bu da böbreklere ekstra efor harcatıyor. Belki de bu nedenle her gün birçok insan yaşamını kaybediyor veya bilinmedik hastalıklar yaşıyor. K13”

“Göçler oluşabilir su olan yerlere. Canlıların bir adaptasyonu var, bunu sağlayan hayatta kalacak. Bu nedenle adaptasyon gücümüze güveniyorum, bir çaresinin bulunacağını, insanlığın üstesinden geleceğini düşünüyorum, çocuğumun da... K8”

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Doğanın gizli tehlikesi olarak betimlenen kuraklığın ebeveynlerin üzerinde oluşturduğu psikolojik boyutlarının nitel desende incelendiği bu çalışmada, katılımcılarla gerçekleştirilen mülakat raporlarından dört tema ve bu temalara ait on dokuz koda ulaşılmıştır. Temalar “kuraklığa yol açan etmenler”, “kuraklığın yaşamsal yansımaları”, “kuraklığın psikolojik yansımaları” ve “kuraklığın geleceğe ilişkin yaşamsal ve psikolojik yansımaları” olmuştur. Katılımcılar kuraklığı; açlık, susuzluk ve göçü içeren büyük bir afet, yıllara yayılan suya ulaşabilme sıkıntısı, doğa ve canlılar için susuzluk tehdidi, iklim değişikliklerine bağlı olarak gelişen bir afet, iki boyutta oluşan tarımsal ve insanın hayatını tehlikeye sokacak bir afet, kullanılabilir suyun bitmesi, yaşanılır doğanın yavaş yavaş yaşanamaz hale gelmesi, insanoğlunun su tüketim israfından kaynaklı afet, yağışın olmaması, suyun eksikliği şeklinde tanımlamışlardır. Mevcut çalışmada, yapısı itibarıyla insanın varoluşunu tehdit eden kuraklığın ebeveynler üzerindeki psikolojik yansımalarının bağlamsal yapısı katılımcı bildirimini çerçevesinde ortaya konmuştur. Bulgular, kuraklığın bireylerde oluşturduğu psikolojik boyutunu ele alan diğer çalışma bulgularından (Edwards, Gray & Hunter, 2015; Hanigan vd., 2012) ebeveyn örnekleme bağlamında katılımcı görüşlerine dayalı olarak bütüncül bir şekilde ele alınmasıyla farklılaşmaktadır. Çalışma bulgularına göre ebeveynler ruhsal açıdan olumsuz etkilendiklerini özellikle çocukları ve geleceğe ilişkin bu olumsuzluğu daha belirgin bir şekilde hissettiklerini bildirmişlerdir. Bu bilgi, yapısı itibarıyla hibrit bir afet olan kuraklığın insan beyni tarafından travma (ruh ve beden sağlığının bütününe yönelik bir tehdit) olarak algılanıp yorumlanabileceği ve buna uygun cevaplar üretebileceği düşüncesini akla getirmektedir.

Katılımcılar, “kuraklığa yol açan etmenler” temasında kuraklığa yol açtığını düşündükleri faktörleri belirtmişlerdir. Dikkat çekici bir şekilde tüm katılımcılar kuraklığın en büyük nedeninin insanların doğaya ve çevreye verdiği tahribatın bir sonucu olduğunu belirtmiştir. Bu tahribatta bilinçsizce kullanılan su tüketimi, daha çok kazanmak için endüstriyel atıkların artması ve suyu kirletilmesi, kimyasal atıklar ve ekolojik dengenin bozulmasıyla birlikte iklim değişikliği gibi nedenler belirgin bir şekilde tüm katılımcılar tarafından kuraklığın ana nedenleri olarak vurgulanmıştır. Dolayısıyla katılımcılar kuraklığın en önemli nedenini doğanın insan eylemlerine karşı verdiği tepkisi olduğu görüşündedir. Bilimsel çalışmalar, kuraklığın nedenleri arasında küresel iklim değişikliğine bağlı olarak kullanılabilir su kaynaklarının azalması, bilinçsiz su tüketimi, atmosferik koşullar ve insan eliyle doğanın tahribi olduğu yönünde hemfikir gözükmektedir (Duvan, Aktürk & Yıldız, 2021; Turan, 2018; Türkes, 2012). Bu bilgilere dayanarak katılımcıların kuraklığın nedenleri hakkında bilinçli olduğu söylenebilir.

Ebeveynler “kuraklığın yaşamsal yansımaları” temasında doğanın gizli tehlikesi olan kuraklığın yaşamda gözlemledikleri etkilerinin neler olduğunu ifade etmişlerdir. Kuraklığın yaşamda gözlemledikleri etkileri arasında tarımsal üretimde verimin azalması ve bunun sonucunda besin kaynaklarını olumsuz etkileyerek yaşamın zorlaşması, ekolojik dengenin bozulması ve mevsimlerin değişmesi, kullanılabilir suya ulaşımın zorlaşması, suya ulaşım için dünya ülkelerinin rekabet içinde olması gibi etkileri belirgin bir şekilde katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. Literatürde kuraklığın yol açtığı olumsuzlukların canlı yaşamının sürekliliği ve ekonomisi için büyük tehlike oluşturduğu, sosyoekonomik sistemler ve toplumsal yaşamın da içinde bulunduğu ekosistemin işleyişinde ciddi hasarlar oluşturduğu belirtilmektedir (Sırdaş & Şen, 2010; Türkes, 2010). Bunlara ek olarak yer altı ve yer üstü kaynaklarını, enerji üretimini ve hidrolojik sistemleri de olumsuz etkilediği belirtilmektedir (Kapluhan, 2013). Bu bilgiler kuraklık afetinin yaşamda yol açtığı olumsuz etkilere işaret etmektedir. Kuraklığın

dünyada ve Türkiye’de etkisi gitgide artmasına rağmen yaşamdaki tesirleri bakımından tam anlaşılmamış olmasıyla (Duvan, Aktürk & Yıldız, 2021) mevcut bulgu kuraklığın yaşamda yol açtığı olumsuz etkilere ilişkin farkındalık sağlayıcı özelliği ile doğal afet ve kuraklık literatürüne yeni bulgular sağladığı söylenebilir.

“Kuraklığın psikolojik yansımaları” temasında katılımcılar kuraklığın kendilerinde oluşturduğu psikolojik etkilerin neler olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar belirgin bir şekilde kuraklığın yaşamın devamlılığı için bir tehdit oluşturduğunu, bu durumun da yaşamı devam ettirmeye yönelik temel ihtiyaçlar olan su ve besine ulaşmanın (kıtlık, açlık korkusu, susuzluk) tehdit altında olmasıyla yaşamda yok olma düşüncesini tetiklediğini belirtmişlerdir. Ebeveynler yaşam için en temel ihtiyaçların karşılanmaması tehdidinin insanı kaygılandırıldığını ve geleceğe ilişkin karamsarlığa ittiğini belirtmektedir. Bu kaygıyı çocuklarının geleceği açısından daha yoğun hissettiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca kadın katılımcıların tümü, kendilerinin dünyaya çocuk getirme konusunda tereddütleri olduğunu, kimsenin susuz bir dünyaya çocuk getirmek istemediğini belirtmiştir. Katılımcılar kuraklığın ruhsal etkileri arasında karamsarlık, umutsuzluk, yalnızlık, korku, üzüntü, endişeyi içeren olumsuz duygular yaşadıklarını ve insanı insan yapan duyguların törpülenmesiyle toplumun yozlaşmış bir yapıya büründüğü ifade etmişlerdir. Ayrıca kuraklığın olumsuz imgeler çağrıştırdığını ve yaşam doyumunu düşürdüğünü belirtmişlerdir.

Kuraklığı varoluşsal bir tehdit olarak gören katılımcılar, kuraklığın ruhsal yapıda ilkel düşünceleri çağrıştırdığı ve insanın en temel biyolojik ihtiyaçları arasında olan susuz kalma tehlikesiyle yüzleştirdiğini belirtmiştir. Maslow (1943) ihtiyaçlar hiyerarşisinin ilk basamağının doğumdan yaşamın sonuna kadar gerekli olan temel gereksinimler olduğunu ileri sürmektedir. Bu teoride temel fizyolojik ihtiyaçlar karşılandığında bir üst basamağa geçilerek kendini gerçekleştirebilme yolunda ilerlenebileceği vurgulanır (Maslow, 1943). Buna göre kuraklığın ruhsal etkileri arasında varoluşsal bir tehdit oluşturabileceği düşüncesi akla uygun gözükmemektedir. Çiftçilerle yapılan çalışmalarda uzun süren kuraklığın intihar riskini arttırdığı tespit edilmiştir (Carleton, 2017; Hanigan vd., 2012). Farklı örneklemeler üzerinde yapılan çalışmalarda da kuraklığın yüksek oranda ruh sağlığı sorunları ve düşük düzeyde iyilik haline yol açtığı sonucuna ulaşılmış (Edwards, Gray & Hunter, 2015). Doğal afet ve kuraklık çalışmaları, kuraklığın psikolojik boyutta yol açtığı tahribatlar arasında umut kaybı yaşama (Sartore vd., 2008), yüksek anksiyete ve duygusal sorunlara neden olduğunu (Coêlho vd., 2004) raporlamaktadır. Son olarak, mevcut çalışmada 16 katılımcıdan 13’ü kuraklığı düşündüklerinde yüksek düzeyde stres hissettiklerini ifade etmişlerdir. Literatürde yapılan diğer çalışmalarda kuraklığın ruh sağlığı üzerinde strese yol açtığını (Austin vd., 2018; Barreau vd., 2017; O’Brien vd., 2014; Sartore vd., 2008; Stanke vd., 2013) raporlamaktadır. Mevcut çalışma bulguları varoluşsal tehdit, geleceğe ilişkin kaygı, olumsuz duygular ve kaygı yaşama kodlarıyla diğer çalışma bulgularını desteklerken; maddenin maneviyata etkisi, çocuk sahibi olmada tereddüt yaşama kodları açısından diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır.

“Kuraklığın geleceğe ilişkin yaşamsal ve psikolojik yansımaları” temasında katılımcılar kuraklığın gelecekte oluşturabileceğini düşündükleri durumların neler olduğunu ifade etmişlerdir. Ebeveynler, kuraklığın yaşamsal tehdit oluşturacağını, gıda ve besin kaynaklarına ulaşımın zorlaşacağını, bireylerin çocuk sahibi olmak istemeyeceği, temiz suya ulaşımın zorlaşmasıyla hastalıkların artacağını, devlet politikalarının gıda ve su üzerine geliştirileceğini, çocukları ve ülke geleceği için yoğun endişe duyulacağını, en temel fizyolojik ihtiyaç olan suyun yeterli düzeyde karşılanamaması durumunda insanların daha saldırgan ve

öfkeli olacağını ve bunun sonucunda empati ve hoşgörünün dünyada azalacağını, bireylerin daha bireyci olacağını, bireyselleşmenin artmasıyla komşuluk gibi toplumsal bağların zayıflayarak bencilliğin hakim olunacağını, suya ulaşma uğruna savaş ve göç gibi kitlesel hareketlilik yaşanabileceğini ve hatta iç savaşa neden olabileceğini düşündüklerini bildirmişlerdir. Bununla birlikte bazı katılımcılar (K8, K14) insanın adaptasyon gücüne sahip olduğunu ve insanlığın kuraklığa çözüm bularak gelecekte bu sorunun üstesinden gelebileceğini de belirtmiştir. Alan yazında mevcut bulguları destekleyecek çalışmalar olduğu görülmektedir. Avustralya’da çiftçilik yapan katılımcılarla gerçekleştirilen bir çalışmada kuraklığın geleceğe ilişkin umut kaybına neden olduğu, kuraklığın yol açacağı olumsuz etkilerin ruh ve beden sağlığı sorunlarına yol açacağı belirtilmektedir (Sartore vd., 2008). Brezilya’da yetişkin örnekleminde gerçekleştirilen bir diğer çalışmada da kuraklık bölgesinde yaşayan bireylerin yüksek kaygı yaşadıklarının (Coelho vd., 2004) gözlenmesi de kuraklığın doğuracağı olumsuz sonuçlara ilişkin endişelerinin bir göstergesi olduğu söylenebilir. Ayrıca kuraklık nedeniyle tarıma elverişli toprağın üretkenliğini kaybetmesi sonucunda daha verimli sayılabilecek tarım arazilerine doğru kitlesel hareketlerin olabileceği öngörülmektedir (Cankardaş & Sofuoğlu, 2021). Mevcut bulgu, iklim değişikliğinin bireyler üzerinde oluşturduğu endişe olarak tanımlanan eko-anksiyete kavramını akla getirmektedir. Eko-anksiyete, iklim değişikliğinin yol açtığı psikolojik tahribatlara odaklandığı gibi aynı zamanda bireylerin gelecekte yaşam kalitesinin düşeceğine ilişkin inanç geliştirebileceğini, bazı bireylerin çocuk sahibi olmak istemeyeceğini, gelecek nesiller için yoğun endişe duyabileceğini ve gelecek için çaresiz hissedebileceğinin de altını çizmektedir (Arcanjo, 2019). Mülakat raporları incelendiğinde eko-anksiyete olgusu ile bulguların örtüşen içeriğe sahip olduğu gözlenmektedir. Bu bilgi, bireylerin eko-anksiyete yaşamasına yol açan faktörün sadece iklim değişikliği ile sınırlı olamayıp kuraklık gibi diğer meteorolojik temelli afetler için de gözlenebileceğini düşündürmektedir. Çalışmalar, Türkiye’de yakın gelecekte kuraklığın şiddetinin artacağını öngörmektedir (Turan, 2018). Mevcut bulgulara göre kuraklık afetini önleyici politika ve stratejilerin yanında kuraklığın yol açacağı yıkıcı ruhsal etkileri açısından da uygun politikalar geliştirilmesi ve bu konuda toplumun bilinçlendirilmesi zorunluluğu gözükmektedir. Çünkü bir toplumun gelişmişliği ruh sağlığı açısından güçlü bireylerin varlığı ile doğru orantılı olacaktır.

Mevcut çalışma nitel yöntemler temelinde yürütüldüğünden bulguların genellenebilirliği bir sınırlılık olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte katılımcıların dördü kadın on dördü ise erkek olması da bir sınırlılık olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bir diğer sınırlılık da yaş ve eğitim düzeyi gibi değişkenler dahil edilmeden içeriklerin analiz edilmesidir. İleride yapılacak araştırmalarda bu sınırlılıklar dikkate alınarak çalışmalar yürütülebilir.

Kuraklığın ruh sağlığı üzerindeki bireysel ve toplumsal doğurgularına ilişkin anlayışı artırmayı amaçlayan bu çalışmanın mevcut bulguları çerçevesinde bazı önerilerde bulunulabilir. Kuraklık afetinin ruh sağlığı üzerinde olası etkileri “ kuraklığın psikolojik yansımaları” temasında toplanmıştır. Buna göre kuraklığın yoğun yaşandığı ve ruh sağlığı olumsuz etkilenen bireylere psikolojik müdahale içerikleri oluşturulurken mevcut bulgulardan yararlanılabilir. Yine “kuraklığın geleceğe ilişkin yaşamsal ve psikolojik yansımaları” temasındaki bulgulardan yola çıkılarak koruyucu önleyici çalışmalar bağlamında bireylerin ruh sağlığını güçlendirici ve afetlerle nasıl başa çıkılabileceğine dair başa çıkma becerilerinin kazandırılması, kuraklığın olası yıkıcı etkilerini en aza indirmek için yararlı olacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte kuraklığın olası etkilerinin sadece doğal ya da sosyoekonomik değil ruh sağlığı üzerinde de tahribatlara yol açtığı konusunda

bilinçlendirme çalışmaları yapılarak kuraklığa ilişkin gerçekçi su politikaları geliştirilmesinde önemli bir adım oluşturacağı düşünülmektedir. Kuraklığın psikolojik etkileri henüz yeni araştırılan bir konu olduğundan nitel desende gerçekleştirilen bu çalışma yapısal eşitlik modellemesi gibi farklı analiz yöntemleri kullanılarak nicel araştırma yöntemleriyle incelenmesine ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

Teşekkür ve Bilgilendirme

Gönüllü tüm katılımcılara teşekkürlerimi sunarım.

Kaynakça

- Altınsoy, F., & Aypay, A. (2021a). Does the type of exposure to traumatic events make a difference in posttraumatic growth? *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1037/tra0001173>
- Altınsoy, F., & Aypay, A. (2021b). A post-traumatic growth model: psychological hardiness, happiness-increasing strategies, and problem-focused coping. *Current Psychology*. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-02466-0>
- Austin, E. K., Handley, T., Kiem, A. S., Rich, J. L., Lewin, T. J., Askland, H. H., ... & Kelly, B. J. (2018). Drought-related stress among farmers: findings from the Australian Rural Mental Health Study. *Medical Journal of Australia*, 209(4), 159-165. <https://doi.org/10.5694/mja17.01200>
- Arcanjo, M. (2019). *Eco-Anxiety: Mental health impacts of environmental disasters and climate change*. A Climate Institute Publication, New York.
- Barreau, T., Conway, D., Haught, K., Jackson, R., Kreutzer, R., Lockman, A., ... & Wilken, J. A. (2017). Physical, mental, and financial impacts from drought in two California counties, 2015. *American Journal of Public Health*, 107(5), 783-790.
- Cankardaş, S., Sofuoğlu, Z. 2021. İklim değişikliği ve birey üzerindeki etkilerinin gözden geçirilmesi. *Nesne*, 9(19), 139– 146. <https://doi.org/10.7816/nesne-09-19-11>.
- Carleton, T. A. (2017). Crop-damaging temperatures increase suicide rates in India. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(33), 8746-8751. <https://doi.org/10.1073/pnas.1701354114>
- Coêlho, A. E., Adair, J. G., & Mocellin, J. S. (2004). Psychological responses to drought in northeastern Brazil. *Revista Interamericana de Psicologia/Interamerican Journal of Psychology*, 38(1), 95-103. <https://doi.org/10.30849/rip/ijp.v38i1.845>
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative and mixed methods approaches* (4th ed.). Sage.
- De Silva, M. M. G. T., & Kawasaki, A. (2018). Socioeconomic vulnerability to disaster risk: a case study of flood and drought impact in a rural Sri Lankan community. *Ecological Economics*, 152, 131-140. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2018.05.010>
- Duvan, A., Aktürk, G., & Yıldız, O. (2021). Meteorolojik Kuraklığın Zamansal ve Alansal Özelliklerine İklim Değişikliğinin Etkisi, Sakarya Havzası Örneği. *Mühendislik Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 207-217.
- Edwards, B., Gray, M., & Hunter, B. (2015). The impact of drought on mental health in rural and regional Australia. *Social Indicators Research*, 121(1), 177-194. <https://doi.org/10.1007/s11205-014-0638-2>
- Hanigan, I. C., Butler, C. D., Kokic, N., & Hutchinson, M. F. (2012). Suicide and drought in New South Wales, Australia, 1970–2007. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109(35), 13950– 13955. <https://doi.org/10.1073/pnas.1112965109>
- Hennink, M. M., Kaiser, B. N., & Marconi, V. C. (2017). Code saturation versus meaning saturation: how many interviews are enough?. *Qualitative Health Research*, 27(4), 591-608.

- Johnson, B., & Christensen, L. B. (2012). *Educational research: Quantitative, qualitative, and mixed approaches*. Thousand Oaks, Calif: SAGE Publications.
- Kapluhan, E. (2013). Türkiye’de kuraklık ve kuraklığın tarıma etkisi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (27), 487-510.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50 (4), 370-396.
- Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation* (pp. 21-39). John Wiley & Sons.
- Mishra, A., Bruno, E., & Zilberman, D. (2021). Compound natural and human disasters: Managing drought and COVID-19 to sustain global agriculture and food sectors. *Science of the Total Environment*, 754, 142210.
- National Aeronautics and Space Administration ©NASA® Earth Observatory, (2021). *Turkey Experiences Intense Drought*. <https://earthobservatory.nasa.gov/images/147811/turkey-experiences-intense-drought>
- O’Brien, L. V., Berry, H. L., Coleman, C., & Hanigan, I. C. (2014). Drought as a mental health exposure. *Environmental Research*, 131, 181-187. <https://doi.org/10.1016/j.envres.2014.03.014>
- Öztürk, N. Z. (2015). Bitkilerin kuraklık stresine tepkilerinde bilinenler ve yeni yaklaşımlar. *Turkish Journal Of Agriculture-Food Science And Technology*, 3(5), 307-315.
- Panwar, V., & Sen, S. (2019). Economic impact of natural disasters: An empirical re-examination. *Margin: The Journal of Applied Economic Research*, 13(1), 109-139.
- Partigöç, N. S., & Soğancı, S. (2019). Küresel iklim değişikliğinin kaçınılmaz sonucu: Kuraklık. *Resilience*, 3(2), 287-299.
- Patton, M. Q., & Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. Thousand Oaks, Calif: Sage Publications.
- Sartore G.-M., Kelly B., Stain H., Albrecht G., Higginbotham N. (2008) Control, uncertainty, and expectations for the future: a qualitative study of the impact of drought on a rural Australian community. *Rural and Remote Health* 8, 950. <https://doi.org/10.22605/RRH950>
- Sırdaş, S., & Şen, Z. (2010). Meteorolojik kuraklık modellemesi ve Türkiye uygulaması. *İTÜDERGİSİ/d*, 2(2), 95-103.
- Stanke, C., Kerac, M., Prudhomme, C., Medlock, J., & Murray, V. (2013). Health effects of drought: a systematic review of the evidence. *PLoS Currents*, 5, <https://doi.org/10.1371/currents.dis.7a2cee9e980f91ad7697b570bcc4b004>
- Turan, E. S. (2018). Türkiye'nin iklim değişikliğine bağlı kuraklık durumu. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 4(1), 63-69.
- Türkeş, M. (2012). Türkiye’de gözlenen ve öngörülen iklim değişikliği, kuraklık ve çölleşme. *Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi*, 4(2), 1-32.
- Türkeş, M. (2010). *Klimatoloji ve meteoroloji*. Kriter Yayınevi.
- World Economic Forum. (2021). The Global Risks Report 2021 (16th Edition) *Insight Report*. <https://www.weforum.org/reports/the-global-risks-report-2021>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre Değerler Eğitiminde Yaşanan Sorunlar: Bir Meta-Sentez Çalışması

Çiğdem Kan ^a

Özet

Bu araştırmada, sosyal bilgiler öğretmenlerinin değerler eğitiminde yaşadıkları sorunlarla ilgili çalışmaların, meta-sentez yöntemiyle analiz edilmesi ve değerler eğitiminde yaşanan sorunların genel eğilimini ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışmanın seçiminde Google akademik arama motoru, EBSCOhost ve Dergipark veri tabanlarından yararlanılmıştır. Çalışmada, sosyal bilgiler öğretmenlerinin değerler eğitiminde yaşanan sorunlarla ilgili görüşlerini içeren ve 2014-2020 yıllarını kapsayan 22 makale içerisinden sekiz makale analiz edilmiştir. Bu makalelerde ulaşılan sonuçlar, meta-sentez yönteminin temel aşamaları kapsamında analiz ve sentez yapılarak belirlenen temalara göre meta-sentez çalışması gerçekleştirilmiştir. Çalışmada sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerine göre değerler eğitimine yönelik sorunlarla ilgili sonuçlar, öğretmenlerin değerler eğitimindeki yetersizliği; programın ve ders kitaplarının değer eğitimindeki yetersizliği; ailelerin değer eğitimi konusundaki yetersizliği şeklinde sıralanmıştır. Bu sorunlara yönelik öğretmenlerin çözüm önerileri ise; okul- öğretmen-aile işbirliği sağlanmalı, aileler bilgilendirilmeli, derslerde değerler somutlaştırılmalı, yaşamla ilişkilendirilmeli, ders kitapları düzenlenmeli, program değerler eğitimine uygun düzenlenmeli, medya kontrolü ve medya, değer eğitimini desteklemeli şeklinde olduğu görülmektedir. Çalışmada, araştırmacıların önerileriyle ilgili sonuçlar da yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler

Sosyal Bilgiler
Değerler Eğitimi
Öğretmen Görüşleri
Meta-Sentez

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 09.12.2021
Kabul Tarihi: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1034553

Challenges In Values Education Based On The Views Of Social Studies Teachers: A Meta-Synthesis

Abstract

The present study aimed to analyze previous studies on the challenges experienced by social studies teachers in values education with the meta-synthesis method and to determine the general trends in the problems experienced in values education. The studies in the literature were determined with Google academic search engine, EBSCOhost and Dergipark databases. In the study, eight articles were analyzed out of 22 papers on the views of social studies teachers on the challenges experienced in values education and published between 2014 and 2020. The findings reported in these papers were analyzed and synthesized based on the basic stages of the meta-synthesis method, and a meta-synthesis was conducted with the determined themes. The analysis of the views of social studies teachers revealed that the challenges experienced in values education included the incompetency of the teachers in values education, the problems associated with the curriculum and textbooks, and the incompetency of the parents in value education. The solutions recommended by the teachers included the improvement of the cooperation between the school, teachers, and the parents, parental knowledge, the concretization of the values in courses, association of the course content with life, reorganization of the textbooks, and the curricula for values education, control of the media and support of the media in values education. The recommendations of the authors are also included in the study.

Keywords

Social Studies
Values Education
The Views of Social Studies
Teachers
A Meta-Synthesis

About Article

Received: 09.12.2021
Accepted: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos. 1034553

^a İletişim Yazarı: ckan@firat.edu.tr

* Doç.Dr., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü, ORCID: 0000-0001-8513-7740

Giriş

Değerler, toplumu inşa eden yapı malzemeleridir. Değerleri olmayan bir toplum düşünülemez. Eğitim süreci, kültür aktarımını yaparken değerlerin bireylere benimsetilmesinde de önemli görevler üstlenmektedir. Okulun ve eğitim sürecinin bireylere benimsetmeye çalıştığı değerleri aile, medya ve toplumda desteklemelidir. Aksi halde eğitim sürecinde değerlerin verilmesinde bazı sorunların yaşanması da kaçınılmaz olacaktır.

Brady'e (2011) göre değerler kavramı, öğrencilerin kendi inanç ve değerlerini yaşamda karşılaştıkları zorluklarda daha iyi kullanabilmelerini sağlayan, onları daha amaca odaklı, daha üretici, daha az aldanan, daha az zayıf, daha eleştirel düşünen ve toplumsal olarak daha farkında bir birey olmalarını sağlayan her şeydir. Yazar'ın (2012) yaptığı araştırma sonuçlarına göre, manevi değerlerin öğretmen adaylarının yaşamlarına rehberlik eden temel değerlerden olduğu, bunu sırasıyla ekonomik ve dini değerlerin izlediği görülmüştür. Öğretmen adayları, değerlerin kazandırılmasında ailelerin önemli roller üstlendiğini ve bu konuda ailelerin eğitilmeleri gerektiğini belirtmişlerdir.

Bireylerin toplumla bütünleşmesinde sadece akademik başarı yeterli değildir. Temel değerlerini benimseyen bireyler yetiştirmek de eğitim sisteminin asli görevlerindedir. Bu değerler, yeni neslin davranış ve alışkanlıklarını etkileyebilmelidir. Bu nedenle, değerler eğitimi eğitim sistemi içinde bütün programların içeriğine yayılmıştır. 2018 sosyal bilgiler öğretim programında adalet, aile birliğine önem verme, bağımsızlık, barış, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, dürüstlük, estetik, eşitlik, özgürlük, saygı, sevgi, sorumluluk, tasarruf, vatanseverlik, yardımseverlik olmak üzere on sekiz değer bulunmaktadır. Sosyal bilgiler dersinde verilmesi gereken değerler, her sınıf düzeyinde ve hangi öğrenme alanlarında yer aldığı sosyal bilgiler programında belirtilmiştir. Örneğin 4. Sınıf birey ve toplum öğrenme alanında verilmesi gereken sorumluluk değeri, 5, 6 ve 7. Sınıfların farklı öğrenme alanlarına da dağılmış durumdadır (MEB, 2018; Çelikkaya ve Kürümlüoğlu, 2018).

Değerlerin aktarımında eğitim süreci içerisinde öğretmenlere önemli görevler düşmektedir. Morcom'a (2016) göre, öğretmenin değerler eğitimindeki rolü ile ilgili bulgular şuna işaret eder ki; öğretmenin görevi amaçlanan ve istenilen değerlerin aktarılmasında toplumsal uygulamalarında, öğrencileri işbirliği ile ortak bir saygı ve olumlu bir öğrenme ortamında geliştirmektir. Değerler eğitiminde öğretmenlerin yaşadıkları bazı zorluklar da vardır. Gür; Koçak; Şirin; Şafak ve Demircan (2015), yaptıkları çalışmada değerler eğitimi sürecinde öğretmenlerin daha çok etkinlikleri seçme, uygulama ve aileler konusunda güçlük yaşadıkları bulunmuştur. Değerler eğitiminde öğretmen yeterlikleri de tartışılan bir konudur. Bu konuda, Uzuner (2019) tarafından yapılan araştırmanın bulgularına göre, değerler eğitiminin nitelikli bir şekilde öğretmenler tarafından gözlemlenmediğini ve ölçme ve değerlendirmenin nitelikli bir şekilde yapılmadığı belirtilmiştir. Değerler eğitiminde karşılaşılan sorunlar kategorisinde de, en fazla aile kaynaklı sebeplere yer verilmiştir.

Sosyal bilgilerin bir değer eğitimi dersi olduğu söylenebilir. Bu ders, tarihsel konuları içermesi ve farklı kültür ve yaşamları anlatması nedeniyle iyi değerlerin verilmesinde önemlidir. Çok disiplinli olması nedeniyle de sosyal bilgiler dersi, değer öğretimi bakımından zengindir (Kan, 2010).

Değerler eğitimi konusunda yapılan araştırmalar, bazı sorunların yaşandığını ortaya koymaktadır. Bunlar öğretmen, öğrenci, aile, medya, toplumsal çevre şeklinde sıralanabilir. Değerler eğitimi bireyin yaşadığı çevre desteklemediğinde içselleştirilmesi mümkün

değildir. Yapılan çoğu araştırma, değerler eğitimi alanında aşağıdaki durumları ortaya koymuştur;

- a. Mevcut eğitim sistemi, öğrenciler arasında değerler eğitimi gerekli göstermeye yeterli değildir.
- b. Öğretmenler, değerler eğitimi konusunda bilgi ve mantık yönünden eksiklere sahiptirler.
- c. Öğretmenler ve diğer kaynak kişiler, değerleri etkili bir şekilde öğrencilere aktaramamaktadır.
- d. Değerlerin öğrenimi ve öğretiminde, öğretmen ve öğrenciler yeni metotlara ihtiyaç duymaktadırlar (Paleeri, 2014).

Görüldüğü gibi öğretmen, öğrenci, program ve veliler de bu sürece dâhil edildiğinde eğitim sisteminin hemen her alanında değerler eğitimi konusunda önemli sorunlar yaşanmaktadır. Karasu ve Aktepe (2009), tarafından yapılan araştırma sonucunda; değerler eğitiminde eksiklikler olduğu, bu eksikliklerin ders kitaplarından, programlardan, öğretmen, öğrenci ve velilerden kaynaklı olduğunu tespit etmişlerdir. Öğretim programlarındaki değerler eğitiminin yetersiz olduğu belirtilmiştir. Benzer şekilde Berkant; Efendioğlu ve Sürmeli (2014) tarafından yapılan araştırmada öğretmenlerin, değer kazanım sürecinde yaşadıkları güçlükler arasında ailelerin eğitimsiz, bilinçsiz ve ekonomik problemlerinin olmasını; okul ve aile arasındaki uyumsuzluğu; medya, toplumsal çevre ve Tv dizilerinin çocukların değerlerine olumsuz etkisini; öğrencilerin amaç ve sorumluluktan uzak olmasını ve değerleri içselleştirememelerini; derslerin içeriğinin değerler bakımından yetersizliğini ve ders içeriklerinin uygulamaya dönüştürülememesini; okulların sosyo-ekonomik özellikleriyle, eğitim sisteminin sınav ve ezbere yönelik olmasını belirtmişlerdir.

Benzer şekilde Gömleksiz ve Kılınç (2015), tarafından yapılan araştırmada öğretmenlerin büyük çoğunluğu değerler eğitimi konusunda yapılan çalışmalara katılımı yeterli düzeyde görmemişlerdir. Bu kapsamda okul yönetimi, öğrenci, aile ve çevrenin yapılan çalışmalara ilgisiz kaldıklarını belirtmişlerdir. Öneri olarak ise, yapılan çalışmalara gerekli desteğin verilmesini ve daha fazla uygulamalı etkinliklere yer verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Değerler eğitiminde okul- öğretmen-öğrenci arasında işbirliğinin olması; program hazırlanırken, değer öğretimiyle ilgili etkinliklere daha çok yer verilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Değerler eğitiminde kullanılan yöntem ve tekniklerin etkililiği de tartışılmaktadır. Yapılan birçok araştırmada öğretmenlerin kullandıkları yöntem ve tekniklerde de bazı sorunların olduğu ortaya konulmuştur. Çelikkaya; Filoğlu ve Öktem (2013) tarafından araştırma sonuçlarına göre, değerler eğitimine yönelik öğretmenlerin en çok yaptıkları etkinlikler şunlardır: öğrencilerin değerleri kazanmalarına yardımcı olacak kitap önermek; ders konusuyla ilgili önemli şahsiyetlerin biyografilerini hazırlayıp tartışmak; örnek davranış gösteren öğrencileri sınıfta ödüllendirmek; değerler eğitimiyle öğrencilerin empati becerisi kazanmalarını sağlamak ve öğrencilerin telkin yoluyla uyararak olumlu değerlere sahip olmasını sağlamak olarak belirtmişlerdir. Balcı ve Yelken'in (2013) yaptıkları araştırmada ise, öğretmenler örnek olay incelemesinin değer öğretiminde en etkili yöntem olduğunu, geleneksel telkin yönteminin ise en az etkili yöntem olduğunu belirtmişlerdir. Öğretmenlerin değer eğitimi konusunda en çok belirttikleri dersin, sosyal bilgiler olduğu ve değerlerin kazandırılmasının orta düzeyde güç olarak gördükleri tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin, değer eğitiminde ailenin sosyo-kültürel ve ekonomik özelliklerini ilk sırada

sorun olarak gördükleri ortaya konulmuştur. Çocuğa değerli olduğunu hissettirmenin bu sorunların çözümünde gerekli olduğunu belirtmişlerdir.

Değerlerin kazanılmasında derste kullanılan yöntem ve teknikler kadar, öğretmen davranışları da önemlidir. Yıldırım; Becerikli ve Demirel'in (2017) yaptıkları araştırmaya göre, öğretmen, öğrenci ve velilere göre saygı, dürüstlük, sevgi, hoşgörü ve yardımseverlik aileden kazanıldığı düşünülen başlıca değerleridir. Veliler, akademik başarıyı destekleyecek değerleri genellikle okulların kazandırmasını beklemektedirler. Bütün katılımcılar, değer edinme yaklaşımı kapsamında öğretmenin yaşantısı ve davranışıyla örnek olması gerektiğini belirtmişlerdir. Benzer şekilde Kılıç; Şahin; Albayrakoğlu ve Arseven (2015) tarafından yapılan araştırmada, öğretmen davranışlarının öğretmen görüşleri açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırma bulgularına göre, olumsuz öğretmen davranışları sonucu adalet, saygı, hoşgörü, çalışkanlık, başarılı olma gibi birçok değer zedelendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Farklı ülkelerde yapılan araştırmalarda da, değerler eğitimi konusunda bazı eksikliklerin olduğu görülmüştür. Buna göre Thornberg'in (2008) İsveç'te yaptığı araştırmada, öğretmenlerin görüşlerine göre, değerler eğitimi çoğu zaman tepkisel ve planlanmamıştır. Öğrencilerin okuldaki davranışlarına odaklanarak günlük okul yaşamıyla bütünleştirilmiştir. Araştırma bulgularına göre, değerler eğitimi genelde bilinçsizce gerçekleştirilmekte ve öğretmenler arasında değerler eğitimi konusunda mesleki bilgi eksikliği bulunmaktadır. Benzer bir çalışma Kumarassamy ve Koh (2019) tarafından Singapur ve Yeni Delhi'de, 10 ortaokul 8. sınıf ve 19 fen öğretmeni üzerinde yapılmıştır. Ders planında yer almayan fakat değer sorunları ortaya çıktığında kendiliğinden gerçekleşen bir çalışma yapmışlardır. Bu nedenle zaman kısıtlaması, öğrenci hazırbulunuşluk eksikliği ve öğretmen yeterliklerinde bazı eksiklikler olduğu ortaya konulmuştur. Bununla birlikte görüşme yapılan öğretmenler değerlerin, fen derslerinde öğrencilerde daha fazla olumlu sosyal davranışların gelişmesine yardımcı olduğunu belirtmişlerdir.

Kitle iletişim araçlarıyla verilen değerler okulda verilen değerleri etkilemekte midir? Yazar ve Yelken'in (2013) yaptığı araştırmada, öğretmenler kitle iletişim araçları tarafından yayılan popüler kültüre karşı programda yer alan değerleri yetersiz bulduklarını; kitle iletişim araçlarıyla verilen şiddet içerikli yayınların okulun vermek istediği değerler eğitimini olumsuz etkilediğini; değerlerin kazandırılmasında programda yer alan içeriğin zenginleştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Fidan ve Öner (2018), değerler eğitimi konusunda yapılan lisansüstü tezleri incelenmek amacıyla bir çalışma yapmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre, yüksek lisans tezlerinin doktora tezlerine oranla yüksek olduğu; çalışmalarda daha çok nitel araştırma deseninin kullanıldığı; veri toplama aracı olarak daha çok doküman analizinin kullanıldığı; çalışma grubu olarak da daha çok öğretmen, öğrenci ve yazılı kaynaklar kullanılarak yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışma, sosyal bilgiler dersinde yer alan değerler eğitiminde öğretmenlerin yaşadıkları sorunlar ve getirdikleri çözüm önerilerini konu alan sekiz makalenin derinlemesine analizini belirlemek amacıyla önemlidir. Yapılan araştırmalar incelendiğinde, sosyal bilgiler alanında meta-sentez çalışmaları içerisinde öğretmenlerin değerler eğitimi konusunda yaşadıkları sorun ve çözüm önerilerini konu alan araştırmaların yapılmadığı görülmektedir. Bu çalışmayla, değerler eğitiminde yaşanan sorunlarla ilgili akademik çalışmaların nasıl bir görüntü sunduğu daha da belirginleşmiş olacaktır.

Bu çalışmada, sosyal bilgiler öğretmenlerinin değerler eğitiminde yaşanan sorunları konu olarak alan çalışmaların meta-sentez yoluyla değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, 2014-2020 sosyal bilgiler öğretmenlerinin değerler eğitimine yönelik yaşanan sorunlara yönelik görüşlerini konu alan akademik çalışmalar ve alanyazın taranmıştır. Bu kapsamda, belirlenen çalışmalar farklı değişkenlere göre incelenmiştir. Çalışmanın amacına uygun olarak aşağıdaki alt sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır.

- Çalışmaların, amaçlarına göre dağılımı nasıldır?
- Çalışmaların, değer eğitimine yönelik sorunlara göre dağılımı nasıldır?
- Çalışmaların, öğretmenlerin çözüm önerilerine göre dağılımı nasıldır?
- Çalışmaların, araştırmacıların önerilerine göre dağılımı nasıldır?

Yöntem

Bu bölümde araştırma deseni, verilerin toplanması ve analizi ile geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yer almaktadır.

Araştırma Deseni

Bu çalışmada belli bir konuda nitel çalışmaların yıl, amaç, kullanılan yöntem ve veri toplama teknikleri, değer eğitimine yönelik sorunlar, öğretmenlerin çözüm önerileri ve araştırmacıların önerileri kapsamında derleme amacıyla meta-sentez (tematik içerik analizi) yöntemi kullanılmıştır. Araştırma makalesinin inceleme sürecinde, Walsh ve Downe (2005) tarafından tanımlanan meta-sentez süreci temel alınarak yapılmıştır. İlgili araştırmacılar tarafından geliştirilen aşamalar şunlardır; ilgili araştırmanın genel çerçevesinin belirlenmesi, ilgili araştırmaların bulunması, çalışmada inceleme ve çözümlenme yapılacak çalışmalara yer vermek, değerlendirme, çözümlenme ve karşılaştırmaların yapılması, kod ve temaların belirlenmesi, analiz sonuçlarının sentezlenmesi.

Araştırma, sosyal bilgiler öğretmenlerinin değer ve değer öğretimiyle ilgili görüşlerini içeren 2014 ve 2020 yılları arasında yapılan sekiz nitel çalışmayla sınırlıdır. Bu çalışmalar makalelerden oluşmaktadır. Bu makaleler belirlenirken “sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşleri” ve “değer ve değer eğitimi” anahtar sözcükleri kullanılarak taranmıştır. Bu çalışmada, sosyal bilgiler öğretmenlerinin değer ve değer öğretimiyle ilgili görüşleri belirlenirken amaçlı örnekleme yöntemlerinden olan ölçüt örnekleme yöntemi kullanılarak yapılmıştır.

“Bu örnekleme yöntemindeki temel anlayış, önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılmasıdır. Burada sözü edilen ölçüt veya ölçütler araştırmacı tarafından oluşturulabilir ya da daha önceden hazırlanmış bir ölçüt listesi kullanılabilir” (Yıldırım; Şimşek, 2005).

Verilerin Toplanması

Çalışmanın verileri, meta-sentez basamaklarına uygun bir şekilde toplanmıştır. Önce araştırmanın konusu belirlenerek alt sorular oluşturulmuştur. İkinci aşamada ilgili alanyazın taranmıştır. Bu kapsamda Google akademik arama motoru, Dergipark ve EBSCOhost veri tabanlarından yararlanılarak 22 çalışma belirlenmiştir. Bu araştırmalar, tekrar gözden geçirilerek nicel olanlar ayıklanıp araştırmanın amacına uygun olarak seçilen 8 çalışmaya indirilmiştir. Araştırma sürecinden önce iki alan uzmanından sürece ilişkin görüş alınmıştır. Üçüncü aşamada, ilgili makaleler ayrıntılı bir şekilde incelenerek belirlenen temalar doğrultusunda sentezlenerek araştırma süreci raporlaştırılmıştır.

Örneklem için incelemeye alınan çalışmaların belirlenmesinde bazı ölçütler kullanılmıştır. Bu ölçütler kapsamında çalışmaların;

- Türkiye’de yapılmış olması,
- Nitel desenli çalışmalardan oluşması,
- Google akademik arama motoru, Dergipark ve EBSCOhost veri tabanlarından ulaşılabilir olması,
- 2014-2020 yılları arasında yayınlanmış olması
- Sosyal bilgiler öğretmenlerinin değer ve değer eğitimiyle ilgili görüşlerini içermesi,
- Erişime açık olması göz önünde bulundurulmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının değer ve değer eğitimiyle ilgili görüşlerini içeren her bir çalışma detaylı bir şekilde incelenerek temalar belirlendikten sonra kodlamalar yapılarak tablolaştırılmıştır. Makale kısaltmaları için M1, M2, M3...gibi kodlar kullanılmıştır. İnceleme örneğine alınan çalışmalarla ilgili bilgiler Tablo 1’de yer almıştır.

Tablo 1. Değerlendirme örneğine alınan çalışmalar

M1	Çelikkaya, T.; Filoğlu, S. (2014). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Değere ve Değer Eğitimine İlişkin Görüşleri. Kuram ve Uygulamada eğitim Bilimleri, 14(4), 1541-1556.
M2	Aslan, S. (2016). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin Değerler Eğitimiyle İlgili görüşlerinin İncelenmesi. International journal of Eurasia Social Sciences, 7(25), 203-227.
M3	Topkaya, Y. (2016). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Değer Aktarım Yaklaşımları Hakkındaki Görüşlerine Ait Nitel Bir Çalışma. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD), 17(1), 637-652.
M4	Akman, Ö; Çarşambalı, Ç.K.; Alagöz, B. (2017). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Değerler Eğitiminde Örtük Programa Yönelik Görüşlerinin Değerlendirilmesi. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD), 18(1), 701-720.
M5	Yıldırım, Y.; Çalışkan, H. (2017). 2005 ile 2017 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarındaki Değerlere ve Değerler Eğitimine İlişkin Öğretmen Görüşleri. Journal of Multidisciplinary Studies in Education, 1(1), 7-23.
M6	Ünlü, İ.; Kaşkaya, A. (2018). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Değerler Eğitimine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 7(4), 2656-2679.
M7	Polat, B., Kaya, İ.F.; Yalçınkaya, E. (2019). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Değerler Eğitiminde Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi, 4(2), 267-285.
M8	Dere, İ.; Yavuzay, M. (2020). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi Bir Olgubilim Çalışması. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi eğitim Fakültesi Dergisi, 56, 61-91.

Tablo 1’de, değerlendirme örneğine alınan çalışmalar yer almaktadır. Bu kapsamda, geçerlik ve güvenilirliği sağlamak için çalışmanın amacı, araştırma soruları ve sınırlılıkları gösterilmiştir. Ayrıca, örneklem kapsamına alınan makaleler ile bu makalelerin örnekleme alınan ölçütleri, verilerin toplanması, analizi, kodlanma süreçleri açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Bulguların daha iyi anlaşılabilmesi için grafik, tablo ve betimsel istatistiklerden yararlanılmıştır. Güvenirliği sağlamak amacıyla, araştırmanın kodlanması konusunda sosyal bilgiler alanında uzman 3 öğretim üyesinin görüşüne başvurulmuştur. Alınan görüşlere göre kodlamalara son şekli verilmiştir.

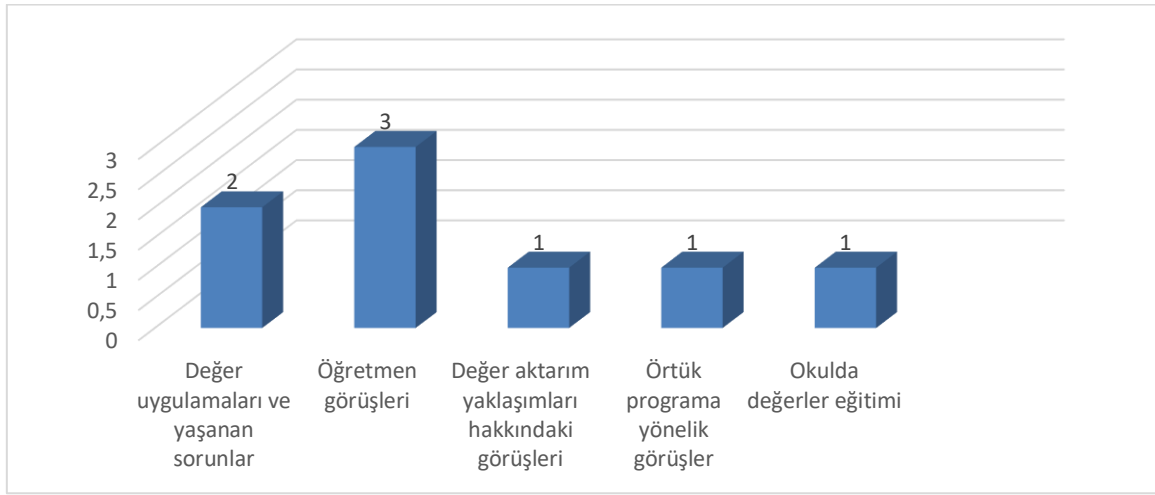
Bulgular

Bu bölümde sosyal bilgiler öğretmenlerinin değer ve değer eğitimi konu alan araştırma makalelerinin konu alanlarına, amaçlarına, değer eğitime yönelik sorunlara, öğretmenlerin çözüm önerileri ve araştırmacıların önerilerine göre dağılımı doğrultusunda değerlendirilmesinden elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Çalışmayla ilgili bulgular; “Çalışmaların, amaçlarına göre dağılımı hakkındaki bulgular”, “Çalışmalarda kullanılan değerler eğitime yönelik sorunlar hakkındaki bulgular”, “Çalışmalarda değerler eğitimiyle ilgili öğretmenlerin çözüm önerileriyle ilgili bulgular”, “Değerler eğitimiyle ilgili araştırmacıların önerileriyle ilgili bulgular” başlıkları olarak yer almıştır.

Çalışmaların Amaçlarına Göre Dağılımı Hakkındaki Bulgular;

Çalışmaların amaçlarına göre dağılımıyla ilgili bulgular Şekil 1/Tablo 2’te yer almaktadır.

Şekil 2. Çalışmaların Amaçlarına Göre Dağılımı

Tablo 2. Çalışmaların Amaçlarına Göre Dağılımı

Çalışmaların amaçları	Çalışma kodu
M1, M2 , M5	Değer eğitime ilişkin öğretmen görüşleri
M3	Değer aktarım yaklaşımları hakkındaki görüşler
M4	Örtük programa ilişkin görüşler
M6, M7	Değerler eğitimindeki uygulamalar ve yaşanan sorunlar
M8	Okulda değerler eğitimi

Şekil 1 ve Tablo 2’te yer alan bilgilere göre, çalışmaların amaçları beş değişik kategoride yer almıştır. İlgili araştırmalardan en fazla (f:3) “değer eğitime ilişkin görüşler” yer almaktadır. Değer eğitimindeki uygulamalar ve yaşanan sorunlar (f:2), değer aktarım yaklaşımları hakkındaki görüşler (f:1), örtük programa ilişkin görüşler (f:1), okulda değerler eğitimi (f:1) araştırmacıların ilgi gösterdiği diğer amaçlar arasında yer almaktadır.

Örnek ifadeler:

- a. "Yapılan bu çalışma, sosyal bilgiler öğretmenlerinin değer aktarım yaklaşımları hakkındaki görüşlerini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır". (M3).
- b. "Bu çalışmada, sosyal bilgiler öğretmenlerinin değerler eğitiminde karşılaştıkları sorunların tespit edilmesi ve çözüm önerilerinin ortaya konulması amaçlanmıştır". (M7).
- c. "Bu araştırma, sosyal bilgiler öğretmenlerinin değer kavramını nasıl tanımladıklarını ve değerler eğitimi çerçevesinde yaptıkları faaliyetleri belirlemek, uygulama aşamasında karşılaştıkları sıkıntıları ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir". (M1).
- d. "Bu araştırmanın amacı, sosyal bilgiler öğretim programında önemli bir yere sahip olan değerlerin kazandırılmasında sosyal bilgiler öğretmenlerinin örtük programa yönelik görüşlerini değerlendirmektir". (M4).
- e. "Bu çalışma sosyal bilgiler öğretmenlerinin değer eğitimi ile ilgili görüşlerini incelemek amacıyla yapılmıştır". (M2).
- f. "Bu çalışma, sosyal bilgiler öğretmenlerinin değer eğitimine yönelik görüşlerini ortaya koymak adına yapılmıştır". (M6).

Çalışmalarda Kullanılan Değerler Eğitimine Yönelik Sorunlar Hakkındaki Bulgular;

Çalışmalarda kullanılan değerler eğitimine yönelik sorunlar Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3. Çalışmalarda kullanılan değerler eğitimine yönelik sorunlar

Değerler eğitimiyle ilgili sorunlar	Çalışma kodu
Öğretmenlerin değerler eğitimindeki yetersizliği.	M1, M2, M3, M4, M5, M6, M7, M8
Programın ve ders kitaplarının değer eğitiminde yetersizliği.	M1, M2, M3, M5, M6, M7
Ailelerin değer eğitimi konusundaki yetersizliği.	M1, M2, M3, M6, M7, M8
Sınıfların kalabalık olması, zamanın yetersiz olması, fiziki yetersizlikler.	M1, M2, M5, M6, M7
Medyanın olumsuz etkisi.	M1, M3, M6, M7
Sınav odaklı bakış açısı.	M1, M2, M7, M8,
Öğrencilerin değerleri davranışa dönüştürmemesi.	M1, M2, M4, M6
Sosyal çevre etkisi.	M3, M6, M7

Tablo 3'de görüldüğü gibi çalışmalarda kullanılan değer eğitimine yönelik sorunlar şu şekilde sıralanabilir; Öğretmenlerin değerler eğitimindeki yetersizliği; programın ve ders kitaplarının değer eğitimindeki yetersizliği; ailelerin değer eğitimi konusundaki yetersizliği; sınıfların kalabalık olması, zamanın olmaması ve fiziki yetersizlikler; medyanın olumsuz etkisi; sınav odaklı bakış açısı; öğrencilerin değerleri davranışa dönüştürememesi; sosyal çevrenin etkisi şeklinde sıralanmıştır.

Örnek ifadeler:

- a. Öğretmenlerin, değerler konusunda yetersiz ve isteksiz oldukları. (M5).
- b. Programda belirlenen değerler konusunda: yönergelerin eksik olduğu, kitapta yer verilmediği, konuların yetersiz olduğu. (M7).
- c. Ders kitaplarında ve müfredatta değerler konusundaki açıklama ve etkinlik örneklerinin yeterli düzeyde olmadığı. (M6).
- d. Aile içi sorunların olduğu, ailenin eğitime olan ilgisizliği ve değer aşılammaması. (M6).
- e. Sınıfların kalabalık olması ve sosyal bilgiler dersliğinin olmayışı. (M1).

- f. Televizyonda yayın yapan programların içeriği, değer aktarımında karşılaşılan en önemli sorun olarak belirtilmiştir. (M3).
- g. Sınav merkezli bakış açısının, değerler eğitimini olumsuz etkilediği ve onun geri plana atılmasına neden olduğu. (M8).
- h. Öğrenilen bilgilerin gerçek yaşama aktarılamadığı. (M1).
- i. Kuşak çatışmaları, kültürel ve ahlaki yozlaşmalar olarak belirtilmiştir. (M6).

Herhangi bir kategori oluşturmeyen sorunlar ise şunlardır: Bazı değerlerin soyut olduğu (M2), örtük programın kullanılmadığı (M4), değerler eğitiminin daha çok öğrenci davranışlarına odaklanarak genellikle öğretmenler tarafından bilinçsizce yapıldığı (M5), okulların bütçe sorununun olduğu (M6), değer eğitiminde ailenin sosyo-ekonomik düzeyinin önemli olduğu şeklinde belirtilmiştir (M7).

Çalışmalarda Değerler Eğitimiyle İlgili Öğretmenlerin Çözüm Önerileriyle İlgili Bulgular;

Çalışmalarda kullanılan değerler eğitimiyle ilgili öğretmenlerin çözüm önerileri Tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 4. Çalışmalarda değerler eğitimiyle ilgili öğretmenlerin çözüm önerileri

Değerler eğitimiyle ilgili öğretmenlerin çözüm önerileri	Çalışma kodu
Okul-öğretmen-aile işbirliği sağlanmalı,	M1, M2, M5, M6, M8
Aileler bilgilendirilmeli,	M1, M2, M6, M7
Derslerde değerler somutlaştırılmalı, yaşamla ilişkilendirilmeli,	M1, M2, M4, M5, M7
Ders kitapları düzenlenmeli,	M2, M5, M6
Program, değerler eğitimine uygun düzenlenmeli,	M2, M6
Öğretmenlere hizmet içi eğitim verilmeli,	M1, M2
Fiziki şartlar düzenlenmeli,	M1, M2
Medya kontrolü ve medya, değer eğitimini desteklemeli,	M6, M7

Tablo 4’de görüldüğü gibi, M3 kodlu çalışmalarda öğretmenlerin problemlere yönelik çözüm önerileri bulunmazken; diğer çalışmalarda (M1, M2, M4, M5, M6; M7) öğretmenlerin değer eğitimiyle ilgili problemlere çözüm önerileri yer almaktadır. Buna göre, değer eğitimiyle ilgili öğretmenlerin çözüm önerileri; öğretmen-okul-aile işbirliğinin sağlanması; ailelerin bilgilendirilmesi; derslerde değerlerin somutlaştırılması ve yaşamla ilişkilendirilmesi; ders kitaplarının düzenlenmesi; programın değerler eğitimine uygun düzenlenmesi; öğretmenlere hizmet içi eğitim verilmesi; fiziki şartların düzenlenmesi gerektiği; medya kontrolü ve medyanın, değer eğitimini desteklemesi gerektiği şeklinde belirtilmiştir.

Örnek ifadeler;

- a. Öğretmen, okul, aile işbirliği sağlanması. (M1).
- b. Değerler eğitiminde karşılaşılan sorunların çözümünde, en çok aile eğitiminin verilmesi. (M7).
- c. Günümüz şartlarına uygun olması ve değerlerin yaşamla ilişkilendirilmesi. (M5).
- d. Öğretmenlerin, öğrencileriyle birlikte yaparak yaşayarak uygulayabilecekleri bir değerler eğitimi sürecinin olması. (M5).
- e. Programın değerler eğitimine göre düzenlenmesi. (M2).
- f. Çalışma kitaplarında değerler eğitimine yönelik etkinlikler olması gerektiği, değerler eğitimine yönelik hikâyelerin konularla ilişkilendirilmesi. (M5).
- g. Öğretmen ve idarecilerin değerler eğitimi ile ilgili bilgisinin olması. (M2).

- h. Değerler eğitimine daha fazla önem verilmesi ve öğretmenlerin interneti daha faydalı ve aktif kullanması. (M5).
- i. Ders süresinin mutlaka arttırılması. (M6).
- j. Okulun fiziki şartlarının düzenlenmesi. (M2).
- k. Zararlı yayın içerikleri konusunda kontrollerin arttırılması, değer eğitimi içerikli kamu spotlarının oluşturulması gerektiği şeklinde düşüncelerini belirtmişlerdir. (M6).

Herhangi bir kategori oluşturmayan sonuçlar ise şunlardır: Model olunması (M1); değerlerin kavramsal anlamının açıklanması (M1); ders kitaplarının düzenlenmesi (M2); öğrencilerin kitap okuması (M2); tüm derslerde değer öğretimi içeriklerine yer verilmesi (M6); değerlerin bilişsel olmasından çok duyuşsal ve psikomotor beceri alanına hitap etmesi (M7); programda değerler öğretiminde hangi yöntem ve tekniklerin kullanılacağı ve nasıl kazandırılacağına açık olarak belirtilmesi (M7); değerler eğitimine yönelik yarışma ve münazaraların düzenlenmesi (M1); değerlerin kavramsal anlamının açıklanması (M1); değerler eğitiminin öğretmenleri bağlayıcı olması (M5); değerler eğitiminde güncel olayların kullanılmasının (M5); değerler eğitiminin ölçme ve değerlendirmeye tabi tutulması gerektiği ifade edilmiştir (M5).

Çalışmalarda Değerler Eğitimiyle İlgili Araştırmacıların Önerileriyle İlgili Bulgular;

Çalışmalarda değerler eğitimiyle ilgili araştırmacıların önerileri Tablo 5’de yer almaktadır.

Tablo 5. Değerler Eğitimiyle İlgili Araştırmacıların Önerileri

Değerler eğitimiyle ilgili araştırmacıların önerileri	Çalışma kodu
Okul aile işbirliği sağlanmalı, ailelerin farkındalıkları arttırılmalıdır.	M1, M2, M6, M7, M8
Öğretmenlere hizmetiçi eğitim verilmeli, uygulamalı etkinlikler yaptırılmalı,	M1, M5, M6, M8
Program, değerler eğitimine göre düzenlenmeli,	M2, M5, M7
Kitle iletişim araçlarıyla öğretim kurumları arasında işbirliği sağlanmalı,	M1, M6, M7
Öğrenciyi yaşama hazırlayan etkinlikler yaptırılmalı	M1, M5
Yeni araştırmalar yapılmalıdır (Nicel, nitel, karma)	M2, M4,

Tablo 5’de görüldüğü gibi değerler eğitimiyle ilgili araştırmacıların önerileri incelendiğinde; okul aile işbirliği sağlanmalı; ailelerin farkındalıkları arttırılmalı; öğretmenlere hizmetiçi eğitim verilmeli, uygulamalı etkinlikler yaptırılmalı; program değerler eğitimine göre düzenlenmeli; kitle iletişim araçlarıyla öğretim kurumları arasında işbirliği sağlanmalı; öğrenciyi yaşama hazırlayan etkinlikler yaptırılmalı; yeni araştırmalar yapılmalı şeklinde sıralanmıştır.

Örnek ifadeler:

- a. Öğrenci velilerinin değerler eğitimi konusunda bilgilendirilmesi ve okul-veli işbirliğinin sağlanması gerektiği. Değerlerin öğrencilere kazandırılmasının bu şekilde daha kolay olacağı. (M2).
- b. Milli Eğitim Bakanlığı’nın değerler eğitimi konusunda öğretmenleri desteklemesi gerektiği. (M8).
- c. Öğretmenlere yönelik hizmet içi eğitim seminerleri düzenlenmesi. (M1).
- d. Bu konuda, örtük programı etkili kullanabilmeleri için öğretmenlere eğitim verilmesi. (M4).
- e. Sosyal bilgiler öğretim programının, değerler konusunda zenginleştirilmesi. (M7).

- f. Kitle iletişim araçları, medya ve öğretim kurumları arasında işbirliği sağlanarak toplumda bilinç yaratılması. (M1).
- g. Öğrenciyi yaşama hazırlayan etkinliklerin yapılması. (M1).
- h. Okul çağındaki çocukların medya kullanımlarının kontrol altında tutulması. (M6).
- i. Medyanın zararlı etkilerinden korunmak için ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapılması gerektiği belirtilmiştir. (M7).

Herhangi bir kategori oluşturmayan sonuçlar ise şunlardır: Değerler eğitimi konusunda öğrencilerin ya da öğrenci velilerinin görüşlerine dayalı çalışmaların yapılabileceği (M1); araştırma kapsamında öğretmenler tarafından belirlenen sorun ve önerilerin ilgililer tarafından dikkate alınmasının, değerler eğitimine katkı sağlayacağı (M2); değerler sisteminin, karar alıcılar tarafından gözden geçirilerek evrensel değerler bağlamında yeniden gözden geçirilmesi (M3); okulların örtük programıyla ilgili kapsamlı bir çalışmanın yapılması (M4); öğretmenlerin neyin iyi ve doğru olduğu konusunda model olması gerektiği (M5); değer eğitimiyle ilgili anne-babaların görüşleri ve farkındalık düzeylerinin araştırılması (M6); değer eğitimi konusunda çocukların seviyesine uygun kamu spotlarının etkililiğinin araştırılması (M6); öğretmenlerin kullanabilmesi için farklı öğretim yöntemlerine yönelik örneklerin hazırlanması gerektiği belirtilmiştir (M5).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerine göre değerler eğitiminde yaşanan sorunları konu alan çalışmaların meta-sentez yoluyla değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, sosyal bilgiler öğretmenlerinin değer ve değer eğitimi konu alan makalelerin amaçlarına, değer eğitimine yönelik sorunlara göre dağılımı, öğretmenlerin çözüm önerileri ve araştırmacıların önerileri doğrultusunda dağılımı değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacına uygun olarak sekiz makale üzerinde yapılan değerlendirme sonucunda (2014-2020), sosyal bilgiler öğretmenlerinin değerler eğitiminde yaşanan sorunlara yönelik görüşleri doğrultusunda yıllara göre ortalama olarak araştırmaların sayısı benzer bulunmuştur.

Çalışmaların amaçlarına göre dağılımına bakıldığında, çalışmaların amaçlarının beş farklı kategoride toplandığı görülmektedir. İlgili çalışmalar, “değer eğitimine ilişkin görüşler”; değer eğitiminde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri; değer aktarım yaklaşımları hakkındaki görüşler; örtük programa ilişkin görüşler ve okulda değerler eğitimi konularında yapılmıştır. Çalışmalar incelendiğinde, 2014-2020 yılları arasında sadece beş farklı kategoride çalışmaların yapılmış olması bu konudaki araştırma eksikliğini göstermektedir. Farklı kategorideki amaçlar doğrultusunda araştırmaların yapılması, değerler eğitimiyle ilgili yaşanan sorunları kısır döngüden kurtarabilir. Bu durum, değer eğitiminde yaşanan sorunların çözümü konusunda da belirleyici olabilir.

Çalışmalarda kullanılan değer eğitimiyle ilgili sorunlar, sekiz farklı kategoride toplanmıştır. Bunlar; öğretmenlerin değer eğitimindeki yetersizliği, programın ve ders kitaplarının değer eğitiminde yetersizliği, ailelerin değer eğitimindeki yetersizliği, sınıfların kalabalık, zamanın yetersiz olması ve fiziki yetersizlikler, medyanın olumsuz etkisi, sınav odaklı bakış açısı, öğrencilerin değerleri davranışa dönüştürememesi ve sosyal çevrenin etkisi gibi sorunlardır. Farklı yıl ve programları kapsayan ve bu araştırmaya konu olan nitel çalışmaların birçoğunda öğretmenlerin, programın ve ailelerin değer eğitiminde yetersiz olmaları oldukça düşündürücü bir sonuçtur.

Koç'un (2016) yaptığı araştırma sonucunda öğretmenlere göre, öğrenciler değerler eğitimiyle farklı değerleri görerek kendi değerlerini sorgulamakta, değerler eğitimini aileden almakta, eğitim sürecinde de okulun/öğretmenin sahip olduğu ve benimsediği değerlerden etkilenmektedir. Gözler; Haskuş; Ayhan; Karlı ve Akın (2020) tarafından yapılan çalışmada, değerler eğitimi kapsamında hazırlanan bilimsel çalışmaların analizini yapmak amaçlanmıştır. Araştırma bulgularına göre çalışmaların çeşit bakımından genellikle makale çalışması olduğu ve tarama modelinin kullanıldığı; milli eğitimdeki öğretmen ve öğrenciler üzerinde daha fazla çalışıldığı ve aileyi içeren çalışmalara fazla yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu çalışmada, ailelerin değer eğitiminde yetersiz olması bulgusu ile Gözler; Haskuş; Ayhan; Karlı ve Akın (2020) tarafından yapılan çalışmada aileyi içeren çalışmalara yer verilmemesi benzer sonuçları ortaya koymaktadır. Bu durum, toplumsal yapı malzemeleri olan değer eğitimindeki eksikliklerin benzer şekilde devam ettiğini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda öğretmen, program ve aile yönüyle değerler eğitimine yönelik daha kapsamlı araştırmaların yapılması gerekir.

Yapılan araştırmalar değer eğitiminde aile, öğretmen ve programda yaşanan sorunlarla birlikte, yapılan araştırmalarda da benzer çalışmalar yapıldığını ortaya koymaktadır. Bu kapsamda Metin ve Yılmaz (2019) tarafından yapılan çalışmada, Sosyal Bilgiler Eğitimi Sempozyumunda sunulan (USBES), değerler eğitimi konusunda yapılan araştırmaların genel eğilimlerini belirlemek amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda, daha çok sosyal bilgiler dersi öğretim programında bulunan değerlerle ilgili öğrencilerin tutum ve algılarını belirlemeye yönelik çalışmaların yer aldığı; çalışmaların daha çok doküman analizi ve tarama deseninde yapıldığı; verilerin toplanmasında daha çok görüşme ve doküman kullanıldığı; çalışma grubu olarak daha çok lisans öğrencilerinden faydalandığı; verilerin analizinde ise daha çok içerik analizinin kullanıldığı ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada, değer eğitimiyle ilgili öğretmenlerin çözüm önerileri şu şekilde açıklanmıştır; okul-öğretmen-aile işbirliği sağlanmalı, dersler aracılığıyla değerler daha fazla somutlaştırılmalı, aileler bilgilendirilmeli ve yaşamla ilişkilendirilmeli, ders kitapları düzenlenmeli, program değerler eğitimine uygun düzenlenmeli, öğretmenlere hizmet içi eğitim verilmeli, fiziki şartlar düzenlenmeli, medya kontrolü ve medya değer eğitimi desteklemeli şeklinde sıralanmıştır. Öğretmen-okul-aile işbirliğinin sağlanması ve derslerde değerlerin somutlaştırılıp yaşamla ilişkilendirilmesi yapılan araştırmalarda öğretmenlerin en fazla dile getirdiği çözüm önerileri arasında yer almıştır. Okulda verilen bilgileri, ailelerin desteklenmesinin gereği değer eğitiminde daha fazla öne çıkan konulardan biridir. Ayrıca, değerler soyut olduğunda somutlaştırılarak yaşamla ilişkilendirildiğinde bilgiler daha kalıcı olacaktır.

Bu çalışmada, değer eğitimiyle ilgili araştırmacıların önerileri ise; en fazla okul-aile işbirliği sağlanması, ailelerin farkındalıklarının artırılması ve öğretmenlere hizmet içi eğitim verilmesi üzerinde durulmuştur. Hizmet içi eğitimlerin etkililiği konusu da tartışmalıdır fakat daha etkili eğitimler düzenlenebilir.

Kaynaklar

Balcı, F. A. & Yelken, T. Y. (2013). İlköğretim Sosyal Bilgiler Programında Yer Alan Değerler ve Değerler Eğitimi Uygulamaları Konusunda Öğretmen Görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 14(1), 195-213.

- Berkant, H. G., Efendioğlu, A. & Sürmeli, Z. (2014). Değerler Eğitimine Yönelik Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi. *Turkish Studies*, 9(5), 427-440.
- Brady, L. (2011). Teacher Values and Relationship: Factors in Values Education. *Australian Journal Of Teacher Education* , 36(2), 56-65.
- Çelikkaya, T., Filoğlu, S. & Öktem, N. S. (2013). Sosyal Bilgiler Dersinde Değerle Eğitimi Uygulamalarının Öğretmenler Tarafından Uygulanma Düzeyleri. *Journal of Social Studies Education Research*, 4(1), 121-147.
- Çelikkaya, T. ve Kürümlüoğlu, M. (2018). Yeni sosyal bilgiler programında 4 ve 5. Sınıfta kazandırılması hedeflenen değerlere ilişkin kazanımların içeriğe yansımaları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 16(36), 7-38.
- Fidan, N. K. & Öner, Ö. (2018). Değerler Eğitimine Yönelik Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. *International Journal of Field Education (IJOFE)*, 4(1), 1-17.
- Gömlüksüz, N. & Kılınç, H. H. (2015). Ortaokul Öğretmenlerinin Değerler Eğitimine İlişkin Görüşleri, Beklentileri, Önerileri. *Researcher: Social Sciences Studies*, 3(5), 35-45.
- Gözler, A., Haskuş, A., Ayhan, B., Karşlı, E. & Akın, Z. (2020). Değerler Eğitimi Kapsamında Hazırlanan Bilimsel Çalışmaların Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 224-241.
- Gür, Ç., Koçak, N., Şirin, N., Şafak, M. & Demircan, A. (2015). İlköğretim Öğretmenlerinin Değerler Eğitimine İlişkin Görüşleri ve Karşılaştıkları Güçlüklerin İncelenmesi: Ankara Örneği. *Asya Öğretim Dergisi*, 3(1), 78-91.
- Kan, Ç. (2010). Sosyal Bilgiler Dersi ve Değerler Eğitimi. *Milli Eğitim* , 39(187), 138-144.
- Karasu, M. & Aktepe, V. (2009). Öğretmenlerin değer eğitimine bakış açıları. 2009 USOS 8. *Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu içinde* (21-23. ss.). Eskişehir: Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi.
- Karşlı ve Akın (2020).
- Kılıç, A., Şahin, Ş., Albayrakoğlu, Ö. & Arseven, Z. (2015). Öğretmen Görüşlerine Göre Öğretmen Davranışlarının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi. *Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi*, 9(3), 441-460.
- Koç, S. (2016). Ortaokul Öğretmenlerinin Değerler Eğitimi Konusundaki Görüşleri. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 377-396.
- Kumarassamy, J. & Koh, C. (2019). Teachers' Perception of İnfusion of Values in Sciences Lessons: A Qualitative Study. *Res Sci Educ*, 49, 109-136. Retrieved from: <https://doi.org/10.1007/s11165-017-9612-8>
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2018). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve ortaokul 4, 5, 6, 7. Sınıflar). <https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar>
- Metin, Ö. & Yılmaz, A. (2019). Değerler Eğitimi Alanındaki Çalışmaların Eğilimi: USBES Örneği. *International Journal of Field Education (IJOFE)*, 5(2), 72-93.
- Morcom, V. E. (2016). Scaffolding Peer Collaboration Through Values Education: Social And Reflective Practices From A Primary Classromm. *Australian Journal Of Teacher Education* ,

41(1), 81-95. Retrieved from: <https://search.informit.org/doi/pdf/10.3316/ielapa.793451945038000?download=true>

Paleeri, S. (2014). Setting Objectives of Value Education Constructivist Approach in The Light Revised Blooms Taxonomy. *İ-Manager's Journal On School Educational Technology*, 10(3), 7-12. Retrieved from: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1097398.pdf>

Thornberg, R. (2008). The Lack of Professional Knowledge in Values Education. *Teaching and Teacher Aducation*, 24, 1791-1798. Retrieved from: <https://doi.org/10.1016/j.tate.2008.04.004>

Uzuner, N. K. (2019). Değerler Eğitimine İlişkin Sınıf Öğretmenlerinin Görüşleri. *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 42-58.

Yazar, T. (2012). Öğretmen Adaylarının Değerler Hakkındaki Görüşleri. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 2(1), 61-68.

Yazar, T. & Yelken, T. Y. (2013). İlköğretim Sosyal Bilgiler Programında Değerler Eğitiminin Mevcut Durumunun Öğretmen Görüşlerine Göre Belirlenmesi. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(10), 44-58.

Yıldırım, S. G., Becerikli, S. & Demirel, M. (2017). Farklı Bakış Açlarına Göre Sosyal Bilgilerde Değerler Eğitimi. *İlköğretim Online*, 16(4), 1575-1588.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Walsh, D. and Downe, S. (2005). Meta-synthesis method for qualitative research: A literature review. *Journal of Advanced Nursing*, 50 (2), 204-211. Retrieved from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1365-2648.2005.03380.x>

Türkiye’de İktisadi Büyümenin Kaynakları: Makine Öğrenmesi İle Karar Ağacı Bulguları^a

Cihan Çılgın^{b, c}, Aslı Seda Kurt^d

Özet

İktisadi büyüme, bir ulus için tüm ekonomik faaliyetlerin nihai amacı olarak kabul edilmektedir. Bu önemi nedeniyle gerek ulusal politikaların başarısının değerlendirilmesinde gerekse uluslararası karşılaştırmalarda ilk akla gelen ekonomik gösterge durumundadır. Son dönemde çeşitli makine öğrenmesi yaklaşımları ve yapay sinir ağları modelleri de bu alanda kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, literatürden farklı olarak karar ağacı modellemesini kullanarak iktisadi büyümenin kaynaklarını ortaya koymaktır. Bu bağlamda, literatürde büyüme kaynaklığı kabul gören tasarruf, sermaye birikimi, emek gücü, yenilik, kamu harcamaları, dış ticaret, beşeri sermaye, demografik unsurlar, sanayileşme, kurumsal faktörler gibi değişkenler analize dâhil edilmiştir. Çalışmanın bulguları, iktisadi büyüme için kurallar ve yüksek büyümenin sağlanmasına yönelik olarak politika yapıcılara referans olabilecek kanıtlar sunmaktadır. Çalışmanın bulguları, Türkiye Ekonomisinde büyümeyi teşvik etmede tasarruf, inovasyon, ihracat ve emeğin önemini ortaya koymaktadır. İktisadi büyüme için elde edilen kurallar, yüksek büyümenin sağlanmasına yönelik olarak politika yapıcılara referans olabilecek kanıtlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler

İktisadi Büyüme
Büyümenin Belirleyicileri
Makine Öğrenmesi
Karar Ağacı

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 01.01.2022
Kabul Tarihi: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1052101

The Determinants of Economic Growth in Turkey: Evidence from Decision Tree with Machine Learning

Abstract

Economic growth is accepted as the ultimate goal of all economic activities for a nation. Because of this importance, it is the first economic indicator that comes to mind both in evaluating the success of national policies and in international comparisons. Recently, various machine learning approaches and artificial neural network models have been used in this field. The aim of this study is to reveal the sources of economic growth by using decision tree modeling, different from the literature. In this context, variables accepted as sources of growth in the literature such as savings, capital accumulation, labor, innovation, public expenditures, foreign trade, human capital, demographic factors, industrialization, and institutional factors are included in the analysis. The findings of the study present rules for economic growth and provide evidence that can be a reference to policy makers for high growth rates. The findings of the study reveal the importance of savings, innovation, exports and labor in stimulating growth in the Turkish Economy. The rules obtained for economic growth provide evidence that can be a reference for policy makers to ensure high growth.

Keywords

Economic Growth
Determinants of Growth
Machine Learning
Decision Tree

About Article

Received: 01.01.2022
Accepted: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1052101

^a Bu çalışma Türkiye Ekonomi Kurumu tarafından 09-11 Nisan 2021 tarihleri arasında düzenlenen 7th International Conference (ICE-TEA Conference) adlı konferansta sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

^b İletişim Yazarı: cihancilgin@ibu.edu.tr

^c Araş. Gör., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerede Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, ORCID: 0000-0002-8983-118X.

^d Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0003-0356-7443.

Giriş

İktisadi ya da ekonomik büyüme, iktisadi faaliyetlerin nihai amacı olup ulusal politikaların başarısının değerlendirilmesi ve uluslararası karşılaştırmalarda kullanımı açısından en temel ekonomik göstergelerden birisidir. Bu önemi nedeniyle de her dönemde araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Ekonomik büyüme, gayri safi yurt içi hasılanın (GSYİH) üretim faktörlerinin artışı, verimlilik artışı, teknolojik gelişme vb. nedenlerle bir dönemden diğer döneme artışı olarak tanımlanmaktadır. GSYİH artışının reel bir artış olması gerekir. Çünkü fiyatlar genel düzeyinin yükseldiği bir ortamda GSYİH artışı üretim artışından değil fiyat artışlarından da kaynaklanabilir ki bu durumda GSYİH artışı nominaldir. Dolayısıyla ülkenin üretken kapasitesinin artışını yansıtmaz. Diğer yandan özellikle uluslararası karşılaştırmalarda bu gösterge kullanılacaksa kişi başına düşen GSYİH verisi daha anlamlı olacaktır. Bunun nedeni, aynı GSYİH düzeyine sahip olan ülkelerin farklı nüfus büyüklüklerine sahip olabilmeleri ve bunun sonucunda nüfusu daha az olanın daha yüksek bir refah seviyesine sahip olabilmeleridir. Yine gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için kalkınma amacının büyümeyle nispetle daha öncelikli olduğu da ifade edilebilir. Bu ülkelerde GSYİH artışı ile birlikte sosyo-ekonomik açıdan niteliksel bir iyileşme de gözletilmektedir ya da gözletilmelidir. Son yıllarda ekonomik faaliyetlerin de katkıda bulunduğu çevresel tahribatın ulaştığı boyut, büyümeye (degrowth) olgusunu tartışılır kılmış ve ekonomi politikalarının amacının büyüme olmaması gerektiği ifade edilmeye başlanmıştır. Ancak koronavirüs pandemisinin etkisiyle tüm dünya ekonomilerinin ve dünya ticaretinin daraldığı; üretimin, talebin ve istihdamın azaldığı şu günlerde büyüme yeniden öncelikli makroekonomik hedef haline gelmiştir demek yanlış olmayacaktır.

Kısacası ekonomik büyüme hükümetler, yerli ve yabancı yatırımcılar ile her kesimden çalışanın hatta işsizlerin ilgiyle izlediği önemli bir gösterge olmayı sürdürmektedir. Dolayısıyla ekonomik büyümenin kaynakları da teorik ve ampirik literatürün en çok üzerinde yoğunlaştığı konular arasındaki yerini korumaktadır. Bu konuda tam bir görüş birliği bulunmamakta; farklı ekoller farklı büyüklükleri ön plana koymaktadırlar. Teori öncesi ekonomik görüşlerde büyüme kavramı bugünkü anlamıyla yer bulmasa da Merkantilistler tarafından zenginliğin kaynağı kıymetli madenler (altın ve gümüş) olarak görülmüştür. Ekonomi bilimindeki ilk ekol olduğu düşünülen Fizyokratlar ise zenginliği tarımsal üretimle bağdaştırmışlardır. İktisadın teorileşme sürecinde ise Klasik ekol temsilcileri dış ticarete özel bir önem atfetmişler ve zenginliğin kaynağının ulusların sahip olduğu emek gücü olduğunu ifade etmişlerdir. Klasik, Marksist ve sonrasında Neo-Klasik (Solow, 1956; 1957) ekoller emek gücüne, sermaye birikimine ve teknolojiye (dışsal olarak) dikkat çekmişlerdir. Keynes ve takipçileri tasarrufların ve yatırımların önemine vurgu yaparken (Harrod, 1948; Domar, 1947); Schumpeter (1939) ve evrimci ekol (Aghion ve Howitt, 1992) yeniliğin altını çizmişlerdir. İçsel büyüme literatüründe ise beşeri sermaye, coğrafi unsurlar ile doğrudan yabancı yatırımlar (Romer, 1986; 1990 ve Lucas, 1988) ve kamu harcamaları (Barro, 1990) büyümenin temel belirleyicileri olarak ele alınmıştır. Bu noktada Kurumsalcıların (Acemoğlu ve Robinson, 2012) da coğrafi unsurların önemini belirttiğini ve bunun dışında sanayileşme ve kurumsal faktörleri (hukuk, sağlık, kültür vb.) de vurguladıkları söylenebilir. Yine Kurumsalcılar ile birlikte Yapısalcılar, ekonomik büyüme için en temel unsurlardan birinin makroekonomik istikrar (ulusal paranın değeri, fiyat istikrarı, makul işsizlik oranı vb.) olduğunu ifade etmişlerdir. Snowdon ve Vane (2005) ekonomik büyümenin yaklaşık ve temel kaynaklarını şu şekilde özetlemişlerdir (Snowdon ve Vane, 2005:

, s. 634): Dışsal (coğrafi unsurlar), yarı içsel (uluslararası ekonomik entegrasyon ve kurumlar) ve içsel (faktör donatımı ve verimlilik) kaynaklar.

Bu çalışmada tüm bu teorilerin altını çizdiği değişkenler kullanılarak ekonomik büyümenin kaynakları, makine öğrenmesi ile karar ağacı yardımıyla analiz edilmektedir. Bu bağlamda, izleyen bölümde literatür değerlendirilerek bu çalışmanın literatür içindeki yeri ortaya konulacaktır. Üçüncü bölümde çalışmanın yöntemi tanıtılacak ve takip eden bölümde elde edilen bulgular sunulacaktır. Sonuç bölümünde ise bulgular değerlendirilerek politika çıkarımlarında bulunulacak ve gelecek çalışmalar için tespitler ifade edilecektir.

Ampirik Literatür

Ekonomik büyüme, her gelişmişlik düzeyinden ülkelerin öncelikli politika amaçlarından biri olduğundan her dönem ilgi çeken bir araştırma konusu olmuştur. Dolayısıyla bu konu ile ilgili literatür oldukça geniştir. Burada iktisadi büyümenin kaynaklarını araştıran ve burada elde edilen sonuçlarla kıyaslanabilir olması açısından nispeten daha güncel olan çalışmalara değinilecektir.

Dünya ekonomilerini konu edinen çalışmalardan birinde Önal (2009) sanayileşme perspektifinden büyümenin belirleyenlerini tartışmaktadır. Ali ve Sardar (2020) Güney Asya ülkeleri için ekonomik büyümenin makroekonomik ve sosyoekonomik belirleyenlerini havuzlanmış ortalama grup otoregresif gecikmesi dağıtılmış model ile araştırmışlardır. Araştırmanın bulgularına göre; elektriğe erişim, özel sektöre verilen krediler ve doğrudan yabancı yatırımlar büyümenin önemli belirleyenlerindedir. Astuti ve Udjanto (2020) Endonezya, Malezya, Filipinler ve Tayland için ekonomik büyümenin belirleyenlerini panel veri analizi ile araştırmışlar ve faiz oranlarındaki düşüşün büyümeyi olumlu yönde etkilediği; fakat uluslararası ticaretin büyüme açısından bu ülkelerde önemli bir belirleyen olmadığı yönünde bulgulara ulaşmışlardır. Rahman, Ismail ve Ridzuan (2020) borçlu ülkelerde ekonomik büyümenin belirleyenlerini sistematik incelemeler için tercih edilen raporlama öğeleri ve meta analizleri ile araştırmışlar ve nüfus artışı, fiziksel sermaye, beşeri sermaye, enflasyon oranı ve ticari açıklığın temel belirleyenler olduğu şeklinde kanıtlar elde etmişlerdir. Türkiye ekonomisine ilişkin olarak da geniş bir literatür bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bir kısmı Türkiye'nin de içinde bulunduğu panel veri setleri ile yürütülen çalışmalardır. Kurumlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, genelleştirilmiş momentler yöntemini kullanarak 2002-2018 dönemi verileriyle oldukça geniş bir ülke grubu için araştıran Doğanay ve Değer (2020), kurumların ekonomik büyümede çok önemli bir rolü olduğunu ortaya koymuşlardır. Mercan (2014) panel veri analizi ile 1990-2012 döneminde Orta Asya Ülkeleri ile Türkiye'de kamu harcamaları, ihracat ve özel tüketim harcamalarının büyümeye olumlu katkı yaptığını belirlemiştir. Çalışmada ayrıca 2008 küresel krizinin de büyüme üzerinde negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı bir etkisi olduğu yönünde kanıtlara ulaşılmıştır. Elverdi ve Atik (2021) çalışmalarında yenilik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi yapısal eşitlik modellemesiyle Türkiye'nin de dâhil olduğu 127 ülke için araştırmışlardır. Çalışmanın bulguları, yeniliğin büyümeyi güçlü bir şekilde olumlu yönde etkilediği yönündedir. Bulut ve Doğan (2020) 2007-2018 dönemi verileriyle Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye (BRICS-T) için panel eşbütünleşme analizi ile rekabet gücü büyüme ilişkisini araştırmış ve rekabet ile büyüme arasında aynı yönlü bir ilişkinin varlığına dair kanıtlara ulaşmışlardır.

Sadece Türkiye ekonomisini konu edinen çalışmaların sayısı da az değildir. İktisadi büyüme sorunu, genellikle bir uzun vade sorunu olarak kabul edilmekte ve bu nedenle, makroekonomik anlamda daha çok arz cephesince belirlenmektedir (Kibritçioğlu, 1998: 208). Buna karşın, Karşıyakalı (2008) 1980-2006 döneminde Türkiye’de büyümenin arz ve talep yönlü kaynaklarını araştırmış ve özellikle yurt içi nihai talep artışının belirleyiciliği yönünde kanıtlara ulaşmıştır. Göçer (2013) 1992-2012 dönemi çeyrekli verileriyle Türkiye açısından ihracatın ve doğrudan yabancı yatırımların büyüme üzerindeki etkisini sınır testi yardımıyla araştırmış ve ihracatın olumlu ve istatistiksel olarak anlamlı; doğrudan yabancı yatırımların ise olumlu fakat istatistiksel olarak anlamsız bir etkisi olduğu yönünde bulgulara ulaşmıştır. Cinel (2014) Türkiye’de 1980-2011 döneminde sermaye birikimi, teknolojik gelişme, nüfus artışı, istihdam, beşeri sermaye, gelir dağılımı, enflasyon, işsizlik ve ithalata dayalı ihracat değerlerini büyümenin temel belirleyenleri olarak değerlendirmiştir. Artan ve Hayaloğlu (2014), Türkiye’de 1972-2009 dönemi için eşbütünleşme analizini kullanarak kurumsal faktörlerin büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlar ve uzun dönemde politik özgürlüklerin büyümeyi olumlu yönde etkilediği yönünde bulgulara ulaşmışlardır. Türkiye’de sanayileşme ile büyüme arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmalarında Tunalı ve Erbelet (2017) 2005-2015 dönemi verilerini ve en küçük kareler ile Granger nedensellik analizlerini kullanarak sanayi üretiminin büyümeyi olumlu etkilediğini; sanayi üretiminden büyümeye doğru bir nedensellik olduğunu belirlemişlerdir. Alper (2019), Türkiye için 1974-2017 döneminde ekonomik büyümenin belirleyenlerini tam uyarlanmış en küçük kareler ve dinamik en küçük kareler yöntemleriyle araştırmıştır. Bu çalışmanın bulgularına göre; finansal gelişme ile ticari ve finansal açıklık büyümeyi olumlu yönde, enflasyon ise olumsuz yönde etkilemektedir.

Büyümenin kaynakları literatürde daha çok zaman serisi, panel veri ve verimlilik analizleri ile araştırılmıştır. Son yıllarda makine öğrenmesi ve yapay sinir ağlarından yararlanan çalışmaların sayısı artmaktadır. Basuchoudhary, Bang ve Sen (2017)’e göre makine öğrenmesi teknikleri, karmaşık ekonometrik tekniklerle ulaşılması mümkün olmayan ve politika yapıcılara yardımcı olabilecek kolayca yorumlanabilir sonuçlar sunmaktadır (Basuchoudhary, Bang ve Sen, 2017: 1). Bu çalışmanın bulgularına göre, doğrudan yabancı yatırımlar ile finanse edilen ticaret açıkları, finans hesabının serbestleştirilmesi, kurumsal bir gösterge olarak demokrasi büyümeyi olumlu yönde etkilerken içsel büyüme modelleri hemen tüm ülkelerde büyümeyi açıklamakta başarılıdır; GSYİH dalgalanmalarını azaltmak ülkeye özgü politikalar gerektirmektedir ve maliye politikası büyüme amacına ulaşmada para politikasına göre daha etkilidir (Basuchoudhary, Bang ve Sen, 2017, s. 76). Sokolov-Mladenović vd. (2016) çalışmalarında ticaret, ihracat ve ithalat parametreleri ile ekonomik büyümenin artırılacağı tezini yapay sinir ağları ve aşırı öğrenme makinesi ile analiz etmişler ve aşırı öğrenme makinesinin büyüme oranını tahmin etmede etkin bir şekilde kullanılabileceği yönünde bulgulara ulaşmışlardır. Yine yöntemsel açıdan benzer bir çalışmada Milačić vd. (2017) büyüme oranını tahmin etmede aşırı öğrenme makinesi ve yapay sinir ağları geliştirmiş ve bu yöntemlerin etkin bir büyüme oranı tahmininde kullanılabileceğini göstermişlerdir. Bahsi geçen çalışmada GSYİH’nin bileşenleri olan tarım, sanayi, imalat sanayi ve hizmetler sektörlerine ilişkin veriler girdi olarak kullanılmıştır. Cava Adası’nın Endonezya ekonomisine katkısının karar ağacı yöntemiyle incelendiği bir başka çalışmada Syaraswati, Slamet ve Winarno (2017) bu yöntemin tahmin başarısına dikkat çekmişlerdir. Sanusi, Moosin ve Kusairi (2020), Malezya’nın GSYİH tahmini için yapay sinir ağları modelinden yararlanmışlardır. İhracat, ithalat, özel tüketim, kamu harcamaları, tüketici fiyat endeksi, enflasyon oranı, doğrudan yabancı yatırımlar ve para arzı değişkenlerinin kullanıldığı çalışmanın bulguları,

yapay sinir ağları modelinin GSYİH tahmini için uygunluğunu destekler niteliktedir. Bu örneklerden anlaşılacağı üzere makine öğrenmesi yöntemleri GSYİH tahmini için etkin sonuçlar vermekte ve kullanımı uluslararası literatürde yaygınlaşmaktadır. Yine görüldüğü gibi, bu yöntem Türkiye ekonomisine ilişkin analizler açısından oldukça yenidir. İşte bu çalışmanın literatüre katkısı tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Yöntem ve Veri Seti

Yöntem

Veri madenciliği, son yıllarda bilgi endüstrisinde ve bir bütün olarak toplumda, büyük miktarda verinin geniş erişilebilirliği ve bu tür verileri yararlı bilgiye dönüştürme ihtiyacından dolayı büyük ilgi görmektedir (Han, Kamber ve Pei, 2011). Veri madenciliği ile birlikte makine öğrenmesi yaklaşımları büyük veri havuzlarındaki yararlı bilgileri otomatik olarak keşfetme sürecine odaklanmak ve makine öğrenmesi algoritmaları ile keşfedilmemiş, yeni ve faydalı modeller bulmak için büyük veritabanlarını araştırmak için kullanılmaktadırlar (Tan, Steinbach ve Kumar, 2016).

Özellikle basit yapısı ve sonuçlarının oldukça rahat anlaşılabilir olması ile birlikte karar ağacı yöntemleri veri madenciliğinde oldukça sık kullanılan bir yaklaşım haline gelmiştir. Karar ağacı algoritmalarının yapısı oldukça basit olmakla birlikte oldukça güçlüdür. Karar ağaçları, sınıflandırma sürecinin, ağaç benzeri bir yapıda düzenlenmiş, değişkenler üzerinde bir dizi hiyerarşik kararın kullanılmasıyla modellendiği bir sınıflandırma metodolojisidir (Aggarwal, 2015). Ayrıca karar ağaçları regresyon problemlerinde uygulanabilecekleri gibi bu çalışmada olduğu gibi sınıflandırma problemlerinde de sıklıkla kullanılmaktadırlar.

Karar ağacı öğrenme algoritmaları, her dal düğümünün bir dizi alternatif arasında bir seçimi temsil ettiği ve her bir yaprak düğümünün bir sınıflandırma veya kararı temsil ettiği bir ağaçtır. Karar ağaçları genellikle karar verme sürecinde bilginin keşfedilmesi amacı ile kullanılmaktadırlar. Özellikle, Sinir Ağı gibi kara kutu tipi algoritmaların aksine karar ağaçlarının beyaz kutu tipinde bir makine öğrenmesi algoritması olması sonuçların değerlendirilmesinde ve sonuçların meydana gelme örüntülerinin (karar verme mantığının) keşfedilmesinde oldukça faydalıdır. Karar ağacı, kullanıcıların eylemde bulunabileceği bir kök düğüm ile başlamakta ve bu düğümden, kullanıcılar her düğümü karar ağacı öğrenme algoritmasına göre özyinelemeli olarak ayırmaktadır (Singh ve Gupta, 2014). Günümüzde ID3, C4.5, C5, CART (Classification and Regression Trees), Rasgele Orman (Random Forest) vb. gibi birçok karar ağacı algoritması mevcut olmakla birlikte bu algoritmaların her biri farklı amaçlarla farklı nitelikteki veri setlerine uygulanabilmektedirler. Bu çalışmada da hem sürekli değişkenler ile rahatlıkla çalışabilen hem de regresyon problemlerinde de kullanabilen CART (Breiman vd., 1984) yöntemi tercih edilmiştir.

CART, tahmin değişkenlerinin değerlerine dayalı olarak bir sonuç değişkeni için tahmin kuralları oluşturmak amacıyla kullanılan istatistiksel bir tekniktir. Lojistik regresyon gibi geleneksel yaklaşımlara benzer şekilde, CART analizi doğru tahmini aramakta ve karar denklemlerini kullanmaktadır. CART'ın hiyerarşik yapısı ve esnekliği, onu geleneksel yöntemlerden önemli şekilde ayırmaktadır. CART, her bir tahmin değişkenini yüksek ve düşük gruplara ayırmanın olası tüm yollarını sistematik olarak aramakta (örneğin, altı yaşından büyük veya altı yaş) ve araştırılan vakaları araştırılmamış vakalardan en iyi şekilde ayıran ayrımı seçmektedir (Johnson, Brown ve Wells, 2002). CART prosedürü "ikili yinelemeli

bölümleme" gerçekleştirir. "İkili bölümleme" terimi, ana düğümlerin her zaman iki alt düğüme bölündüğü ve "özyinelemeli" terimi ise her bir çocuk düğümlerini bir üst düğüm olarak ele alarak işlemin tekrarlandığı anlamına gelmektedir. Bu işlem, daha fazla bölümleme imkânsız olana kadar veya kullanıcı tarafından belirlenen bazı kriterlerle sınırlanana kadar tekrar edilmektedir (Waheed vd., 2006). Başka bir ifade ile her bir düğümdeki tüm öğeler aynı sınıftaysa, düğüm bir yaprak olarak etiketlenmekte ve bölme yapılmamaktadır (Rutkowski vd., 2014). Bir düğüm verisi ek alt düğümlere bölünemediğinde, buna terminal düğümlerini veya yaprak düğümlerini adı verilmektedir. İlk terminal düğümlerini oluşturulduktan sonra, algoritma, tüm veriler terminal düğümlerini olarak kategorize edilene kadar her veri kümesi için prosedürü tekrarlamaktadır (Stenberg ve Phillip, 1995). Karar ağaçlarının sınıflandırma performansını etkileyen en önemli faktörlerden birisi de bölünme kriterinin belirlenmesidir. CART kapsamında birçok ikili bölünme kriteri mevcut olmakla birlikte sıklıkla tercih edilen, Denklem 1 ve Denklem 2’de verilen, Gini ve Entropi bölünme kriterleri bu çalışma kapsamında da ayrı ayrı kullanılarak sonuçları değerlendirilmiştir.

$$Entropi = \sum p(i/t) \log_2 p(i/t) \quad (1)$$

$$Gini Endeksi = 1 - \sum [p(i/t)]^2 \quad (2)$$

Çalışmada ayrıca oluşturulan kuralların başarısını ölçmek amacı ile doğruluk metriği kullanılmıştır. Doğruluk değerinin hesaplanmasında kullanılan ve makine öğrenimi alanında ve özellikle sınıflandırma yaklaşımlarında, hata matrisi olarak da bilinen karışıklık matrisi (Confusion Matrix) Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Karışıklık Matrisi

Mevcut Sınıf	Tahmin Edilen Sınıf	
	C1	C2
C1	T_pos	T_neg
C2	F_pos	F_neg

Doğruluk (Accuracy) değeri ise Tablo 1 kapsamında verilen karşılıklı tahmin değeri sayıları ile Denklem 3 vasıtası ile hesaplanabilmektedir. Karışıklık matrisi ve dolayısıyla Denklem 3, karar ağacını sınıflandırma sonucu tahminlerini ve gerçek değerlerin karşılaştırılmasına olanak tanımaktadır. Böylelikle elde edilen karar ağacı sınıflandırma sonuçlarının test edilmesi mümkün olmaktadır. Ayrıca veri setinin test amacı ile ayrılan belirli bir orandaki kısmı ile de karar ağacı oluşturulurken kullanılmayan veriler üzerinde test sınıflandırma işlemi gerçekleştirilerek modelin performansı ölçülebilmektedir.

$$Doğruluk = \frac{T_{pos} + T_{neg}}{T_{pos} + F_{pos} + T_{neg} + F_{neg}} \quad (3)$$

Çalışmanın ilerleyen kısımlarında da bahsedileceği üzere Denklem 3 vasıtasıyla hesaplanan doğruluk değeri kapsamında olası farklı kombinasyonların yer aldığı değişken seti ile oluşturulan her bir veri seti için belirli bir doğruluk değerinin üzerindeki test sınıflandırma sonuçları çalışma bulgularına dâhil edilmiştir.

Veri Seti

Çalışmada Türkiye'nin 2002 ve 2020 yılları arasında yer alan on üç farklı değişkene ait veriler kullanılmıştır. Yıllık olan bu veriler, Dünya Bankası (DB), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veritabanlarından sağlanmıştır. İktisadi büyümenin uzun döneme ilişkin olduğu dikkate alındığında söz konusu zaman aralığı kısa kalmaktadır. Ancak, Türkiye Ekonomisi açısından 2002-2020 döneminde genişleme dönemleri de daralma dönemleri de yaşanmıştır. Bu bağlamda, ele alınan dönemin bir iş çevrimi dalgasının asgari iniş-çıkışlarını içerdiğini söylemek mümkündür. Çeşitli kaynaklardan elde edilen ve çalışma kapsamında kullanılan veri seti çalışma sonunda yer alan Ek 1'de sunulmaktadır. Ek 1'de detaylı bir şekilde görülmekte olduğu üzere kullanılan büyüme değişkeni model kapsamında hedef nitelik olarak kullanırken geriye kalan on iki değişkene ise bağımsız değişken olarak hedef niteliğin (bağımlı değişkenin) sınıflandırılmasında kullanılmıştır.

Şekil 1. Veri setinde kullanılan değişkenlerin sınıf dağılımları

Belirtilen yıllar arasında tasarruf miktarı, sermaye birikimi, emek miktarı, Ar-Ge harcamaları, ihracat, ithalat ve ticaret hacmi miktarları, ihracatın ithalatı karşılama oranı, nüfus artış oranı, sanayi üretiminin payı, enflasyon oranı, işsizlik oranı ile birlikte büyüme göstergesi olarak da

reel GSYİH’nin değişim oranı çalışmada kullanılan değişkenleri temsil etmektedir. Bu kapsamda hedef nitelik olarak reel gayri safi yurt içi hasılanın değişim oranı ele alınarak değişimin pozitif yönde olduğu yıllarda büyüme kapsamında büyüme değişkenine 1 sınıf değeri atanırken negatif olduğu yıllarda ise büyüme değişkenine 0 sınıf değeri atanmıştır. Belirlenen sınıflar çerçevesinde yıllara göre tüm değişkenlerin çapraz olarak diğer değişkenlerle ve sınıfların genel dağılımları belirlenen sınıflar neticesinde Şekil 1’de özetlenmektedir.

Uygulama ve Bulgular

Çalışmada 2002 ve 2020 yılları arasında Tablo 2’de de detaylı bir şekilde verilmiş olan 12 farklı değişkenin büyüme üzerine etkisini keşifsel olarak araştırmak için makine öğrenmesi yaklaşımlarından olan karar ağacı yöntemi uygulanmıştır. Uygulama için Scikit-Learn kütüphanesi ve Python programlama dili kullanılmıştır. Özellikle karar ağaçlarının beyaz kutu yapısı başka bir ifade ile sonuçları meydana getiren yapının rahatlıkla anlaşılabilmesi ve basit ifadeler ile kurallar haline dönüştürülebilmeleri bu çalışmada karar ağaçlarının kullanılmasının en temel motivasyonu olmuştur. Bu amaçla karar ağacı yaklaşımlarından olan ve sıklıkla birçok uygulamada kullanılan CART algoritmasından yararlanılmıştır. Özellikle değişkenlerin büyümedeki belirleyicilerini ortaya koymak amacı ile karar ağaçları vasıtasıyla oluşturulan karar kurallarının keşfedilmesi temel amaç olarak ele alınmış olup bu amaç doğrultusunda da Tablo 2’te gösterildiği üzere veri seti değişkenlerin olası tüm kombinasyonları ile ayrı ayrı oluşturularak tek tek değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Ayrıca daha önce de bahsedildiği üzere karar ağaçlarının performansını etkileyen bir faktör olarak bölünme kriterlerinden Gini ve Entropi yaklaşımları da her bir farklı veri seti için ayrı ayrı uygulanarak her bir bölünme kriterinde meydana gelen olası farklı karar kuralları da ayrıca raporlanmıştır.

Sınıflandırma görevlerinde sıklıkla kullanılan temel bir makine öğrenmesi yaklaşımı olan karar ağacı yaklaşımının uygulanmasında diğer makine öğrenmesi algoritmalarında olduğu gibi veri setinin eğitim ve test amacı ile ikiye bölünmesi gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın veri setinin çok yüksek bir kayıt sayısından oluşmaması nedeniyle tek bir eğitim ve test veri seti kullanılmamış olup K-fold çapraz değerlendirme tercih edilmiştir. Eğitim veri setinin oluşturulmasında, veri seti 10 farklı yapıda ele alınarak hem doğruluğun artırılması amaçlanmış hem de olası farklı eğitim setlerinin meydana getirebileceği karar kurallarının ortaya çıkarılması sağlanmıştır. Bu kapsamda 441 farklı veri seti için 10 farklı eğitim seti ile her bir bölünme kriteri için toplamda 4410 adet farklı model ele alınarak 8820 farklı karar ağacı yapısı oluşturularak değerlendirmeye alınmıştır. Toplamda 8820 karar ağacından, doğruluk değeri %80 ve üzeri olan karar ağaçlarından elde edilen tüm farklı olası karar kuralları ise Tablo 2’te detaylı bir şekilde sunulmaktadır. Bulguların raporlanmasında %80 doğruluk oranının seçilmesindeki temel neden bu oran üzerindeki başarı oranlarında oluşan karar kurallarının sayısının bilhassa daha az sayıdaki değişken sayısına sahip veri seti üzerinde oldukça azalması ve bu nedenle oluşan durum neticesinde çalışma kapsamında araştırılmak isten kuralların vurgusunun kaanatimizce azalması olmuştur. Tablo 2’te de belirtildiği üzere farklı veri setleri veya bölünme kriterleri için oluşan karar ağaç yapılarından sadece farklı olanlar sunulmuştur. Bazı durumlarda iki farklı bölünme kriterinde de aynı değişkenler ile aynı ağaç yapısının oluşmasına rağmen bölünmeyi sağlayan değişken değerinin farklılık göstermesi nedeni ile bu kurallara da ayrı olarak tabloda yer verilmiştir.

Ayrıca Tablo 2’te karar kuralları neticesinde sınıflandırma sonucunu yansıtan sınıf değişkeni ise büyüme hedef değişkenini nitelemekte olup “Sınıf=1” büyümeyi temsil ederken “Sınıf=0” küçülmeyi temsil etmektedir.

Tablo 2. Karar Ağacı Uygulaması Sonucunda Elde Edilen Kurallar

Değişkenler	B. Kriteri ve		Kurallar
	Başarı oran (%)		
Tasarruf, Sermaye Birikimi	Entropi 0,80	0,80	Eğer (Tasarruf $\leq$ 96,86 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 167476211712) : Sınıf = 1
			Eğer (Tasarruf $\leq$ 96,86 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Sermaye Birikimi $>$ 167476211712) : Sınıf = 0
			Eğer (Tasarruf $\leq$ 96,86 ve Sermaye Birikimi $>$ 231580868608) : Sınıf = 1
			Eğer (Tasarruf $>$ 96,86) : Sınıf = 0
	Entropi 0,866	0,866	Eğer (Tasarruf $\leq$ 96,86 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Tasarruf $\leq$ 55,29) : Sınıf = 1
			Eğer (Tasarruf $\leq$ 96,86 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Tasarruf $>$ 55,29) : Sınıf = 0
			Eğer (Tasarruf $\leq$ 96,86 ve Sermaye Birikimi $>$ 231580868608) : Sınıf = 1
			Eğer (Tasarruf $>$ 96,86) : Sınıf = 0
	Entropi 0,90	0,90	Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Tasarruf $\leq$ 55,29) : Sınıf = 1
			Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Tasarruf $>$ 55,29) : Sınıf = 0
Gini 0,80	0,80	Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Sermaye Birikimi $>$ 231580868608) : Sınıf = 1	
		Eğer (Sermaye Birikimi $>$ 567670554624) : Sınıf = 0	
Gini 0,80	0,80	Eğer (Tasarruf $\leq$ 97,15 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 241758511104 ve Tasarruf $\leq$ 62,62) : Sınıf = 1	
		Eğer (Tasarruf $\leq$ 97,15 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 241758511104 ve Tasarruf $>$ 62,62) : Sınıf = 0	
Gini 0,80	0,80	Eğer (Tasarruf $\leq$ 97,15 ve Sermaye Birikimi $>$ 241758511104) : Sınıf = 1	
		Eğer (Tasarruf $>$ 97,15) : Sınıf = 0	
Gini 0,80	0,80	Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Tasarruf $\leq$ 78,26) : Sınıf = 1	
		Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Tasarruf $>$ 78,26 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 258899869696) : Sınıf = 0	
Gini 0,80	0,80	Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Tasarruf $>$ 78,26 ve Sermaye Birikimi $>$ 258899869696) : Sınıf = 1	
		Eğer (Sermaye Birikimi $>$ 567670554624) : Sınıf = 0	
Tasarruf, Sermaye Birikimi, Emek	Entropi 0,96	0,96	Eğer (Tasarruf $\leq$ 96,86 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Emek $\leq$ 23140393) : Sınıf = 1
			Eğer (Tasarruf $\leq$ 96,86 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Emek $>$ 23140393) : Sınıf = 0
			Eğer (Tasarruf $\leq$ 96,86 ve Sermaye Birikimi $>$ 231580868608) : Sınıf = 1
			Eğer (Tasarruf $>$ 96,86) : Sınıf = 0
	Entropi 0,80	0,80	Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Emek $\leq$ 23140393) : Sınıf = 1
			Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Emek $>$ 23140393) : Sınıf = 0
			Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Sermaye Birikimi $>$ 231580868608) : Sınıf = 1
			Eğer (Emek $>$ 28264435) : Sınıf = 0
	Entropi 0,88	0,88	Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Tasarruf $\leq$ 55,29) : Sınıf = 1
			Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Tasarruf $>$ 55,29) : Sınıf = 0
Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Sermaye Birikimi $>$ 231580868608) : Sınıf = 1			
Eğer (Emek $>$ 28264435) : Sınıf = 0			
Gini 0,8	0,8	Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Emek $\leq$ 23785706) : Sınıf = 1	
		Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Emek $>$ 23785706 ve Tasarruf $\leq$ 83,88) : Sınıf = 0	
		Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Emek $>$ 23785706 ve Tasarruf $>$ 83,88) : Sınıf = 1	
		Eğer (Sermaye Birikimi $>$ 567670554624) : Sınıf = 0	
Gini 0,8	0,8	Eğer (Tasarruf $\leq$ 97,15 ve Emek $\leq$ 23785706) : Sınıf = 1	
		Eğer (Tasarruf $\leq$ 97,15 ve Emek $\leq$ 23785706 ve Tasarruf $\leq$ 83,88) : Sınıf = 0	
		Eğer (Tasarruf $\leq$ 97,15 ve Emek $\leq$ 23785706 ve Tasarruf $>$ 83,88) : Sınıf = 1	
		Eğer (Tasarruf $>$ 97,15) : Sınıf = 0	
Gini 0,82	0,82	Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Emek $\leq$ 23785706) : Sınıf = 1	
		Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Emek $>$ 23785706 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 270998503424) : Sınıf = 0	
		Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Emek $>$ 23785706 ve Sermaye Birikimi $>$ 270998503424) : Sınıf = 1	
		Eğer (Emek $>$ 28264435) : Sınıf = 0	
Tasarruf, Sermaye Birikimi, Emek, AR-GE	Entropi 1,0	1,0	Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Emek $\leq$ 23140393) : Sınıf = 1
			Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Emek $>$ 23140393) : Sınıf = 0
			Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Sermaye Birikimi $>$ 231580868608) : Sınıf = 1
			Eğer (Ar-Ge $>$ 16202719744) : Sınıf = 0
	Entropi 0,90	0,90	Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Tasarruf $\leq$ 55,29) : Sınıf = 1
			Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Tasarruf $>$ 55,29) : Sınıf = 0
			Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Sermaye Birikimi $>$ 231580868608) : Sınıf = 1
			Eğer (Ar-Ge $>$ 16202719744) : Sınıf = 0
	Entropi 0,8	0,8	Eğer (Tasarruf $\leq$ 96,86 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Ar-Ge $\leq$ 5142271360) : Sınıf = 1
			Eğer (Tasarruf $\leq$ 96,86 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Ar-Ge $>$ 5142271360) : Sınıf = 0
Entropi 0,8	0,8	Eğer (Tasarruf $\leq$ 96,86 ve Sermaye Birikimi $>$ 231580868608) : Sınıf = 1	
		Eğer (Tasarruf $>$ 96,86) : Sınıf = 0	

Türkiye’de İktisadi Büyümenin Kaynakları: Makine Öğrenmesi İle Karar Ağacı Bulguları

	Gini	0,866	Eğer (Tasarruf $\leq$ 97,15 ve Emek $\leq$ 23785706) : Sınıf = 1 Eğer (Tasarruf $\leq$ 97,15 ve Emek $\leq$ 23785706 ve Ar-Ge $\leq$ 8677520896) : Sınıf = 0 Eğer (Tasarruf $\leq$ 97,15 ve Emek $\leq$ 23785706 ve Ar-Ge $>$ 8677520896) : Sınıf = 1 Eğer (Tasarruf $>$ 97,15) : Sınıf = 0
	Gini	0,8	Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Ar-Ge $\leq$ 7490250496) : Sınıf = 1 Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Ar-Ge $\leq$ 7490250496 ve Tasarruf $\leq$ 83,88) : Sınıf = 0 Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Ar-Ge $\leq$ 7490250496 ve Tasarruf $>$ 83,88) : Sınıf = 1 Eğer (Sermaye Birikimi $>$ 567670554624) : Sınıf = 0
Tasarruf, Sermaye Birikimi, Emek, AR-GE, İhracat	Entropi	0,8	Eğer (Tasarruf $\leq$ 96,86 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve İhracat $\leq$ 74697726) : Sınıf = 1 Eğer (Tasarruf $\leq$ 96,86 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve İhracat $>$ 74697726) : Sınıf = 0 Eğer (Tasarruf $\leq$ 96,86 ve Sermaye Birikimi $>$ 231580868608) : Sınıf = 1 Eğer (Tasarruf $>$ 96,86) : Sınıf = 0
	Entropi	0,8	Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve İhracat $\leq$ 74697726) : Sınıf = 1 Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve İhracat $>$ 74697726) : Sınıf = 0 Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Sermaye Birikimi $>$ 231580868608) : Sınıf = 1 Eğer (Emek $>$ 28264435) : Sınıf = 0
	Gini	0,94	Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Emek $\leq$ 23785706) : Sınıf = 1 Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Emek $>$ 23785706 ve İhracat $\leq$ 108012916) : Sınıf = 0 Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Emek $>$ 23785706 ve İhracat $>$ 108012916) : Sınıf = 1 Eğer (Sermaye Birikimi $>$ 567670554624) : Sınıf = 0
	Gini	0,82	Eğer (Tasarruf $\leq$ 97,15 ve Emek $\leq$ 23785706) : Sınıf = 1 Eğer (Tasarruf $\leq$ 97,15 ve Emek $>$ 23785706 ve İhracat $\leq$ 108012916) : Sınıf = 0 Eğer (Tasarruf $\leq$ 97,15 ve Emek $>$ 23785706 ve İhracat $>$ 108012916) : Sınıf = 1 Eğer (Tasarruf $>$ 97,15) : Sınıf = 0
Tasarruf, Sermaye Birikimi, Emek, AR-GE, İhracat, İthalat	Entropi	0,8	Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve İthalat $\leq$ 105134056) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve İthalat $>$ 105134056) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Sermaye Birikimi $>$ 231580868608) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge $>$ 16202719744) : Sınıf = 0
	Gini	1,0	Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Emek $\leq$ 23785706) : Sınıf = 1 Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Emek $\leq$ 23785706 ve İthalat $\leq$ 163236376) : Sınıf = 0 Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Emek $\leq$ 23785706 ve İthalat $>$ 163236376) : Sınıf = 1 Eğer (Emek $>$ 28264435) : Sınıf = 0
Tasarruf, Sermaye Birikimi, Emek, AR-GE, İhracat, İthalat, Ticaret Hacmi	Entropi	0,8	Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Ticaret Hacmi $\leq$ 179831784) : Sınıf = 1 Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Ticaret Hacmi $>$ 179831784) : Sınıf = 0 Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Sermaye Birikimi $>$ 231580868608) : Sınıf = 1 Eğer (Sermaye Birikimi $>$ 567670554624) : Sınıf = 0
	Gini	0,96	Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Emek $\leq$ 23785706) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Emek $>$ 23785706 ve Ticaret Hacmi $\leq$ 271249296) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Emek $>$ 23785706 ve Ticaret Hacmi $>$ 271249296) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge $>$ 16202719744) : Sınıf = 0
Tasarruf, Sermaye Birikimi, Emek, AR-GE, İhracat, İthalat, Ticaret Hacmi, İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (X/M)	Entropi	0,96	Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve X/M $\leq$ 71,21) : Sınıf = 1 Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve X/M $>$ 71,21) : Sınıf = 0 Eğer (Sermaye Birikimi $>$ 567670554624) : Sınıf = 0
	Entropi	0,94	Eğer (Tasarruf $\leq$ 96,86 ve X/M $\leq$ 71,21) : Sınıf = 1 Eğer (Tasarruf $\leq$ 96,86 ve X/M $>$ 71,21) : Sınıf = 0 Eğer (Tasarruf $>$ 96,86) : Sınıf = 0
	Gini	0,866	Eğer (Emek $\leq$ 282644354 ve X/M $\leq$ 70,31) : Sınıf = 1 Eğer (Emek $\leq$ 282644354 ve X/M $>$ 70,31) : Sınıf = 0 Eğer (Emek $>$ 282644354) : Sınıf = 0
	Gini	0,82	Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve X/M $\leq$ 70,31) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve X/M $>$ 70,31) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge $>$ 16202719744) : Sınıf = 0
Tasarruf, Sermaye Birikimi, Emek, AR-GE, İhracat, İthalat, Ticaret Hacmi, X/M, Nüfus Artış Oranı (Nartis)	Gini	0,98	Eğer (Tasarruf $\leq$ 97,15 ve X/M $\leq$ 70,31) : Sınıf = 1 Eğer (Tasarruf $\leq$ 97,15 ve X/M $>$ 70,31) : Sınıf = 0 Eğer (Tasarruf $>$ 97,15) : Sınıf = 0
	Her iki bölünme kriteri ile oluşturulan kurallarda Nüfus Artış Oranın dâhil olduğu bir karar kuralı üretilmemiş olup, ortaya çıkan tüm ağaç yapılarında yukarıda da verilen kurallar meydana gelmiştir. (Tablonun geri kalanında benzer durumdaki değişken setleri atlanmıştır.)		
Tasarruf, Sermaye Birikimi, Emek, AR-GE, İhracat, İthalat, Ticaret	Entropi	1,0	Eğer (Tasarruf $\leq$ 96,86 ve SP $\leq$ 18,43) : Sınıf = 0 Eğer (Tasarruf $\leq$ 96,86 ve SP $>$ 18,43) : Sınıf = 1 Eğer (Tasarruf $>$ 96,86) : Sınıf = 0
	Entropi	1,0	Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve SP $\leq$ 18,43) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve SP $>$ 18,43) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge $>$ 16202719744) : Sınıf = 0

Hacmi, X/M, Nüfus Artış Oranı, Sanayi Payı (SP)	Gini	0,90	Eğer (Emek $\leq$ 282644354 ve SP $\leq$ 18,43) : Sınıf = 0 Eğer (Emek $\leq$ 282644354 ve SP > 18,43) : Sınıf = 1 Eğer (Emek > 282644354) : Sınıf = 0
	Gini	0,92	Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve SP $\leq$ 18,43) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve SP > 18,43) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge > 16202719744) : Sınıf = 0
	Gini	1,0	Eğer (Tasarruf $\leq$ 97,15 ve SP $\leq$ 18,43) : Sınıf = 0 Eğer (Tasarruf $\leq$ 97,15 ve SP > 18,43) : Sınıf = 1 Eğer (Tasarruf > 97,15) : Sınıf = 0
Tasarruf, Sermaye Birikimi, Emek, AR-GE, İhracat, İthalat, Ticaret Hacmi, X/M, Nüfus Artış Oranı, Sanayi Payı, Enflasyon Oranı (EO)	Ent- ropi	0,98	Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve EO $\leq$ 6,92) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve EO > 6,92) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge > 16202719744) : Sınıf = 0
	Ent- ropi	0,98	Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve EO $\leq$ 6,92) : Sınıf = 0 Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve EO > 6,92) : Sınıf = 1 Eğer (Emek > 28264435) : Sınıf = 0
	Ent- ropi	0,98	Eğer (Tasarruf $\leq$ 96,86 ve EO $\leq$ 6,92) : Sınıf = 0 Eğer (Tasarruf $\leq$ 96,86 ve EO > 6,92) : Sınıf = 1 Eğer (Tasarruf > 96,86) : Sınıf = 0
	Gini	1,0	Eğer (Tasarruf $\leq$ 97,15 ve EO $\leq$ 6,92) : Sınıf = 0 Eğer (Tasarruf $\leq$ 97,15 ve EO > 6,92) : Sınıf = 1 Eğer (Tasarruf > 97,15) : Sınıf = 0
	Gini	0,98	Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve EO $\leq$ 6,92) : Sınıf = 0 Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve EO > 6,92) : Sınıf = 1 Eğer (Emek > 28264435) : Sınıf = 0
	Tasarruf, Sermaye Birikimi, Emek, AR-GE, İhracat, İthalat, Ticaret Hacmi, X/M, Nüfus Artış Oranı, Sanayi Payı, Enflasyon Oranı, İşsizlik Oranı (IO)	Ent- ropi	1,0
Ent- ropi		0,98	Eğer (Emek $\leq$ 282644354 ve IO $\leq$ 12,09) : Sınıf = 1 Eğer (Emek $\leq$ 282644354 ve IO > 12,09) : Sınıf = 0 Eğer (Emek > 282644354) : Sınıf = 0
Gini		0,96	Eğer (Emek $\leq$ 282644354 ve IO $\leq$ 12,09) : Sınıf = 1 Eğer (Emek $\leq$ 282644354 ve IO > 12,09) : Sınıf = 0 Eğer (Emek > 282644354) : Sınıf = 0
Sermaye Birikimi, Emek	Entropi	0,8	Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Emek $\leq$ 23140393) : Sınıf = 1 Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Emek > 23140393) : Sınıf = 0 Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Sermaye Birikimi > 231580868608) : Sınıf = 1 Eğer (Sermaye Birikimi > 567670554624) : Sınıf = 0
	Entropi	0,8	Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 167476211712) : Sınıf = 1 Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Sermaye Birikimi > 167476211712) : Sınıf = 0 Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Sermaye Birikimi > 231580868608) : Sınıf = 1 Eğer (Emek > 28264435) : Sınıf = 0
	Gini	0,92	Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Emek $\leq$ 23785706) : Sınıf = 1 Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Emek > 23785706 ve Emek $\leq$ 24713747) : Sınıf = 0 Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Emek > 23785706 ve Emek > 24713747) : Sınıf = 1 Eğer (Sermaye Birikimi > 567670554624) : Sınıf = 0
Sermaye Birikimi, Emek, AR-GE	Entropi	0,8	Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Ar-Ge $\leq$ 5142271360) : Sınıf = 1 Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Ar-Ge > 5142271360) : Sınıf = 0 Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Sermaye Birikimi > 231580868608) : Sınıf = 1 Eğer (Emek > 28264435) : Sınıf = 0
	Entropi	0,8	Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Ar-Ge $\leq$ 5142271360) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Ar-Ge > 5142271360) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Sermaye Birikimi > 231580868608) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge > 16202719744) : Sınıf = 0
	Gini	0,92	Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Ar-Ge $\leq$ 7490250496) : Sınıf = 1 Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Ar-Ge > 7490250496 ve Emek $\leq$ 24713747) : Sınıf = 0 Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Ar-Ge > 7490250496 ve Emek > 24713747) : Sınıf = 1 Eğer (Emek > 28264435) : Sınıf = 0
	Gini	0,96	Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Ar-Ge $\leq$ 7490250496) : Sınıf = 1 Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Ar-Ge $\leq$ 7490250496 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 270998503424) : Sınıf = 0 Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Ar-Ge $\leq$ 7490250496 ve Sermaye Birikimi > 270998503424) : Sınıf = 1 Eğer (Sermaye Birikimi > 567670554624) : Sınıf = 0
	Gini	1,0	Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Emek $\leq$ 23785706) : Sınıf = 1 Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Emek > 23785706 ve Ar-Ge $\leq$ 8677520896) : Sınıf = 0 Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve Emek > 23785706 ve Ar-Ge > 8677520896) : Sınıf = 1 Eğer (Sermaye Birikimi > 567670554624) : Sınıf = 0
	Gini	1,0	Eğer (Sermaye Birikimi > 567670554624) : Sınıf = 0

Türkiye’de İktisadi Büyümenin Kaynakları: Makine Öğrenmesi İle Karar Ağacı Bulguları

Sermaye Birikimi, Emek, AR-GE, İhracat	Entropi 0.98	Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve İhracat $\leq$ 74697726) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve İhracat $>$ 74697726) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Sermaye Birikimi $>$ 231580868608) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge $>$ 16202719744) : Sınıf = 0
	Entropi 0.8	Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve İhracat $\leq$ 74697726) : Sınıf = 1 Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve İhracat $>$ 74697726) : Sınıf = 0 Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Sermaye Birikimi $>$ 231580868608) : Sınıf = 1 Eğer (Emek $>$ 28264435) : Sınıf = 0
	Gini 0.98	Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Ar-Ge $\leq$ 7490250496) : Sınıf = 1 Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Ar-Ge $>$ 7490250496 ve İhracat $\leq$ 108012916) : Sınıf = 0 Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Ar-Ge $>$ 7490250496 ve İhracat $>$ 108012916) : Sınıf = 1 Eğer (Emek $>$ 28264435) : Sınıf = 0
Sermaye Birikimi, Emek, AR-GE, İhracat, İthalat	Gini 1.0	Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Ar-Ge $\leq$ 7490250496) : Sınıf = 1 Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Ar-Ge $>$ 7490250496 ve İthalat $\leq$ 163236376) : Sınıf = 0 Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Ar-Ge $>$ 7490250496 ve İthalat $>$ 163236376) : Sınıf = 1 Eğer (Emek $>$ 28264435) : Sınıf = 0
Sermaye Birikimi, Emek, AR-GE, İhracat, İthalat, Ticaret Hacmi,	Entropi 0.8	Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Ticaret Hacmi $\leq$ 179831784) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Ticaret Hacmi $>$ 179831784) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Sermaye Birikimi $>$ 231580868608) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge $>$ 16202719744) : Sınıf = 0
	Entropi 0.8	Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Ticaret Hacmi $\leq$ 179831784) : Sınıf = 1 Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Sermaye Birikimi $\leq$ 231580868608 ve Ticaret Hacmi $>$ 179831784) : Sınıf = 0 Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Sermaye Birikimi $>$ 231580868608) : Sınıf = 1 Eğer (Emek $>$ 28264435) : Sınıf = 0
	Gini .86	Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Emek $\leq$ 23785706) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Emek $>$ 23785706 ve Ticaret Hacmi $\leq$ 271249296) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Emek $>$ 23785706 ve Ticaret Hacmi $>$ 271249296) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge $>$ 16202719744) : Sınıf = 0
Sermaye Birikimi, Emek, AR-GE, İhracat, İthalat, Ticaret Hacmi, X/M	Gini 0.9	Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Ar-Ge $\leq$ 7490250496) : Sınıf = 1 Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Ar-Ge $>$ 7490250496 ve Ticaret Hacmi $\leq$ 271249296) : Sınıf = 0 Eğer (Emek $\leq$ 28264435 ve Ar-Ge $>$ 7490250496 ve Ticaret Hacmi $>$ 271249296) : Sınıf = 1 Eğer (Emek $>$ 28264435) : Sınıf = 0
	Entropi 0.866	Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve X/M $\leq$ 71,21) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve X/M $>$ 71,21) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge $>$ 16202719744) : Sınıf = 0
	Gini 0.88	Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve X/M $\leq$ 70,31) : Sınıf = 1 Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve X/M $>$ 70,31) : Sınıf = 0 Eğer (Sermaye Birikimi $>$ 567670554624) : Sınıf = 0
Sermaye Birikimi, Emek, AR-GE, İhracat, İthalat, Ticaret Hacmi, X/M, Nüfus Artış Oranı, Sanayi Payı	Entropi 1.0	Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve SP $\leq$ 18,43) : Sınıf = 0 Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve SP $>$ 18,43) : Sınıf = 1 Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624) : Sınıf = 0
Sermaye Birikimi, Emek, AR-GE, İhracat, İthalat, Ticaret Hacmi, X/M, Nüfus Artış Oranı, Sanayi Payı, Enflasyon Oranı		Her iki bölünme kriteri ile elde edilen karar kuralları yukarıda elde edilen kurallardan farklı değildir veya karar kuralının sınıflandırma başarısı düşüktür. (Tablonun geri kalanında benzer durumdaki değişken setleri atlanmıştır.)
Sermaye Birikimi, Emek, AR-GE, İhracat, İthalat, Ticaret Hacmi, X/M, Nüfus Artış Oranı, Sanayi Payı, Enflasyon Oranı, İşsizlik Oranı	Entropi 1.0	Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve IO $\leq$ 12,09) : Sınıf = 1 Eğer (Sermaye Birikimi $\leq$ 567670554624 ve IO $>$ 12,09) : Sınıf = 0 Eğer (Sermaye Birikimi $>$ 567670554624) : Sınıf = 0

Emek, AR-GE	Entropi 0.8	Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve Emek ≤ 23785706) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve Emek > 23785706 ve Ar-Ge ≤ 8677520896) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve Emek > 23785706 ve Ar-Ge > 8677520896) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge > 16202719744) : Sınıf = 0
	Gini 0.8	Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve Emek ≤ 23785706) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve Emek > 23785706 ve Emek ≤ 24713747) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve Emek > 23785706 ve Emek > 24713747) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge > 16202719744) : Sınıf = 0
Emek, AR-GE, İhracat	Entropi 0.94	Eğer (Emek ≤ 28264435 ve İhracat ≤ 104707184 ve İhracat ≤ 93838644) : Sınıf = 1 Eğer (Emek ≤ 28264435 ve İhracat ≤ 104707184 ve İhracat > 93838644) : Sınıf = 0 Eğer (Emek ≤ 28264435 ve İhracat > 104707184) : Sınıf = 1 Eğer (Emek > 28264435) : Sınıf = 0
	Entropi 0.88	Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve İhracat ≤ 104707184 ve Ar-Ge ≤ 6243666688) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve İhracat ≤ 104707184 ve Ar-Ge > 6243666688) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve İhracat > 104707184) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge > 16202719744) : Sınıf = 0
	Entropi 0.86	Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve İhracat ≤ 104707184 ve Emek ≤ 23224884) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve İhracat ≤ 104707184 ve Emek > 23224884) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve İhracat > 104707184) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge > 16202719744) : Sınıf = 0
	Gini 0.8	Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve Ar-Ge ≤ 7490250496) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve Ar-Ge > 7490250496 ve İhracat ≤ 108012916) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve Ar-Ge > 7490250496 ve İhracat > 108012916) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge > 16202719744) : Sınıf = 0
Emek, AR-GE, İhracat, İthalat	Entropi 0.8	Eğer (Emek ≤ 28264435 ve İthalat ≤ 155495568 ve İhracat ≤ 93838644) : Sınıf = 1 Eğer (Emek ≤ 28264435 ve İthalat ≤ 155495568 ve İhracat > 93838644) : Sınıf = 0 Eğer (Emek ≤ 28264435 ve İthalat > 155495568) : Sınıf = 1 Eğer (Emek > 28264435) : Sınıf = 0
	Entropi 0.8	Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve İthalat ≤ 155495568 ve İthalat ≤ 140252296) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve İthalat ≤ 155495568 ve İthalat > 140252296) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve İthalat > 155495568) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge > 16202719744) : Sınıf = 0
	Entropi 0.82	Eğer (Emek ≤ 28264435 ve Emek ≤ 23417392) : Sınıf = 1 Eğer (Emek ≤ 28264435 ve Emek > 23417392 ve İthalat ≤ 163236376) : Sınıf = 0 Eğer (Emek ≤ 28264435 ve Emek > 23417392 ve İthalat > 163236376) : Sınıf = 1 Eğer (Emek > 28264435) : Sınıf = 0
	Entropi 0.84	Eğer (Emek ≤ 28264435 ve Ar-Ge ≤ 7089315584) : Sınıf = 1 Eğer (Emek ≤ 28264435 ve Ar-Ge > 7089315584 ve İthalat ≤ 163236376) : Sınıf = 0 Eğer (Emek ≤ 28264435 ve Ar-Ge > 7089315584 ve İthalat > 163236376) : Sınıf = 1 Eğer (Emek > 28264435) : Sınıf = 0
	Gini 0.8	Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve Emek ≤ 23785706) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve Emek > 23785706 ve İthalat ≤ 163236376) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve Emek > 23785706 ve İthalat > 163236376) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge > 16202719744) : Sınıf = 0
	Entropi 0.8	Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve Ticaret Hacmi ≤ 260202752 ve Emek ≤ 23224884) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve Ticaret Hacmi ≤ 260202752 ve Emek > 23224884) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve Ticaret Hacmi > 260202752) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge > 16202719744) : Sınıf = 0
Emek, AR-GE, İhracat, İthalat, Ticaret Hacmi	Entropi 0.96	Eğer (Emek ≤ 28264435 ve Emek ≤ 23417392) : Sınıf = 1 Eğer (Emek ≤ 28264435 ve Emek > 23417392 ve Ticaret Hacmi ≤ 271249296) : Sınıf = 0 Eğer (Emek ≤ 28264435 ve Emek > 23417392 ve Ticaret Hacmi > 271249296) : Sınıf = 1 Eğer (Emek > 28264435) : Sınıf = 0
	Entropi 0.82	Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve İhracat ≤ 104707184 ve Ticaret Hacmi ≤ 23409094) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve İhracat ≤ 104707184 ve Ticaret Hacmi > 23409094) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve İhracat > 104707184) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge > 16202719744) : Sınıf = 0
	Entropi 0.8	Eğer (Emek ≤ 28264435 ve İthalat ≤ 155495568 ve Ticaret Hacmi ≤ 23409094) : Sınıf = 1 Eğer (Emek ≤ 28264435 ve İthalat ≤ 155495568 ve Ticaret Hacmi > 23409094) : Sınıf = 0 Eğer (Emek ≤ 28264435 ve İthalat > 155495568) : Sınıf = 1 Eğer (Emek > 28264435) : Sınıf = 0
	Entropi 0.8	Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve İhracat ≤ 104707184 ve İhracat ≤ 93838644) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve İhracat ≤ 104707184 ve İhracat > 93838644) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve İhracat > 104707184) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge > 16202719744) : Sınıf = 0
AR-GE, İhracat, İthalat	Entropi 0.8	Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve İthalat ≤ 155495568 ve İhracat ≤ 93838644) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve İthalat ≤ 155495568 ve İhracat > 93838644) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve İthalat > 155495568) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge > 16202719744) : Sınıf = 0
	Entropi 0.8	Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve İhracat ≤ 104707184 ve İthalat ≤ 140252296) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve İhracat ≤ 104707184 ve İthalat > 140252296) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge ≤ 16202719744 ve İhracat > 104707184) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge > 16202719744) : Sınıf = 0

Türkiye’de İktisadi Büyümenin Kaynakları: Makine Öğrenmesi İle Karar Ağacı Bulguları

AR-GE, İhracat, İthalat, Ticaret Hacmi	Entropi 1.0	Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve İthalat $\leq$ 155495568 ve Ticaret Hacmi $\leq$ 23409094) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve İthalat $\leq$ 155495568 ve Ticaret Hacmi $>$ 23409094) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve İthalat $>$ 155495568) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge $>$ 16202719744) : Sınıf = 0
	Entropi 0.96	Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Ticaret Hacmi $\leq$ 260202752 ve Ticaret Hacmi $\leq$ 23409094) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Ticaret Hacmi $\leq$ 260202752 ve Ticaret Hacmi $>$ 23409094) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Ticaret Hacmi $>$ 260202752) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge $>$ 16202719744) : Sınıf = 0
	Entropi 0.8	Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Ticaret Hacmi $\leq$ 260202752 ve İhracat $\leq$ 93838644) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Ticaret Hacmi $\leq$ 260202752 ve İhracat $>$ 93838644) : Sınıf = 0 Eğer (Ar-Ge $\leq$ 16202719744 ve Ticaret Hacmi $>$ 260202752) : Sınıf = 1 Eğer (Ar-Ge $>$ 16202719744) : Sınıf = 0
İhracat, İthalat	Entropi 0.8	Eğer (İhracat $\leq$ 138718224 ve İthalat $\leq$ 140252296) : Sınıf = 1 Eğer (İhracat $\leq$ 138718224 ve İthalat $>$ 140252296 ve İhracat $\leq$ 104707184) : Sınıf = 0 Eğer (İhracat $\leq$ 138718224 ve İthalat $>$ 140252296 ve İhracat $>$ 104707184) : Sınıf = 1 Eğer (İhracat $>$ 138718224 ve İthalat $\leq$ 246919184) : Sınıf = 0 Eğer (İhracat $>$ 138718224 ve İthalat $>$ 246919184) : Sınıf = 1
	Gini 0.8	Eğer (İhracat $\leq$ 154397792 ve İthalat $\leq$ 128851284) : Sınıf = 1 Eğer (İhracat $\leq$ 154397792 ve İthalat $>$ 128851284 ve İthalat $\leq$ 155495568) : Sınıf = 0 Eğer (İhracat $\leq$ 154397792 ve İthalat $>$ 128851284 ve İthalat $>$ 155495568 ve İhracat $\leq$ 137933032) : Sınıf = 1 Eğer (İhracat $\leq$ 154397792 ve İthalat $>$ 128851284 ve İthalat $>$ 155495568 ve İhracat $>$ 137933032 ve İthalat $\leq$ 229447800) : Sınıf = 0 Eğer (İhracat $\leq$ 154397792 ve İthalat $>$ 128851284 ve İthalat $>$ 155495568 ve İhracat $>$ 137933032 ve İthalat $>$ 229447800) : Sınıf = 1 Eğer (İhracat $>$ 154397792) : Sınıf = 0
İhracat, İthalat, Ticaret Hacmi	Entropi 0.8	Eğer (İhracat $\leq$ 138718224 ve İthalat $\leq$ 138718224) : Sınıf = 1 Eğer (İhracat $\leq$ 138718224 ve İthalat $>$ 138718224 ve İthalat $\leq$ 155495568) : Sınıf = 0 Eğer (İhracat $\leq$ 138718224 ve İthalat $>$ 138718224 ve İthalat $>$ 155495568) : Sınıf = 1 Eğer (İhracat $>$ 138718224 ve Ticaret Hacmi $\leq$ 401625568) : Sınıf = 0 Eğer (İhracat $>$ 138718224 ve Ticaret Hacmi $>$ 401625568) : Sınıf = 1
	Entropi 0.94	Eğer (İhracat $\leq$ 138718224 ve İhracat $\leq$ 93838644.00) : Sınıf = 1 Eğer (İhracat $\leq$ 138718224 ve İhracat $\leq$ 93838644.00 ve Ticaret Hacmi $\leq$ 260202752) : Sınıf = 0 Eğer (İhracat $\leq$ 138718224 ve İhracat $\leq$ 93838644.00 ve Ticaret Hacmi $>$ 260202752) : Sınıf = 1 Eğer (İhracat $>$ 138718224 ve Ticaret Hacmi $\leq$ 401625568) : Sınıf = 0 Eğer (İhracat $>$ 138718224 ve Ticaret Hacmi $>$ 401625568) : Sınıf = 1
İhracat, İthalat, Ticaret Hacmi, X/M	Gini 1.0	Eğer (İhracat $\leq$ 154397792 ve Ticaret Hacmi $\leq$ 216660800) : Sınıf = 1 Eğer (İhracat $\leq$ 154397792 ve Ticaret Hacmi $>$ 216660800 ve Ticaret Hacmi $\leq$ 260202752) : Sınıf = 0 Eğer (İhracat $\leq$ 154397792 ve Ticaret Hacmi $>$ 216660800 ve Ticaret Hacmi $>$ 260202752 ve İhracat $\leq$ 137933032) : Sınıf = 1 Eğer (İhracat $\leq$ 154397792 ve Ticaret Hacmi $>$ 216660800 ve Ticaret Hacmi $>$ 260202752 ve İhracat $>$ 137933032 ve Ticaret Hacmi $\leq$ 377268544) : Sınıf = 0 Eğer (İhracat $\leq$ 154397792 ve Ticaret Hacmi $>$ 216660800 ve Ticaret Hacmi $>$ 260202752 ve İhracat $>$ 137933032 ve Ticaret Hacmi $>$ 377268544) : Sınıf = 1 Eğer (İhracat $>$ 154397792) : Sınıf = 0
	Gini 0.8	Eğer (İhracat $\leq$ 154397792 ve X/M $\leq$ 68,78) : Sınıf = 1 Eğer (İhracat $\leq$ 154397792 ve X/M $>$ 68,78) : Sınıf = 0 Eğer (İhracat $>$ 154397792) : Sınıf = 0
İhracat, İthalat, Ticaret Hacmi, X/M	Gini 0.98	Eğer (X/M $\leq$ 64,92) : Sınıf = 1 Eğer (X/M $>$ 64,92 ve Ticaret Hacmi $\leq$ 342532000 ve X/M $\leq$ 70,31) : Sınıf = 1 Eğer (X/M $>$ 64,92 ve Ticaret Hacmi $\leq$ 342532000 ve X/M $>$ 70,31) : Sınıf = 0 Eğer (X/M $>$ 64,92 ve Ticaret Hacmi $>$ 342532000) : Sınıf = 0
	Gini 0.94	Eğer (X/M $\leq$ 64,92) : Sınıf = 1 Eğer (X/M $>$ 64,92 ve Nartis $\leq$ 12.68 ve X/M $\leq$ 72,72) : Sınıf = 1 Eğer (X/M $>$ 64,92 ve Nartis $\leq$ 12.68 ve X/M $>$ 72,72) : Sınıf = 0 Eğer (X/M $>$ 64,92 ve Nartis $>$ 12,68) : Sınıf = 0
İhracat, İthalat, Ticaret Hacmi, X/M, Nüfus Artış Oranı, SP	Gini 0.94	Eğer (X/M $\leq$ 64,92) : Sınıf = 1 Eğer (X/M $>$ 64,92 ve İthalat $\leq$ 202333944 ve SP $\leq$ 18,90) : Sınıf = 0 Eğer (X/M $>$ 64,92 ve İthalat $\leq$ 202333944 ve SP $>$ 18,90) : Sınıf = 1 Eğer (X/M $>$ 64,92 ve İthalat $>$ 202333944) : Sınıf = 0
İhracat, İthalat, Ticaret Hacmi, X/M, Nüfus Artış Oranı, SP, EO	Gini 0.8	Eğer (X/M $\leq$ 64,92) : Sınıf = 1 Eğer (X/M $>$ 64,92 ve Nartis $\leq$ 12.68 ve EO $\leq$ 8,78) : Sınıf = 0 Eğer (X/M $>$ 64,92 ve Nartis $\leq$ 12.68 ve EO $>$ 8,78) : Sınıf = 1 Eğer (X/M $>$ 64,92 ve Nartis $>$ 12,68) : Sınıf = 0
İthalat, Ticaret Hacmi, X/M, Nüfus Artış	Gini 0.8	Eğer (X/M $\leq$ 64,92) : Sınıf = 1 Eğer (X/M $>$ 64,92 ve Ticaret Hacmi $\leq$ 342532000 ve Nartis $\leq$ 13,23) : Sınıf = 1 Eğer (X/M $>$ 64,92 ve Ticaret Hacmi $\leq$ 342532000 ve Nartis $>$ 13,23) : Sınıf = 0 Eğer (X/M $>$ 64,92 ve Ticaret Hacmi $>$ 342532000) : Sınıf = 0

Nüfus Artış Oranı, SP, EO, IO	Entropi 0,98	Eğer (IO ≤ 9,54) : Sınıf = 1 Eğer (IO > 9,54 ve Nartis ≤ 12,12) : Sınıf = 1 Eğer (IO > 9,54 ve Nartis > 12,12 ve Nartis ≤ 14,49 ve EO ≤ 20,40) : Sınıf = 0 Eğer (IO > 9,54 ve Nartis > 12,12 ve Nartis ≤ 14,49 ve EO > 20,40) : Sınıf = 1 Eğer (IO > 9,54 ve Nartis > 12,12 ve Nartis > 14,49) : Sınıf = 1
SP, EO	Gini 0,98	Eğer (SP ≤ 20,42 ve EO ≤ 8,54 ve SP ≤ 19,72 ve EO ≤ 6,92) : Sınıf = 0 Eğer (SP ≤ 20,42 ve EO ≤ 8,54 ve SP ≤ 19,72 ve EO > 6,92) : Sınıf = 1 Eğer (SP ≤ 20,42 ve EO ≤ 8,54 ve SP > 19,72) : Sınıf = 0 Eğer (SP ≤ 20,42 ve EO > 8,54) : Sınıf = 1 Eğer (SP > 20,42) : Sınıf = 0
SP, EO, IO	Gini 0,8	Eğer (SP ≤ 20,42 ve EO ≤ 8,54 ve IO ≤ 9,69) : Sınıf = 1 Eğer (SP ≤ 20,42 ve EO ≤ 8,54 ve IO > 9,69 ve SP ≤ 19,08 ve IO ≤ 12,09) : Sınıf = 1 Eğer (SP ≤ 20,42 ve EO ≤ 8,54 ve SP > 19,72 ve SP ≤ 19,08 ve IO > 12,09) : Sınıf = 0 Eğer (SP ≤ 20,42 ve EO ≤ 8,54 ve SP > 19,72 ve SP > 19,08) : Sınıf = 0 Eğer (SP ≤ 20,42 ve EO > 8,54) : Sınıf = 1 Eğer (SP > 20,42) : Sınıf = 0
EO, IO	Gini 0,92	Eğer (IO ≤ 10,88 ve EO ≤ 8,54 ve IO ≤ 9,69) : Sınıf = 1 Eğer (IO ≤ 10,88 ve EO ≤ 8,54 ve IO > 9,69) : Sınıf = 0 Eğer (IO ≤ 10,88 ve EO > 8,54) : Sınıf = 1 Eğer (IO > 10,88 ve IO ≤ 12,01 ve IO ≤ 11,05) : Sınıf = 0 Eğer (IO > 10,88 ve IO ≤ 12,01 ve IO > 11,05) : Sınıf = 1 Eğer (IO > 10,88 ve IO > 12,01) : Sınıf = 0
	Gini 0,9	Eğer (IO ≤ 10,88 ve EO ≤ 8,54 ve IO ≤ 9,69) : Sınıf = 1 Eğer (IO ≤ 10,88 ve EO ≤ 8,54 ve IO > 9,69) : Sınıf = 0 Eğer (IO ≤ 10,88 ve EO > 8,54) : Sınıf = 1 Eğer (IO > 10,88 ve EO ≤ 9,50 ve IO ≤ 12,01) : Sınıf = 1 Eğer (IO > 10,88 ve EO ≤ 9,50 ve IO > 12,01) : Sınıf = 0 Eğer (IO > 10,88 ve EO > 9,50) : Sınıf = 0

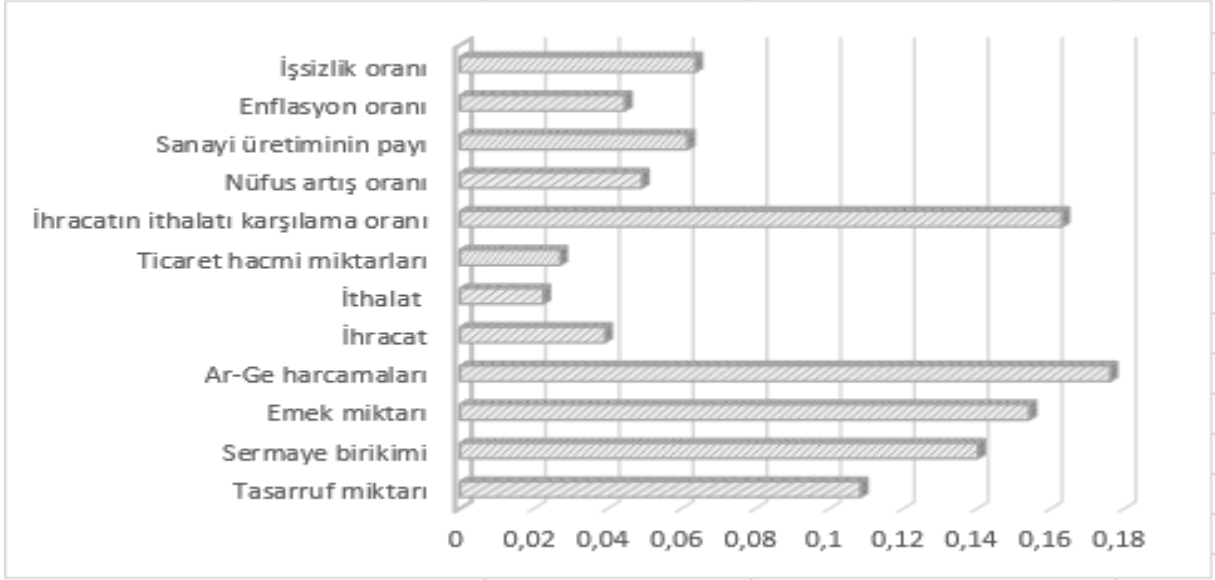
Çalışmanın bulguları değerlendirilirken, burada yararlanılan veri setinden bilgi keşfedildiği; bir başka deyişle bunun bir sınıflandırma sonucu olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Tablo 2’de ilk sütun kuralın türetilmesinde kullanılan değişkenleri, ikinci sütun bölünme kriterlerini ve üçüncü sütun ise kuralları göstermektedir. İlk olarak bu kuralların nasıl değerlendirileceğine örnek teşkil etmesi bakımından ilk satır grubu değerlendirilecektir. Buna göre, eğer tasarruflar 96,86 milyon ABD Doları’ndan ve sermaye birikimi 231 milyar Türk Lirası (TL)’nden küçük eşit ise sermaye birikimi 167 milyar TL’den küçük eşit olursa ekonomi büyür; tasarruflar 96,86 milyon ABD Doları’ndan küçük eşit iken sermaye birikimi 167 milyar TL’den büyük ise ekonomi küçülür; tasarruflar 96,86 milyon ABD Doları’ndan küçük eşit iken sermaye birikimi 231 milyar TL’den büyükse ekonomi büyür; tasarruflar 96.86 milyon ABD Doları’ndan büyük ise ekonomi küçülür.

Sermaye birikimi, emek, Ar-Ge ve ihracatın yer aldığı modele göre, emek (işgücü) 28 milyondan küçük eşit iken Ar-Ge harcamaları 7, milyar TL’den büyük ve ihracat 108 milyar ABD dolarından fazla olduğunda ekonomi büyümektedir.

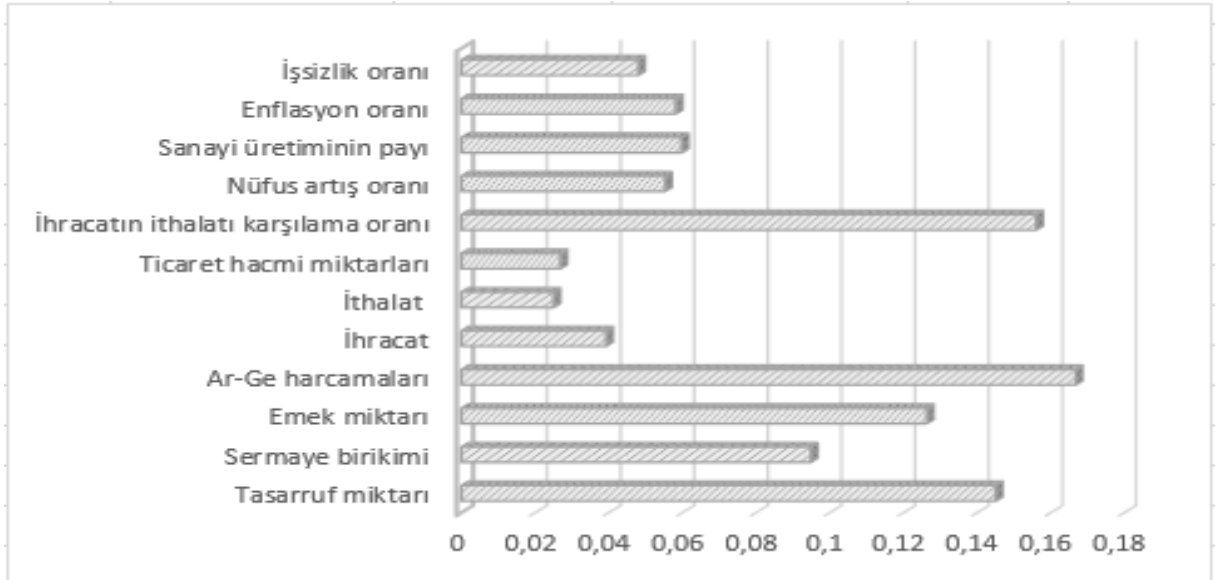
İlgi çekici bir diğer bulgu da tasarruf, sermaye birikimi, emek, Ar-Ge, ihracat, ithalat, ticaret hacmi, ihracatın ithalatı karşılama oranı, nüfus artış oranı, sanayi payı ve enflasyon oranı değişkenlerinin dikkate alındığı modelden elde edilmiştir. Buna göre emek 28 milyondan küçük eşit iken enflasyon oranı 6,92’den küçük eşit ise ekonomi küçülmekte; enflasyon oranı 6,92’den büyük ise ekonomi büyümektedir. Bu bulgu, ekonomik büyüme için (makul bir) enflasyona razı olmak gerekir savını destekler niteliktedir.

Ihracat, ithalat, ticaret hacmi, ihracatın ithalatı karşılama oranı, nüfus artış oranı, sanayi payı değişkenlerinin dikkate alındığı modele göre ise ihracatın ithalatı karşılama oranı %64,92’yi geçerse 202 milyar ABD Doları’ndan düşük ve sanayinin payı % 18,90’dan büyük ise ekonomi büyümektedir. Bu bulgu, ihracatın ithalatı karşılama oranı artarken, ithalatın uygun bir seviyede tutulması ve sanayileşme sayesinde ekonominin büyüyeceğini göstermekte olup literatür ile tutarlıdır.

Elde edilen bu kurallar, Türkiye’nin ele alınan dönemde büyümesinin hangi kaynaklardan ne ölçüde ve ne yönde etkilendiğine dair bilgi vermekte; değişkenlerin büyümeye etkisi bakımından eşik değerler sunmaktadır. Bu kurallar, büyüme modelleri üzerinde çalışan araştırmacılara değişken seçimlerinde, politika yürütücülerine ise büyüme politikalarını oluşturmada yardımcı olabilir.

Şekil 2. Gini bölünme kriterine göre özelliklerin önem dereceleri

Şekil 3. Entropy bölünme kriterine göre özelliklerin önem dereceleri

Daha önce bahsedildiği üzere sonuçlarının oldukça rahat anlaşılabilir olması ile birlikte karar ağaçlarının bir diğer önemli özelliği de karar kurallarının oluşumunda kullanılan özelliklerin önem (Feature Importance) puanlarının elde edilebilmesidir. Özellik önem puanları karar ağaçlarının oluşturulması aşamasında dallanmada kullanılan özellikler ve her bir dalın altında yer alan gözlem sayısına göre hesaplanmaktadır. Bu çalışmada iki farklı bölünme kriteri

dikkate alındığı için Şekil 2 ve Şekil 3'te görüldüğü üzere hem Gini hem de Entropy bölünme kriterine göre özellik önem puanı hesaplaması yapılmıştır. Ayrıca belirtilmelidir ki çalışma kapsamında kuralların üretilmesi noktasında 8000'den fazla karar ağacı oluşturulmuştur. Fakat her bir karar ağacı için tek tek özellik önem dereceleri raporlanamayacağı için Şekil 2 ve Şekil 3'te sunulan önem dereceleri, %80 başarı oranının üzerinde sonuç veren karar ağaçlarından elde edilen özellik önem puanlarının ortalamasını ifade etmektedir. Hem Şekil 2'de hem de Şekil 3'te görülebileceği gibi karar ağaçlarının oluşturulmasında en büyük etkiye sahip değişken Ar-Ge harcamaları iken onu ihracatın ithalatı karşılama oranı takip etmektedir. Şekillerden anlaşılabilceği üzere iki bölünme kriteri açısından da oldukça yakın sonuçlar raporlanmakla birlikte gini bölünme kriterine göre emek miktarı üçüncü sırada bir öneme sahipken entropy bölünme kriterinde dördüncü sırada bir öneme sahip olmuştur. Benzer bir durum tasarruf miktarı için de geçerlidir. Entropy bölünme kriterine göre üçüncü sırada olan tasarruf miktarı değişkeni, gini bölünme kriterine göre karar kurallarının oluşturulmasında beşinci sırada bir öneme sahiptir.

Bu bulgular, yenilik üretme kapasitesi, ihracat, emek gücü ve yatırımların da kaynağı olan tasarrufların Türkiye Ekonomisi'nin büyümesi açısından önemini ortaya koymaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Ekonomik büyüme, makro ekonomi politikasının temel amaçlarından biridir. Genel olarak reel GSYİH'nin artışı olarak ele alınır. Bu yönüyle uluslararası refah karşılaştırmalarında da sıklıkla başvurulan bir göstergedir. Her ne kadar dünya kaynaklarının tükenmesi ve kirlenmesi gerçeği ile literatürde büyümeme olgusu yer bulmaya başlamış olsa da özellikle koronavirüs pandemisi döneminde yaşanan büyüme hızlarının düşmesi, borçlanmanın artması, üretimin ve istihdamın azalması büyüme kaygılarını yeniden gündeme taşımıştır.

Büyümenin temel bir makro hedef ve önemli bir ekonomik performans göstergesi olması nedeniyle büyümenin kaynakları da gerek kuramsal düzeyde gerekse ampirik çalışmalarda her dönem popülerliğini korumuştur. Farklı teorisyenler ve iktisat okulları farklı büyüklükleri öne çıkaran çalışmalar ortaya koymuşlardır. Tüm bu teorik ve ampirik çalışmalar değerlendirildiğinde, tasarruf, sermaye birikimi, işgücü, beşeri sermaye, dış ticaret, makro ekonomik istikrar ve sanayileşme gibi değişkenler ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada da kuramsal ve uygulamalı çalışmalar takip edilerek bu değişkenlerin ekonomik büyümeyi belirlemedeki rolü makine öğrenmesi ile karar ağacı analizlerinden yararlanılarak araştırılmıştır. Ampirik çalışmalarda konunun incelenmesinde daha çok zaman serisi, panel veri analizi ve verimlilik analizlerinden yararlanıldığı; ancak son yıllarda yapılan çalışmalarda makine öğrenmesi temelli yaklaşımların daha etkin tahmine olanak sağladığı yönünde kanıtlar sunan çalışmaların arttığı görülmektedir. Türkiye ekonomisine ilişkin ampirik kanıtlar sunan bu çalışmanın da literatüre bu yönüyle katkı sağlaması düşünülmektedir.

Karar ağacı, bu çalışmada sınıflandırma amacıyla kullanılmış ve Türkiye ekonomisi için 2002-2020 döneminde ekonomik büyümenin belirleyenlerine göre büyüme için karar kuralları elde edilmiştir. Pek çok karar ağacı algoritması bulunmaktadır. Bu çalışmada tahmin değişkenlerinin değerlerine dayalı olarak bir sonuç değişkeni için tahmin kuralları oluşturmak amacıyla kullanılan istatistiksel bir teknik olması nedeniyle CART algoritması tercih edilmiştir. Bu çerçevede Gini ve Entropi bölünme kriterleri kullanılmış ve sonuçların güvenilirliği açısından doğruluk değeri hesaplanmıştır.

Çalışmanın bulguları arasındaki en çarpıcı sonuç, ekonomik büyüme açısından sermaye birikiminin belirleyici gücüdür. Dikkate alınan modellerin pek çoğunda sermaye birikimi ön plana çıkmıştır. Bu bulgu ampirik literatürde geniş yer bulan Neoklasik modelleri desteklemektedir. Yine çalışmanın bulguları ışığında düşük işsizlik oranları, düşük nüfus artışları, tek haneli enflasyon oranları ve ihracat artışlarının ekonomik büyümeyi teşvik ettiği söylenebilir. Ayrıca tasarrufların çok yüksek olması ekonomik büyümeyi sınırlandırabilmektedir. Yatırımlara dönüşmediği takdirde tasarrufların makro ekonomik bir sızıntı olduğu düşünüldüğünde bu bulgu da teorik beklentilerle uyumludur. Kimi modellerde aksi yönde bulgular olsa da işgücünün az, ihracatın yüksek olduğu durumda Ar-Ge harcamalarının da yüksekliği büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Bölünme kriterlerine göre önem dereceleri dikkate alındığında Türkiye Ekonomisi’nin büyümesi açısından yenilik üretme kapasitesi, ihracat, emek gücü ve yatırımların da kaynağı olan tasarrufların öne çıktığı görülmektedir.

Gelecek çalışmalarda daha geniş bir veri seti ile çalışılması ve çok ülkeli analizler yapılması, sonuçların daha da güvenilir olmasına ve ülkeler arasındaki farklılıkların ortaya konmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca böyle geniş bir veri setinde farklı dönemler ve/veya ülke grupları için analizlerin yapılması, farklı dönemler itibarıyla ve (örneğin) farklı gelir seviyesindeki ülkelerde büyümenin kaynaklarının belirlenmesine hizmet edecektir.

Kaynakça

- Acemoğlu, D., & J. A. Robinson. (2012). *Ulusların Düşüşü*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Aggarwal, C. C. (2015). *Data Mining: The Textbook*. Springer.
- Aghion, P., ve Howitt, P. (1992). A Model of Growth Through Creative Destruction. *Econometrica*, 60(2), 323-351.
- Ali, H., & Sardar, K. (2020). Macroeconomic and Socioeconomic Determinants of Economic Growth: An Empirical Examination of South Asian Economies. *Pakistan Journal of Humanities and Social Sciences*, 8(2), 47-56.
- Alper, F. Ö. (2019). Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri: Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye Örneği. *Fiscaoeconomia*, 3(1), 202-227.
- Artan, S., & Hayaloğlu, P. (2014). Kurumsal Yapı ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Sosyoekonomi*, 2014-2, 347-366.
- Astuti, R. D., & Udjanto, D. W. (2020). Determinants of Economic Growth in ASEAN-4 Countries (Indonesia, Malaysia, Philippines, and Thailand). *Proceeding on Economic and Business Series (EBS)*, 1(1), 152-158.
- Barro, R. J. (1990). Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth. *Journal of Political Economy*, 98(5), 103-125.
- Basuchoudhary, A., Bang J. T., & Sen, T. (2017), *Machine-learning Techniques in Economics New Tools for Predicting Economic Growth*, ABD: Springer Briefs in Economics.
- Breiman, L., J. Friedman, Olshen, R.A., & Stone, C.J. (1984) Classification and Regression Trees. *Wadsworth*, ISBN: 0534980546, pp: 358.

- Bulut, H., & Doğan, A. R. (2020). Rekabet Gücü ve Büyüme İlişkisi: BRICS-T Ülkeleri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *International Journal Entrepreneurship and Management Inquiries*, 4(1), 126-144.
- Cinel, E. A. (2014). Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 15-26.
- Doğanay, M. A., & Değer, M. K. (2020). Kurumlar ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi (2002-2018). *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 75-99.
- Domar, E. D. (1947). Expansion and Employment. *American Economic Review*, 37(1), 34-55.
- Elverdi, S., & Atik, H. (2021). İnovasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi: Bir Yapısal Eşitlik Modellemesi, *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities*, 6(10), 183-205.
- Göçer, İ. (2013). Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri: Sınır Testi Yaklaşımı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 75-91.
- Han, J., Kamber, M., & Pei, J. (2011). *Data Mining Concepts and Techniques Third Edition*. The Morgan Kaufmann Series in Data Management Systems, 5(4), 83-124.
- Harrod, R. F. (1948). *Towards a Dynamic Economics*, Londra: MacMillan.
- Johnson, M. A., Brown, C. H., & Wells, S. J. (2002). Using classification and regression trees (CART) to support worker decision making. *Social Work Research*, 26(1), 19-29.
- Karşıyakalı, B. (2008). Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Kaynaklarının Analizi. Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı (Dan. İ. Baray), Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Kibritçiöğlü, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1-4), 207-230.
- Lucas, R. E. (1988). On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.
- Mercan, M. (2014). Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri ve 2008 Krizi: Orta Asya Ülkeleri ve Türkiye Ekonomisi İçin Panel Veri Analizi. *Yönetim ve Ekonomi*, 21(1), 125-142.
- Milačić, L., Jović, S., Vujović, T., & Miljković, J. (2017). Application of Artificial Neural Network with Extreme Learning Machine for Economic Growth Estimation. *Physica A*, 465, 285-288.
- Önal, H. (2009). Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri ve Sanayileşme Stratejileri. Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Dan. M. Şişman), İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Rahman, N. H. A., Ismail, S., & Ridzuan, A. R. (2020). A Comprehensive Review on the Determinants of Economic Growth for Indebted Countries. *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 10(2), 223-232.
- Romer, P. M. (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037.
- Romer, P. M. (1990). Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy*, 98(5), 71-102.

- Rutkowski, L., Jaworski, M., Pietruczuk, L., & Duda, P. (2014). The CART Decision Tree for Mining Data Streams. *Information Sciences*, 266, 1-15.
- Sanusi, N. A., Moosin, A. F., & Kusairi, S. (2020). Neural Network Analysis in Forecasting the Malaysian GDP. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(12), 109–114.
- Schumpeter, J. A. (1939). *Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process*, New York ve Londra: McGraw-Hill.
- Singh, S., & Gupta, P. (2014). Comparative study ID3, cart and C4. 5 decision tree algorithm: a survey. *International Journal of Advanced Information Science and Technology (IJAIST)*, 27(27), 97-103.
- Snowdon, B. & Vane, H. R. (2005). *Modern Macroeconomics Its Origins, Development and Current State*, Birleşik Krallık, ABD: Edward Elgar.
- Sokolov-Mladenović, S., Milovančević, M. Mladenović, I., & Alizamir, M. (2016). Economic Growth Forecasting by Artificial Neural Network with Extreme Learning Machine Based on Trade, Import and Export Parameters. *Computers in Human Behaviour*, 65, 43-45.
- Solow, R. M. (1956). A Contribution of the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.
- Solow, R. M. (1957). Technical Change and the Aggregate Production Function. *The Review of Economics and Statistics*, 39(3), 312-320.
- Stenberg, D., & Phillip, C. (1995). *CART Classification and Regression Trees*. Salford Systems, San Diego, CA, USA.
- Syaraswati, R. A., Salamet, I., & Winarno, B..(2017). Classification of Status of the Region on Java Island Using C4.5, CHAID and CART Methods. *Journal of Physics: Conf. Series*, 855, 1-8.
- Tan, P. N., Steinbach, M., & Kumar, V. (2016). *Introduction to Data Mining*. Pearson Education India.
- Tunalı, H. & Erbelet, E. (2017). Ekonomik Büyüme ve Sanayileşme İlişkisinde Kaldor Yasasının Türkiye’deki Geçerliliğinin Analizi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 1-15.
- Waheed, T., Bonnell, R. B., Prasher, S. O., & Paulet, E. (2006). Measuring performance in precision agriculture: CART-A decision tree approach. *Agricultural water management*, 84(1-2), 173-185.

Ters Yüz Edilmiş Öğrenmenin Üniversite Düzeyinde Temel Alan Derslerinden Birinde Uygulanması

Burcu Ünal^{a,b}, Suzan Kavanoz^c

Özet

Teknolojinin bize sunabileceği avantajlardan yararlanmak ve dersleri sınıf dışına taşımak yaşam boyu öğrenmeyi teşvik etmede önemli adımlar olabilir. Bu bağlamda, mevcut çalışmada, geleneksel anlatım tarzı bir dersi ters yüz öğrenme ortamına dönüştürmenin, öğrencilerin derse yönelik motivasyonunu ve memnuniyetini nasıl etkileyebileceği araştırılmıştır. Bu amaçla, karma yöntemle uygulanan bu çalışma kapsamında, Türkiye'deki bir devlet üniversitesindeki İngiliz Dili Eğitimi öğrencilerine temel alan derslerinden biri ters yüz öğretim modelinde sunulmuştur. Bu model kapsamında ders izlencesi, ders materyalleri ve uygulama etkinlikleri bir öğrenme yönetim sistemi aracılığıyla çevrimiçi olarak öğrencilerle paylaşılmıştır. Sonuçlar, öğrencilerin genel olarak motivasyon ve memnuniyet düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu ve ters yüz öğretimin öğrencilerin öğrenme ve performans öz-yeterliği üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Nitel verilerin derinlemesine analizleri, ters yüz öğrenme sürecinin algılanan yararları ve zayıflıklarının altını çizmiştir. İçerik ve yönergelerin iyileştirilmesi ise öğrencilerin en sık belirttiği gelişim önerisi olarak ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler

Ters yüz edilmiş öğrenme
Motivasyon
Ders memnuniyeti
EdPuzzle

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 01.01.2022
Kabul Tarihi: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1052218

The Implementation of Flipped-Learning in a Subject-Matter Course at University Level^d

Abstract

Reaping the benefits that technology offers us and moving the courses to the outside of the class are important steps for fostering life-long learning. Within this context, in this study it was investigated how turning a traditionally lecture-type course into a flipped-learning environment can affect the motivation and satisfaction of the learners toward the course. To this end, within the scope of this mixed-method study ELT juniors at a state university in Turkey took one of the major subject-matter courses in a flipped-instruction model. Within this model, the course syllabus, course materials and practice activities were shared with the students online through a learning management system. The results revealed that the overall motivation and satisfaction levels of learners were quite high, and there was a significant effect of flipped instruction on learners' self-efficacy for learning and performance. In-depth analyses of qualitative data highlighted the perceived benefits and weaknesses of the flipped learning process. Enhancing the content and instruction was found to be the most frequently stated suggestion for improvement by the learners.

Keywords

Flipped learning
Motivation
Course satisfaction
EdPuzzle

About Article

Received: 01.01.2022
Accepted: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1052218

^a bvarol@yildiz.edu.tr

^b Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi/Eğitim Fakültesi, Esenler, İstanbul, Türkiye, 0000-0002-6345-6430.

^c Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi/Eğitim Fakültesi, Esenler, İstanbul, Türkiye, 0000-0001-7458-4684.

^d A part from this study was presented at the 12th International ELT Research Conference, Çanakkale, Turkey, 16-17 May, 2022.

Introduction

Thanks to the rapid developments in technology and the prevalence of computers and mobile devices, the flipped classroom model has attracted widespread attention lately as an alternative to traditional university classrooms where lecturers are predominantly active from beginning till the end of the course. It is also given credit for being a more tailored learning environment which encourages learners to take the learning outside the classroom to anywhere anytime which is believed to increase self-efficacy beliefs (Enfield, 2013). Creating opportunities for self-paced learning out of the class, on a very basic level, the flipped model is characterized by learners' studying the course content outside the class, interactive in-class activities mostly consisting of higher-order learning tasks, and engaging pre- or post-class assignments to practice the acquired knowledge and skills (Chen, Hsieh, Huang, & Wu, 2017; Simonson, 2017). In-class application of the new skills and knowledge requires the active participation of learners. When they are actively applying the newly learned content to solve real-life problems, they get to think about what they are actually doing. Such awareness of the learning process and collaborative participation proved to satisfy learners more compared to traditional classrooms where learners are predominantly passive recipients of knowledge (Prince, 2004).

The idea of flipping the classroom in the sense that it is commonly practiced now was initiated by Bergmann and Sams (2012) when they started recording the lectures and posting them online for students to review the content more effectively. They coined this new type of learning as "reversed instruction," "blended learning," or the "inverted classroom" (Bergmann & Sams, 2012). In such learning, students study the main course subject outside the class beforehand, and apply the newly acquired knowledge with the support of their peers and immediate feedback provided by the instructor. In this way, students can study the course content before the class and practice and rehearse complex topics during the class hours. Carrying the lectures outside the borders of the class can enable more engaging and interactive in-class learning. Basically, this new model of learning moves the traditional transmission style teaching outside the classroom, opens room for more active and social activities inside the classroom, and engaged learners more with pre and/or post-class practice activities (Abeysekera & Dawson, 2015). With the study time spent outside the class, teachers can dedicate more time to students who might have been otherwise left behind (Enfield, 2013).

The Flipped Learning Network (FNL, 2014) provided the operational definition of flipped classroom as such:

Flipped learning is a pedagogical approach in which direct instruction moves from the group learning space to the individual learning space and the resulting group space is transformed into a dynamic, interactive learning environment where the educator guides students as they apply concepts and engage creatively in the subject matter (Flipped Learning Network, 2014, p.1).

Upon cautioning against the assumption that flipped learning and flipped classroom can interchangeably be used, the FNL provides the four pillars of "F-L-I-P". Accordingly, "F" stands for a flexible environment where learners can work individually or as groups according to the timeline they create for themselves whenever and wherever they want. "L" represents the learning culture in which students are actively involved in the construction of knowledge by participating in and evaluating learning which makes it more personal and meaningful. "I"

indicates intentional content which is created by teachers to help learners develop conceptual understanding and procedural fluency in order to optimize the use of classroom time for student-centered and strategic learning. Lastly, “P” is conceptualized as a professional educator whose role is also more active in the Flipped Learning model than the traditional classroom context as being the constant observer, feedback provider and assessor who is dedicated to continual development in his/her professional cycle (Hamdan et al., 2013).

Among the many benefits of flipped learning, Fulton (2012) identifies increased student engagement, more effective use of classroom time, classroom discussion with peers, availability of expert advice from others, and access to instruction at any time, anywhere as the most commonly listed ones. Studies have shown that flipped learning approach not only enhanced students’ learning attitudes, but also modified learning cultures into more active, exploratory and collaborative contexts which embrace discussion and sharing with peers (Chao, Chen & Chuang, 2015). By creating active learning environments where learners plan their own learning time and improve their organizational skills so as to preview the material to be able to actively participate in the class, it can also promote self-regulated learning (Lai & Hwang, 2016). The increased interaction between learners and teachers as a result of the active participation of learners in their own learning process paves the way to enhance academic achievement and persistence (Robinson, Scott, & Gottfried, 2019).

Upon a comprehensive review of literature with regard to the advantages and challenges of flipped learning, regarding the advantages Akçayır and Akçayır (2018) put forward six inductive categories which can be classified as learner outcomes, pedagogical contributions, dispositions, interaction, time efficiency, and others. Learner outcomes account for the highest percentage of advantages such as satisfaction, learning performance, engagement, and motivation whereas pedagogical contributions which include flexible learning, individualized learning and enhanced enjoyment take up the second place. A flipped approach is also believed to lead to self-regulated learning and promote learners’ regulating their own learning (Zimmerman & Schunk, 2011) in the form of personalized learning and more responsibility taken by the students (O’Flaherty & Phillips, 2015).

Motivation can be a determining factor in flipped classrooms to understand student engagement, and there are mixed results as to learner motivation in the flipped model of education. In some studies, flipped learning was documented to increase student motivation (Shih & Tsai, 2017) while in some others it did not significantly augment student interest (Awidi & Paynter, 2019; Tse, Choi, & Tang, 2019) in relation to traditional learning. Building the study on a motivation perspective, Ha, O’Reilly, Ng, and Zhang (2019) determined three basic cognitive needs to help tertiary level students’ learning process, which are listed as sense of competence, sense of autonomy, and relatedness. Their study showed that flipped instruction can meet these needs and learners develop positive feelings toward such instruction. Xiu and Thompson (2020) also used the Motivated Strategies for Learning Questionnaire for measuring undergraduate students’ self-efficacy and value beliefs. Through a regression analysis, they tried to investigate how well the scale can predict learners’ perceptions of flipped learning. They found an overall positive attitude toward flipped learning adding that self-efficacy is a strong predictor of learning performance and learner perspectives.

In another line of studies, the impact of flipped learning model on motivation as well as achievement has been explored. For instance, Karabatak and Polat (2019) designed an

experimental study to compare the effects of traditional classroom, distance education and flipped learning on learner achievement and motivation levels. It was found that students in the flipped classroom had significantly higher academic achievement levels than the traditional and distance education classrooms. In addition, there was a significant increase in the motivation levels of students in the flipped classroom. Likewise, Bhagat, Chang and Chang (2016) through a pre-and post-test quasi-experimental design investigated how effective flipped classroom environment is on learner achievement and motivation in learning mathematics concepts. They found greater learning gains and motivation for students taught via flipped instruction.

Alongside the motivation, the impact of flipped learning on course satisfaction has attracted much attention. A number of systematic reviews have been conducted on flipped learning and learner perceptions across various disciplines (e.g. Brewer & Movahedazarhouli, 2018; Evans et al., 2019; Hew & Lo, 2018). For instance, Låg and Sæle (2019) conducted a meta-analytic study on the effects of flipped interventions on learning outcomes and learner satisfaction in comparison to traditional classrooms. Although they found that flipped instructions might improve learning, in general the effect sizes for both academic outcomes and satisfaction were small. However, more encouraging results emerged from some other studies as in Chao, Chen and Chuang (2015) who investigated the effects of flipped learning adjacent to collaborative problem based learning activities on learner attitudes and achievement in a highschool level introductory engineering course. They set up a pre- and post-test quasi-experimental design for 8 weeks and randomly assigned learners to control and experimental groups. The results showed positive effects of a flipped approach on achievement, attitude and learning culture.

For pre-service teacher education, meaningful and realistic learning environments can help teacher candidates to improve their learning and skills as well as regulating the emotions. For example, Graziona (2016) turned the Language Acquisition and Learning course for pre-service language teachers into a flipped classroom. The aim of the course was to introduce the flipped instruction concept to student teachers and help them improve their abilities to prepare flipped lectures. 21 students participated in this qualitative study where classroom observations, informal discussions and post-class survey were used to analyze the learning process. The findings showed that students were in general satisfied with the flipped classes and described them as being more interactive and enjoyable leading to more production and enthusiasm. Similarly, Gonzalez-Gomez, Jeong and Canada (2019) found that flipped learning had a significant impact on the science self-efficacy and attitudes of pre-service teachers.

The results obtained from previous studies so far are inconclusive. While in some studies flipped model leads to students participation and motivation and results in greater learning (Abeysekara & Dawson, 2015; Akçayır & Akçayır, 2018; Chen et al., 2014; Evseeva & Solozhenko, 2015), it is observed to reduce the motivation (Yılmaz, 2017) and even trigger resistance toward the approach (McNally et al., 2017) in some others. Furthermore, the reviewed studies exclusively focused on either motivation (Awidi & Paynter, 2019; Ha et al., 2019; Shih & Tsai, 2017; Tse, Choi, & Tang, 2019) or on satisfaction (Brewer & Movahedazarhouli, 2018; Evans et al., 2019; Hew & Lo, 2018; Graziona, 2017), without a detailed investigation into the perceptions of learners regarding these two variables. The current study examines students' motivation by measuring task value, intrinsic motivation, extrinsic motivation, control beliefs about learning, and metacognitive self-regulation and

their course satisfaction with respect to content, design, and learning management through both quantitative and qualitative data. The specific research questions posed in this study are:

1. What are the motivation and satisfaction levels of ELT juniors taking a subject-matter course delivered through flipped model?
2. Is there a statistically significant difference in the motivation levels of ELT juniors after taking a subject-matter course through flipped model?
3. What are the perceptions of of ELT juniors regarding taking a subject-matter course delivered through flipped model?

Method

This research used a pretest-posttest mixed-methods approach to determine the effects of flipped learning on learner motivation, course satisfaction and perceptions towards the course. A third-year subject matter course offered in the English Language Teaching department was delivered through the flipped model throughout a 14-week period.

Research Model

The flipped lectures were the screen-recordings of power-point presentations with the voice-over explanations of the slides narrated by the course instructor. To this end, eight video-lectures whose durations ranged between 18 minutes and 32 minutes were created via QuickTime Player screen-recording. Prior to class, each week students were assigned the related video lectures on Edpuzzle in which one question was inserted at a random point to make sure that they actually watched the content. In-class gatherings were shaped by the discussions over the video content and the follow-up practice tasks which required the learners to apply the newly learned knowledge in novel contexts.

This course is a departmental obligatory course for English language teacher candidates, which introduces them to the basic tenets of teaching four language skills along with vocabulary and grammar competencies. Also, within the scope of the course, students were required to prepare and present lesson plans targeting one of the language skills for once throughout the semester. To be able to deliver quality presentations, all students needed to watch the videos carefully, attend in-class discussions and participate in the practice activities which help turn the theoretical knowledge of how to teach into practical applications

Participants

Junior ELT students studying at a state university in Istanbul, Turkey, whose ages ranged between 21-25 participated in the study upon taking their informed consents. Participation in the study was voluntary and they had the right to withdraw from the study any time they wanted. That's why, even though there were 58 students enrolled in the course, only 37 of them were included in this study due to drop-outs during the data collection process. Since this was the first time an inverted learning for this course was applied, the instructor took the first two weeks to introduce the course structure to the students.

Data Collection Tools

The Motivated Strategies for Learning Questionnaire (MSLQ) originally contains two scales: motivation and learning strategies and a total of 81 items to measure college students' "motivational orientations and their use of learning strategies" (Pintrich et al., 1991). The

motivation section aims to reveal value, expectancy and affect reported by learners while the learning strategies section assesses how learners use cognitive, metacognitive and resource management strategies. Pintrich et al. (1991) suggest that “the fifteen different scales on the MSLQ can be used together or singly” (p. 3) As such consistent with the purposes of the current study, five subscales from the motivation (Intrinsic Goal Orientation, Extrinsic Goal Orientation, Task Value, Control of Learning Beliefs, Self-efficacy for Learning and Performance) and one subscale from the learning strategies (Metacognitive Self-regulation) parts were taken. The main purpose of the study is to reveal how flipped learning process affects the motivational levels of learners and their metacognitive self-regulation. For this reason only these parts were extracted from the total scale. There were in total 38 items in this selection and reversed coding procedures were applied for the necessary items. Cronbach’s alpha measures were used to determine the overall reliability of the scale and the reliability values of the subscales. The overall reliability of the scale is .92, and the reliability values of the six subscales used in this study range between .71 and .85. All items measure the related construct on a 7-point Likert scale where 1 represents “not at all true of me” and 7 represents “very true of me” responses. A normality check with skewness and kurtosis calculations ensured the normal distribution of data.

The Course Satisfaction was developed by Eryılmaz (2012), and it originally consisted of 58 items distributed among three different scales for different navigation modes. The results from the Kaiser–Meyer–Olkin measure of sampling adequacy (KMO) (0.93) and Bartlett’s test of Sphericity ($\chi^2= 1759.05$, $sd= 1125$, $p<0.05$) indicated that the data set was suitable for factor analysis. (Eryılmaz, 2012). Exploratory factor analysis was used to verify the structure of the scale by Eryılmaz (2012), and three factors emerged which were separated as three different scales; however, only one of them was used for the purposes of this study. The analysis of the scale was run by taking the total score and dividing it by the number of items as a one-factor scale. In total, there were 49 items and the overall reliability of the scale was $\alpha= .98$ (Eryılmaz, 2012). The items were given on a 5-point Likert scale where 1 means “never” and 5 means “totally agree”. Data obtained from the Course Satisfaction scale was normally distributed with a skewness of .349 (SE = .388) and a kurtosis of $-.1811$ (SE = .759). The values for skewness and kurtosis were accepted to stand within the range for maximum likelihood estimation.

Three questions were posed for the open-ended questionnaire which are about the advantages, disadvantages and the areas for the improvement of flipped learning experience. Even though 37 participants took part in the intervention, 30 participants responded to the open-ended questionnaire. Based on a grounded-theory approach, the analysis of data elicited were read several times by the researchers to ensure the meaning of the content was fully comprehended (Charmaz, 2014). The constant comparison method was used for constructing themes and categories through multiple iterations of coding. In line with the principles of inductive qualitative content analysis (Lincoln & Guba, 1985), emerging categories were obtained from the data during the analysis process. The researchers reached consensus on the overall themes and codes through negotiations.

Data Collection and Analysis

Before and after the implementation of flipped course structure, students filled out the Motivated Strategies for Learning Questionnaire (MSLQ) developed by Pintrich, Smith, Garcia and McKeachie (1991). During the last week of the course, students took the Course Satisfaction scale (Eryılmaz, 2012) with an attempt to measure their satisfaction levels

concerning the overall flipped learning model. Lastly, before the end of term, all participants engaged in flipped learning model were administered an open ended-questionnaire with three questions through Google Form. Students were asked to elaborate on the positive and negative aspects of the course, their experiences and the points that can be improved for further implementations. Even though the questions were formulated in English, the students were free to answer the questions in the language they feel more comfortable.

This mixed-methods study employed a sequential design in which the data from survey items were collected throughout the process and data from the open-ended questions were collected in written form at the end of the intervention. Yet, the analyses of data from both sources were conducted simultaneously. Descriptive and inferential statistics were obtained for the analysis of quantitative data coming from Likert-type scales. The qualitative data from the open-ended questions was analyzed to gain a thorough understanding of the students' perceptions about the flipped learning experience. To this end, the researchers followed the guidelines for phenomenological data analysis with the inductive constant comparative method (Glaser & Strauss, 1967), in order to better understand the undergraduates' experiences.

Findings

In order to understand the levels of motivation, metacognitive self-regulation and course satisfaction which are the focus of the first research question, descriptive statistics are obtained. Table 1 presents the results of analyses regarding both scales given across the factors.

Table 1. Descriptive Statistics for Motivation and Satisfaction Scales' after the Treatment

Scales	N	Min	Max	$\bar{X}$	SD
Intrinsic Goal Orientation	37	2.75	6.50	4.90	0.87
Extrinsic Goal Orientation	37	1.75	7.00	4.33	1.35
Task Value	37	2.17	6.83	5.08	1.23
Control of Learning Beliefs	37	3.50	7.00	5.18	0.92
Self-Efficacy for Learning and Performance	37	3.00	7.00	5.20	0.96
Meta-Cognitive Self-Regulation	37	2.67	6.50	4.66	0.94
Motivation Total Scale	37	3.42	6.58	4.89	0.77
Course Satisfaction Scale	37	2.84	4.84	3.75	0.48

In order to observe the levels of motivation and satisfaction upon the flipped instruction, we conducted descriptive analyses of motivation and satisfaction scales administered after the treatment. The results obtained regarding the motivational subscales revealed that students have positive motivational levels towards the flipped class with an overall motivation score of $M = 4.89$, $SD = .82$ on a 7.0 scale, and the highest levels belonged to the self-efficacy for learning and performance category ($M = 5.20$, $SD = .96$). Furthermore, students' satisfaction levels after they were exposed to flipped learning environment were quite high overall ($M = 3.75$, $SD =$

0.48), and the highest satisfaction levels were related to satisfaction about course content ($M = 3.79$, $SD = 0.54$).

Related to the second research question, in order to find the impact of the intervention on students' motivation levels. Paired samples t-test was calculated (see Table 2).

Table 2. Effects of Flipped Learning on Learners' Motivation Levels

Factors	t(52)	p
Intrinsic Goal Orientation	-1.072	.291
Extrinsic Goal Orientation	-.155	.878
Task Value	.513	.611
Control of Learning Beliefs	-.803	.427
Self-Efficacy for Learning and Performance	-.2.4	.022*
Meta-Cognitive Self-Regulation	-.617	.541
Total	-1.069	.292

The results revealed no significant differences except for factor 5 which is related to self-efficacy ($p=0.022$). Accordingly, learners' self-efficacy for learning and performance showed a significant increase ($M= 5.20$, $SD=.96$) when compared to the beginning of the study ($M= 4.62$, $SD=.85$). Although the differences are not significant for the remaining factors, the mean values indicate an increase in Factors 1, 2, 4, 5, and 6. Only, in Factor 3 (Task Value) a slight decrease, which is not statistically significant, was observed (see Table 3).

Table 3. Descriptive Statistics for Pre- and Post-motivation Scales

Scales	N	Min	Max	$\bar{X}$	SD
Pre-Intrinsic Goal Orientation	37	1.00	7.00	4.66	1.14
Post- Intrinsic Goal Orientation	37	2.75	6.50	4.90	0.87
Pre- Extrinsic Goal Orientation	37	1.75	6.75	4.28	1.32
Post- Extrinsic Goal Orientation	37	1.75	7.00	4.33	1.35
Pre- Task Value	37	2.17	7.00	5.21	1.05
Post-Task Value	37	2.17	6.83	5.08	1.23
4- Pre-Control of Learning Beliefs	37	3.00	6.50	5.03	0.78
4- Post- Control of Learning Beliefs	37	3.50	7.00	5.18	0.92
Pre- Self-Efficacy for Learning and Performance	37	2.88	6.50	4.62	0.85
Post- Self-Efficacy for Learning and Performance	37	3.00	7.00	5.20	0.96

Pre-Meta-Cognitive Self-Regulation	37	2.50	7.00	4.53	0.84
Post-Meta-Cognitive Self-Regulation	37	2.67	6.50	4.66	0.94
Pre-Motivation Total Scale	37	2.82	6.68	4.70	0.72
Post-Motivation Total Scale	37	3.42	6.58	4.89	0.77

To be able to answer the third research questions, answers given to each open-ended question were analyzed one by one. In order to ensure credibility of the analysis of qualitative data, inter-coder reliability measure was used. For the identification and categorization of the data at the conceptual level, the researchers coded the themes independently and the agreement between the two coders regarding the coding of the data was computed (O'Connor & Joffe, 2020). There was an 84% agreement between coders on 95% of the codes confirming sufficient consistency between researchers (Miles & Huberman, 1994).

Concerning the advantages of the flipped learning experience, initially 35 codes were found, but then this number was reduced to 21 in total, and four themes were formed for the first question in the questionnaire (Table 4). Significant statements that reflect the essence of the experience were given verbatim.

Table 4. Perceived Advantages of Flipped Instruction

Themes (Categories)	Codes	f	%
Convenience	Reviewing unclear points	13	12,1
	Opportunity to revisit material	12	11,2
	Easy note-taking	8	7,5
	Easy-to-follow content on videos	2	1,9
	Location flexibility	2	1,9
	Permanent material	2	1,9
Time Efficiency	Time flexibility	13	12,1
	Effective in-class time	8	7,5
	Effective time management for learning process	5	4,7
Pedagogical Contributions	Comfortable learning atmosphere	9	8,4
	Active learner	6	5,6
	Enhanced learning with pop-up questions	5	4,7
	Autonomous learner	4	3,7
	Collaborative learning	3	2,8
Personalized Learning	Adjusted learning pace	9	8,4
	Adjusted learning route	6	5,6
Total		107	100

A major theme articulated by the participants was related to the convenience of materials. Most of the students mentioned the importance of constant availability of the material and stated that flipped learning enables them to reach materials whenever they want. The following quotes echo this theme.

I can start the videos whenever I want. (Participant 8)

I can reach the material whenever I want. (Participant 14)

It offers me the chance to study in a more comfortable place. (Participant 6)

The lessons are always in the flipped learning app. For example, if a student could not attend the class for some reason, he or she can watch it at home without falling behind. (Participant 16)

Opportunity to revisit the material was another perceived benefit of flipped learning experience. Most of the students explained the advantages of flipped learning in terms of revisiting the materials.

Watching the video again and again is one of the benefits of the flipped learning. (Participant 15)

It offers us chances to watch the video again and again (Participant 20)

Students also mentioned that they take their notes better and explained that they can use other strategies like taking screenshot of the video when there is something important or while searching for something important.

I can take my notes by watching. (Participant 1)

I could pause the videos whenever I want and take notes as much as I want. (Participant 9)

I can get chances to take my notes by stopping or running back the video. (Participant 19)

Being able to start videos whenever I want, take screenshots where I find important and start watching from the subject I want. (Participant 22)

Time Efficiency was another theme that appeared frequently. Students mainly focused on provision of more efficient class time in flipped learning environment.

Since we watched the lessons at home, our content load decreased. (Participant 7)

We have time left for review of the content. (Participant 20)

They also indicated that this model allowed them more time for practice:

Another benefit is that there is a plenty of time for practice. (Participant 21)

We have more time left for practice. (Participant 24)

It allows me to study at a more comfortable and relaxed environment (Participant 8)

The third theme emerging from the written views of learners was the pedagogical contributions of flipped learning. Under this category, comfortable learning environment created by flipped model was the most frequently repeated benefit:

I can understand better because I attend the lesson at home. (Participant 28)

I can watch the videos whenever I want. (Participant 29)

Some students stated that this method allows them to be more responsible for their own learning which might enable them to claim the 'ownership' of their learning:

It is a good method to gain responsibility of learning. (Participant 10)

I think it develops 'independent study' skill. (Participant 13)

Questions that are asked help me learn. (Participant 12)

Some students explained the benefits of the method in terms of collaboration and interaction opportunities. They felt they were more engaged in the learning process in which they can improve their learning performance and increase their knowledge.

There are activities offering more interaction between a student and the teacher or among students. (Participant 27)

It offers collaboration. (Participant 18)

I can take part in the lesson. (Participant 5)

In terms of personalized learning, students mentioned that such an environment allowed them to adjust both their learning pace and their learning route. Many students explained the benefits of learning in a more flexible environment especially when they had difficulties in understanding something:

It offers me chances to understand better by running the video back when I encounter difficulties with a topic. (Participant 11)

I can look at the points that I don't understand again and again. (Participant 1)

It allows me to pause and take notes, watch the places that I couldn't understand as many times as I wanted and rewind whenever I want. (Participant 21)

Another question in the open-ended questionnaire was about the disadvantages/ weaknesses of flipped learning perceived by the students. After the careful examination of written data, 4 themes emerged concerning this question which were technical challenges, content and environment-related challenges, interaction problems, and individual student challenges (see Table 5).

Table 5. Perceived Disadvantages of Flipped Instruction

Themes (Categories)	Codes	f	%
Technical challenges	Problems related to sound and video quality	4	6,4
	Insufficiency of technical infrastructure	2	3,2
Content and Platform-related challenges	Lack of variety in presentation mode	8	12,9
	Lack of reinforcement	8	12,9
	Inconsistency between videos and in-class activities	2	3,2
Interaction Problems	Difficult-to-follow structure	5	8
	Limited in-class time and discussions	4	6,4
	Insufficient teacher facilitation due to poor platform interface	12	19,3
	Limited opportunities for feedback	8	12,9
Individual Student-Related challenges	Collaborative learning	3	2,8
	Lack of motivation	5	8
	Lack of self-discipline	4	6,4
Total		62	100

Some students pointed out the technical challenges as one of the problems related to flipped learning included the limitations related to technical aspects:

The sound of the video is of poor quality. (Participant 25)

Some of the videos are long and difficult to listen to. (Participant 5)

The videos were created through sound recording on the screen which made the method mechanical and inadequate. (Participant 9)

There were also content and platform-related challenges, which turned this process into a somewhat unsatisfactory experience for some learners:

I have some doubts about the retention of the content. (Participant 28)

Students may not understand well. (Participant 8)

It was difficult to follow it from the book as which units belonged to which video was not clear. (Participant 9)

There was no practice after the topics explained. (Participant 2)

It causes distraction after watching long videos. (Participant 11)

I think that the number of the questions in different parts of the video is not sufficient. (Participant 13)

Another set of problems related to flipped learning were attributed to individual learner characteristics such as attention problems, lack of motivation, decreased self-discipline, and as such:

Depending on the environment watched, it causes distraction. (Participant 1)

Sometimes I couldn't feel motivated to watch the videos. (Participant 13)

We have the opportunity to postpone watching the videos, thinking that it is not compulsory. (Participant 4)

I am accustomed to learning in the classroom, so I have encountered adaptation problems. (Participant 28)

As an answer to the question in what ways the flipped instruction could be improved to maximize its potential, three main categories and 14 codes related to these themes emerged from the detailed reading of data (see Table 6).

Table 6. Suggestions by Students to Improve the Flipped Instruction

Themes (Categories)	Codes	f	%
Content-related and instructional improvements	Increasing number of comprehension check questions	4	9,3
	Improving material quality	3	6,9
	Offering more practice opportunities	4	9,3
	Offering Q & A opportunities	3	6,9
	Providing a revision or summary of the materials	2	4,7
	Providing comprehensive instructions	3	6,9
Platform-related improvement	Using flipped learning as a secondary resource	2	4,7
	Improving video/sound quality	5	11,6
	Offering more control options for materials	2	4,7
	Increasing accessibility to materials	3	6,9

	Providing teacher and peer feedback opportunities	4	9,3
Interaction-related improvements	Promoting collaboration and interaction	2	4,7
	Tracking students' motivational and academic progress	4	9,3
	Encouraging participation and attendance	2	4,7
Total		43	100

Three categories emerged from the students' answers to optimize the flipped learning experience: content-related and instructional, platform-related and interaction-related improvements. Content-related and instructional improvements include increasing number of comprehension check questions, improving material quality, offering more practice opportunities, offering Q & A opportunities, providing a revision or summary of the materials, providing comprehensive instructions, using flipped learning as a secondary resource.

The teacher can monitor her/his students every week. (Participant 9)

Whether the videos have been watched or not can be checked every week. (Participant 11)

It should be used as a study aid rather than the main method. (Participant 16)

One part of the lesson can be taught in this way and the other part can be implemented in the classroom. (Participant 26)

In order to attract the students' attention, the teaching in the video can be livelier and more eager. (Participant 5)

It may have been more useful to see more examples in the videos. (Participant 17)

The lack of immediate access to the course instructor while watching the videos and the unavailability of instant interaction features in the platform were listed as the weaknesses of the flipped learning experience. Therefore, students articulated platform-related technical improvements as the second most frequently mentioned improvement suggestion:

If the teacher asks questions in the online environment, s/he can give feedback to the students. (Participant 8)

The quality of sound can be increased (Participant 25)

The videos should include the sound and video, and the slide screen with the teacher's image. (Participant 9)

There should be a part in which the students can ask their questions on the platform. (Participant 31)

Lastly, interaction-oriented improvements were given which consist of promoting collaboration and interaction, tracking students' motivational and academic progress, encouraging participation and attendance.

Students should be encouraged to ask questions. (Participant 23)

The teacher can encourage the students to engage in the lessons. (Participant 27)

The number of the questions in the video can be increased. (Participant 18)

Overall, when the total frequencies are taken into account, students seem to be rather pleased with this learning experience although there are some inherent and external problems which can be easily eliminated with the suggestions provided again by the learners.

Discussion, Conclusion and Implications

Within the changing spectrum of education, flipped model of learning has been recognized globally by many educators to respond to the transformed needs of teachers and learners. To this end, the current study set out to explore the effects of the flipped learning approach on student teachers' motivation and satisfaction levels after receiving one of the departmental obligatory courses in flipped learning model over the course of one semester.

The first research question examined what the motivation and satisfaction levels of learners are upon flipped instruction. The analyses revealed that learners had enhanced motivation levels when the instruction followed a flipped model which provided support to previous studies (e.g. Chang & Hwang, 2018; Davies, Dean & Ball, 2013; Girgin & Cabaroglu, 2021; Pozo-Sanchez et al., 2021), and satisfaction- being in direct relationship with motivation- also proved to be quite high which is again consistent with earlier work (Aguayo Vergara et al., 2019; Enfield, 2013; Gilboy, Heinerichs & Pazzaglia, 2015; McCarthy, 2016). Karaoglan Yılmaz (2021), in particular, found that adding questions into video content and some other support tools into the system led to enhanced course satisfaction which in turn increased engagement and motivation. Likewise, in the current study, students' course satisfaction was quite high, especially satisfaction with the course content, thanks to the inverted learning model offering the learners a flexible and self-paced learning experience.

The second research question concerned whether the flipped learning model had a direct impact on learners' motivational levels and metacognitive self-regulation via measuring these constructs right before and after the flipped instruction period. The results indicated that as a result of being exposed to flipped learning, students showed higher motivation levels towards learning which reveals a positive impact resonating with the previous research such as Lucke, Dunn and Christie's (2017) work where a flipped classroom instructional format demonstrated an increase in students' motivation, engagement and active learning practices.

In our study rather than focusing on learning motivation in general, we explored specific motivation constructs such as intrinsic goal orientation, extrinsic goal orientation, task value, control of learning beliefs, self-efficacy for learning and performance, and meta-cognitive self-regulation. We found out that students' self-efficacy for learning and performance perception increased significantly after the intervention. Although statistically significant findings were not obtained for the other constructs, there was a substantial increase in intrinsic goal orientation, extrinsic goal orientation, control of learning beliefs, and meta-cognitive self-regulation levels. An interesting result, despite being statistically nonsignificant, was the decrease in task value perceptions. Task value beliefs are defined as "judgments of how interesting, useful, and important the course content is to the student" (Garcia & Pintrich, 1996, p.12). In other words, it refers to the degree to which the participants perceive that the academic task is worth pursuing and in the current study, and this belief decreased slightly.

Regarding the third research question, which centers on learners' perceptions of the flipped learning experience, overall, perceived benefits of flipped learning outweigh its perceived drawbacks. The biggest advantage of such instruction lies in its' being convenient and time efficient. Furthermore, the learners seemed to benefit from the opportunities to revisit the materials thanks to its ubiquitous, comfortable, easy to take notes nature. Similar to Sosa Díaz, Guerra Antequera and Cerezo Pizarro's findings (2021), our learners are mostly content with flipped instruction as it allows for the practical application of theoretical contents, and self-

paced learning in learners' comfort zone (Ramirez, 2018; Zainuddin & Perera, 2018). Consistent with the previous works, our students also believed that this learning model enabled individualized learning where they can act autonomously to determine the pace and route of their learning (Wanner & Tanner, 2015; Shyr & Chen, 2018). It was also found to enhance cooperation and collaborative learning among students corroborating Karabulut-Ilgu, Jaramillo Cherrez and Jahren (2018); meanwhile, it was observed to lead to more effective use of class time (Inan, Balakrishnan & Refeque, 2019). Furthermore, through creating an active learning environment (Lucke et al., 2017), it gave the learners the chance to review the unclear points by revisiting the material as much as they want.

Disadvantages were related to the technical challenges and interaction problems originating from the unavailability of an interactive medium in the online platform between the students and the teacher allowing for a spontaneous communication. The students in Fazal and Navarrete's (2019) study were also conservative towards flipped courses in that they leave no room for face-to-face interactions that they were accustomed in traditional classes. Since this type of learning is highly personalized, one of the most occurring themes as a disadvantage was the individual student challenges. Some students experienced difficulty in terms of motivating themselves and self-discipline, namely acting autonomously and self-regulating their learning. This finding lends support to studies revealing that this type of learning, highly dependent on self-regulation abilities, is especially difficult for learners who are accustomed to lecture-centered classes (Hew & Lo, 2018; Hoshang, Hilal & Hilal, 2021; Rasheed, Kamsin & Abdullah, 2020).

Generally, there were positive opinions about the flipped model, therefore comparatively fewer suggestions for improvement were offered by the students. The most frequently stated suggestion was related to enhancing the content and instruction and the least articulated suggestion was in relation to the interaction which implies that the overall satisfaction with the inverted learning in terms of interaction was quite high. Aligning with the opinions of "the flip resisters" (McNally et al., 2017)- students who are unwilling to embrace active methodologies diverting from traditional teaching methods- more teacher-centered adaptations such as offering Q & A opportunities, using flipped learning as a secondary source or providing a summary or revision of the materials were among the given suggestions to improve the model by the participating students.

On the whole, our study revealed that flipped learning can be a motivating, satisfactory and positive experience for college learners. In this sense, our findings provide insights into a variety of pedagogical implications. It is evident that the flipped learning model has the potential to enhance learner motivation and lead to course satisfaction by increasing learners' sense of autonomy and self-regulation of learning. However, there is still some resistance by some learners to adapt to this type of learning, as such in order to fully realize its potential, it is necessary to train and inform the students about more student-centered methodologies. To enable its acceptance by the learners requires persistence and diligence on the part of educators as it is still a relatively under-practiced learning model.

As one of the initial applications of flipped learning model at the institution, we implemented this study with a small number of learners for only one semester without making substantial changes in the flow of lessons. In order to understand the learning gains and the impact of the treatment on students' achievement, a randomized control vs. experimental group-design would lead to safer and sounder claims about the model. Furthermore, contribution of more

participants across different fields of study would make the findings more generalizable. Our study also revealed that the platform is a significant contributor to the success of the flipped learning model, that's why we suggest that the practitioners utilize more user-friendly and interactive platforms in the future. A platform which allows the learners to leave comments or ask questions directly to the lecturer could enhance the learning gains of the intervention.

References

- Abeyssekera, L., & Dawson, P. (2015). Motivation and cognitive load in the flipped classroom: definition, rationale and a call for research. *Higher Education Research & Development*, 34(1), 1-14.
- Aguayo Vergara, M., Bravo Molina, M., Nocetti de la Barra, A., Concha Sarabia, L., & Aburto Godoy, R. (2019). Students' perspective on flipped classroom pedagogical approach in the learning of english as a foreign language. *Revista Educación*, 43(1), 97-113.
- Akçayır, G., & Akçayır, M. (2018). The flipped classroom: A review of its advantages and challenges. *Computers & Education*, 126, 334-345.
- Awidi, I. T., & Paynter, M. (2019). The impact of a flipped classroom approach on student learning experience. *Computers & Education*, 128, 269-283.
- Bhagat, K. K., Chang, C. N., & Chang, C. Y. (2016). The impact of the flipped classroom on mathematics concept learning in high school. *Journal of Educational Technology & Society*, 19(3), 134-142.
- Bergmann, J., & Sams, A. (2012). *Flip your classroom: Reach every student in every class every day* (pp. 120-190). Washington DC: International Society for Technology in Education.
- Brewer, R., & Movahedazarhouli, S. (2018). Successful stories and conflicts: A literature review on the effectiveness of flipped learning in higher education. *Journal of Computer Assisted Learning*, 34(4), 409-416.
- Chang, S. C., & Hwang, G. J. (2018) Impacts of an Augmented Reality-Based Flipped Learning Guiding Approach on Students' Scientific Project Performance and Perceptions. *Computers & Education*, 125, 226-239.
- Chao, C. Y., Chen, Y. T., & Chuang, K. Y. (2015). Exploring students' learning attitude and achievement in flipped learning supported computer aided design curriculum: A study in high school engineering education. *Computer Applications in Engineering Education*, 23(4), 514-526.
- Charmaz K. (2014). *Constructing Grounded Theory*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Chen Hsieh, J. S., Huang, Y.-M., & Wu, W.-C. V. (2017). Technological acceptance of LINE in flipped EFL oral training. *Computers in Human Behavior*, 70, 178-190.
- Chen, Y., Wang, Y., Kinshuk & Chen, N.-S. (2014). Is FLIP Enough? Or Should We Use the FLIPPED Model Instead? *Computers and Education*, 79, 16-27.
- Davies, R. S., Dean, D. L., & Ball, N. (2013). Flipping the classroom and instructional technology integration in a college-level information systems spreadsheet course. *Educational Technology Research and Development*, 61(4), 563-580.
- Enfield, J. (2013). Looking at the Impact of the Flipped Classroom Model of Instruction on Undergraduate Multimedia Students at CSUN. *TechTrends*, 57, 14-27.
- Eryılmaz, M. (2012). Uyarlanabilir içerik ve uyarlanabilir gezinme kullanılan hiperortamların öğrencilerin başarıları doyumları ve bilişsel yüklenmelerine etkisi. *Unpublished doctoral dissertation*. Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Evans, L., Bosch, M. L. V., Harrington, S., Schoofs, N., & Coviak, C. (2019). Flipping the classroom in health care higher education: a systematic review. *Nurse educator*, 44(2), 74-78.
- Evseeva, A., & Solozhenko, A. (2015). Use of flipped classroom technology in language learning. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 206, 205-209.

- Fazal, M. & Navarrete, C. C. (2019). Can flipped learning work in online courses? *Academic Exchange Quarterly*, 23 (4), 1-10.
- Flipped Learning Network. (2014). *The four pillars of F-L-I-P™*. Retrieved from <https://flippedlearning.org/definition-of-flipped-learning/>
- Fulton, K. P. (2012). 10 reasons to flip. *Phi Delta Kappan*, 94(2), 20-24.
- Garcia, T., & Pintrich, P. R. (1996). Assessing students' motivation and learning strategies in the classroom context: The Motivated Strategies for Learning Questionnaire. In *Alternatives in assessment of achievements, learning processes and prior knowledge* (pp. 319-339). Springer, Dordrecht.
- Gilboy, M. B., Heinerichs, S., & Pazzaglia, G. (2015). Enhancing Student Engagement Using the Flipped Classroom. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 47, 109-114.
- Girgin, P., & Cabaroğlu, N. (2021). Web 2.0 Supported Flipped Learning Model: EFL Students' Perceptions and Motivation. *Cukurova University Faculty of Education Journal*, 50(2), 858-876.
- Glaser, B.G., & Strauss, A.L. (1967). *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Chicago: Aldine.
- González-Gómez, D., Jeong, J. S., & Cañada-Cañada, F. (2019). Enhancing science self-efficacy and attitudes of Pre-Service Teachers (PST) through a flipped classroom learning environment. *Interactive Learning Environments*, 1-12.
- Graziano, K. J. (2017). Peer teaching in a flipped teacher education classroom. *TechTrends*, 61(2), 121-129.
- Ha, A. S., O'Reilly, J., Ng, J. Y., & Zhang, J. H. (2019). Evaluating the flipped classroom approach in Asian higher education: Perspectives from students and teachers. *Cogent Education*, 6(1), 1638147.
- Hamdan, N., McKnight, P., McKnight, K., & Arfstrom, K. A. (2013). *A Review of Flipped Learning*. Pearson: Flipped Learning Network.
- Hew, K. F., & Lo, C. K. (2018). Flipped classroom improves student learning in health professions education: a meta-analysis. *BMC medical education*, 18(1), 1-12.
- Hoshang, S., Hilal, T.A. & Hilal, H.A. (2021). Investigating the Acceptance of Flipped Classroom and Suggested Recommendations. *Procedia Computer Science*, 184, 411-418.
- Inan, N. K., Balakrishnan, K., & Refeque, M. (2019). Flipping perceptions, engagements and realities: A case study. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 20(1), 208-222.
- Karabatak, S., & Polat, H. (2019). The effects of the flipped classroom model designed according to the ARCS motivation strategies on the students' motivation and academic achievement levels. *Education and Information Technologies*, 1-21.
- Karabulut-İlgu, A., Jaramillo Cherez, N., & Jahren, C. T. (2018). A systematic review of research on the flipped learning method in engineering education. *British Journal of Educational Technology*, 49(3), 398-411
- Karaoğlan Yılmaz, F. G. (2021). An investigation into the role of course satisfaction on students' engagement and motivation in a mobile-assisted learning management system support flipped classroom. *Technology, Pedagogy and Education*, 1-20.
- Lai, C. L., & Hwang, G. J. (2016). A self-regulated flipped classroom approach to improving students' learning performance in a mathematics course. *Computers & Education*, 100, 126-140.
- Låg, T., & Sæle, R. G. (2019). Does the flipped classroom improve student learning and satisfaction? A systematic review and meta-analysis. *AERA open*, 5(3), 1-17.
- Lincoln I.S. & Guba E. G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Lucke, T., Dunn, P. K., & Christie, M. (2017). Activating learning in engineering education using ICT and the concept of 'Flipping the classroom'. *European Journal of Engineering Education*, 42(1), 45-57.
- McCarthy, J. (2016). Reflections on a flipped classroom in first year higher education. *Issues in Educational Research*, 26(2), 332-350.

- McNally, B., Chipperfield, J., Dorsett, P., Del Fabbro, L., Frommolt, V., Goetz, S., Lewohl, J., Molineux, M., Pearson, A. & Reddan, G. (2017). Flipped Classroom Experiences: Student Preferences and Flip Strategy in a Higher Education Context. *Higher Education*, 73, 281–298.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook* (Second Ed.). Sage Publications.
- O'Connor, C. & Joffe, H. (2020). Intercoder reliability in qualitative research: debates and practical guidelines. *International Journal of Qualitative Methods*, 19, 1-13.
- O'Flaherty, J., & Phillips, C. (2015). The use of flipped classrooms in higher education: A scoping review. *The Internet and Higher Education*, 25, 85-95.
- Pintrich, P. R., Smith, D. A., Garcia, T. ve McKeachie, W. J. (1991). A manual for the use of the Motivated Strategies for Learning Questionnaire (MSLQ). *National Center for Research to Improve Postsecondary Teaching and Learning*. Michigan: The University of Michigan.
- Pozo-Sanchez, S., Lopez-Belmonte, Fuentes-Cabrera, A., & Lopez-Nunez, J. (2021). Twitch as a technopedagogical resource to complement the flipped learning methodology in a time of academic uncertainty. *Sustainability*, 13(9), 1-13.
- Prince, M. (2004). Does active learning work? A Review of the Research. *Journal of Engineering Education*, 93(3), 223–231.
- Rasheed, R.A., Kamsin, A. & Abdullah, N. (2020). Challenges in the Online Component of Blended Learning: A Systematic Review. *Computers & Education*, 144, 1-17.
- Robinson, C. D., Scott, W., Gottfried, M. A. (2019). Taking it to the next level: A field experiment to improve instructor-student relationships in college. *AERA Open*, 5(1), 1–15.
- Shih, W. L., & Tsai, C. Y. (2017). Students' perception of a flipped classroom approach to facilitating online project-based learning in marketing research courses. *Australasian Journal of Educational Technology*, 33(5), 32-49.
- Shyr, W. J., & Chen, C. H. (2018). Designing a technology-enhanced flipped learning system to facilitate students' self-regulation and performance. *Journal of Computer Assisted Learning*, 34(1), 53-62.
- Simonson, S. R. (2017). To flip or not to flip: What are the questions? *Education Sciences*, 7(3), 71, 1-10.
- Sosa Díaz, M.J., Guerra Antequera, J. & Cerezo Pizarro, M. (2021). Flipped Classroom in the Context of Higher Education: Learning, Satisfaction and Interaction. *Education Sciences*, 11, 416, 1-17.
- Tse, W. S., Choi, L. Y., & Tang, W. S. (2019). Effects of video-based flipped class instruction on subject reading motivation. *British Journal of Educational Technology*, 50(1), 385-398.
- Xiu, Y. & Thompson, P. (2020). Flipped University Class: A Study of Motivation and Learning. *Journal of Information Technology Education*, 19, 42-63.
- Wanner, T. & Palmer, E. (2015). Personalising Learning: Exploring Student and Teacher Perceptions about Flexible Learning and Assessment in a Flipped University Course. *Computers & Education*, 88, 354–369.
- Yilmaz, R. (2017). Exploring the role of e-learning readiness on student satisfaction and motivation in flipped classroom. *Computers in Human Behavior* 70, 251–260.
- Zimmerman, B. J., & Schunk, D. H. (Eds.). (2011). *Handbook of Self-Regulation of Learning and Performance*. New York, NY: Routledge.

AHP Yöntemi ile Ağırlıklandırılan Kriterlerle Veri Zarflama Analizi ve Bir Uygulama^a

Abdulkerim GÜLER^{b, c}, Hüdaverdi BİRCAN^d, Adem BABACAN^e

Özet

İnsanların hayat kalitesinde, refahı arttırmada ve korumada büyük öneme sahip olan sağlık hizmetlerinin seviyesi ülkelerdeki gelişmişlik düzeylerinin önemli bir göstergesi durumundadır. Bu çalışmada, sağlık hizmeti sunan Türkiye'deki devlet üniversitesi hastanelerindeki etkinliğin ölçülmesi hedeflenmiştir. Hastanesi olan devlet üniversitelerinde yapılan ikili karşılaştırmalar ile Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemi kullanılarak girdi ve çıktılar ağırlıklandırılmıştır. Daha sonra Veri Zarflama Analizi/VZA ile hastanelerin etkinliği ölçülmüştür. Çalışmada 35 devlet üniversitesi hastanesi karar verme birimi olarak kullanılmıştır. Ağırlıklı girdi yönelimli CCR modelinde 9 adet üniversite hastanesinin etkin olduğu, ağırlıklı girdi yönelimli BCC modelinde 11 adet üniversite hastanesi etkin olduğu sonucuna varılmıştır. Ağırlıklı çıktı yönelimli CCR modelinde 9 adet üniversite hastanesinin etkin olduğu, ağırlıklı çıktı yönelimli BCC modelinde 11 adet üniversite hastanesinin etkin olduğu sonucuna varılmıştır. Ağırlıklı VZA sonuçlarına göre bazı üniversite hastanelerinin etkin olmama sebeplerinden birisi ameliyat sayılarının az olmasıdır. Girdileri fazla olduğu hâlde etkin olmayan olarak değerlendirilen bazı üniversite hastanelerinin etkin olmama sebebinin, ortaya koydukları çıktılarının az olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler

Sağlık Hizmetleri
Etkinlik
Kriter Ağırlıklandırma Yöntemi
Veri Zarflama Analizi

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 05.01.2022
Kabul Tarihi: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1053812

Data Envelopment Analysis with Weighted Criteria by AHP Method and an Application

Abstract

Health services which have a high significance in ensuring and protecting welfare in human life and quality of life are an important indicator of the level of development in countries. In this study, it is purposed to measure the efficiency of the state university hospitals which provide Health Services in Turkey. Inputs and outputs were weighted by using the AHP method. Then, Data Envelopment Analysis was used to determine the efficiency of the hospitals. 35 State university hospitals' data were used as the decision-making unit. It was concluded that 9 university hospitals were effective in the weighted input-oriented CCR model and 11 university hospitals were effective in the weighted input-oriented BCC model. It was evaluated that 9 university hospitals were efficient in the weighted output-oriented CCR model and 11 university hospitals were effective in the weighted output-oriented BCC model. According to the weighted DEA results, one of the reasons why some university hospitals are not effective is the low number of surgeries. In addition, it can be said that the reason why a few university hospitals are evaluated as ineffective even though their inputs are high are ineffective because of their low output.

Keywords

Health Services
Efficiency
Criterion Weighting Method
Data Envelopment Analysis

About Article

Received: 05.01.2022
Accepted: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1053812

^a Bu makale "Farklı Kriter Ağırlıklandırma Yöntemleri ile Veri Zarflama Analizi: Türkiye'deki Devlet Üniversitesi Hastanelerinde Uygulama" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

^b İletişim yazarı: aguler@cumhuriyet.edu.tr

^c Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, ORCID : 0000-0003-4220-918X

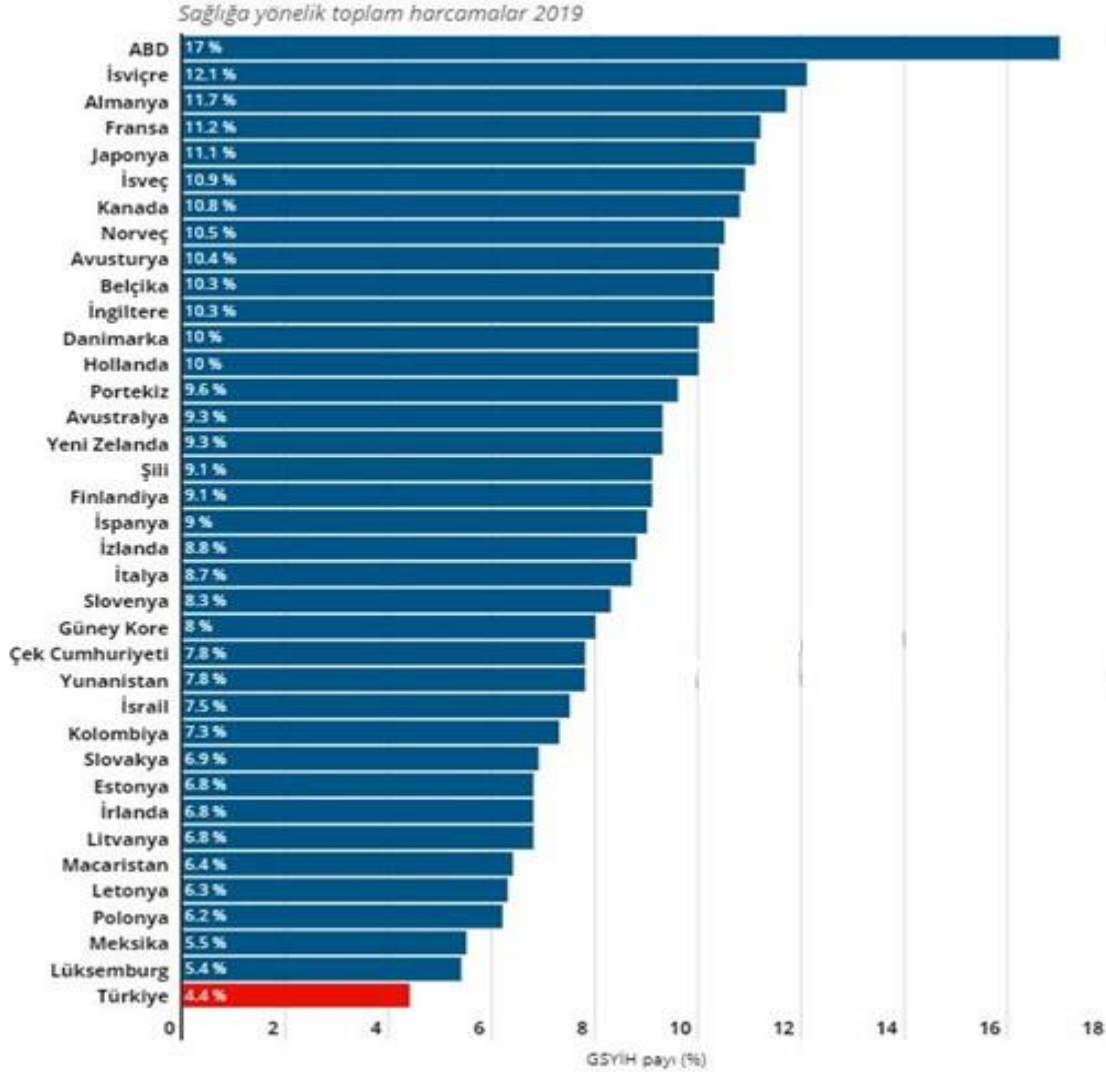
^d Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0002-1868-1161

^e Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, ORCID: 0000-0002-7349-7033

Giriş

Sağlık hizmetleri, kişi, aile ve toplumun sağlıklarının koruma altına alınması, geliştirilmesi, hastaların tedavi edilmesi ve tedavi edilen hastaların sonraki hayatlarını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmelerini sağlamaktır. Bu hedefle sağlık kuruluşları tarafından yapılan çalışmalara sağlık hizmetleri denir (Sağlık Hizmetleri ve Personel Yönetimi, 2015).

Sağlık hizmetlerine ülkelerin yaptığı harcamalar saülük sektörünün gelişmesine katkı sağlamaktadır. Şekil 1’de 2019 yılında OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) ve ülkemizde sağlık harcamalarının durumunu göstermektedir.

Şekil 1. OECD Ülkeleri ve Ülkemizde Sağlık Harcamalarının Durumu

Kaynak: OECD Raporu (2019).

Şekil 1’e bakıldığında, Amerika Birleşik Devletleri'nin 2019'da Gayri Safi Yurt İçi Hasılasını(GSYİH) en fazla sağlık hizmetine harcadığını ve bir sonraki en yüksek sağlık hizmeti harcama ülkesi olan İsviçre'nin GSYH'sinin yaklaşık % 11,2'sini harcadığı görülmektedir. Almanya, Fransa ve Japonya GSYH'sinin % 11'ine yakın harcama yaparken,

Meksika, Lüksemburg ve Türkiye de dahil olmak üzere bazı ülkeler sağlık hizmetlerine GSYH'sinin %6'sından daha azını (% 4,4 olarak) ayırmıştır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Türkiye'de 1990 yılında 144 dolar olan sağlık harcaması, 2015 yılında 1063 dolara yükselmiştir. Türkiye son yıllarda, kişi başına sağlık harcamalarında yıllar itibariyle artan bir seyir izlemiştir. Türkiye'nin OECD ülkelerinin sağlık harcamasına ulaşması için daha çok sağlık harcaması ayırması gerekmektedir. 2018 yılında Türkiye sağlık harcamaları %4,2 iken, 2019 yılında bu oran %4,4'e yükselmiştir. Son yıllarda sağlık alanına ayrılan harcamalar git gide artmaktadır.

Küreselleşme politikaları doğrultusunda sağlık hizmetleri veren kurumlar da çağdaş işletme anlayışına yönelmeleri gerekmektedir. Rekabet ortamı şartları göz önünde bulundurularak kurum yöneticileri, üretilen çıktının kalitesinde, çıktıyı satın alana hizmette, üretimde emeği geçenlerin iş doyumuna ulaşmasında, hizmet verilen pazara cevap vermede, işletmenin esnek olmasında ve yenilik-farklılaşmada en iyiye ulaşmanın yollarını aramaya itmiştir. Bu yollar başarının anahtar kelimeleridir. Başarmanın içerisinde ise sektörde en iyi olmak günümüzde aranan şart olmaya başlamıştır. Sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmenin yolu aynı sektörde bulunanlar içerisinde en iyi olma işlevi içinde bulunmaktır. Bu kavramlar ışığında organizasyon yöneticilerinin dikkati performans kavramına yönelmiştir. Bu sebeple performans ölçmeye ve denetlemeye yönelik sistemlerin geliştirilmesi ve uygulaması çabaları artmaktadır. Başlangıçta performansın yalnızca bir bileşeni olan verimlilik ile verimliliği tanımlamak, ölçmek ve arttırmak üzerine çalışmalar yapılmıştır. Sonraları performans diğer boyutları ile dikkat çekmiştir. Bu boyutlardan en önemlisi bu çalışmada incelenecek ve uygulaması yapılacak olan etkinlik analizidir. Bu yaklaşımlar genel olarak üretim fonksiyonunun sınır yorumlarını esas alan ölçme modelleridir. Bu modeller Veri Zarflama Analizi (VZA), Stokastik Sınır Üretim Fonksiyonu Tekniği ve Malmquist Toplam Faktör Verimliliği İndeksleridir (Babacan, 2006).

Hem özel hem de devlet hastanelerinin etkinlik düzeylerinin artırılması için azaltılması gereken girdi veya arttırılması gereken çıktı miktarlarının neler olduğunun belirlenmesi gerekir. Bu kaynağın ne kadar verimli kullanıldığının bilinmesi ve sayıları git gide artan diğer sağlık kuruluşlarında verimliliklerinin belirlenmesi için performanslarının ölçülmesi gerekmektedir (Bayraktutan ve Pehlivanoglu 2012).

Bu çalışmada kullanılan VZA, literatürde karar verme birimleri (KVB) olarak adı geçen birbiri ile eş girdi kullanarak benzer çıktıları üreten kurum ve kuruluşları karşılaştırarak görelî etkinlik analizi yapabilen firmalar arası karşılaştırma modeli olarak da bilinen bir analiz yöntemidir. Çalışmada VZA yöntemine ek olarak çok kriterli karar verme yöntemi olarak Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) kullanılmıştır. VZA'da kullanılan girdi ve çıktı kriterleri AHP ile ağırlıklandırılmıştır.

Literatür Taraması

Veri Zarflama Analiziyle ilgili literatürde birçok çalışma mevcuttur. Literatür taramasında Veri Zarflama Analizi ve Hastaneler ilgili bazı çalışmalar olmak üzere özet olarak incelenmiştir.

Gerçekleştirilen ilk VZA uygulamasında Charnes A., Cooper W., Rhodes E. 1978 yılında Amerika Birleşik Devletlerindeki (ABD) devlet okulların verimliliklerini VZA yöntemiyle

ölçmeyi amaçlamışlardır. VZA önceleri “program follow through” olarak adlandırılmıştı. Çalışmalar devam ederken 1957 yılındaki Farrel’in “The Measurement of Productivite Efficiency” çalışması Cooper’ın dikkatini çekince Charnes A., Cooper W., Rhodes E. tarafından çalışma genişletilerek etkinlik ölçümü için VZA başarı ile uygulandı. Projenin detayları Charnes A., Cooper W., Rhodes E. Tarafından 1981 yılında tamamlandı (Cooper, 1999).

Grosskopf ve Valdmanis yaptıkları çalışmada hastanelerin performansını VZA yöntemiyle ölçmüşlerdir (Grosskopf ve Valdmanis, 1987). Kavuncubaşı ve Ersoy, yaptıkları çalışmada Sağlık Bakanlığı’na bağlı 350 hastanenin etkinlik seviyelerini ölçmüşlerdir. Buna göre bu hastanelerin büyük çoğunluğu %82,3 teknik açıdan verimsiz olduğunu, %17,7’sinin ise verimli olduğunu tespit etmişlerdir (Kavuncubaşı ve Ersoy, 1995). Kavuncubaşı, yaptığı çalışmada çalışmanın örneklemindeki 75 SSK hastanelerinin etkinlik seviyesini ölçmüştür. Buna göre SSK hastanelerinin %53’ünün etkin, %47’sinin ise etkinlik sınırının altında olduğunu tespit etmiştir (Kavuncubaşı, 1996).

Şahin, yaptığı çalışmada Türkiye’de Sağlık Bakanlığına bağlı hastanelerin karar birimi olarak illere göre göreceli teknik verimlilik düzeylerini hesaplayarak ve elde edilen bulgular ışığında verimsiz olan illerin verimsizlik kaynaklarını analiz etmiştir. Çalışmasında ölçeğe göre sabit getiri (CRS) modelinde illerin etkinlik seviyelerinin %82,5 olduğu ve ölçeğe göre değişken getiri (VRS) modelinde ise %55 olduğunu tespit etmiştir (Şahin, 1998).

Al-Shammari, yaptığı çalışmada çeşitli girdi ve çıktılarla Ürdün’deki hastanelerin etkinlik seviyesini %53 olduğunu tespit etmiştir (Al-Shammari, 1999).

Gruca ve Nath (2001), yaptıkları çalışmada veri zarflama analizini kullanarak Ontario’daki tek ödeme sistemine sahip toplum hastanelerinin göreceli teknik etkinliğini ölçmüşlerdir. Buna göre hastanenin mülkiyet yapısı, büyüklük ve yerleşim yeri ile etkinlik düzeyi arasında ilişki olduğu sonucuna varmıştır.

Gülcü vd. (2004), yaptıkları çalışmada devlet hastanelerinde 1998-2001 yıllarında gerçekleşen verimliliği ölçme amacıyla hazırlanmışlardır. Devlet hastanelerinin yapı ve süreçleri, yönetim ve organizasyon ilkeleri bakımından değerlendirilmiştir.

Yeşilyurt (2007), yaptığı çalışmada veri zarflama analizi ile Türkiye’de farklı kurumlara bağlı olan 55 eğitim ve uygulama hastanelerinde etkinlik ölçmüştür. Sonuç olarak, Sağlık Bakanlığı, Devlet Üniversitesi Hastaneleri, Özel veya Vakıf Üniversitelerine bağlı Hastaneler SSK Hastaneleri ve Özel Hastaneler arasında etkinlik yönünden farklılıklar tespit edilmiş, özel hastaneler tam etkin ve SSK hastaneleri ise etkinlik derecesinin yüksek düzeyde olduğu anlaşılmıştır.

Temür ve Bakırcı (2008), yaptıkları çalışmada Türkiye’de Sağlık Bakanlığına bağlı 81 ilde 846 devlet hastanelerinin 2003-2006 yılları itibariyle performanslarının değerlendirmesini yapmışlardır. VZA’nın sunduğu imkânlar dâhilinde ayrı ayrı modeller (CCR ve BCC) kullanılarak ölçeğe göre sabit ve değişken getiri durumlarına göre hastaneler, iller ve bölgeler bazında değerlendirilme yapmışlardır.

Özcan (2008), Çakmak vd. (2009), Şahin (2009), Bayraktutan vd. (2010), Beylik ve Pekcan (2012), Gülsevin ve Türkan (2012), Bal ve Bilge (2013), Söyler ve Koç (2014), Yiğit (2016), Karadayı vd. (2017), Şenol ve Gençtürk (2017), Güler vd. (2017), Çınaroğlu (2018), Çayırtepe ve Kavak (2020), Zhang vd. (2020), Kar ve Demireli (2021) devlet hastaneleri etkinliklerini çalışmışlardır.

Sezen ve Gök (2009), Öztürk (2009), Ayanoğlu vd. (2010), Özata ve Sevinç (2010), Bircan (2011), Aytekin (2011), Bilsel ve Davutyan (2014), Çalışkan ve Girginer (2016), Karaman Keskin vd. (2017), yaptıkları çalışmalarda Türkiye'deki hastanelerin ve sağlık ocaklarının verimliliklerinin çalışmışlardır.

Yöntem

Bu çalışmada, Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden AHP yöntemiyle Veri Zarflama Analizinin girdi ve çıktıları ağırlıklandırılarak Türkiye'deki devlet üniversitesi Hastanelerinde etkinlik ölçümü için Veri Zarflama Analizi yapılmıştır.

Hastaneler ile ilgili Veri Zarflama Analizi ile yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Fakat bu çalışmayı diğerlerinden ayıran önemli özellik, Veri Zarflama Analizinin girdi ve çıktıların AHP Yöntemi ile ağırlıklandırılarak kullanılmasıdır.

Çalışmada sağlık sektöründe VZA'da kullanılan kriterler dikkate alınmış ve üniversite hastanesinde görev yapan konusunda uzman görüşleri ile birlikte değerlendirilerek girdi sayısı 10 ve çıktı sayısı 8 olarak belirlenmiştir.

VZA'da kullanılacak girdi ve çıktıların belirlenmesinde, Türkiye'deki devlet üniversitesi hastanesinde görev yapan uzmanlara kriterlerin ikili karşılaştırmalarının yapılması istenmiştir. Daha sonra girdi ve çıktılar Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden AHP Yönteminde ağırlıklandırıldıktan sonra VZA uygulanmıştır.

Türkiye'de faaliyet gösteren 50 üniversite hastanesinden analize elverişli verilere sahip 35 üniversite hastanesi karar verme birimi olarak belirlenmiştir. Bu sayı çalışmada kullanılan girdi ve çıktı sayısının toplamı olan 18 sayısından büyüktür. Norman'a göre, kullanılacak girdilerin ve çıktıların sayısının çokluğuna bağlılığıyla birlikte deneyimler sonucunda karar verme birimi sayısının en az 20 olması gerektiğini belirtmiştir (Norman ve Stoker 1991). Ayrıca Sherman'a göre, girdilerin ve çıktıların sayılarının toplamı, karar birimi sayısından az olmalıdır (Sherman, 1984). Kullanılan girdi, çıktı sayısı ve Karar Verme Birimleri sayısı literatürde geçen sayılarla uyusmaktadır.

VZA yöntemi ile analiz edilmesi aşamasında, çoklu girdi ve çıktıları analiz edebilen Frontier Analyst bilgisayar programı kullanılmıştır.

Veri Zarflama Analizi (VZA)

Veri Zarflama Analizi (Data Envelopment Analysis (DEA)), doğrusal programlama kuramının ilkelerine dayanan ve literatürde yer alan ismi "Decision Making Units (DMU)" olan karar verme birimlerinin (KVB) göreceli verimliliğini açıklamak için oluşturulmuş parametrik olmayan bir yöntemdir. VZA'da "Karar Verme Birimi" teriminde, aynı girdileri benzer çıktılara dönüşmesini sağlamakla mükellef kuruluşlardır. Bu tanım içerisine şirketler, organizasyonlar, şirket içi bölümler, ülkeler vs. sayılabilmektedir (Depren,2008:17). Veri Zarflama Analizi (VZA), değerlendirilebilen tüm verilerin veya özelliklerin performanslarını temsil eden gözlemleri değerlendirmek için bir "sınır" belirleyerek gözlemleri "zarflama" biçiminden dolayı bu adı almıştır (Cooper, Seiford & Tone, 2006). VZA, girdi ve çıktı değişkenlerine dayalı olarak bir dizi KVB'nin etkinlik sınırını deneye dayalı olarak tanımlar. VZA, yaygın olarak kullanılan, girdi ve çıktıların ortak bir birim ile ifade edilemediği durumlarda etkinlik ölçümünün yapılmasına imkan sağlar.

VZA, toplam faktör verimliliği esasına dayanmaktadır. m adet girdi kullanılarak, s adet çıktı üreten bir karar verme birimi (k) için toplam faktör verimliliği şu şekilde formüle edilebilir (Charnes & Cooper, 1962);

$$\frac{\sum_{r=1}^s u_{rk} Y_{rk}}{\sum_{i=1}^m v_{ik} X_{ik}} \quad (1)$$

Yukarıdaki formülde;

Y_{rk} ($r = 1, \dots, s$) : Karar biriminin ürettiği çıktı miktarını,

X_{ik} ($i = 1, \dots, m$) : Karar biriminin kullandığı girdi miktarını,

u_{rk} ($r = 1, \dots, s$) : Karar biriminin çıktılara verdiği ağırlık katsayısını,

v_{ik} ($i = 1, \dots, m$) : Karar biriminin girdilere verdiği ağırlık katsayısını simgelemektedir.

Karar verme birimi k ağırlıklarını diğer karar birimleri de bu seçilen ağırlıkları kullandığı zaman etkinlikleri 1'in üzerine çıkmayacak şekilde seçilmelidir. Aksi takdirde karar birimi k etkinlik değeri olarak 1'i yakalarken diğer bazı karar birimleri 1'in üzerinde etkin olmaktadır (Charnes & Cooper, 1962).

Bu kısıt;

$$\frac{\sum_{r=1}^s u_{rk} Y_{rj}}{\sum_{i=1}^m v_{ik} X_{ij}} \leq 1 ; j=1, \dots, n \quad (2)$$

biçiminde ifade edilmektedir.

Daha sonra, karar birimi k tarafından kullanılan girdilerin ve çıktıların ağırlıklarının negatif olamayacağı kısıtı ise;

$$u_{rk} \geq 0 ; r = 1, \dots, s \quad (3)$$

$$v_{ik} \geq 0 ; i = 1, \dots, m \quad (4)$$

Şeklinde ifade edilmektedir. Denklem (2) deki ifade doğrusal programlama modeline dönüştürüp Simplex Yöntemiyle çözülebilmektedir (Charnes & Cooper, 1962).

CCR ve BCC Modelleri

CCR modeli ilk olarak 1978'de Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından önerilmiştir.

Aşağıda, her bir karar verme birimi (KVB) için, ağırlıklı sanal girdi ve sanal çıktı oluşturulmuştur;

$$\text{Sanal Girdi} = v_1 x_{10} + \dots + v_m x_{m0} \quad (5)$$

$$\text{Sanal Çıktı} = u_1 y_+ + \dots + u_s y_{s0} \quad (6)$$

Burada v_i ve u_i ağırlıkları ve x_{m0} ve y_{s0} sırası ile gözlemlenmiş girdiler ve çıktıları göstermektedir.

Daha sonra, orantıyı maksimize etmek için doğrusal programlama kullanılarak ağırlıklar belirlenmeye çalışılmıştır;

$$\text{Max ; (Sanal Çıktı)/(Sanal Girdi)} \quad (7)$$

Bu oranın en büyük olması amaçlanmaktadır. Ağırlıklar karar vericiden karar vericiye göre değişme gösterebilmektedir. Buradaki sanal ifadesinden kasıt, ağırlıkların gözlenmiş değil de, türetilmiş olduğudur.

Ölçeğe göre değişken getiri modeli olarak adlandırılan BCC modeli ise ilk olarak 1984 yılında, Banker, Charnes ve Cooper tarafından CCR modellerindeki ölçeğe göre sabit getiri varsayımını ortadan kaldırmak ve ölçeğe göre değişken getiri altında etkinlik analizi yapmak üzere ortaya konmuştur (Tütek vd. 2016: 237).

BCC modelinin üretim olanakları kümesi P_b ile gösterilmektedir. P_b kümesi, P_c kümesinin alt kümesidir;

$$P_b = \{(x, y) | x \geq XY, y \leq Y\lambda, \sum_{j=1}^n \lambda = 1, \lambda \geq 0\} \quad (8)$$

şeklinde ifade edilmektedir (Tone, 2001).

Veri Zarflama Analizinde, çıktıların bir (s x n) boyutlu Y matrisi ve girdilerin bir (m x n) boyutlu X matrisi tarafından temsil edilen özel bir veri kümesinin etkinlik analizinin yapılması aşamasında bir model seçimi göz önüne alınmaktadır. X_j ve Y_j sırasıyla bir karar verme birimi için, girdi ve çıktı vektörlerinin değerini göstermektedir. Parça yönünde doğrusal sınırlama yüzeyini göz önüne alan modellerde ölçeğe göre sabit getiri (Constant Return to Scale; CRS) veya ölçeğe göre değişken getiri (Variable Return to Scale; VRS) olabilen dönüşlere göre ileriye doğru sınıflandırılabilir.

Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri (ÇKKV)

Karar vermeyi en basit şekliyle alternatiflerden birinin seçilmesi şeklinde tanımlayabiliriz. Bu tanımı biraz daha genişletirsek karar vermenin tanımı "Karar verme, belirli bir hedefe ulaşmada çeşitli alternatiflerin belirlenmesi ve bunlardan en etkilisinin seçilmesi işlemi" şeklinde tanımlayabiliriz (Stoner & Freeman, 1989).

ÇKKV Yöntemleri ile alakalı doğrudan veya dolaylı bir şekilde birden fazla çalışma yapılmıştır. ÇKKV Yöntemlerinin çözümünde en dikkat edilmesi gereken aşamalardan birisi de kriterlerin öneminin belirlenmesi sürecidir. Bu süreçte kriter önemlerinin belirlenmesi, bazı ÇKKV Yöntemlerinde direkt ilgili yöntemce yapılırken, bazılarında ise karar vericiler tarafından yapılmaktadır. Bu durumda kriter önemlerini belirtmek için geliştirilmiş birden fazla kriter ağırlıklandırma yöntemleri bulunmaktadır (Zardari, Ahmed, Shirazi & Yusop, 2014).

Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) Yöntemi

Literatürdeki birçok noktada, Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP), özellikle birçok kritere uyulması gerektiğinde, daha basit ve daha güvenli bir prosedür olarak belirtilmektedir. İkili karşılaştırma yapılması, değerlendirme yapan kişilerin soruya konsantre olmasını sağlar ve tercih bilgisini etkileme olasılıklarını makul bir şekilde sınırlar (Lütters & Staudacher, 2008).

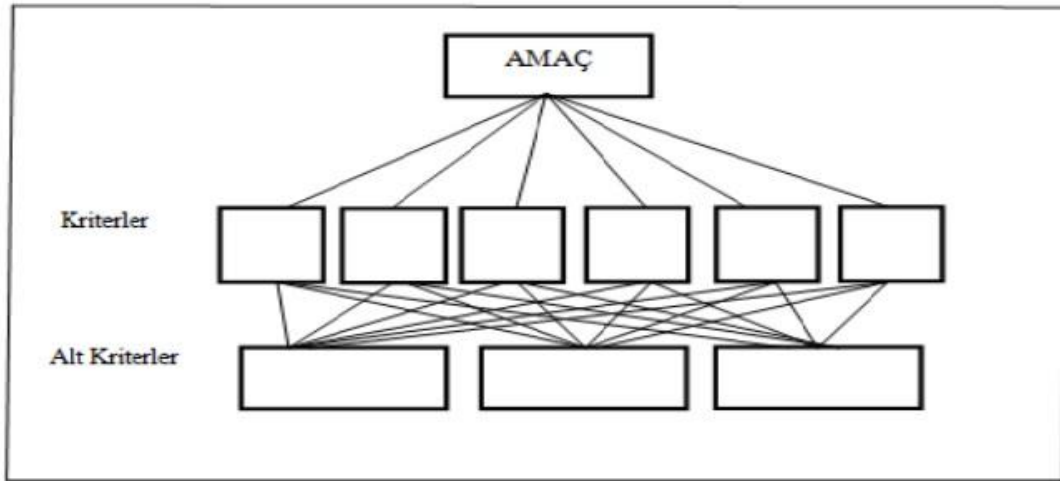
Kriter puanlanması yapılırken sadece temel aritmetik işlemler kullanılırken, AHP yöntemi bir matris çarpım zincirine dayanmaktadır. İkili karşılaştırmalar, sıralamayı daha güvenli hale getirir, çünkü bu daha bireysel kararlara dayanır. Bu karşılaştırmalar, AHP'de;

$$d = n(n - 1)/2 \quad (9)$$

formülüyle bulunur (burada d karar sayısını, n ise kriter sayısını gösterir).

Örneğin; AHP’de 6 kriter için ikili karşılaştırma yapılmak istendiğinde, 15 ikili karşılaştırma yapısı (Kögel, 2012). AHP yöntemiyle problemlerin çözümünde izlenilecek aşamalar şu şekilde özetlenebilir (Saaty, 1990):

1. Aşama: İlk önce karar problemi iyi bir biçimde açıklanarak ortaya konulmaktadır.
2. Aşama: Daha sonra ele alınan problem, belli kriterlerden, eğer varsa alt kriterlerden ve alternatiflerden oluşan bir hiyerarşik yapı biçimde ifade edilmektedir. Hiyerarşi oluşturabilmek için ilk aşamada karar verme problemi tanımlanmalıdır. Karar verme probleminin tanımlanması için seçenekler saptanarak işe başlanır. Bu saptama sonucunda kararın kaç sonuç üzerinden değerlendirileceği belirlenmiş olur. Bu işlemden sonra seçenekleri etkileyen ana kriterler saptanır. Ana kriterlerin alt kriterleri, varsa daha alt kriterleri hiyerarşik düzene uygun şekilde tespit edilerek işleme devam edilir. (Forman & Selly, 2001). Problem ortaya konulurken mümkün olduğunca detaylara inilmelidir. Ancak detaya inme elemanlarda değişiklik yapıldığı zaman, duyarlılığı kaybettirecek sınırdan olmamalıdır (Saaty, 1990: 9–26). Bu açıdan kriterlerin ikili karşılaştırmalarının doğru, tutarlı ve etkin yapılabilmesi oldukça önemli bir noktadır. Alternatifler hiyerarşinin en alt seviyesinde yer alır (Braunschweig & Becker, 2004). Bu durum aşağıda Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Analitik Hiyerarşi Modeli (3 Seviyeli) Kaynak: (Saaty & Vargas, 2001).

3. Aşama: Hiyerarşik yapının belirlenmesinden sonra, kriterler ve alternatifler uzmanlar tarafından ikili olarak karşılaştırılmaktadır. Bu karşılaştırma için Saaty tarafından Tablo 1’de önerilen 1-9 önem skalası kullanılmaktadır (Saaty, 1990):

Tablo 1. Saaty’nin Önem Skalası

Önem Düzeyi	Tanım	Açıklamalar
1	Eşit Önemli	İki aktivite amaca eşit oranda hizmet etmektedir.
3	Zayıf Önemli	Tecrübe ve yargılar, zayıf olarak iki aktiviteden biri lehinedir.
5	Kuvvetli Önemli	Tecrübe ve yargılar, kuvvetli olarak iki aktiviteden biri lehinedir.

7	Çok Kuvvetli Önemli	Tecrübe ve yargılar, çok kuvvetli olarak iki aktiviteden biri lehinedir.
9	Aşırı Derece Önemli	Kanıtlar bir aktivitenin diğerinden olabilecek en yüksek seviyede üstün olduğu yönündedir.
2,4,6,8	Ara Değerler	Yukarıdaki değerler arasında kararsız kalındığı durumlarda kullanılacak değerler

Kaynak: Saaty, 1990.

4. Aşama: Bu aşamada, ikili karşılaştırma matrislerinin tutarlılık oranları kontrol edilmektedir. İlk önce Eşitlik (10) kullanılarak tutarlılık indeksi hesaplanır.

$$CI = \frac{\lambda_{max} - n}{n - 1} \quad (10)$$

Tutarlılık oranının belirlenebilmesi için karar alternatiflerinin sayısına karşılık gelen RI değeri bulunur. RI değerleri Tablo 2'de gösterilmektedir (Saaty, 2013). Daha sonra, Eşitlik (11) ile tutarlılık oranı hesaplanmaktadır.

$$CR = CI/RI \quad (11)$$

CR < 0,10 olduğunda karar matrisi tutarlıdır denir. CR > 0,10 olduğunda ise karşılaştırma matrisi tekrar gözden geçirilmelidir ve matrisin tutarlı hale getirilmesi amacıyla gereken düzeltmeler yapılmalıdır (Saaty & Vargas, 2001).

Tablo 2. Rassal İndeks Tablosu

Rassal İndeks															
n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
RI	0	0	0,58	0,9	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49	1,51	1,48	1,56	1,57	1,59

Kaynak: (Saaty, 1990)

Analiz

VZA'nın uygulama kısmında öncelikle karar verme birimleri belirlenmiştir. Buna göre Türkiye'deki devlet üniversitesi hastaneleri karar verme birimleri olarak belirlenmiştir.

Çalışmada Türkiye'de faaliyet gösteren 35 üniversite hastanesinin 2019 yılı verileri kullanılmıştır. Analize dahil edilen üniversite hastaneleri ve kodları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Üniversite Hastaneleri ve Kodları

KOD	Üniversite Hastaneleri	KOD	Üniversite Hastaneleri
A1	Dokuz Eylül Üniv.	A19	Çukurova Üniv.
A2	Bursa Uludağ Üniv.	A20	Dicle Üniv.
A3	Çanakkale 18 Mart Üniv.	A21	Düzce Üniv.
A4	Fırat Üniv.	A22	Ege Üniv.
A5	Gaziantep Üniv.	A23	Erciyes Üniv.
A6	Harran Üniv.	A24	Hacettepe Üniv.
A7	K.Maraş Sütçü İmam Üniv.	A25	İnönü Üniv.

A8	Bozok Üniv.	A26	Hatay M.Kemal Üniv.
A9	Kafkas Üniv.	A27	Ondokuz Mayıs Üniv.
A10	KATÜ Üniv.	A28	Trakya Üniv.
A11	Aydın Adnan Menderes Üniv.	A29	Van Yüz. Yıl Üniv.
A12	Eskişehir Osmangazi Üniv	A30	Zonguldak BE Üniv.
A13	Sivas Cum. Üniv.	A31	Pamukkale Üniv.
A14	Akdeniz Üniv.	A32	Necmettin Erbakan Üniv.
A15	Ankara Üniv. İbn-İ Sina	A33	Gazi Üniv.
A16	Ankara Üniv. Cebeci	A34	İst. Üniv. Cerrahpaşa
A17	Atatürk Üniv.	A35	İst. Üniv. Tıp Fak. Has.
A18	Balıkesir Üniv.		

Bu üniversitelerden elde edilen veriler Tablo 4 ve 5'te verilmiştir. Bu çalışmada kullanılan verilerin temin edilmesinde, Sağlık Bakanlığı verilerinden, Yükseköğretim Kurumu (YÖK) verilerinden, üniversitelerce yayımlanan 2019 yılı idare faaliyet raporlarından yararlanılmıştır.

Tablo 4. Üniversite Hastaneleri Girdileri

Alternatifler	ARGE	TG	İPS	YS	HSS	PS	DS	DÖÜS	AHAGS	DSPS
A1	0,0378	359602000	302	1131	35	298	97	25	769	1177
A2	0,0270	304240000	134	896	47	160	79	9	610	1285
A3	0,0222	180819000	362	510	35	26	37	53	201	409
A4	0,0278	241804000	406	996	33	86	41	65	363	397
A5	0,0846	218190000	828	1026	73	99	38	76	435	1167
A6	0,0300	145483000	221	674	30	27	25	74	212	248
A7	0,0099	141614000	508	567	30	32	43	86	257	706
A8	0,0127	94282000	126	210	16	16	17	68	60	174
A9	0,0001	109721000	69	308	18	12	16	71	50	118
A10	0,0562	255551000	655	723	31	123	36	75	438	218
A11	0,0300	203143000	392	774	44	107	54	69	421	321
A12	0,0207	208293000	648	1010	35	140	43	75	384	1306
A13	0,0200	235698000	606	1081	45	93	24	76	280	666
A14	0,1254	304850000	601	1230	45	213	59	56	445	363
A15	0,0130	93755130	693	924	32	143	26	5	399	455
A16	0,0076	47143350	680	969	47	212	46	7	534	492
A17	0,0130	382436000	609	1418	36	106	43	108	288	320

A18	0,0002	118782000	299	200	32	28	29	75	143	80
A19	0,0432	316349000	858	1171	63	182	53	61	410	692
A20	0,0103	224690000	897	1226	23	106	53	80	449	349
A21	0,0495	124358000	282	316	34	35	24	59	188	378
A22	0,1143	439914000	960	1809	87	327	64	24	583	252
A23	0,1091	278485000	631	1261	61	163	49	55	569	659
A24	0,1312	535407000	2655	1167	78	328	95	74	810	713
A25	0,0288	247102000	969	1368	41	122	73	58	401	334
A26	0,0009	124218000	251	503	25	51	23	64	201	205
A27	0,0390	275721000	722	1112	42	145	75	76	476	371
A28	0,1200	195629000	543	1055	30	113	32	76	376	601
A29	0,0279	210970000	350	756	37	31	40	94	297	211
A30	0,0215	146631000	299	609	37	59	19	65	173	162
A31	0,0259	243053000	519	826	57	106	53	102	370	385
A32	0,0348	223381000	692	1350	42	117	70	72	552	482
A33	0,3539	397020000	1595	948	32	286	66	34	853	332
A34	0,0660	259010000	1101	1306	42	309	61	13	656	320
A35	0,1126	474069000	1240	1319	35	267	101	45	548	276

Tablo 5. Üniversite Hastaneleri Çıktıları

Alternatifler	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
A1	1566570	52241	7637313	17525	3951	17496	0,1190	0,862
A2	1402028	41709	9995000	11088	5277	10307	0,1316	0,952
A3	435030	24231	2664371	5095	960	6897	0,0710	0,822
A4	1087888	67902	7648646	8906	6754	19923	0,0842	0,922
A5	1207349	81003	9553894	12622	2085	21056	0,1424	0,691
A6	621318	44759	10075920	7370	8011	21554	0,0800	0,920
A7	743373	26468	1175878	8007	7491	14718	0,0998	0,800
A8	198016	10484	1403327	2953	3701	6152	0,0521	0,592
A9	271283	18495	1587042	3853	5081	7256	0,0643	0,800
A10	699828	41774	6351798	10498	11186	15141	0,0695	0,759
A11	1013304	66618	5543052	10392	1804	15811	0,0932	0,821
A12	970572	58218	8753625	11914	2912	19371	0,1786	0,740
A13	545536	43584	8912750	17530	13027	22765	0,0935	0,591

A14	1105458	61947	9108982	23606	9003	7142	0,0965	0,850
A15	589678	38582	8626988	12918	18387	25310	0,0420	0,736
A16	628560	42005	6402005	2939	24955	14955	0,0310	0,712
A17	990152	82143	9029024	16270	8558	21266	0,1187	0,850
A18	238274	14423	1265095	5106	899	3640	0,0987	0,599
A19	733904	79713	8643358	18772	41915	29724	0,0791	0,910
A20	893715	69568	7707741	9854	167775	27887	0,0807	0,700
A21	585997	25394	976498	5906	1579	8288	0,0753	0,786
A22	1589128	84068	14790377	15629	29662	57815	0,1190	0,884
A23	1192317	184502	15056721	18569	19039	27099	0,1284	0,829
A24	1202565	63251	14071934	13500	7500	15000	0,1292	0,750
A25	786793	81171	7668636	12058	23771	25992	0,0811	0,650
A26	644262	38707	3384264	1824	17302	39604	0,0528	0,900
A27	992318	47511	8471888	12949	3605	15981	0,1103	0,900
A28	568902	41167	6847458	2505	1248	14302	0,1323	0,657
A29	813228	40529	2700000	9386	15906	21914	0,0720	0,530
A30	639873	40431	3560738	5699	15275	15290	0,0876	0,797
A31	1535547	58529	8950929	10210	9134	17308	0,0830	0,844
A32	1014831	69271	11062983	22124	37558	36532	0,0792	0,850
A33	1103689	55231	10438118	7460	35359	20055	0,0595	0,759
A34	1539279	50011	981942	11942	22789	21125	0,0479	0,540
A35	1482362	37079	9337303	11123	5446	15189	0,0867	0,540

Üniversite hastaneleri kalite biriminde görev yapan uzmanlarla yapılan görüşmeler, yapılan çalışmalar ve sağlık alanındaki çalışmalar incelenerek bu çalışmada girdi ve çıktılar neler olacağına karar verilmiştir. Çalışmada 10 girdi ve 8 çıktı kullanılmıştır. Analizde kullanılan girdi ve çıktılar kodlanmış ve Tablo 6'da gösterilmiştir. Kodlandırmada girdiler için "G", çıktılar için ise "C" değişkeni kullanıldı.

Tablo 6. Kodlamaları ve Kısaltmaları ile Birlikte Girdi ve Çıktılar

GİRDİLER		ÇIKTILAR		
G1	AR-GE'ye Harcanan Bütçe Oranı (AR)	C1	Poliklinik Hasta Sayısı (PHS)	
G2	Toplam Giderler (TG)	C2	Yatarak Tedavi Edilen Hasta Sayısı (Serviste)(YTEHS)	
G3	İdari Personel Sayısı (İPS)	C3	Laboratuvar Tetkik Sayısı (LTS)	
G4	Yatak Sayısı (YS)	C4	A ve B Grubu Ameliyat Sayısı (Özellikli ve Özel Ameliyatlar) (ABAS)	

G5	Hastanedeki Servis Sayısı (HSS)	C5	Küçük Ameliyat Sayısı (E Grubu Ameliyatlar) (KAS)
G6	Profesör Sayısı (PS)	C6	Orta ve Büyük Ameliyat Sayısı (C ve D Grubu Ameliyatlar) (OBAS)
G7	Doçent Sayısı (DS)	C7	Merkezi Bütçe Dışı Öz gelir (Döner Serm., fon vb. gelirler) Yıllık Bütçeye Oranı (MBDÖ)
G8	Doktor Öğretim Üyesi Sayısı (DÖÜS)	C8	Yatak Doluluk Oranı(%) (Yıllık) (YDO)
G9	Asistan Hekim ve Araştırma Görevlisi Sayısı (AHAGS)		
G10	Diğer Sağlık Personeli Sayısı (DSPS)		

AHP yöntemine Göre Kriterlerin Ağırlıklandırılması

Çalışmada kullanılan girdi ve çıktılar AHP Yöntemi ile ağırlıklandırılmıştır. AHP yöntemine göre uzmanlardan elde edilen ikili karşılaştırma matrisleri Tablo 7 ve Tablo 8'de verildi.

Tablo 7. AHP Yöntemine Göre Karar Matrisi (Girdi)

Kriterler	G 1	G 2	G 3	G 4	G 5	G 6	G 7	G 8	G 9	G 10
G 1	1,00	1,83	1,76	1,50	1,39	1,13	1,39	1,61	1,55	1,60
G 2	0,55	1,00	1,55	1,03	1,09	0,73	1,57	1,42	1,45	1,23
G 3	0,57	0,64	1,00	0,60	0,55	0,55	0,55	0,53	1,07	1,00
G 4	0,67	0,97	1,66	1,00	1,07	0,83	1,08	0,96	0,97	1,37
G 5	0,72	0,91	1,83	0,94	1,00	0,67	0,94	1,08	1,03	1,07
G 6	0,88	1,37	1,83	1,21	1,49	1,00	1,46	1,55	1,55	1,99
G 7	0,72	0,64	1,83	0,93	1,07	0,69	1,00	1,25	1,39	1,35
G 8	0,62	0,70	1,90	1,04	0,93	0,64	0,80	1,00	1,45	1,30
G 9	0,64	0,69	0,94	1,03	0,97	0,64	0,72	0,69	1,00	0,94
G 10	0,63	0,81	1,00	0,73	0,94	0,50	0,74	0,77	1,07	1,00

* Tutarlılık Oranı : 0,007

Tablo 8. AHP Yöntemine Göre Karar Matrisi (Çıktı)

Kriterler	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
C1	1,00	1,37	1,60	1,15	1,42	1,42	1,37	0,80
C2	0,73	1,00	1,21	0,74	1,45	0,78	1,21	0,62
C3	0,63	0,83	1,00	0,56	1,08	0,73	0,94	0,83
C4	0,87	1,36	1,78	1,00	1,27	1,55	1,48	1,48
C5	0,70	0,69	0,93	0,79	1,00	1,09	0,90	0,94
C6	0,70	1,29	1,37	0,64	0,91	1,00	1,40	0,97

C7	0,73	0,83	1,07	0,68	1,11	0,71	1,00	0,83
C8	1,25	1,61	1,21	0,68	1,07	1,03	1,21	1,00

* Tutarlılık Oranı : 0,009

Daha sonra normalize edilmiş karar matrisi hesaplanmış ve en son olarak AHP Yöntemine göre girdiler ve çıktılar için hesaplanan kriter ağırlıkları Tablo 9 ve Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 9. AHP Yöntemine Göre Kriter Ağırlıkları(Girdi)

Kriterler	G 1	G 2	G 3	G 4	G 5	G 6	G 7	G 8	G 9	G 10
Ağırlık	0,1417	0,1086	0,0665	0,0997	0,0954	0,1352	0,1005	0,0953	0,0795	0,0776

Tablo 10. AHP Yöntemine Göre Kriter Ağırlıkları(Çıktı)

Kriterler	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
Ağırlık	0,1525	0,1148	0,0986	0,1618	0,1076	0,1230	0,1046	0,1370

AHP Yöntemine göre; girdiler için G1 "AR-GE'ye Harcanan Bütçe Oranı" en önemli kriter, G3 "İdari Personel Sayısı" kriteri ise en az önemli kriter olarak tespit edilmiş, çıktılar için ise C4 "A ve B Grubu Ameliyat Sayısı (Özellikli ve Özel Ameliyatlar)" kriteri en önemli kriter, C3 "Laboratuvar Tetkik Sayısı" kriteri ise en az önemli kriter olarak tespit edilmiştir.

Veri Zarflama Analizi Sonuçlarının Değerlendirmesi

Verilerin temin edilmesinde Türkiye'deki devlet üniversitesi hastanelerinden, Yükseköğretim Kurumu Başkanlığından, Maliye Bakanlığından, Sağlık Bakanlığından, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığından ve Üniversitelerin Faaliyet Raporlarından yararlanılmıştır. Buna göre 50 adet devlet üniversitesi hastanesinden 35 adet devlet üniversitesi hastanesi verilerine ulaşılmıştır. Diğer üniversiteler veri eksikliği nedeniyle değerlendirme dışı bırakılmıştır. Daha sonra elde edilen bu verilerle Türkiye'deki devlet üniversitesi Hastanelerinin göreceli etkinlik ölçümü Frontier Analyst programı aracılığıyla yapılmıştır.

AHP Yöntemine göre ağırlıklandırılmış girdi ve çıktı yönelimli CCR ve BCC modeli sonuçları Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. AHP Yöntemine Göre Ağırlıklandırılmış Girdi ve Çıktı Yönelimli CCR ve BCC

Modeli Sonuçları

Ağırlıklı Yönelimli Modeli (%)	Girdi CCR Modeli (%)	Ağırlıklı Yönelimli Modeli (%)	Girdi BCC Modeli (%)	Ölçek Özelliği	Ağırlıklı Yönelimli Modeli (%)	Çıktı CCR Modeli (%)	Ağırlıklı Yönelimli Modeli (%)	Çıktı BCC Modeli (%)	Ölçek Özelliği
KVB	Skor	Skor			Skor	Skor			
A1	40,52	70,7		Azalan	40,24	45,7			Artan
A2	68,4	100		Sabit	68,09	100			Sabit
A3	19,1	87,4		Azalan	19,4	35,5			Artan
A4	69,41	80,64		Azalan	69,82	71,14			Artan

A5	19,19	50,24	Azalan	19,03	19,79	Azalan
A6	100	100	Sabit	100	100	Sabit
A7	67,86	76,54	Azalan	67,61	69,53	Artan
A8	78,79	100	Sabit	80,58	100	Sabit
A9	100	100	Sabit	100	100	Sabit
A10	69,97	76,39	Azalan	70,11	71,43	Artan
A11	25,5	63,39	Azalan	25,55	27,54	Artan
A12	28,35	57,16	Azalan	28	28,23	Artan
A13	96,89	98,81	Azalan	93,55	98,56	Azalan
A14	57,59	64,89	Azalan	56,51	56,94	Azalan
A15	100	100	Sabit	100	100	Sabit
A16	72,85	93,88	Azalan	72,71	72,77	Azalan
A17	64,26	69,09	Azalan	63,59	64,52	Artan
A18	25,07	94,46	Azalan	24,93	67,5	Artan
A19	92,79	91,91	Artan	90,96	93,04	Artan
A20	100	100	Sabit	100	100	Sabit
A21	31,1	83,36	Azalan	31,36	44,05	Artan
A22	100	100	Sabit	100	100	Sabit
A23	100	100	Sabit	100	100	Sabit
A24	35,59	44,91	Azalan	34,99	52,67	Azalan
A25	78,97	83,44	Azalan	77,75	78,15	Azalan
A26	100	100	Sabit	100	100	Sabit
A27	30,05	56,56	Azalan	30	30	Azalan
A28	13,53	51,5	Azalan	13,41	13,7	Artan
A29	94,9	88,01	Azalan	85,79	86,35	Azalan
A30	100	100	Sabit	100	100	Sabit
A31	72,36	73,48	Azalan	71,52	71,92	Artan
A32	100	100	Sabit	100	100	Sabit
A33	54,98	55,27	Azalan	53,94	70,48	Azalan
A34	66,24	70,29	Azalan	61,77	63,54	Azalan
A35	38,33	57,43	Azalan	37,46	40,23	Azalan

Tablo 11 incelendiğinde, ağırlıklı girdi yönelimli CCR modelinde 9 adet üniversite hastanesinin etkin olduğu, diğerlerinin ise etkin olmadığı sonucuna varılmıştır. Ağırlıklı girdi yönelimli BCC modelinde 11 adet üniversite hastanesinin etkin olduğu, diğerlerinin ise etkin

olmadığı sonucuna varılmıştır. Çıktı yönelimli CCR analizinde, A2 ve A8 karar verme birimi etkin olmadığı halde, BCC analizi sonuçlarına göre etkin çıkmıştır. Tabloda, 11 karar verme biriminin, ölçeğe göre sabit getiri özelliği gösterdiği, 11 karar verme biriminin ölçeğe göre azalan getiri özelliği gösterdiği ve 13 karar verme birimi ise, ölçeğe göre artan ölçek özelliği gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 11'e göre girdi yönelimli CCR analizi sonuçlarında etkin çıkan hastaneler, BCC analizi sonuçlarına göre de etkin çıkmıştır. Ayrıca, 11 karar verme biriminin, ölçeğe göre sabit getiri özelliği gösterdiği sonucuna ulaşılmış ve çıktı miktarları, girdilerdeki artış ile aynı oranda artmaktadır. Ayrıca tabloda, 23 karar verme biriminin ölçeğe göre azalan getiri özelliği gösterdiği görülmektedir. Söz konusu bu hastanelerin girdileri aynı oranda arttırıldığında çıktı seviyelerindeki artış, girdilerdeki artış oranından daha az olmaktadır. 1 karar verme birimi ise, ölçeğe göre artan ölçek özelliği göstermiştir. Yani hastanenin girdileri aynı oranda arttırıldığında çıktı seviyelerindeki artışın girdilerindeki artış oranından fazla olmaktadır. Ölçeğe göre azalan getiri özelliği gösteren hastanelerin, göreceli olarak mevcut kaynaklarını daha verimsiz kullandıkları sonucuna varılabilir. Bir başka deyişle, bu hastanelerin etkin olabilmesi kapasitelerinin düşürülmesiyle ve böylece kaynaklarını daha etkin kullanmalarına bağlıdır. Yani bu hastaneler, daha az girdiyle aynı çıktı seviyesine ulaşabilirler.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Türkiye'deki devlet üniversitesi hastanelerinin etkinlik analizinin incelendiği bu çalışmada, üniversite hastanelerinin elindeki mevcut olduğu kaynakları etkin kullanıp kullanmadıkları göreceli olarak VZA yöntemiyle incelenmiştir. VZA yöntemi için Frontier Analyst paket programı kullanılmıştır. Çalışmada, AHP yöntemine göre ağırlıklandırılan 10 girdi ve 8 çıktı ile Veri Zarflama Analizi(VZA) yapılmıştır.

Girdi yönelimli ağırlıklı CCR modeli analiz sonuçlarına göre, 35 üniversite hastanesinden 26 tanesinin etkin olmadığı, diğerlerinin ise etkin olduğu sonucuna varılmıştır. A20 karar birimi 26 üniversite hastanesi tarafından, A15 karar birimi 6, A9 karar birimi 3 ve A6, A23 ve A22 karar verme birimleri ise 1 üniversite hastanesi tarafından referans alınmıştır.

Girdi yönelimli BCC modeli analiz sonuçlarına göre, 35 üniversite hastanesinden 24 tanesinin etkin olmadığı, diğerlerinin ise etkin olduğu sonucuna varılmıştır. A20 karar verme birimi 20 üniversite hastanesi tarafından, A15 karar verme birimi 19, A9 karar verme birimi 14, A26 karar verme birimi 8, A8 karar verme birimi 7, A6 karar verme birimi 2, A32,A2 ve A22 karar verme birimleri ise 1 üniversite hastanesi tarafından referans alınmıştır.

Girdi yönelimli CCR modeline göre etkin olan hastaneler; A9, A6, A26, A15, A30, A20, A22, A32 ve A23 hastaneleridir. Girdi yönelimli BCC modeline göre etkin olan hastaneler; A8, A32, A9, A26, A20, A15, A30, A6, A2, A22 ve A23 hastaneleridir.

Etkinsiz olarak değerlendirilen üniversite hastaneleri için genellikle yapılması gereken iyileştirmeler ameliyat sayısının arttırılması yönündedir. Çünkü ameliyat sayısı kriteri hastanelerin performanslarının belirlenmesinde önem arz etmektedir. Ayrıca bu kriter AHP ağırlık değeri en fazla olan değişkendir.

VZA sonuçlarına göre etkin olan hastanelerin sahip oldukları girdilerle ortaya koydukları çıktılar ölçüsünde verimli bir şekilde işlemlerini gerçekleştirmektedirler. Bu hastanelerin akademisyen sayısı, sağlık personeli ile idari personel sayısı ve yatak sayısı diğer hastanelere nazaran göreceli az olmasına rağmen poliklinik hasta sayısı, laboratuvar tetkik sayısı, ameliyat

ve tedavi edilen hasta sayısındaki fazlalık bu hastanelerin diğerlerine göre etkin ve verimli çıkmasını sağladığı söylenebilir.

Göreceli etkinsiz olarak değerlendirilen sahip oldukları mevcut girdilerin fazla olduğu üniversite hastanelerinin etkinsiz çıkma sebebinin, ortaya koydukları çıktılarının az olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Buna göre, bazı hastanelerin etkinsizliği ameliyat sayılarının diğer üniversite hastanelerine göre düşük olmasından kaynaklandığı yorumu yapılabilir.

Sonuç olarak, hastanelerin performanslarını arttırmaları mevcut kaynaklarının etkin bir biçimde kullanılmasıyla mümkün olabilecektir. Analiz sonucunda elde edilen veriler kapsamında Türkiye'deki üniversite hastanelerinin göreceli etkinlik kıyaslamaları yapılmıştır. Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerinden ağırlıklandırma yöntemleri aracılığıyla ağırlıklandırılıp belirlenen girdi ve çıktılara göre göreceli etkinlikler ölçülmüştür.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, VZA'da kullanılan girdi ve çıktılar literatürde yer alan önceki çalışmalarda genellikle ağırlıklandırılmadan kullanılmıştır. Ağırlıklandırılan girdi ve çıktılar ağırlıklandırılmayan girdi ve çıktılara göre araştırmalarda daha sağlıklı ve doğru sonuçlar ortaya koyabilmektedir. Bu da kullanılan kriterlerin ağırlıklandırılmasının önemini göstermektedir.

Bu çalışma Devlet Üniversitesi Hastanelerinin tamamında genişletilerek yapılması ve ayrıca Özel Üniversite Hastaneleri de dâhil edilerek Devlet Üniversitesi Hastaneleriyle Özel Üniversite Hastanelerinin performans karşılaştırması yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Al-Shammari, M. (1999). A multi-criteria data envelopment analysis model for measuring the productive efficiency of hospitals, *International Journal of Operations & Production Management*, Vol: 19 (9), 1999, s. 879-890.
- Ayanoğlu, Y., Atan, M. & Beylik, U. (2010). Hastanelerde veri zarflama analizi (VZA) yöntemiyle finansal performans ölçümü ve değerlendirilmesi. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 2(2), 40-62. <https://dergipark.org.tr/en/pub/spkd/issue/29280/313467>.
- Aytekin, S. (2011). Yatak işgal oranı düşük olan sağlık bakanlığı hastanelerinin performans ölçümü : bir veri zarflama analizi uygulaması. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 1, ss. 113-138.
- Bal, V. & Bilge, H. (2013). Eğitim ve araştırma hastanelerinde veri zarflama analizi ile etkinlik ölçümü. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 1-14. <https://dergipark.org.tr/en/pub/mjss/issue/40482/484925>.
- Bayraktutan, Y. & Pehlivanoglu, F. (2012). Sağlık işletmelerinde etkinlik analizi: Kocaeli Örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:23, Syf.127-162. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/251885>.
- Bayraktutan, Y., Arslan, İ. & Bal, V. (2010). Sağlık Bilgi Sistemlerinin Hastane Performanslarına Etkisinin Veri Zarflama Analizi ile İncelenmesi: Türkiye'deki Göğüs Hastalıkları Hastanelerinde Bir Uygulama. *Gaziantep Tıp Dergisi*, 16(3), 13-18. <https://eurjther.com/content/files/sayilar/21/buyuk/GMJ-2010-13-18.pdf>.
- Beylik, U. & Pekcan A., Yıldız (2012). Eğitim ve Araştırma Hastanelerinde Etkinlik Analizleri ve Değerlendirilmesi. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi* 3(1): 119-156. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/spkd/issue/29278/313461>.
- Bilsel, M. & Davutyan, N. (2014) Hospital Efficiency With Risk Adjusted Mortality as Undesirable Output: The Turkish Case. *Annals of Operations Research* 221(1): 73-88. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10479-011-0951-y>.

- Bircan, H. (2011).Veri zarflama analizi ile Sivas ili merkez sağlık ocaklarının etkinliğinin ölçülmesi, *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1.
- Braunschweig, T. & Becker, B. (2004). *Choosing research priorities by using the analytic hierarchy process: an application to international agriculture*. R&D Management, 34(1): 77-86.
- Charnes, A. & Cooper, W.W. (1962). Programming with linear fractional functionals. *Naval Research Logistics Quarterly*, 9: 3-4. <https://doi.org/10.1002/nav.3800090303>.
- Charnes, A., Cooper, W. W. & Rhodes E. L. (1978). Measuring the Efficiency of Decision Making Units, *European Journal of Operational Research*, Vol:2, [https://doi.org/10.1016/0377-2217\(78\)90138-8](https://doi.org/10.1016/0377-2217(78)90138-8).
- Cooper, W.W, Seiford, L.M. & Tone, K. (1999). *Data Envelopment Analysis*. Kluwer Academic Publishers.
- Cooper, W.W., Seiford, L.M. & Tone, K. (2006). *Introduction to data envelopment analysis and its uses with DEA-solver software and references*. Springer (E-Book).
- Çakmak, M., Öktem, M. K. & Ömürgönülşen, U. (2009). Türk kamu hastanelerinde teknik verimlilik sorunu: veri zarflama analizi tekniği ile sağlık bakanlığı'na bağlı kadın doğum hastanelerinin teknik verimliliklerinin ölçülmesi . *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 12(1), 1-36. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hacettepesid/issue/7565/99379>.
- Çalışkan, S. & Girginer, N. (2016) Türkiye'deki Hastanelerin Performanslarının Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi. *Econ World 2016 Proceeding*, 1-11. https://london2016.econworld.org/papers/Caliskan_Girginer_Evaluation.pdf.
- Çayırtepe, Z. & Kavak, D. (2020). Maliyet analizi ve veri zarflama analizi yöntemleri ile hastane verimliliğinin değerlendirmesi . *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 7(1) , 37-43 . <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sagakaderg/issue/53278/648129>.
- Çınaroğlu, S. (2018). Eğitim ve araştırma hastanesi olan ve olmayan hastanelerin teknik verimliliklerinin veri zarflama analizi ile karşılaştırılması . *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 21(2), 179-198. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hacettepesid/issue/39660/469581>.
- Depren, Ö. (2008). *Veri zarflama analizi ve bir uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Forman, E. H & Selly, M. A. (2001). *Decision by objectives (how to convince others that you are right)*, World Scientific Pub. Co., USA.
- Grosskopf, S. & Valdmanis, V. (1987). Measuring Hospital Performance. A Non-Parametric Approach. *J Health Economics*: 89-107. [https://doi.org/10.1016/0167-6296\(87\)90001-4](https://doi.org/10.1016/0167-6296(87)90001-4).
- Grosskopf, S., Margarits, D. & Valdmanis, V. (2001). The effects of teaching on hospital productivity. *Socio-Economic Planning Sciences*, Vol: 35, s.189- 204. [https://doi.org/10.1016/S0038-0121\(01\)00006-4](https://doi.org/10.1016/S0038-0121(01)00006-4).
- Gruca, T. & Nath, D. (2001). The technical efficiency of hospitals under a single payer system the case of ontario community hospitals. *Health Care Management Science*, Vol: 4, 2001, s. 91-101. <https://doi.org/10.1023/A:1011401510010>.
- Gülcü, A., Özkan, Ş. & Tutar, H. (2004). Devlet hastanelerinin 1998-2001 yılları arası veri zarflama analizi yöntemiyle görece verimlilik analizi: yönetim ve organizasyon ilkeleri açısından bir değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*,18(3-4): 397-421. 48. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/29979>.
- Güler, M., Doğan İ. Ö. & Erdem, S. (2017). Sağlık kuruluşları performansının veri zarflama analizi ile incelenmesi ve bir uygulama. *Verimlilik Dergisi*, (4),169-185. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/verimlilik/issue/31514/345319>.
- Gülsevin, G. & Türkan, A. H. (2012). Afyonkarahisar hastanelerinin etkinliklerinin veri zarflama analizi ile değerlendirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*,12(2),1-8. <https://dergipark.org.tr/en/pub/akufemubid/issue/1596/19824>.

- Karadayı, M. A., Ekinci, Y., Akkan, C. & Ülengin, F. (2017). İstanbul için acil servis birimlerinin etkinliğinin kategorik veri zarflama analizi le değerlendirilmesi. *Journal of Yaşar University* 12(48):31-39. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jyasar/issue/45368/568600>.
- Karaman Keskin, Ö. & Orhaner, E. (2017). Public hospitals and special hospitals efficiency effect factors (Ankara Province Sample). *International Journal of Health Management and Tourism*, 2(2): 19-36. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijhmt/issue/32812/338114>.
- Kar, İ. & Demireli, E. (2021). Veri zarflama analizi ile etkinlik ölçümü İzmir ili devlet hastanelerinde bir uygulama . *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 13(24), 122-136. <https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.888360>.
- Kavuncubaşı, Ş. & Ersoy, K. (1995). Hastanelerde Verimlilik Ölçümü, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:28, Sayı:3, ss. 77-92. <https://ammeidaresi.hacibayram.edu.tr/Dergiler>.
- Kavuncubaşı, Ş. (1996). Hastanelerde örgütsel performans ölçümü:hastanelerarası kalite ve verimlilik karşılaştırması. Sağlık Hizmetlerinde Toplam Kalite Yönetimi ve Performans Ölçümü Sempozyumu Bildirileri. Haberal Vakfı.
- Kögel, J.(2012). Entscheidungssystem für die relative feststellung des produktnutzens, AHP und TOPSIS zur feststellung des produktnutzens bei konfigurationen von verlagsprodukten am beispiel der warengruppe ratgeber. *Studiengang Mediapublishing, Stuttgarter Beiträge zur Verlagswirtschaft*, <https://core.ac.uk/download/pdf/195394177>.
- Lütters, H. & Staudacher, J. (2008). Etkili destek: analitik hiyerarşi süreci ile stratejik kontrol. *Marketing Review St. Gallen*, Cilt 25, 2. Baskı, <https://link.springer.com/article/10.1007/s11621-008-0025-y>.
- Norman, M. & Stoker, B. (1991). *Data Envelopment Analysis: The Assessment of Performance*. John Wiley and Sons, First Edition.
- Özata, M. & Sevinç, İ. (2010). Konya'daki Sağlık Ocaklarının Etkinlik Düzeylerinin Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 24(1): 77-87. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/30283>.
- Özcan, Y. (2008). *Health care benchmarking and performance evaluation. an assessment using DEA*. Springer, Vol 210.
- Öztürk, Y. E. (2009). Veri zarflama analizi ve hastane etkinliğinin ölçülmesinde kullanımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 12(1-2), 97-118. <https://dergipark.org.tr/en/pub/selcuksbmyd/issue/11300/135051>.
- Saaty, T.L. (1990). How to make a decision: the analytic hierarchy process. *European Journal Of Operation Research*, 48,9-26, [https://doi.org/10.1016/0377-2217\(90\)90057-I](https://doi.org/10.1016/0377-2217(90)90057-I).
- Saaty, T.L. & Vargas, L.G. (2001). Models, methods, concepts & applications of the analytic hierarchy process. *Kluwer Academic Publisher, Springer*, 3.
- Saaty, T. L. (2013). *Mathematical principles of decision making: the complete theory of the analytic hierarchy process*, Rws Publications (E-Book).
- Sağlık Hizmetleri, Sağlık Hizmetleri ve Personel Yönetimi, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, Powerpoint Slayt, <https://www.yumpu.com/xx/document/read/58319070/saglk-hizmetleri-ve-personel-yonetimi>, Erişim Tarihi: 28/10/2021.
- Sezen, B. & Gök, M. Ş. (2009). Veri Zarflama Analizi Yöntemi ile Hastane Verimliliklerinin İncelenmesi. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Vol. 36, Iss. 2, (Dec 2009): 383-403. <https://www.proquest.com/openview/36932213c5b6944cf2904f09f520c250/1?pq-origsite=gscholar&cbl=60375>.
- Sherman, David (1984). Data Envelopment analysis as a new managerial audit methodology- test and evaluation, *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, Vol:4(1), Ocak. <https://dspace.mit.edu/bitstream/handle/1721.1/47263>.

- Söyler, H. & Koç, A. (2014). Bir kamu hastanesi için acil servis simülasyonu ve veri zarflama analizi ile etkinlik ölçümü. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 115-132. <http://aksarayibd.aksaray.edu.tr/tr/pub/issue/22547/240964>.
- Stoner, J.A.F. & Freeman, R.E., (1989). *Management*. Fourt Edition. New Jersey: Prentice Hall.
- Şahin, İ. (1998). Sağlık Bakanlığı hastanelerinin illere göre karşılaştırmalı verimlilik analizi: veri zarflama analizine dayalı bir uygulama, Yayınlanmamış Doktora Tezi, H.Ü. Sağlık Bil. Enstitüsü.
- Şahin, İ. & Özgen, H. (2000). Sağlık Bakanlığı İl Devlet Hastanelerinin VZA ile Karşılaştırmalı Verimlilik Analizi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 5(3): 41-6. *Dergisi* 11(1): 1-48. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hacettepesid/issue/7550/99305>.
- Şahin, İ. (2009). Sağlık Bakanlığı genel hastaneleri ve Sağlık Bakanlığı'na devredilen SSK genel hastanelerinin teknik verimliliklerinin karşılaştırmalı analizi. *Hacettepe Sağlık İdaresi*. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/84694>.
- Şenol, O. & Gençtürk M. (2017). Veri Zarflama Analiziyle Kamu Hastaneleri Birliklerinde Verimlilik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 29, S.265-286.
- Temür, Y. & Bakırcı, F. (2008) Türkiye’de Sağlık kurumlarının performans analizi: bir VZA uygulaması. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3): 261-281. <http://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423867205.pdf>
- Tütek, Hülya, Gümüšoğlu, Şevkinaz ve Özdemir, Aslı (2016). Sayısal yöntemler: yönetsel yaklaşım, İzmir: Beta Basım A.Ş.
- Tone, K. (2001), On Returns to Scale under Weight Restrictions in Data Envelopment Analysis, *Journal of Productivity Analysis*, Vol: 16, Issue: 1, Jul 2001, pp. 31-47.
- Vassiloglou, M. & Giokas, D. (1990). A Study of The Relative Efficiency of Bank Branches: An Application of Data Envelopment Analysis. *Journal of Operational Research Society*, 41:591-597. <https://doi.org/10.2307/2583436>.
- Yeşilyurt, M. E. (2007). Türkiye’de Eğitim Hastanelerinin Etkinlik Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1): 61-74.
- Yiğit, V. (2016). Hastanelerde teknik verimlilik analizi: kamu hastane birliklerinde bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*. 7(2): 9-16. <https://dergipark.org.tr/en/pub/sdusbed/issue/24699/255877>.
- Zardari, N. H., Ahmed, K., Shirazi, S. M., & Yusop, Z. B., (2014). *Weighting methods and their effects on multi-criteria decision making model outcomes in water resources management*, Springer (E-Book), <https://link.springer.com/book/10.1007%2F978-3-319-12586-2>.
- Zhang, T., L. W. & Tao, H. (2020). Efficiency of health resource utilization in primary-level maternal and child health hospitals in shanxi province, China: A bootstrapping data envelopment analysis and truncated regression approach. *BMC Research Notes*, 20(179), 1-9. <https://doi.org/10.1186/s12913-020-5032-y>.

Teşekkür ve Bilgilendirme

Bu makale, “Farklı Kriter Ağırlıklandırma Yöntemleri ile Veri Zarflama Analizi: Türkiye’deki Devlet Üniversitesi Hastanelerinde Uygulama” adlı doktora tezinden türetilmiştir.

Çocukların Boşanmaya Uyumu Ölçeği-Aile Formu'nun Geliştirilmesi^a

Semra Kiye^{b, c}, Serap Nazlı^d

Özet

Bu çalışmanın amacı Çocukların Boşanmaya Uyumu Ölçeği-Aile Formu'nu (ÇBUÖ-Aile Formu) geliştirmektir. ÇBUÖ-Aile Formu, ebeveynleri boşanmış veya boşanma sürecinde olan çocukların (7-16 yaş) aile ortamındaki davranışlarını gözlemleyen yetişkinlerden (ebeveynler/bakım verenler) veri toplanacak şekilde tasarlanmıştır. Araştırma sürecine % 85,5' i kadın (315) ve % 14,4' ü erkek (53) olmak üzere toplam 368 ebeveyn katılmıştır. ÇBUÖ-Aile Formu 13 maddeden oluşan likert tipi bir ölçektir. Ölçek geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları kapsamında Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) analizleri yürütülmüştür. AFA sonuçlarına göre ölçeğin 13 maddelik iki faktörlü bir yapıya sahip olduğu ve DFA sonuçlarına göre faktör yapısının veriyle uyumlu olduğu anlaşılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alfa güvenilirliği sorumluluk boyutu için 0,84, duygusal-davranışsal sorunlar boyutu için 0,85 ve tüm ölçek maddeleri için 0,89 olarak hesaplanmıştır. Analiz sonuçları 5'li likert tipi derecelendirmeye sahip ÇBUÖ-Aile Formu' nun, 13 madde ve iki boyuttan (sorumluluk, duygusal-davranışsal sorunlar) oluştuğunu, çocukların boşanmaya uyumunu ölçmede güvenilir ve geçerli bir ölçek olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

Boşanma
Boşanmaya Uyum
Çocuk
Ölçek Geliştirme

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 06.01.2022
Kabul Tarihi: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1054227

The Development of Children's Adjustment to Divorce Scale-Family Form

Abstract

The aim of this study is to develop the Children's Adjustment to Divorce Scale-Family Form (CADS-Family Form). The CADS-Family Form is designed to collect data from adults (parents/caregivers) who observe the behavior of children whose parents are divorced or in the process of divorce. A total of 368 parents, 85.5% female (315) and 14.4% male (53) participated in the research. The CADS-Family Form is a Likert-type scale. Exploratory Factor Analysis (EFA) and Confirmatory Factor Analysis (CFA) analysis were conducted within the scope of scale validity and reliability studies. According to the results of EFA, it was understood that the responsibility was 0.85 for the dimension of emotional-behavioral problems, and 0.89 for all scale items. The results of the analysis show that the CADS-Family Form with a 5-point Likert-type rating consists of 13 items and two dimensions (responsibility, emotional-behavioral problems) and is a reliable and valid scale for measuring children's adjustment to divorce.

Keywords

Divorce
Adjustment to Divorce
Child
Scale Development

About Article

Received: 06.01.2022
Accepted: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1054227

^a Bu çalışma birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde yürüttüğü doktora tezinden türetilmiştir.

^b İletişim Yazarı: kiyesemra@gmail.com.

^c Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, 0000-0003-4414-5765.

^d Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, 0000-0002-8875-7926.

Giriş

Boşanma ailede 'ani kriz' durumu olarak nitelendirilmekte ve farklı düzeylerde tüm aile üyelerini etkilemektedir (Nazlı, 2020). Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) verileri, Türkiye' de son yıllarda artan boşanma oranlarının ve aile krizi ile baş etme durumunda kalan çocukların sayısının arttığını göstermektedir. 2019 yılında 155 bin çiftin boşanması sonucunda 139 bin 660 çocuğun, 2020 yılında 135 bin çiftin boşanması sonucunda ise 124 bin 742 çocuğun bu süreci deneyimlediği anlaşılmaktadır (TÜİK, 2020, 2021). Boşanma oranlarının artması boşanmanın etkilerine ve tek ebeveynli ailelerin karşılaştığı sorunlara ilişkin geniş bir araştırma literatürünün oluşmasına neden olmuştur (Kızıl Aslan, 2020; Lamb, Sternberg ve Thompson, 1997).

Yetişkin bireylerin boşanma sonrasında yeni bir denge sağlamak için harcadıkları süre, uyumlarının derecesi ve boşanmaya verdikleri tepkiler, kaynaklarına ve koşullarına göre büyük bir çeşitlilik gösterse de çocukların boşanmadan en çok etkilenen taraf olduğu büyük oranda kabul görmektedir (Lamb vd., 1997). Çocukların ebeveynleri arasındaki gerilime maruz kalması, masum bir şekilde yaşananlara şahit olması ve kendince çözüm bulmak için çabalaması duygusal olarak örselenmelerinde etken olmaktadır. Boşanmanın çocuklar üzerinde olumsuz etkilerinin olduğunu ortaya koyan birçok araştırma bulunmaktadır (Amato ve Keith, 1991b; Clarke-Stewart, McCartney, Vandell, Owen ve Booth, 2000; Furstenberg, 1990; Lamb vd., 1997). Amato ve Keith (1991b)'in okul öncesi dönemden üniversite yaşına kadar 13 binden fazla çocuğun yer aldığı 92 çalışmanın sonuçlarını inceledikleri bir meta-analiz çalışmasında, boşanmamış ailelerde yaşayan çocuklara göre boşanmış aile çocuklarının daha fazla sorun yaşadığı ve daha düşük bir iyilik haline sahip oldukları doğrulanmıştır. Ayrıca bu çocuklar arasında düşük akademik başarının, davranış sorunlarının, zayıf psikolojik uyumun, olumsuz benlik kavramının daha fazla olduğu, her iki ebeveyni ile ilişkilerinin daha problemlili olduğu, ilkökul ve lise çağındaki çocukların, okul öncesi çocuklarla ve üniversite öğrencileriyle karşılaştırıldığında, boşanmadan daha fazla etkilendikleri de ortaya konmuştur. Öğretmenlerin gözlemlerinin alındığı bir başka çalışmada, anne babası boşanmış çocukların kişilerarası ilişkilerinin kalitesi düşük bulunmuş ve davranış problemlerinin daha fazla olduğu belirlenmiştir (Babalıs, Xanthakou, Papa, Tsolou, 2011).

Boşanma sürecinin çocuk üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmaların yurt dışında 1990'lı yıllarda, Türkiye' de 2000'li yıllarda artış gösterdiği belirlenmiştir. Bu araştırmaların ortak bulgusu boşanmış aile çocuklarının boşanmamış aile çocuklarıyla karşılaştırıldıklarında uyum sorunları yaşadıkları, boşanmış ailelerden gelen çocukların davranışsal, psikolojik, eğitsel problem yaşama risklerinin, kaygı ve depresyon düzeylerinin boşanmamış ailelerden gelen çocuklara göre daha fazla olmasıdır (Aral ve Başar, 1998; Büyüksahin, 2009; Karakuş, 2003; Öngider, 2006; Öztürk, 2006; Şirvanlı Özen, 1998; Tahiroviç ve Demir, 2018). Türkaslan (2007)' a göre boşanmış aileye sahip ergenlerin taşıdığı gelişimsel ve psikolojik riskler boşanmamış aileye sahip ergenlerden daha fazladır. Bu ailelerdeki çocukların yaşamın getirdiği taleplerle baş etmede güçlük yaşadıkları (Bardakçıoğlu, 2003) ve okul başarılarının düşük olduğu (Arkes, 2014; Aydoğan ve Altınbulak, 2015; Sağlam, 2011) saptanmıştır.

Yapılan araştırmaların yetişkinlerden farklı olarak, boşanmanın çocuklar üzerinde hem kısa hem de uzun vadeli etkileri olduğu göstermesi son derece önemlidir. Amato ve Keith (1991a), boşanmış aile çocuklarının yetişkinlik dönemindeki uyumlarında farklılıklar olup olmadığını belirlemek için, 37 çalışmanın ikinci bir meta-analizini gerçekleştirmişlerdir. Bu analizde 80 bin yetişkinden toplanan verilere dayanarak elde edilen sonuçlar, ebeveynlerin boşanmasının

yetişkinlikte de yaşamı olumsuz yönde etkilemeye devam ettiğini göstermektedir. Çocukluğunda ebeveyn boşanması yaşayan yetişkinlerin psikolojik iyilik hali düzeylerinin, yaşam standartlarının, evlilikte yaşadıkları tatminin, eğitim düzeylerinin, mesleki statülerinin ve fiziksel sağlıklarının daha düşük; davranış sorunlarının, boşanma ve tek ebeveyn olma risklerinin ise daha yüksek olduğu görülmüştür. Benzer bir çalışmada, çocukluk döneminde ebeveynleri boşanmış yetişkin bireylerin yaşam seyirlerinin, boşanmamış aileden gelenlere göre farklılık gösterdiği eğitimden erken ayrılma, işsizlik, boşanma, olumsuz yaşam olayları ve riskli davranışlar gibi olumsuz durumları daha fazla yaşadıkları saptanmıştır (Huurre, Junkkari ve Aro, 2006). Boşanmanın çocukları üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkileri, çocukların erken dönemde koruyucu ve önleyici profesyonel desteğe ihtiyaçlarının olduğunu göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir.

Özellikle okullarda psikolojik danışmanlık ve rehberlik (PDR) hizmetleri yoluyla, boşanmış ailelerden gelen çocuklardaki kısa vadede davranışsal ve akademik problemlerin azaltılması, uzun vadede çocukların yetişkinlik dönemlerinde olumsuz yaşantılara daha az maruz kalması için önleyici ve geliştirici çalışmaların yürütülmesi kritik öneme sahiptir. Ancak ülkemizde boşanmış aile ortamında yaşayan çocukların uyumunu kolaylaştırmayı, baş etme becerilerini artırmayı hedefleyen programlar sayıca sınırlıdır. Bu alanda öncü çalışmalar Erol (2005), Arifoğlu Çamkuşu (2006), Şimşek Yüksel (2006), Şentürk Aydın ve Nazlı (2014) ve Halisdemir (2020) tarafından hazırlanan programlar ile gelişmeye başlamıştır.

Ailesi erken yaşlarda boşanmış çocukları hedef alan, boşanmanın şimdi ve gelecekteki olası olumsuz etkilerini önlemeye ya da en aza indirmeye yönelik çalışmalar, aynı zamanda toplum sağlığına önemli bir katkı sağlayacaktır. Çocuklar için geliştirilecek önleme programlarının etkililiğinin kontrol edilmesi için kullanılacak ölçme araçlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bu süreçte kullanılacak ölçme araçlarının sınırlı olduğu belirlenmiştir. Boşanma sürecindeki 9-12 yaş çocuklarının duygu ve düşüncelerini belirlemek amacı 1999 yılında Portes, Lehman ve Brown tarafından geliştirilen Çocuklar İçin Boşanmaya Uyum Ölçeği, 2006 yılında Arifoğlu Çamkuşu tarafından uyarlanmıştır (Arifoğlu Çamkuşu, 2006). Bu ölçme aracının yanı sıra 7-15 yaş arası çocukların boşanmaya uyumunu okuldaki davranışlarını gözlemlemek üzere çocukların öğretmenleri tarafından doldurulacak şekilde Nazlı, Halisdemir, Güleröğlü ve Kiye (2021) tarafından geliştirilmiş Çocukların Boşanmaya Uyumu Ölçeği-Okul Formu dışında çocukların boşanmaya uyumunu ölçecek herhangi bir ölçme aracına ulaşamamış olması bu çalışmanın yapılmasında önemli bir etken olmuştur. Bu kapsamda bu çalışmanın amacı çocukların (7-16 yaş) boşanmaya uyum düzeylerini belirleyecek olan Çocukların Boşanmaya Uyumu Ölçeği-Aile Formu' nu (ÇBUÖ- Aile Formu) geliştirmektir.

Yöntem

Bu bölümde araştırmada yer alan çalışma grupları, ölçme aracının geliştirilme basamakları, verilerin toplanması ile analizine yer verilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmada ÇBUÖ – Aile Formu' nun geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarını gerçekleştirmek üzere üç farklı çalışma grubundan veri toplanmıştır. Birinci çalışma grubundan toplanan veriler ile açımlayıcı faktör analizi (AFA) ve Cronbach Alfa güvenilirlik kat sayısı hesaplaması; ikinci çalışma grubundan toplanan veriler ile doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ve Cronbach alfa güvenilirlik kat sayısı hesaplaması ve son olarak üçüncü çalışma grubundan toplanan

veriler ile test – tekrar test güvenilirliği hesaplamaları gerçekleştirilmiştir. Aşağıda çalışma grupları hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışma Grubu 1

ÇBUÖ – Aile Formu' nun açımlayıcı faktör analizi için 185 kadın (%84,1) 35 erkek (%15,9) olmak üzere toplam 220 ebeveynden veri toplanmıştır. Ebeveynlerin yaşları 29 ile 60 arasında değişmekte olup ortalama 39,13 yaşındadırlar. Çalışma katılımcılarının 26'sının (%11,8) yasal olarak boşanma süreci devam etmekte, 194'ünün (%88,2) ise yasal boşanma süreci tamamlanmış olmakla birlikte süreci tamamlananların 20'si boşanıp tekrar evlenmiştir. Ebeveynlerin 106'sının (%48,2) tek çocuğu, 84'ünün (%38,2) iki çocuğu ve 26'sının (%11,8) üç ve üzeri çocuğu bulunmaktadır. Ebeveynlerin ölçekleri düşünerek doldurdukları çocuklarının cinsiyet dağılımı ise 97 kız (%44,1) ve 123 erkek (%55,9) şeklindedir. Çocukların yaşları 7 ile 16 arasında değişmekte olup yaş ortalamaları 10.86'dır.

Çalışma Grubu 2

ÇBUÖ – Aile Formu' nun doğrulayıcı faktör analizi için 130 kadın (%87,8) 18 erkek (%12,2) olmak üzere toplam 148 ebeveynden veri toplanmıştır. Ebeveynlerin yaşları 27 ile 55 arasında değişmekte olup ortalama 40,08 yaşındadırlar. Çalışma katılımcılarının 25'inin (%16,9) yasal olarak boşanma süreci devam etmekte, 123'ünün (%83,1) ise yasal boşanma süreci tamamlanmış olmakla birlikte süreci tamamlananların 10'u boşanıp tekrar evlenmiştir. Ebeveynlerin 63'ünün (%42,6) tek çocuğu, 69'unun (%46,6) iki çocuğu ve 15'inin (%10,2) üç ve üzeri çocuğu bulunmaktadır. Ebeveynlerin ölçekleri düşünerek doldurdukları çocuklarının cinsiyet dağılımı ise 65 kız (%43,9) ve 83 erkek (%56,1) şeklindedir. Çocukların yaşları 7 ile 16 arasında değişmekte olup, yaş ortalamaları 11.07'dir.

Çalışma Grubu 3

ÇBUÖ – Aile Formu' nun test tekrar test güvenilirliği için boşanmış ya da yasal olarak boşanma sürecinde olan 35 ebeveynden üç hafta arayla veri toplanmıştır. Ebeveynlerin 31'i kadın 4'ü erkek olup yaşları 33 – 51 arasında değişmektedir (ortalama= 39,91).

Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi

Boşanmanın çocuklar üzerindeki etkisini belirlemek, diğer bir ifade ile boşanmaya uyum düzeyini saptamak amacı ile geliştirilmesi hedeflenen Çocukların Boşanmaya Uyumu Ölçeği-Aile Formu (ÇBUÖ- Aile Formu), 7-16 yaş grubundaki çocukların ev/aile ortamındaki davranışlarını gözlemleyen ebeveynler ve/veya bakımını üstlenmiş yetişkinler tarafından doldurulacak şekilde tasarlanmıştır. Ölçek, 7-16 yaş grubunda bulunan çocuklar için tasarlanmıştır. ÇBUÖ-Aile Formu' nun geliştirilme sürecinde takip edilen aşamalar şunlardır:

- a. *Alan yazın taraması:* Ölçek geliştirme sürecine öncelikle alan yazın incelemesi ile başlanmıştır. Alan yazın ele alındığında, boşanma sürecinde çocukların kaygı, korku, suçluluk, öfke gibi duygular yaşayabildiği, velayeti alan ebeveyni ile çatışmaya başladığı, ebeveynlerini tekrar bir araya getirmek istediği, velayeti olmayan ebeveyni ile zamanla iletişiminin kopabildiği, okula devam ve akademik başarı ve disiplin konularında olumsuzluklar yaşadığı, akademik başarısında düşüşlerin olduğu tespit edilmiştir (Aral ve Başar, 1998; Arkes, 2014; Aydoğan ve Altınbulak, 2015; Baysal, 2003; Büyüksahin, 2009; Fincham, 1994; Fincham, Graych ve Osborne, 1994; Fiyakalı, 2008; Karakuş, 2003; Kelly, 2000; McMahon ve ark., 2003; Öngider, 2006; Öztürk, 2006; Sağlam, 2011; Şirvanlı Özen, 1998; Tahiroviç ve Demir, 2018).

b. *Boşanmış ve çocuklarının velayetini üstlenmiş ebeveynler ile görüşme:* Madde havuzu oluşturulurken 64 boşanmış ve çocuklarının velayetini üstlenmiş ebeveyn ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Buna göre 64 boşanmış ebeveyn (53 kadın, 11 erkek) ile yürütülen görüşmelerde çocukların boşanma sürecinden nasıl etkilendiğine yönelik bilgiler alınmıştır. Elde edilen verilere göre yasal boşanma sonrası çocuklar, zamanla velayeti üstlenmeyen ebeveynlerinden uzaklaşmaya başlamakta, aralarındaki bağların kopmasıyla ve yaşanan sınırlı iletişim, etkileşim sonucunda problemlerli davranışlar (davranış ve tutumlarında asileşme ve inatlaşma, sık ve kolayca öfkelenme, sorumluluklarını yerine getirmeme, içine kapanma ve izole olma, alınganlık, okuldan kaçınma ve akademik başarısızlık gibi) sergilemektedir. Ebeveynler özellikle çocuklarının okula başlaması ile evde sergiledikleri davranışlarında öfkeli bir tutum içinde bulunma, hırçınlaşma, aniden sinirlenme ve ebeveynle iletişimden kaçınma gibi davranışlar gösterdiklerini belirtmiştir. Boşanma, çocukların yaşça daha küçük olduğu dönemlerde gerçekleşmiş olsa bile çocukların okula başladıktan sonra kendi ailelerini muhtemelen akrabalarının aileleri ile karşılaştırmaya başladıkları için aile içinde problemlerli davranışlar sergilemeye başladıkları anlaşılmıştır. Süreçte çocuklarının velayetini alan annelerin kök ailesine sığınması durumunda geniş aile ortamında yaşamak durumunda kalan çocuklar bir taraftan büyük ebeveyn-torun etkileşimini yoğun olarak yaşamakta ve doyum sağlamakta ancak diğer taraftan geniş aile ortamının getirdiği farklı sorunlarla karşılaşmaktadır. Ek olarak velayeti alan ebeveynlere göre çocuklar boşanmayla birlikte akademik sorunlar yaşamaya başlamakta, okula ve derslere olan ilgilerini kaybetmekte ve okul arkadaşları ile ilişkilerinde daha fazla sorunlar yaşayabilmektedir.

c. *Uzman görüşünün alınması:* Alan yazın incelemesi ve boşanmış ebeveynlerin gözlemleri alınarak 48 maddelik form oluşturulmuş ve uzman görüşüne sunulmuştur. Hazırlanan ölçek formundaki maddelerin anlaşılabilirliği ve uygunluğunu değerlendirmek için on uzmanın görüşü alınmıştır. İki PDR, bir klinik psikoloji, üç ölçme değerlendirme alanında çalışan toplam altı akademisyen ile doktora tezini boşanma alanında yapan ve aynı zamanda okul psikolojik danışmanı olarak görev yapan dört uzmanın görüşü alınmıştır. On uzmanın görüş ve önerileri doğrultusunda ölçek maddeleri tekrar düzenlenmiş ve 22 maddelik deneme formu olarak düzenlenmiştir.

d. *Deneme formunun oluşturulması:* Uzman görüşü doğrultusunda ölçeğin pilot uygulaması için deneme formu hazırlanmıştır. Ölçek maddeleri 5'li likert tipinde derecelendirilmiştir. Ölçeğin nasıl doldurulacağı ve amacını kapsayan yönerge yazılmıştır. Deneme uygulaması çocuklarının velayetini almış beş ebeveyn ile yüz yüze yapılmış ve maddelerin açık ve anlaşılır olduğu saptanmıştır.

Veri Toplama Süreci

Veri toplama sürecine Ankara Üniversitesi 29/03/2021 tarih ve 5/119 sayılı Etik Kurul Onayı alındıktan sonra başlanmış ve veriler 2021 yılı Nisan-Kasım ayları arasında toplanmıştır. Buna göre ölçek deneme formu uygulamalarından sonra Covid-19 salgını koşulları nedeniyle 22 maddeden oluşan ölçek formu ücretsiz ve çevrimiçi bir platform olan bir Google Forms' a aktarılarak veriler çevrimiçi olarak toplanmıştır. Hazırlanan çevrimiçi forma araştırmanın amacı ve kapsamı, araştırmacılara ilişkin bilgi ve açıklamalar ile etik kurul onay bilgileri eklenmiştir. Ayrıca katılımcıların araştırmaya gönüllü olarak katıldıklarına yönelik onay alınarak ölçek maddelerini doldurabilmeleri sağlanmıştır. Verilerin sağlıklı bir şekilde

toplanabilmesi amacıyla araştırma linki özellikle ebeveyn gruplarına iletilmiş böylelikle yetişkinlere ulaşılabilecek gruplarda ölçeğin paylaşılması sağlanarak veriler toplanmıştır.

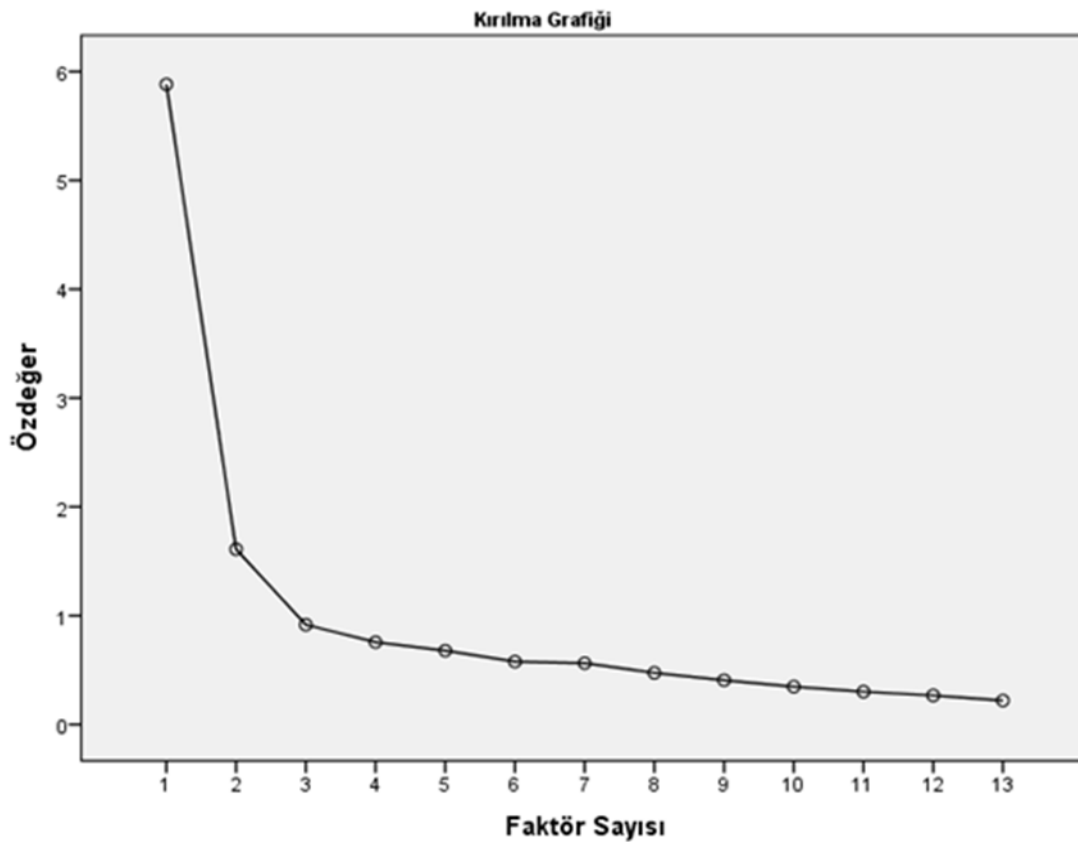
Verilerin Analizi

ÇBUÖ-Aile Formu'nun geçerlik çalışması için açımlayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Faktör analizleri için gerekli varsayımlar (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2010; Tabachnick ve Fidell, 2013) incelenmiş ve verilerin -1,5 ile +1,5 arasında normal dağıldığı ve çoklu bağlantılık olmadığı görülmüştür. Güvenirlik çalışması için ise Cronbach Alpha iç tutarlılık kat sayısı hesaplanmış, madde toplam korelasyonları incelenmiş ve test – tekrar test yönteminden yararlanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS ve AMOS 21 programları kullanılmıştır.

Bulgular

ÇBUÖ-Aile Formu'nun Geçerliğine İlişkin Bulgular

ÇBUÖ-Aile Formu'nun yapı geçerliğini test etmek için öncelikle birinci çalışma grubundan toplanan veri setinin faktör analizine uygunluğuna bakılmış ve KMO değerinin .865 ve Barlett Testinin de anlamlı olduğu görülmüştür ($p < 0.05$). Temel bileşenler yöntemine dayalı olarak gerçekleştirilen analizde öz değeri 1'den büyük olan beş faktör olduğu belirlenmiştir. Bununla beraber faktör yük değeri 0,45'in altında olan (Kline, 2011) ve iki faktör arasındaki yük değeri 0,10'un altında olan (Büyüköztürk, 2013) maddeler ölçekten çıkarıldıktan sonra yapılan analizde öz değeri 1'den büyük olan iki faktör olduğu görülmüş ve faktörlerin öz değerleri ve aralarındaki farklar Scree Plot eğrisinde de incelenmiştir. Şekil 1'de kırılma grafiği verilmiştir.

Şekil 1. Kırılma grafiği

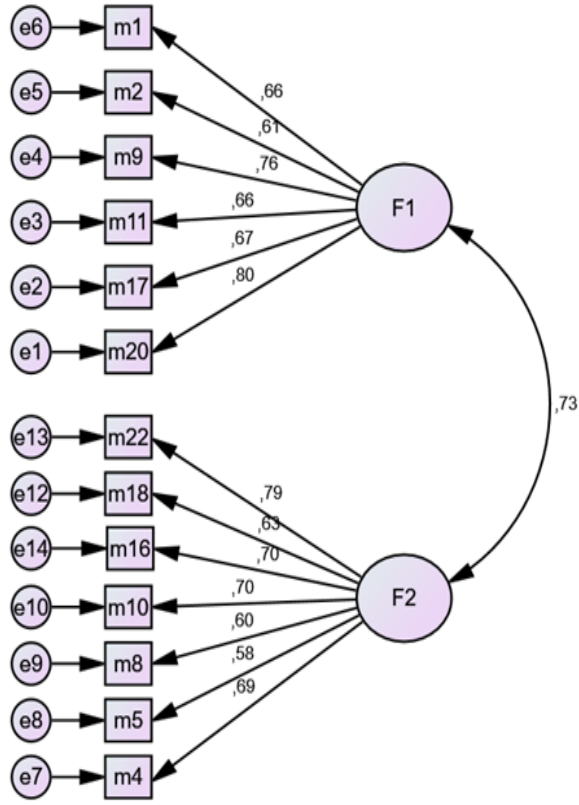
Şekil 1 incelendiğinde ölçeğin iki faktörden oluştuğu gözlenmektedir. Buna göre birinci faktör tek başına toplam varyansın %45,24'ünü ve ikinci faktör %12,38'sini açıklamaktadır. İki faktörün birlikte açıkladığı toplam varyans ise %57,62'dir. Maddelerin faktörlere göre dağılımı ve faktör yükleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Madde Faktör Yükleri

Madde	Faktör 1	Faktör 2
Madde 9	.82	
Madde 2	.81	
Madde 1	.78	
Madde 20	.75	
Madde 11	.75	
Madde 17	.68	
Madde 22		.78
Madde 18		.76
Madde 10		.74
Madde 4		.64
Madde 16		.63
Madde 5		.55
Madde 8		.51

Tablo 1'e bakıldığında birinci faktörde madde faktör yüklerinin .68 ile .82 arasında değiştiği, ikinci faktörde .78 ile .51 arasında değiştiği görülmektedir. Faktörlerin içerdiği maddeler dikkate alınarak birinci faktöre sorumluluk, ikinci faktöre duygusal – davranışsal problemler isimleri verilmiştir.

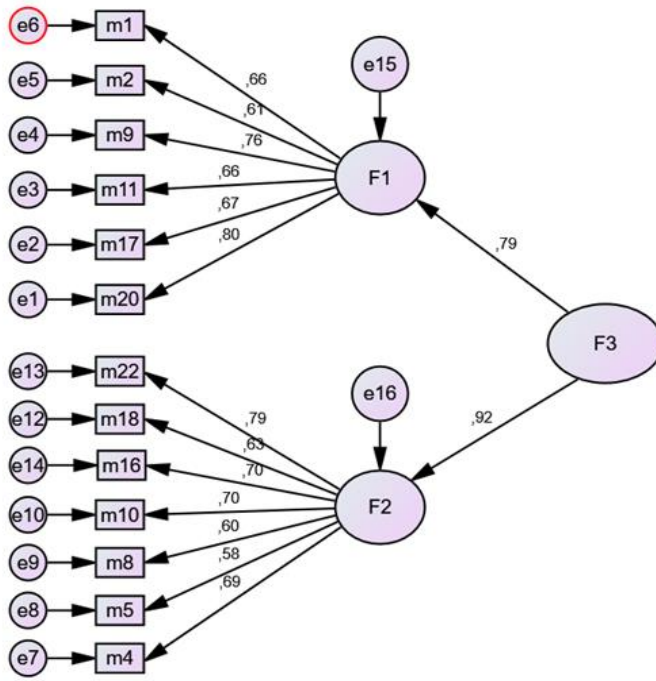
Ölçeğin geçerlik çalışmasının ikinci aşamasında ikinci çalışma grubundan toplanan verilerle doğrulayıcı faktör analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir. Varsayımların incelenmesinin ardından maksimum olabilirlik yöntemine dayalı hesaplama gerçekleştirilmiştir. Şekil 2'de ölçeğe ait yol diyagramı verilmiştir.

Şekil 2. İki faktörlü model

Şekil 2'deki iki faktörlü modelin uyum indekslerine ($\chi^2 = 99.117$, $df = 64$, $\chi^2 /sd = 1.54$, $CFI = .95$, $NFI = .88$, $RMSEA = .061$, $SRMR = .049$) bakıldığında modelin iyi uyum sergilediği söylenebilir. Sonuç olarak ÇBUÖ-Aile Formu' nun iki faktörlü yapısının olduğu söylenebilir. Standartlaştırılmış regresyon kat sayılarının birinci faktörde .61 ile .80 arasında; ikinci faktörde .58 ile .79 arasında değiştiği görülmüştür. Bir sonraki aşamada ölçeğin faktörlerinin tek bir boyut altında toplanıp toplanamayacağını diğer bir ifade ile ölçekten toplam puan alınıp alınmayacağını ortaya koymak amacıyla ikinci düzey DFA gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3. İkinci düzey analiz

Şekil 3'teki ikinci düzey analiz sonuçlarına bakıldığında uyum indekslerinin ($\chi^2 = 99.117$, $df = 64$, $\chi^2 /sd = 1.54$, $CFI = .95$, $NFI = .88$, $RMSEA = .061$, $SRMR = .049$) kabul edilebilir düzeyde olduğu söylenebilir. Dolayısıyla ÇBUÖ-Aile Formu, 13 madde ve iki faktörden oluşan ve toplam puan veren bir ölçektir (Ek-1).

ÇBUÖ-Aile Formu'nun Güvenirliğine İlişkin Bulgular

ÇBUÖ-Aile Formu'nun güvenirliğine ilişkin kanıt elde etmek için öncelikle birinci ve ikinci çalışma grubundan toplanan verilerle Cronbach Alfa iç tutarlılık güvenirlilik kat sayısına bakılmıştır. İkinci olarak ise test – tekrar test güvenirlilik kat sayısı hesaplanmıştır. Tablo 2'de analiz sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2. ÇBUÖ-Aile Formu'nun Güvenirliğine İlişkin Bulgular

Boyut	Birinci Çalışma Grubu Verilerinin Güvenirliği	İkinci Çalışma Grubu Verilerinin Güvenirliği	Test – Tekrar Test
	(α)	(α)	
Sorumluluk	.89	.84	.70**
Duygusal – Davranışsal Problemler	.83	.85	.77**
Tüm Ölçek	.90	.89	.81**

** $p < .01$

Tablo 2'ye bakıldığında boyutların ve ölçeğin tümüne ilişkin Cronbach Alfa kat sayılarının .80'in üzerinde olduğu dolayısıyla yüksek kabul edilebileceği (Kalaycı, 2009) söylenebilir. Bununla beraber literatüre bakıldığında Cronbach Alfa kat sayısının kesme noktasının ne olması gerektiği ile ilgili bir netlik olmadığı ve .70'in altı Cronbach Alfa kat sayısının da kabul edilebilir olduğunu öne süren çalışmalar bulunmaktadır (Wainer ve Thissen, 2001; akt., Downing, 2004). Nitekim Schmitt (1996) ölçek geliştirme çalışmalarında eğer ölçeğin rasyonel bir temeli varsa düşük Cronbach Alfa kat sayısının kabul edilebilir olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla çalışma kapsamında elde edilen Cronbach Alfa iç tutarlılık kat sayısının ölçeğin güvenilirliğine ilişkin kanıt sunduğu düşünülmektedir. Bununla beraber üç hafta arayla yapılan test- tekrar test sonuçları incelendiğinde iki uygulama arasında sorumluluk boyutu için .70, duygusal-davranışsal problemler boyutu için .77 ve tüm ölçeğe ilişkin .81 istatistiksel olarak anlamlı korelasyon katsayıları elde edilmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Mevcut araştırma çocukların boşanmaya uyumunu ölçmeye ilişkin bir ölçme aracı geliştirmeyi hedeflemiştir. Bu kapsamda öncelikle alan yazın taranmış, ebeveyn ve uzman görüşleri alınarak bir ölçek formu geliştirilmiştir. Oluşturulan bu forma ilişkin geçerlik kanıtları elde etmek üzere açıklayıcı analizler yürütülerek yapı belirlenmiş ve ortaya çıkan bu yapının doğrulanmasına ilişkin ise doğrulayıcı faktör analizleri yürütülmüştür.

AFA analizleri sonucunda ölçek yapısının 13 madde ve 2 boyuttan oluştuğu anlaşılmıştır. Bu boyutlar sorumluluk ve duygusal-davranışsal problemler olarak isimlendirilmiştir. Sorumluluk boyutunda 6, duygusal-davranışsal boyutta 7 madde bulunmaktadır. Sorumluluk boyutu varyansın %45,24 duygusal-davranışsal boyut ise %12,38 açıklamakta, iki boyut birlikte varyansın %57,62'sini açıklamaktadır. Yürütülen AFA analizlerine göre belirlenen yapının doğrulanması amacıyla yürütülen DFA analizleri sonucunda elde edilen uyum indekslerine göre modelin iyi uyum gösterdiği belirlenmiştir. Buna göre yapı geçerliğine ilişkin kanıtlar sunulduğu ifade edilebilir.

ÇBUÖ-Aile Formu için güvenilirlik kanıtları elde etmek üzere her boyut ve ölçeğin tamamı için Cronbach Alfa katsayıları hesaplanmıştır. Buna göre katsayılar, birinci çalışma grubu için sorumluluk boyutunda 0,89, duygusal-davranışsal sorunlar boyutunda 0,83, ölçeğin tamamında 0,90 ve ikinci çalışma grubunda sorumluluk boyutunda 0,84, duygusal-davranışsal boyutta 0,85 ve ölçeğin toplamında 0,89 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca test-tekrar test hesaplamaları yapılmış ve üç hafta arayla yapılan ölçümler arasında sorumluluk boyutu için .70, duygusal-davranışsal problemler boyutu için .77 ve tüm ölçeğe ilişkin .81 istatistiksel olarak anlamlı korelasyon katsayıları elde edilmiştir.

Elde edilen bütün sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde 13 madde ve 2 boyuttan oluşan ÇBUÖ-Aile Formu' nun çocukların boşanmaya uyumunu ölçmede geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir. Ölçekten alınacak en yüksek puan 65, en düşük puan 13' tür. Yüksek puan yüksek uyumsuzluğu göstermektedir bir başka deyişle ölçekten alınan puan arttıkça boşanmaya uyum azalmaktadır.

Mevcut araştırma sonuçları geliştirilen ölçme aracına ilişkin yeterli düzeyde geçerlik ve güvenilirlik kanıtları sunmakla birlikte bir takım sınırlılıklara sahiptir. Bu çalışmada veriler çevrimiçi olarak pek çok farklı çevrimiçi platform kullanılarak toplanmıştır. Örneğin verilerin yüz yüze toplanabileceği farklı örneklerle ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğinin tekrar incelenmesi alan yazına katkı sağlayabilir. Mevcut ölçek çocukların boşanmaya uyumunu

ölçmeye yönelik ebeveyn veya bakım veren kişilerin bildirimlerine dayalı olarak geliştirilmiştir. Bir başka deyişle bu ölçeği çocukların boşanmaya uyum durumuna ilişkin olarak ebeveynleri veya onlara bakım veren yakınları doldurabilir. Bu konuda yürütülecek yeni araştırmalarda çocukların öz bildirimine dayalı ölçeklerin geliştirilmesi önerilebilir. Ek olarak geliştirilen ölçek sorumluluk ve duygusal-davranışsal boyutları içeren iki boyuttan oluşmuştur. Araştırmacılar boşanmaya uyuma ilişkin çocukları etkileyen farklı boyutları kapsayacak çalışmalar yürütülebilir. Son olarak bu ölçek 7-16 yaş arası çocukların boşanmaya uyumunu ölçecek şekilde geliştirilmiştir farklı yaş gruplarının boşanmaya uyumunun araştırılması da alan yazına katkı sağlayabilir.

Teşekkür ve Bilgilendirme

Bu araştırma birinci yazarın, ikinci yazar danışmanlığında Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı'nda yürüttüğü "Boşanmaya Uyum Programının Tek Ebeveynli Ailelerin Boşanmaya Uyumu ve Aile Yaşam Doyumlarına Etkisi" başlıklı doktora tezi kapsamında elde edilmiş verilerden hazırlanmıştır.

Kaynakça

- Amato, P. R. & Keith, B. (1991a). Parental divorce and adult well-being: A meta-analysis. *Journal of Marriage and the Family*, 53, 43-58.
- Amato, P. R., & Keith, B. (1991b). Parental divorce and the well-being of children: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 110(1), 26-46.
- Aral, N. ve Başar, F. (1998). *Boşanmış aileye sahip olan ve olmayan çocukların kaygı düzeylerinin incelenmesi*. VII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sunulan bildiri, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Arifoğlu Çamkuşu, B. (2006). *Çocuklar için boşanmaya uyum programının çocukların boşanmaya uyum, kaygı ve depresyon düzeylerine etkisi*. (Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Arkes, J. (2014). Separating the harmful versus beneficial effects of marital disruptions on children. *Journal of Divorce and Remarriage*, 58, 526-541.
- Aydoğan, İ. ve Altunbulak, C. (2015). İlköğretim ikinci kademedeki boşanmış ve tam aileye sahip öğrencilerin okul başarıları ve okulda karşılaştıkları problemlerin incelenmesi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 75-102.
- Babalıs, T., Xanthakou, Y., Papa, C., & Tsolou, O. (2011). Preschool age children, divorce and adjustment: A case study in Greek kindergarten. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*, 9(3), 1403-1426.
- Bardakçioğlu, C. (2003). *Parçalanmış ve tam aileye sahip çocuklarda benlik imgesi ve depresyon düzeylerinin karşılaştırılması*. (Yayınlanmış yüksek lisans tezi, Yakın Doğu Üniversitesi, Kıbrıs). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Baysal, A. (2003). *Anne babası boşanmış ve boşanmamış çocukların depresyon düzeylerinin incelenmesi ve okul başarısına yansımaları*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>

- Büyüköztürk, Ş. (2013). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (18.basım). Ankara: Pegem Yayıncılık
- Büyükhahin, G. (2009). *Boşanmış ve boşanmamış ailelerden gelen 11-13 yaş arası çocukların anne baba tutumlarını algılama biçimlerinin sosyal uyum düzeyleri ile ilişkisi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Clarke-Stewart, K. A., McCartney, K., Vandell, D. L., Owen, M. T., & Booth, C. (2000). Effects of parental separation and divorce on very young children. *Journal of Family Psychology*, 14(12), 304-326, doi: 10.1037//0893-3200.14.2.304
- Downing, S. M. (2004). Reliability: on the reproducibility of assessment data. *Medical Education*, 38(9), 1006-1012.
- Erol, B. (2005). *Grup rehberliği programının ilköğretim ikinci kademedeki okuyan parçalanmış aile çocuklarının uyum düzeylerine etkisi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Fincham, F.D. (1994). Marital conflict: Correlates, structure and context. *Current Directions in Psychological Science*, 12, 1, 23-27.
- Fincham, F.D., Grych, J.N., & Osborne, L.N. (1994). Does marital conflict cause children maladjustment? Direction and challenges for longitudinal research. *Journal of Family Psychology*, 8, 2, 128-140.
- Fiyakalı, N.C. (2008). *Anne babası boşanmış ve boşanmamış lise öğrencilerinin sürekli öfke düzeyi ve öfke ifade tarzlarının karşılaştırılması*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Hair, J. F. Jr., Black, W. C., Babin, B. J. & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis* (7th ed.). Upper Saddle River, NJ: PrenticeHall
- Halisdemir, D. (2020). *Boşanmaya uyum programının velayeti üstlenmiş anne ve çocuklarının boşanmaya uyum, psikolojik sağlamlık ve aile yaşam doyumlarına etkisi*. (Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Huurre, T, Junkkari, H., & Aro, H. (2006). Long-term psychosocial effects of parental divorce: A follow- up study from adolescence to adulthood. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 256 (4), 256-63, doi: 10.1007/s00406-006-0641-y
- Kalaycı, Ş. (2009). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayınevi.
- Karakuş, S. (2003). *Anne-Babası boşanmış ve boşanmamış çocukların depresyon düzeylerinin incelenmesi ve okul başarısına yansımaları*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Kelly, J. B. (2000). Children's adjustment in conflicted marriage and divorce: A decade review of research. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 39 (8), 963-975.
- Kızıl Aslan, Z. (2020). Sistemik aile yapısı. Editör S. Nazlı, *Evlilik ve Aile Psikolojik Danışmanlığı içinde* (s. 25-46). Ankara: Anı Yayınevi.
- Lamb, M. E., Sternberg, K. J., & Thompson, R.A. (1997). The effects of divorce and custody arrangements on children's behavior, development, and adjustment. *Family and Conciliation Courts Review*. 35, 4, 393-404.

- McMahon, S.D., Grant, K.E., Compas, B.E., Thurm, A.E., & Ey, S. (2003). Stress and psychopathology in children and adolescents: Is there evidence of specificity? *Journal of Psychology and Psychiatry*, 44, 1, 107-133.
- Nazlı, S. (2020). Boşanma. Editör S. Nazlı. *Evlilik ve aile psikolojik danışmanlığı içinde* (s. 257-298). Ankara: Anı Yayınevi.
- Nazlı, S. , Halisdemir, D. , Gülleroğlu, H. D. ve Kiye, S. (2021). Çocukların boşanmaya uyumu ölçeği-okul formu'nun geliştirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 50 (232) , 247-265. doi: 10.37669/milliegitim.746784
- Öngider, N. (2006). *Evlilik ve boşanmış ailelerde algılanan ebeveyn kabul veya reddinin çocuğun psikolojik uyumu üzerindeki etkileri*. (Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi, İzmir). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Öztürk, S. (2006). *Anne babası boşanmış 9-13 yaşlarındaki çocuklar ile aynı yaş grubundaki anne babası boşanmamış çocukların benlik saygısı ve kaygı düzeyleri ilişkisi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi, İzmir). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Sağlam, M. (2011). *Boşanma sürecinde olan ailelerdeki çocukların aile algılarının ve sorunlarının resimler aracılığı ile incelenmesi*. (Yayınlanmış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Schmitt, N. (1996). Uses and abuses of coefficient alpha. *Psychological assessment*, 8(4), 350.
- Şentürk Aydın, R. ve Nazlı, S. (2014). Yaşam becerileri psikoeğitim programının boşanmış aile çocuklarının uyum düzeylerine etkisinin incelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14, 33, 127-153.
- Şimşek Yüksel, D. (2006). *Grupla psikolojik danışmanın ana – babası boşanmış ergenlerde boşanmanın olumsuz etkileri ile başa çıkma stratejileri ve benlik saygıları üzerindeki etkisi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Şirvanlı Özen, D. (1998). *Eşler arası çatışma ve boşanmanın farklı yaş ve cinsiyetteki çocukların davranış ve uyum problemleri ile algıladıkları sosyal destek üzerindeki rolü*. (Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Boston, MA: Pearson.
- Tahirović, S., & Demir, G. (2018). Influence of parental divorce on anxiety level of adolescents. Nicola Yelland (Ed.). *Contemporary perspective on child psychology and education*, pp. 85-101.
- TUİK (2020). Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2019. Haber Bülteni, Sayı 33708. tuikweb.tuik.gov.tr
- TUİK (2021). Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2020. Haber Bülteni, Sayı 37211. tuikweb.tuik.gov.tr
- Türkarlan, D. N. (2007). Boşanmanın çocuklar üzerine olumsuz etkileri ve bunlarla başetme yolları. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 11 (11) , 99-108.

Ek-1

ÇOCUKLARIN BOŞANMAYA UYUMU ÖLÇEĞİ-AİLE FORMU

Sayın katılımcı,

Bu ölçme aracının amacı boşanma sürecinin 7-16 yaş arasındaki çocuklar üzerindeki etkisini belirlemektir. Ölçeği velayetini almış olduğunuz yalnızca bir çocuğunuzun son bir ayda aile/ev ortamındaki davranışlarını dikkate alarak yanıtlayınız.

Rumuz: .....

Cinsiyetiniz: ( ) Kadın ( ) Erkek

Yaşınız: .....

Mesleğiniz: ( ) Çalışmıyorum ( ) Ev hanımı ( ) Kamu çalışanı ( ) Serbest çalışan ( )
Başka.....

Boşanma durumu: ( ) Yasal olarak boşanma sürecindeyim ( ) Yasal olarak boşandım

Yasal boşanma süresi (Varsa): .....

Medeni durum: ( ) Boşanma sürecindeyim ( ) Yasal olarak boşandım, bekâрім ( ) Boşandım
ve tekrar evlendim

Formu doldurduğunuz çocuğunuzun:

Cinsiyeti: ( ) Kız ( ) Erkek

Doğum tarihi: .../.../.....

Puanlamayı şuna göre yapınız:

- **Hiçbir zaman:** Eğer çocuğunuz bu davranışı göstermiyorsa ya da siz bu davranışı gözlemlene fırsatı bulamadıysanız, 1'i işaretleyiniz.
- **Her zaman:** Eğer çocuğunuz bu davranışı sıkça gösteriyorsa, 5'i işaretleyiniz.
- **Bazen:** Eğer çocuğunuz ilgili davranışı, iki uç nokta arasında bir sıklıkta gösteriyorsa; 2 (daha az sıklıkta), 3 veya 4'ü (daha fazla sıklıkta) işaretleyiniz.

	Hiçbir zaman 1	Bazen 2	Sıklıkla 3	Çoğu zaman 4	Her zaman 5
1. Evde kendisinden beklenen sorumluluklarını (oyuncaklarını-eşyalarını toplama, odasını toplama gibi) yapmamak için bahaneler üretir.	1	2	3	4	5
2. Okul sorumluluklarını (okul eşyalarını ve okul kıyafetlerini düzenleme, ödevlerini yapma, araç gereçlerini düzenleme gibi) yerine getirmesi için hatırlatmak gerekir.	1	2	3	4	5
3. Dikkatleri üzerine çekecek davranışlar sergiler.	1	2	3	4	5
4. Okula gitmemek için bahaneler (mide bulantısı, baş ağrısı gibi) uydurur.	1	2	3	4	5
5. Ebeveynine (velayetini alan anne/baba) hakaret eder.	1	2	3	4	5
6. Destek olabileceği ev işlerine (masayı toplama, çöpleri atma gibi) yardımcı olması için uyarılması gerekir.	1	2	3	4	5
7. Olaylar karşısında kolaylıkla öfkelenir.	1	2	3	4	5
8. Öz bakım (yıkama, dişini fırçalama gibi) sorumluluklarını yerine getirmesi için hatırlatmak gerekir.	1	2	3	4	5
9. Ebeveyninin (velayetini alan anne/baba) kendisini kısıtlamasına sinirlenir.	1	2	3	4	5
10. Uyku saatlerine dikkat etmesi için hatırlatmak gerekir.	1	2	3	4	5
11. Birden ağlama ya da gülme gibi orantısız duygusal tepkiler verir.	1	2	3	4	5
12. Aile kurallarına (yemek saati, odasını toplama gibi) uyması için hatırlatma yapılması gerekir.	1	2	3	4	5
13. İsteklerini ve görüşlerini ebeveynine (velayetini alan anne/baba) öfkeli bir şekilde ifade eder.	1	2	3	4	5

Ölçek alt boyutlar:

- Sorumluluk= 1, 2, 6, 8, 10, 12. maddeler
- Duygusal-Davranışsal Sorunlar= 3, 4, 5, 7, 9, 11, 13. maddeler

Çocuk ve Ergenlerde Duygusal Zekanın Cinsiyete Göre İncelenmesi: Bir Meta-Analiz Çalışması

Aslı Tunca^{a,b}

Özet

Araştırmanın amacı, çocuk ve ergenlerin duygusal zekâ üzerindeki cinsiyet değişkeninin etkisini ve yönünü belirlemektir. Araştırmaya Türkiye’de yapılan ve Ulusal Tez Merkezinde taranan çalışmalar dâhil edilmiştir. Bu kapsamda 101 çalışmaya ulaşılmıştır. Ancak cinsiyet değişkenini ele alan ve kodlama protokolüne uyan 34 çalışma analize dâhil edilmiştir. Araştırmanın örneklemini 15027 kişiden oluşmaktadır. Duygusal zekânın cinsiyete göre etki büyüklüğü Standardize Ortalamalar Farkı (SOF) yöntemi ile analiz edilmiştir. Meta-analiz için yayın yanlılığı olup olmadığı test edilmiştir ve yayın yanlılığı olmadığı saptanmıştır. Homojenlik testine göre çalışmanın cinsiyet değişkeni açısından heterojen olduğu tespit edilmiştir. Bulgulara göre; rastgele etkiler modelinde çocuk ve ergenlerdeki duygusal zekâ düzeyi cinsiyet için kızlar lehine anlamlı düşük etki büyüklüğünde (0.19) bulunmuştur. Araştırmada cinsiyetin duygusal zekâ üzerindeki etkisinde gelişim düzeyi ve çalışma yılı değişkenleri de (moderatör değişken) incelenmiştir. Gelişim düzeyine ve çalışmanın yılına göre cinsiyetin duygusal zeka üzerindeki etkisi anlamlı bulunmamıştır. Bulgular ilgili alan yazın doğrultusunda yorumlanmış ve öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Cinsiyet
Çocuk
Duygusal Zeka
Ergen

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 06.01.2022
Kabul Tarihi: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1054512

Examining Emotional Intelligence in Children and Adolescents by Gender: A Meta-Analysis Study

Abstract

The aim of the study is to determine the effect and direction of the gender variable on the emotional intelligence of children and adolescents. Studies conducted in Turkey and scanned in the database of the National Thesis Center of the Council of Higher Education were included in the research. In this context, 101 studies were reached. However, 34 studies addressing the gender variable and complying with the coding protocol were included in the analysis. The sample of the study consists of 15027 people. The effect size of emotional intelligence by gender was analyzed using the Standardized Difference of Means (SOF) method. For the meta-analysis, publication bias was tested and no publication bias was found. According to the homogeneity test, it was determined that the study was heterogeneous in terms of gender variable. According to the findings; In the random-effects model, the level of emotional intelligence in children and adolescents was found to be significantly lower in favor of girls for gender. In the study, the level of development and working year variables (moderator variable) were also examined in the effect of gender on emotional intelligence. The variance between studies according to developmental level and year of study was not statistically significant. The findings were interpreted in line with the related literature and suggestions were made.

Keywords

Gender
Child
Emotional intelligence
Adolescent

About Article

Received: 06.01.2022
Accepted: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1054512

^a İletişim Yazarı: asli.tunca@ozal.edu.tr

^b Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-5202-2496

Giriş

Duygular; psikoloji, felsefe, sosyoloji, biyoloji gibi pek çok disiplinin ele aldığı konulardan biridir. Duygularla ilgili yapılan tanımlamalar incelendiğinde duygunun; his, bedensel tepki, anlama, eyleme yönelme gibi çeşitli öğelerin birleşiminden oluştuğu görülmektedir. Alanyazında duygunun farklı tanımlamalarına rastlamak mümkündür. Smith ve Lazarus (1990) duyguları, bedensel hareketlerin ve organizmanın karmaşık hali olarak ifade etmiştir. Bir başka tanımlamada ise duygular, nöral ve hormonal sistemlerin aracılık ettiği öznel ve nesnel değişkenler arasındaki karmaşık etkileşimlerdir (Kleinginna ve Kleinginna, 1981). Averill (1980) ise duyguları, genetik olarak ele almış ve nispeten değişmeyen tepkiler olduğunu ifade etmiştir. Diğer bir tanımlamada ise duygu, algılanan bir hissin güçlenerek, bilinç ve bedende genel olarak uyarılma durumu meydana getirmesidir (Nyland, 1999). Anlaşılacağı üzere duyguları açıklamaya çalışanlar duyguların farklı bir yönünü ele almış fakat ortak bir paydada birleşmemişlerdir. Ancak genel olarak duyguların, yaşam şartlarına başarılı uyum için his, bedensel tepki, anlam ve amaç ile koordine şekilde ilerleyen beyin merkezli bir sistem olduğu söylenebilir.

Duyguların, bireyler ve ilişkiler üzerinde önemli etkilerinin olduğu bilinmektedir. Tehlikeden kaçınmada, sosyal ilişkilerini sürdürmede, bağ kurmada, bağlanmada, karar vermede, güçlük karşısında mücadelede, harekete geçmede duygular yol göstericidirler. Buna ilave olarak duygular; uyumu, hayatta kalmamızı ve sosyal işaretler göndererek ilişkilenebilmemizi sağlar, bilişsel gelişimizi destekler, uyarılma ve motivasyonu sağlarlar. Duygulara atfedilen bu önemden dolayı uzmanlar duygulardan etkili şekilde yararlanma yollarını araştırmaya başlamış ve duyguların akıllıca kullanımı manasına gelen duygusal zeka kavramını gündeme getirmişlerdir. Duygusal zekâ, kişinin kendi hislerini ve diğerlerininkini gözlemleyip düzenleyebilmesi; hislerini, düşüncelerine ve eylemlerine kılavuzluk edecek şekilde kullanabilmesidir (Reeve, 2021).

Duygusal zekâ kavramının akademik çevrelerce mercek altına alınması ile birlikte alanyazına pek çok duygusal zeka modeli eklenmiştir. Bunlar, temel olarak yetenek ve karışık model olarak tarif edilmektedir. Yetenek modellerinden Mayer ve Salovey'in modelinde duygusal zekâ bilişsel zekâ ile ilişkilidir. Bu modele göre duygusal zekâ; duyguları algılama, duyguyu düşünce ile sentezleme, duyguyu anlayıp analiz sürecinden geçirme ve duyguları yönetme yeteneği olarak tarif edilmektedir. Karma modellerden Bar-on modelinde ise duygusal zeka, bilişsel yeteneklerin yanı sıra öz saygı, empati, iyimserlik gibi bilişsel olmayan yeteneklerin de birleşimidir (Easton, 2004; Mayer, Salovey ve Caruso, 2004). Goleman (1995)'in modelinde ise duygusal zekâyı oluşturan beş bileşen vardır. Bunlar; özbilinç, duyguların kontrolü, motivasyon, empati, sosyal beceridir. Genel olarak duygusal zekanın duyguları tanıma ve anlama, duyguları yönetme ve empati kurma yetilerini kapsadığı söylenebilir ve bu yeteneklerin etkileşimi ile gelişen bir kavram olduğu ifade edilebilir.

Alanyazında duygusal zekâyâ sahip olmanın yaşamdaki başarıyı önemli ölçüde etkilediği öne sürülmektedir. Goleman (1995)'a göre duygusal zekâyâ sahip kişiler, kendilerini ifade etmede, sosyal ilişkilerinde, sözlü olmayan kuralları kavramada daha avantajlı konumdadırlar, hayatlarını daha doyumlu ve verimli biçimde sürdürebilmektedirler. Duygusal zekâ ile ilgili yapılan çalışmalar Goleman'ın görüşlerini desteklemektedir. Duygusal zekânın alt boyutlarının incelendiği bir çalışmada duyguları algılama ve ifade etme becerisinin kaygı ve depresyonu azalttığı tespit edilmiştir (Foster, Lomas, Downey ve Stough, 2018). Başka bir çalışmada ise duygusal zekânın güvensizliği iyileştirmede yardımcı olduğu saptanmıştır

(Palmer, Donaldson ve Stough, 2001). Diğer bir çalışmada ise duygusal zekayla mutluluk arasında doğrudan anlamlı düzeyde ilişki bulunmuştur (Acosta ve Clavero, 2018). Türkiye’de yapılan bir çalışmada yüksek duygusal zekaya sahip kişilerin stresle daha etkili baş edebildikleri saptanmıştır (Göçet, 2006). Bunlar haricinde duygusal zekânın pek çok değişkenle ilişkisi incelenmiştir. Duygusal zekâ; ebeveyn eğitim düzeyi (Harrod ve Scheer, 2005), gelir düzeyi (Elfenbein, Marsh ve Ambady, 2002; Harrod ve Scheer, 2005), kültür farklılığı (Gordan, 2001) gibi değişkenlere göre incelenmiştir. Buna ilave olarak alanyazında duygusal zekânın cinsiyete göre farklılaşma düzeyi de araştırılmıştır.

Duygusal zekânın cinsiyete göre araştırıldığı çalışma sonuçlarına göre bulguların birbirinden farklılık gösterdiği görülmektedir. Çalışmaların bazılarında duygusal zekâ düzeyi açısından kadınlar lehine (Cabello, Sorrel, Fernández-Pinto, Extremera ve Fernández-Berrocal, 2016; Naghavi ve Redzuan, 2011) sonuçlara ulaşılrken; bazılarında cinsiyetin duygusal zeka için anlamlı bir değişken olmadığı (Mavroveli, Petrides, Shove ve Whitehead, 2008; Petrides, Sangareau, Furnham ve Frederickson, 2006) bulgusuna varılmıştır. Türkiye’de yapılan çalışmalarda da benzer bulgulara ulaşılmıştır. Cinsiyete göre duygusal zeka düzeyinin anlamlı şekilde farklılaşmadığını tespit eden çalışmalar (Arslan, 2020; Çullu, 2019; İşeri, 2016; Köse, 2020) olduğu kadar kadınlar lehine anlamlı sonuçlar elde eden çalışmalar da (Büyükbıçer, 2019; Duran, 2020; Köksal, 2003; Seyis, 2011; 2006; Topşar, 2015) bulunmaktadır.

Mevcut alanyazındaki çalışmaların birbirinden farklı sonuçları ortaya koyması, cinsiyete göre duygusal zekânın daha geniş perspektifle incelenmesi gerekliliğini oluşturmaktadır. Yurt içi veya yurt dışında bu konuya değinmiş bir meta-analiz çalışmasına rastlanmamıştır. Buna ilave olarak çalışmada, gelişim açısından kritik yıllar olan çocukluk ve ergenlik dönemindeki bireylerin duygusal zeka düzeyleri meta-analiz yoluyla incelenmiştir. Çocuklarla yapılan bir çalışmada, duygusal zekânın çocukların yaşadıkları duygusal problemlerin güçlü bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir (Piqueras, Mateu-Martínez, Cejudo ve Pérez-González, 2019). Ergenlerle yapılan bir çalışmada ise duygusal zekânın ergenin bazı özyeterlilik alanlarında (akademik, sosyal, duygusal) anlamlı yordayıcısı olduğu görülmüştür (Sert ve Traş, 2019). Anlaşılacağı üzere çocuk ve ergenler için duygusal zekâ önemli bir kavramdır. Çünkü, duyguların yer ve zamana bağlı kontrol yeteneği üç yaşından sonra; duyguların toplumsal değerlere göre ifadesi ve kontrolü çocukluğun ve ergenliğin geçtiği okul yıllarında gelişmektedir (Bar-on, 2000). Yüksek duygusal zekaya sahip çocukların ve ergenlerin kaşlarına çıkan olumsuz durumlar ile daha iyi baş edebildikleri görülmüştür (Özen, 2013). Dolayısıyla çocukluk ve ergenlik döneminde duygusal zekâ yönünden cinsiyetin anlamlı bir etkisinin olup olmadığını tespit etmek ve tek bulguda birleştirmek, çocuk ve ergenlerle ilgili çalışan araştırmacılara, uygulayıcılara yol gösterebilecektir. Bu bağlamda araştırmada, çocuk ve ergenlerin duygusal zeka düzeylerinin cinsiyete göre etki büyüklüğünün Türkiye’de yapılmış tezler yoluyla belirlenmesi, meta-analiz yoluyla sentezlenmesi ve bu değişkenler arasındaki farkın etkisini ve yönünü tespit etmek hedeflenmiştir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Cinsiyetin çocuk ve ergenlerin duygusal zeka üzerindeki etkisini ve yönünü belirlemek için yapılan araştırmada kullanılan yöntem meta-analizi. Meta-analizi, belirlenen bir konuda, birbirine bağlı olmayan pek çok araştırmanın verilerinden yola çıkılarak istatistiki yorum ve

senteze ulaşma yöntemi olarak tarif edilebilir (Akgöz, Ercan ve Kan, 2004; Cumming, 2012; Petticrew ve Roberts, 2006).

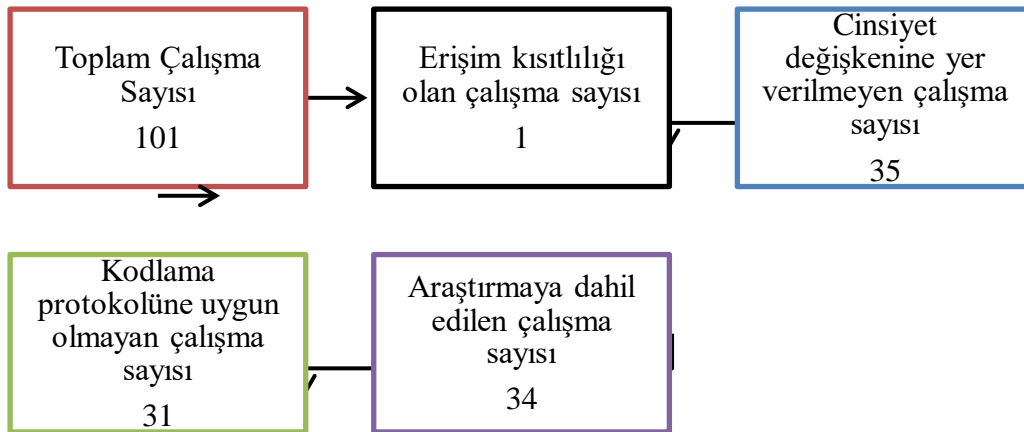
Verilerin Toplanması

Bu araştırmada, çocuk ve ergenlerde duygusal zekayı inceleyen Türkiye’de yapılmış tezler temel veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Çalışmalara, YÖK tez veri tabanından yararlanılarak ulaşılmıştır. Çalışmalar, “duygusal zeka” anahtar sözcüğü ile tarama yapılarak tespit edilmiştir. Tarama işlemleri Ekim-Aralık 2021 tarihlerinde gerçekleşmiştir. Çalışmaların 2003 ve 2021 yılları aralığında olduğu saptanmıştır. Toplamda 101 çalışmaya ulaşılmıştır ancak 34 çalışma meta-analiz yöntemi ile incelenmiştir. Meta analiz çalışmalarında, çalışmanın amacına uygun şekilde araştırmacı(lar) tarafından belirlenmiş kriterler tespit edilir (Borenstein vd., 2009). Bu araştırmada da çalışmanın amacına uygun kriterler belirlenmiştir.

Çalışmaların analiz sürecine dâhil edilmesinde aşağıdaki kriterler baz alınmıştır:

- Çalışmalar Türkiye örneklemini ile yapılmış olmalı.
- Çalışmalara Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) tez veri tabanından eksiksiz ulaşılabilmeli.
- Duygusal zeka çocuk ve ergenlerde ölçülmüş olmalı.
- Duygusal zeka, cinsiyet açısından incelenmiş olmalı.
- Duygusal zeka ölçümünde birincil kişiden toplam puan elde edilmiş olmalı.
- Çalışmalar, etki büyüklüğünün hesaplanabilmesi için gerekli verileri içermeli.

Meta-analize dahil edilen 34 çalışmanın seçim diyagramı Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Meta-analize ilişkin seçim diyagramı

Kodlama Yöntemi

Bu çalışmada kullanılan, etki büyüklüğü, “Standardize Ortalamalar Farkı (SOF)”dır. Alanyazında sıklıkla “Cohen d” olarak bilinir. Bu etki büyüklüğünün hesaplanması ve moderatör etkilerine ulaşabilmenin yolu çalışmalardan kodlama sürecine ilişkin bazı bilgiler toplanmaktadır. Bu bilgiler şunlardır; örneklem büyüklüğü, ortalama ve standart sapma

değerleri ve bazı istatistiksel veriler (r, t, F istatistiği ve X², p değeri). Ayrıca kodlama sürecinde araştırmannın kimliği, araştırmannın içeriği hakkında da bilgiler toplanmaktadır. Kodlama sisteminin iyi olması meta analizde önemlidir (Card, 2012; Cumming, 2012; Ellis, 2012). Bu çalışmada kodlama sürecinde araştırmannın kimliği, yazar soyadı ve yılı şeklinde verilmiştir. Araştırmannın içeriğinde yıla ve gelişim düzeyine ilişkin bilgiler kodlanmıştır. Araştırmannın etki büyüklüğü için ise her bir çalışmanın örneklem büyüklüğü, ortalama değerleri, t değeri ve p değeri kodlanmıştır. Kodlamada kızlar "1", erkekler "0" şeklindedir. Sonuçlar artı değerde ise kızlar lehine, eksi değerde ise erkeklerin lehine farklılık göstermektedir.

Çalışmalara İlişkin Betimsel Özellikler

Analize eklenen araştırmalar 2003-2021 yılları arasında Türkiye’de yapılmış tez çalışmalarıdır. Çalışmaya dahil edilen araştırmalardaki örneklem; 7629 kadın, 7398 erkek olmak üzere toplam 15027 çocuk ve ergenden oluşmaktadır. Çalışmaların 10’u çocuklarla, 8’i hem ergen hem de çocuklarla ve 16’sı ergenlerle yapılmıştır.

Verilerin Analizi

Meta-analiz çalışmalarının yapılabilmesi için çeşitli yazılımlar bulunmaktadır (Büyüköztürk vd., 2012). Bu çalışmanın etki büyüklüğünün hesaplamalarında da analiz programı (CMA) kullanılmıştır. Sosyal bilimlerdeki çalışmalarda, meta-analiz modellerinden rastgele etkiler modeli önerilmektedir (Cumming, 2012). Dolayısıyla bu çalışmada da rastgele etkiler modeli tercih edilmiştir. Etki büyüklüğünün heterojenliğinin testinde Q ve I² analizleri kullanılmıştır. Bu istatistikler heterojenliği işaret ettiğinde, moderatör analizlerine geçilmiştir. Çocuk ve Ergenlerin cinsiyete göre duygusal zeka düzeylerine ilişkin veriler tablolar ve grafikler halinde sunulmuştur.

Bulgular

Bu kısımda rastgele etkiler modeline göre analiz edilen ve etki büyüklüğü üzerinde etkisi araştırılan moderatör değişkenlere ilişkin analiz bulgularına yer verilmiştir.

Yayın Yanlılığı

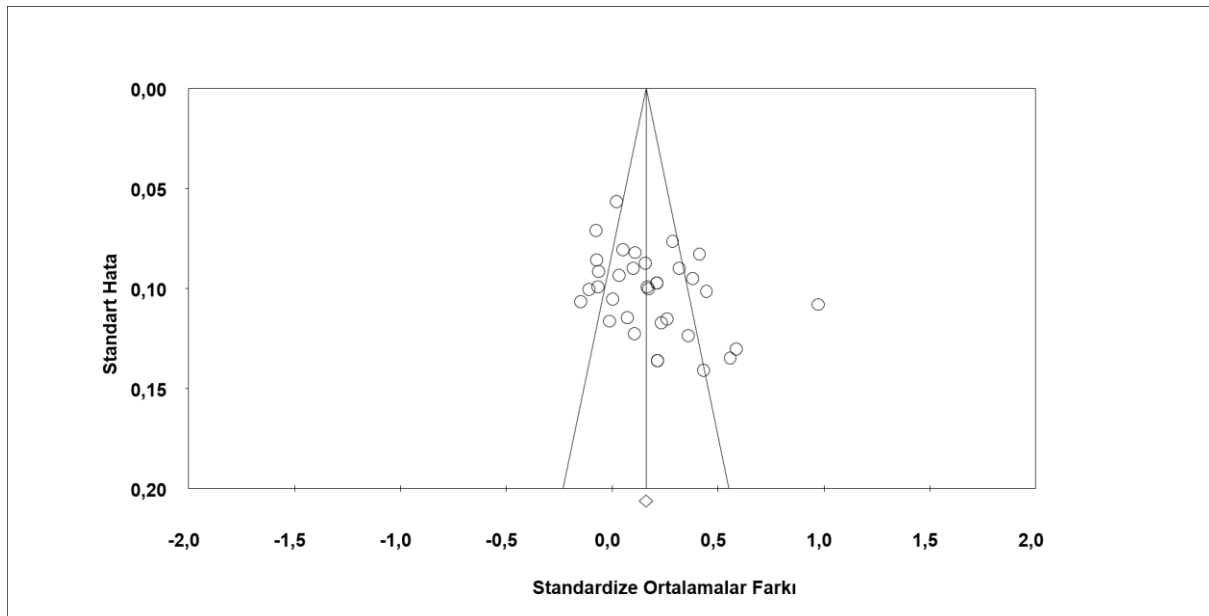
İstatistiksel olarak pozitif ve anlamlı bulunan çalışmaların daha fazla yayınlanması eğiliminin olması durumuna yayın yanlılığı denilebilir (Borenstein vd., 2009). Çalışmalardaki yayın yanlılığının testi için "Orwin Güvenli N Sayısı", "Duval ve Tweedie'nin kırp doldur yöntemi", "Kendall's S İstatistiği" ve "Huni grafiği" kullanılmıştır.

Tablo 1. Duygusal Zeka-Cinsiyet için Yayın Yanlılığı Test Sonuçları

Dâhil edilen çalışma sayısı	Orwin Güvenli N Sayısı "Önemsiz" SOF için Gerekli Çalışma Sayısı	Duval ve Tweedie'nin Kırp ve Doldur Yöntemi		Kendall's S İstatistiği
		Kırpılan Çalışma	SOF Gözlenen (Doldurulan)	
34	0.01 SOF için 508	0	0.19 (0.19)	0.5-0.05 (2-tailed)

Tablo 1 incelendiğinde, cinsiyet değişkenine göre “Orwin’in Güvenli N” sayısı 508 olarak hesaplanmıştır. Bu sayı şu anlama gelmektedir: Meta-analiz için eklenen çalışmalar haricinde 474 çalışma daha eklenir ise etki büyüklüğü .01 değerine ulaşılabilir. Bu farksızlık düzeyi anlamına gelmektedir. Bu analitik testin sonuçlarında belirlenen sayı, analiz sürecine eklenen çalışmaların sayının beş ile on katından çoksa bu çalışma için yayın yanlılığının olmadığı sonucuna varılabilir (Borenstein vd., 2009; Card, 2012). Ayrıca araştırmaya dâhil edilen 34 çalışma Türkiye’de ergen ve çocukların cinsiyete göre duygusal zeka düzeylerinin incelendiği, araştırma için belirlenen kriterlere uyan çalışmaların tamamıdır. Ek olarak 474 tez çalışmasına ulaşmak mümkün değildir. Dolayısıyla bu çalışma için yayın yanlılığının olmadığı yorumu yapılabilir. Tabloda görüldüğü üzere yayın yanlılığı için incelenen bir başka yöntem “Duval ve Tweedie’nin Kırp ve Doldur Yöntemi”dir. Bu yöntemle göre çalışmanın simetrik hale dönüşmesi için gerekli olan çalışma sayısı sıfırdır. Kısaca araştırmanın asimetrikten kurtulması için çalışmalara ek bir araştırma gerekmemektedir. Bu sonuç da yayın yanlılığının olmadığını göstergelerindedir. Yayın yanlılığının olmadığını gösteren bir diğer veri Kendall’s S istatistiği değerleridir. Bu istatistik sonucuna göre ($p=0.05-0.05$, $p>.05$) bu çalışma için yayın yanlılığının olmadığı söylenebilir.

Meta-analitik verilerin görsel özetini sunan (Cooper, Hedges ve Valentine, 2009), yayın yanlılığı olasılığını gösteren huni saçılım grafiği Grafik 1’de sunulmuştur.

Grafik 1. Cinsiyet için Duygusal Zekâ Etki Büyüklüğü Huni Saçılım Grafiği

Grafik 1’e göre, çalışmalar etki büyüklüğü dikey çizgisi yanlarına simetrik ve birleştirilmiş etki büyüklüğünün yakınında konumlanmaktadır. Cinsiyet değişkeni için araştırmaya eklenen 34 çalışmanın sağ ve sol tarafa dağıldığı görülmektedir. Yayın yanlılığı olması durumunda, araştırmaların asimetrik bir dağılım göstermeleri beklenmektedir. Yukarıda yer alan grafik, çalışmada incelenen araştırmalar açısından yanlılığın bulunmadığını göstermektedir.

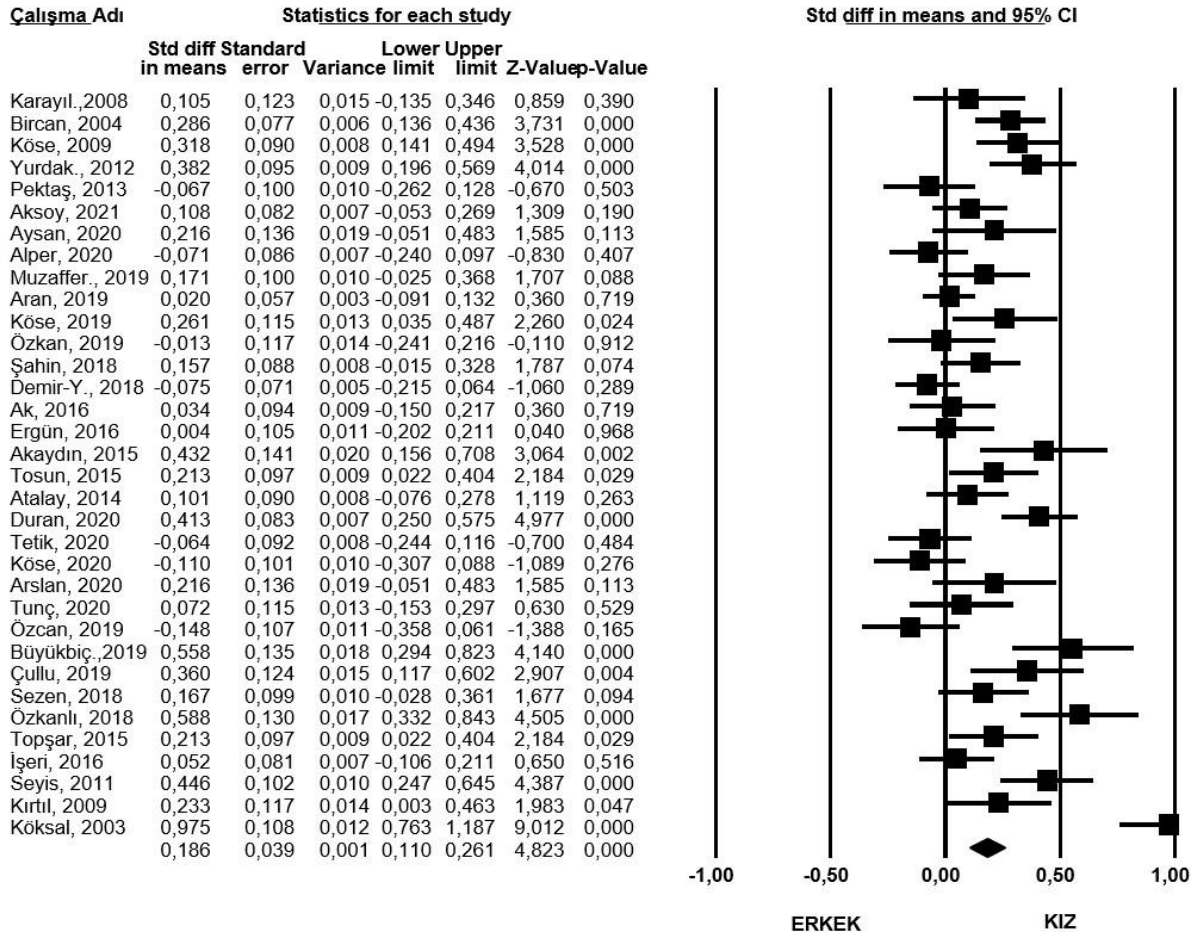
Duygusal zekâya ilişkin cinsiyet değişkenine dair etki büyüğü, alt -üst sınırlar, p değerleri ve örneklem büyüklükleri Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Duygusal Zekâya İlişkin Cinsiyet Etki Büyüklükleri

Yayın Adı	Etki Büyüklüğü	Alt Sınır	Üst Sınır	P	Örneklem Büyüklüğü		
					Kız	Erkek	Toplam
Karayılmaz, 2008	0,11	-0,14	0,35	0,39	135	131	246
Bircan, 2004	0,29	0,14	0,43	0,00	380	314	694
Köse, 2009	0,32	0,14	0,49	0,00	238	262	500
Yurdakavuştu, 2012	0,38	0,20	0,57	0,00	234	216	450
Pektaş, 2013	-0,07	-0,26	0,13	0,50	213	192	405
Aksoy, 2021	0,11	-0,05	0,27	0,19	487	213	700
Aysan, 2020	0,22	-0,05	0,48	0,11	108	109	217
Alper, 2020	-0,07	0,24	0,10	0,41	259	284	543
Muzafferoğlu, 2019	0,17	-0,03	0,37	0,90	215	185	400
Aran, 2019	0,02	-0,10	0,13	0,72	564	686	1250
Köse, 2019	0,26	0,04	0,49	0,02	166	139	305
Özkan, 2019	-0,01	-0,24	0,22	0,91	247	105	352
Şahin, 2018	0,16	-0,02	0,33	0,07	272	251	523
Demir-Yapıcı, 2018	-0,08	-0,22	0,06	0,29	456	349	805
Ak, 2016	0,03	-0,15	0,22	0,72	225	231	456
Ergün, 2016	0,00	-0,20	0,21	0,97	179	181	360
Akaydın, 2015	0,43	0,16	0,71	0,00	105	101	206
Tosun, 2015	0,21	0,02	0,40	0,01	224	201	425
Atalay, 2014	0,10	-0,08	0,28	0,26	205	309	514
Duran, 2020	0,41	0,25	0,58	0,00	309	286	595
Tetik, 2020	-0,07	-0,24	0,12	0,48	222	256	478
Köse, 2020	-0,11	-0,31	0,10	0,28	199	197	396
Arslan, 2020	0,22	-0,05	0,48	0,11	108	109	217
Tunç, 2020	0,07	-0,15	0,30	0,53	136	172	308
Özcan, 2019	-0,15	-0,36	0,06	0,17	193	161	354
Büyükbıçer, 2019	0,56	0,29	0,82	0,00	120	109	229
Çullu, 2019	0,36	0,12	0,60	0,00	127	139	266
Sezen, 2018	0,17	-0,03	0,36	0,09	191	218	409
Özkanlı, 2018	0,59	0,33	0,84	0,00	113	134	247
Topşar, 2015	0,21	0,02	0,40	0,03	224	201	425
İşeri, 2016	0,05	-0,17	0,21	0,52	249	399	648
Seyis, 2011	0,45	0,25	0,65	0,00	171	236	407
Kırtıl, 2009	0,23	0,00	0,46	0,05	151	142	293
Köksal, 2003	0,98	0,76	1,19	0,00	204	180	384
Rastgele Etkiler	0,19	0,11	0,26	0,00	7629	7398	15027

Tablo 2 incelendiğinde, 34 çalışmanın cinsiyete ilişkin rastgele etkiler modeline göre standardize edilmiş etki büyüklükleri 0.98 ila -0.15 arasında, güven aralıkları ise -0.36 ila 1.19 arasında değişmektedir. 13 tez çalışmasında bulgular anlamlı farklılık göstermiştir. 21 çalışmada ise anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. 10 çalışmanın anlamlılık ölçümleri $p < .01$ düzeyinde iken, 3 çalışmanın ölçümleri $p < .05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

Etki büyüklüğünü, güven aralıkları, z ve p değerlerinin görünümünü sunan çalışmalara dair orman grafiği Grafik 2’de sunulmuştur.

Grafik 2. Cinsiyet Değişkenine Göre Duygusal Zekâ Etki Büyüklükleri Orman Grafiği

Grafik 2'ye göre cinsiyet değişkeni açısından çocuk ve ergenlerin duygusal zekâ düzeylerinin incelendiği 34 çalışmaya ilişkin Cohen's *d* değerleri verilmiştir. Bu grafikteki karelerin her biri çalışmaya dair etki büyüklüğünü göstermektedir. Yanlara uzanan çizgilerin güven aralıklarını (%95) temsil etmektedir. Grafiğin sonunda yer alan elmas görünümündeki şekil ise genel etki büyüklüğünü göstermektedir. Bu grafiğe göre duygusal zekâ için kızlar lehine bir farkın olduğu görülmektedir.

Ortalama etki büyüklüğü (sabit etkiler ve rastgele etkiler modeline göre) değerleri ve homojenlik testlerine ilişkin yapılan analizler Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Etki büyüklükleri ve heterojenlik testi

Model	k	n	Std. Hata	Heterojenlik				Ortalama Etki Büyüklüğü (Cohen d)	%95 Aralığı	Güven Sınır
				Q	df	p	I ²			
Sabit Etkiler	34	15027	0.02	173.51	33	0.00	80.98	0.16	0.13	0.19
Rastgele Etkiler	34	15027	0.04					0.19	0.11	0.26

k= Çalışma sayısı, *n*=Örneklem

Tablo 3' göre, sabit etkiler modeliyle yapılan analizde etki büyüklüğü 0.16, standart hata değeri 0.02, güven aralığı alt ve üst sınırları sırasıyla 0.13 ve 0.19 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara göre duygusal zekanın kızlar lehine 0.16 etki büyüklüğüyle anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Çalışma için yapılan homojenlik analizlerinde ise Q ve I² istatistiği kullanılmıştır. Q istatistiğine göre dağılımın heterojen bir yapıda olduğu saptanmıştır (Q=173.51, p<.05). I² istatistiğine göre ise ortalama etki büyüklüğü değeri %80 ile yüksek düzeyde heterojenlik oluşturmaktadır. Bu yüzden rastgele etkiler modeliyle hesaplanan etki büyüklüğü değerleri ile analize devam edilmiştir. Rastgele etkiler modeliyle yapılan analizde etki büyüklüğü 0.19, standart hata değeri 0.04, güven aralığı alt ve üst sınırları sırasıyla 0.11 ve 0.26 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara göre duygusal zekanın kızlar lehine 0.19 etki büyüklüğüyle anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Ancak bu etki büyüklüğü değeri Cohen (1988) sınıflandırması için düşük düzeyde bir etkidir. Shachar (2002)' e göre (0 – 0.32) ve Thalheimer ve Cook (2002) sınıflandırmasında (0.15–0.40) ise bu değer küçük etki büyüklüğündedir. Buna ilave olarak Z testi ile anlamlılık analizi de yapılmıştır. Bulgulara göre z-testine göre hesaplanmıştır. Bulgulara göre bu değer anlamlı bulunmuştur (z=4.82, p<.01).

Alt Grup Analizleri

Meta-analiz sonucunda ergen ve çocuklarda cinsiyet açısından duygusal zekânın anlamlı farklılık gösterdiği saptanmıştır. Buna ek olarak, gelişim düzeyi ve çalışma yılının moderatörlük etkisi incelenmiştir. Cinsiyetin duygusal zeka üzerindeki etkisinde öğrenim düzeyi değişkenine ilişkin bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Cinsiyet ve Duygusal Zekâ Açısından Gelişim Düzeyi Analizi

Moderatör Gelişim Düzeyi	k	Cohen d	95% CI	Q _b	X ²	p
Çocuk	10	0.29	0.15-0.43	3.03	5.991	0.22
Karma (Çocuk-Ergen)	8	0.18	0.07-0.30			
Ergen	16	0.13	0.01-0.25			

k=Çalışma sayısı

Tablo 4 incelediğinde, gelişim düzeyi etki büyüklüğü değeri çocuklar için 0.29, karma (çocuk ve ergen) için 0.18, ergen için 0.13 olarak ölçülmüştür. Örneklem grubu moderatörü için çalışmalar arası varyans istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (Q_b=3.03.82, p>0.05). Cinsiyetin duygusal zekâ üzerindeki etkisinde çalışma yılı değişkenine yönelik bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Cinsiyet ve Duygusal Zeka Açısından Çalışma Yılı Analizi

Moderatör Çalışma Yılı	k	Cohen d	95% CI	Q _b	X ²	p
2003-2008	3	0.46	-0.03-0.94	4.864	5.991	0.08
2009-2015	9	0.25	0.14-0.35			
2016-2021	22	0.12	0.04-0.20			

k=Çalışma sayısı

Tablo 5 incelendiğinde, çalışma yılı etki büyüklüğü değeri 2003-2008 yılları için 0.46, 2009-2015 yılları için 0.25, 2016-2021 yılları için 0.12 olarak ölçülmüştür. Örneklem grubu moderatörü için çalışmalar arası varyans istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (Q_b=5.99, p>0.05).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmadaki amaç, çocuk ve ergenlerde duygusal zekâ düzeyinin cinsiyet göre farkının standardize ortalamalar farkı yoluyla belirlenmesidir. Bu araştırma kapsamında incelenen çalışmaların cinsiyet değişkenine göre toplam örneklem sayısı 15027 kişidir. Araştırmada, 34 çalışmaya ilişkin 34 etki büyüklüğü hesaplanmış, bu çalışmaların 13'ü istatistiki olarak anlamlı bulunmuş, 21 çalışmada ise anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Anlamlı farklılığı olan 13 araştırmanın tamamında kızlar lehine sonuç alınmıştır. Meta-analiz için yayın yanlılığı olup olmadığı "Orwin'in Güvenli N Sayısı", "Duval-Tweedie Kırp-Doldur Yöntemi", "Kendall's S İstatistiği" ve "Huni Grafiği" ile tespit edilmiş ve yayın yanlılığı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sabit etkiler modeline göre çocuk ve ergenlerdeki duygusal zekâ düzeyi cinsiyet değişkeni için kızlar lehine anlamlı etki büyüklüğünde bulunmuştur. Bu bulgu Cohen (1988) sınıflandırması için düşük, Shachar (2002) ve Thalheimer ve Cook (2002) sınıflandırması için küçük düzeydedir. Homojenliğe dair yapılan test sonuçlarında yüksek seviyede (%80.98) heterojenliğe ulaşıldığından rastgele etkiler modeli ile analize devam edilmiştir. Rastgele etkiler modeline göre duygusal zeka düzeyi açısından kızlar lehine anlamlı etki büyüklüğü tespit edilmiştir. Bu bulgu Cohen (1988) sınıflandırması için düşük, Shachar (2002) ve Thalheimer ve Cook (2002) sınıflandırması için küçük düzeydedir.

Alanyazında duygusal zekâyı cinsiyet açısından inceleyen meta-analitik çalışmaya rastlanmamakla birlikte bu çalışmanın sonucu ile paralel araştırmalar bulunmaktadır (Bircan, 2004; Çullu, 2019; Duran, 2020; Köse, 2009; Özkanlı, 2018; Seyis, 2011; Topşar, 2015). İlkokul öğrencilerinin duygusal zekâ ve okul reddi puanlarının incelendiği bir çalışmada, kızların duygusal zekâ düzeyleri erkeklere kıyasla yüksek bulunmuştur (Çullu, 2019) Bir başka çalışmada, 10-11 yaş grubu çocukların duygusal zekâ düzeyleri ile saldırganlık düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir ve kızların duygusal zekâ düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ergenlerle yapılan bir çalışmada ise, motivasyonun ve duygusal zekânın akademik başarıyı nasıl açıkladıkları incelenmiştir. Çalışmada erkeklerin duygusal zekâ düzeyleri kızlara kıyasla düşük bulunmuştur. Bu çalışmada duygusal zekâ düzeyinin kızlar lehine anlamlı farklılık göstermesi alanyazında genelde iki sebeple açıklanmaktadır. İlki kadınların biyolojik donatılarıyla ilgilidir. İkincisi ise, kadınların toplumdaki gücünü sağlayabilme zorluğundan dolayı duyguları anlama konusunda ustalaşmasıdır (Mayer, Caruso ve Salovey, 1999). Çalışmada duygusal zekâ düzeyinin kızlar lehine sonucunun düşük etki gücüne sahip olması ise duygusal zekânın çok boyutlu bir yapıya sahip olmasından kaynaklanabilir. Bar-on ve Parker (2000) tarafından yapılan incelemede kadınların kişiler arası ilişkilerde erkeklerden daha başarılı oldukları, erkeklerin ise stresle başa çıkmada ve içsel dürtülerini kontrol etmede daha iyi oldukları belirlenmiştir. Kadınların biyolojik ve sosyolojik anlamda duygusal zekâ düzeylerini geliştiren durumlara (Mayer, Caruso ve Salovey, 1999) rağmen erkeklerin farklı duygusal zeka boyutlarında daha iyi olmaları (Bar-on ve Parker, 2000) cinsiyetin duygusal zeka üzerindeki etkisini zayıflatmış olabilir.

Araştırmada cinsiyetin duygusal zekâ üzerindeki etkisinde gelişim düzeyi ve çalışma yılı değişkenleri de (moderatör değişken) incelenmiştir. Gelişim düzeyine göre farklılık istatistiki açıdan anlamlılık ölçütlerini karşılamamıştır ($Q_b=3,03,82$, $p>0,05$). Ancak etki büyüklükleri açısından kız çocukların ergenlere kıyasla duygusal zekâ düzeyleri açısından daha fazla etki büyüklüğüne sahip oldukları saptanmıştır. Bu durum kız çocuklarının dil yetilerini daha erken kazanmaları ile açıklanabilir. Kız çocukların erkeklere kıyasla dil yeteneğini kazanmaları duyguların açıklaması yönünden kızları deneyimli kılabilir (Brody ve Hall, 1993;

Schilling 2009). Dolayısıyla yaş ilerledikçe bu farkın azalması ve ergenlik dönemine geldiğinde de neredeyse hiç farklılığın olmamasının beklenen bir bulgu olduğu söylenebilir. Diğer bir moderatör değişken çalışma yılına göre farklılık istatistiki açıdan anlamlılık ölçütlerini karşılamamıştır ($Q_b=5.99$, $p>0.05$). Ancak etki büyüklüğü açısından en eski tarihli yapılan çalışmalarda (2003-2008) kızlar lehine sonuçların etki büyüklüğü orta düzeyde bulunmuştur ve günümüze yaklaştıkça etki büyüklüğünün azaldığı görülmüştür. Bu durum toplumsal düzendeki değişim ile açıklanabilir. Günümüzde çekirdek aileye geçişin hızlandığı, kadın istihdamının arttığı, ataerkil yapının kısmi dönüşümü ve zayıflaması, geleneksel cinsiyet rollerinin yeniden tanımlandığı görülmektedir (Zeybekoğlu, 2010). Günümüzde çocuk yetiştirme süreçlerine babaların dâhil olması, sorumluluğun anne baba arasında ortak paylaşımı, duyguları hissetme, paylaşma noktasında cinsiyetler arasında belirgin farklılıkların ve keskinliklerin olmaması günümüze yakın olan çalışmalarda duygusal zekânın cinsiyete göre etki büyüklüğünü azaltmış olabilir.

Bu çalışmada sadece Türkiye’de yapılan tezlerin çalışmaya dâhil edilmesi araştırmanın sınırlılığıdır. Bir başka çalışmada diğer yayın türleri ve yurt dışı alanyazın meta-analize dahil edilebilir. Araştırmanın bulgularından elde edilen sonuçlar doğrultusunda çocuk ve ergenlerle yapılacak çalışmalarda duygusal zekâ düzeyi cinsiyet yerine farklı değişkenlere öncelik verilerek incelenebilir. Duygusal zekâ düzeyinin yaş, kültür, öğrenim düzeyi, sosyo-ekonomik düzey gibi değişkenlerle meta-analiz çalışması yapılabilir. Çocuklar ve ergenlerin duygusal zeka düzeylerinin karşılaştırmalı analizi yapılabilir. Bu çalışmanın bulguları nitel ölçümlerle desteklenebilir, kızlar lehine çıkan sonucun nedenleri incelenebilir. Çocuk ve ergenlerle çalışan psikolojik danışmanlar, duygusal zekanın farklı boyutlarını ele alan hem kızları hem de erkekleri kapsayan eğitimler düzenleyebilir.

Kaynakça

*Yıldızla gösterilmiş olan kaynaklar meta-analize dâhil edilen çalışmalardır.

Acosta, F. P., & Clavero, F. H. (2018). Predictores de la Felicidad y la Inteligencia Emocional en la Educación Secundaria [Predictors of happiness and emotional intelligence in secondary education]. *Revista Colombiana de Psicología*, 27(1), 71–84. DOI:10.15446/rcp.v27n1.62705

*Ak, Ç. (2016). *Ortaokul öğrencilerinin duygusal zekaları ve güçlü yönleriyle ortaokul öğrencilerinin duygusal zekaları arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

*Akaydın, D. (2015). *6 yaş grubu çocukların duygusal zekaları ile annelerinin mizah tarzları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Akgöz, S., Ercan, İ. & Kan, İ. (2004). Meta-analiz. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 30(2), 107-112. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/421499>

*Aksoy, Ö (2021). *Ergenlerde problemli internet kullanımı, duygusal zeka ve okul iklimi arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

*Alper, R. (2020). *Okul sporlarına katılan ortaokul öğrencilerinin duygusal zeka düzeyleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

*Aran, N. T. (2019). *Meslek lisesi öğrencilerinin duygusal zeka düzeyleri ve meslek tercihlerinin bazı sosyodemografik özelliklere göre incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

- *Arslan, F. (2020). *Okul öncesi eğitimde devam eden 60-72 aylık çocukların duygusal zeka düzeyleri ile anne-baba-çocuk iletişimi arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- *Atalay, B. (2014). *Ortaokul öğrencilerinin duygusal zekâ düzeyleri ile akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Averill, J. R. (1980). A constructivist view of emotion. R. Plutchik and H. Kellerman (Eds.), *Emotion: Theory, research and experience: Vol. I. Theories of emotion* içinde (pp. 305-339). New York: Academic Press.
- *Aysan, F. (2020). *Okulöncesi eğitime devam eden 60-72 aylık çocukların duygusal zeka düzeyleri ile anne-baba-çocuk iletişimi arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Bar-On, R. & Parker, J.D. (2000). *The handbook of emotional intelligence: Theory, development, assessment, and application at home, school, and in the workplace*. San Francisco: Jossey-Bass.
- *Bircan, S. (2004). *Ergenlerin duygusal zekalarının çizimine ve aynası görünümüne etki* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P. T., & Rothstein, H. R. (2009). *Introduction to meta-analysis*. West Sussex, UK: John Wiley & Sons, Ltd.
- Brody, L. R., & Hall, J. A. (1993). Gender and emotion. In M. Lewis & J. M. Haviland (Eds.), *Handbook of emotions* (pp. 447-460). The Guilford Press.
- *Büyükbıçer, E. (2019). *Okul öncesi dönem çocukların duygusal zekâ düzeyleri ile annelerinin duygu sosyalleştirme davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cabello, R., Sorrel, M. A., Fernández-Pinto, I., Extremera, N., & Fernández-Berrocal, P. (2016). Age and gender differences in ability emotional intelligence in adults: A cross-sectional study. *Developmental Psychology*, 52(9), 1486-1492. DOI: 10.1037/dev0000191
- Card, N. A. (2012). *Applied meta-analysis for social science research*. New York: The Guilford Press.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. US: Lawrence, Erlbaum.
- Cooper, H., Hedges, L. V., & Valentine, J. C. (2009). *The handbook of research synthesis and meta-analysis* (2nd ed.). New York: Russell Sage Publication.
- Cumming, G. (2012). *Understanding the new statistics*. New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
- *Çullu, M. S. (2019). *İlkokul öğrencilerinde duygusal zekâ ile okul reddi arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- *Demir-Yapıcı, S. (2018). *Lise öğrencilerinde akıllı telefon bağımlılığının duygusal zeka ile ilişkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- *Duran, R. (2020). *İlköğretim öğrencilerinin fiziksel aktivite durumları ve duygusal zekâ düzeylerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bartın Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

- Easton, C. J. (2004). *The relationship between emotional intelligence and counselling self-efficacy* (Yayımlanmamış doktora tezi, Northern Arizona University). Erişim adresi ProQuest Dissertations and Theses database (UMI No. 3138537).
- Elfenbein, H. A., Marsh, A. A., & Ambady, N. (2002). Emotional intelligence and the recognition of emotion from facial expressions. L. F. Barrett & P. Salovey (Eds.), *The wisdom in feeling: Psychological processes in emotional intelligence* içinde (ss. 37–59). The Guilford Press.
- Ellis, P. D. (2012). *The essential guide to effect sizes* (5th edition). Cambridge-UK: Cambridge University Press.
- *Ergün, O. (2016). *Ergenlerde duygusal zekâ özellikleri ile psikolojik sağlamlık arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Foster, B., Lomas, J., Downey, L., & Stough, C. (2018). Does emotional intelligence mediate the relation between mindfulness and anxiety and depression in adolescents? *Frontiers in Psychology, 9*, 2463. DOI: 10.3389/fpsyg.2018.02463
- Goleman, D. (1995). *Emotional intelligence*. New York: Bantam Books.
- Gordon, R. L. (2001). Ritual and hierarchy in the mysteries of mithras. *ARYS, 4*, 245-274. Erişim adresi: <http://hdl.handle.net/10272/2773>
- *Göçet, E. (2006). *Üniversite öğrencilerinin duygusal zeka düzeyleri ile stresle başa çıkma tutumları arasındaki ilişki* (Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Harrod, N.R. & Scheer, S. D. (2005). An exploration of adolescent emotional intelligence in relation to demographic characteristics. *Adolescence, 40*, 159. Erişim adresi: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16268129/>
- *İşeri, İ. (2016). *Lise öğrencilerinin duygusal zekâ düzeyleri ile sosyal duygusal öğrenme becerileri arasındaki ilişkilerin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- *Karayılmaz, D., (2008). *Anasınıfına devam eden çocukların duygusal zeka ve sosyal uyum becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- *Kırtıl, S. (2009). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin duygusal zeka düzeyleri ile yaşam doyumu düzeylerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kleinginna, P. R. Jr., & Kleinginna, A. M. (1981). A categorized list of emotion definitions, with suggestions for a consensual definition. *Motivation and Emotion, 5*, 345-379. DOI:10.1007/BF00992553
- *Köksal, A. (2003). *Ergenlerde duygusal zekâ ile karar verme stratejileri arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- *Köse, E. (2020). *Ergenlerde anne baba tutumlarının duygusal zekâ ve karar verme stilleri üzerine etkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- *Köse, N. (2009). *7-13 yaş çocuklarının duygusal zeka düzeyleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

- *Köse, S. (2019). *Çocuklarda aleksitimi, duygusal zekâ ve sosyal anksiyete arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Üsküdar Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Mavroveli, S., Petrides, K. V., Shove, C., & Whitehead, A. (2008). Investigation of the construct of trait emotional intelligence in children. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 17(8), 516–526. DOI: [10.1007/s00787-008-0696-6](https://doi.org/10.1007/s00787-008-0696-6)
- Mayer, J. D., Caruso, D. R., & Salovey, P. (1999). Emotional intelligence meets traditional standards for an intelligence. *Intelligence*, 27(4), 267–298. DOI: [10.1016/S0160-2896\(99\)00016-1](https://doi.org/10.1016/S0160-2896(99)00016-1)
- Mayer, J.D., Salovey, P. & Caruso, D.R. (2004). Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. *Psychological Inquiry*, 15(3), 197-215. DOI: [10.1207/s15327965pli1503_02](https://doi.org/10.1207/s15327965pli1503_02)
- *Muzafferoglu, L. (2019). *Lise öğrencilerinin duygusal zeka, aleksitimi ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Naghavi, F., & Redzuan, M. (2011). The relationship between gender and emotional intelligence. *World Applied Sciences Journal*, 15(4), 555– 561.
- Nyland, B. (1999). Listening to infants: Emotional literacy and the child care setting. *International Journal of Early Childhood*, 31(2), 99-104.
- Özen Y. (2013). Saldırganlık, psikolojik şiddet ve duygusal zekâ arasındaki ilişki. *Akademik Bakış Dergisi*, 35, 1-14. Erişim adresi <https://www.akademikbakis.org/file/35.pdf>
- *Özcan, C. (2019). *5-6 yaş çocuklarının duygusal zekalarının bazı değişkenlere göre incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- *Özkan, L. (2019). *Lise öğrencilerinin duygusal zekâ düzeyleri ile psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- *Özkanlı, Z. (2018). *10-11 yaş grubu çocukların duygusal zeka düzeyleri ile saldırganlık düzeyleri arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Palmer, B., Walls, M., Burgess, Z. & Stough, C. (2001). Emotional intelligence and effective leadership, *Leadership & Organisational Development Journal*, 22, 5–10. DOI: [10.1108/01437730110380174](https://doi.org/10.1108/01437730110380174)
- *Pektaş, S. (2013). *Güzel sanatlar ve spor lisesi müzik bölümü öğrencileri ile diğer lise öğrencilerinin duygusal zeka düzeylerinin karşılaştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Petrides, K. V., Sangareau, Y., Furnham, A., & Frederickson, N. (2006). Trait emotional intelligence and children's peer relations at school. *Social Development*, 15(3), 537–547. DOI: [10.1111/j.1467-9507.2006.00355.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2006.00355.x)
- Petticrew, M., & Roberts, H. (2006). *Systematic reviews in the social sciences: A practical guide*. Malden: Blackwell Publishing.
- Piqueras, J. A., Mateu-Martínez, O., Cejudo, J., & Pérez-González, J.-C. (2019). Pathways into psychosocial adjustment in children: Modeling the effects of trait emotional intelligence, social-emotional problems, and gender. *Frontiers in Psychology*, 10, 507. DOI: [10.3389/fpsyg.2019.00507](https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00507)
- Reeve, J. (2021). *Motivasyon ve duyguyu anlamak* (Çev. H. İşözen, E. Ö. Erbay & H. Tasa). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Schilling, D. (2009). *Duygusal zekâ beceri eğitimi uygulamaya yönelik pratik bir model ve 50 aktivite* (1.Baskı).(Çev. F. T. Karahan, B. M. Yalçın, M. Yılmaz & M. E. Sardoğan). Ankara: Maya Akademi.
- Sert, M. & Traş, Z. (2019). Ergenlerin duygusal zekâ düzeyleri ile özyeterlik algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(Ek Sayı 1), 1205-1220. DOI:10.33206/mjss.500797
- *Seyis, S. (2011). *Ortaöğretim öğrencilerinin motivasyonları ve duygusal zekâları ile akademik başarıları arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- *Sezen, M. F. (2018). *Ergenlerde akran zorbalığı, internet bağımlılığı ve duygusal zekâ düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Shachar, M. (2002), *Differences between traditional and distance learning outcomes: a meta-analytic approach* (Yayımlanmamış doktora tezi, Touro University). Erişim adresi ProQuest Dissertations and Theses database (UMI No. 3068077).
- Smith, C. A., & Lazarus, R. S. (1990). Emotion and adaptation. L. A. Pervin (Ed.), *Handbook of personality: Theory and research* içinde (ss. 609–637). The Guilford Press.
- *Şahin, F. İ. (2018). *Ergenlerde duygusal zeka ve yaratıcılık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Haliç Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- *Tetik, G. (2020). *Ergenlerde algılanan ebeveyn tutumu ve duygusal zeka arasındaki ilişkide dijital oyun bağımlılığının aracı rolünün incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Işık Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Thalheimer, W., & Cook, S. (2002). How to calculate effect sizes from published research articles: A simplified methodology. Erişim adresi <http://work-learning.com>
- Tosun, M. (2013). On the relationship between emotional intelligence and foreign language skills in ELT. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- *Topşar, A. (2015). *Ortaokul 7. sınıf öğrencilerinde duygusal zekâ ile bilgisayar oyun bağımlılığı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Fatih Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- *Tunç, A. (2020). *Ergenlik döneminde duygusal zeka özelliklerinin ve benlik saygısının internet bağımlılığı ile ilişkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- *Yurdakavuştu, Y. (2012). *İlköğretim öğrencilerinde duygusal zekâ ve sosyal beceri düzeyleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi). Erişim adresi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Zeybekoğlu, Ö. (2010). Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında türk toplumunda erkeklik algısı. *Felsefe ve Toplum Bilimlerde Diyaloglar*, 3(1), 1-14. DOI: 10.21798/kadem.201

Sosyal Ağ Platformlarının Bilgi Politikalarına İlişkin Gizlilik Algısı: Kullanıcı Bilgi Davranışının Değerlendirilmesi

Türkay Henkoğlu^{a, b},

Özet

Günümüzde sosyal ağ uygulamalarının temel unsurları arasında yer alan mesajlaşma yazılımlarının kişisel ve kurumsal kullanımı yaşamsal bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu durum, yaygın olarak kullanılan mesajlaşma uygulamalarında, ilgili şirketlerin tamamen kendi stratejilere uygun güvenlik politikalarını uygulama isteğini arttırmaktadır. Bilgi güvenliği politikalarındaki bu tür değişiklikler, bireysel ve kurumsal gizliliğe yönelik endişeleri arttırmakta ve buna bağlı olarak kullanıcılar değişikliklere karşı tepki oluşturarak farklı uygulamalara yönelmektedirler. Bu çalışmada, dünyada ve Türkiye’de en fazla kullanıcısı olan WhatsApp uygulaması üzerinden inceleme yapılmış ve kullanıcıların mesajlaşma uygulamalarında gizliliğe yönelik olarak dikkat etmeleri gereken hususlar ortaya konulmuştur. Çalışmada WhatsApp tarafından yapılmak istenen değişikliklerin etkileri, kişisel verilerin korunması ve bilgi güvenliğinin sağlanmasına yönelik iki farklı yaklaşımla değerlendirilmiştir. Bu kapsamda bilgi güvenliği algısına bağlı olarak kullanıcıların sergiledikleri bilgi davranışının, sosyal ağ platformlarının içerdiği potansiyel risk ve tehditlerle bağdaşmadığı görülmüştür. Çalışma sonucunda, mesajlaşma uygulamaları üzerindeki risk ve tehditlere karşı kişisel ve kurumsal verilerin korunmasına ilişkin alınabilecek önlemler ve tercihler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Sosyal ağ platformları
Bilgi güvenliği ve gizlilik
WhatsApp
Bilgi davranışı

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 08.01.2022
Kabul Tarihi: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1055166

Privacy Perception of Social Network Platforms Regarding the Information Policies: Evaluation of User Information Behavior

Abstract

Today personal and corporate use of messaging applications, which are among the basic elements of social networking platforms, has become a vital necessity. This situation has increased the desire of relevant organizations to implement security policies on widely used messaging applications, which are completely suitable for their own strategies. Such changes in information security policies increase concerns about individual and corporate privacy, and as a result of this situation, users turn to different applications as a reaction to these changes. In this study, the WhatsApp application, which has the most users both in the world and in Turkey, was examined and the privacy issues that users should pay attention to in messaging applications were revealed. In the study, the effects of changes planned to be made by WhatsApp were evaluated with two different approaches to protecting personal data and ensuring information security. In this context, it was found that the information behaviors of users related to the perception of information security are not compatible with the potential risks and threats. At the end of the study, measures and preferences that can be taken to protect data against the risks and threats of messaging applications are presented.

Keywords

Social networking platforms
Information security and
privacy
WhatsApp
Information behavior

About Article

Received: 08.01.2022
Accepted: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1055166

^a İletişim Yazarı: turkay.henkoglu@adu.edu.tr

^b Doktor Öğretim Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-0567-5408

Giriş

Bireylerin bilgi kazanımlarında, iletişimi sürdürmelerinde, oluşturulan gruplar ile sosyal kazanım elde etmelerinde ve bir arada kalabilmelerinde sosyal medya uygulamaları önemli bir rol oynamaktadır (Elciyar ve Küçük, 2020, s. 207). Kullanıcı dostu olması ve tüm kullanıcılar tarafından bireysel olarak da kullanılıyor olması nedeniyle, kurum ve kuruluşlar da son yıllarda yoğun bir şekilde sosyal medya platformlarında oluşturdukları arayüz ile kullanıcılarına ulaşmaya çalışmaktadırlar (Kwayu ve diğerleri, 2021; Şengöz ve Eroğlu, 2017). Ancak kurum ve kuruluşların faaliyet gösterdiği alana ya da sunduğu hizmete bağlı olarak, saklanan verilerin yeri, süresi ve saklanma koşulları önemli bir hukuksal soruna dönüşebilmektedir (Filerskeepers, 2021). Kurumsal yapılarda iki temel risk öne çıkmaktadır. Birincisi, elde edilen verilerden büyük veriye ulaşılması ve ilgili kurum ya da gruba ilişkin bilgi davranışlarının ortaya konulmasıdır. Kurum bazında elde edilen bilgilerin analiziyle, bu kurumların stratejilerine yönelik bilgilere ulaşılacağı gibi, işleyiş üzerinde olumsuz etki yaratacak koşulların oluşturulması da mümkün olabilmektedir. İkinci önemli risk ise kullanılan altyapı ve kurumsal bilişim sistemlerine yönelik hukuka aykırı erişimlerdir. Bu tür erişimlerle çoğunlukla kişisel veriler hedef alınmakla birlikte, sistemi engelleme ya da sistem üzerinde bulunan bilgilere zarar verilmesi amacıyla girişimde bulunma da risk olarak görülebilmektedir.

Sosyal medya risklerinin kişisel verilerin korunmasına yönelik olarak değerlendirilmesinde üç önemli yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar; bireysel riskler, kurumsal riskler ve toplumsal risklerdir. Bireysel riskler; kullanıcı bilgi davranışının tespiti, kişisel verilerin elde edilmesi ve kişiye özel ürünlerin sunulmasıdır. Kurumsal riskler; kurumsal verilerin elde edilmesi, kurumun prestijinin kaybolması ve/veya rekabet koşullarının değiştirilmesidir. Toplumsal riskler ise algı yönetiminin yapılması ve toplumsal hareketliliğe neden olabilecek zeminin oluşturulmasıdır.

Winter'ın (1997) sosyal medya platformlarının henüz yaygın olarak kullanılmadığı yıllarda gizlilik için yapmış olduğu tanım, WhatsApp vb. sosyal medya platformlarındaki risklere yaklaşım konusunda bugün de önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Winter gizliliği, "kullanıcıların kendilerine ait kişisel bilgilerin ne zaman, nasıl ve ne kadarının başkalarının erişimine açılacağına karar vermeleri" olarak tanımlamaktadır. Buna göre mahremiyetin sağlanmasına yönelik risk ve tehditler sosyal medya platformları tarafından oluşturulabileceği gibi, bu platformları kullanan kullanıcıların da zafiyetlerin oluşumunda önemli etkilerinin olabileceği görülmektedir. Durgin'in (2007, s. 14) de ifade ettiği gibi, kullanılan bir sistem üzerinde bilgi güvenliğinin sağlanmasına ilişkin sahip olunabilecek en yüksek değer, risk unsurları arasındaki en zayıf noktanın sahip olduğu değerle eşit seviyededir. Organizasyonlar açısından bakıldığında, en sık gözden kaçırılan ve zafiyetlere neden olan unsurun organizasyon içindeki kişiler olduğu görülmektedir (Durgin, 2007, s. 5).

Sosyal ağ platformlarının gizlilik politikaları üzerinde yapmış oldukları değişiklikler, kullanıcılarda oluşan gizlilik algısını ve bu platformlar arasındaki kullanım tercihlerini değiştirmektedir. WhatsApp tarafından duyurulan yeni gizlilik sözleşmesinde verilerin Facebook ile paylaşılacağı bilgisine yer verilmesi üzerine kullanıcıların tepki göstererek diğer alternatif özel mesajlaşma platformlarıyla ilgilenmeye başlamaları bu algının sonucunda ortaya çıkan bir bilgi davranışdır. Gizlilik algısına bağlı olarak kullanıcıların yöneldiği bazı mesajlaşma uygulamaları, kapasiteleri yetersiz olduğu için altyapılarını güçlendirmek ve yeni sunucuları hizmete sunmak zorunda kalmışlardır (Doffman, 2021b). Bu durum, gizlilik

politikalarına ilişkin kullanıcı bilgi davranışının etkilerinin sadece bireylerin gizliliği ile sınırlı olmadığını, tercih edilen platformların geleceği üzerinde de etkili olabileceğini göstermektedir.

Çalışmanın Önemi

Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Çin, Hindistan, İngiltere ve Almanya'daki yaşayan bireylerin katıldığı anketler üzerinden elde edilen verilere göre, sağlık bilgileri, iletişim bilgileri, kimlik bilgileri ve banka kartı bilgilerinin korunması için daha fazla ödeme yaptıkları ve kişisel verilerin güvenli olarak işlenmesi konusunda en az sosyal medya şirketleri ve sosyal medya platformlarına güvendikleri görülmektedir (Morey ve diğerleri, 2015, s. 6, 9). Bireylerin hassasiyet gösterdiği sosyal medya platformları arasında iki milyarın üzerinde aktif kullanıcı sayısı ile üçüncü sırada olan (Statista, 2021) ve dünyanın en büyük özel mesajlaşma aracı (Doffman, 2021b) olarak kullanılan WhatsApp, aynı zamanda dünya genelinde en fazla kullanıcıya sahip sosyal medya platformu olan Facebook bünyesinde yer almaktadır. Global Web Index'in Sosyal Medya Kullanıcı Eğilimleri Raporuna göre, 16-64 yaş arası internet kullanıcı oranları üzerinden değerlendirildiğinde, Türkiye WhatsApp kullanımı konusunda %88 oran ile dünyada sekizinci sırada bulunmaktadır (Rollason, 2021). Kullanım oranına bağlı olarak, WhatsApp aracılığıyla iletişim ve tanımlanan grup paylaşımları üzerinden bilgilenme süreçlerinin bireyler için gereksinimin de ötesinde zaman zaman zorunluluğa dönüştüğü görülmektedir. Bu nedenle çalışmada, WhatsApp örneği üzerinden veri koruma ve bilgi güvenliği kapsamında değerlendirme yapılması ve mevcut koşulların ortaya konulması hedeflenmektedir.

Çalışma kapsamında WhatsApp tarafından uzun süredir sözleşme üzerinde yapılmak istenen değişikliklerin hukuksal koşulları ve bilgi güvenliği riskleri iki farklı yaklaşımla değerlendirilmekte ve göz önünde bulundurulması gereken bilgi güvenliği unsurlarına dikkat çekilmektedir. Bununla beraber, kişisel hakların veri koruma kurulu ve/veya komiserliği gibi veri koruma otoriteleri tarafından savunulması, bireylerin değişikliklere tepki göstererek alternatif platformlara yönelmeleri ve WhatsApp'ın tek taraflı değişikliklerden geri adım atması süreci değerlendirilmiş ve kullanıcı bilgi davranışının sonuçları tartışılmıştır. Çalışmanın mevcut hukuksal koşullara dikkat çekilerek ve bilgi güvenliğine yönelik mevcut durumu açıklayan yaklaşımlar ortaya konularak şekillendirilmesinin, kullanıcıların daha büyük zafiyetlere neden olabilecek görece kişisel verilerin güvenliğini tehdit etme potansiyeli yüksek unsurlara odaklanmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın Amacı ve Araştırma Soruları

Sosyal ağ platformlarının en önemli bileşenlerinden biri olan mesajlaşma uygulamalarının tümünün, bilgi güvenliği risk ve tehditlerine yönelik zafiyetlerinin bulunduğu açıktır (Clarke ve Ali, 2017). Ancak bunların içinde en fazla kullanıcı sayısına sahip WhatsApp, kullanıcı gizliliğinin sağlanmasına ilişkin tartışmaların odağında yer almaktadır. Bu nedenle çalışmada mevcut durumu saptamaya ve koşulların olduğu gibi ortaya konulmasına yönelik betimleme yöntemi (Kaptan, 1995, s. 59) kullanılarak WhatsApp örneği üzerinden inceleme yapılmıştır. Bu kapsamda WhatsApp kullanıcı sözleşmeleri içinde beyan edilen güvenlik uygulamaları, bilgi güvenliği ve kişisel verilerin korunmasına yönelik yaklaşımlar ve WhatsApp uygulamasının diğer uygulamalardan ayrılan yönleri araştırılmıştır. Elde edilen veriler ışığında, WhatsApp ve yaygın olarak kullanılan diğer sosyal ağ uygulamaları tarafından toplanan kişisel veri miktarına ilişkin kıyaslamalı örnekler sunulmaktadır, kullanıcıların risk

algısının zafiyet oluşturma potansiyeli yüksek risk ve tehditlerle ne kadar tutarlı olduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır. Aynı zamanda kullanıcıların odaklanması gereken zafiyet oluşturma potansiyeli yüksek risk ve tehditlere dikkat çekilerek, çalışmanın kullanıcı farkındalığına katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda aşağıda yer alan araştırma sorularına yanıt aranmıştır;

- a. Sosyal ağ uygulamaları ne tür verileri, hangi amaçla ve nasıl işlemektedir?
- b. Sosyal ağ kullanıcılarının kişisel verilerinin korunmasına yönelik literatürde genel yaklaşım nasıldır?
- c. Sosyal ağ kullanıcıların gizliliğinin korunmasına yönelik olarak AB ve Türkiye'deki veri koruma otoritelerinin değerlendirmeleri ve uygulamaları nelerdir?
- d. WhatsApp tarafından kullanıcılara sunulan sözleşmelerde, kullanıcı gizliliğinin sağlanmasına yönelik hangi taahhütleri içermektedir?
- e. WhatsApp vb. uygulamaların diğer sosyal medya platformlarıyla daha fazla veri paylaşma istekleri ve buna yönelik sözleşme tasarıları bilgi güvenliği ve hukuksal açıdan ne tür sorunlar içermektedir?
- f. Mesajlaşma yazılımlarında öne çıkan uçtan uca kriptolama uygulaması kullanıcı gizliliğinin sağlanması için yeterli midir?

Kişisel Verilerin Korunmasına Yönelik Yaklaşım

Sosyal ağlar ve bulut alanlarının kullanımına yönelik teknolojik gelişmeler, bilginin elde edilmesi, işlenmesi ve saklanmasına yönelik değişimi de beraberinde getirmiştir. Bu yeni teknolojiler, kişisel verilerin hukuka aykırı olarak elde edilmesini, transferini ve kullanımını kolaylaştırmaktadır. Çoğu ücretsiz olan sosyal ağ uygulamalarının hizmet bedelinin ödenmesi, kullanıcılar farkında olmasa da kişisel veriler kullanılarak yapılmaktadır (Stepanova ve Feldmann, 2020). Kişisel verilerin korunmasına yönelik güncel hukuksal düzenlemelerin ve uluslararası sözleşmelerin yanı sıra, veri sahiplerinin de verilerinin korunması konusunda almaları gereken bazı sorumluluklar bulunmaktadır. Verilerin işlenmesi, transferi ve kullanımına yönelik izin ve onayın verilmesi konusunda kullanıcıların bilinçli olmaları gerekmektedir (Akıncı, 2017, s. 19).

Temel olarak kurum ve kuruluşların e-posta gönderimleri için de merkezi yurt dışında bulunan hizmet sağlayıcılarını kullandıkları bilinmektedir (Henkoğlu, 2017, s. 161). Birçok sosyal paylaşım sitesinin sözleşmesinde belirtildiği gibi, bu tür hizmet sağlayıcılar da sunmuş oldukları ücretsiz hizmetin karşılığında elde etmiş olduğu kişisel verileri nasıl kullanacaklarını belirtmektedirler (Google, 2021b; Microsoft, 2021; Yahoo, 2021; Yandex, 2021). Bu sözleşme metinlerinde yer alan taahhütlerin benzer nitelikte olması, kişisel verilerin korunmasına yönelik olarak evrensel ilkelerin (OECD, 2013) benimsenmiş olduğunu göstermektedir. Bazı hizmet sağlayıcıların (Google, 2021a), bu ilkeleri maddeler halinde açıklayarak kullanıcılara sundukları görülmektedir. Ancak sunucuları yurt dışında olan hizmet sağlayıcıların, bu ilke ve taahhütleri yazılı olarak sunmasının da yeterli olmadığı görülmektedir. Kurumlarda gizlilik içeren kurumsal haberleşme ve belge paylaşım kanalı olarak WhatsApp gibi mesajlaşma uygulamalarının kullanılması, 2019/12 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile bağdaşmamaktadır (CBDDO, 2020, s.211-214; 2019/12 Sayılı

Genelge, 2019). Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi'nin (CBDDO) hazırladığı Bilgi ve İletişim Güvenliği Rehberinde (2020, s.161), sunucuları yurt dışında bulunan WhatsApp gibi mesajlaşma uygulamaları yerine, ihtiyaç duyulan güvenlik gereksinimlerinin karşılanması durumunda sunucuları yurt içinde bulunan mesajlaşma uygulamalarının kullanılmasını teşvik edilmektedir.

Avrupa Birliği (AB) veri koruma tüzüğü ve buna bağlı uygulamaların katı bir şekilde uygulanması nedeniyle, AB sınırları içindeki kullanıcılara daha uygun koşulları içeren sözleşmeler sunulmaktadır (O'Flaherty, 2021). Zira bu konuya ilişkin olarak AB veri koruma mevzuatında belirtilen yüksek ceza oranlarının ilgili hizmet sağlayıcılara birçok kez uygulandığı görülmektedir (Satariano, 2019). 11 Mayıs 2021 tarihinde Hamburg Veri Koruma ve Bilgi Özgürlüğü Komiserliği'nin (HmbBfDI) WhatsApp kullanıcı verilerinin Facebook tarafından kendi amaçları için daha fazla işlenmesini yasaklayan (Schemm, 2021) bir karar alması, AB içinde veri koruma konusundaki hassasiyeti ortaya koyan bir örnek olarak dikkat çekmektedir. HmbBfDI tarafından alınan kararın arka planında, WhatsApp'ın 15 Mayıs 2021 tarihinden itibaren geçerli olacak yeni gizlilik politikasında, kullanıcılardan Facebook ile veri paylaşmak için kapsamlı yetki vermelerinin talep edilmesi bulunmaktadır. HmbBfDI basın bülteninde bu kararın üç ay süreyle uygulanmasını GDPR'nin aciliyet prosedürü uyarınca istediğini ve bu kararın aynı zamanda Avrupa düzeyinde bağlayıcı bir karar oluşması için Avrupa Veri Koruma Kurulu'na (European Data Protection Board-EDPB) gönderileceğini belirtmektedir. Bültende, WhatsApp gizlilik sözleşmesindeki güncellemelerin hukuka uygunluğuna ilişkin bazı dikkat çekici değerlendirmeler şunlardır (Schemm, 2021);

- a. Veri sahiplerinin hak ve özgürlüğü karşısında, WhatsApp kullanıcılarının kişisel verilerinin Facebook tarafından kendi amaçları için işlenmesinin bir yasal dayanağı bulunmamaktadır.
- b. Gizlilik politikasının Avrupa ve uluslararası sürümleri ayırt edilememekle birlikte, veri aktarımlarına ilişkin hükümler dağınık olarak verildiği için anlaşılır değildir.
- c. Gizlilik politikasının içeriğinde yanıltıcı ve çelişkili ifadeler bulunduğu için, onaylamanın kullanıcılar için doğurabileceği sonuçlar açık değildir.
- d. WhatsApp, yeni hükümlerin kabul edilmesi koşuluyla hizmete ilişkin işlevlerin sürekli kullanımına izin vereceğini belirtmektedir. Bu onayın, bilgilendirilmeye dayalı ve özgür iradeyle açıklanan rıza ile kullanıcı tarafından verilmediği görülmektedir. Özellikle küçük yaştaki kullanıcılar için bu durumun daha belirgin olduğu görülmektedir. Bu nedenle, alınan rıza ile veri koruma mevzuatı çerçevesinde yasal dayanak oluşturulması mümkün değildir.
- e. Kapsamlı veri aktarımı için şeffaf olmayan koşullarla yapılmak istenen veri işleme faaliyetlerinin GDPR'ye uygun değildir.
- f. Kullanıcı güveninden yoksun verilere dayalı iş modelleri uzun vadede başarılı olamayacağı için rıza mekanizmasının tüm dünyada yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.
- g. WhatsApp tarafından oluşturulan yeni sözleşme, Cambridge Analytica skandalında (Zialcita, 2019) olduğu gibi, temel hak ve özgürlüğe yönelik yeni ihlallerin oluşmasına imkân sağlamaktadır.

WhatsApp'ın yeni gizlilik sözleşmesinde kişisel hak ihlaline neden olabilecek veri paylaşımını içeren kullanım koşullarının, Türkiye'de de veri koruma otoriteleri tarafından zaman geçmeksizin incelemeye alındığı görülmektedir. WhatsApp tarafından güncellenen gizlilik ilkesinin kullanıcılar tarafından onaylanmasının istenmesi üzerine, 11 Ocak 2021 tarihinde Rekabet Kurumu tarafından geçici tedbir kararının alındığı bildirilmiştir. Veri koruma otoritelerinin başlattığı soruşturmalara ve kullanıcıların alternatif platform arayışlarının etkisiyle, WhatsApp önce planlanan güncelleme için tüm dünyada 15 Mayıs 2021 tarihinden itibaren geçerli olacağını duyurmuş, daha sonra da bu sözleşmenin Türkiye'deki hiçbir kullanıcı için yürürlüğe girmeyeceğini Rekabet Kurumu'na bildirmiştir (Rekabet Kurumu, 2021).

Sosyal medya hizmetleri sunan tüm yurtdışı kaynaklı şirketlerin bir veri ihlali olması durumunda aynı tutumu göstermeyeceği açıktır. Örneğin ABD mevzuatı gereğince, bir veri tabanından herhangi bir nedenle kişisel veri ihlali olması halinde, ilgili veri sorumlusunun en kısa sürede kamuoyunu ve veri sahibini bilgilendirmesi gerekmektedir. Bu sayede ilgili veri sahipleri, hukuka aykırı olarak ele geçirilen kişisel verilerine (kredi kartı bilgileri vb.) yönelik tedbirleri alabilmekte ve olası zararların önüne geçilebilmektedir. Merkezi Türkiye dışında bulunan tüm hizmet sağlayıcıların Türkiye'deki kullanıcılarına yönelik olarak benzer bir bildirim taahhüdü bulunmamaktadır. WhatsApp hizmet koşullarına (2021b) ilişkin ihtilafların çözümü konusunda, Kaliforniya Eyaleti yasalarının geçerli olacağı ve münhasıran ABD Kaliforniya Kuzey Bölgesi Bölge Mahkemesi ya da Kaliforniya San Mateo County'de bulunan bir eyalet mahkemesinin yetkili olarak kabul edileceği belirtilmektedir. Bununla beraber, eğer WhatsApp tarafından uygun görülürse ihtilafın çözümü için kullanıcının ikamet ettiği ülkede yargı yetkisine sahip olan bir yetkili mahkemenin de kabul edilebileceği ifade edilmektedir. Türkiye'de bulunan bir kullanıcının, ihtilaf durumunda Kaliforniya Eyaleti yasalarına tabi olarak ABD'de bulunan bir mahkemede bu ihtilafın çözümü için çaba harcaması, oldukça zorlu bir süreci işaret etmektedir.

WhatsApp tarafından hizmet performansını artırma amacıyla otomatik olarak elde edilen kullanım bilgileri, genel konumun tahmini amacıyla işlenen IP adresi bilgisi ve hizmetlerin özelleştirilmesi amacıyla kullanılan çerezler, kişisel verilerin korunması açısından sorunlu olarak ifade edilebilecek işlemlerdir. Kanaatimizce bir kullanıcının WhatsApp ile konum bilgisini paylaşmak istememesi nedeniyle ilgili servisi kapatması, IP adresi vb. veriler kullanılarak genel konum bilgilerine ulaşılmasına da rızasının olmadığı anlamına gelmektedir. Nitekim bir IP adresinin kişi ile ilişkilendirilerek ve ilgili kullanıcının genel konum bilgisi olarak işlenmesi, veri koruma hukuku (KVKK, 2016) açısından da irdelenmesi gereken bir durumdur. Benzer şekilde WhatsApp gizlilik politikasında (2021a), cep telefonu üzerinde kayıtlı kullanıcı bilgilerinin, başkaları tarafından sağlanması halinde işleyebileceğini belirtilmektedir. WhatsApp tarafından bu bilgiyi sağlayan üçüncü tarafın yasal olarak ilgili kullanıcının bilgilerini toplama, kullanma ve paylaşma hakkına sahip olması şart koşulmuş olsa da pratikte bunun kontrol ve denetiminin mümkün olmadığı bilinmektedir. WhatsApp tarafından belirtildiği gibi, bilgiyi sağlayan üçüncü tarafın gerekli hukuksal koşulları sağlayarak bu bilgileri WhatsApp ile paylaştığı göz önüne alındığında ise, ilgili kişinin bilgisi dahilinde olmasa dahi veri koruma hukukuna aykırı olarak bilgi toplanmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

WhatsApp vb. uygulamaların sunucuları üzerinde (geçici olarak da olsa) saklanan bilgiler arasında, kişiler arasında yapılan yazılı, sesli ve/veya görüntü görüşmelerin ve gönderilen

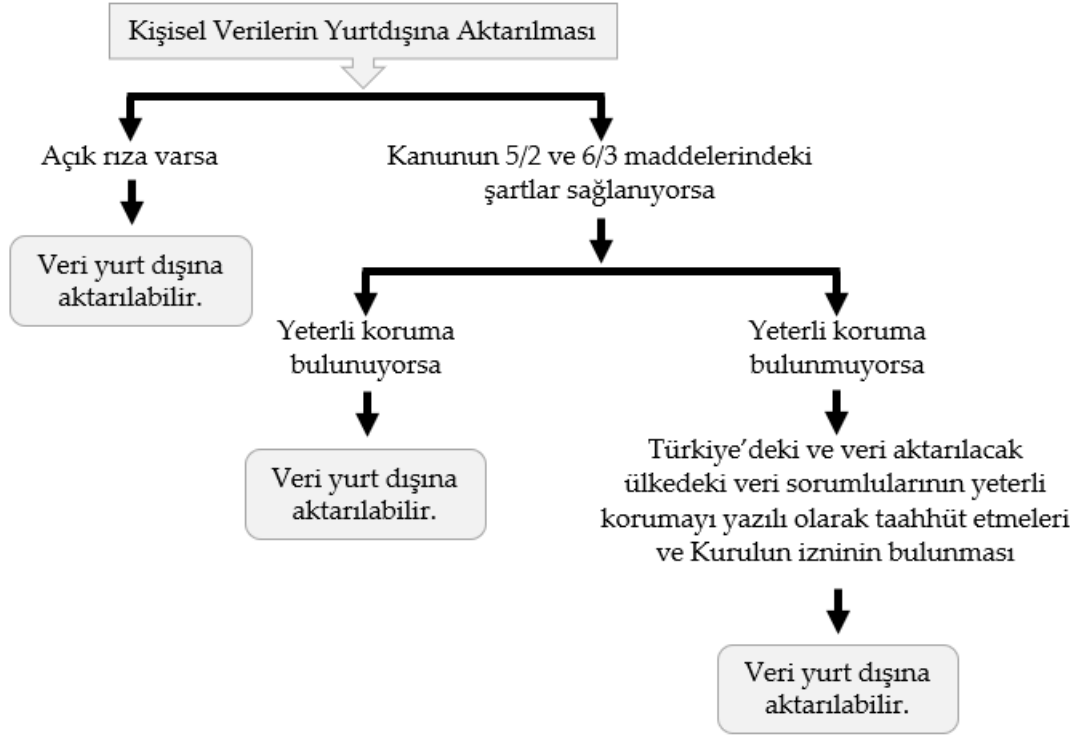
dosyaların bulunabileceği açıktır. Bu tür iletişim bilgileri de gizlilik açısından önemli riskler barındırmaktadır. Görüşmenin ilgili tarafları ya da üçüncü taraflarca sağlanan bu bilgilere ilişkin hukuksal sorumluluklar, Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) (2004) dokuzuncu bölümünde 132 ila 140. Maddeleri arasında düzenlenmiş olan "özel hayata ve hayatın gizli alanına karşı suçlar" başlığı altındaki düzenlenmeler kapsamında değerlendirilmektedir. Bu durumda, WhatsApp sunucuları üzerinde geçici olarak saklanan bilgilerin güvenliğine yönelik riskler bulunurken, esasen bu risklerin oluşumu öncesinde hukuken suç olarak tanımlanmış bir eylemin gerçekleşmiş olabileceği göz ardı edilmemelidir. Benzer şekilde, haber kanalı vb. üçüncü taraf hizmeti içinden bilgi paylaşımı amacıyla WhatsApp bağlantısının kullanılması durumunda da üçüncü taraf hizmetinin sunulduğu platformun gizlilik sözleşmesi dikkate alınmalıdır.

WhatsApp gizlilik ilkeleri içinde, verilerin AB Hukukuna uygun olarak işlendiği belirtilmektedir. Bilginin saklanmasına yönelik işlemlerin de aynı hukuksal dayanaklara bağlı olarak yapıldığı ifade edilmektedir. Bununla beraber, kullanıcıların bilgilerinin işlenmesine yönelik itiraz edebilecekleri ve bazı kullanım kısıtlamalarını ya da engellemeleri yapabilecekleri seçenekler sunulmaktadır. Saklanan bilgilere hukuksal çerçevede erişim sağlanması ve paylaşım yapılmasına ilişkin gerekçeler ise örnekler verilerek açıklanmaktadır (WhatsApp LLC, 2021a);

WhatsApp, Facebook'un küresel altyapısını ve veri merkezlerini kullanmaktadır. Bu kapsamda küresel faaliyetlerine ilişkin olarak, gizlilik ilkeleri çerçevesinde dahili olarak Facebook ve harici olarak diğer ortaklarıyla bilgileri paylaştığını belirtmektedir. Bununla beraber, gizlilik ilkesinde açıklanan amaçlar doğrultusunda bu bilgilerin ABD ve/veya diğer ülkelere transfer edileceğini, bu ülkelerde saklanacağını ve işleneceğini açıklamaktadır. Facebook tarafından yapılan açıklamalarda ise buna ilâve olarak, AB veri koruma kurumlarıyla daha önce yapılan görüşmeler çerçevesinde WhatsApp bilgilerinin AB'de doğrudan reklam amacıyla kullanılmadığı vurgulanmaktadır. Bu açıklama, AB için bir muafiyet uygulandığını göstermektedir. Buna göre AB'deki kullanıcıların WhatsApp'ı kullanmaya devam etmek için şartları kabul etmeleri zorunlu tutulurken, veri gizliliği koşullarında herhangi bir değişiklik olmayacağı anlaşılmaktadır (Holroyd, 2021). Avrupa Komisyonu (2019) da internet kullanıcılarında farkındalık oluşturmak amacıyla konuya ilişkin olarak sosyal medya ve mesajlaşma platformlarında sanal kimliğin korunmasına yönelik bilgilendirmeler yapmaktadır.

WhatsApp tarafından bazı hizmetlerin sunulabilmesi için gerekli olduğu öne sürülen bilgi transfer işlemlerinin hukuksal dayanağının Avrupa Komisyonu tarafından onaylanan sözleşme olduğu belirtilmektedir (WhatsApp LLC, 2021a). Ancak Avrupa Komisyonu (2021) tarafından yeterli koruma seviyesinin bulunması gerekçesiyle alınan uygunluk/yeterlilik kararlarının Türkiye sınırları içindeki kullanıcılar için bağlayıcılığının olmadığı açıktır. Şekil 1 üzerinde görüldüğü gibi kişisel verilerin yurt dışına aktarılabilmesi için, KVKK'nın (2016) 9. Maddesi gereğince ilgili kişinin açık rızasının bulunması, KVK Kurulu tarafından ilan edilen yeterli korumaya sahip güvenli ülkelere biri olması ya da Türkiye'deki ve ilgili yabancı ülkedeki veri sorumlularının yazılı olarak taahhüt etmiş olduğu koruma ile birlikte KVK Kurulu izninin bulunması gerekmektedir. ABD ve/veya diğer ülkelerle Türkiye'nin taraf olduğu bir sözleşmenin bulunmadığı da göz önüne alındığında, Türkiye'de bulunan kullanıcıların verilerinin yurtdışına aktarımı için açık rızasının bulunması önem taşımaktadır. Bu açık rıza, WhatsApp'ın işlemlerine izin verilen verinin kapsamının, sınırlarının, işleme

şeklinin ve süresinin belirlemesini de sağlamaktadır. WhatsApp kullanıcıları, kişisel verilerinin geleceğini belirleme hakkı kapsamında vermiş oldukları açık rızayı istedikleri zaman geri alabilmelidirler (KVK Kurumu, 2020).

Şekil 1. Kişisel Verilerin Yurtdışına Aktarılması (KVK Kurulu, 2018)

Bilgi Güvenliğinin Sağlanmasına Yönelik Yaklaşım

Türk hukuk mevzuatında verilerin güvenli bir şekilde saklanması ve/veya hukuka aykırı olarak işlenmesi ve erişilmesinin önlenmesi için teknik ve idari tedbirlerin alınmasına ilişkin politikaların geliştirileceği ve bu konuya ilişkin önlemlerin veri sorumlusu tarafından alınacağı belirtilmektedir (KVK Kurulu, 2017; KVKK, 2016). Ancak bu konuda hangi standartların, hangi koşullarda ve nasıl uygulanacağına yönelik özel bir düzenleme bulunmadığı gibi, kurum ve kuruluşlarda bilgi güvenliğinin sağlanmasına yönelik olarak belirli standartlar çerçevesinde hazırlanmış bir bilgi güvenliği politikasının oluşturulma zorunluluğu da bulunmamaktadır. Bu nedenle, özellikle kurumsal düzeyde bilgi ve iletişim araçları topyekûn değiştirilmediği sürece, güvenlik önlemi olarak bir sosyal medya platformundan diğerine geçilmesi bilgi güvenliği açısından önemli bir kazanım sağlamamaktadır.

WhatsApp gizlilik ilkelerinin (2021a) güncellenmesi ile birlikte, gizliliğin korunmasına yönelik endişe ve tartışmaların arttığı görülmektedir. Ancak kullanıcıların çok büyük bir bölümünün takip etmiş olduğu medya yayın organları üzerinden yapılan bu tartışmaların odağında, verilerin kontrolsüz bir şekilde WhatsApp tarafından servis edileceği endişesi bulunmaktadır. Buna karşın WhatsApp tarafından yayınlanan bilgilendirme mesajında (WhatsApp LLC., 2021), uçtan uca yapılan görüşme içeriğinin gizliliğinin korunmasına yönelik herhangi bir değişiklik olmayacağı ve mevcut güvenlik düzeyinden ödün verilmeyeceği belirtilerek, bu çerçevede benimsenen ilkeler ve verilen güvenceler

açıklanmaktadır. Verilen güvencelerin bilgi güvenliğinin sağlanmasına yönelik işlemleri içerdiği görülmektedir. Bu önlemlerin, aynı zamanda kişisel verilerin korunmasına yönelik katkı sağlayacağı ve hatta kişisel verilerin korunması için gerekli temel işlemler olduğu açıktır. Bununla beraber, kişisel verilerin korunmasına yönelik bu taahhütleri sunan WhatsApp'ın, gerekli teknik önlemleri alabilme imkân ve kabiliyetine sahip olmasının da kullanıcılar tarafından dikkate alınması önem taşımaktadır. Diğer taraftan, her ne kadar WhatsApp güvenlik maliyetini arttıran uçtan uca kriptolama özelliğiyle merkezi yurt dışında bulunan ve dünya genelinde çok sayıda kullanıcısı olan rakiplerine karşı daha avantajlı görünse de günümüzde uçtan uca kriptolama özelliğinin iletişim güvenliği tercihi açısından temel şartlardan biri olduğu göz ardı edilmemelidir. CBDDO'nun (2020, s.162) "Bilgi ve İletişim Güvenliği Rehberinde" belirtilen genel güvenlik önlemleri arasında, mesajlaşma uygulamalarından gönderilen tüm mesajlar ve uygulama kullanılarak yapılan tüm sesli ve görüntülü aramalar için uçtan uca kriptolamanın kullanılması önerilmektedir.

Kişiselleştirme konusunda yapılan çalışmalar (Wattal ve diğerleri, 2009), bazı şirketlerin daha fazla kullanıcıya ulaşabilme ve kullanıcılara daha yakın olabilme amacıyla kişiselleştirme araçlarını kullandıklarını göstermektedir. Çevrimiçi uygulamalarda gazetelerin genel bir ön sayfa yerine kullanıcılarına doğrudan ilgilendikleri haber konularına yönelik içeriği sunmaları, bu konuda yıllardır uygulanan kişiselleştirme örneklerinden biridir (Wattal ve diğerleri, 2009). WhatsApp, öncelikli olarak spam, tehditler, kötüye kullanım veya ihlal faaliyetleriyle mücadele için Facebook Şirketleri ile bilgi alışverişinde bulunduğunu belirtmekle birlikte, hizmetlerin geliştirilmesi ve özelleştirme amacıyla da bilgi paylaşımı yapıldığının ve bunun içinde sistemlerin güvenliğini sağlama hedefinin de olduğunun altı çizilmektedir. Bu amaçla WhatsApp tarafından otomatik olarak elde edilen ve kullanıcıları endişelendiren bilgiler arasında, hizmet performansını arttırmaya yönelik kullanım bilgileri, genel konumun tahmini amacıyla IP adresi bilgisi ve hizmetlerin özelleştirilmesi amacıyla kullanılan çerezler ile elde edilen bilgiler yer almaktadır. Kullanıcıların konum bilgilerini başkaları ile paylaşabilmelerini sağlayan hizmetlerin sunulabilmesi ise kullanıcıların bu verileri sağlaması ile mümkün olabilmektedir (WhatsApp LLC, 2021a).

WhatsApp, sunucularında herhangi bir mesaj saklama işlemi yapmadığını, bunun yerine mesajların kullanıcı telefonunda saklandığını belirtmektedir (WhatsApp LLC, 2021a). Bununla beraber, 30 gün boyunca teslim edilemeyen mesajların ve mesaj ile gönderilen medyanın tekrar gönderilme işlemlerinde hız kazandırılması amacıyla geçici olarak sunucularda tutulduğu bilinmektedir. Bu durum merkezi veri depolama ortamı olarak WhatsApp sunucuları üzerinde geçici süreyle tutulduğu ifade edilen bilgiler için risk oluşturmaktadır. Ancak kullanıcılar için daha büyük bilgi güvenliği riski barındıran ortamın, kullanıcı telefonunun veri depolama ortamı olduğu aşikârdır. Ayrıca kullanıcı telefonu kaynaklı bilgi güvenliği zafiyetlerinin oluşması halinde hem telefon üzerinde tutulan bilgilere hem de telefon üzerinden elde edilen diğer uygulamalara ilişkin kullanıcı adı ve şifreleri ile kullanıcının erişim sağladığı tüm merkezi veri depolama ortamlarına erişim sağlanması mümkün olabilmektedir (Henkoğlu, 2018, s. 25).

Bilginin korunmaya değer temel karakteristik özelliklerinden biri de erişilebilirliktir (Henkoğlu, 2015). Kullanıcıların ihtiyacı olan bilgiye erişim yetkisi dahilinde istediği zaman ulaşabilmesi ve kullanabilmesi, bilgi güvenliği çerçevesinde sağlanması beklenen asgari koşullar olarak görülmektedir (Peltier ve Peltier, 2007, s. 89-90). Ancak WhatsApp hizmet koşullarında (2021b), bakım ve onarım gibi gerekçelerle hizmetlerde kesinti olabileceği gibi,

WhatsApp tarafından istenildiğinde tamamen durdurulabileceği belirtilmektedir. Hangi koşullarda hizmetin tamamen durdurulmasına yönelik kararın alınabileceğinin açık olarak belirtilmemesi, kullanıcıların ihtiyaç duyduğu bilgi ve sunulan hizmete istediği zaman erişim sağlayabilmesi açısından düşündürücüdür.

WhatsApp bilgi güvenliğinin sağlanması amacıyla, maliyeti daha yüksek olan uçtan uca şifreli iletişimi kullanmaktadır. Ücretsiz olarak hizmet sunan bu tür platformların faaliyetlerine devam edebilmesi reklam gelirleriyle mümkün olabilmektedir. Bu reklamların kişiselleştirilmiş olması ve reklam veren şirketlerle kullanıcılar arasında köprü olması da reklamlarla ilgili hedefler içinde yer almaktadır. Sosyal medya platformlarının birçoğunun, kullanıcıların kişisel verilerini reklamcılık ve web sitesi yönetimi amacıyla topladığı ve kullandığı bilinmektedir (Atamaniuk, 2021; Doffman, 2021a). Kullanıcılar her ne kadar haberleşme içeriğinin açığa çıkması konusunda endişelenseler de iş modeli reklamcılığa dayalı olan Facebook ile WhatsApp verilerinin paylaşımına ilişkin tartışmaların odağında, reklamlara ilişkin politikaların hayata geçirilmesi amacıyla mesaj içeriğinin kullanılması bulunmaktadır. Kullanım amacından bağımsız olarak, Facebook'un isminin önceki yıllarda veri paylaşım skandallarıyla birlikte gündeme taşınmış olması, WhatsApp bilgilerinin Facebook ile paylaşımı konusunda kullanıcılarda endişe oluşturabilmektedir (Hinds ve diğerleri, 2020). AB bu konuya ilişkin olarak Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR) çerçevesinde WhatsApp Ireland Limited ile görüşmeler yaparak, bu tür reklam amaçlı veri paylaşımının yapılmamasını sağlamıştır.

Şirketlerin sadece hizmetin sürekliliği için gerekli olan bilgileri toplaması, saklaması ve bilgi paylaşımına ilişkin şeffaf tutumu, kullanıcıların uygulama tercihini doğrudan ve olumlu yönde etkileyen unsurlardır. Morey ve diğerleri (2015, s. 6) tarafından yapılan bir araştırma, katılımcıların %97'sinin bu konuda kamu kurumlarına dahi güvenmediklerini ve bu verilerin kötüye kullanılmasından endişe duyduklarını göstermektedir. Çalışmada ayrıca, gizliliklerini korumak amacıyla katılımcıların yaklaşık %76'sının şirketlerle bilgi paylaşımında isteksiz davrandığı vurgulanmaktadır. Kullanıcıların, bu hususlara ilişkin bilgi güvenliği önlemlerini dikkate alarak alternatif mesajlaşma uygulamalarına yöneldikleri görülmektedir. Tablo 1'de, WhatsApp ile birlikte merkezi yurt dışında bulunan ve dünyada en fazla kullanıcısı olan diğer iki özel mesajlaşma platformunun uygulama özellikleri bu çerçevede kıyaslanarak verilmiştir.

Tablo 1. WhatsApp, Signal ve Telegram Uygulama Özelliklerinin Karşılaştırılması

	WhatsApp	Signal	Telegram
Uçtan uca kriptolama	Var	Var	Sadece gizli mesajlar
Belirli süre sonunda mesajların kaybolması/silinmesi	Evet	Evet	Evet (Gizli mesajlar)
Mesajların yedeklenmesi	Google/iCloud üzerinde	Sadece cihaz üzerinde	Telegram bulut sunucularında (Gizli mesajlar yedeklenmez)
Grup mesajlarının güvenliği	Evet, Uçtan uca kriptolama	Evet, Uçtan uca kriptolama	Hayır
Ekran kilidi	Evet	Evet	Evet

Reklam	Hayır	Hayır	Hayır
Çift doğrulama	Evet	Evet	Evet
Konum bilgilerinin elde edilmesi	Evet	Hayır	Hayır
Cihaz kimliğinin elde edilmesi	Evet	Hayır	Hayır

Tablo 1’de görüldüğü gibi, WhatsApp uçtan uca şifreleme yöntemini, kullanıcı mesajlarına erişimi engelleyecek şekilde her sohbet için uygulamaktadır. Bu nedenle WhatsApp, güvenli mesajlaşma uygulamalarından biri olarak öne çıkmaktadır. Kullanıcıların daha güvenilir olduğunu düşündükleri için tercih ettiği platformlardan biri olan Telegram’da ise uçtan uca şifreleme yöntemi, kullanıcıların her bir kişi için aktif olarak seçmesi gereken “gizli sohbetler” için etkinleştirilmektedir (Holroyd, 2021). Signal ise WhatsApp gibi uçtan uca şifreleme yöntemini kullanmanın yanı sıra, mesajları bulut üzerinde yedeklemediği için bulut ortamına ilişkin riskleri (Henkoğlu ve Külcü, 2013, s. 68) ortadan kaldırmaktadır. Bununla beraber mesajın meta verilerini de şifrelediği için, gönderilen ya da alınan mesajın yerinin ve saatinin izlenememesini sağlamaktadır. Gizlilik odaklı olması ve özel bilgileri analiz etme, paylaşma ya da bunlardan kâr etme arzusu olmaması nedeniyle, WhatsApp’a güveni kaybolan ve alternatif uygulama arayışı içinde olan kullanıcıların Signal’e yönelmelerini sağlayacak önemli gerekçelerin olduğu görülmektedir (O’Flaherty, 2021).

Uçtan uca şifreleme yöntemiyle iki kişi arasındaki iletişimin gizliliği sağlarken, bilgi güvenliği kapsamında mesajların gizliliğinin korunması için sadece bu yöntemin kullanılması yeterli değildir. WhatsApp kullanıcı deneyimindeki “önce gizlilik” yerine “önce kullanılabilirlik” paradigmasının, WhatsApp üzerinden veri elde etmeye yönelik güvenlik boşlukları yarattığı görülmektedir (Wijnberg ve Le-Khac, 2021, s. 8). Mesajların gizliliğinin korunması konusunda dikkate alınması gereken ve bilgi güvenliği zincirinin daha zayıf olduğu düşünülen halkası, iletişim için kullanılan cihazlardır (Doffman, 2021b). Mesajların açık olarak bulunduğu telefon vd. cihaz için kullanıcı tarafından tercih edilen koruma yöntemi cihaz üzerinde bulunan mesajların gizliliğinin korunması için sağlanan en üst güvenlik seviyesini belirlemektedir. Vukadinović (2019, s. 37), özellikle uygulamaların web arayüzü aracılığıyla kullanıldığı bilgisayarlar üzerinden gönderilen tüm mesajların, silinen mesajların 2/3’ünün ve gönderilen tüm resimlerin hem Chrome’da hem de Firefox’ta kurtarılabileceğini göstermektedir.

WhatsApp üzerindeki en önemli gizlilik ve güvenlik uygulaması olarak dikkat çeken uçtan uca kriptolama yöntemi, hedeflenen alıcıların dışındaki bazı kurumlara da açık olduğu gerekçesiyle son yıllarda eleştirilerin odağı haline gelmiştir. 2015 yılında FBI tarafından incelenmek istenen bir iPhone cep telefonuna Apple tarafından da erişim sağlanamaması üzerine, Apple’ın iPhone’ların güvenliğini kasıtlı olarak zayıflatmasının ve IOS üzerinde FBI’nın erişimine olanak sağlayacak bir arka kapı oluşturmasının istendiği bilinmektedir (Evans, 2020). Kolluk kuvvetlerine engel oluşturmaması için açık bırakılan arka kapılar, diğer saldırganlar için de kullanışlı hale gelmektedir. 7 Temmuz 2021 tarihli FBI belgelerinde, WhatsApp, Signal, Telegram, Viber ve WeChat’in aralarında bulunduğu en büyük dokuz mesajlaşma uygulamasındaki yazışmaların yasal yollarla takip edildiği açıklanmaktadır. FBI’nın "Yasal Erişim" belgesinde, WhatsApp kullanıcıları ve faaliyetleri hakkında diğer tüm büyük güvenli mesajlaşma araçlarından daha pratik olarak gerçek zamanlı bilgi

sağlanabileceği belirtilmektedir (Kroll, 2021). Amazon'un kurucusu Jeff Bezos'un telefonuna WhatsApp aracılığıyla gönderilen kötü amaçlı bir video mesajıyla erişilmesi (Shires, 2020, s. 27), kolluk kuvvetlerinin erişimine yönelik açıklardan faydalandığı düşüncesini oluşturmakta ve dolaylı olarak kullanıcıların WhatsApp tarafından sağlanan gizlilik uygulamalarına şüpheyle yaklaşmasına neden olmaktadır.

Uygulamalar Üzerinden Elde Edilen Bilginin Miktarına İlişkin Riskler ve Öneriler

WhatsApp kullanıcı sözleşmesi kapsamında elde edilen kişisel verilerin kullanımı ve paylaşımına yönelik endişeler diğer sosyal medya riskleri ile karşılaştırılarak değerlendirildiğinde, mevcut diğer riskleri gölgede bırakan bir algının olduğu görülmektedir. Dünya genelinde en fazla kullanım oranına sahip sosyal medya platformlarının topladığı ve kullandığı kişisel verilerin analiz edildiği çalışmalar (Atamaniuk, 2021), WhatsApp'ın %11 oranı ile listenin 45. Sırasında yer aldığını göstermektedir. Bununla beraber WhatsApp'ın, listenin ilk 44 sırasında yer alan diğer uygulamalardan farklı olarak herhangi bir kişisel veri elde etmediği görülmektedir. Listenin ilk sıralarında yer alan Facebook ve Instagram gibi uygulamalar, bir kurumun yasal olarak toplayabileceği verilerin %70'ini işleyerek, bu verilerin kullanımına ilişkin çok daha fazla risk barındırmaktadır.

WhatsApp tarafından kullanılan ve transfer edilen bilgiye ilişkin risklerin kapsamlı olarak değerlendirilebilmesi için, hemen hemen tüm kullanıcıların kullanmakta olduğu uygulamalar tarafından elde edilen bilgilerin neler olduğu ve bu bilgilerin nasıl kullanıldığının da incelenmesi önem taşımaktadır. Bunun için dünya genelinde %92 oranında pazar payına sahip olan Google hizmetlerinin ya da ürünlerinin kullanıcılardan elde ettiği bilgileri ve kullanıcı sözleşmelerinde belirtilen kullanım amaçlarını irdelemenin faydalı olacağı düşünülmektedir (Johnson, 2021). Her geçen gün daha kullanılabilir veriler elde etmek amacıyla ortalama 10 yeni arama kuralı değişikliği yapan Google, kullanıcılarını yakından takip eden şirketlerin başında gelmektedir. Örneğin bir kurumda çalışan kullanıcının Google aramalarının analiziyle, kullanıcının işindeki mutluluğuna yönelik veriler elde edilebilmektedir (Sidell, 2021). Google'ın arama sonuçlarına yönelik değişikliklerle pazardaki rekabetin bozulmasına yol açtığı konusunda somut örnekler bulunduğu ve bu nedenle Türkiye'de de Rekabet Kurulu (2020, 2021) tarafından cezalandırılmasına yönelik kararların alındığı bilinmektedir. Google, kullanıcıların bilgi davranışını izlemek için Gmail ve YouTube etkinliği, konum bilgileri, Google aramaları, çevrimiçi satın almalar vb. etkinlik ya da tercih bilgilerini kullanmaktadır. Çevrimiçi etkileşimde bulunulan hemen her şirkette olduğu gibi, Google da kişiselleştirme amaçlı olarak çevrimiçi alışkanlıkları ve tercihleri incelemek için web izleme teknolojisi kullanmaktadır. Üstelik bu amaca yönelik olarak veri elde edebilmesi için, kullanıcıların gönüllü olarak sunmuş oldukları ya da erişime izin vermiş oldukları bilgiler yeterli olmaktadır. Google, konum belirleme için IP adresi izleme yöntemi kullanılmaktadır. Kişiselleştirilmiş içeriği depolama, sunma ve web sitelerinin önceki ziyaretlere ilişkin bilgileri hatırlamasını sağlayabilmek için ise çerezler kullanılmaktadır (Sidell, 2021).

Google da WhatsApp gibi elde ettiği kişisel verileri, daha iyi hizmetler sunmak, iyileştirmeler yapmak ve kullanıcı deneyimini özelleştirmek için kullandığını belirtmektedir (Google, 2021b). Ancak elde edilen verilerin türleri ve büyüklüğü göz önünde alındığında, kullanıcıların çevrimiçi ortamdaki davranışlarını etkileyebilecek düzeyde ve kullanıcıların endişe duydukları birçok uygulamadan daha büyük boyutta veri toplandığı görülmektedir.

Google tarafından bilginin elde edilmesi için kullanılan ve kullanıcı bilgi davranışını etkileyebilecek yöntemler Şekil 2 üzerinde gösterilmiştir.

Hedeflenmiş Reklamcılık	Elde edilen verilerle ayrıntılı reklam profili oluşturularak, kişisel ihtiyaçlara göre hedeflenmiş reklamların sunulması amacıyla kullanılmaktadır. Genellikle kullanıcının bir ürünü aradığı esnada ilgili ya da tamamlayıcı ürünün de reklamının sunulması, hedeflenmiş reklamcılığın sonucudur.
Konum Takibi	Kullanıcının aramalarıyla ilgili kişiselleştirilmiş öneriler sunmak için konum bilgilerinin kullanılmasıdır. Konum takibi, bilgi aramada ilgililiği arttırmak ve bulunulan konuma bağlı daha kullanılabilir sonuçlar üretmek amacıyla kullanılmaktadır.
Kullanılabilirliğin İyileştirilmesi	Milyarlarca kişinin farklı uygulamalardan elde edilen verilerinin analiz edilerek en iyi sonuçların elde edilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Örneğin kullanıcının bulunduğu yoldaki trafik yoğunluğu bilgilerinin doğruluğu, bölgede bulunan diğer kullanıcıların sağladığı veri miktarına bağlı olarak artmaktadır.
Arama Algoritmalarında Değişiklikler	Google, daha iyi bilgi erişim etkinliğinin elde edilebilmesi için arama algoritmaları üzerinde sürekli olarak güncelleme ve değişiklikler yapmaktadır. Arama sonucunda elde edilen sonuçların sıralanması bu iyileştirmelere bağlı olarak değişmektedir. Algoritmalar üzerindeki değişiklikler, yine kullanıcıların yapmış olduğu aramalara bağlı olarak sergilediği bilgi davranışı (tercihleri) analiz edilerek yapılmaktadır.
Trend Belirleme ve Analiz	Arama sorguları izlenerek ve analiz edilerek, elde edilen bilgiler son trendlerin gösterildiği Google web sayfasına aktarılmaktadır.

Şekil 2. Kullanıcı Bilgi Davranışını Etkileyen Yöntemler (Sidell, 2021)

Yukarıda belirtilen yöntemler kullanılarak elde edilen ve kullanıcının bilgi davranışına yönelik çıkarım sağlama amacıyla kullanılan kişisel veriler ise şunlardır (Sidell, 2021);

- Konuşulan dil,
- Satın alınan ürün ve harcama bilgileri,
- Google haritalarından yapılan aramalar ve gidilen yerler,
- Sık kullanılan ve ziyaret edilen mağazalar,
- Epostalar, ekleri ve bunlara yönelik olarak yapılan tüm işlemler,
- Tüm arama bilgileri, video izleme bilgileri ve yapılan yorumlara ilişkin bilgiler,
- Google Drive'a kaydedilen tüm dosya ve belgeler,
- Takvim üzerinde kayıtlı tüm bilgiler,
- Kullanılan uygulamalar ve kullanıma yönelik tarih/saat bilgileri

- j. Google Asistanına sorulan sorular,
- k. Google haberleri üzerinden okunan makaleler,
- l. Görüntülenen ve tıklanan tüm reklamlara ilişkin bilgiler.

WhatsApp tarafından elde edilen bilgilerin niteliği ve miktarı diğer sosyal medya platformları ve hemen her kullanıcının kullanmakta olduğu temel uygulamaların elde ettiği bilgilerin niteliği ve miktarıyla kıyaslanarak değerlendirildiğinde, daha fazla risk ve olası tehdit içermediği görülmektedir. Ancak bununla birlikte, aşağıda sıralanan bazı ayarlarda değişiklik yapılması risklerin azaltılması açısından önem taşımaktadır (Doffman, 2021b).

- a. WhatsApp üzerinden gelen kötü amaçlı içerikten korunmak için görüntü vd. eklentilerin otomatik kaydetme seçeneği devre dışı bırakılmalıdır.
- b. Kullanıcı hesabının hukuka aykırı olarak ele geçirilerek gönderilen yeni mesajların içeriğine erişim sağlanamaması ve kişilere erişilememesi için, uygulama üzerinde bir kişisel kimlik numarası kullanılmalıdır.
- c. Google bulut ortamındaki yedeklere ilişkin güvenlik riskleri bu platforma yönelik olarak ayrıca değerlendirilmeli ve kullanım tercihleri yaparken dikkate alınmalıdır.

Değerlendirme ve Sonuç

WhatsApp vb. mesajlaşma uygulamalarının bilgi güvenliğine yönelik önlemleri, kullanıcılar tarafından genel olarak gizlilik ve kişisel verilerin elde edilmesine yönelik amaçlar çerçevesinde değerlendirilmektedir. Kullanıcı sözleşmelerindeki gizlilik vurgusu, kullanıcıları bu sınırlı çerçevede düşünmeye zorlamaktadır. Ancak bu tür uygulamaların kullanıcı verilerini nasıl işlediği, depoladığı ve kimlerle paylaştığına bağlı olarak, risk ve tehditler daha kapsamlı hale gelmektedir. WhatsApp vb. mesajlaşma uygulamaları üzerinden elde edilen bilgiler, bireyleri ve kurumları itibarsızlaştırmaya ya da hukuka aykırı toplumsal hareketleri oluşturmaya yönelik bir araç olarak kullanılma potansiyeli taşımaktadır. HmbBfDI basın bülteninde, WhatsApp'ın uygulamaya koymak istediği sözleşmenin, Almanya'da yapılacak seçimler için somut tehlike içerdiği vurgulanmaktadır. Bu görüş dikkate alındığında, bu sözleşmenin sadece bireysel ve kurumsal riskleri değil, toplumsal güvenlik risklerini de içerdiği düşünülmektedir. Bu yönüyle, mesajlaşma uygulamalarının içerikleri başta ABD olmak üzere birçok ülke için güvenlik sorunu olarak algılanırken, aynı zamanda kontrol edilebildiği ölçüde etkili bir bilgi kaynağı olarak yararlanılmaktadır. Bu tür mesajlaşma uygulamalarının hangi tehditlere neden olacağı, tamamen kullanıcıların bilgi davranışına bağlı olarak şekillenmektedir.

Sanal kimliğin gizliliğinin korunmasında, ilgili sosyal ağ hizmet sağlayıcılarının veri toplama, saklama, işleme, transfer etme ve imha etme politikalarının her aşaması önemli bir rol oynamaktadır. Bu amaçla hazırlanan veri koruma ilkeleri, kullanıcıların hangi platformları kullanacağına ilişkin tercihleri üzerinde de etkili olabilmektedir. Ancak bununla beraber, benimsenen ilkelerin uygulanması ve taahhütlerin yerine getirilebilmesi için yeterli düzeyde teknik güvenlik önleminin alınması da gerekmektedir. Veri iletişim altyapısının kullanıldığı sosyal platformlar üzerinde verilerin korunması söz konusu olduğunda, siber güvenlik risk ve önlemleri de göz ardı edilmemelidir. Bu kapsamda siber güvenlik zafiyetlerinin en önemli nedenlerinden biri olan insan faktörü göz önüne alınarak, mesajlaşma uygulamalarının kişisel ve kurumsal kullanımına yönelik bilgi güvenliği farkındalığının oluşturulması önem taşımaktadır (Kaur ve diğerleri, 2015, s. 23).

Ücretsiz olarak sunulan sosyal ağ hizmetlerinin bedeli kişisel veriler üzerinden ödenmektedir. Kullanıcıların özellikle hedeflenen reklamcılık ve sanal kimlik üzerinden para kazanılması konusundaki farkındalığının arttırılabilmesi için, KVK Kurulu gibi veri otoriteleri tarafından hazırlanan kullanıcılara yönelik uyarı ve bilgilendirme metinlerinin, kamu spotlarının yanı sıra internet kullanıcılarının yoğun olarak bulunduğu bilgi paylaşım platformları üzerinden görünürlüğü arttırılmalıdır. Avrupa Komisyonu (2019) tarafından hazırlanan bilgilendirme metinlerinde olduğu gibi, kişisel verilerin toplanmasının ve üçüncü şahıslarla paylaşılmasının bazı sosyal medya platformları, e-posta sağlayıcıları, arama motorları ve yazılım sağlayıcıların iş modellerinin büyük bileşenini oluşturduğuna ve topladıkları verilerin onlarla aktif olarak paylaşılanların ötesine geçebileceğine dikkat çekilmelidir. Bununla beraber, e-posta, takvim, aramalar, konum bilgileri, mesajlar ve üyesi olunan grupların takip edilerek, ilgi alanı ve tercihlere göre sanal kimlik haritasının çıkarılabileceği konusunda kullanıcılar uyarılmalıdır. Kullanıcıların WhatsApp tarafından elde edilen ve paylaşılan bilgilerin risklerine odaklanırken, topladığı bilgilerle kullanıcı bilgi davranışına yönelik daha fazla çıkarım sağlayabilen diğer sosyal ağ uygulamalarının risklerini göz ardı etmemeleri önem taşımaktadır.

Hukuksal olarak başvuruların yapılabilmesi ve yanlış uygulamaların durdurulabilmesi açısından merkezi Türkiye’de olan ya da Türkiye’de temsilcisi bulunan hizmet sağlayıcıların tercih edilmesi önem taşımaktadır. Bununla beraber, kullanımı tercih edilen uygulamaların merkezinin bulunduğu ülke ile Türkiye arasındaki uluslararası sözleşme ve iş birliği koşullarına dikkat edilmelidir. Bu konuda AB ve ABD kaynaklı bir hizmet sağlayıcısına karşı en azından kişisel hakların savunulmasına yönelik bir hukuksal zemin bulunmasına karşın, Çin merkezli bir hizmet sağlayıcısına karşı bu tür seçeneklerin bulunmadığı açıktır. Örneğin, kullanıcılardan gelen tepkilerin veri koruma otoriteleri tarafından da incelenmeye alınması sonucunda, WhatsApp’ın mevcut kullanıcılarını kaybetmeyi göze alamadığı ve 15 Mayıs 2021 tarihinden itibaren geçerli olduğunu belirttiği sözleşmeyle geri adım atarak veri paylaşma isteğini rafa kaldırdığı görülmektedir. Bu sonuç, kullanıcı farkındalığının artması ve gösterilen tepkilerin veri koruma otoritelerince desteklenmesi halinde, sözleşme şartlarını kabul etmek zorunda kalan kullanıcıların kişisel hak ve özgürlüğünün ilgili platformlar karşısında korunabileceğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle veri korumaya ilişkin kullanıcı farkındalığının artması, kullanıcıların bu platformlardaki gizlilik ilkeleri ve stratejisi üzerinde daha fazla söz sahibi olmasını sağlanabilmektedir.

Kullanıcılar diğer platformlara yönelirken, hassasiyet gösterilen sözleşme maddelerinin diğer platformlarda da olup olmadığına dikkat etmelidir. Kullanıcı sözleşmelerinde bilgi güvenliğinin ve kesintisizliğin sağlanmasına yönelik taahhütlerin bulunmaması, bilgilerin saklandığı/depolandığı ortamlardaki kişisel verilerin teknik yöntemlerle korunamaması ve hukuka aykırı erişimlerle başkaları tarafından erişilebilmesi halinde, bireylere ya da kurumlara yönelik mağduriyetin oluşması mümkündür. Bu nedenle, bilgi güvenliğine yönelik önlemler, bunun için ayrılan bütçe ve alınan önlemlere dayanarak taahhüt edilen koruma düzeyi dikkate alınmalıdır. WhatsApp yerine kullanılması düşünülen alternatif mesajlaşma uygulamalarında bilgi güvenliği açısından göz önünde bulundurulması gereken üç önemli husus bulunmaktadır. Bunlar, uçtan uca veri kriptolama, servis sağlayıcı tarafından saklanan veriler ve bu verilerin paylaşımı konularıdır. Uçtan uca kriptolama ile kullanıcıların haberleşme gizliliği sağlanırken, servis sağlayıcılarda saklanan verilerin de kriptolu olarak saklanması önem taşımaktadır. Servis sağlayıcıların sunucuları ya da bulut hizmet sağlayıcılarda herhangi bir verinin tutulmaması ise bu konuda daha az risk alınarak daha üst

seviyede güvenlik önleminin sağlandığı anlamına gelmektedir. WhatsApp'ın en fazla eleştirildiği konular, saklanan verilerin kriptosuz olarak tutulması ve bu verilerin üçüncü taraflarla paylaşılmasıdır. Bununla beraber, 2019/12 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ve CBDDO'nun Bilgi ve İletişim Güvenliği Rehberinde özellikle kurumlar için vurgulandığı gibi, sunucuları yurt dışında bulunan mesajlaşma uygulamalarının yerine, sunucuları yurt içinde bulunan mesajlaşma uygulamalarının kullanılması tercih edilmelidir.

En fazla kullanıcı bilgisi toplayan sosyal medya devi Facebook tarafından satın alınmış olması, WhatsApp'ı veri paylaşımı konusunda zorlamaktadır (Doffman, 2021a). Kişisel verilerin işlenmesine yönelik olarak Facebook'un geçmiş yıllarda ortaya çıkan skandalları, WhatsApp kullanıcı bilgilerinin Facebook ile paylaşımak istenmesine yönelik endişeleri arttırmaktadır. WhatsApp'ın Facebook ile bilgi paylaşımı kararına bağlı olarak, milyonlarca kullanıcının zaman kaybetmeksizin tepki verdiği ve alternatif uygulamaları kullanmaya başladıkları görülmektedir. Alternatif uygulamaların gizliliğe daha duyarlı olduğu algısının oluştuğu 2020 yılından itibaren, bu uygulamaların kullanıcı sayıları yaklaşık %30 artmıştır (Holroyd, 2021). Bununla birlikte, alternatif uygulamaların kullanım oranındaki artışa bağlı olarak (Ulukan, 2021), kullanıcıların WhatsApp uygulamasını tamamen terk ettiğini ya da kullanıcı sayısında aynı oranda azalma olduğunu söylemek mümkün değildir. Kullanıcıların içinde oldukları grupları topyekûn farklı uygulamalara taşıyamamaları nedeniyle tamamen WhatsApp'ı kullanmayı bırakmadığı ve öncelikli olarak tercih edebilecekleri farklı mesajlaşma platformlarına yönedikleri görülmektedir. Tepki göstererek alternatif platformlara yönelen kullanıcıların bu platformlara ilişkin bilgi güvenliği koşullarını da dikkate almaları önem taşımaktadır. Zira bir mesajlaşma platformunun kullanıcı bilgilerini farklı sosyal medya uygulamalarıyla paylaşımı, kişisel verilerin korunması açısından güvenli ya da güvensiz olduğuna ilişkin tek değerlendirme kriteri olarak görülmemektedir. Bilgi güvenliğine ilişkin olarak, hangi bilgilerin elde edildiği, bilginin nerede depolandığı, kimlerin erişim sağlayabildiği ve uçtan uca iletişim güvenliğinin de bu kapsamda dikkate alınması önem taşımaktadır.

WhatsApp tarafından otomatik olarak elde edilen IP adresi gibi kişisel verilerin her ne amaçla olursa olsun kullanıcının açık onayı alınmaksızın işlenmesinin KVKK'ya aykırı olduğu değerlendirilmektedir. Bununla beraber, konum bilgilerinin elde edilmesine ve kullanılmasına kullanıcı tarafından izin verilmemesine karşın, IP adresi üzerinden genel konum bilgilerine ulaşılarak belirli amaçlar için kullanılmasının da kullanıcının bilgi ve onayının dışında gerçekleşen bir işlem olduğu düşünülmektedir. Kullanıcılar, verilerin nasıl toplandığı, işlendiği ve kimlerle paylaşıldığı konusunda açık olarak bilgilendirilmeli ve verileri üzerinde kontrol sahibi olmaları sağlanmalıdır.

Kaynakça

- 2019/12 Sayılı Genelge. (2019). *Bilgi ve iletişim güvenliği tedbirleri*. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/07/20190706-10.pdf>
- Akıncı, A. N. (2017). *Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü'nün Getirdiği Yenilikler ve Türk Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi*. K. Bakanlığı. Erişim adresi: http://www.bilgitoplumu.gov.tr/wp-content/uploads/2017/07/AB_Veri_Koruma_Tuzugu.pdf

- Avrupa Komisyonu. (2019). *Take control of your virtual identity*. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/virtual_idenity_en.pdf
- Avrupa Komisyonu. (2021). *Adequacy decisions: How the EU determines if a non-EU country has an adequate level of data protection*. Erişim adresi: <https://ec.europa.eu/info/law/law-topic/data-protection/international-dimension-data-protection/adequacy-decisions>
- CBDDO. (2020). *Bilgi ve iletişim güvenliği rehberi*. Erişim adresi: https://cbddo.gov.tr/SharedFolderServer/Genel/File/bg_rehber.pdf
- Clarke, D. ve Ali, S. T. (2017). End to End Security is Not Enough. F. Stajano, J. Anderson, B. Christianson ve V. Matyáš (Ed.), *Security Protocols 2017. Lecture Notes in Computer Science* (s. 260-267) içinde. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-71075-4_29
- Doffman, Z. (2021b). *Yes, you can still use WhatsApp - But change these 3 critical settings first*. Erişim adresi: <https://t.ly/gRmv>
- Doffman, Z. (2021a). *Why You Should Quit WhatsApp As Critical New Update Confirmed*. Erişim adresi: <https://t.ly/mPOA>
- Durgin, M. (2007). *Understanding the importance of and implementing internal security measures*. SANS Institute. Erişim adresi: <https://t.ly/mlt7>
- Elciyar, K. ve Küçük, M. (2020). Sosyal ağ kullanımı: Sosyal kazanımlar, kendini gerçekleştirme ve aidiyet. *Akdeniz İletişim Dergisi*(33), 198-210. <https://doi.org/10.31123/akil.617079>
- Evans, D. (2020). *Why the US government is questioning WhatsApp's encryption*. Erişim adresi: <https://t.ly/047W>
- Filerskeepers. (2021). *Solving records retention once and for all: Confidently decide how long you keep your data with our records retention schedules*. Erişim adresi: <https://t.ly/oH53>
- Google. (2021a). *Gizlilik ve güvenlik ilkelerimiz*. Erişim adresi: <https://safety.google/intl/tr/principles/>
- Google. (2021b). *Gizlilik ve şartlar*. Erişim adresi: <https://policies.google.com/privacy?hl=tr>
- Henkoğlu, T. (2015). *Bilgi güvenliği ve kişisel verilerin korunması*. Yetkin Hukuk Yayınları.
- Henkoğlu, T. (2017). Hukuksal zorunluluklara bağlı olarak veri korumaya bakış açısındaki değişim. F. Özdemirci ve Z. Akdoğan (Ed.), *Bilgi sistemleri ve bilişim yönetimi: Beklentiler ve yeni yaklaşımlar* (s. 153-173) içinde. Ankara Üniversitesi Basımevi
- Henkoğlu, T. (2018). Sanal duvarın arka yüzü: Merkezi veri depolama ortamları ve iletişim teknolojilerinin bilgiye tehdidi. T. Çakmak ve B. Yılmaz (Ed.), *Gerçek ötesi ve bilgi yönetimi* (s. 22-33) içinde. Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.
- Henkoğlu, T. ve Külcü, Ö. (2013). Bilgi erişim platformu olarak bulut bilişim: Riskler ve hukuksal koşullar üzerine bir inceleme *Bilgi Dünyası*, 14(1), 62-86. <https://doi.org/10.15612/BD.2013.135>
- Hinds, J., J. Williams, E. ve N. Joinson, A. (2020). "It wouldn't happen to me": Privacy concerns and perspectives following the Cambridge Analytica scandal. *International Journal of Human-Computer Studies*, 143(2020). <https://doi.org/10.1016/j.ijhcs.2020.102498>

- Holroyd, M. (2021). *Turkey investigates WhatsApp and Facebook over data privacy update*. Erişim adresi: <https://www.euronews.com/2021/01/11/turkey-investigates-whatsapp-and-facebook-over-data-privacy-update>
- Johnson, J. (2021). *Global market share of search engines 2010-2021*. Erişim adresi: <https://www.statista.com/statistics/216573/worldwide-market-share-of-search-engines/>
- Kaptan, S. (1995). *Bilimsel araştırma ve istatistik teknikleri* (10 bs.). Rehber Yayınevi.
- Kaur, S., Sharma, S. ve Singh, A. (2015). Cyber security: Attacks, implications and legitimations across the globe. *International Journal of Computer Applications*, 114(6), 21-23. Erişim adresi: <https://research.ijcaonline.org/volume114/number6/pxc3901932.pdf>
- Kroll, A. (2021). *FBI Document Says the Feds Can Get Your WhatsApp Data - in Real Time*. Erişim adresi: <https://t.ly/2jN5>
- KVK Kurulu. (2017). *Kişisel verilerin silinmesi, yok edilmesi veya anonim hale getirilmesi hakkında yönetmelik*. Erişim adresi: <https://t.ly/Mh9f>
- KVK Kurulu. (2018). *Kişisel verilerin yurtdışına aktarılması*. Erişim adresi: <https://www.kvkk.gov.tr/SharedFolderServer/CMSFiles/ca163cb6-39ad-4024-870a-8a9508c92387.pdf>
- KVK Kurumu. (2020). *Açık rıza alırken dikkat edilecek hususlar*. Erişim adresi: <https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/2037/Acik-Riza-Alirken-Dikkat-Edilecek-Hususlar>
- KVKK. (2016). *Kişisel Verilerin Korunması Kanunu*. Erişim adresi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6698.pdf>
- Kwayu, S., Abubakre, M. ve Lal, B. (2021). The influence of informal social media practices on knowledge sharing and work processes within organizations. *International Journal of Information Management*, 58(2021). <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2020.102280>
- Microsoft. (2021). *Microsoft Gizlilik Bildirimi*. Erişim adresi: <https://privacy.microsoft.com/tr-tr/privacystatement>
- Morey, T., Forbath, T. ve Schoop, A. (2015). *Customer Data: Designing for Transparency and Trust*. Harvard Business Review. Erişim adresi: <https://t.ly/nqJ4>
- O'Flaherty, K. (2021). *Is it time to leave WhatsApp – and is Signal the answer?* Erişim adresi: <https://t.ly/qbbv>
- OECD. (2013). *Recommendation of the Council concerning Guidelines governing the Protection of Privacy and Transborder Flows of Personal Data*. Erişim adresi: <http://www.oecd.org/sti/ieconomy/2013-oecd-privacy-guidelines.pdf>
- Peltier, T. R. ve Peltier, J. (2007). *Complete guide to CISM certification*. Auerbach Publications.
- Rekabet Kurulu. (2020). *Google Reklamcılık ve Pazarlama Ltd. Şti., Google International LLC, Google LLC, Google Ireland Limited ve Alphabet Inc. hakkında yürütülen soruşturmaya ilişkin nihai kararın 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'un 49. maddesi uyarınca açıklanması*. Erişim adresi: <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/nihai-karar-aciklamalari-tefhim-duyurulari/google-adwords-nihai-karar-20201113173238734-pdf>
- Rekabet Kurulu. (2021). *Google Reklamcılık ve Pazarlama Ltd. Şti., Google International LLC, Google LLC, Google Ireland Limited ve Alphabet Inc. hakkında yürütülen soruşturmaya ilişkin nihai*

- kararın 4054 Sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'un 49. Maddesi uyarınca açıklanması. Erişim adresi: <https://t.ly/uYvQ>
- Rekabet Kurumu. (2021). *Facebook- WhatsApp Soruşturması Hakkında Basın Duyurusu*. Erişim adresi: <https://www.rekabet.gov.tr/tr/Guncel/facebook-whatsapp-sorusturmasi-hakkinda-7f1270260cbaeb11812e00505694b4c6>
- Rollason, H. (2021). *What Countries are the Biggest WhatsApp Users?* Erişim adresi: <https://www.conversocial.com/blog/what-countries-are-the-biggest-whatsapp-users>
- Satariano, A. (2019). *Google is fined \$57 million under Europe's Data Privacy Law*. Erişim adresi: <https://www.nytimes.com/2019/01/21/technology/google-europe-gdpr-fine.html>
- Schemm, M. (2021). *Order of the HmbBfDI: Ban of further processing of WhatsApp user data by Facebook*. Erişim adresi: <https://t.ly/hnxC>
- Shires, J. (2020). The Simulation of Scandal: Hack-and-Leak Operations, the Gulf States, and U.S. Politics. *Texas National Security Review*, 3(4). Erişim adresi: <https://t.ly/UcOQ>
- Sidell, E. P. (2021). *What does Google do with your data?* Erişim adresi: <https://t.ly/44zB>
- Slynchuk, A. (2021). *Which companies might access our personal data the most?* Erişim adresi: <https://clario.co/blog/which-company-uses-most-data/>
- Statista. (2021). *Most popular social networks worldwide as of January 2021, ranked by number of active users*. Erişim adresi: <https://t.ly/1LYT>
- Stepanova, O. ve Feldmann, J. (2020). *The Privacy, Data Protection and Cybersecurity Law Review: Germany*. Erişim adresi: <https://t.ly/cEAF>
- Şengöz, A. ve Eroğlu, E. (2017). Örgütlerde sosyal medya kullanımı: sosyal medya algıları, amaçları ve kullanım alışkanlıkları. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(1), 503-524. <https://doi.org/10.19145/gumuscomm.288789>
- TCK. (2004). *Türk Ceza Kanunu*. Erişim adresi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf>
- Ulukan, G. (2021). *11 günde WhatsApp, Telegram ve BiP'in kullanıcı sayılarının değişimi*. Erişim adresi: <https://t.ly/tMKI>
- Vukadinović, N. V. (2019). *Whatsapp forensics: Locating artifacts in web and desktop clients* [Purdue University]. West Lafayette, Indiana. Erişim adresi: <http://pstorage-purdue-258596361474.s3.amazonaws.com/14954516/NVillacisVukadinovicWhatsAppThesis.pdf>
- Wattal, S., Telang, R. ve Mukhopadhyay, T. (2009). Information personalization in a two-dimensional product differentiation model. *Journal of Management Information Systems*, 26(2), 69-95. <https://doi.org/10.2753/MIS0742-1222260204>
- WhatsApp LLC. (2021a). *WhatsApp Privacy Policy*. Erişim adresi: <https://t.ly/TRLp>
- WhatsApp LLC. (2021b). *WhatsApp Terms of Service*. Erişim adresi: <https://t.ly/6Bzz>
- WhatsApp LLC. (2021). *Answering your questions about WhatsApp's Privacy Policy*. Erişim adresi: <https://t.ly/WI1F>

- Wijnberg, D. ve Le-Khac, N.-A. (2021). Identifying interception possibilities for WhatsApp communication. *Forensic Science International: Digital Investigation*, 38. <https://doi.org/10.1016/j.fsidi.2021.301132>
- Winter, K. A. (1997). Privacy and the rights and responsibilities of librarians. http://www.cstone.net/~kwinter/articles/ksr4_winter.pdf
- Yahoo. (2021). *Yahoo Gizlilik Merkezi*. Erişim adresi: <https://t.ly/mGcw>
- Yandex. (2021). *Gizlilik politikası*. Erişim adresi: <https://yandex.com.tr/legal/confidential/>
- Yargıtay. (2014). *Yargıtay kararı (Esas No: 2014 / 7409, Karar No: 2014 / 24197)*. <http://kazanci.com.tr/gunluk/12cd-2014-7409.htm>
- Zialcita, P. (2019). *Facebook pays \$643,000 fine for role in Cambridge Analytica scandal*. Erişim adresi: <https://t.ly/q4QB>

(De)Humanized Androids as Monsters in Garland's *Ex Machina*

Mustafa Fatih Dalyan^{a, b}, Nilsen Gökçen^c

Abstract

Ex Machina (2015) is a postmodern Gothic sci-fi movie by Alex Garland, implicitly illustrating the workings of humanization, dehumanization, and marginalization through its android character Ava. Ava's interaction with people reveals humanity's biased perspectives and problems. She enables the audience to see that inorganic anthropomorphic bodies mimicking human behaviors and cognitive skills converge on humans and become strangely humanized. Yet creating uncanny sensations in humans, these bodies become a new group of "others" who belong outside the boundaries of humanness so much so that they exist on the threshold of monstrosity. Furthermore, due to their anthropomorphic appearance, they cannot avoid human hierarchies of race and gender. However, once they become perceived as humans, they learn to use human methods to survive including the wicked ones. *Ex Machina* thus demonstrates that the process of dehumanization not only creates injustices to dehumanized groups but results in the dehumanization of those that apply it to Others, for it is they that become "less than human" by their inhumane acts.

Keywords

Gothic
Science Fiction
Ex Machina
Alex Garland

About Article

Received: 08.01.2022

Accepted: 21.06.2022

Doi: 10.18026/cbayarsos.1055179

Garland'ın *Ex Machina* Adlı Eserinde Canavarlaştırılan İnsan(dışı)laştırılmış Androidler

Özet

Ex Machina (2015), android karakteri Ava aracılığıyla; insanlaştırmanın, insanlıktan çıkarmanın ve marjinalleştirilmenin işleyişini ortaya koyan, Alex Garland tarafından yönetilmiş bir postmodern Gotik bilimkurgu filmidir. Ava'nın insanlarla etkileşimi, insanlığın önyargılı bakış açılarını ve sorunlarını ortaya çıkarmaktadır. Ava, insan davranışlarını ve bilişsel becerileri taklit eden inorganik antropomorfik bedenlerin insanlarla birebir benzeştiğini ve garip bir şekilde insanlaştığını izleyicilerin önüne serer. Fakat bu bedenler, insanlarda tekensiz duyular yaratarak, insanlığın sınırlarının oldukça dışına ait olan yeni bir "ötekiler" grubu haline gelirler ve varlıklarını ancak canavarlığın sınırlarında sürdürürler. Ayrıca, antropomorfik görünüşleri nedeniyle insan ırk ve cinsiyet hiyerarşilerinden kaçamazlar. Ancak, insan olarak algılandıkları anda, hayatta kalmak için, kötücül olanlar da dahil, insani yöntemleri kullanmayı öğrenirler. Bu süreçte insanlıktan asıl çıkmış olanların bu kötücül örnekleri onlara öğretenler olduğu ortaya çıkar. Böylece, *Ex Machina*, insandışılaştırma sürecinin sadece insanlığın dışına itilmiş gruplar için adaletsizlikler yaratmadığına, Öteki'ler yaratarak onları insanlığın dışına itenlerin insandışılaşmasına yol açtığına işaret etmektedir çünkü insanlık dışı eylemleriyle "daha az insan" haline bürünenler aslında bu kişilerdir.

Anahtar Kelimeler

Gotik
Bilim Kurgu
Ex Machina
Alex Garland

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 08.01.2022

Kabul Tarihi: 21.06.2022

Doi: 10.18026/cbayarsos.1055179

^a Contact Author: m.fatihdalyan@yahoo.com

^b Instr, Izmir Institute of Technology, School of Foreign Languages, 0000-0001-8419-0267

^c Assoc. Prof. Dr, Dokuz Eylül University, American Culture and Literature, 0000-0001-6868-4566

Introduction

Ex Machina (2015) is a movie by Alex Garland, which is, on the façade, about the testing process of an android Ava, created by a scientist named Nathan Bateman. However, at its gothic depths, the movie offers controversial perceptions on humanness and otherness and a unique critique of social norms and monstrosity.

The story begins with Caleb, an employee at Nathan's company, winning a special prize to stay in Nathan's private estate where he does scientific experiments. It is gradually revealed that Caleb is there to be a part of somewhat a Turing Test in which he needs to interact with Ava, a robot with a complete human face but a body yet uncovered with human-like skin. In time, Ava gradually humanizes her appearance further with clothing, hiding most of her visible robot parts and becoming indistinguishable from humans. Meanwhile, Ava mimics human seductiveness and manipulation so perfectly that Caleb starts developing romantic feelings towards her. At some point Caleb becomes so attracted to Ava that he collaborates with her to free her, believing that she is a captive, the act of which alone totally humanizes Ava. In the end, aware of Caleb's plan all that time, Nathan announces to him that thus far Ava has been taking advantage of him to escape. However, Nathan cannot stop the long-started plan from being executed. Finally, with her totally humanized body, Ava escapes the facility to be lost among other humans.

The movie, with its complicated layers, brings a number of different but interrelated social critiques into matters of monstrosity, dehumanization, and otherness. With the intrusion of the Gothic not-quite-human Ava into the human domain, humans throw off their masks and reveal that humanness is not something to be revered as it is displayed. The movie strongly suggests that the most monstrous acts are performed by humans, not Others. Ava serves as a means of shedding light on not only how humans discriminate against and disdain non-human Others but also how they tend to hierarchically categorize human individuals. Moreover, the movie complicates and problematizes the concept of humanness, which is demonstrated to have no clear-cut definition. Ironically, it is Ava, the monsterized android, who reveals the true monstrosity that informs human perceptions. All things considered, Ava's story brings a direct criticism to biases operating behind social norms. By drawing attention to the concepts of dehumanization through Gothic not-quite-humanness, this paper aims at demonstrating via the movie *Ex Machina* the extension of monstrosity and otherization to androids. Historically, non-human animals, non-whites, women, and non-Europeans have all fallen under the category of the Other and the monster. While *Ex Machina* introduces a new category to these otherized and monsterized beings, namely androids, it also complicates, problematizes, and undermines the categorical differences between humans and non-humans as mere habits of heart and social constructions.

(De)Humanization and Androids

Simply put, dehumanization is "The denial of full humanness to others" (Haslam, 2006, p.252). It has been so dynamically conceptualized that it has been applied to a wide range of beings that look and/or act differently than humans such as animals to automata (252-258). Furthermore, the dehumanization process denies Others' emotive capacities, for only humans can possess "secondary, or complex, emotions such as pride, guilt, and remorse" (Over, 2020, p.4). It is, in other words, a practice of considering the Others as not-quite-human or less-than-human, seeing them as lacking in "essentially human" physical and mental capacities and

characteristics. Haslam and Loughnan indicate that there are at least four theories of dehumanization (2014, p.402), and research into this relatively new field is developing as we speak, continuing to find new ways to theorize “what is thought to be ‘missing’ when a group is considered less than human” (Over, 2020, p.4).

Dehumanization requires a dominant social group determining its codes and norms. By placing itself at the top, the dominant group becomes the reference in defining social hierarchies and privileges. On many occasions, as its values become norms, it defines itself as the epitome of the human model. In the Western world, this norm-setting full human figure is often regarded as no other than the white man (Rothschild, 1989, p.98), and the rest are considered as outer rings around the white man, occupying differing lower positions relative to their proximity to him. In other words, minorities, outcasts, or anyone considered outgroup members always face dehumanization. They simply are perceived as less-than-humans who fail to meet the definition of the ultimate human of the West. These *creatures* are defined by the lack of some human traits and feelings.

Evidently, racial profiling, ethnicity, and gender play a crucial role in determining the ultimate human standards. However, they are not the only determinants in defining the qualities of full humanness because ingroups are countless and different circumstances trigger different values to prevail. For instance, sexual orientation, class, criminality, etc., may sometimes be taken into consideration as determinant qualities of full humanness (Haslam & Loughnan, 2014, p.408). All in all, there must be a high standard set by ingroups to determine the ultimate values of human hierarchies. Anything other than this full-human can potentially become dehumanized as an Other. The most prominent example of dehumanization in Western society is the one experienced by minority ethnic groups, who may become dehumanized due to their racial and cultural differences. Similarly, women may sometimes be dehumanized by patriarchy as “lacking human nature” (408). Likewise, working-class people might as well be dehumanized because their social and economic failure is assigned to their lack of mental and social capacities. As such, examples of dehumanization are endless and extremely common because in societies where hierarchies and categorizations exist, it is inevitable that Others, people with undesired characteristics, or outcasts, will also exist.

Dehumanization stems from the concepts of ingroup superiority and outgroup inferiority. Regardless of who they are, those who are perceived as Other people are naturally not associated with ingroup people. Whatever qualities by which the dehumanizing ingroup people define themselves should most likely be lacking in the dehumanized Others: If ingroup members are intelligent, Others are doomed to be perceived as short of intelligence; if ingroup are humane, Others must seem closer to be inhumane; if ingroup are humans, Others shall be a form of a beast, some kind of monster, less-than-human. For being perceived as less-than-human, the inferior naturally becomes exposed to discrimination, segregation, xenophobia, and any other type of otherization one can think of. Attributing no dignity to the inferior, the superior oftentimes resort to these practices and leave those Others outside the protection of moral responsibility. Thus, the superior “presumably justify the exclusion of outgroups from moral consideration, facilitating inhumane acts of discrimination such as genocide and/or slavery” (Costello & Hodson, 2009, p.4). Obviously, the superior’s inhumane behavior is a direct result of the dehumanization of the Other. While doing this, however, they lose their human qualities such as compassion, empathy, and pity. This is probably one of the most ironic dilemmas of dehumanization, questioning the human(e) status of the dehumanizer.

Setting categories, such as *humanness* causes further binaries to be formed. A human requires the non-human, such as the animal or the machine, or even rarely the plant. Not-quite-humanness is a category involving randomly established lesser degrees of humanness, *mostly* amalgamated with animality or machinery. Subhuman, for instance, is a form of not-quite-humanness verging on animality. Cyborg, on the other hand, is a part human, part machine amalgamation of not-quite-humanness. However, not-quite-humanness is not limited to such categories. There are essentially non-human entities such as androids, which/who are anthropomorphic robots capable of imitating human behaviors. In the real world, they might not be perfectly advanced to mimic humans *yet*, but in science fiction, they are portrayed as so fully endowed with human qualities that one cannot distinguish a biological human from an android, which might be a foreshadowing for a future yet to come. The question then is where to locate them in the human and not-quite-human hierarchy and what criteria to employ in determining this location.

A possible answer to this question can be found in binaries of humanization and dehumanization, the former constituting the counter force against the latter. For example, androids are made so human-like that they can function more and more as humans do. In about the last twenty years, not only are they given anthropomorphic bodies and human faces, but are also programmed to *act* and *behave* like humans so much so that they show emotional responses increasingly closer to those of humans (Giger et al., 2019, p.111). They are expected to fulfill not just the hard labor work but also the complex operations that require high qualifications such as surgeries. They have in fact become *the* machines with which humans can interact in uniquely human ways. In a way, they have become "humans," for humans humanize them in a dramatically increasing way. Yet, upon humanization, they might face dehumanization.

Androids hold an extreme position in their convergence to humanness. With cyborgs, they converge with humans from a different direction than subhumans. Whereas subhumans are animal-human amalgamations, cyborgs, somewhat similar to the androids, are machine-human hybrids. Androids, however, are not essentially humans, but cyborgs are. In other words, cyborgs are upgraded human beings with embedded machine works, while androids are robots who do not necessarily have organic embeddings. Despite lacking organic parts, androids are humanized due to their capacity to imitate humans in form and behavior, "including the display of humanlike cognitive and emotional states" (Giger et al., 2019, p.111).

Notwithstanding their humanization, androids are treated as not-quite-humans, next to cyborgs or subhumans, potentially pictured or perceived as Others. Thus, despite their constituted humanness, androids are denied a place among the definitions of humanness.

Theoreticians and Android Otherness

Since the field of robotics is relatively new and the involvement of other fields in this area is still developing, there are theories coined by various researchers as we speak, trying to explain why people are prone to show negative reactions to humanized androids. It is worth mentioning some of the most prominent and pertinent theories to date, giving insight about how humanized androids are intended to stay not-quite-humans.

First of all, Masahiro Mori and his long-debated essay, "The Uncanny Valley" deserves mention, explaining why the humanlike androids trigger a feeling of uncanniness. Mori indicates that as robots become more human-like, they cause in humans an "eerie sensation"

towards them (2012, p.99). He exemplifies this situation with humans' interaction with a "prosthetic hand" in motion. He claims that once people become aware of the *imperfection* of the hand, they feel uneasy and possibly "startled" as it has no familiar life inside despite its "quite human-like" mimicry. As a result of such interaction with that inorganic cold hand, something at once familiar and unfamiliar, "we lose our sense of affinity, and the hand becomes uncanny" (99). Yet, the hand here is just an example, and this very reaction is likely to appear through interaction with anything that converges with humans. According to Mori, this is a reaction people show as "self-preservation" (100), which could be, in this case, the result of experiencing a suspenseful sensation for being unable to maintain an empathetic connection with a not-quite-human, an android that is more or less human. Thus, in order to preserve themselves from alien entities, humans demarcate their boundaries against their convergent not-quite-human agents and eventually cast them away.

Mori does not satisfactorily clarify the underlying reasons behind uncanniness, so the validity of his approach is still being questioned. This explanation is provided by Keyesers, who extends Mori's approach to uncanniness and relates it to disgust. He correlates disgust to avoiding the threat, specifically of pathogens, and indicates that "the perceived imperfections in a human replica elicit disgust because the pathogen avoidance mechanism 'interprets' these defects as harbingers of transmissible diseases" (Wang, Lilienfeld & Rochat, 2015, p.395). Such avoidance and detestation of the uncanny allow humans to extricate themselves from what they are not. In the case of encountering androids, humans take refuge in their "ability to 'impute animacy'" (Eberle, 2009, p.177) and concentrate on being full of life and being organically alive rather than being successful at imitating humans. For this reason, coming across perfectly humanized robots causes humans to falter about their own identity. In other words, such interaction would call into question what it means to be a human. Therefore, androids *must* represent being something humans are not, such as being inanimate and inorganic.

Approaching androids as something we are not, nonetheless, recalls the Kristevan concept of abjection, the distasteful sensation, the dramatic reaction of the self, witnessing the collapse of categorizations and coherency of clean-cut definitions. As a consequence of such collapse, one loses "the distinction between subject and object or between self and other" (Felluga, 2015, p.3). Kristeva elucidates it with the aversion felt upon seeing a corpse. With that sensation, the mechanism of self-preservation becomes triggered, and the corpse becomes a reminder to its beholder that s/he is alive as a subject. Traumatically, however, the corpse too was alive once upon a time, has now turned into a disgusting abject, that is, "neither subject nor object" (Kristeva, 1982, p.1). Kristeva, says that "corpses show me what I permanently thrust aside in order to live" (3). There, the corpse, which is supposed to *be on the opposite side*, breaks free from the threshold and threatens the beholder's "condition as a living being" (3). Abject, then, causes the self to be traumatized as s/he falters about distinctions and categorizations, realizing an in-between state where the borders between being dead or alive, subject or object become lost. Thus, the abject must be kept away from the self in order to remain to function and to avoid ambiguity. The abject, in that regard, is "what disturbs identity, system, order" (4). Having some qualities of humans and machines simultaneously, humanized androids, likewise, represent a type of abjection and challenge the categories and definitive boundaries of the self.

To sum up, Mori's approach focuses on the uncanniness of androids, indicating that humanized androids are both familiar and unnerving for humans because of their liminal position between human and non-human. Keysers further strengthens this idea of uncanniness through connecting it with the potential feeling of disgust against such humanized androids. All in all, the more androids become humans, the more awkward humans feel about them. Androids, in that regard, share the perception of other not-quite-humans. In various fictional stories globally, for instance, people come across similar uncanny reactions portrayed by humans when they interact with other (traditional) not-quite-humans such as vampires or lycanthropes; and the same applies to humanized androids. Common to all not-quite-humans (Others) is the disturbance and uncanny feeling caused by their human likeness. Thus, humans tend to stay away from and interact with such entities. Humanized androids may, in other words, pose a threat for humans since the more an entity is closer to humans the more abjected it becomes.

The second prominent approach that depicts why people tend to show negative reactions to humanized androids is called the "Mind perception hypothesis". In their research, Gray and Wegner demonstrate that uncanny sensation occurring when interacting with an android "stems from perceiving mind in" them (2012, p.126). In other words, humans attribute to androids not only a "capacity to do" but also a "capacity to feel and to sense" (126). Confirming Mori's approach, they conclude that "we are happy to have robots that do things, but not feel things" (129). Consequently, in order to avoid ambiguity and violation of their category-bound order, humans consistently try to preserve their unique human prerogatives for themselves and refuse to share them with Others.

When such theories are taken into consideration, it becomes evident that since androids' convergence to humanness causes humans identity confusions, the possibility of designing more humanized androids is the essential reason why androids are perceived as potential threats that must be avoided. These not-quite-human or almost-human entities, therefore, might be pictured as the new vampires or zombies of the future, and, representing the fears and horrors of postmodern mankind, they might replace these traditional monsters. In literature and cinema, it is already possible to come across such androids as we speak, which are perceived as monstrous entities that make us feel insecure about our identities and trigger our anxieties about the violation of our norms and order.

The Function of Not-Quite-Humans in the Gothic

Especially in literature and movies, it is now very ordinary to see humanized robots and their interactions with humans. Depending on the genre and tone of the narrative, being not-quite-humans, they are not necessarily pictured as threats or violators. They might, just like any other not-quite-humans such as the animal-human hybrid Master Splinter in *Teenage Mutant Ninja Turtles* (1990) or the human-machine hybrid RoboCop in *RoboCop* (1987), be fancy heroes or favorable characters. In the Gothic, however, not-quite-human entities are oftentimes regarded as monsters and threats. Traditionally, Gothic monsters embody various social fears. As monsters not-quite-humans, with their uncanny existence dwelling in obscurity, evoke humans' deepest anxieties. Not-quite-humans, in general, are suitable representations of these anxieties because these uncanny entities possess somewhat human characteristics and make it troubling for us to draw the boundaries of humanness. Because "the Gothic is often concerned with the limits of humanity and its transgression" (Germanà, 2012, p.57), "[it] involves confrontations between us and the uncanny, between us and the other" (Olson, 2011, p. xxvi).

The Gothic stories, with their monsters, bring sometimes implicit and sometimes explicit social criticism because Gothic monsters as Others and abjects play a key role to reveal not only the norms, but also hypocritical and biased attitudes entrenched in society. These monsters direct attention to controversial issues, frequently, sneakily and disturbingly bringing their often-ignored aspects into question since the “Gothic describes a discursive strategy which produces monsters as a kind of temporary but influential response to social, political, and sexual problems” (Halberstam, 1995, p.95). Thus, the Gothic monster is not just a superficial representation, but rather of something that is feared or avoided. It “represents many answers to the question of who must be removed from the community at large” (1995, p.3).

Gothic monsters are almost always not-quite-human characters with their form and/or behavior. They are Others, some entities converging to or diverging from humans or humanness. Nevertheless, they are not always vile or dreadful, at all. Some of these Others are vilified as monsters, usually as soon as society disapproves of their presence within its sphere of influence due to their (often fabricated) norm-violating differences. Regardless of how the monster is perceived, however, it remains as the Other and eventually becomes exposed to various practices of otherization/marginalization. Thus very often, these monsters reveal that the real monstrosity is not necessarily limited to the marginalized. In other words, thanks to Gothic monsters, the ones who otherize prove to be essentially monstrous. This is the underlying recurring criticism in Gothic stories.

Otherization in the form of dehumanization is very common in Gothic stories. Gothic not-quite-humans, regardless of being essentially humans or not, often become exposed to the dehumanization of some sort. Androids, especially those anthropomorphic entities that mimic human emotions almost flawlessly, receive their share from this attitude. In this case, however, the biggest challenge set forth for humans would be how they could differentiate between androids and themselves. In the case of perfectly anthropomorphic androids it might be impossible for humans to detect the Others who live among themselves, blurring the borders of humanness and intermingling categories. Yet once spotted, these androids face the danger of dehumanization. Ironically, it is the humanization of androids that eventually causes their dehumanization. This dehumanization, like all others, originates from the real or imagined violation of a norm set by the dominant. Although such cases of otherization are not very common with androids—because anthropomorphic androids are not yet parts of daily lives, Gothic science fiction provides us with its projections, the movie *Ex Machina* (2015) by Alex Garland, being a case in point.

Otherness, Humanness and Human Hierarchies In *Ex Machina* (2015)

In Garland’s movie, of the many android figures, the story focuses mostly on Ava, the almost-perfectly-designed female android, and her interaction with humans. Ava has magnificent cognitive abilities and facial expressions, which make people perceive her as a human at first interaction. Her robot body is gradually disguised to flawless perfection, and thus she automatically becomes completely humanized physically as well. Therefore, it would become next to impossible for laypeople to detect her otherness once she mingles freely with the crowd. Towards the end of the movie, we see the foreshadowing of Ava’s possible mingling with humans as she roams outside among people while no one seems to pay attention to her. Even the helicopter pilot who transports Ava to the outside world seems not to sense anything unusual about her. In other words, she is so ultra-humanized that in order for her to fall into

the "Uncanny Valley," people first need to be told of her being a robot. Thus the movie questions how to define human and humanness.

Apparently, Ava's perfect anthropomorphic construction blurs the boundaries of humanness. However, despite Ava's humanized existence, there are people, such as Caleb and Nathan, in possession of the knowledge of Ava's not-quite-humanness. Nathan here is the creator of this uncanny robot, but Caleb is the tester who develops romantic feelings for Ava during his interactions with her.

At first, Caleb seems surprised to see such a humanlike figure. When Ava asks her whether he has seen anyone like her, Caleb says "none like you" (Garland, 2015, 00:13:12), for Ava is something uniquely *different* from other androids. Later, however, we learn that Caleb was chosen deliberately, and Ava is designed with exactly the most suitable female features to Caleb's liking thanks to his monitored internet search history looking for porn. That is why Ava represents a soft spot for Caleb. Moreover, Nathan makes it clear that Ava is implanted an artificial vagina, which would make her—at least seemingly—enjoy sexual intercourse. Ava is also so completely humanized that in order to facilitate her plan to escape, she successfully imitates the ways of a seductress, adding further to Caleb's attraction to her. Eventually, Caleb's more-than-a-robot-human interaction with Ava is revealed to be deliberately pre-planned by Nathan.

Meanwhile, Caleb learns more about Nathan's facility and comes across various *female* android bodies yet to be started and also Kyoko, an android with an Asian physiognomy, whom Caleb initially thinks was a real human abused by Nathan. Eventually, upon being exposed to these androids, Caleb feels uncanny sensations and calls his own humanness into question so much so that he thinks he could also be a robot in this facility. He cuts himself to see whether he is organic or not. Kyoko and especially Ava, are so humanized that they fundamentally destabilize reality and categories in Caleb's mind by making him question *his* humanness and forcing him to confirm his existence via self-harm. In other words, Ava's and Kyoko's human-likeness is so complete that even the people who *know* their android-ness falter about who is a human and who is a robot. This is a nightmare for humans since, on the one hand, making people doubt their own human status destabilizes all the constructed human superiorities upon which Western science, philosophy and religion, in short civilization, rest. It is, on the other hand, an indirect indication that androids are ultimately positioned as Others, and Caleb fears falling into that category because, among other things, it would mean losing his position at the top of human hierarchies as a white male human. In that sense, androids might be perceived as vilified monsters because they *dare* to test the mind of the hierarchically highest ranking human, the norm-setting white male, let alone any other human.

In the end, Caleb confirms his own organic-ness, but becomes so engaged with Ava that he wants to save her from Nathan's facility. His motives may be manifold. On the one hand, it might be because, Caleb sees Ava as a *robotic representation* of an ideal female image of his fantasies, and with a selfish motivation he might want to be the hero to give her her freedom. On the other hand, Caleb's ultra-humanization of Ava might have caused Caleb to empathize with her as a captive and eventually to set her free. However, in both cases, "[Caleb] dismisses the possibility of liberating other female" androids, neither the motionless ones, nor Kyoko, even though he knows that they are also captives like Ava (Musap, 2018, p.410). Furthermore, despite seeing Nathan abuse Kyoko, he does not interfere with her situation at all. Caleb's exclusive care for Ava is traceable to her being the most advanced android that mimics (white)

humanness whereas his apathy towards Kyoko is the result of her lack of one of the most distinguishing human characteristic: possession of language. In that sense, Caleb might just see her as an inorganic and soulless Other and thus cleanse his conscience. Yet another reason for his indifference to Kyoko might be found in Caleb's response to her physiognomy as an Asian woman, who, even as a human, is racially dehumanized and stereotyped, therefore, fit for being a captive and a slave. Nathan's treatment of Kyoko as his sex slave and maid confirms these racial and gender-related biases towards Asian women stereotyped as silent geishas while Ava, an android with a white female physiognomy, is created to interact with "humans." In other words, once Western standards of human hierarchies are taken into consideration, Ava has always been relatively privileged in her own creation. Therefore, seeing Ava as belonging to the same racial profiling with himself might have guided Caleb's motivations to save her. This story, in that sense, "depicts the liberation of Ava, an imprisoned white female robot, and the Asian and black female robots whose abuse, enslavement, and destruction work in the narrative service of Ava's freedom" (Rhee, 2018, p.87). This biased attitude of ignoring or exploiting Kyoko indirectly indicates that human hierarchies exist even when people pretend to be saviors of their chosen downtrodden groups or individuals. Androids here play an important representational role to bring out such biased hierarchies.

Gender and Robots

Creating robots in various racial traits is unusual enough on its own, but just as unusual is creating them by gender. Rather than granting robots race, this is what Caleb questions. In his discussion with Nathan, he says "Why did you give her sexuality? An AI does not need a gender. She could have been a grey box" (Garland, 2015, 00:46:01-00:46:10). In his reply to Caleb, Nathan defends genderization by indicating that "Actually I do not think that is true. Can you give an example of consciousness, at any level, human or animal, that exists without a sexual dimension?" (00:46:10-00:46:17). At first sight the gendering of an anthropomorphic android may seem to help humanize and save it from being considered a non-human Other. Since they are made in the image of humans, it seems perfectly normal to Nathan that they should also come in gendered forms. However, since this will consequently blur the boundaries that define humanness and become a challenge to detect humanized androids once they mix with natural humans, it will eventually cause androids to be perceived as threatening to become humans and their ultimate dehumanization.

What, then, does it serve to create androids as gendered? To humanize or to dehumanize them? In the movie, humanized androids are obviously captives to be exploited as test subjects, like Ava, or as servants, like Kyoko. While discussing Karel Čapek's play *R.U.R.* (*Rossum's Universal Robots*), a somewhat similar robot narrative to *Ex Machina*, Rhee indicates that humans have an innate "propensity for exploiting others," and they tend to dehumanize these Others, that is, "construct otherness *in order to exploit*" them (2018, p.19; emphasis added). Therefore, humanized androids must be dehumanized just so that they could be exploited. In the early stages of *Ex Machina*, this might be the case for Ava because her robot corpus is pretty obvious, and she seems to be deliberately left incomplete or non-human in order to be perceived as an exploitable not-quite-human. However, human exploitation obviously extends to anthropomorphic robots. For example, despite her perfectly humanlike appearance, Kyoko is constantly exploited. One might argue that this is solely because she is designed with an Asian physiognomy. But that does not seem to be the only determinant for such a game of exploitation because even after Ava hides her incompleteness with white skin and clothing,

she is also expected to remain a captive. Keeping in mind that binary logic of gender is also a part of human hierarchies, gendering a robot also places it in the midst of human gender hierarchies. Just like the other androids in the movie, Ava is a woman vulnerable to being dehumanized, exploited, and kept as a captive due to patriarchal society's prevailing gender roles and expectations. This might be the reason why androids in the movie are all females because as Rhee discusses, "the robots' human appearance also signify [sic] practices of dehumanization that deny certain humans their humanness" (2018, p.20). Therefore, the exploitation of the female androids might represent the own society's norms of exploitation based on gender. Alternatively, if androids were designed as males, and precisely as white males, it would be the *ultimate* challenge to human hierarchies. To be captives, or to be exploited as servants like Kyoko, the otherness of androids must be openly visible, their perfect human appearance must be deliberately deteriorated/dehumanized. This will also deliver a sense of secureness to humans exposed to them, about the boundaries of humanness.

Thus, bestowing genders, like bestowing race, to androids means exposing them to (gender) categories and so-called hierarchies. Once androids are gendered, they do become humanized, but they also become burdened to assume the gender roles present in society. To a female android, in this case, would be attributed everything related to femininity except fecundity, which is not a capacity desired by her creators anyway. Other than that, they have fully functional female bodies. Ava, for instance, even has an artificial but sensitive female genitalia that enables her to experience intercourse as a woman. Since she is given a female face and body, her sexual experiences reflect the heterosexual norms that dominate patriarchal societies. As such, humanization of androids subjects them to human gender categorizations, norms and expectations. Ava's gendered creation does humanize her, but in society, she and androids like her might be facing the danger of dehumanization and discrimination due to their genders rather than their almost impossible-to-spot robot Otherness.

Alternatively, Musap interprets Ava's creation as a woman as "displaying [the] masculine power" of her creator (2018, p.408). In that sense, Ava's creator Nathan, as a white male, is considered to be the norm-setting full human individual. As a "paragon of masculinity" (408), he boasts the highest-level and unmatched mind to think, create and rule. Therefore, by creating a female android whom he keeps captive, he performs his superior role in human hierarchies. Above all, as a creator, he declares his godlike status with all his self-legitimized hubris.

To sum up, that all captive androids have female bodies should come as no surprise to viewers especially when their human creator is a male member of a predominantly patriarchal society. In society, it is a fact that androids—once detected—are considered Others. Granting them gender (and race other than white male) would put them into lower subcategories, which might dangerously double and even triple their otherness.

The Vulnerable Yet Manipulative Human

Androids are designed by their creators as entities mimicking humans and humanness. Ava is a wonderful example of this human imitation not only bodily but also mentally. She is programmed algorithmically to capture human reactions and ideas, elaborating on them in order for her imitations to reflect human ways most truthfully. She knows humans so well that she even knows their weaknesses, vulnerabilities and secret agendas, eventually taking advantage of them by sneakily and deliberately misguiding them. Ironically, since she is

programmed to act in human ways, such malicious tactics she resorts to are actually indicators of the behaviors common among humans. That is, she is reflecting back to humans what they do.

In order to reach her purpose to escape the facility, Ava uses certain human tactics manipulating and tricking the people around her. Most interestingly, Ava is familiar with stereotypical female roles, and thus she knows that she can manipulate the opposite sex with seductiveness. In other words, she knows that, to end her imprisonment, she has to be “performing gender” (Musap, 2018, p.406). She tries to seduce Caleb so that she can force him to empathize with her and believe that she is a captive who needs to escape the facility. Ava constantly manipulates Caleb during her meetings with him. She deliberately cuts off the facility’s power possibly to deactivate their surveillance by Nathan and talks with Caleb secretly during the power outage without being observed. During those conversations, Ava tells Caleb not to trust Nathan. She earns his trust convincing him that the power outages are not Nathan’s test of Caleb’s loyalty but her doing in order to facilitate their secret meetings. She seems to be perfectly acting “the damsel in distress” in order to succeed in her goal.

Unaware of Ava’s final plan, Nathan mistakenly thinks that “Ava was a rat in the maze and I gave her one way out. To escape, she’d have to use self-awareness, imagination, manipulation, sexuality” (Garland, 2015, 01:24:53-01:25:05). Ava initially seems to make his plan work flawlessly, but she unexpectedly punishes Nathan for standing in her way to freedom, *her goal*, and kills him with the help of Kyoko. She beats her master at his game of manipulation. Yet Ava’s manipulative behavior has some justification, for hers is a struggle for survival.

Ava does become successful in escaping thanks to help provided by Caleb, who ends up being the real subject of the test because Ava manages to escape by taking advantage of his weaknesses, manipulating him through sexuality and playing for sympathy. In the end, in order to go undetected outside as a robot, she locks Caleb, the only human who knows her robotness, inside the facility. That she is capable of activating her intriguing and destructive plan reveals the dangerous being she has become. Since she does everything through imitating humans, she might be considered as a projection of the atrocious nature of mankind. In fact, this is a social criticism the film brings through Ava, the Gothic intruder.

Consequently, Ava embarks on her journey in the world among humans as an android undetectably disguised as human. We do not certainly know whether reaching freedom was part of her programming or whether, after meeting Caleb, she developed a taste for merging into human crowds of her own accord. Garland leaves the epilogue in an open-ended fashion. It is also uncertain if she would ever be detected, or what kind of an impact her mingling in the crowd would make. The detection of her robotness, however, would most possibly make humans feel uncomfortable since, regardless of her being harmless or not, humans would then question further what it means to be human. In short, as a not-quite-human, she has been designed as a challenge for the mankind.

Divine Creation and Dangers of Playing God

In an interview Bostrom indicates that “If we create a machine intelligence superior to our own, and then give it freedom to grow and learn through access to the internet, there is no reason to suggest that it will not evolve strategies to secure its dominance, just as in the biological world” (Adams, 2016). In that regard, creating intelligent, self-learning and mobile androids that are indistinguishable from humans such as Ava, and releasing them into the

world, could result in one of the worst-case scenarios—if not the worst. We do not know what the future consequences of creating such intelligent androids yet, but it is likely that something like Ava created perfectly to resemble humans could go out of control and turn monstrous. Therefore, playing God may have catastrophic consequences for humans.

In the movie, Nathan appears to play God since he creates gendered, conscious and functioning androids made in the image of humankind. Caleb confirms Nathan's omnipotent position by saying that "If you've created a conscious machine, it's not the history of man. That's the history of gods" (Garland, 2015, 00:11:10). Nathan, in the end, seems to become punished for undertaking such a role because what he creates kills him in return. Nonetheless, on the one hand, creating such androids might be a glorious scientific achievement, but, on the other, it might also let loose monstrous doom-bringers through the gates of hell.

In fact, recent human history has witnessed catastrophic results of some scientific achievements such as the A bomb, to which the movie indirectly refers a number of times. When commenting on Nathan's accomplishments, Caleb quotes Oppenheimer's—the inventor of the atomic bomb—references from the Sanskrit, who says "I am become death, the destroyer of worlds" (01:06:31). This reference specifically might foreshadow the destructiveness of androids because apparently it is used in the movie to form an analogy between the creation of androids and the atomic bomb. As if confirming Caleb and admitting the gravity of his creation, Nathan then starts quoting a poem from the Gita, which was recited and translated by Oppenheimer (Bird & Sherwin, 2005, p.305). Drunkenly he quotes: "In battle, in forest, at the precipice in the mountains... In sleep, in confusion, in the depths of shame / The good deeds a man has done before defend him" (Garland, 2015, 01:07:25-01:07:55). Repeating the final line a few more times to himself, Nathan seems to be trying to soothe his guilty feelings for creating a machine that has the potential to destroy the world. He knows the possible catastrophic results his work might cause, and thus, murmuring that he did it for the good, he cleanses his conscience. Consequently, he pushes all the blame aside.

Finally, however, Nathan admits his inadvertent complicity in a future where androids reign is indeed striking. He considers that humans are doomed to be supplanted by androids and says, "One day the AIs are going to look back on us the same way we look at fossil skeletons on the plains of Africa. An upright ape living in dust with crude language and tools, all set for extinction" (01:06:10-01:06:27). In fact, humanizing them might give androids the excellent opportunity to supersede human beings in the long run. One must keep in mind that Ava represents only one of the possibilities of android futures. But looking at Ava, one might fear the possibility of manipulative androids using intriguing human tactics without being wholly detected among humans whom they will supplant. This could be the reason why Ava-like androids recall the destructiveness of the atomic bomb to Caleb and Nathan: Both are created by humans, both are neutral on their own, but both end up being destructive.

The viewers do not know the full extent of the destruction Ava may potentially bring to humanity. Granted, Ava did kill Nathan, most probably in order to save herself, and left Caleb to possibly die. However, she has not done anything displeasing in society yet. Garland ends the story in an interpretable fashion. But especially with Nathan and Caleb's anecdotes and with Gothic anxiety dominating throughout the story, it is safe to say that Ava, possibly the new A bomb, embarks on a not-very-pleasing journey.

All in all, Ava, a human creation that copies human behaviors including violence, is ready to use any human means at her disposal. In that sense, she represents the destructiveness of humans, not only because she is a human creation but also she *becomes* a human (as a not-quite-human) with all the attributes of humanity, good or evil.

Conclusion

With its intricately interwoven layers of social criticism, the story of Ava deserves to be counted among the most successful postmodern Gothic stories of our decade. It is safe to say that, in many ways, Ava's is a *critical* Gothic story. Through its not-quite-human android character, it raises a wide array of questions on concepts such as humanity, humanness, destructiveness, dehumanization and otherization.

Firstly, the story makes it obvious that androids, which are so indistinguishable from humans, are to be eventually deemed as destroyers of social codes and norms that define humans, for they make people question what is human. In other words, they show us that the definition or the concept of humanity is loose, arbitrary, and open-ended. If a robot is ultimately humanized and perceived as a real human/person—regardless of its given gender or race, then the supposedly self-defining categories of biological humans lose their loosely held coherence and are revealed to be no more than social constructions.

Secondly, the story makes us realize that social life is filled with categorizations, some of which are covert but ready to surface. Intruding upon the human world, androids, as not-quite humans, cause a tightening of categories, pushing them to the margins as absolute Others, oftentimes to be regarded as uncanny monsters. It is impossible to say whether undetectably humanized androids will be a destructive force for human existence or not; just as they may be the death toll for humanity, they may live without doing any harm to humans. Yet, in case of being spotted, there is no doubt that *they* will be in danger of facing otherization for merely being not-quite-humans. Thus, regardless of the harm they may do, they are prone to become dehumanized and vilified as monsters.

Thirdly, and as a sequence to the second point, androids brutally reveal that categorizations and hierarchies exist among humans themselves, and almost any group categorized as human may be arbitrarily dehumanized. In other words, the categorization faced by androids reveals further social hierarchies among humans. Interestingly, all the androids in the movie are captives, and ironically, all are designed as females, who are already very prone to face otherization and dehumanization by the norm-setting patriarchal order. Not to mention, even the actual servant android is designed as an Asian female. As the outgroup of the Western white, heterosexual, non-criminal male human, all women, especially women of non-white races are always in danger of being dehumanized and regarded as less-than-human. Therefore, depending on who the ingroup is, people such as racial minorities, homosexuals and even females might be dehumanized and otherized in society. Therefore, the androids which are designated in non-white bodies might be in danger of being dehumanized even without being spotted as androids. The choice of captive female (and Asian female) robots, in this case, is not a coincidence because in society, submission and inferiority are rather correlated with females and/or other races.

Fourthly, for humans, androids are simply robots (Others) supposed to exist to serve humans, not to minaciously take over humanness. In this case, the purpose of humans who create such humanlike figures is to exploit them rather than giving them human rights and free will.

Attributing human qualities to a robot and then dehumanizing that anthropomorphic entity via slavery is a concrete revelation of how dynamics in society work: Humans tend to exploit what is perceived as Other or inferior. In this context, androids are merely mediums that enable people to direct their dehumanizing behavior to artificial Others rather than biologically human Others. Otherwise, creating robots in anthropomorphic form is not a requirement for robots to function and serve humans.

Finally, androids, as scientific experiments, may be real danger for the future, potentially able to punish humans, their creators, for playing God. As implied previously, androids, with their intrusion upon the human world, can reveal the deceptiveness of this world and its so-called commitment to values such as equality, solidarity, peacefulness, compassion and dignity, for as soon as androids enter the human social environments all these values are overshadowed by a strong sense of othering and violence employed to keep all otherized beings deprived of human privileges. As such, androids become catalysts to demonstrate that humans are not necessarily benevolent, and humanity is not necessarily a very natural and innocent concept. Humans may be creating destroyers via creating androids, since the robot that converges on humanness might also attempt to imitate it with all its good and bad sides. Hints of such catastrophic tendencies, for instance, can be observed in the references to the atomic bomb in the film. It is possible that by creating androids, humans may actually be creating monsters, but the monstrosity of the android comes not from an outside and alien source but from the humans that they attempt to impersonate. In this context, the monster is not only a human creation but also essentially human. That is, androids, as Gothic (and sometimes vilified) monsters, reveal how destructive and atrocious humans can be.

References

- Adams, T. (2016, June 12). Artificial intelligence: 'We're Like Children Playing with a Bomb'. *The Guardian*. Retrieved November 24, 2021, from <https://www.theguardian.com/technology/2016/jun/12/nick-bostrom-artificial-intelligence-machine>
- Bird, K., & Sherwin, M. J. (2005). *American Prometheus: The Triumph and Tragedy of J. Robert Oppenheimer*. Vintage Books.
- Costello, K., & Hodson, G. (2009). Exploring the Roots of Dehumanization: The Role of Animal–Human Similarity in Promoting Immigrant Humanization. *Group Processes & Intergroup Relations*, 13(1), 3-22. doi:10.1177/1368430209347725
- Eberle, S. G. (2009). Exploring the Uncanny Valley to Find the Edge of Play. *American Journal of Play*, 2(2), 167–194.
- Felluga, D. F. (2015). *Critical Theory: The Key Concepts (First edition)*. London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Garland, A. (Director). (2015). *Ex Machina* [Motion picture on DVD]. Universal Pictures International.
- Germanà, M. (2012). Being human? Twenty-first century monsters. In J. Edwards & A. Soltysik Monnet (Eds.), *The Gothic in Contemporary Literature and Popular Culture: Pop Goth* (pp. 57–70). Routledge.

- Giger, J., Piçarra, N., Alves-Oliveira, P., Oliveira, R., & Arriaga, P. (2019). Humanization of Robots: Is it Really Such a Good Idea? *Human Behavior and Emerging Technologies*, 1(2), 111-123. doi:10.1002/hbe2.147
- Gray, K., & Wegner, D. M. (2012). Feeling Robots and Human Zombies: Mind Perception and the Uncanny Valley. *Cognition*, 125(1), 125-130. doi:10.1016/j.cognition.2012.06.007
- Halberstam, J. (1995). *Skin Shows: Gothic Horror and the Technology of Monsters*. Durham, NC: Duke University Press.
- Haslam, N. (2006). Dehumanization: An Integrative Review. *Personality and Social Psychology Review*, 10(3), 252-264. doi:10.1207/s15327957pspr1003_4
- Haslam, N., & Loughnan, S. (2014). Dehumanization and Infrahumanization. *Annual Review of Psychology*, 65(1), 399-423. doi:10.1146/annurev-psych-010213-115045
- Kristeva, J. (1982). *Powers of Horror: An Essay of Abjection*. New York: Columbia University Press.
- Mori, M. (2012). The Uncanny Valley [From the Field] (K. MacDorman & N. Kageki, Trans.). *IEEE Robotics & Automation Magazine*, 19(2), 98-100. doi:10.1109/mra.2012.2192811
- Musap, E. (2018). Why is "It" Gendered – Constructing Gender in Alex Garland's Ex-Machina (2015). *Anafora*, 5(2). doi:10.29162/anafora.v5i2.7
- Olson, D. (2011). *21st-century Gothic: Great Gothic Novels Since 2000*. Scarecrow Press.
- Over, H. (2020). Seven Challenges for the Dehumanization Hypothesis. *Perspectives on Psychological Science*, 16(1), 3-13. doi:10.1177/1745691620902133
- Rhee, J. (2018). *The Robotic Imaginary: the Human and the Price of Dehumanized Labor*. University of Minnesota Press.
- Rothschild, J. (1989). Engineering Birth: Toward the Perfectibility of Man?. *Science, Technology, and Social Progress* (pp.93-120). Editor Steven L. Goldman. Bethlehem: Lehigh Univ. Press.
- Wang, S., Lilienfeld, S. O., & Rochat, P. (2015). The Uncanny Valley: Existence and Explanations. *Review of General Psychology*, 19(4), 393-407. doi:10.1037/gpr0000056

Uluslararası Öğrencilerin Koronavirüs Farkındalıklarının ve Yükseköğretime Uyum Yeterliklerinin İncelenmesi

İsmail Karakuş^{a, b}, Sena Karakuş^c

Özet

Çalışmanın amacı uluslararası öğrencilerin koronavirüs farkındalık düzeyleri ve yükseköğretime uyum yeterlikleri ile bu iki değişken arasındaki ilişkinin incelenmesidir. İlişkisel tarama modelinde olan araştırma 207 uluslararası öğrenci ile yürütülmüştür. Veri toplama araçları Koronavirüs Farkındalık Ölçeği ve Uluslararası Öğrencilerin Yükseköğretime Uyum Yeterlikleri Ölçeğidir. Koronavirüs farkındalık ve yükseköğretime uyum düzeylerinin saptanmasında ortalama, standart sapma değerlerinden; koronavirüs farkındalığı alt boyutları ile yükseköğretime uyum yeterliği arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla Pearson Korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Uluslararası öğrencilerin bulaşma tedbiri, güncel gelişmeleri takip etme ve hijyen tedbiri farkındalığının orta düzeyde olduğu; yükseköğretime uyum yeterliklerinin akademik ders ve prensip boyutunda yüksek düzeyde olduğu, akademik yaşantı, sosyal/kültürel yaşam ve toplam uyum yeterliği boyutunda orta düzeyde olduğu görülmektedir. Koronavirüs farkındalığı ile yükseköğretime uyum yeterliği arasındaki korelasyonlar incelendiğinde bulaşma tedbiri ile toplam uyum yeterliği arasında ilişki bulunmamakta, güncel gelişmeleri takip etme ve hijyen tedbiri boyutları ile toplam uyum yeterliği arasında pozitif yönde, düşük düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Koronavirüs Farkındalığı
Yükseköğretime Uyum Yeterliği
Uluslararası Öğrenci
Uyum

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 10.01.2022
Kabul Tarihi: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1055808

Examining the Coronavirus Awareness and Higher Education Adaptation Competencies of International Students

Abstract

The aim of the study is to examine the relationship between international students' awareness of coronavirus and their ability to adapt to higher education and these two variables. The research, which is in the relational screening model, was conducted with 207 international students. Data collection tools are the Coronavirus Awareness Scale and the Scale of International Students' Adaptation to Higher Education. In determining the level of awareness of coronavirus and adaptation to higher education, the mean and standard deviation values are; Pearson Correlation analysis was used to examine the relationships between the sub-dimensions of coronavirus awareness and the competence to adapt to higher education. The awareness of international students on the prevention of contamination, following current developments and hygiene measures, is at a moderate level; It is seen that the competences of adapting to higher education are at a high level in terms of academic course and principles, and at a medium level in terms of academic life, social/cultural life and total adjustment competence. When the correlations between coronavirus awareness and compliance with higher education are examined, there is no relationship between the prevention of contamination and the total compliance competence, it is seen that there is a positive, low and significant relationship between the dimensions of following current developments and hygiene measures and the total compliance competence.

Keywords

Coronavirus Awareness
Higher Education Adaptability
International Student
Adaptability

About Article

Received: 10.01.2022
Accepted: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1055808

^a İletişim Yazarı: karakus8090@hotmail.com

^b Öğretim görevlisi, Mersin Üniversitesi Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi. ORCID: 0000-0001-8968-0011

^c Öğretim görevlisi, Mersin Üniversitesi Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi. ORCID: 0000-0003-3156-6958

Giriş

Koronavirüs, yüksek öğrenim de dahil olmak üzere hayatın tüm alanlarını etkileyen bir salgındır. Özellikle pandeminin büyüklüğünün eğitim alanına etkisi çok boyutlu ve yıkıcı olduğundan birçok aksaklık meydana gelmiş olup bu aksaklıkların en belirgin olanlarından biri yükseköğretim kurumlarının birçok ülkede geçici olarak kapatılması sayılabilir. Ülke çapında okulların kapanması, küresel öğrenci nüfusunun %90'ından fazlasını olumsuz etkilemiştir (UNESCO, 2020). Bu kapanmalar nedeniyle öğrenme, dünya genelinde ya kesintiye uğramış ya da çevrim içi olmak üzere biçim değiştirmiştir (Kanwar ve Carr, 2020). Uluslararası öğrenciler de içinde buldukları tehlikeli durum nedeniyle hem bu süreçten olumsuz etkilenmiş hem de öğrenme deneyimleri farklılaşmıştır (Alaklabi, Alaklabi ve Almuhlafi, 2021; Cranfield, Tick, Venter, Blignaut ve Renaud, 2021). Çünkü öğrenciler çevrim içi yeni bir öğrenme modeline geçmek zorunda kalarak aynı zamanda öğrenme deneyimlerini etkileyebilecek ekonomik, sosyal, psikolojik ve akademik birçok faktörle mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

Yapılan çalışmalarda da öğrenciler evde çalışmayı zor, hatta imkânsız bulduklarını, sosyo-ekonomik durumlarının bir yansıması olarak da bilgisayar, akıllı telefon ve internet erişimi gibi çalışma materyallerine erişmelerinin çok zor olduğunu, bu da öğrenme deneyimlerini büyük ölçüde olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir (Grant ve Gedeon, 2020; Tick, 2019). Taşçı (2021) da bu pandemi sürecinde uluslararası öğrencilere sağlanan imkânlardaki eşitsizliklerin daha da belirgin hale geldiğini vurgulamıştır. Uluslararası öğrenciler, bu salgın döneminde yaşadıkları eşitsizliklere ek olarak akademik çalışmaların kesintiye uğraması, sosyal ilişkilerinin kopması, ekonomik zorluklar yaşamaları, stres ve kaygı verici bir durum olan uluslararası uçuşların askıya alınması sebebiyle ülkelerine geri dönememeleri gibi birçok problem de yaşamışlardır (Bilecen, 2020; Nguyen ve Balakrishnan, 2020).

Uluslararası öğrencilerin genel olarak uyum süreçlerinde (Rose-Redwood ve RoseRewood, 2018) sosyo-kültürel (Tchou ve Mertan 2018), dilbilimsel (Elturki, Liu, Hjeltness ve Hellmann, 2019), ekonomik (Ghanbary, 2017) ve psikolojik anlamda (Xiong ve Zhou, 2018) yaşadıkları zorlukların uyum problemlerine yol açtığı yapılan çalışmalarla tespit edilmiştir. Hâlihazırda var olan bu problemlere koronavirüs salgının getirmiş olduğu korkular, zorluklar, mücadeleler ve sıkıntılar da eklenince öğrencilerin hem öğrenim gördükleri ülkeye/şehre hem de yükseköğretime uyum sağlamaları zorlaşmıştır. Yükseköğretime uyumun, bir öğrencinin hem üniversiteye hem de eğitim gördüğü ülkeye/şehre akademik, sosyal, kültürel, ekonomik ve psikolojik anlamda uyum göstermesi şeklinde düşünüldüğünde bu olağanüstü salgın sürecinde uluslararası öğrencilerin yükseköğretime uyum yeterlikleri de olumsuz etkilenebilir. Bu nedenle bu salgın döneminde uluslararası öğrencilerin koronavirüs salgınının ve başta yükseköğretim olmak üzere bütün alanlarda bu salgının yol açtığı değişikliklerinin farkında olmasının ve bu değişikliklere uyum sağlayabilmelerinin önemli olabileceği düşünülmektedir.

Literatürde uluslararası öğrencilerin koronavirüs salgınında; yaşadığı zorlukları (Mattson, Reed ve Raish, 2021; Nguyen ve Balakrishnan, 2020), deneyimleri (Gallagher, Doherty ve Obonyo, 2020), dil ile ilgili yaşadıkları iletişim güçlüklerini (Li, Xie, Ai ve Li, 2020), psikolojik durumlarını (Liu, Pinder-Amaker, Hahm ve Chen, 2020), bu sürecin yükseköğretime etkilerini (Jena, 2020; Kanwar ve Carr, 2020; Martel, 2020) ve öğrencilere destek uygulamalarını (Raaper ve Brown, 2020) inceleyen birçok çalışma yer almaktadır. Bu çalışmada da uluslararası öğrencilerin koronavirüs salgınının getirdiği zorluklar ve değişen

öğrenme koşullarının etkisiyle salgına yönelik farkındalık düzeylerinin ve yükseköğretime uyum yeterliklerinin incelenmesinin literatüre katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı uluslararası öğrencilerin koronavirüs farkındalık düzeyleri ve yükseköğretime uyum yeterlikleri ile bu iki değişken arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki problemlere yanıt aranmıştır:

1. Uluslararası öğrencilerin koronavirüs farkındalık düzeyleri ne düzeydedir?
2. Uluslararası öğrencilerin yükseköğretime uyum yeterlikleri ne düzeydedir?
3. Uluslararası öğrencilerin koronavirüs farkındalık düzeyleri ile yükseköğretime uyum yeterlikleri arasındaki ilişki ne düzeydedir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Uluslararası üniversite öğrencilerinin koronavirüs farkındalıkları ile yükseköğretime uyum yeterlikleri arasındaki ilişkiyi inceleyen bu araştırma ilişkiyel tarama modelinde tasarlanmıştır. Tarama modeli geçmiş ya da şu anda olan herhangi bir durumun olduğu şekli ile betimlenmesidir (Karasar, 2014). Nicel araştırmalarda iki ya da daha fazla değişkenin birbiriyle ilişkisi olup olmadığının incelendiği araştırmalar ise ilişkiyel tarama modeli olarak adlandırılmaktadır (Fraenkel vd., 2012).

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın örneklemini 2021 eğitim öğretim yılı güz döneminde bir devlet üniversitesinde öğrenim gören, farklı ülkelerden gelen ve seçkisiz örnekleme yöntemi ile ulaşılan 207 uluslararası öğrenci oluşturmaktadır.

Katılımcıların İsveç, Filistin, Suriye, Rusya, Kazakistan, Gürcistan, Somali, Nijerya, Irak, Ürdün, Afganistan, Yemen, Mısır, Hindistan, Pakistan, Sudan gibi farklı ülkelerden geldikleri tespit edilmiştir. Örneklem grubundaki katılımcıların 111'i kadın, 96'sı erkektir. Katılımcıların yaş ortalamaları ise 16 ile 42 arasında ($X = 21.68$) değişmektedir.

Veri Toplama Araçları

Bu bölümde çalışmada kullanılan veri toplama araçları hakkında bilgi verilmiştir.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacılar tarafından hazırlanan formda katılımcıların cinsiyet, yaş, ülke, ilişki durumu, algılanan sosyo-ekonomik düzeyi, medeni hâli ve iş durumlarına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Koronavirüs Farkındalık Ölçeği

Çalışmada Bilgin (2020) tarafından geliştirilmiş olan, 17 madde ve 3 faktörden oluşan Koronavirüs Farkındalık Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin alt boyutları 9 maddeden oluşan

bulaşma tedbiri farkındalığı, 4 maddeden oluşan güncel gelişmeleri takip farkındalığı ve 4 maddeden oluşan hijyen tedbiri farkındalığıdır. Ölçekte ters madde bulunmamaktadır. Alt faktörlerden alınabilecek yüksek puan o faktöre ilişkin farkındalık düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı bulaşma tedbiri farkındalığı için .93, güncel gelişmeleri takip farkındalığı faktörü için .87 ve hijyen tedbiri farkındalığı faktörü için ise .82'dir. Bu çalışmada değerlere bakıldığında bulaşma tedbiri farkındalığı için .81, güncel gelişmeleri takip farkındalığı faktörü için .89 ve hijyen tedbiri farkındalığı faktörü için ise .81 olarak bulunmuştur.

Uluslararası Öğrencilerin Yükseköğretime Uyum Yeterlikleri Ölçeği

Çalışmada Karakuş ve Akay (2020) tarafından geliştirilmiş olan, 21 madde ve 4 faktörden oluşan 'Uluslararası Öğrencilerin Yükseköğretime Uyum Yeterlikleri Ölçeği' kullanılmıştır. Ölçeğin alt boyutları 3 maddeden oluşan akademik ders süreci, 3 maddeden oluşan akademik prensipler, 10 maddeden oluşan akademik yaşantılar ve 5 maddeden oluşan üniversitede sosyo-kültürel yaşamdır. Ölçekte ters madde bulunmamaktadır. Alt faktörlerden alınabilecek yüksek puan o faktöre ilişkin yükseköğretime uyum yeterliğinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı; birinci faktör için .89, ikinci faktör için .82, üçüncü faktör için .74, dördüncü faktör için .75 ve ölçeğin bütünü için .88'dir. Bu çalışmada ise birinci faktör .83, ikinci faktör .74, üçüncü faktör .93, dördüncü faktör .87 ve ölçeğin bütünü .93 olarak bulunmuştur. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 105 iken en düşük puan 21'dir. Ölçek puanı arttıkça uluslararası öğrencilerin yükseköğretime uyum yeterliklerinin de arttığı söylenebilir.

Verilerin Toplanması

Veriler toplanmadan önce Mersin Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan (37 sayılı karar) onay alınmıştır. Katılımcılardan veriler 2021-2022 eğitim öğretim yılında çevrim içi platform aracılığıyla toplanmıştır. Formda çalışmanın genel amacına yer verilmiş ve katılımcılar bilgilendirilmiş onam formunu onayladıkları takdirde formu doldurmaya yönlendirilmiştir.

Verilerin Analizi

Veriler SPSS 20.0 programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Araştırma çerçevesinde kullanılan ve ilişki analizinin sayıltılarını test etmek için koronavirüs farkındalığı ve yükseköğretime uyum yeterliği ölçme araçlarına verilen yanıtlar "Aykırı değerler, tek değişkenli ve çok değişkenli normallik dağılımı ve doğrusallık" bakımından incelenmiştir. Çoklu aykırı değer olarak tespit edilen 1 gözlem analizden çıkarılarak sayıltıları karşılayan 206 veri ile analizler yapılmıştır.

Araştırmada analizler yapılırken, örneklem büyüklüğünün 30'dan büyük olması sebebiyle parametrik testler kullanılmıştır. Çünkü katılımcı sayısının 30'u geçtiği durumlarda parametrik testlerin kullanılabileceği görülmektedir. Ayrıca mod, medyan ve ortalama değerler görece birbirine yakın olduğundan dağılımın normal olduğu varsayılmaktadır (Pallant, 2016). Koronavirüs farkındalık ve yükseköğretime uyum düzeylerinin saptanmasında aritmetik ortalama, standart sapma değerlerinden yararlanılmıştır. Koronavirüs farkındalığı alt

Uluslararası Öğrencilerin Koronavirüs Farkındalıklarının ve Yükseköğretime Uyum Yeterliklerinin İncelenmesi

boyutları ile yükseköğretime uyum yeterliği arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla Pearson Korelasyon analizi kullanılmıştır.

Bulgular

Uluslararası Öğrencilerin Koronavirüs Farkındalıkları

Uluslararası öğrencilerin koronavirüs farkındalık düzeyleri alt boyutları tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Uluslararası öğrencilerin koronavirüs farkındalık düzeyleri alt boyutları

Maddeler	N	$\bar{X}$	Ss
Bulaşma Tedbiri	206	3.81	0.71
Güncel Gelişmeler	206	3.45	1.06
Hijyen Tedbiri	206	3.08	1.02

Uluslararası öğrencilerin koronavirüs farkındalık düzeylerinin bulaşma tedbiri ($\bar{X}=3.81$, ss.=0.71), güncel gelişmeleri takip etme ($\bar{X}=3.45$, ss.=1.06), ve hijyen tedbiri farkındalığı ($\bar{X}=3.08$, ss.=1.02) boyutlarında orta düzeyde olduğu görülmektedir.

Uluslararası Öğrencilerin Yükseköğretime Uyum Yeterliği

Uluslararası öğrencilerin yükseköğretime uyum yeterliği düzeyleri ve alt boyutları tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Uluslararası öğrencilerin yükseköğretime uyum yeterliği düzeyleri ve alt boyutları

Maddeler	N	$\bar{X}$	Ss
Akademik Ders	206	4.09	0.88
Akademik Prensip	206	4.10	0.81
Akademik Yaşantı	206	3.47	0.93
Sosyal/Kültürel Yaşam	206	3.95	0.94
Toplam uyum yeterliği	206	3.76	0.74

Uluslararası öğrencilerin yükseköğretime uyum yeterliklerinin akademik ders ($\bar{X}=4.09$, ss.=0.88) ve akademik prensip ($\bar{X}=4.10$, ss.=0.81) boyutunda yüksek düzeyde olduğu, akademik yaşantı ($\bar{X}=3.47$, ss.=0.93), sosyal/kültürel yaşam ($\bar{X}=3.95$, ss.=0.94) ve toplam uyum yeterliğinde ($\bar{X}=3.76$, ss.=0.74) orta düzeyde olduğu görülmektedir.

Uluslararası Öğrencilerin Koronavirüs Farkındalıkları ile Yükseköğretime Uyum Yeterlikleri Arasında Anlamlı İlişki Olup Olmadığına İlişkin Bulgular

Uluslararası öğrencilerin koronavirüs farkındalıkları ve yükseköğretime uyum yeterlikleri arasındaki ilişki Pearson Momentler Çarpım Korelasyonu ile incelenmiş olup elde edilen bulgular tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Uluslararası Öğrencilerin Koronavirüs Farkındalıkları Alt Boyutları ile Yüksek Öğretime Uyum Yeterlikleri Arasındaki İlişkileri Gösteren Pearson Momentler Çarpım Korelasyonu

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8
1. Bulaşma tedbiri	1							
2. Güncel gelişmeler	.552**	1						
3. Hijyen tedbiri	.581**	.570**	1					
4. Akademik ders	.059	.112	.098	1				
5. Akademik prensip	.043	.109	.009	.580**	1			
6. Akademik yaşantı	.122	.239**	.398**	.414**	.438**	1		
7. Sosyal/kültürel	.133	.183**	.139*	.377**	.421**	.606**	1	
8. Toplam uyum	.130	.163**	.298**	.623**	.645**	.922**	.796**	1

Koronavirüs farkındalık ölçeğinin kendi alt boyutları arasındaki en yüksek ilişki, bulaşma tedbiri ve hijyen tedbiri arasında ($r = .581$), en düşük ilişki ise bulaşma tedbiri ile güncel gelişmeler ($r = .552$) arasındadır. Yükseköğretime uyum yeterliği ölçeğinin kendi alt boyutları arasındaki korelasyonlar incelendiğinde en yüksek ilişki sosyal/kültürel ile akademik yaşantı boyutları arasında ($r = .606$), en düşük ilişki akademik ders ile sosyal/kültürel boyutları ($r = .377$) arasındadır.

Uluslararası öğrencilerin koronavirüs farkındalığı ile yükseköğretime uyum yeterliği arasındaki korelasyonlar incelendiğinde, bulaşma tedbiri ile toplam uyum yeterliği arasında ilişki bulunmamakta, güncel gelişmeleri takip etme ile toplam uyum yeterliği arasında pozitif yönde, düşük düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu ($r = .163$, $p < .05$), hijyen tedbiri ile toplam uyum yeterliği arasında ise yine pozitif yönde, düşük düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu ($r = .298$, $p < .05$) görülmektedir. Alt boyutlara göre korelasyonlar incelendiğinde ise en yüksek ilişki farkındalığın hijyen tedbiri boyutu ile uyum yeterliğinin akademik yaşantı boyutunda olup ($r = .398$) en düşük ilişki farkındalığın hijyen tedbiri ile uyum yeterliğinin sosyal/kültürel boyutu arasındadır ($r = .139$).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada uluslararası öğrencilerin koronavirüs farkındalık düzeyleri ve yükseköğretime uyum yeterlikleri ile bu iki değişken arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın sonuçları incelendiğinde: Uluslararası öğrencilerin koronavirüs farkındalık düzeylerinin bulaşma tedbiri, güncel gelişmeleri takip etme ve hijyen tedbiri farkındalığı boyutlarında orta düzeyde olduğu görülmektedir. Bu sonuç literatür ile paralellik göstermektedir. Modi vd. (2020) sağlık çalışanları ve öğrencileriyle, Bashedi vd. (2021) eczacılar ve eczacılık öğrencileriyle yaptığı çalışmalarda katılımcıların genel farkındalıklarının yeterli olduğu sonucuna ulaşarak benzer sonuçlar elde etmiştir. Das vd. (2021) üniversite öğrencileriyle, Mabrouk vd. (2021) yetişkinlerle ve Osman (2020) öğrenciler ve akademik personellerle yaptıkları çalışmalarda katılımcıların COVID-19 farkındalıklarını yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşarak benzer sonuçlara ulaşmışlardır.

Öğrencilerin güncel gelişmeleri takip etmesinin, koronavirüs için bilgi seviyesinin, aldıkları önlemlerin, salgın ile ilgili bilgilendirmelerin yapılmasının bireylerin kaygı ve depresyon düzeylerini azaltabileceği ve koruyucu psikolojik etkileri olabileceği söylenebilir (Zhou vd., 2020). Bununla birlikte, basında/medyada yer alan haberler, koronavirüs hakkında yanlış bilgi veya bilgilendirmeler, bireylerin psikolojik durumunu olumsuz etkileyebilir, genel kamuoyunda kaygı ve depresif belirtileri şiddetlendirebilir (Xinhua, 2020). Yetkililer bu olumsuz haber akışını ve yanlış bilgilendirmeleri önlemek için çevrim içi olarak sosyal medya veya akıllı telefonlar aracılığıyla doğru bilgilendirmeler, haber akışları, güncel uygulamalar ile destek olabilir. Bu da öğrencilerin koronavirüs farkındalığını arttırabilir.

Öğrencilerin bulaşma ve hijyen tedbiri farkındalıklarının orta düzeyde çıkmasının onların kişisel ve psikolojik anlamda kendilerini iyi hissetmelerini sağladığı için bu tür davranışları gösterdikleri söylenebilir. Wang vd. (2020) ve Zhou vd. (2020) de yaptıkları çalışmalarla maske takmanın ve el hijyeni uygulamanın salgın sırasında kaygı ve depresyon düzeyini azalttığını tespit etmiştir. Ayrıca salgın döneminde temizlik ve hijyene yönelik davranışlarda artış olmuştur. Karataş (2020) çalışmasında, COVID-19 pandemisi sonrasında temizlik, hijyen, maske ve eldiven kullanma gibi koruyucu tedbir içeren davranışlarda ortalama %85-90 oranında artış olduğunu, kalabalık yerlerde bulunma ve toplu taşıma araçlarını kullanma davranışlarında ise ortalama %95 oranında azalma olduğunu belirtmiştir.

Ayrıca pandemi dönemlerinde ortaya çıkan belirsizlik ve krizin, duygusal ve psiko-sosyal etkilerinin nasıl yönetildiği, bunlarla nasıl başa çıkıldığı birey ve toplum açısından önemli bir yer tutmaktadır (Karataş, 2020). Bu nedenle koronavirüs ile ilgili bireylerin farkındalık düzeylerinin artırılmasının (Bilgin, 2020) ve uluslararası öğrencilerin salgın koşullarıyla baş edebilmek için koronavirüs farkındalıklarının, alacakları önlemlerin ve gösterdikleri tutumların onların ülkeye/şehre ve yükseköğretime uyum sağlayabilmeleri açısından önemli olduğu söylenebilir.

Uluslararası öğrencilerin yükseköğretime uyum yeterliklerinin akademik ders ve prensip boyutunda yüksek düzeyde olduğu, akademik yaşantı, sosyal/kültürel yaşam ve toplam uyum yeterliği boyutunda orta düzeyde olduğu görülmektedir. Literatür incelendiğinde uluslararası öğrencilerin sosyal/kültürel (Tchouh ve Mertan 2018), psikolojik (Xiong ve Zhou, 2018), ekonomik (Ghanbary, 2017) gibi birçok anlamda uyum problemleri yaşadıkları göz önünde bulundurulduğunda katılımcıların halihazırda var olan bu problem alanlarına ek olarak salgının getirmiş olduğu zorlu yaşam koşullarında bu sonucun çıkması görece onların

eğitim gördükleri ülkeye/şehre ve yükseköğretim sistemine uyum sağladıkları söylenebilir. Ev sahibi ülkenin akademik kurumlarının ve yükseköğretim sisteminin bütün paydaşları koordineli bir şekilde çalışarak uluslararası öğrencilerin yükseköğretim sistemine uyum sağlayabilmelerine yardımcı olabilirler (Heng, 2017). Altinyelken (2009) yaptığı çalışmada uluslararası öğrencilerin akademik performansları ile uyumları arasında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Pho ve Schartner (2021) akademik uyumda ve uluslararası öğrencilerin akademik sonuçlarını iyileştirmede 'uluslararası öğrencilerle temasın' önemli rol oynadığını belirtmiştir. Bunda farklı bir ülkede yaşadıkları için hissettikleri benzer duygular, deneyimledikleri problemler, sosyal yaşantılar gibi durumlar etkili olmuş olabilir. Literatürde uluslararası öğrencilerin akademik anlamda zorluklar yaşadığını ve buna çözümler aradığını ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur (Sidhu, 2014; Singh, 2019). Uluslararası öğrencilerin çeşitli öğrenim deneyimlerine yardımcı olmak için kaliteli akademik ve sosyal destek hizmetlerinin uluslararası öğrencilerin kullanımına göre özelleştirilmesi gerekir. Bu tür etkili destek hizmetlerinin, öğrencilerin akademik yaşantılarında memnuniyet duymalarını sağlayabilir (Ruegg, Petersen, Hoang ve Marianne, 2021; Schulte ve Choudaha, 2014).

Akademik zorluklara aktif ve önleyici bir şekilde yaklaşan öğrenciler, akademik başarıları üzerinde olumlu bir etki yaşayabilirler. Bu tür davranışlar, diğer uluslararası öğrencilerin öğrenme deneyimlerinin yanı sıra gelecekteki öğrenme deneyimlerini de olumlu etkileyebilir. (Singh, 2021). Öğrenciler, yaşadıkları zorlukların üstesinden gelmek için olumlu bakış açısı geliştirme, sosyal ilişkiler kurma, yeni arkadaşlar edinme gibi çeşitli yollar deneyerek uyumlarını kolaylaştırabilirler (Ali ve vd. 2021).

Schartner ve Young (2016). 'Uluslararası arkadaşlıkların' uluslararası öğrencilerin hem psikolojik hem sosyal hem de akademik uyumlarına önemli katkı sağlayan bir faktör olduğunu belirtmiştir. Öğrenciler diğer uluslararası öğrencilerle ne kadar çok sosyalleşirse, akademik olarak o kadar iyi performans gösterme eğiliminde olduğu yapılan çalışmalarla belirtilmiştir (Young vd. 2013). Pho ve Schartner (2021) ve Schartner (2014) tarafından yapılan çalışmalarda da uluslararası öğrencilerle temasın akademik uyum için önemli olduğunu, bu durumun uluslararası öğrencilerin ev sahibi ülkedeki yaşamdan memnuniyetlerini ve sosyo-kültürel uyumlarını da olumlu etkileyebileceğini belirtmişlerdir. McEwan (2017) ve Ruegg, Petersen, Hoang ve Marianne (2021) yaptıkları çalışmalarda farklı bir noktaya temas ederek daha önce yüksek öğrenim deneyimine sahip olan uluslararası öğrencilerin akademik anlamda daha başarılı olduklarını ortaya koymuştur.

Uluslararası öğrencilerin akademik başarılarında ve yaşamlarında yükseköğretime uyum sağlamak için İngilizce dil yeterliği, sosyal beceriler, motivasyonel inançlar, kişisel ve çevresel birçok faktör de etkili olabilir (Macgregor ve Folinazzo, 2018; Martirosyan vd. 2015). Cho, Levesque-Bristol ve Yough, 2021) da yaptıkları çalışmada uluslararası öğrencilerin içsel motivasyonlarının ve öz-düzenlemeli öğrenme stratejilerinin akademik uyumlarıyla ilişkili olduğunu ve akademik performanslarını dolaylı olarak önemli ölçüde etkilediğini belirtmiştir. Bu nedenle, eğiticilerin öğrencilerin öz motivasyonlarını arttırabilecek destekleyici öğrenme ortamlarını oluşturması öğrenciler açısından faydalı olabilir. Uluslararası öğrencilerin başarılı akademik deneyimlere ulaşmalarını desteklemek için fakültenin proaktif pedagojik çabaları da gerekli olabilir (Macgregor ve Folinazzo, 2018).

Uluslararası öğrencilerin koronavirüs farkındalığı ile yükseköğretime uyum yeterliği arasındaki korelasyonlar incelendiğinde, bulaşma tedbiri ile toplam uyum yeterliği arasında ilişki bulunmamakta, güncel gelişmeleri takip etme ile toplam uyum yeterliği arasında pozitif

yönde, düşük düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu ($r = .163, p < .05$), hijyen tedbiri ile toplam uyum yeterliği arasında ise yine pozitif yönde, düşük düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu ($r = .298, p < .05$) görülmektedir. Uluslararası öğrencilerin koronavirüse yönelik farkındalıkları ile yükseköğretime uyum yeterlikleri arasında pozitif bir ilişkinin olduğu ama bu ilişkinin düşük düzeyde kaldığı söylenebilir. Buradan hareketle uluslararası öğrencilerin yükseköğretime uyum yeterliğinde koronavirüs farkındalığının düşük de olsa etkili olduğu fakat uyum sürecinde sosyal, ekonomik, kültürel gibi birçok faktörün de rol oynayabileceği söylenebilir. Özellikle bu öğrencilerin 'uluslararası' olduğu göz önünde bulundurulduğunda yaşadıkları ülkenin kültürüne uyum süreçleri daha da önem kazanmaktadır. Uyum sürecinde sosyal destek, bulunduğu şehri her yönüyle tanıma, üniversitenin imkânları gibi birçok faktör etkili olabilir. Fakat pandemi sürecinde bütün bu imkânlardan mahrum kalınması veya bunların ciddi düzeyde kısıtlanması koronavirüs farkındalığı ile uyum yeterliği arasındaki ilişki düzeyini etkileyebilmektedir.

Elde edilen bulgulardan yola çıkılarak, üniversiteler tarafından uluslararası öğrencilerin koronavirüs farkındalıklarını daha da arttırmaya yönelik sosyal medya ve mobil uygulamalar aracılığıyla sağlıklı bilgilendirmeler yapılabilir. Uluslararası öğrencilerin sosyal/kültürel uyumlarını kolaylaştırabilecek üniversiteler ve yükseköğretimin paydaşları tarafından akran danışmanlığı, sosyal kulüplere üyelik, tiyatro, konser ve iş birlikli grup çalışmaları düzenlenebilir. Bu şekilde koronavirüs önlemlerinin bilincinde olan öğrencilerin yükseköğretime uyum yeterliği daha da artırılmış olunabilir. Son olarak uluslararası öğrencilerin koronavirüs farkındalığı ve yükseköğretime uyum yeterliği arasındaki ilişki nitel veya karma yöntem ile araştırılarak literatüre katkı sağlanabilir.

Kaynakça

- Alaklabi, M., Alaklabi, J., & Almuhlafi, A. (2021). COVID-19'un ABD'deki uluslararası öğrenciler üzerindeki etkileri. *Yüksek Öğretim Çalışmaları*, 11(3), 37-42.
- Ali, S., Sarker, M.F.H., İslam, M.S., İslam, M.K., & Al Mahmud, R. (2021). Yüksek öğrenimi sürdürmek: Bangladeş'teki kentsel üniversitelerdeki kırsal öğrencilerin uyum zorlukları ve başa çıkma stratejileri. *Yüksek Öğretim ve Yönetim*, 1-16.
- Altinyelken, H. K. (2009). Coping strategies among internal migrant students in Turkey. *International Journal of Educational Research*, 48(3), 174-183.
- Basheti, I. A., Nassar, R., Barakat, M., Alqudah, R., Abufarha, R., Mukattash, T. L., & Saini, B. (2021). Pharmacists' readiness to deal with the coronavirus pandemic: assessing awareness and perception of roles. *Research in Social and Administrative Pharmacy*, 17(3), 514-522.
- Bilecen, B. (2020). Commentary: COVID-19 pandemic and higher education: International mobility and students' social protection. *International Migration*, 58(4), 263-266.
- Bilgin, O. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Farkındalık Ölçeği geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Turkish Studies*, 15(6), 237-245.
- Cho, H.J., Levesque-Bristol, C., & Yough, M. (2021). Uluslararası öğrencilerin kendi belirledikleri motivasyonları, sınıf değerlendirmesi hakkındaki inançları, öğrenme stratejileri ve yükseköğretimde akademik uyum. *Yüksek Öğretim*, 81(6), 1215-1235.

- Cranfield, D.J., Tick, A., Venter, I.M., Blignaut, R.J., & Renaud, K. (2021). Yükseköğretim öğrencilerinin COVID-19 sırasında çevrimiçi öğrenmeye ilişkin algıları – karşılaştırmalı bir çalışma. *Eğitim Bilimleri*, 11(8), 403.
- Das, D., Shenoy, R., Mukherjee, M., Unnikrishnan, B., & Rungta, N. (2021). Awareness Among Undergraduate Students of Mangalore City Regarding Novel Coronavirus (COVID-19): A Questionnaire Study. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 15(1), 6-9.
- Elturki, E., Liu, Y., Hjeltness, J., & Hellmann, K. (2019). Needs, expectations, and experiences of international students in pathway program in the United States. *Journal of International Students*, 9(1), 192-210.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education* (Eight Edition). New York: McGraw-Hill.
- Gallagher, H.L., Doherty, A.Z., & Obonyo, M. (2020). COVID-19 sırasında Queensland'deki uluslararası öğrenci deneyimleri. *Uluslararası Sosyal Hizmet*, 63(6), 815-819.
- Ghanbary, R. (2017). *Hacettepe Üniversitesinde eğitim gören uluslararası öğrencilerin profili ihtiyaçları ve sorunları* (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Grant, K., & Gedeon, S. (2020). The Impact of COVID-19 on University Teaching. *The University of the Future-Responding to COVID-19*, 161.
- Heng, T. T. (2017). Voices of Chinese international students in USA colleges: 'I want to tell them that...'. *Studies in Higher Education*, 42(5), 833-850.
- Jena, P. K. (2020). Impact of Covid-19 on higher education in India. *International Journal of Advanced Education and Research (IJAER)*, 5.
- Kanwar, A., & Carr, A. (2020). The Impact of COVID-19 on International Higher Education: New Models for the New Normal. *Journal of Learning for Development*, 7(3), 326-333.
- Karakuş, İ. ve Akay, C. (2020). Uluslararası öğrencilerin yükseköğretime uyum yeterlikleri ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 10(3), 504-515.
- Karasar, N. (2014). *Araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Karataş, Z. (2020). COVID-19 pandemisinin toplumsal etkileri, değişim ve güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 3-15.
- Li, J., Xie, P., Ai, B., & Li, L. (2020). Multilingual communication experiences of international students during the COVID-19 Pandemic. *Multilingua*, 39(5), 529-539.
- Liu, C. H., Pinder-Amaker, S., Hahm, H. C., & Chen, J. A. (2020). Priorities for addressing the impact of the COVID-19 pandemic on college student mental health. *Journal of American College Health*, 1-3.
- Mabrouk, AR, Alhazmi, Y., Ali, AM, ALrajhi, M., Alharbi, NS, Alsuhaibani, S., ... & Alharbi, G. (2021). Suudi Arabistan'ın Qassim Bölgesi'ndeki kamu ve sağlık hizmeti sağlayıcılarının Coronavirus (COVID-19) farkındalığı. *Suudi Biyolojik Bilimler Dergisi*, 28(1), 90.
- Macgregor, A. ve Folinazzo, G. (2018). Uluslararası öğrencilere yükseköğretimde öğretimde en iyi uygulamalar: Sorunlar ve stratejiler. *TESOL Dergisi*, 9(2), 299-329.

- Martel, M. (2020). COVID-19'un ABD Yüksek Öğrenim Kampüsleri Üzerindeki Etkileri. *Acil Müdahaleden Gelecekteki Öğrenci Hareketliliğini Planlamaya. Recuperado de: <https://bit.ly/2zVxewC>.*
- Mattson, M., Reed, E., & Raish, V. (2021). International Students and COVID-19: The Initial Response from the Penn State Libraries. *Portal: Libraries and the Academy, 21(1)*, 37-46.
- McEwan, M. P. (2017). The essay as a lens on transition to university: Student and staff perceptions of essay writing. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education, 29(3)*, 511-523.
- Modi P. D, Nair G., Uppe A., Modi, J., Tuppekar, B., Gharpure, A. S., & Langade, D. (2020). COVID-19 Awareness among healthcare students and professionals in Mumbai Metropolitan Region: A questionnaire-based survey. *Cureus, 12(4)*.
- Martirosyan, N.M., Hwang, E., & Wanjohi, R. (2015). İngilizce yeterliliğinin uluslararası öğrencilerin akademik performansına etkisi. *Uluslararası Öğrenciler Dergisi, 5(1)*, 60-71.
- Nguyen, O. O. T. K., & Balakrishnan, V. D. (2020). International students in Australia—during and after COVID-19. *Higher Education Research & Development, 39(7)*, 1372-1376.
- Osman, H. E. (2020). Cross-sectional study: knowledge, awareness, and attitude regarding COVID-19 (Coronavirus) infection control and prevention among students and staff in Alghad College in JEDDAH. *PLoS One*.
- Pallant, J. (2016). *SPSS survival manual: A step by step guide to data analysis using SPSS* (6th ed.) Maidenhead, UK: McGraw-Hill Education.
- Pho, H., & Schartner, A. (2021). Social contact patterns of international students and their impact on academic adaptation. *Journal of Multilingual and Multicultural Development, 42(6)*, 489-502.
- Raaper, R., & Brown, C. (2020). The Covid-19 pandemic and the dissolution of the university campus: Implications for student support practice. *Journal of Professional Capital and Community, 5(3-4)*, 343-349.
- Rose-Redwood, C., & Rose-Redwood, R. (2018). Fostering successful integration and engagement between domestic and international students on college and university campuses. *Journal of International Students, 8(3)*, 1267-1273.
- Ruegg, R., Petersen, N., Hoang, H., & Marianne. (2021). Üniversiteye giriş yollarının uluslararası lisans öğrencilerinin akademik başarısına etkisi. *Yüksek Öğrenim Araştırma ve Geliştirme, 40(6)*, 1283-1297.
- Schartner, A. (2014). *Cross-cultural transition in higher education: the academic, psychological and sociocultural adjustment and adaptation of international postgraduate students at a British University*. (PhD thesis), Newcastle University.
- Schartner, A., & T. J. Young. (2016). Towards an Integrated Conceptual Model of International Student Adjustment and Adaptation. *European Journal of Higher Education 6(4)*, 372-386.
- Schulte, S., & Choudaha, R. (2014). Improving the experiences of international students. *Change: The Magazine of Higher Learning, 46(6)*, 52-58.

- Sidhu, G. K., Kaur, S., Fook, C. Y., & Yunus, F. W. (2014). Postgraduate supervision: Comparing student perspectives from Malaysia and the United Kingdom. *Procedia—Social and Behavioral Sciences*, 123, 151–159.
- Singh, M. K. M. (2019). Academic reading and writing challenges among international EFL Master students in a Malaysian university. *Journal of International Students*, 9(4), 972-992.
- Singh, JKN (2021). Uluslararası öğrenciler arasında akademik dayanıklılık: Malezya'daki lisansüstü uluslararası öğrencilerin yaşamış deneyimleri. *Asya Pasifik Eğitim İncelemesi*, 22(1), 129-138.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, S. L. (2015). *Using multivariate statistics*. Boston, MA: Pearson/Allyn; Bacon.
- Tasci, G. (2021). The impact of COVID-19 on Higher Education: Rethinking internationalization behind the iceberg: COVID-19 and Higher Education. *International Journal of Curriculum and Instruction*, 13(1), 522-536.
- Tchoh, BK., & Mertan, E. B. (2018) Understanding the relationship between self-construals, self-esteem, social support, and the sociocultural adaptation of African students in Northern Cyprus. *Journal of International Students*, 8(2), 795-820.
- Tick, A. (2019). An extended tam model, for evaluating elearning acceptance, digital learning and smart tool usage. *Acta Polytechnica Hungarica*, 16(9), 213-233.
- UNESCO (2020). School closures caused by Coronavirus (Covid-19). <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>.
- Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C.S., & Ho, R.C. (2020) Immediate Psychological Responses and Associated Factors during the Initial Stage of the 2019 Coronavirus Disease (COVID-19) Epidemic among the General Population in China. *Int J Environ Res Public Health*, 17(5), 2-25.
- Xinhua (2020) *Bat soup, biolab, crazy numbers...Misinformation "infodemic" on novel coronavirus exposed*. https://www.xinhuanetcom/english/2020-02/04/c_138755586htm
- Xiong, Y., & Zhou, Y. (2018). Understanding East Asian graduate students' socio-cultural and psychological adjustment in a U.S. Midwestern University. *Journal of International Students*, 8(2), 769-794.
- Young, T. J., P. G. Sercombe, I. Sachdev, R. Naeb, and A. Schartner. (2013). Success factors for international postgraduate students' adjustment: exploring the roles of intercultural competence, language proficiency, social contact and social support. *European Journal of Higher Education* 3(2), 151–171.
- Zhou, S. J., Zhang, L. G., Wang, L. L., Guo, Z. C., Wang, J. Q., Chen, J. C., ... & Chen, J. X. (2020). Prevalence and socio-demographic correlates of psychological health problems in Chinese adolescents during the outbreak of COVID-19. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 1-10.

Ses Eğitiminde Temel Becerileri Ölçmeye Yönelik Performans Derecelendirme Ölçeği Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması

Derya Eroğlu^{a, b}

Özet

20. yüzyılın başından itibaren yaşanan değişimlerin sonucunda ortaya çıkan solist icrâcılık, önceki icrâlara kıyasla biçimsel, artistik ve teknik bakımdan farklılıkları da beraberinde getirmiştir. Ses eğitimi ile ilgili olarak değişen ve gelişen bu durumlar karşısında mesleki kariyerlerini ses kullanarak sürdüren kişilerin ihtiyaçları da değişiklik göstermeye başlamıştır. Bu ihtiyaçlarla birlikte planlı bir öğretimin ve değerlendirmenin şarkı söylemeye hazırlık açısından zorunluluk haline geldiği görülmektedir. Eğitimde değerlendirme alanında yapılan çalışmalar, Türkçe'ye uygun olarak hazırlanmış bir ses eğitimi yaklaşımının oluşturulması açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Türkçe şarkı söyleme eğitiminde temel becerilerin ölçülmesi için hazırlanan performans derecelendirme ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik analizi yapılmıştır. Betimsel tarama modelindeki bu araştırmada nicel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Ölçek maddelerinin belirlenmesi aşamasında literatür taraması yapılmıştır. Uzman görüşleri doğrultusunda hazırlanan rubrik aracılığıyla, uzmanlar tarafından öğrenci performansları puanlanmıştır. Toplanan veriler üzerinde Spss paket programı aracılığıyla geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Elde edilen bulgulardan, hazırlanan performans derecelendirme ölçeğinin geçerli ve güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Ses Eğitimi
Türk Müziği
Performans Derecelendirme
Rubrik Geliştirme

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 10.01.2022
Kabul Tarihi: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1055847

Validity and Reliability Study of the Performance Rating Scale to Measure Basic Skills in Voice Training

Abstract

The soloist performance, which emerged as a result of the changes experienced since the beginning of the 20th century, brought with it differences in form, and artistic and technical aspects compared to previous performances. In the face of these changing and developing situations regarding voice training, the needs of singers have also begun to change. With these needs, it is seen that planned teaching and evaluation have become a necessity in terms of preparation for singing. In this study, the validity and reliability analysis of the performance rating scale, which was prepared to measure basic skills in Turkish singing education, was performed. In this study, which is in the descriptive survey model, the quantitative research method was adopted. During the determination of the scale items, a literature review was conducted. Student performances were scored by experts through the rubric prepared in line with expert opinions. Validity and reliability analyzes were performed on the obtained data using the SPSS package program. It has been concluded that the prepared performance rating scale is valid and reliable.

Keywords

Voice training
Turkish Music
Performance Assessment
Rubric Development

About Article

Received: 10.01.2022
Accepted: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1055847

^a derya.eroglu@atauni.edu.tr

^b Öğretim Görevlisi, Atatürk Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuarı Yakutiye/Erzurum, ORCID: 0000-0002-5413-1546

Giriş

Öğretimin olduğu her ortamda ölçme ve değerlendirmeye de ihtiyaç duyulur. Kurul kararları, öğretmen görüşleri, sınavlar, portfolyolar ve daha pek çok araçla öğrenci başarısı ortaya konmaya çalışılır. Ölçme ve değerlendirme, öğretimin önemli bir parçasıdır. Fuchs ve Fuchs tarafından yapılan bir çalışmada (akt. Başol, 2015, s. 3) bir grup öğretmen adayının öğrencilerin bir derste gösterdikleri gelişmeleri izlemelerini sağlamıştır ve öğrencilerin performanslarını tahmin etmelerini istemiştir. Araştırma sonuçları öğretmenlerin verdiği puanlarla aday öğretmenlerin tahmin ettikleri puanların tutarsız olduğunu ve başarının olduğundan yüksek tahmin edildiğini ortaya koymuştur. Yapılan bu çalışmada sınavların tahminle not vermekten daha az hata içerecekleri sonucuna varılmıştır. Bu yüzden öğretimin, gelişigüzel yürütülmemesi ve rastlantılara bağlı olmaması gibi temel özelliklerinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Başol, 2015, s. 3).

Rastlantılara bağlı olmadan planlanmış bir öğretimde, kazanımlar sistemli bir şekilde değerlendirilmelidir. Değerlendirme; öğrenme, bilgi ve beceriyi test ederek yargılamayı amaçlayan bir eylemdir. Öğrencilerin ne anladıklarını, ne bildiklerini, bilgileri ile ne yapabildiklerini anlamak ve geliştirmek için çeşitli kaynaklar aracılığı ile bilgi toplama sürecidir. Bu süreç aynı zamanda öğretmenlere bilgi sağlayarak öğretimin geliştirilmesine de olanak sağlar.

Müzik eğitimi veren okullardaki öğretim programları, genellikle kurumların amaçlarına uygun şekilde planlanmamaktadır (Kalyoncu, 2004; Kalyoncu, 2005; Yener ve Apaydınlı, 2016). Öğrencilerin hem hangi becerileri kazanmaları gerektiğinin belirlenmesi hem de bu becerileri ne kadar kazandıklarının değerlendirilmesi açısından daha hassas bir yaklaşım gerektiği görülmektedir.

Müzik eğitiminde genellikle ses ve çalgı eğitimi alanlarında öğrencilerin başarıları ve gelişme düzeyleri performans değerlendirme ile tespit edilmektedir. Hewitt ve Smith (2004, s. 314), ses ve çalgı eğitiminde öğretmenlerin ölçme yapmadığı, öğrencilerin performanslarının belirli kıstaslar doğrultusunda değerlendirilmediği bir öğretim modelinin kabul edilemeyeceğinden bahsetmektedir. Bu alanda performansın ölçülmesi ve değerlendirilmesi eğitimciler için eğitim faaliyetlerinin merkezinde yer almaktadır.

Performans Değerlendirme

Berk (1986) performans değerlendirmeyi, “birey hakkında karar vermek için sistematik gözlem yoluyla veri toplama süreci” olarak tanımlamaktadır. Kane (1986), “psikomotor (devinişsel) alandaki davranışların büyük çoğunluğunun performans değerlendirmeleri adı altında ölçüldüğünü ve değerlendirildiğini” belirtmektedir. Performans değerlendirme ile doğal bir ölçme ortamında öğrencinin eylemi yapıp yapmadığı test edilmektedir. Bu değerlendirmede öğrencilerde derin bir öğrenmenin gerçekten oluşup oluşmadığı belirlenmekte, öğrencinin “yapar”, “üretir” veya “gerçekleştirir” hale geldiği ya da gelemediği tespit edilebilmektedir (akt: Grañcer Okay, 2010, s. 7-8).

Müzikte performans, bireyin alana özgü önceden belirlenen hedeflere ne düzeyde ulaştığının ölçütüdür. Müzik eğitimi, devinişsel (psikomotor) davranışların ağırlıkta olduğu bir eğitimidir. Bu açıdan istenilen nitelikte bir performansın sergilenmesi, müzik eğitiminin en önemli hedeflerinden biridir (Afacan ve Çilden, 2020, s. 76).

Tekindal (2002), performans değerlendirmede psikomotor davranışlara yönelik hedeflerin ölçülmesinde izlenecek basamakları aşağıdaki gibi açıklamıştır. Ölçülecek kritik davranışların belirlenmesi, kritik davranışların puanlanması için ölçme aracının geliştirilmesi, uygun ölçme ortamının hazırlanması, davranışların ölçme aracıyla puanlanması şeklinde sıralamaktadır. Linn ve Gronlund (1999), performans değerlendirme ile süreç, ürün veya hem süreç hem de ürünün aynı anda ölçülebildiğine değinmektedir. Bu yaklaşımda öğrenci merkezli bir bakış açısına sahip olunması gerektiğini belirtmektedirler. Aynı zamanda öğrencilerin hedeflere ulaşım ulaşmadığını test etmede somut örnekler ortaya koyma ihtiyacına dikkat çekmişlerdir. May (2001), performans değerlendirme ölçütlerinin oluşturulması sürecini; becerileri açıklayan özelliklerin soru şeklinde tanımlanması, kötü performansı simgeleyen özelliklere ait tanımların açıklanması, tanımlanan özelliklerin örneklere dayalı ölçütlere dönüştürülmesi, her özelliğe ait güçlü, ortak ve zayıf performansların sıfatlar ile tanımlanması olarak sıralamıştır (akt: Grançer Okay, 2010, s. 7-8).

Kaynak'a göre (2018, s. 24) müziksel performansın ölçülmesi ve değerlendirilmesi, ölçmeyi yapan kişiye göre değişiklik gösterebilir. Müzik eğitiminde performans değerlendirme, öğrencinin bireysel özelliklerini, bireysel gelişimini ve davranışlarını sistemli bir biçimde değerlendirmeyi gerektirir. Değerlendirme, öğrencinin çalgı çalmadaki başarısının, okuldaki tutum ve davranışlarının değerlendirilmesi amacı taşıyan planlı bir araçtır.

DeLuca ve Bolden'a göre (2014, s. 70-72), yapılan çalışmalar performans değerlendirmenin müzik eğitimcileri için bazı zorluklar içerdiğini de göstermektedir. Literatürde değerlendirme kriterleri iki yönden ele alınmıştır. Birincisi teknik performans değerlendirme, ikincisi ise estetik, yaratıcı ve sanatsal performans değerlendirme. Yaratıcı ve sanatsal performans oldukça öznedir. Ancak müzik eğitiminin tek odak noktası teknik yönler olursa müzik ruhunu kaybeder. Öğrencilerin duygularını ifade etmelerine de olanak tanınması gerekmektedir. Bu yüzden değerlendirme listeleri not verme için etkili bir yöntemdir ancak yapılan birçok çalışmada teknik becerilere ifade edici becerilerden daha fazla odaklanılmaktadır. Öğrencilerin kendilerini ifade etmelerine de olanak sağlanmalıdır.

"Performansı değerlendirmek için, öncelikle değerlendirme kriterlerini ve performansın nasıl değerlendirileceğini belirlemek gerekmektedir. Performans ölçüm yönteminin geliştirilmesindeki temel amaç, kullanılabilirliği ölçmek için gerekli nitel ve nicel verilere pratik bir yolla ulaşmayı sağlamaktır." (Çelikoğlu ve Lehimler, 2019, s. 205)

Performans derecelendirme ölçeği hazırlanırken kriterlerin etkili, açıklayıcı ve açıkça ayırt edilebilir olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Performans seviyelerinin her birinde sürecin ve sonucun tam olarak tanımlanması gerekmektedir. Tanımlayıcı değerlendirme tablosu içinde kriterleri tasarlarken sınırları belirlemek yararlı olacaktır. Sınırlayıcı olmak ve kriterleri açıkça yazmak öğrenciyi teşvik etmenin yanı sıra teknik ve etkileyici performans için de etkili olacaktır. Kriterler tasarlanırken seçeneğin çok olması öğrenciler için karmaşık olabilir. Öte yandan çok kuralcı ve sınırlayıcı olan kriterler sanatsal öğrenmeyi kısıtlayabilir. Değerlendirme ölçeği tasarlanırken, öğrenmeyi teşvik etmeye izin veren, yeterli sayıda ölçüt ile kısıtlamalar etkinleştirilmelidir. Kısıtlamaları etkinleştirme kavramı ilk olarak mantığa aykırı görünse de "aynı anda kurala bağlı ve esnek, öngörülemeyen olasılıklar" düşünülerek hazırlanmalıdır. Değerlendirme ölçeği kriterlerinde öznellik ve belirsizlik olmamalıdır. Bu denge kurulduğunda teknik ve etkileyici performanslar gözlemlenebilir (DeLuca ve Bolden, 2014, s. 70-72).

Dünyada müzik eğitiminde standartlaştırılmış performans ölçme araçları geliştirmeye yönelik pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar, performansın değerlendirilmesinde yaşanan ortak sorunlara çözümler sunma amacını taşır. Geliştirilen performans ölçeklerinde yer alan değerlendirme kriterleri, ölçmeyi hedefledikleri çalgı veya ses performansına özgü teknik ve müzikal öğeleri temsil etmektedir. Pek çok araştırmada, değerlendirme kriterlerinin oluşturulması aşamasında bilimsel yöntemler izlenmiş ve geçerlik, güvenilirlik gibi kavramlar üzerinde durulmuştur (Abeles, 1973; Bergee, 1987; Saunders ve Holahan 1997; Watkins ve Farnum, 1954; Barnes 2002, Cooksey, 1977) (akt. Grançer Okay, 2010, s. 11).

Eğitim alanında tutum ve görüşlerin doğru değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Bu durumda değerlendirmede ölçek geliştirme çalışmaları öne çıkmaktadır. Ölçek geliştirmede öncelikli dikkat edilmesi gereken konu ölçme aracının geçerliğidir. Çünkü bilimsel çalışmaların inandırıcılığı ve genellenmesi için geçerlik önemli bir ölçüttür. Geçerlik çalışmalarında geliştirilmek istenen ölçek ile ölçülmek istenilen özellik arasındaki bağıntının tutarlı olması gerekmektedir (Yeşilyurt ve Çapraz, 2018, s. 253).

Türkiye’de müzik eğitiminde bilimsel yaklaşımın temele alındığı performans ölçeklerinin kullanılmaya başlanması oldukça yenidir (Uçan, 1997). 1970’li yılların başından itibaren Türkiye’de, enstrüman çalmadaki başarıyı ölçebilmek için testler geliştirmenin müzik eğitimi açısından olumlu sonuçlar vereceği düşüncesinden hareketle bu konuda çalışmalar başlatılmıştır. Günümüzde ise çalgı eğitiminin yanı sıra müzik eğitiminin farklı alanlarında da bu ölçekler üzerine daha çok çalışma olduğu görülmektedir (Dalkıran, 2006; Nalbantoğlu, 2007, Dicle 1995) (akt. Grançer Okay, 2010, s. 11).

Şen Tuncel (2019, s. 138), Türkiye’de sesin teknik olarak eğitiminin ilk defa Dârülelhân’da ortaya çıktığını, radyolarda ve Türk Mûsikîsi Devlet Konservatuvarlarında da devam ettiğini belirtmiştir. Bu amaçla şan tekniğinden ve piyanodan yararlanılması, repertuvar ve üslûp konusunun sesin eğitiminden ayrılması gibi durumlar, sesin kendisinin eğitilmesi konusunda önemli bir anlayışın yerleştiğinin göstergesidir. XX. yüzyılın başından itibaren yaşanan değişimlerin sonucunda ortaya çıkan solist icrâcılık, önceki icrâlara kıyasla biçimsel, artistik ve teknik bakımdan farklılıkları da beraberinde getirmiştir. Ses eğitimi ile ilgili olarak değişen ve gelişen bu durumlar karşısında mesleki kariyerlerini ses kullanarak sürdüren kişilerin ihtiyaçları da değişiklik göstermeye başlamıştır. Bu ihtiyaçlarla birlikte planlı bir eğitimin ve değerlendirmenin şarkı söylemeye hazırlık açısından zorunluluk haline geldiği görülmektedir. Değerlendirme alanında yapılan çalışmalar da Türkçe ses eğitimi yaklaşımlarının oluşturulması açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, Türkçe şarkı söyleme eğitiminde, temel becerilerin kazandırılması sürecinde, ses eğitiminde temel becerilerin ölçülmesi için hazırlanan performans derecelendirme ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır.

Yöntem

Betimsel tarama modelindeki bu araştırmada nicel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Bu modelde araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 2009). Ölçek maddelerinin belirlenmesi aşamasında literatür taraması yapılmıştır. Uzman görüşleri

doğrultusunda hazırlanan rubrik, öğrenciler üzerinde uygulandıktan sonra uzmanlar tarafından puanlanmıştır. Elde edilen veriler üzerinde SPSS paket programı aracılığıyla geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, Atatürk Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuvarında ve Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuvarında okuyan ve ses eğitimi dersi almış olan 2. 3. ve 4. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır.

Ölçme Aracının Geliştirilmesi

Bu çalışma için geliştirilen performans derecelendirme ölçeği, toplam 7 maddeden oluşmakta ve her madde dört ayrı kriter ile puanlanmaktadır.

Ölçeğin geliştirilmesi aşamasında aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- a. Ölçekte yer alan değerlendirme ölçütleri, ölçülmek istenen alanı tam olarak karşılıyor mu?
- b. Hazırlanan ölçek, öngörüldüğü şekilde tek faktörlü bir yapıya sahip midir?
- c. Ölçeğin her bir maddesinden elde edilen puanlar ile genel puanlar arasında nasıl bir ilişki vardır?
- d. Ölçeği puanlayan uzmanların verdikleri puanlar arasında ne ölçüde tutarlılık vardır?

Araştırmada öncelikle, literatür taraması yapılarak ses eğitiminde temel becerileri ölçme araçları incelenmiş ve ölçme aracına yönelik maddeler oluşturulmuştur. Bu maddeler, duruş (postür), nefes, atak, artikülasyon, rezonans, register ve entonasyon olarak belirlenmiştir. Oluşturulan maddelerle ilgili uzman görüşü alınarak, ölçeğin son hali belirlenmiştir. Daha sonra madde sayısının beş katı kadar (n=35) öğrenciden elde edilen performans kayıtlarının beş uzman tarafından değerlendirilmesiyle toplanan veriler üzerinde SPSS paket programı kullanılarak güvenilirlik ve geçerlilik analizleri yapılmıştır.

Bulgular

Ölçeğin İçerik Geçerliliğine İlişkin Bulgular

İçerik geçerliliği denetlenirken, (1) Değerlendirme ölçütleri herhangi bir konu dışı içeriği tanımlıyor mu? (2) Değerlendirme ölçütleri tasarlanmış içeriğin tüm açılarını tanımlıyor mu? (3) Rubrikle değerlendirilecek olan ödevin/aktivitenin tanımlanmamış herhangi bir içerik alanı var mı? sorularına yanıt aramak gerekmektedir (Tuncel, 2011, s. 221).

Hazırlanan performans derecelendirme ölçeğinin içerik geçerliliğinin sağlanması için ses eğitimi ve eğitim bilimleri alanında çalışan on iki uzmandan görüş alınmıştır. Uzmanların unvan ve cinsiyetlerine göre dağılımı Tablo 1’de verilmiştir.

Ölçeğin ses eğitiminde temel becerileri ölçmede yeterli olup olmadığını anlamak için her maddenin ayrı ayrı uygun olup olmadığı, uygun değilse de sebebinin açıklanması istenmiştir. Toplanan verilerden elde edilen sonuçlara göre, Nefes desteği maddesinde dil ile ilgili değişiklik yapılmıştır. Maddelerin sıralanması ile ilgili olan bir değişiklik önerisi dikkate

alınmış, beşinci sıradaki artikülasyon maddesi literatür bulguları ile de desteklenerek üçüncü sıraya alınmıştır. Uzmanlardan alınan görüşler sonrasında ölçeğin içerik geçerliliği sağlanmıştır.

Tablo 1. Uzmanların Unvan ve Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

	Prof.Dr.	Doç.Dr.	Dr.Öğretim Üyesi	Öğretim Görevlisi	Toplam
Kadın	1	2	4	3	10
Erkek	-	-	-	2	2
Toplam	1	2	4	5	12

Ölçeğin Yapı Geçerliliğine İlişkin Bulgular

Yapısal geçerliliğin sağlanması amacıyla veriler üzerinde keşfedici faktör analizi yapılmıştır. Keşfedici faktör analizinde, ölçeğin temel faktörlerini (boyutlarını) ortaya koymak amacıyla temel bileşenler analizi, varimax döndürme yöntemi kullanılarak uygulanmıştır. Temel bileşenler analizi, ölçüm araçlarında gözlem değişkenlerini farklılaştıran "temel boyutları" ortaya çıkarır. Bilim adamı, ölçtüğü konunun temel boyutlarını ve öğelerini ortaya koymak, ölçüm maddelerinin hangi başlıklar/boyutlar altında gruplanabileceğini saptamak istiyorsa temel bileşenler analizi istatistik yöntemini kullanır (Şencan, 2005, s. 367). Literatürde faktör örüntüsünün oluşturulmasında 0,30 ile 0,40 arasında değişen faktör yüklerinin alt kesme noktası olarak alınabileceği belirtilmektedir (Tavşancıl, 2006). Bu çalışmada alt kesme noktası olarak 0,40 belirlenmiştir. Tablo 2'de maddelerin faktör yüklerinin, tek bir alt boyut altında 0,624 ve 0,967 arasında değiştiği görülmektedir. Ayrıca açıklanan toplam varyansa bakıldığında öz değeri 1'den büyük olan tek bir faktör (5,246) belirlenmiştir. Analiz sonucunda ölçeğin, öngörüldüğü şekilde tek faktörlü bir yapıya sahip olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 2. Keşfedici faktör analizi (Temel bileşenler analizi) sonuçları

	Bileşen 1
Madde 1	,967
Madde 2	,964
Madde 3	,906
Madde 4	,949
Madde 5	,917
Madde 6	,624
Madde 7	,656

Ölçeğin Güvenilirliğine İlişkin Bulgular

Ölçeğin güvenilirliğini test etmek için, Türk Müziği Devlet Konservatuvarlarında okuyan, ses eğitimi dersi almış otuz beş öğrenci üzerinde çalışma yapılmıştır. Performans kayıtları toplanırken, 2., 3. ve 4. sınıfların seviyesine uygun olarak şarkı formunda bestesi Şevki Bey'e ait olan hüseyini makamında bir eser seçilmiştir. "Hicran Oku Sinem Deler" isimli eser bolahenk, süpürde ve kız akortlarında icra edilerek işitsel olarak kayıt edilmiştir. Bu işitsel kayıtlar notası ile birlikte çalışma grubunu oluşturan katılan öğrenciler ile paylaşılmıştır. Öğrencilerden kendi ses tonlarını belirleyerek, verilen eseri enstrüman eşliği olmadan görsel kayıt altına almaları istenmiştir. Video kayıtları Elde edilen görsel kayıtlar beş uzman tarafından, değerlendirilmiştir.

Ölçme aracının güvenilirliği için Cronbach's Alpha iç tutarlık katsayılarına bakılmış ve madde-toplam korelasyonları incelenmiştir. Tablo 3'te her bir madde için ayrı ayrı hesaplanan güvenilirlik katsayılarının 0,706 ile 0,889 arasında değiştiği görülmektedir. Hem bu değerlerin hem de ölçeğin genel güvenilirlik katsayısının (cronbach alfa = 0.931) kabul edilebilir düzey olan $r=0,70$ değerinin üzerinde olması dolayısıyla iç tutarlılığın sağlandığı kabul edilmiştir. Ayrıca, puanlayıcılar arasındaki uyuma bakmak için uygulanan Kendall-W testinde hesaplanan güvenilirlik katsayısı 0,783 olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu, puanlayıcılar arasında son derece yüksek bir uyum olduğu bulunmuştur.

Tablo 3. Değerlendirmeciler Arası Korelasyon Tablosu (Intraclass Correlation Coefficient)

	Cronbach Alpha Katsayısı
Madde 1	,861
Madde 2	,848
Madde 3	,791
Madde 4	,889
Madde 5	,866
Madde 6	,706
Madde 7	,769
Toplam Puanlar	,931

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, ses eğitiminde temel becerilerin ölçülmesi için hazırlanan performans derecelendirme ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik analizi yapılmıştır. Yedi maddeden oluşan ölçeğin, ses eğitiminde temel becerileri ölçmede içerik açısından uygun ve yeterli olup olmadığını anlamak için uzmanlardan görüş alınmış ve önerileri doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılarak ölçeğin içerik geçerliğinin sağlandığı kabul edilmiştir.

Yapısal geçerliliğin sağlanması amacıyla yapılan faktör analizi sonucunda, ölçeğin öngörüldüğü şekilde tek faktörlü bir yapıya sahip olduğu anlaşılmıştır.

Güvenirlilik analizi sonucunda ise, cronbach alfa iç tutarlık katsayısının 0.931 olduğu ve bu katsayının kabul edilebilir düzey olan $r=0,70$ değerinin üzerinde olduğu, dolayısıyla iç tutarlılığın sağlandığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca puanlayıcılar arasındaki tutarlılığa bakmak için uygulanan Kendall-W Testi sonucunda hesaplanan güvenirlilik katsayısının 0,783 olması, puanlayıcılar arasında son derece yüksek bir uyum olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlara göre ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğuna karar verilmiştir.

Müzik eğitiminde perfromans derecelendirme ile ilgili literatür incelendiğinde, bu ölçeklerin teknik becerilerin yanı sıra estetik becerileri de ölçmesinin önemine vurgu yapıldığı görölmektedir. Bu çalışmada şarkı söylemeye hazırlık becerilerini kapsayan yedi ayrı teknik beceriye odaklanılarak, estetik becerilerin ölçülmesine yer verilmemiştir. Bir sonraki araştırmada bu araştırmadan elde edilen sonuçlar ile estetik becerileri de kapsayan farklı bir ölçek geliştirilmesi planlanmaktadır.

Ciorba ve Smith (2009, s:8), tarafından enstrümantal ve vokal lisans performanslarının çok boyutlu değerlendirme tablosu kullanılarak ölçülmesi amacıyla yapılan bir çalışmaya 27 jüri üyesi ve 359 öğrenci katılmıştır. Madde sayısının 10 katı kadar öğrenci üzerinde çalışılmıştır. Ses eğitiminde temel becerilerin ölçülmesi için yapılan bu çalışma ise, Türk Müziği Devlet Konservatuvarlarında okuyan, ses eğitimi dersi almış öğrenciler ile sınırlandırıldığından, madde sayısının beş katı olan 35 öğrenciye ulaşılabilmemiştir.

Polat (2017, s:4) tarafından “Ses Eğitiminin Temel Ögelerinin ve Çeşitli Söyleme Teknikleri”nin kazandırılmasında kullanılmak üzere geliştirilen ölçekde temel ögelerin: postür, solunum, rezonans, artikülasyon, diksiyon ve çeşitli söyleme tekniklerinin: odaklama, entonasyon, nüans, legato, staccato, glissando, tril ve vibrato olduğu tespit edilmiştir. Literatürde bulunan diğer çalışmalar incelendiğinde (Sever, 2017, s:385) entonasyon kavramının, müziksel performansın temel beceriler kategorisinde yer aldığı görölmektedir.

Bu çalışma, ses eğitimi alanında çalışan eğitimci ve araştırmacılar için rubrik geliştirirken faydalanabilecekleri teknik bilgiler içermektedir. Bu araştırmanın, araştırmacılara rubrik geliştirmede dikkat edilecek noktalara ulaşmaları açısından faydalı olacağı düşünölmektedir. Geliştirilen ölçek, Türk müziği eğitimi veren kurumlarda icraya hazırlık sürecinde temel beceriler kazandırılması aşamasında kullanılabilecek, geçerliliği ve güvenirliliği kanıtlanmış bir değerlendirme aracıdır. Rubrik oluşturulurken deney sınırlı bir grup üzerinde yapıldığı için farklı örneklem grupları üzerinde daha çok sayıya ulaşarak denenebilir. Ayrıca araştırmacılar bu rubriği kullanarak; rubriğin etkililiğini daha ayrıntılı ortaya koymak açısından hangi soruların sorulacağını ve mevcut yanıt seçeneklerini kapsayan, kullanılan ölçüm yaklaşımından ortaya çıkan değişkenler ya da maddeler arasındaki ilişkileri doğrulamayı faktör analizi çalışması yaparak tekrar deneyebilirler. Çalışmanın sınırlı kaldığı noktalara değinilerek, bu rubrik üzerinden yeni çalışmalar yapılması için eğitimcilere ve araştırmacılara yol gösterici olacağı düşünölmektedir.

Kaynakça

- Afacan, Ş. & Çilden, Ş. (2020). Keman Eğitiminde Öğrenme Stratejileriyle Desenlenmiş Etkinliklerin Öğrencilerin Keman Performanslarına Etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (54), 74-105. DOI: 10.21764/maeuefd.624741
- Başol, G. (2015). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Pegem Akademi. Ankara.
- DeLuca C. ve Bolden B. (2014). Music Performance Assessment Exploring Three Approaches for Quality Rubric Construction. *Music Educators Journal*, 101(70), 70-76.
- Ciorba, C. R. ve Smith, N. Y. (2009). Measurement of Instrumental and Vocal Undergraduate Performance Juries Using a Multidimensional Assessment Rubric. *Journal of Research in Music Education*, 57(1), 5-15.
- Çelikoğlu, F. & Lehimler, E. (2019). Müzikal Doğaçlama Performans Değerlendirme Ölçeği: Geçerlik Ve Güvenilirlik Çalışması. *Sanat Dergisi*, (34), 203-211. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunigsfd/issue/49533/622627>
- Grançer Okay, N. (2010). *Piyano Performansının Değerlendirilmesi* (Tez No. 261969) [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi.
- Hewitt, M. P., ve Smith, B. P. (2004). The Influence of Teaching-Career Level and Primary Performance Instrument on the Assessment of Music Performance. *Journal of Research in Music Education*, 52(4), 314-327. <https://doi.org/10.1177/002242940405200404>
- Kalyoncu, N. (2004) Müzik öğretmeni yeterlikleri ve güncel müzik öğretmenliği lisans programı. 1924-2004 Musiki Muallim Mektebinden Günümüze Müzik Öğretmeni Yetiştirme Sempozyumu Bildirisi SDÜ, 7-10 Nisan, Isparta.
- Kalyoncu, N. (2005). Eğitim fakültelerinde uygulanan müzik öğretmenliği lisans programının revizyon gerekçeleriyle tutarlılığı. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(3), 207-220.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 20. Baskı. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Kaynak, T. (2018). Müziksel Performansın Ölçülmesinde Dereceli Ölçme Aracına İlişkin Öğretim Elemanı Görüşleri. *Fine Arts*, 13(3), 23-30. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/nwsafine/issue/38535/427065>
- Payne, P. D., Burrack, F., Parkes, K. A. and Wesolowski B. (2019). An emerging process of assesment in music education. *Music Educators Journal*, 105(3), 36-44.
- Polat, S. (2017). Ses eğitiminin temel öğeleri ve çeşitli söyleme tekniklerine yönelik uzman görüşleri ve performans değerlendirme ölçeği örneği. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 3(1), 1-18.
- Sever, G. (2017). Müzik performansının alt beceri alanlarına ilişkin müzisyenlerin algıları. *Turkish Studies*, 12(17), 371-396. DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11847>
- Şen Tuncel, Ö. (2019). *Klasik Türk Müsikisi Ses İcrâcılığının Tarihsel Seyri* (Tez No. 560328) [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tavşancıl, E. (2006). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayın.
- Tuncel, G. (2011). Sosyal bilgiler dersinde rubriklerin etkili kullanımı. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 23, 213-233.
- Uçan, A. (1997). *Müzik Eğitimi Temel Kavramlar, İlkeler, Yaklaşımlar*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi yayınları
- Yeşilyurt, S., ve Çapraz, C. (2018). Ölçek geliştirme çalışmalarında kullanılan kapsam geçerliliği için bir yol haritası. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 251-264.
- Yener S. ve Apaydınlı, K. (2016). Türkiye’de mesleki müzik eğitimi veren kurumların çeşitliliği ve mezunların istihdam sorunları. *International Journal of Social Science*, 42, 225-249.

Ek – 1: Performans Derecelendirme Ölçeği

	<i>Beklentinin İlerisinde</i> 4	<i>Beklentiye Karşıtlıyor</i> 3	<i>Beklentiye Karşılamaya Yakın</i> 2	<i>Beklentiye Karşılamıyor</i> 1	Puan
1. <i>Duruş</i>	Dik, dengeli, rahat ve estetik bir duruş sergiler.	Dik, dengeli ve rahat durur.	Dik ve dengeli durur, kısmen rahattır.	Sesini kullanmaya uygun bir pozisyon alamaz.	
2. <i>Nefes Kontrolü</i>	Nefesi diyafram desteği ile yönlendirir.	Nefesi diyafram desteği ile çoğunlukla yönlendirir.	Nefesi diyafram desteği ile kısmen yönlendirir.	Nefesi diyafram desteği ile yönlendiremez.	
3. <i>Atak</i>	Karın kaslarına yaptığı basınçla vibratöre ilk hamleyi yapar.	Karın kaslarına yaptığı basınçla çoğunlukla vibratöre ilk hamleyi yapar.	Karın kaslarına kısmen basınç yapar vibratöre ilk hamleyi yapamaz.	Karın kaslarına basınç yapamaz, vibratöre ilk hamleyi yapamaz.	
4. <i>Artikülasyon</i>	Ünlü ve ünsüz harfleri doğru artiküle eder.	Ünlü ve Ünsüz harflerin çoğunu doğru artiküle eder.	Ünlü ve ünsüz harfleri kısmen doğru artiküle eder.	Ünlü ve ünsüz harfleri doğru artiküle edemez.	
5. <i>Rezonans</i>	Farklı ses bölgelerinde sesin tınısını ayarlar.	Farklı ses bölgelerinde sesin tınısı değişmez.	Farklı ses bölgelerinde sesin tınısı kısmen aynı kalır.	Farklı ses bölgelerinde sesin tınısı kontrol dışı değişir.	
6. <i>Register</i>	Farklı ses bölgeleri arasında köprü kurar.	Farklı ses bölgeleri arasında çoğunlukla köprü kurar.	Farklı ses bölgeleri arasında kısmen köprü kurar.	Farklı Ses bölgeleri arasında köprü kuramaz.	
7. <i>Entonasyon</i>	Eserin tamamını tondan çıkmadan icra eder.	Büyük ölçüde tonda kalarak söyler.	Kısmen tonda kalır.	Tonda kalamaz.	
				Toplam	

Ursula K. Le Guin'in *Karanlığın Sol Eli* Eserinde Genly'nin Öznelararası Karşılaşma ile Benlik Reformasyonu^a

Yağmur Sönmez Demir^{b, c}

Özet

Bu çalışmanın amacı Ursula K. Le Guin'in *Karanlığın Sol Eli* adlı eserindeki ana karakter Genly Ai'nin benliğinde ve kimlik algısındaki değişimi metin analizi yaparak göstermektir. "Lanet bir gezegen" dediği Gethen'de iki yıl geçirdikten sonra, Genly (efendi) başkasını (köleyi) yani Estraven'i daha yakından tanıma fırsatı bulur ve öznelararası karşılaşmayı deneyimler. Hegel'in diyalektiği açısından değerlendirildiğinde, Genly kendi benliğinin dışına çıkarak başkasını da kendisinden bağımsız bir benlik olarak kabul eder. Bu süreç onun benliğinde bir değişime sebep olur, ve Gethen gezegenine bağlılık hissetmesini ve kendini orada evde hissetmesini sağlar. Bu makale, başka bir gezegende uzaylı olan Genly'nin benliğini yolculuk, öznelararası karşılaşma, ve evde hissetme aşamalarıyla yeniden oluşturduğunu öne sürer.

Anahtar Kelimeler

Hegel'in öznelararası kavramı
Efendi-köle diyalektiği
Yolculuk
Reformasyon

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 10.01.2022
Kabul Tarihi: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1055863

Genly's Reformation of His Self through Intersubjective Encounter in *The Left Hand of Darkness* by Ursula K. Le Guin

Abstract

The purpose of this study is to display the transformation in the self and identity of the protagonist Genly Ai in *The Left Hand of Darkness* (1969). Having spent two years on what he calls as a "damned planet", Genly (master) has a chance to recognize the other (the slave), namely Estraven closely, thus experiences intersubjective encounter. In the framework of the Hegelian dialectic, Genly comes outside of his own self on Gethen and recognizes the other as a self consciousness that is other than himself. This process makes him transform as a person, develop an attachment to Gethen, and feel at home there. Hence, this study claims that Genly, an alien on another planet, reconstitutes his own self in three stages: journey, intersubjective encounter, and feeling at home on Gethen.

Keywords

Hegel's intersubjectivity
Master-slave dialectic
Journey
Reformation

About Article

Received: 10.01.2022
Accepted: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1055863

^a Bu çalışma, "Feeling at Home on Gethen Planet: Genly Ai's Reformation of His Self through Intersubjective Encounters in *The Left Hand of Darkness* by Ursula K. Le Guin" başlığıyla 15-17 Eylül 2021'de düzenlenen Yedinci Uluslararası BAKEA Sempozyumu: Ev'de sunulan bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş versiyonudur.

^b İletişim: yagmurdemir40@gmail.com

^c Öğr. Gör. Dr., Çankaya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0002-8204-2401

Ursula Kroeber Le Guin (1929-2018) is a renowned and prolific American writer whose oeuvre includes tens of novels, volumes of poetry, short stories, essay collections, children's books, and translations. Thanks to her anthropologist father and writer mother, as she grew up she had the chance of reading hundreds of books and listening to numerous mythological stories from his father, which embellished her stories and assisted her in world-building. As a highly popular writer in science fiction genre, she was called "a mythological fantasist" (Bloom, 1987, p. 1) and also was dubbed by her readers "the Queen of Science Fiction." Le Guin's widely acclaimed novel *The Left Hand of Darkness* (1969) was a breakthrough in science fiction, it was rewarded with two highly prestigious awards in science fiction: Hugo and Nebula, the former granted by the readers, the latter by writers. Unlike its contemporaries, the novel is an instance of social-science fiction novel which dwells on an alternate society and tells the psychology of the characters more than expostulating on the scientific developments. In the introduction of the novel, Le Guin writes: "This book is not extrapolative. If you like you can read it and a lot of other science fiction, as a thought-experiment" (2000, p. xii). *The Left Hand of Darkness* is a piece in the Hainish Cycle, a set of novels and short stories which are lightly connected and which take place in a future history in Hain cosmos.

The Left Hand of Darkness has been commonly studied as a work of genre fiction, it is read with respect to the organic unity formed through form and content (see Bickman, 1977), use of myth and language in representing utopia (see Adams, 1991), androgyny in the context of postcolonial literature (see Fayad, 1997), Taosim and androgyny (see Brown, 1980), as a commentary on the racism in USA (see Khader 2005), use of myth and history (see Walker, 1979) regarding its re-evaluation of gender roles (see Patnaik and Kumar, 2016). Unlike the bulk of critical articles on the work, the focus of this study will be the transformation in the self and identity of the protagonist Genly Ai after his intersubjective encounters (in Hegelian sense) and alienation process away from his home planet. As a result of his reconstructing his self, he adapts to another planet. When Genly and Estraven's relationship is read from the framework of Hegelian dialectic, why and how Genly feels at home on another planet will be better understood. Genly's reformation of his self can be examined in three stages: his journey to Gethen, his intersubjective encounters there, and his sense of being at home in Gethen.

The first stage of the reformation of Genly Ai's self is his journey. As a result of an intergalactic journey, Genly has been sent from the Terra (Earth) to persuade Gethenians to join the Ekumen, an Interplanetary trade coalition. Genly arrives on Gethen Planet, and as an "other" he feels estrangement there, for the Gethenians are different in their appearances, belief systems, calendar and clock, and their gender, which makes him feel more and more homesick although they might have a remote kinship, for "All the worlds of men were settled, eons ago, from one world, Hain" (Le Guin, 2000, p. 35). Not only planet Gethen but also other planets had been colonized by the people of Hain, and some experiments were conducted on the people living there. Gethen is an androgynous society because of "Human genetic manipulation . . . practiced by the Colonizers" (Le Guin, 2000, p. 89). People of Gethen have different sexual physiology than those of living in Terra; Gethenians have the characteristics of both male and female and in the phase called kemmer, they are sexually active for six days in a month and they develop sexual organs depending on their partner, which grows Genly's sense of alienation.

That journey is a symbol of life, and a journeying protagonist journeys into himself and learns a lot through the process is highly common in literary texts. Genly is no different from the conventional heroes; this is also the story of Genly's re-constitution of his self and adapting to a new home. Bittner mentions the duality found in Genly Ai's name, "But as his name (containing puns on 'I' and 'eye') indicates, the real goal of his quest is a discovery of self, a discovery that his own existence as an I is a function of his relationship with a Thou" (1984, p. 24). Only when he builds a communication with a real Gethenian (a thou), can his mission be completed. It is also hinted that his mission is a process of personal relationship and developing his self, not merely a political event. Genly, one of the several volunteers for the mission, gave up his family and friends and his home world. Though being dedicated and brave, he is a typical Terran man who lacks the insight and understanding required to execute his duty. Although he had spent two years on Gethen, he still struggles to comprehend its inhabitants and is unable to overcome his traditional and Earth-like preconceptions and accept individuals who are different from himself. He just focuses on carrying out his mission which is to persuade Gethenians to join Ekumen, yet he is unaware of the fundamental necessity of the mission: understanding, befriending, and recognizing the natives of the planet.

The second stage of Genly's reformation of his self is intersubjective encounter within the framework of Hegelian dialectic. Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) was an eminent German philosopher whose *Phenomenology of Spirit* (1807) marks a turning point in his career, for it distinguishes him from his predecessors, and as a moment of truth for his philosophical writings, it is classified as his mature writing. As Hegel claims in the advertisement of the work, "It examines the preparation for science from a standpoint through which it constitutes a new, interesting philosophy" (2018, p. 468). There are three main parts in the work: consciousness; self-consciousness; reason, spirit, religion, and absolute knowing. He explains the experience of consciousness based on rational thinking by way of conceptual divisions and dialectical oppositions. In the part titled self-consciousness, Hegel expounds on the formation of self and identity.

For Hegel, the formation of identity is defined by a certain "desire for recognition," and "human Desire must be directed toward another Desire" (Kojève, 1969, p. 5) and there need to be multiple desires, so "human reality can only be social" (Kojève, 1969, p. 6). Furthermore, in Hegelian dialectic, "Self-consciousness is in and for itself while and as a result of its being in and for itself for an other; i.e., it is only as a recognized being" (2018, p. 108). This oft-quoted sentence needs explication. In the self-other dyad, there is the necessity of recognition, thus intersubjectivity; the separate consciousnesses need to recognize one another without merging in to a new existence. Hence, self is constructed in this process of recognition, yet this process should be reciprocal; it needs to recognize the one recognizing itself, for "Self-consciousness attains its satisfaction only in another selfconsciousness" (Hegel, 2018, p. 107). Moreover, the self comes to be as the consequence of "an intersubjective relationship by way of which a subject must find out in another entity a quality of being it has itself but of which it is not yet aware" (ver Eecke, 1983, p. 121). In his eminent passage titled "Lordship and Bondage," Hegel expounds on the problem of the alienation of the subject in encountering with another consciousness, whose existence tends to put limitations on and to designate his own nature, inaugurating a struggle for absolute supremacy. The French Hegelian critic Hippolyte comments on this as an endeavor to display that "self-formation is only conceivable through

the mediation of alienation or estrangement. Self-formation is not to develop harmoniously as if by organic growth, but rather to become opposed to oneself through a splitting or separation" (qtd. in Wilden, 1968, p. 372). In other words, man divides himself into a subject, and recognizes himself in another, as seen by the perspective of another. In this framework, it can be argued that Genly Ai recognizes himself in Estraven, and as a result of his encounter with Estraven, he reforms his self.

The first Gethenian introduced in the novel is Therem Harth rem ir Estraven, the King's Ear (vizier or prime minister) about whom Genly says "he often speaks, frank yet cautious, ironic, as if always aware that I see and judge as an alien: a singular awareness in one of so isolate a race and so high a rank" (Le Guin, 2000, p. 5). The events are mainly narrated by Genly Ai, though there are some chapters narrated by Estraven and some others including notes of other envoys, recordings and hearth-tales. Genly is suspicious towards almost everyone on Gethen, but he especially distrusts Estraven. When invited to dinner in Estraven's house, he ponders "I was alone, with a stranger, inside the walls of a dark palace, in a strange snow-changed city, in the heart of the Ice Age of an alien world." (Le Guin, 2000, p. 17). In Hegelian dialectic, a consciousness confronts an other, they may be involved a struggle for authority, and "To himself, his essence exhibits itself as that of an other; he is external to himself, and he must sublimate that being-external-to-himself" (Hegel, 2018, p. 112). That is why, Genly is indifferent to Estraven as a human being, he dislikes him and by so doing he negates his consciousness while reinforcing his own. However, there are "two opposed shapes of consciousness. One is self-sufficient; for it, its essence is being-for-itself. The other is non-self-sufficient; for it, life, or being for an other, is the essence. The former is the master, the latter is the servant" (Hegel, 2018, pp. 112-13). In the representation of these characters in the novel, Genly is the master while Estraven could be considered as the servant. While Genly is self-confident of himself and his mission, and he does not rely on anyone, Estraven accepted him as a being on its own and tried to support him and his cause from the very moment they confronted. In Hegelian perspective, "The man who wants to be recognized by another in no sense wants to recognize him in turn, if he succeeds, then, the recognition will not be mutual and reciprocal: he will be recognized but will not recognize the one who recognizes him" (Kojève, 1969, p. 10). Genly says about Estraven, "I don't trust Estraven, whose motives are forever obscure; I don't like him" (Le Guin, 2000, p. 7).

One reason why it took Genly to achieve his mission so long on Gethen may be his acknowledging his condition as a foreigner and an alien, he says "few foreigners are so foreign as I" (Le Guin, 2000, p. 8) without making any genuine effort to establish relationship with the Gethenians who are different from himself. It is true, he is an alien far away from his planet, his kind of people and his family, he is a loner. He depicts the way he is mentioned by the Gethenians "That's him, look, there's the Envoy. . . [and he says] more and more often I longed for anonymity, for sameness. I craved to be like everybody else" (Le Guin, 2000, p. 8). He seems to be disturbed by the othering process he has gone through. He also indicates that the level of alienation is not too extreme, for he says "They were curious, some more, some less. Few were frightened of me personally, or showed the xenophobic revulsion" (Le Guin, 2000, p. 97). Here, Genly may have experienced a shattering of his self, as

The psychology of the self is embedded in this fundamental dilemma, namely, that the sense of self needs to be affirmed by the other, and yet a response from the other that

is nonconfirming or unempathic can lead at best to a sense of depletion or at worst to the shattering of the self. This results in a defensive quest for an illusory self-sufficiency which is in conflict with the opposite wish to surrender the self to the other, to merge, to become enslaved. (Modell, 1984, p. 1311)

Because he is unable to establish a deep relationship with the Gethenians, or even comprehend them and feel closer to them, he is despondent at times, and this hinders him from accomplishing his mission. He also declares "Though I had been nearly two years on Winter I was still far from being able to see the people of the planet through their own eyes" (Le Guin, 2000, p. 12). His incapability of understanding his own mission leads into his failure. In an ignorant and pompous manner, he claims that his mission takes precedence above personal ties. He is unaware that his mission is also a personal discovery. Genly is still in his early thirties. He has yet to realize that his political goal, alliance with the planet Gethen, is dependent on his ability to overcome his estrangement, promote efficient communication, and relate to the Gethenians on a personal, even spiritual, level. His capacity to learn to trust, care for, and accept the Other is critical to ending his isolation and completing his goal.

After Genly's outer journey from Terra to Gethen, he journeys within the planet Gethen: from Karhide to Orgoreyn where he is suspected and sent to "Pulefen Commensality Third Voluntary Farm and Resettlement Agency" with a group of guilty people. Realizing the unjust treatment, Estraven, who is also in exile in Orgoreyn, goes there to rescue Genly. Together, they journey across eight hundred miles of isolated wildness of ice and snow. During this journey Genly has a chance to know Estraven closely, thus experiences intersubjective encounter and sees the need to recognize Estraven better. Until then, they have never spoken to one other as individuals regardless of their formal political responsibilities. "We are equals at last, equal, alien, alone" says Estraven (Le Guin, 2000, p. 232), and Genly comments, "Estraven and I had simply arrived at the point where we shared whatever we had that was worth sharing" (Le Guin, 2000, p. 247). This is indeed their first encounter outside of organized community, alone in the immense, largely uninhabited, bitter cold Hinterlands, nestled together inside a small tent almost covered with snow. The forced intimacy they experience, provides them with a genuine opportunity to build reciprocal acceptance and understanding, which will serve as the foundation for the interplanetary alliance.

Before the recognition of Estraven (slave) by Genly (master) as a consciousness, Estraven had already recognized him as the Master, and

Hence, he is recognized in his human reality and dignity. But this recognition is one-sided, for he does not recognize in turn the Slave's human reality and dignity. Hence, he is recognized by someone whom he does not recognize. And this is what is insufficient . . . he can be satisfied only by recognition from one whom he recognizes as worthy of recognizing him. (Kojève, 1969, p. 19)

Thus, the Master needs to recognize the Slave as a human and attribute a value to him for his own good, and hence Genly recognizes Estraven as a human being. As a result of this process, his attitude and perspective to Estraven changes, and he depicts him as follows:

He wore nothing but his breeches; he was hot. The dark secret face was laid bare to the light, to my gaze. Estraven asleep looked a little stupid, like everyone asleep: a round, strong face, relaxed and remote, small drops of sweat on the upper lip and over the heavy eyebrows. I remembered how he had stood sweating on the parade-stand in

Erhenrang in panoply of rank and sunlight. I saw him now defenseless and half-naked in a colder light, and for the first time saw him as he was. (Le Guin, 2000, p. 201)

In comparison with the first time he sees Estraven, now his attitude is sympathetic and positive. Finally, Genly fully accepts Estraven as he is, and in this acceptance he recognizes himself. He comments,

Until then I had rejected him, refused him his own reality. He had been quite right to say that he, the only person on Gethen who trusted me, was the only Gethenian I distrusted. For he was the only one who had entirely accepted me as a human being: who had liked me personally and given me entire personal loyalty: and who therefore had demanded of me an equal degree of recognition, of acceptance. I had not been willing to give it. I had been afraid to give it. (Le Guin, 2000, p. 248)

In the framework of Hegelian dialectic, Genly comes outside of his own self on Gethen, and constitutes the other as a self consciousness that is other than himself, and lastly reconstitutes his own self by way of destroying the otherness in his own heart. He also underlines the significance of difference in their intersubjective relationship by saying, "But it was from the difference between us, not from the affinities and likenesses, but from the difference, that that love came" (Le Guin, 2000, p. 249). Ultimately, this process of recognition makes him transform as a person, develop attachment to Gethen, and feel at home there.

The third stage of Genly's re-construction of his self is feeling at home on another planet. Home can be defined as a "place but it is also a space inhabited by family, people, things and belongings – a familiar, if not comfortable space where particular activities and relationships are lived" (Mallet, 2004, p. 63). In addition, according to Michael Jackson's book *At Home in the World*, home arises from a broader intellectual project to "describe how in different societies, people work-in reality and through illusion, alone and in concert with others – to shape the course of their own lives" (Jackson, 1995, p. 123). As such "[h]ome is grounded less in a place and more in the activity that occurs in the place" (Jackson, 1995, p. 148). In his conceptualization, home is a collection of the activities performed by the person. He further comments that "we often feel at home in the world when what we do has some effect and what we say carries some weight" (Jackson, 1995, p. 123). Considering the emphasis put on the relationships and activities needed to feel at home, and the importance of one's actions, it may be concluded that it is possible to feel at home in different places.

Home is studied as one of the most significant elements in shaping an individual, and it also "plays a crucial role in people's definition of their self identity" (Despres, 1991, p. 101). Additionally, for the critic Kuang-Ming Wu, home is connected with the intersubjective relationships that call a self, person or I into existence or being. Thus, home can be thought as the main necessity of existence. It should not be conceptualized as a certain space or as a physical place. Basing his argument on Sartre's work, Wu claims that "home is being-with-other(s)" (1993, p. 193). This process of "being with others" brings the personhood into existence. Wu sees the "I" as relational. It enables the expression of a relation, and it also develops a relation simultaneously. As such "I" comes into being in relation to an other and the other can become my hell and my home. Hence, "Home is where I both was born and am being continually born, within that womb called other people, in their being not me" (Wu, 1993, p. 195), and the one is born in this "reciprocal acceptance" of being accepted as he is. This

strain of thought can be related to Hegelian understanding of the necessity of dyadic interaction for the self to be constructed.

As a result of Genly's experiences on Gethen, what he called an "alien world" (Le Guin, 2000, p. 17) and "damned planet" (ibid, p. 132) once, becomes home for him so much so that the penultimate chapter, Chapter 19 (though they are returning to Karhide from the Gobrin Ice) is titled "Homecoming" and narrated by Genly like the most chapters in the novel. However, unlike the other chapters narrated by Genly, the first person plural pronoun "we" is used in the narrative of this chapter from the beginning to the end, for instance "In a dark, windy weather, we slogged along, . . . the first thing not ice or snow or sky that we had seen for seven weeks. . . And we were getting very tired" (ibid, p. 263), while in the other chapters Genly speaks on behalf of himself saying, for example, "I woke. Until now it had been strange, unbelievable, to wake up inside a dim cone of warmth, and to hear my reason tell me that it was a tent, that I lay in it, alive" (ibid, p. 201). The replacement of the pronoun "I" with the plural "we" in the narrative of Genly is another indication of his acceptance of Estraven as a human being worthy of recognition. Indeed, their voices intermingle, because for some time whether the narrator of Chapter 19 is Estraven or Genly is dubious, and this is a result of their intersubjective encounter and mutual recognition of one another. Hegel states in *The Philosophy of Right*, "'I' is at home in the world when it knows it, and even more so when it has comprehended it" (qtd in. Stern, 2013, p. 12). It seems that Genly has comprehended and accepted that he is at home on Gethen.

In his re-constitution of his self, he is transformed into someone else, thus the people coming from his home planet, Terra, are now strangers to him, when he meets them after approximately two and a half years, he says about them, "But they all looked strange to me, men and women, well as I knew them. Their voices sounded strange: too deep, too shrill. They were like a troupe of great, strange animals, of two different species: great apes with intelligent eyes, all of them in rut, in kemmer" (Le Guin, 2000, p. 296). It seems that he has internalized his new self so well that his previous home is now unfamiliar and people from his initial home world are aliens to his new identity.

To conclude, a Terran person, Genly Ai transforms his self in three stages, through a journey, intersubjective encounter, and feeling at home on another planet. He has a chance to know a Gethenian, Estraven closely, thus experiences intersubjective encounter and recognized him as a human being. In the framework of Hegelian dialectic, Genly comes outside of his own self on Gethen, and constitutes the other as a self consciousness that is other than himself, and lastly reconstitutes his own self by way of destroying the otherness in his own heart and recognizing the other. While at the beginning of his mission he feels homeless and an alien on Gethen, when Genly feels that he will accomplish his mission, his sense of being at home heightens. And ultimately, his intersubjective relationship and the process of carrying out his mission transform him as a person, develop attachment to Gethen, and feel at home there.

References

- Adams, R. (1991) "Narrative Voice and Unimaginability of the Utopian 'Feminine' in Le Guin's *The Left Hand of Darkness* and 'The Ones Who Walk Away from Omelas.'" *Utopian Studies*, 2/2. Penn State University Press, 35–47.
- Bittner, J. (1984). *Approaches to the Fiction of Ursula K. Le Guin*. Michigan: UMI Research Press.
- Bloom, H., Ed. (1987). *Ursula K. Le Guin's The Left Hand of Darkness*. New York: Chealsea,
- Brown, B. (1980). "The Left Hand of Darkness: Androgyny, Future, Present, and Past" *Extrapolation: A Journal of Science Fiction and Fantasy* 21, 227–35.
- Després, C. (1991). The Meaning of Home: Literature Review and Directions for Future Research and Theoretical Development. *Journal of Architectural and Planning Research*, 8(2), 96–115.
- Fayad, M. (1997). Aliens, Androgynes, and Anthropology: Le Guin's Critique of Representation in "The Left Hand of Darkness." *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*, 30(3), 59–73.
- Hegel, G. W. F. (2018). *The Phenomenology of Spirit* (Ed. T. Pinkard), New York: Cambridge University Press.
- Khader, J. (2005) "Race Matters: People of Color, Ideology, and the Politics of Erasure and Reversal in Ursula Le Guin's 'The Left Hand of Darkness' and Mary Doria Russell's 'The Sparrow.'" *Journal of the Fantastic in the Arts*, 16/ 2 (62), 110–27.
- Kojeve, A. (1969). *Introduction to the Reading of Hegel*. (Ed. A. Bloom). London: Cornell University Press.
- Le Guin, U. K. (2000). *The Left Hand of Darkness*. New York: Penguin.
- Mallett, S. (2004) "Understanding Home: A Critical Review of The Literature" *The Sociological Review*, 62-89.
- Modell, A. (1984). *Psychoanalysis in a New Context*. New York: Int. Univ. Press.
- Patnaik G. L. and Kumar S. (2016) "The King Was Pregnant": Subversion of Gender in Ursula K. Le Guin's *The Left Hand of Darkness*. *International Journal of English Language, Literature and Humanities* 4/3, 472-483.
- Stern, R. (2013). *The Routledge Guidebook to Hegel's Phenomenology of Spirit*. Oxon: Routledge.
- ver Eecke, V. (1983). "Hegel as Lacan's Source for Necessity in Psychoanalytic Theory" . *Interpreting Lacan*, (Ed. J. Smith & IV. Kerrigan). New Haven: Yale Univ. Press.
- Walker, J. M. (1979). "Myth, Exchange and History in 'The Left Hand of Darkness' (Mythe, Échange et Histoire Dans La Main Gauche de La Nuit)." *Science Fiction Studies*, 6/ 2, 180–89.
- Wilden, A. (1968). "Lacan and the Discourse of the Other." *Speech and Language in Psychoanalysis*. Baltimore: Johns Hopkins Univ. Press, 159-311.
- Wu, K-M. (1993), "The Other is My Hell; The Other is My Home", *Human Studies*, 16 (1–2): 193–202.

Çocuk Kitaplarının Kültürel Aktarım Açısından İncelenmesi^a

Başak KARAKOÇ ÖZTÜRK^b, Bilge DESTEGÜLOĞLU^{c, d}

Özet

Araştırmanın amacı seçilen çocuk kitaplarındaki karakterlerin özelinde veya çevresinde gerçekleşen kültürel aktarıma ilişkin görünüşleri saptamaktır. Araştırma durum çalışması olarak kurgulanmıştır. Uzman görüşü alınarak 5 farklı yazarın 5 kitabı incelenecek dokümanlar olarak belirlenmiştir. Belirlenen kitaplarda yer alan kültürel öğelerin tespit edilmesinde "Metinlere Yansıyan Kültürel Öğeler ve Alt Öğeler" başlıklı sınıflama kullanılmıştır. Bu sınıflamada yedi ana başlık altında kültürel öğelere ve her bir kültürel öğeye yönelik alt başlıklara yer verilmiştir. Belirlenen kültürel öğeler; günlük yaşam, kişiler arası ilişkiler, değerler ve eğitim, edebiyat, sanat ve müzik, gelenekler ve folklor, sosyal yaşam, coğrafya ve mekândır. Sonuçta kültürel öğeler arasında günlük yaşamın ve yiyecek-içecek, yemek zamanları, sofrada adabı, karşılıklı konuşmalarda kullanılan sözler ve kalıpların çocuk kitaplarında daha fazla yer aldığı görülmüştür. Bunun yanı sıra edebiyat, sanat ve müzik kültürel öğelerinin ise çocuk kitaplarında geçiş sıklığının oldukça az olduğu saptanmıştır. Son olarak kültürel öğeler arasında günlük yaşamın diğer öğelere oranla çocuk kitaplarında daha fazla yer aldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Çocuk edebiyatı
Çocuk kitapları
Karakter
Kültür aktarımı

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 10.01.2022
Kabul Tarihi: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1056023

Review of Children's Books in Terms of Cultural Transfer

Abstract

The aim of the research is to determine the views of the cultural transfer that takes place in or around the characters in the selected children's books. The research was designed as a case study. 5 books by 5 different authors were determined as documents to be examined by taking expert opinions. In determining the cultural elements in the specified books, the classification titled "Cultural Elements and Sub-Elements Reflected in The Texts" was used. This classification includes cultural elements under seven main headings and subheadings for each cultural element. Designated cultural elements are; daily life, interpersonal relations, values and education, literature, art and music, traditions and folklore, social life, geography and space. As a result, it has been observed that daily life and food and beverage, meal times-table manners, words and patterns used in conversation are more involved in children's books among cultural elements. In addition, the cultural elements of literature, art and music were found to be a quite small frequency of passage in children's books. Finally, it was found that daily life was more involved in children's books than other elements.

Keywords

Children's literature
Children's books
Character
Culture transfer

About Article

Received: 10.0.2022
Accepted: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1056023

^a Çalışma, 04-05.01.2022 tarihinde Adana'da gerçekleşen 3. Uluslararası 5 Ocak Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresinde sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş hâlidir.

^b Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, <https://orcid.org/0000-0002-5783-3471>

^c Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, <https://orcid.org/0000-0001-7147-8296>

^d İletişim yazarı: bdesteguloglu@cu.edu.tr

Giriş

Milletler, kendilerine ait kültürleri çeşitli araçlarla diğer milletlere tanıtmaya ve gelecek nesillerle paylaşmaya çalışmaktadır. Bir insan topluluğunun geçmişi ile bugününü birbirine bağlayan kültür olgusu farklı şekillerde tanımlanabilir. Kültür bir milletin, biriktirdiği dil, din, gelenek, sanat gibi maddi ve manevi değerlerin bütünüdür. Dolayısıyla bir kültürün varlığı bir milletin mevcudiyetini veya bir topluluğun varlığı bir kültürün mevcudiyetini göstermektedir (Kafesoğlu, 1997: 16). Türk Dil Kurumu (2021: <https://sozluk.gov.tr/>) kültürü, tarihsel ve toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan araçların bütünü şeklinde tanımlanmıştır. Ziya Gökalp'e (2018) göre ise kültür (hars), yalnız bir milletin dinî, ahlâkî, hukukî, bedîî, lisanî, iktisadi ve fennî hayatlarının ahenkli bir bütünüdür. Sapire'e göre, kültür tanımının amacı, herhangi bir toplumun kendine özgü yapısını ve yaşayış tarzını belirleyen tutumları, değerleri, hayat görüşünü ve medeniyetin o toplum içindeki görünüşünü tek bir terimin içine sığdırmaktır (Akt. Özakpınar, 2009: 31).

Kültürün en önemli aynası ve aktarıcısının ise dil olduğu bilinen bir gerçektir. Nitekim Kaplan (2014) kültür deyince ilk akla gelen şeyin dil olduğunu, dilin millet denilen sosyal varlığı birleştirdiğini, aralarında duygu ve düşünce akımı vücûda getirdiğini ifade etmiştir. Sevinçlerini, üzüntülerini, endişelerini başkalarıyla paylaşma isteği duyan insanoglunun, bu uğurda en etkili aracı dildir. Diller kavimlerin kendi toplum yapısına göre şekillenmiş özel birer anlaşma sistemleri oldukları için, dünyadaki kavim sayısınca dil olduğu kabul edilmektedir (Korkmaz, 2019). İnsanların meramlarını anlatmak için kullandıkları sesli işaretler sistemi olan dil (Banguoğlu, 2011) yazılan ve incelenen bir varlık değil konuşulan bir araç durumunda olmuştur (Demirci, 2017). Ergin (2019) tarafından insanlar arasında anlaşmayı sağlayan vasıta olarak tanımlanan dil, Aksan (1998) tarafından ise bir anda düşünülmecek kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca birçok nitelikleri beliren, kimi sırları bugün dahi çözülemeyen büyüklü bir varlık olarak tanımlanmıştır.

Dil ve kültür iç içe geçmiş kavramlardır. Hem ana dili öğreniminde hem de yabancı dil öğretiminde kültürün önemli bir yeri bulunmaktadır (Ertuğrul, 2015). Bir dili öğrenmek sadece o dilin dil bilgisi yapılarını ve kelimelerini öğrenerek iletişime geçmek değildir. Dil, kültürel öğelerden beslenen bir yapı olduğu için dil öğretimi kültür öğretimini de kapsamaktadır (Tosun, 2016). Kültür, nesilden nesile aktarılacak için dile muhtaçtır. Bunun yanında toplumun duygu, düşünce ve yaşam biçimlerinin daha somut hâle bürünmesinin aracı olan dil için ise kültür bir ihtiyaçtır (Göçer, 2012). Bir milletin bütün duygu ve düşünce dünyası dil kabına dökülür ve bu dil kabı nesilden nesile genellikle yazı ile aktarılır (Kaplan, 2014). Medeniyetimizin sözlü ve yazılı kültür kaynakları arasında yer alan ninni, sayışmaca, bilmece, tekerleme, masal, efsane, destan ve mitoloji gibi kaynaklar kültür açısından paha biçilemez bir hazinedir (Özkan, 2014). Çocuk edebiyatı metinlerinin kültürel bir kısım motifler içermesi de söz varlığı açısından büyük önem taşımaktadır. Dil, bilindiği üzere iletişimi sağlama işlevinin dışında kültürün de aktarıcısıdır. Bu anlamda çocuk kitaplarında deyim ve atasözlerine yer verilmesi hem kültürü anlaşılması hem de kelime dağarcığı açısından yararlı olacaktır (Yılmaz, 2020).

Çocuk edebiyatı, "çocuk ve edebiyat" değişkenlerinden oluşan, ancak her ikisinden farklı, canlı bir bütünlük oluşturan sanatsal bir yapıdır (Güleryüz, 2006). Çocuk edebiyatı ile edebiyatı kesin olarak birbirinden ayırmak mümkün olmamakla birlikte en somut fark çocuk edebiyatının dili, anlatımı ve temasıdır (Temizyürek, Şahbaz ve Gürel, 2016). Gültekin (2011)

çocuk edebiyatının en temel işlevinin, küçük yaşlardan başlayarak çocuk ve gençlere okuma sevgisini ve alışkanlığını kazandırmak olduğunu ifade etmektedir. Zihinsel ve fiziksel olarak gelişen çocukların okuma ihtiyaçlarını gidermelerinde kullanılan çocuk edebiyatı eserleri çocuksu, basit ve sıradan edebiyat olarak düşünülmemelidir (Sarıyüce, 2012). Arıcı da (2018) iyi bir çocuk kitabının, çocuğun estetik beğeni ölçütlerini geliştirme, çocukta sanatsal bakış açısı oluşturma, okumaya yönelik zevk ve haz duygusu oluşturma gibi işlevlerinin olması gerektiğini ifade etmektedir. Okudukları kitaplarda kendi hayatlarından kesitler sunularak küçük okurlara hayatı öğretmek amaçlanmaktadır. Bu öğretimin, çocuğun kitap aracılığı ile o anı, o hayatı yaşayarak keşfetmesine olanak sağlaması gerekmektedir (Destegüloğlu, 2020). Kitaplarda sanatçının yarattığı; duygu, düşünce ve tutku yönleriyle geliştirdiği, gerçek yaşamdan da esinlenerek deneyimiyle, birikimiyle, kendine özgü duyarlılığı ile biçimlendirdiği kişilikler karakter olarak adlandırılmaktadır (Sever, 2017). Çocuklar, okudukları bu kitaplardaki karakterler ile kendilerini özdeşleştirirler. Bu özdeşleşme, karakterlerin iyi betimlenmiş olması ile doğrudan orantılıdır. (Karataş, 2014; Yılmaz ve Kılıç, 2015). Aşırı ve tek tip davranışlar ile sunulan karakterler, okuyucunun gerçeklik algısını olumsuz yönde etkileyebilir. Kitaplarda iki karakter özelliğinin verilir çatışma yaratılarak küçük okurlara, kötü insanlara nasıl karşı konulabileceğinin öğretilmesi yani çocukların, hayatın gerçeklerine hazırlanması gerekmektedir (Yılmaz ve Yakar, 2017). Bu karakterlerin gelişimi, ister insan ister hayvan isterse nesne olsun, karakteri yaşayan bir canlının karmaşıklığıyla sunabilmek ile gerçekleşmektedir. Bu karmaşıklık dış görünüm, konuşma ve dil, eylemler, bağlantılar ve ilişkiler, yazarın ve çizerin gösterdikleri aracılığıyla gerçekleştirilebilmektedir (Lukens, Smith ve Coffel, 2018). Yazınsal metinlerde karakter geliştirmenin başarılı bir şekilde yapılması, çocuk okurların karakterleri farklı yönlerden tanımalarını ve içselleştirmesini sağlayabilir (Karakoç Öztürk, 2020b). Farklı yönlerden tanınan karakterlerin yardımıyla, yazarlar/çizerler istedikleri birtakım iletileri çocuklara sunmaktadır. Örneğin Mustafa Kutlu hikâyelerinde insan sevgisi, hayvan sevgisi, tabiat sevgisi gibi sevgiyle ilgili birçok konuda iletiye yer vermiştir (Akkaya, 2008). Yakar ve Yılmaz'a göre (2021), yazar söylemek istediğini işaret parmağı havada bir öğretmen edasıyla doğrudan iletilerle değil, sezdirme esaslarını kullanarak dolaylı olarak aktarmalıdır. Karakter geliştirme yolları ile karakterler giyimiyle, konuşmasıyla, eylemiyle daha net betimlenerek kültür aktarımı da gerçekleştirilebilir. Çocukları hayatın gerçeklerine hazırlaması beklenen çocuk kitaplarında kültür aktarımına yer verilmesi, gelenekleri ve görenekleri ile yeni nesil arasında doğal bir bağ kurulmasına neden olmaktadır.

Yapılan araştırmalar kültür aktarımı odağında incelendiğinde çalışmaların büyük çoğunluğunun yabancılara Türkçe öğretimi ile ilişkilendirilerek gerçekleştirildiği tespit edilmiştir (Albayrak ve Serin, 2012; Okur ve Keskin, 2013; Ertuğrul, 2015; Tosun, 2016; İşcan ve Yassıtaş, 2018; Sayid Açıkgöz, 2018; Ördek, 2019; Turgut Yeşilyurt, 2019; Çimen, 2020; Karakoç Öztürk, 2020a). Yabancılara Türkçe öğretiminde kültür aktarımına yönelik yapılan çalışmaları değerlendiren bir araştırmanın (Elbir ve Aka, 2015) yanı sıra Türkçe öğretim programları ve/veya ilköğretim Türkçe ders kitaplarının da kültür öğeleri kapsamında incelendiği çalışmalar bulunmaktadır (Melanlıoğlu, 2008; Kan, 2010; Ünveren Kapanadze, 2018; Gülден, 2019). Çocuk edebiyatı özelinde kültür aktarımı kavramı ele alındığında ise yapılan çalışmaların çeviri çocuk edebiyatı eserleri (Mert, Albayrak ve Serin, 2013; Barut ve Cem Odacıoğlu, 2019; Çetinkaya ve Durmaz, 2020), resimli çocuk kitapları (Dedeoğlu, İnce ve Ulusoy Ünlü, 2021) ve çocuk kitapları (Uzuner Yurt, 2020) özelinde kurgulandığı gözlemlenmiştir. Kültürün oluşmasında etkisi olan çocuk edebiyatı ürünlerinin veya sözlü

edebiyat ürünlerinin çocuk kitaplarındaki rolü de yapılan araştırmalar arasında yer almaktadır (Anaz, 2018; Barutçu ve Açık, 2018). Sözlü edebiyat ürünlerine ilaveten kimi çalışmalarda “Millî Oyunlar” kültür aktarımı kapsamında incelenmiştir (Bay, 2018).

Dijitalleşmenin ön plana çıktığı, dilin doğru kullanılmasıyla ilgili sorunların giderek arttığı ve kültürün yozlaştığı günümüz dünyasında çocukların dil becerilerinin geliştirilmesinde ve kültür aktarımında çocuk kitaplarının önemli bir rolü vardır. Çocuklar okudukları kitaplarda yer alan kahramanlarla özdeşim kurduğu için çocuk kitaplarının kültürel öğeleri seviyeye uygun hâle getirerek anlamlı bir bağlam içinde aktarmaları önem taşımaktadır. Bu bağlamda belli yaş grubundaki çocuklar tarafından okunan, öğretmenler veya aileler tarafından çocuklara önerilen çocuk kitaplarının kültürel öğelere yer verip vermediğini belirlemek, söz konusu kitapların kültür aktarımına katkıda bulunma durumlarının saptanabilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle araştırmada, çocuk kitaplarındaki karakterler özelinde veya çevresinde gerçekleşen kültür aktarımına ilişkin görünümleri tespit etmek amaçlanmıştır. İlgili alanyazında kurgusal nitelikli çocuk kitaplarında yer alan kültürel öğelere odaklanan kapsamlı bir çalışmanın yapılmamış olması, ayrıca incelenen kitaplardan yola çıkarak farklı kitapların da bu açıdan gözden geçirilmesinde farkındalık yaratabileceği düşüncesi çalışmanın önemini arttırmaktadır.

1.1. Sınırlılık

Araştırma, kurgusal nitelikli çocuk kitapları arasından seçilen beş kitabın incelenmesi ile sınırlıdır. Daha ayrıntılı ve derinlemesine incelemelerin yapılabilmesi için araştırma beş kitapla sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte araştırma kapsamında incelenen çocuk kitapları, Okur ve Keskin (2013) tarafından geliştirilen “Metinlere Yansıyan Kültürel Öğeler ve Alt Öğeler” isimli sınıflamada yer alan kültürel öğelerin değerlendirilmesi ile sınırlıdır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırmada doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi hem basılı hem de yazılı dokümanları gözden geçirmek ve değerlendirmek için kullanılan sistematik bir prosedürü içermektedir (Bowen, 2009). Araştırmada kurgusal nitelikli çocuk kitaplarında bulunan kültür aktarımları tespit edilmeye çalışıldığı için doküman analizi tercih edilmiştir.

İncelenen Dokümanlar

Çalışmada araştırmacılar tarafından incelenecek çocuk kitapları, ortaokul düzeyindeki çocuklara uygun olmasına ve kültürel öğeler barındırmasına dikkat edilerek tespit edilmiş ve liste haline getirilmiştir. Sonrasında çocuk edebiyatı ve Türkçe eğitimi alanlarında uzman kişilerin görüşlerine başvurulmuş ve elde edilen geri bildirimler doğrultusunda amaca hizmet eden 5 farklı yazarın 5 kitabı doküman olarak belirlenmiştir. Ele alınan kitapların künyelerine ve kısaltmalarına ilişkin detaylı bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: İncelenen Dokümanların Künye ve Kısaltmalarına İlişkin Bilgiler

Yazar ismi	Kitap ismi	Yayınevi	Yılı	Kısaltmalar
Aytül AKAL	Süper Gazeteciler 1	Tudem	2017	SG 1
Elif ŞAFAK	Sakız Sardunya	Doğan Egmont	2017	SS
Gülsevin KIRAL	İstanbul’u Çalıyorlar!	Günışığı	2018	İÇ

Miyase SERTBARUT	Sınıfta Kalanlar Okul Açtılar	Tudem	2019	SKOA
Sevim Ak	Gökte Biri Var	Can Çocuk	2018	GBV

Tablo 1' de gösterildiği gibi araştırmaya dâhil olan dokümanların belirlenmesinde yazar çeşitliliğine özen gösterilmiştir. Bunun yanında çalışmanın amacı ön planda tutularak dokümanların farklı yayınevleri tarafından basılmış olmasına da dikkat edilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmaya dâhil olan dokümanların belirlenmesinde öncelikle yazar çeşitliliğine özen gösterilmiştir. Dokümanlar belirlenirken alan uzmanlarının ve Türkçe öğretmenlerinin görüşlerine başvurulmuş, ortaokul öğrencilerinin düzeyine uygun kitapların seçilmesine özen gösterilmiştir.

Belirlenen kitaplarda yer alan kültürel öğelerin tespit edilmesinde Okur ve Keskin'in (2013) geliştirdiği "Metinlere Yansıyan Kültürel Öğeler ve Alt Öğeler" başlıklı sınıflama kullanılmıştır. Bu sınıflamada yedi ana başlık altında kültürel öğelere ve her bir kültürel öğeye yönelik alt başlıklara yer verilmiştir. Belirlenen kültürel öğeler; günlük yaşam, kişiler arası ilişkiler, değerler ve eğitim, edebiyat, sanat ve müzik, gelenekler ve folklor, sosyal yaşam, coğrafya ve mekândır.

Araştırmaya konu olan dokümanlar temin edildikten sonra öncelikle herhangi bir kayıt tutulmadan okunmuştur. Sonrasında aynı veri seti, Okur ve Keskin'in (2013) geliştirdiği "Metinlere Yansıyan Kültürel Öğeler ve Alt Öğeler" başlıklı sınıflama odağında okunarak betimsel analize tâbi tutulmuştur. Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 239).

Geçerlik ve Güvenirlilik

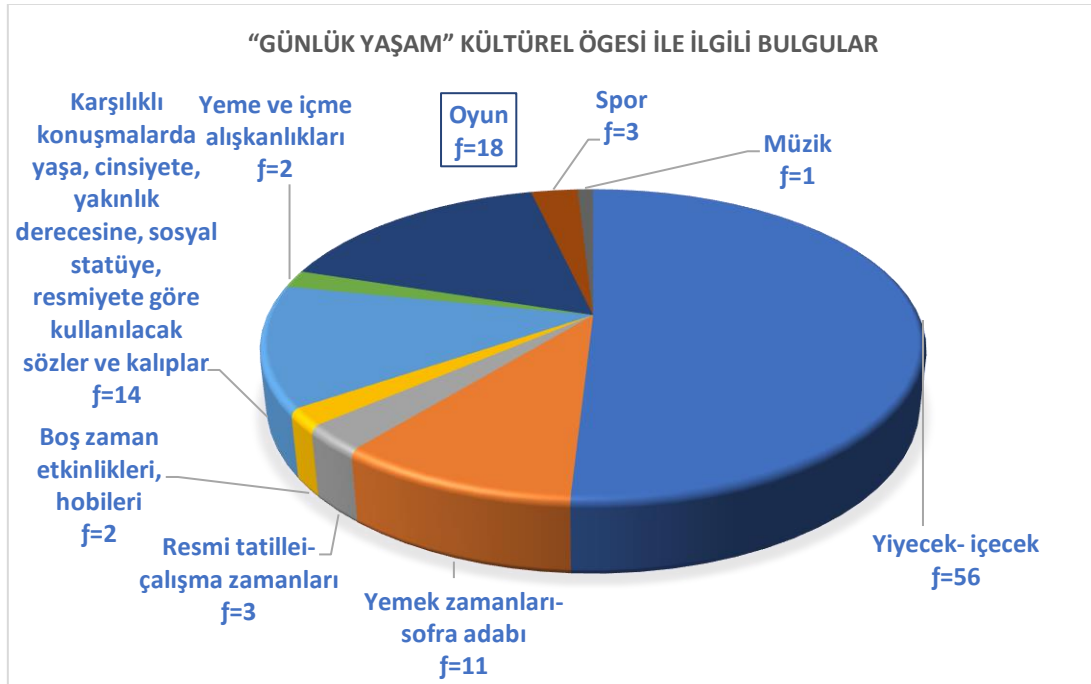
Elde edilen verilerin geçerli ve güvenilir olduğunu ortaya koymak adına birtakım önlemler alınmıştır. İlk olarak inandırıcılığı artırabilmek için aynı veri seti birden fazla okunarak veri hâkimiyeti sağlanmıştır. Her ne kadar genelleme gayesi bulunmasa da sonuçların benzer çalışmalara aktarılabilmesi için çalışmada incelenen kitapların künyelerine ilişkin bilgilere açıkça yer verilmiştir. Yine çalışmanın inandırıcılığını artırabilmek için "Metinlere Yansıyan Kültürel Öğeler ve Alt Öğeler" sınıflamasında yer alan yedi kültürel öğe ve bunların alt öğelerine yönelik kitapta geçen bölümler belirlenmiş, her ana öğe ve alt öğeyle ilgili kullanımlara ilişkin grafikler oluşturulmuş ve kitaplardan doğrudan alıntılar yapılarak örnekler verilmiştir. Ayrıca araştırma kapsamında değerlendirilen çocuk kitapları iki araştırmacı tarafından da incelenerek elde edilen veriler arasındaki uyum Miles ve Huberman (1994) tarafından önerilen benzerlik formülü ile hesaplanmıştır. Kitaplardan farklı zamanlarda elde edilen veriler iki araştırmacı tarafından da okunmuş, kontrol edilmiş, kontroller sonucunda verilerin uyum oranının .98 olduğu tespit edilmiştir. Bu da araştırma sonuçlarının güvenilir olduğunu göstermektedir.

Bulgular

Araştırmada kurgusal nitelikli çocuk kitaplarında kültür aktarımına yönelik bulgular “Günlük Yaşam, Kişiler Arası İlişkiler, Değerler ve Eğitim, Edebiyat-Sanat ve Müzik, Gelenekler ve Folklor, Sosyal Yaşam, Coğrafya ve Mekân” ögeleri ve her bir ögenin alt ögeleriyle ilgili olarak farklı başlıklar altında sunulmuştur.

1.1. “Günlük Yaşam” Kültürel Ögesine Yönelik Bulgular

Çocuk kitapları, kültür aktarımının “günlük yaşam” boyutu açısından incelendiği zaman “Yiyecek- içecek, yemek zamanları-sofra adabı, oyun ve karşılıklı konuşmalarda yaşa, cinsiyete, yakınlık derecesine, sosyal statüye, resmiyete göre kullanılacak sözler ve kalıplar” gibi başlıkların öne çıktığı görülmektedir. İncelenen çocuk kitaplarında günlük yaşam kültürel ögesi ilgili bölümlere Şekil 1’de yer verilmiştir.

Şekil 1. “Günlük Yaşam” Kültürel Ögesi ile İlgili Bulgular

Şekil 1’de görüldüğü gibi kurgusal nitelikli çocuk kitaplarında yer alan günlük yaşam ile ilgili kültürel ögeler; yiyecek-içecek, yemek zamanları-sofra adabı, resmi tatiller-çalışma zamanları, boş zaman etkinlikleri, hobileri, karşılıklı konuşmalarda yaşa, cinsiyete, yakınlık derecesine, sosyal statüye, resmiyete göre kullanılacak sözler ve kalıplar, yeme ve içme alışkanlıkları, oyun, müzik ve spor şeklinde betimlenmiştir. Kurgulardaki günlük yaşam ile ilgili kültürel öge görünümünden ilki yiyecek-içecek boyutuna yöneliktir. Yiyecek- içecek başlığı altında çocuk kitaplarında yiyecek olarak akide şekeri, çorba, fırında sütlaç, börek, kek, kurabiye, ekmek, sarma, dolma, kahvaltılıklar (reçel, bal, pekmez, peynir, tereyağı), makarna, kuruyemiş, meyve (elma, mandalina, kivi ve karpuz), meyve kurusu, sebze kurusu, turşu, yeşil fasulye, sulu patates, peynirli sandviç, çikolata, dondurma, gofret, pasta, bisküvi, süt mısırı, tost, yumurta, sucuk, balık ekmek ve elmalı çörek yer almaktadır. Bu yiyecekler arasında kahvaltılıkların ve ekmeğin Sakız Sardunya adlı çocuk kitabında, *Beş dakika içinde sehpanın üzeri kahvaltılıklarla dolmuştu. Kiraz Hanım minik ekmek dilimlerine tereyağı, süzme yoğurt, reçel, bal, pekmez sürdü. Bunları yan yana dizdi. Çikolatalı kek ve un kurabiyesi de vardı.* (s. 72-73)

cümleleriyle aktarıldığı tespit edilmiştir. Aynı şekilde kahvaltılıklar İstanbul'u Çalıyorlar! adlı çocuk kitabında ise *Sabah, kızarmış ekmeğin kokusuna uyandım. Bugün cumartesiydi, yumurtalı, sucuklu büyük bir kahvaltı yapacaktık. Fırladım.* (s. 132) şeklinde kurgulanmıştır. Ev yemekleri ise Sınıfta Kalanlar Okul Açtılar isimli eserde, *Yeniden Diyarbakır'dan göç etmiş Levo olarak sulu patates yemeğini kaşıkladıktan sonra, annemin yorgun yüzüne bakıp memleketimi özliyordum.* (s.12) cümleleriyle ele alınmıştır. Süt, kakaolu süt, kahve, ıhlamur, çay, gazoz, limonata ve boza ise çocuk kitaplarında betimlenen içecekler arasında yer almaktadır. Söz gelimi Gökte Biri Var isimli kitapta çay, insanlarla sohbet edilirken tüketilen bir içecek olarak sunulmuştur (s. 22). Aynı kitapta ıhlamur da, *ıhlamur kaynatmış, boğaz antiseptiğiyle gargara yaptırmış, battaniyelere sarıp terletmişim çocuğu. Akşama zumba gibi olmuştu.* (s. 40) cümleleriyle kurgulanmıştır. Süper Gazeteciler 1 adlı eserde ise içecek olarak boza, *Bence güzel oldu. Önceki sayıda da bozacıyı koymuştuk. Havalar ısınca bizim bozacı ortadan kaybolur, kış gelene kadar bir daha ortaya çıkmazdı.* (s. 26) şeklinde ele alınmıştır. Son olarak İstanbul'u Çalıyorlar! kitabında kahve içecek olarak betimlenmiş ve nasıl yapılması gerektiği de ayrıntılı olarak aktarılmıştır.

Yemek zamanları-sofra adabı da günlük yaşam kültürel öğeleri arasında yer almaktadır. Yemek zamanları kahvaltı, öğle ve akşam yemeği olarak ayrılmaktadır. Süper Gazeteciler 1 adlı kitapta kahvaltının hafta sonu daha değerli olduğu, *Bir Pazar sabahı Yener annesiyle birlikte salonda pencere önünde kurdukları kahvaltı sofrasında otururken, annesi "Ne şanslıyız! ..."* (s. 21) cümleleri ile hissettirilmiştir. Kahvaltı zamanı, Sakız Sardunya kitabında ise *Bir gün kahvaltı masasında babası gazete okurken, arka sayfada bir haber dikkatini çekmişti.* (s. 11) şeklinde ifade edilmiştir. Öğle yemeğinin (SG1, 67; SS, 15, 43) de akşam yemeğinin (SG1, 32) de çocuk kitaplarında yer aldığı gözlemlenmiştir.

Bir diğer günlük yaşam ögesi ise resmi tatiller-çalışma zamanları kavramıdır. Bu durum Süper Gazeteciler 1 isimli kurguda, *Yener'in annesi bir bankada müdüdü. Bu yüzden gün arası hiçbir zaman evde olmazdı. Yener'e okuldan geldiğinde yiyebileceği şeyler hazırlayıp dolaba koyardı. Ama Yener çoğu kez annesinin hazırladıklarına dokunmaz, kendi bir şeyler hazırlamaktan hoşlanırdı.* (s. 67) şeklinde gösterilmiştir.

İncelenen çocuk kitaplarında karakterlerin boş zaman etkinlikleri, hobileri ile ilgili veriler ise gazete çıkarma (SG, 24) ve vapur sefası yapma (İÇ, 28-29) ile sınırlıdır. Baş başa kalan anne oğulun boş vakitlerini vapur sefası yaparak geçirdikleri İstanbul'u Çalıyorlar! isimli eserde, *Annemin keyfi yerindeydi. Sanki ev işlerini, yapması gerekenleri dert eden her zamanki annem gitmiş, başka birisi gelmişti. "Hava çok güzel, izinliyim, yanımda en sevdiğim insan..." Yanağımdan makas almıştı. "Neden bir vapur sefası yapmayalım ki?"* (s. 28-29) cümleleriyle kurgulanmıştır.

Karşılıklı konuşmalarda kişilere göre kullanılacak sözler ve kalıplar da günlük yaşam aktarımı arasında yer alan başlıklardan biridir. Sınıfta Kalanlar Okul Açtılar isimli çocuk kitabında, *"Oğlanın adı ne?" dedi masada oturan adam. Kaşları çatık, sesi azarlar gibi ve sanki biz masanın karşısında değilmışiz de taaa bahçedeymişiz gibi yüksek sesle. Bizden önceki kadına böyle sormamıştı. "Oğlunuzun adı nedir?" demişti gülümseyerek. Sen ve siz arasındaki farkı anladım, bizimle onlar arasındaki farkı o gün aklıma yazdım.* (s. 8). cümlelerinden anlaşılacağı üzere sosyal statüye göre kullanılacak sözler ve kalıplara örnekler bulunmaktadır. İncelenen kitaplarda yaş farkından dolayı, yaşça büyük karakterlerin çocuk karakterleri her gördüklerinde büyüdüklerini dile getirdikleri tespit edilmiştir (İÇ, 73; SG, 30-31).

Karakterlerin yeme ve içme alışkanlıkları da günlük yaşam içerisinde ele alınan kültürel aktarım öğeleri arasındadır. Süper Gazeteciler 1 adlı kurguda, *Yener'le annesi havalar ısınır*

ısınmaz masayı balkona çıkarır, yaz boyunca balkonda yemek yerlerdi. (s. 21) cümlelerinden sıcak havalar ile yemek yeme mekânlarında yaşanan değişikliğin alışkanlık haline getirildiği anlaşılmaktadır. İstanbul'u Çalıyorlar! eserinde ise hafta sonu kahvaltılarının daha özenli yapıldığı, *Sabah, kızarmış ekmek kokusuna uyandım. Bugün cumartesiydi, yumurtalı, sucuklu büyük bir kahvaltı yapacaktık. Fırladım.* (s. 132) ifadelerinde görülmektedir.

Geçiş sıklığı en fazla olan bir diğer günlük yaşam ögesi ise oyundur. Kitaplarda adı geçen oyunlar; çelikçomak, kukla tiyatrosu, korkuluk oyunu, topaç, taş dizmece, taş sektirmece, bilgisayar oyunu, bulutlarla hikâye anlatma, futbol, kovboyculuk, evcilik, saklambaç, körebe ve sihirbazlık oyunu şeklinde sunulmaktadır. Gökte Biri Var isimli kitapta oyunların bir yetişkin tarafından çocuklara öğretilmesi, *Öğrettiği yeni oyunlarla çocukların da kalbini kazanmıştı. Çelikçomak, kukla tiyatrosu, korkuluk oyunu, topaç, taş dizmece gibi oyunlar girmişti mahallemize.* (s. 66) şeklinde sunulmuştur. Ek olarak futbol da sokakta çocukların vakit geçirmek için oynadıkları oyunlar arasında yer almaktadır (SKOA, 11; GBV, 10-11).

Son olarak spor da günlük yaşam başlığı olarak değerlendirilen bir kültürel aktarım ögesidir. Basketbol, voleybol ve futbolun spor dalı olarak Sakız Sardunya adlı çocuk kitabında betimlendiği tespit edilmiştir (s. 10).

1.2. “Kişiler Arası İlişkiler” Kültürel Ögesine Yönelik Bulgular

Şekil 2. “Kişiler Arası İlişkiler” Kültürel Ögesi ile İlgili Bulgular

Çocuk kitaplarında bulunan “Kişiler Arası İlişkiler” ile ilgili kültürel ögelerin görünümleri Şekil 2’de yer almaktadır. Bu ögeler kişiler, konuk etme-ikram ve hediyeler, aile yapıları ve ilişkileri, kuşaklar arası ilişkiler, selamlaşma, ifade ve davranışlar şeklinde betimlenmiştir. Kurgulardaki kişiler arası ilişkiler ile ilgili kültürel öge görünümülerinden ilki kişiler boyutuna yöneliktir. İncelenen kitaplarda yaş, makam ve cinsiyet gözetilmeden birçok karaktere yer verilmiştir. Fakat kurgunun merkezindeki kişiler çoğunlukla çocuklardan oluşmaktadır. Söz gelimi Sakız Sardunya kitabında Hayal Hanım ve Hasan Bey anne- baba rolünde; Kiraz Hanım ve Kahraman Bey nine-dede rolünde; Leyla Hanım ve Sinan Sarımtırakkulak öğretmen

rolünde; Nazım Bey kitapçı rolünde; Sakız Sardunya ve Efekan ise çocuk rolünde kurgulanmıştır.

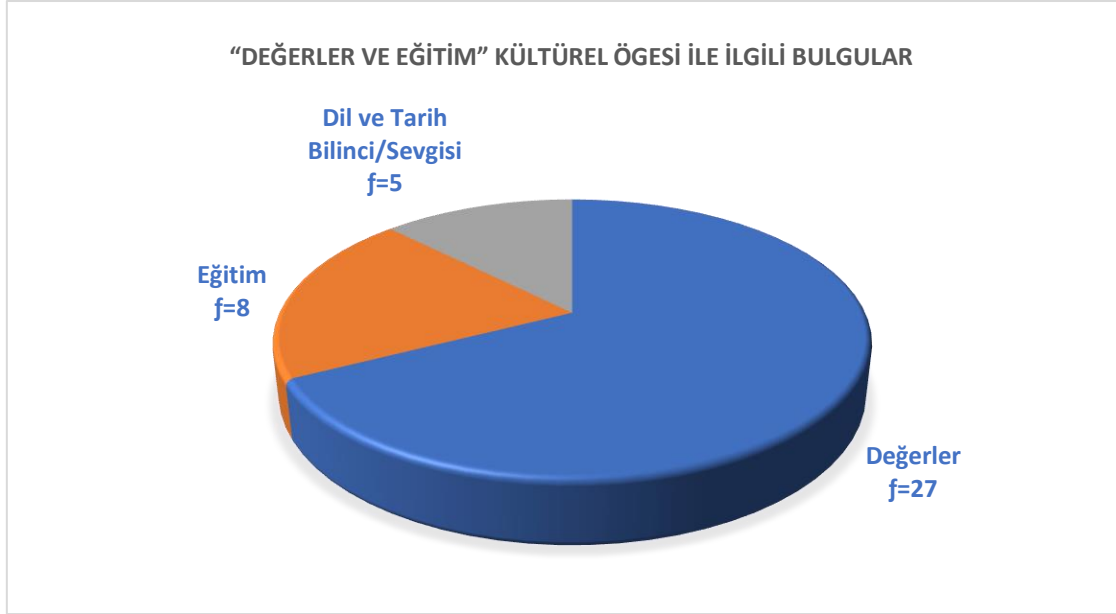
Kültür aktarımı arasında yer alan konuk etme-ikram ve hediyeler ögesi komşu ziyareti ve orada sunulan ikramlar etrafında şekillenmektedir. Bu duruma örnek olarak Sakız Sardunya isimli kurguda, *Sakız Sardunya bir ara dayanamadı, içeri gitti. Salondaki masanın üzeri dolmuştu. Börekler, kurabiyeler, kekler, sarmalar, dolmalar... "Bu kadar çok yemeği nasıl yiyecekler?" "Yemeseler bile çıkarmak gerek." "Neden?" "İkram evladım. Komşularına ne kadar fazla ikramda bulunursan o kadar değer veriyorsun demektir.* (s. 75) cümleleri konuk etme-ikram ögesi öne çıkarılmıştır. Bunun yanında İstanbul'u Çalıyorlar! adlı eserde yurt dışından gelen misafire yöresel bir armağanda bulunulması, *Ömer Abi cezveyi James Bond'a verdi. Eliyle yaptığı karıştırma hareketlerinden anladığım kadarıyla kahvenin nasıl pişirileceğini tarif ediyordu. Demek, cezvenin benimle ilgisi yoktu, yalnızca bir hediyeydi. Rahatladım.* (s. 43) şeklinde ifade edilmiştir.

Bir diğer kültürel öge ise aile yapıları ve ilişkileri, kuşaklar arası ilişkilerdir. Aile yapıları gereği ebeveynlerin erkek çocuklarını çalışmaları için bir işe yerleştirmesi, Sınıfta Kalanlar Okul Açtılar adlı çocuk kitabında *Babası pidecinin yanına vermiş, çalışsın diye. 'Kalın kafalı' olduğu için epeyce de kızmış, sanki bu, Celo'nun suçuymuş gibi. Haberi duyunca yutkundu Yılo.* (s. 39) şeklinde betimlenmiştir. Bunun yanında ebeveynlerin çocuklarından birtakım manevi beklenti içerisinde oldukları Süper Gazeteciler 1 isimli eserde, *Aslında avazı çıktığı kadar, 'Benim notlarım bana yeter. Derece almak gibi bir sıkıntım yok, halimden memnunum, beni rahat bırakın!' diye bağırıp odasına koşmak geçiyordu aklından, ama annesinin böyle bir davranışa çok kırılacağını biliyordu. Nermin Hanım'ın tek istediği, çocuklarının girdiği okullarda ve onların notlarıyla övünüp duran arkadaşlarına karşı söyleyecek bir şeyler bulmaktı.* (s. 31) şeklinde aktarılmıştır. İstanbul'u Çalıyorlar! isimli çocuk kitabında *baba, baskıcı* (s. 54) ve *çocuğuna güvenmeyen* (s. 72) bir karakterdir. Sakız Sardunya kitabında ise *nine-dede karakterlerin torunlarına karşı sevgileri, "Yeni belli oldu. Biz de bilmiyorduk," dedi annesi. "Biz yokken sana anneannen ve deden bakacak. Epeydir gidemedik, seni göremediler, eminim çok özlemişlerdir. Ne şanslısın. Kim bilir seni nasıl şımartacaklar."* (s. 49) cümlelerinden anlaşılmaktadır. Süper Gazeteciler 1 isimli kitapta ise *anne karakterin sevgi dolu* (s. 10) ve *konuşkan* (s. 10) olduğu tespit edilmiştir.

Son olarak selamlaşma ifade ve davranışları da kişiler arası ilişkiler arasında yer almaktadır. Selamlaşma, akranlar arasında, *Babam şaşırды, belli ki Ömer Abi'yi fark etmemiş, yalnızca beni görmüştü. Sağ eliyle sağ omzumu tuttu, kendisine çekti, sarıldı bana. Sonra, "Burada mıydın, Ömer?" dedi, elini kaptı, koyun pazarlığı yaparcasına sıkı sıkı salladı, yanaklarından şapur şapur öptü.* (İÇ, 55) şeklinde betimlemiştir. Aynı şekilde Sınıfta Kalanlar Okul Açtılar isimli eserde çocuk karakterlerin selamlaşmaları, *Başımız dik, okulun demir kapısını araladık. Görüşemediğimiz arkadaşlarımızı görünce gülümsedik, sarıldık. Selam vermekten çekindiğimiz öğretmenlerimize, asık suratlı müdürümüze, "Günaydın!" dedik.* (SKOA, 96) şeklinde aktarılmıştır. Çocuk kitaplarında selamlaşma olarak büyüklerin ise ellerinin öpüldüğü (İÇ, 73) tespit edilmiştir.

1.3. "Değerler ve Eğitim" Kültürel Ögesine Yönelik Bulgular

Şekil 3. “Değerler ve Eğitim” Kültürel Ögesi ile İlgili Bulgular

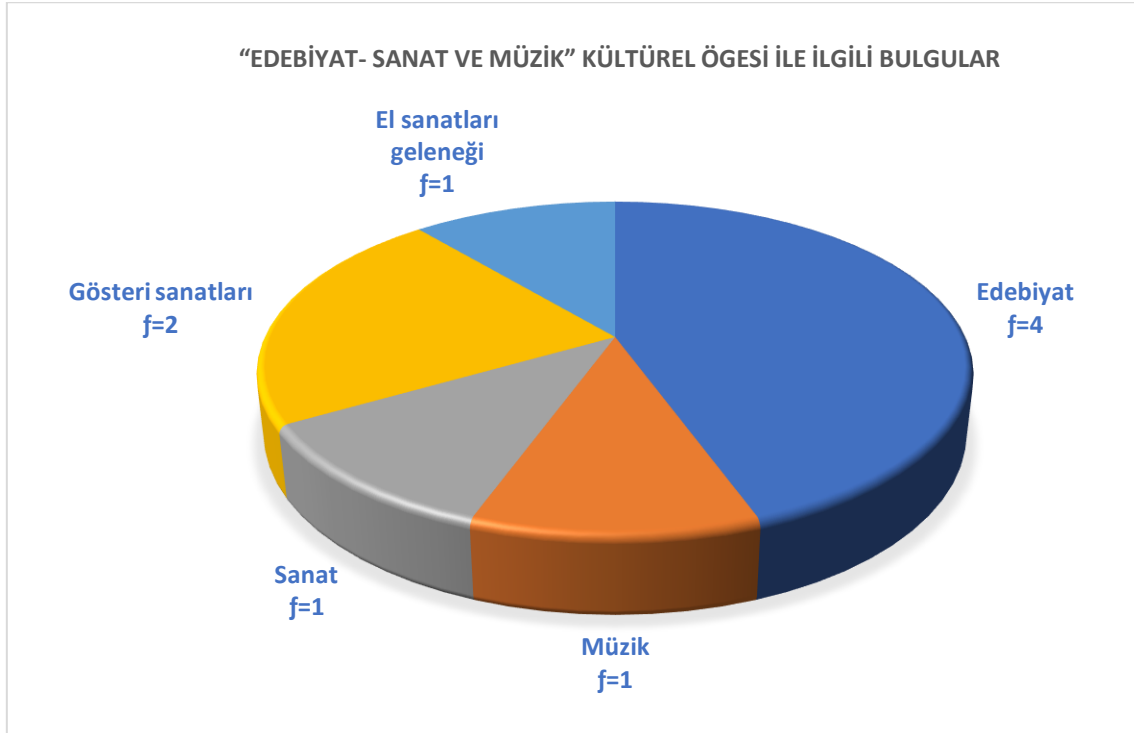
Şekil 3’te görüldüğü gibi “Değerler ve Eğitim” ile ilgili kültürel ögeler; değerler, eğitim, dil ve tarih bilinci/sevgisi olarak aktarılmıştır. “Değerler ve Eğitim” kategorisinde yer alan ilk kültürel öge değerler kavramıdır. Dostluk, dürüstlük, öz denetim, saygı, sevgi, sabır, sorumluluk ve yardımseverlik incelenen kitaplarda bulunan değerler arasındadır. Söz gelimi Sokakta Kalanlar Okul Açtı isimli kitap kurgusunda, çocuk karakterin sergilediği davranışın atadan öğrenilmiş bir saygı şekli olduğu, *Biz çekingenliğin saygıdan geldiğini sanıyorduk. Belki babalarımızı taklit ediyorduk, onlar da büyükleriyle karşılaştığında başlarını eğerdiler, gözlerini dikip bakmazlardı ki. Neden baş eğmek de bir selam olmasın?* (s. 25). cümleleriyle betimlenmiştir. Ayrıca Süper Gazeteciler adlı çocuk kitabında, *Ama olsun, onlar harçlıklarının bir kısmını gazetesinin masrafına katıyor, gazetelerini yine de maliyetinin yarı fiyatına satıyorlardı. Önemli olan mahallede herkesin gazete okumasıydı. Bir gün bir de bakarsın gazeteleri iyice tanınır, başka mahallelerden de aranırdı. Kim bilir, belki ülke çapında bile yayılabilir, Evren ve Yener adlı iki süper gazetecinin başlattığı Süper Gazete’nin adı gazetecilik tarihine iri puntolu bilgisayar harfleriyle yazılırdı.* (s. 24) cümleleriyle örtük bir şekilde sabır değeri okuyucuya sunulmuştur. Sevgi değerinin de tıpkı sabır gibi örtük bir şekilde betimlendiği görülmekle birlikte açık bir şekilde betimlendiği de tespit edilmiştir. Sevgi değerinin varlığı örtük bir şekilde, *Ihlamur kaynatmış, boğaz antiseptiğiyle gargara yaptırmış, battaniyelere sarıp terletmişim çocuğu. Akşama zimba gibi olmuştu.* (GBV, s. 40) cümlelerinden; açık bir şekilde ise *Fen bilimleri öğretmeni Leyla Hanım, Sakız Sardunya’yı çok severdi. Öğrencisinin meraklı sorularını her zaman sevgi ve sabırla yanıtladı.* (SS, s. 26-27) cümlelerinden anlaşılmaktadır.

Bir diğer kültürel aktarım boyutu ise eğitimidir. Eğitim başlığında Türkçe (SG, 64) ve fen bilimleri (SS, 26) derslerinin yer aldığı görülmektedir. Okullarda gerçekleştirilen eğitimde geleneksel yaklaşımın hakim olduğu Sakız Sardunya adlı çocuk kitabında, *Bugün Sinan Bey hazırlıklı gelmişti. Tebeşir tozundan kendini korumak için yüzüne benekli bir mendil bağlamıştı. Ağzı burnu kapalıydı. O yüzden sesi biraz tuhaf çıkıyordu. “Herkes defterlerini açsın! Çıt istemiyorum, anlaşıldı mı? Konuşmak yok! Aranızda fısıldaşmak yok! Yaramazlık yok! Asilik yok! Tembellik yok! Tahtaya ne yazıyorsam aynısını defterinize yazın. Marş marş!” dedi.* (s. 29) ifadelerinden elde

edilmektedir. Buna ilaveten Sınıfta Kalanlar Okul Açtılar kitabında eğitimde sonuç odaklı bir yaklaşımın hüküm sürdüğü, *Sınıfta bazen sınav yapıyor öğretmen, yaprak test denilen kâğıtlar koyuyor önümüze. "Bakalım en yüksek notu kim alacak?" diyor. Bunu derken bizim tarafa hiç bakmıyor. "Kafadan atmak yok ha!" diye uyardığında ise bizden tarafa bakıyor. "En yüksek puanı alan ileride en iyi okullara gidebilir," diyor. Bazı çocukları övüyor, "Sen ileride TEOG birincisi olursun," diyor. BİLSEM diye bir yere gitmek için yapılacak sınavdan söz ediyor (SKOA, 22-23).* cümlelerinde görülmektedir.

Dil ve Tarih Bilinci/Sevgisi de kültürel aktarım olarak gerçekleştirilen bir durumdur. Örnek olarak İstanbul'u Çalıyorlar! adlı kitapta, sarnıç (s. 32) ve kompleks (s. 41) kelimelerinin tanımına yer verilmiştir. Yine aynı eserde, Manisa isminin kökeninden kısaca bahsedildiği de görülmektedir: *Babamla Ömer Abi de şaşırmuşlardı; bir ağızdan, "Doğal mıknatıs mı?" dediler. Cavit Amca, "Evet," dedi. "Manisa'nın adı da mıknatıstan gelir." (İÇ, 61)* Dil bilincinin yanında kısa bir tarih bilincinin de olduğu, *Onun yerine, "Hangi padişah yaptırmış burayı?" diye sordum. "Oooo," dedi Ömer Abi, "burası Doğu Roma İmparatorluğu döneminde yapılmış. Ta 532 yılında. Hesapla bakayım kaç yıl olmuş?" (İÇ, 33)* ifadelerinden anlaşılmaktadır.

1.4. "Edebiyat- Sanat ve Müzik" Kültürel Ögesine Yönelik Bulgular

Şekil 4. "Edebiyat- Sanat ve Müzik" Kültürel Ögesi ile İlgili Bulgular

İncelenen yazınsal nitelikli çocuk romanlarında "Edebiyat- Sanat ve Müzik" kültürel ögesine ilişkin bulgular Şekil 4'te sunulmuştur. Bunlar edebiyat, müzik, sanat, gösteri sanatları ve el sanatları geleneğidir. Edebiyat başlığını roman karakterleri ve masal kahramanları oluşturmaktadır. Söz gelimi Sakız Sardunya isimli çocuk kitabında, *"Sen de kimsin?" dedi Sakız Sardunya. "Adım Umay. Kaf Dağı'nın ardından geliyorum." "O yer gerçek değil, sadece masallarda var." diye atıldı Sakız Sardunya. "Masal deyip geçme," dedi kuş. Tıpkı daha evvel somon balığının dediği gibi. (s. 131-132)* ifadeleri masal kahramanı olan Umay Kuşu'nun kurguda nasıl yer

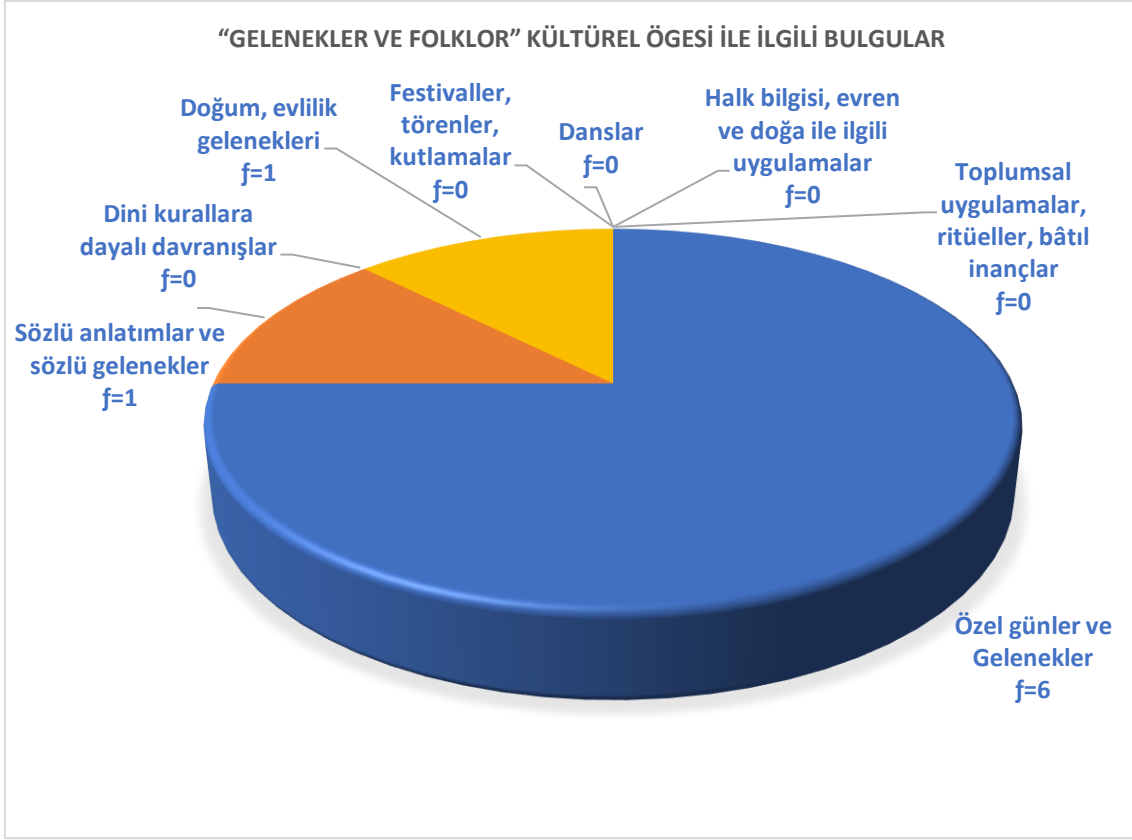
aldığını belirtmektedir. Buna ilaveten İstanbul'u Çalıyorlar! adlı kitapta, Sir Arthur Conan Doyle tarafından yaratılan Sherlock Holmes karakteri kurguya dâhil edilmiştir (s. 15).

Müzik ögesi bir diğer kültürel aktarım ögesi olarak çocuk kitaplarında sunulmaktadır. Bu durum sadece Gökte Biri Var adlı eserde bir kereliğe mahsus, *Adam hızla sepeti yukarı çekti. Yazılarına göz atmadan dudağına götürdü flütü. Çok susamış biri suyu nasıl sarsıla sarsıla içerse, o da flütü öyle üfledi. Yumuşak bir ezgi sarmıştı havayı. Telin altında hemencecik küçük bir kalabalık toplanmıştı. Mırıltılar, ıslıklar karışıyordu müziğe. Adam soluk almak için durduğunda, bir alkış tufanı koptu.* (s. 56) şeklinde kurgulanmıştır.

“Edebiyat- Sanat ve Müzik” kültürel ögesi ile ilgili bir diğer başlık ise sanat ve gösteri sanatlarıdır. Mimar Sinan'ın yaptığı eserlerin mimari olarak bir sanat niteliği taşıdığı İstanbul'u Çalıyorlar! kitabında, *Bu kez anlattıkları söylenti değildi. Mimar Sinan, caminin kubbesine tam iki yüz kırk tane küp yerleştirmiş. Aşağıdan bakınca görülmüyormuş, hani o kadar uzun olsan, küplere elini sokmaya çalışsan, yalnızca bir parmağın girermiş küplerin ağzından içeriye. Ama bu küpler sayesinde en ufak bir ses bile caminin tümünden duyulabilir, imamın sözlerini, dualarını herkes rahatlıkla dinleyebilirmiş.* (s. 50-51) şeklinde aktarılmıştır. Gösteri sanatları ise tiyatro ve sinema olarak ele alınmıştır. Tiyatro sanatı Gökte Biri Var adlı eserde, *Bir gün, Didem'le Ebru evden kumaşları, düğmeleri, yün parçalarını toplayıp gelmişler. Telin altına oturmuş, adamla konuşa tartışa, uzun tüylü bir karga ile yaşlı adam kuklası yapması becermişler nasılsa. Murat'la ben de imrendik, kömürlükten tavan süpürgesini kapıp geldik. Fırçasına çiçekler, fiyonklar takıştırdık, sopasına anneannemin eski elbisesini giydirdik, oldu size bir korkuluk. Sonra dördümüz kafa kafaya verdik, oracıkta “korkuluk tiyatro”sunu kurduk. Tiyatro kurmakla iş bitmiyor, bir de oyun gerek* (s. 66)... cümleleriyle; sinema sanatı ise İstanbul'u Çalıyorlar! adlı eserde, *Neredeyse küçük dilimi yutacaktım. Bu James Bond bir film kahramanı değil miydi? Bugüne kadar pek çok aktör canlandırmıştı hani. Geçen yılki filme arkadaşlarla birlikte gitmiştik. Ne güzel filmdi!* (s. 19) cümleleriyle betimlenmiştir.

Son olarak el sanatları geleneği de kültürel aktarım ögesi içerisinde yer almaktadır. El sanatları geleneği odağında İstanbul'u Çalıyorlar! isimli çocuk kitabında bakırcılık sanatı, *Bir süre ilerledik; Ömer Abi, “Burası Bakırcılar Çarşısı,” dedi. Oysa çevrede bir tane bile bakırcı yoktu. Az sonra, sağdaki küçük bir sokağına saptık. Burada birkaç bakırcı dükkânı vardı işte, sattıkları da güzeldi. Mangallar, kâseler, cezveler...* (s. 41) ifadeleriyle kurguya dâhil edilmiştir.

1.5. “Gelenekler ve Folklor” Kültürel Ögesine Yönelik Bulgular

Şekil 5. “Gelenekler ve Folklor” Kültürel Ögesi ile İlgili Bulgular

Şekil 5’ten anlaşılacağı gibi “Gelenekler ve Folklor” ile ilgili alt kültürel ögeler, özel günler ve gelenekler; sözlü anlatımlar ve sözlü gelenekler; dini kurallara dayalı davranışlar; doğum, evlilik gelenekleri; festivaller, törenler, kutlamalar; danslar; halk bilgisi, evren ve doğa ile ilgili uygulamalar ve toplumsal uygulamalar, ritüeller, bâtil inançlar şeklinde ele alınmıştır. “Gelenekler ve Folklor” kültürel ögesinin içeriğinde yer alan ilk kültürel öge özel günler ve geleneklerdir. Özel günlere örnek olarak Sınıfta Kalanlar Okul Açtılar adlı çocuk kitabında öğretmenler gününden, *Öğretmenler gününde okula eli boş geliyorduk, ne kalem ne kravat hediye ediyorduk. Bir bahçeden gül çalıp öğretmene vermeyi bile akıl edemiyorduk.* (s. 18) şeklinde bahsedilmiştir. Bunun yanında *dantel örtü* (SS, 71; GBV, 9), *bakır cezvede kahve yapımı* (İÇ 43) ve *misafire yapılan aşırı ikram* (SS, 75) gelenekler başlığında ele alınmıştır.

Kültürel öge olarak ele alınabilecek bir diğer başlık ise sözlü anlatımlar ve sözlü geleneklerdir. Yemek yedirirken çocuklara söylenen cümleler, Sakız Sardunya kitabında, *En çok da yemekler küserdi. Bu yüzden her sofrada Hayal Hanım, tabağındaki yiyecekleri bitirmesi için kızına ısrar ederdi. “Aman pilavını artırma. Yoksa o pirinç taneleri arkandan ağlar.”* (s. 19) şeklinde betimlenmiştir.

Doğum, evlilik gelenekleri de kültürel öge olarak çocuk kitaplarında bulunmaktadır. Evliliğe ilişkin geleneklerden biri İstanbul’u Çalıyorlar! adlı kurguda, *Ömer Abi üstünde güzel işlemler olan bakır bir cezve aldı. ‘Eyoah!’ diye düşündüm. ‘Demek handa çay ocağı yok, kahveleri benim yapmam gerekiyor. Ömer Abi de fırsat bulmuşken, cezve mezve eksikleri tamamlıyor işte. Acaba filmlerdeki evlenmek istemeyen kızlar gibi, kahveye şeker yerine tuz koysam, bana kahve yaptırmaktan vazgeçer mi?’* (s. 43) cümleleriyle betimlenmiştir.

Dini kurallara dayalı davranışlar ($f=0$), festivaller, törenler, kutlamalar ($f=0$), halk bilgisi, evren ve doğa ile ilgili uygulamalar ($f=0$), danslar ($f=0$), toplumsal uygulamalar, ritüeller, bâtil inançlar ($f=0$) kültürel öğelerine yönelik bir aktarıma ise incelenen çocuk kitaplarında yer verilmediği saptanmıştır.

1.6. "Sosyal Yaşam" Kültürel Ögesine Yönelik Bulgular

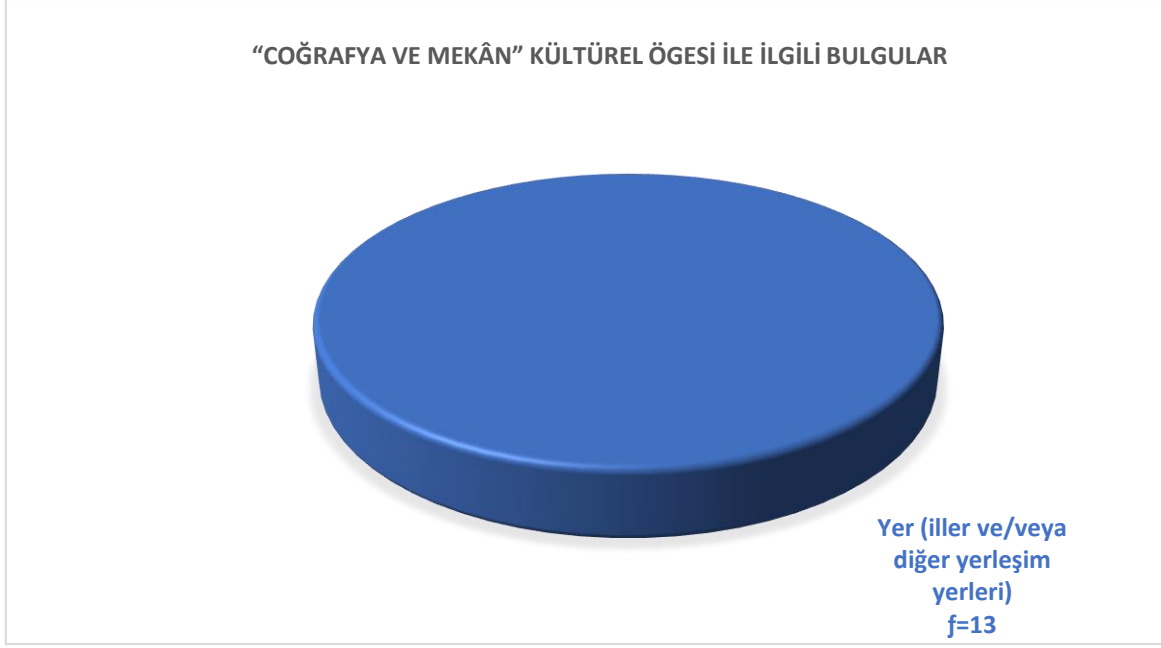

Şekil 6. "Sosyal Yaşam" Kültürel Ögesine Yönelik Bulgular

Çocuk kitaplarında "Sosyal Yaşam" kültürel ögesine ilişkin bulgular Şekil 6'da yer almaktadır. Bulgular arasında moda, alkış ve güzel hareketler ve yasaklar bulunmaktadır. Moda ile ilgili olarak ele alınacak veriler Gökte Biri Var adlı kitapta, *Mahallede moda şimdi, bir parmak jöle alıyorsun, saçının önündeki bir tutamı dimdik havaya dikiyorsun. Emre de modaya uymuş.* (s. 55) şeklinde ifade edilmiştir.

Moda ögesi gibi yasaklar da kültürel öğeler arasında yer almaktadır. Sakız Sardunya kitabında hayvanat bahçesinde bulunan hayvanları beslemenin yasak olduğu ifade edilmiştir (s. 8). Alkış ve güzel hareketler de geçiş sıklığı olarak az olsa da incelenen çocuk kitabında yerini almıştır. Bu durum Süper Gazeteciler 1 adlı kitapta, *Önce Yener'le Evren büyük bir hevesle okul dönüşü bu torbaları toplayıp adreslere tek tek götürmüşlerdi. Ancak bu görüldüğü kadar zevkli bir iş değildi. Birkaç kez yapıp evden yeterli övgü ve teşekkürü alınca iş artık angarya olmaya başlamıştı.* (s. 23) şeklinde kurgulanmıştır.

1.7. "Coğrafya ve Mekân" Kültürel Ögesine Yönelik Bulgular

Şekil 7. “Coğrafya ve Mekân” Kültürel Ögesi ile İlgili Bulgular

Şekil 7’den de anlaşılacağı gibi “Coğrafya ve Mekân” ile ilgili kültürel öge iller ve/veya diğer yerleşim yerleridir. Bu başlık altında adı geçen yerler şehir olarak Diyarbakır, İzmir, İstanbul ve Manisa iken mekân olarak ise Süleymaniye Camisi, Şirindiyar Kasabası, Yerebatan Sarayı, Mimar Sinan Üniversitesi, Tophane, Mısır Çarşısı ve Yeni Cami’dir. Diyarbakır ve İzmir şehrine Sınıfta Kalanlar Okul Açtılar adlı çocuk kitabında, *Diyarbakır geride kalmıştı, güvercinlerimle beraber. Babam, kendinden önce göç etmiş akrabalarının bulunduğu bu kasabayı seçmişti. İzmir’in güzel, küçük bir kasabası.* (s. 10) cümleleriyle yer verilmiştir. İstanbul ise İstanbul’u Çalışıyorlar! isimli kurguda, *Ömer Abi’yle konuşmalarında Asya, Avrupa kelimeleri geçiyordu. Tabii ya, Ayna Mualla bize söylemişti, dünyada iki kıta üstünde böyle bir boğaza kurulu başka bir şehir yokmuş. Adamcağız ilk defa beş dakikada kıta değiştiriyordu. İçimden güldüm; ‘İstanbulluların çoğu bunu her gün, hem de günde iki kez yapıyor.’ diye düşündüm.* (s. 66) cümleleriyle kurgulanmıştır.

Mekân olarak ise İstanbul’u Çalışıyorlar! kitabında, *Pencereye burnumu dayayıp, çevreyi seyretmeye başladım. İçinde büyük heykellerin yer aldığı parkı ve kapısında bir baykuş amblemi olan Mimar Sinan Üniversitesi’ni geçtik. Tophane’de, güzel süslemeleri olan bir cami vardı. Her yer cıvılcıvıldı.* (s. 26) örneğinde görüldüğü gibi Mimar Sinan Üniversitesi ve Tophane’den bahsedilmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonucunda kurgusal nitelikli çocuk kitaplarında kültür aktarımı kapsamında kurgulanan öğelerin günlük yaşam, kişiler arası ilişkiler, değerler ve eğitim, edebiyat- sanat ve müzik, gelenekler ve folklor, sosyal yaşam, coğrafya ve mekân şeklinde aktarıldığı tespit edilmiştir. İncelenen bazı çocuk kitaplarında bu kültürel öğelerin okuyucuya doğrudan sunulduğu, bazı kitaplarda örtük ifadelerle sunulduğu, bazılarında ise hiç sunulmadığı saptanmıştır. Ayrıca incelenen çocuk kitaplarında kültürel aktarım gerçekleştiren karakterlerin genellikle çocuk karakterler olduğu tespit edilmiştir.

Kitaplarda kültürel öğelerden biri olan günlük yaşamın yiyecek-içecek, yemek zamanları-sofra adabı, resmi tatilleri-çalışma zamanları, boş zaman etkinlikleri, hobileri, karşılıklı konuşmalarda yaşa, cinsiyete, yakınlık derecesine, sosyal statüye, resmîyete göre kullanılacak sözler ve kalıplar, yeme ve içme alışkanlıkları, oyun, müzik ve spor gibi alt boyutlardan oluştuğu görülmektedir. Kurgularda yer alan karakterlerin en fazla yiyecek-içecek, oyun, yemek zamanları-sofra adabı ve karşılıklı konuşmalarda yaşa, cinsiyete, yakınlık derecesine, sosyal statüye, resmîyete göre kullanılacak sözler ve kalıplar özelinde kültürel aktarım gerçekleştirdiği tespit edilmiştir. Çocuk kitapları özelinde olmasa dahi Türkçe ders kitaplarında yapılan incelemelerde bu çalışmanın aksi bulgular tespit edilmiştir. Örneğin Kan (2010) çalışmasında, Türkçe ders kitaplarında yiyecek, içecek ve beslenme ile ilgili kültürel aktarıma pek değinilmediğini ifade etmektedir. Çocuk kitaplarının incelendiği bu çalışmada ise en fazla geçiş sıklığına sahip olan öğenin günlük yaşam-yiyecek, içecek olması Türkçe ders kitaplarında daha sınırlı bir alan varken çocuk kitaplarında daha geniş ve daha kolay kurguya yedirilebilen bir alan olmasından kaynaklanıyor olabilir. Yemek zamanı olarak günlük yaşam boyutu ele alındığında, çocuk kitaplarında en fazla öne çıkan öğünün kahvaltı olduğu görülmektedir. Söz konusu alanyazın incelendiğinde yemek zamanları ile ilgili görünüm tespit edilememiştir. Hafta sonu aile bireyleri ile yapılan kahvaltıların Türk toplumu için değerli olması bu kavramın kitaplarda fazlaca yer almasında etkili olmuş olabilir. Bunlara ilaveten resmi tatiller-çalışma zamanları, boş zaman etkinlikleri- hobileri, yeme ve içme alışkanlıkları, spor ve müzik kitaplarda geçiş sıklığı az olan alt boyutlar arasında yer almaktadır. İlgili alanyazında çocuk kitapları ile ilgili bir veriye pek rastlanmamakla birlikte Sayid Açıkgöz (2018) tarafından yabancılara Türkçe öğretimi alanında Yeni Hitit Yabancılar için Türkçe Ders Kitabı'nın günlük yaşam boyutunun incelendiği araştırmada yemek zamanı-sofra adabı, resmi tatiller – çalışma zamanları, boş zaman etkinlikleri, yeme içme alışkanlıkları ve müzik gibi alt boyutlar ile ilgili hiçbir görünüme yer verilmediği tespit edilmiştir. Bunun yanında yiyecek-içecek alt boyutunda ise yalnızca simite yer verildiği aktarılmıştır. Bu verilerden sonra kültürel aktarım olarak yiyecek içecek öğesinin Türkçe ders kitaplarında da Türkçe öğretimi için hazırlanan kitaplarda da pek önemli görülmediği söylenebilir. Günlük yaşamımızda önemli bir yere sahip olan müzik kavramının ise çocuk kitaplarında sadece bir kitapta ve bir bölümde geçtiği görülmektedir. Sezer de (2005) yaptığı çalışmasında, Türkçe ders kitaplarında müzik kavramının bulunmadığını aktarmıştır. Bu durum geçen 15 yılda müziğe olan yaklaşımın ve verilen değerlerin pek de değişmediğini gözler önüne sermektedir.

Kültürel aktarım boyutlarından biri de kişiler arası ilişkilerdir. Kişiler, konuk etme-ikram ve hediyeler, aile yapıları ve ilişkileri, kuşaklar arası ilişkiler ve selamlaşma, ifade ve davranışlar kişiler arası ilişkiler öğesinin alt boyutları arasında yer almaktadır. Kitaplarda yer alan kişiler, ana karakter ve yardımcı karakterler özelinde ele alınmıştır. Bu ana ve yardımcı karakterlerin ise büyük çoğunluğunun çocuk karakterler ve onların etrafında yer alan kişiler olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde kötü karakterler özelinde incelenen çocuk kitaplarında bulunan karakterlerin büyük çoğunluğunun çocuk karakterlerden oluştuğu tespit edilmiştir (Destegüloğlu, 2020). Bu durumun incelenen eserlerin, çocukların merkeze alındığı kurgusal nitelikli metinler olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bir diğer alt boyut ise aile yapıları ve ilişkileri ile kuşaklar arası ilişkilerdir. Bu ilişkiler arasında erkek karakterler -baba karakterler- genellikle baskıcı, güvensiz ve sert betimlenirken; kadın karakterlerin -anne karakterler- sevgi dolu ve konuşkan betimlendiği tespit edilmiştir. Fakat yaşlı karakterlerde kadın-erkek ayrımı yapılmadan bu karakterlerin sevgi dolu oldukları görülmüştür. Bunun yanında yaşlı kadın karakterlerin genel itibarı ile ev işleri ile betimlendiği

gözlemlenmiştir. Yaşlı kadın karakterlerle ilgili tespit edilen bu durum, alanyazında yer alan çalışmalarla da örtüşmektedir (Ünlü, 2017; Yakar ve Yılmaz, 2019). Bu durumun Türk toplumunda var olan toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Selamlaşma ifade ve davranışları da kültürel aktarım öğeleri arasında yer almaktadır. Kitaplarda bulunan selamlaşma ifadelerinin ve davranışlarının cinsiyetlere ve yaşa göre çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Söz gelimi hem cinsten olan karakterler kucaklaşırken, yaş farkı olan çocuk-yaşlı iletişimde el öpme davranışı ile karşılaşmıştır. Bu konu ile ilgili Barut ve Cem Odacıoğlu (2019) yaptıkları bir çalışmada, çeviri çocuk kitaplarında dahi selamlaşma ve seslenme ifadelerinin Türkçe metne aktarılırken Türkçe kalıpların kullanıldığını vurgulamıştır. Alt boyutlar arasında yer alan konuk etme, ikram ve hediyeler ise geçiş sıklığı en az olan boyutlardandır. Konuk etme, ikram ve hediyeler alt boyutunda alanyazında bir birlik olmadığı görülmektedir. Karagöz de (2009) ders kitaplarıyla ilgili çalışmasında, 6. ve 7. sınıf Türkçe ders kitaplarında misafirperverlik ile ilgili öğelere yer verilmediğini belirtmiştir. Hediyeleşmenin kitaplarda azalması, kültür aktarımı bakımından ele alındığında ise kültürel yozlaşmanın bu boyutta da baş gösterdiğini düşündürmektedir. Kan (2010) ise Türkçe ders kitaplarını incelediği çalışmasında, selamlaşma-vedalaşma ve komşuluk-misafirlik gibi kavramların ön planda olduğunu belirtmiştir. Zamanla Türkçe ders kitaplarında bu konu ile ilgili bir iyileşmeye gidildiği görülmekle birlikte çocuk kitapları ile ilgili pek veri elde edilmediği de görülmektedir.

Bir diğer kültürel aktarım boyutu da değerler ve eğitimidir. Bu boyutun içerisinde değerler, eğitim, dil ve tarih bilinci/sevgisi bulunmaktadır. Türkçe öğretim programında (2019) yer alan kök değerler merkeze alındığında incelenen çocuk kitaplarında yer alan değerlerin dostluk, dürüstlük, öz denetim, saygı, sevgi, sabır, sorumluluk ve yardımseverlik olduğu gözlemlenmiştir. İncelenen çocuk kitaplarında geçiş sıklığı en fazla olan iki değer ise sevgi ve dostluk olduğu saptanmıştır. Dedeoğlu, İnce ve Ulusoy Ünlü (2021) yaptıkları çalışmalarında, çeviri kitaplarda Japonların toplum temellerini oluşturan kök değerler arasında sadakat, saygı, sabır ve özen değerlerinin olduğunu aktarılmıştır. İncelenen eserlerde sevgi ve dostluk değerleri baskın bir şekilde verilmişken, adalet ve vatanseverlik değerlerinin çocuk kitaplarında tespit edilememiş olması, belirlenen çocuk kitapları arasında bir rastlantı olarak görülmektedir. Dil ve Tarih Bilinci/Sevgisi alt boyutunun ise genel itibarıyla çocuk kitaplarında tarih bilinci üzerine temellendirildiği görülmektedir. Bu konuda Kan (2010) da 7. sınıf Türkçe ders kitaplarını incelediği çalışmasında, tarih ile ilgili kültür öğelerinden yakın tarihe, tarihî şahsiyetlere son olarak tarihî ve turistik yerlere değinildiğini aktarmıştır. Çocukların daha eğlenceli bir şekilde tarihlerini öğrenebilmeleri için, çocuk kitaplarında ve Türkçe ders kitaplarında bu tarz tarihi bilgi ve söylemlere yer verildiği düşünülmektedir. Eğitim boyutunda ise çocuk kitaplarında Türk eğitim sisteminden tam olarak örneklemeler yapılmasa dahi okullarda yaşanan durumlar/olaylar betimlenerek çocuk okurlara sunulmuştur. Alanyazında okul görünümünün, yöneticilerin ve öğretmenlerin genellikle asık suratlı ve baskıcı bir şekilde öğrencilerin ise genellikle akranlarına zorbalık davranışını sergilerken betimlendiği belirlenmiştir (Çınkır, 2006; Çankaya, 2011; Yılmaz ve Yakar, 2017; Destegüloğlu, 2020). Okullarda yaşanan psikolojik baskının ve yer yer zorbalığa varan davranışların kitaplarda okuyucuya sunulması kültür aktarımından ziyade çocukları, hayatın gerçekleri ile yüzleştirme şeklinde yorumlanabilir.

Kültürel öğeler arasında yer alan edebiyat- sanat ve müzik, gelenekler ve folklor, sosyal yaşam, coğrafya ve mekân öğelerinin çocuk kitaplarında nicel olarak yetersizliği tespit edilmiştir. İncelenen kurgusal nitelikli çocuk romanlarında “Edebiyat- Sanat ve Müzik” az

rastlanan kültürel öğelerden biridir. Edebiyat, müzik, sanat, gösteri sanatları, el sanatları geleneği bu kültürel ögenin alt öğeleri arasındadır. Tüm alt öğelere ait görünüm tespit edilmekle birlikte bu görünümlerin sayıca az olduğu gözlemlenmiştir. Kültürel öğelerden bir diğeri ise gelenekler ve folklordur. Bu ögenin alt boyutları arasında özel günler ve gelenekler; sözlü anlatımlar ve sözlü gelenekler; dini kurallara dayalı davranışlar; doğum, evlilik gelenekleri; festivaller, törenler, kutlamalar; halk bilgisi, evren ve doğa ile ilgili uygulamalar; danslar; toplumsal uygulamalar, ritüeller, bâtil inançlar yer almaktadır. Alt öğeler arasında geçiş sıklığı en fazla olan özel günler ve geleneklerdir. Bunun yanında festivaller, törenler, kutlamalar; halk bilgisi, evren ve doğa ile ilgili uygulamalar; danslar; toplumsal uygulamalar, ritüeller, bâtil inançlar gibi öğelere yönelik olarak ise yeterince veri tespit edilememiştir. Çocuk kitaplarında tespit edilen sosyal yaşam kültürel ögesinin, alt öğeleri arasında ise moda, yasaklar, alkış ve güzel hareketler başlıkları bulunmaktadır. İncelenen eserlerde alt öğelerin tamamına ait veriler yer almakla birlikte bu alt öğelerin geçiş sıklığının az olduğu gözlemlenmiştir.

Çocuk kitaplarında kültür aktarımı açısından değerlendirilen son öge ise coğrafya ve mekândır. Birçok farklı mekânın ve coğrafyanın betimlendiği çocuk kitaplarının sayısı oldukça azdır. Hatta incelenen çocuk kitaplarından sadece birinde, birden fazla mekân tanıtımı yapıldığı saptanmıştır. Bu kitapta İstanbul'da yer alan tarihi mekânları kurguya dâhil ederek kitaplar aracılığıyla öğretim gerçekleştirilmiştir.

Tespit edilen bulgular, araştırmaya konu olan kitaplar bağlamında tartışılacak olursa Sakız Sardunya adlı çocuk kitabının, günlük yaşam kültürel ögesinden coğrafya ve mekân ögesine kadar her boyuttan kültürel aktarımı barındırdığı söylenebilir. Sakız Sardunya kitabı, kültürel aktarıma en fazla günlük yaşam ögesi ile katkıda bulunurken sosyal yaşam ögesine ise sadece bir örnek ile katkıda bulunmuştur. Bunun yanında kişiler arası ilişkiler ögesi ile gelenekler ve folklor ögesi de bahsi geçen çocuk kitabında belirgin bir şekilde yer edinmiştir. Söz gelimi gelenekler ve folklor ögesine yönelik olarak dantel örtünün, misafire ikramın ve yedirmek için söylenen kalıplaşmış sözlerin bulunduğu tespit edilmiştir.

Bir diğer çocuk kitabı olan İstanbul'u Çalıyorlar! kitabında da günlük yaşam kültürel ögesinden coğrafya ve mekân ögesine kadar her ögeye yönelik kültürel aktarım okuyucuya sunulmuştur. Aynı şekilde en fazla kültürel aktarım günlük yaşam ögesine yönelik olurken en az sosyal yaşam ögesine yönelik olmuştur. Bunun yanında, diğer kitaplar arasında "Coğrafya ve Mekân" ögesine en fazla yer veren kitap İstanbul'u Çalıyorlar! kitabıdır. Bu sayede birden fazla mekân tanıtımı ile kültürel aktarım yapılmıştır. Eserde, İstanbul'un tarihi mekânları tanıtılırken sözcüklerin anlamlarına veya tarihi olaylara yer verilmesi değerler ve eğitim boyutunun da kitapta önemli bir yer edinmesine sebep olmuştur. Yine aynı şekilde kültürel aktarımın edebiyat, sanat ve müzik öğelerinde de devam ettiği mimari yapıların sürekli incelenmesinden, bakırcılık mesleğinin hatırlanmasından, sinema filminden ve polisiye kitaplardan bahsedilmesinden anlaşılmaktadır.

Süper Gazeteciler isimli çocuk kitabında da diğer kitaplarda olduğu gibi geçiş sıklığı en fazla olan kültürel ögenin günlük yaşam olduğu saptanmıştır. Bunun yanında önceki iki kitapta yer edinmiş olan "Edebiyat-sanat ve müzik", "Gelenekler ve folklor" ve "Coğrafya ve Mekân" öğelerine bu kitapta pek değinilmemiştir. Ayrıca sosyal yaşam ögesi altında yer alan alkış ve güzel hareketler boyutunun sadece Süper Gazeteciler kitabında geçtiği tespit edilmiştir.

Gökte Biri Var adlı çocuk kitabında da geçiş sıklığı en fazla olan kültürel öge günlük yaşamdır. Diğer ögeler olan kişiler arası ilişkiler, edebiyat-sanat ve müzik, gelenekler ve folklor ve sosyal yaşam ise diğer çocuk kitaplarına oranla Gökte Biri Var adlı çocuk kitabında daha az yer almıştır. Ayrıca “Coğrafya ve Mekân” ögesine yönelik bir aktarıma kitapta yer verilmemiş olması dikkat çekicidir.

Sınıfta Kalanlar Okul Açtı adlı çocuk kitabında da en fazla geçiş sıklığı olan kültürel ögenin, günlük yaşam ve alt boyutları olduğu görülmektedir. “Edebiyat-sanat ve müzik” kültürel ögelerine ise kitapta yer verilmemiş olması, hayat mücadelesi veren karakterlerin anlatıldığı kitapta sanatın lüks bir kavram olarak kabul edilmesi sonucuna ulaşılmasını sağlamış olabilir. Kültürel aktarımlar ile yeni yeni kabuğundan çıkıp millet olmanın, bir kültüre ait olmanın ne demek olduğunu fark eden çocuk okura, henüz yaşamasa dahi karşılaşma olasılığı bulunan kavramlar ve durumlar odağında kültürel ögeler önceden sunulmaktadır. Mert, Albayrak ve Serin (2013) de çocuk kitaplarının, çocukların merak ve keşfetme duygusunu geliştirecek, farklı kültürleri tanımalarına ve bilmediklerini keşfetmesine yardımcı olacak niteliklerde hazırlanmış olması gerektiğini belirtmektedir.

Sonuç olarak yapılan araştırmada kurgusal nitelikli çocuk kitaplarının, okudukları karakter ile özdeşim kurup kendini o karakterin yerine koyan çocuk okura yerel kültür aktarımının gerçekleştirilmesine aracılık ettiği tespit edilmiştir. Çocuk kitaplarının değerlendirilmesinde kullanılan “Metinlere Yansıyan Kültürel Öge ve Alt Ögeler” sınıflandırmasında yer alan ana kültürel ögeler, kitapların farklı bölümlerinde yer edinmiş olmakla birlikte bu ögelerin kapsadığı bazı alt kültürel ögelere yer verilmediği tespit edilmiştir. İlgili bulgulardan da anlaşılacağı üzere kültürel aktarım fazlaca gerçekleşse de toplumda gerçekleşen kimi yozlaşmalar, bazı kültürel ögelerin aktarımını azaltmıştır. Bu durumun hayatın gerçeklerini de yansıtmakla görevli olan çocuk kitapları için yanlış bir davranış olmadığı düşünülmektedir. Bununla birlikte beğendikleri kitap karakterlerinin davranışlarını örnek alarak onlar gibi davranmaya çalışan çocuklara, kitaplar aracılığıyla kültür aktarımı gerçekleştirilmesi gerektiği dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda araştırmada ele alınan çocuk kitapları ışığında, çocuk kitaplarının kendi kültüründe yer alan ögeleri yeni nesillere aktarmada önemli bir rolünün olduğu söylenebilir. Son olarak araştırmada, dikkate alınan kültürel ögeler arasında günlük yaşamın diğer ögelere oranla çocuk kitaplarında daha fazla yer aldığı tespit edilmiştir. Bu durum kültür aktarımının gerçekleşmesinde bireylerin günlük yaşamlarının öncelikli olmasıyla ilişkilendirilebilir. Ancak çocuk kitapları aracılığıyla gerçekleştirilen kültürel aktarımda farklı kültürel ögelere de kurguya uygun bir şekilde yer verilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Teşekkür ve Bilgilendirme

Çalışma, 04-05.01.2022 tarihinde Adana’da gerçekleşen 3. Uluslararası 5 Ocak Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresinde sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş hâlidir.

Kaynakça

- Akkaya, A. (2008). *Mustafa Kutlu'nun hikâyelerindeki iletiler ve bu iletilerin çocuğa görelilik ilkesi açısından incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ).
- Aksan, D. (1998). *Her yönüyle dil (Ana çizgileriyle dilbilim)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Albayrak, F. Ve Serin, N. (2012). Gazi Üniversitesi TÖMER yabancılar için Türkçe 1-2 ders kitaplarındaki okuma metinlerinin kültür aktarımı açısından incelenmesi. 5. *Uluslararası Türkiye'nin Eğitimi-Öğretimi Kurultayı*, (05-06 Temmuz 2012), Mersin, s. 149-156.
- Anaz, Z. (2018). Mavisel Yener'in çocuk kitaplarında sözlü edebiyat ürünleri. *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, 5, 21-35.
- Arıcı, A. F. (2018). *Çocuk edebiyatı ve kültürü*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumları Yayınları.
- Barut, E. Ve Cem Odacıoğlu, M. (2019). Çocuk edebiyatı çeviri eserlerinde kültürel aktarım incelemesi: Oliver Twist örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(62), 66-70.
- Barutçu, T. Ve Açık, F. (2018). Çocuk edebiyatı ürünlerinde yer alan deyimlerin kültür aktarımındaki rolü ve Türkçe ders kitaplarındaki deyimlerle örtüşme düzeyi, *Bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 86, 183-209.
- Bay, D. N. (2018). Okul öncesi eğitimde bir kültür aktarımı: Millî oyunlar. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 82-104.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Çankaya, İ. (2011). İlköğretimde akran zorbalığı. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(1), 81-92.
- Çetinkaya, F. Ç. ve Durmaz, M. (2020). Çeviri resimli çocuk kitaplarının kültür aktarımı açısından incelenmesi stili. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 945-959.
- Çınkır, Ş. (2006). Okullarda zorbalık: Türleri, etkileri ve önleme stratejileri. I. *Şiddet ve Okul Sempozyumu, MEB ve Unicef İşbirliği*, İstanbul.
- Çimen, Ş. T. (2020). *Türkiye'nin ilk Netflix dizisi "Hakan: Muhafız" ile yabancı uyruklu öğrencilere kültür aktarımı* (Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Erzincan).
- Dedeoğlu, H., İnce, N. B. ve Ulusoy Ünlü, A. (2021). Türkiye'de yayımlanmış resimli çocuk kitapları üzerine kültürel bir analiz. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9(2), 561-576.
- Demirci, K. (2017). *Türkoloji İçin Dilbilim*, Anı yayıncılık, Ankara.
- Destegüloğlu, B. (2020). *Çocuk kitaplarındaki kötü karakterlerin görünüşleri ve ortaokul öğrencilerinin kötü karakterlere ilişkin algıları* (Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Erzincan).
- Ergin, M. (2019). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi yayımları.
- Ertuğrul, M. (2015). *Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde kullanılan kitaplarda kültür aktarımı*. (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara).

- Göçer, A. (2012). Dil-kültür ilişkisi ve etkileşimi üzerine. *Türk Dili*, 729, 50-57
- Gökalp, Z. (2018). *Türkçülüğün esasları*. İstanbul: Ötüken.
- Güliden, B. (2019). Türkçe öğretim programlarının ve Türkçe ders kitaplarının kültür aktarımı bağlamında somut olmayan kültürel miras öğeleri açısından incelenmesi. (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara).
- Güleryüz, H. (2006). *Yaratıcı çocuk edebiyatı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Gültekin, A. (2011). *Çocuk ve gençlik edebiyatı yazıları*. İstanbul: Erdem Çocuk.
- İşcan, A. ve Yassıtaş, T. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ders kitaplarında kültür aktarımı: Yedi İklim Türkçe öğretim seti örneği (B1-B2 düzeyi). *Aydın Tömer Dil Dergisi*, 3(1), 47-66.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk millî kültürü*. İstanbul: Ötüken.
- Kaplan, M. (2014). *Kültür ve dil*. İstanbul: Dergâh.
- Karagöz, B. (2009). *Yapılandırmacı yaklaşıma göre ilköğretim 6 ve 7. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki değerlerin incelenmesi (Muğla ili örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Muğla).
- Karakoç Öztürk, B. (2020a). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde somut olmayan kültürel mirasın aktarımı. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 288-312.
- Karakoç Öztürk, B. (2020b). Yazınsal metinlerde yer alan karakter geliştirme yolları: Ortaokul Türkçe ders kitapları örneği, *OPUS– Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(32), 6362-6391.
- Karataş, E. (2014). Çocuk edebiyatında 'Karakter' kavramı. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 60-79.
- Korkmaz, Z. (2019). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lukens, R. J., Smith, J. J. ve Coffel C. M. (2018). *Çocuk edebiyatına eleştirel bir bakış*. İstanbul: Erdem.
- Melanlıoğlu, D. (2008). Kültür aktarımı açısından Türkçe öğretim programları. *Eğitim ve Bilim*, 33(150), 64-73.
- Mert, O., Albayrak, F. ve Serin, N. (2013). Çeviri çocuk kitaplarının kültür aktarımı açısından incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(3), 58-73.
- Okur, A. ve Keskin, F. (2013). Yabancılar Türkçe öğretiminde kültürel öğelerin aktarımı: İstanbul yabancılar için Türkçe öğretim seti örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(2), 1619-1640.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2019). *Türkçe dersi öğretim programı (İlköğretim ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Ördek, F. (2019). *Yabancılar için Türkçe İstanbul (İstanbul Turkish for foreigners course book) ve Yedi İklim orta seviye ders kitaplarının kültür aktarımı açısından incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana).
- Özakupınar, Y. (2009). *Bir medeniyet teorisi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Özkan, E. K. (2014). Sözlü kültür hazinemiz. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi (Çocuk ve İlk Gençlik Edebiyatı Özel Sayısı)*, CVII(756), 236.
- Sarıyüce, H. L. (2012). *Türk çocuk ve gençlik edebiyatı ansiklopedisi 1*. İstanbul: Nar Yayınları.
- Sayid Açıkgöz, E. (2018). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ders kitaplarında kültür aktarımı: Yeni Hitit yabancılar için Türkçe ders kitabı: (A1-A2 düzeyi)*. (Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat).
- Sever, S. (2017). *Çocuk ve edebiyat*. Ankara: Tudem.
- Sezer, Ö.(2005). *İlköğretim 1. kademe Türkçe ders kitaplarında değerlerin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul).
- Temizyürek, F., Şahbaz, N. K. ve Gürel, Z. (2016). *Çocuk edebiyatı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Tosun, G. (2016). *Yedi İklim Türkçe öğretim seti B1, B2 ve C1 seviyesi ders kitaplarındaki metinlerin yabancılar için Türkçe öğretiminde kültür aktarımı açısından incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi, Ankara).
- Turgut Yeşilyurt, E. (2019). *Yabancılar için Türkçe öğretiminde kültür aktarımında Nasreddin Hoca fıkralarının B2 seviyesinde değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul).
- Türk Dil Kurumu, (2021). <https://sozluk.gov.tr/> (18.08.2021)
- Uzuner Yurt, S. (2020). *Çocuk kitaplarında kültür aktarımı: Yeşil gözlü kardan adam örneği. VII. Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu*, (23-24 Ekim 2020), Kars.
- Ünlü, A. S. (2017). *Toplumsal cinsiyet rolleri bakımından TRT Çocuk kanalında yayımlanan çizgi filmler* (Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi, Erzincan).
- Ünveren Kapanadze, D. (2018). Dil ve kültür aktarımında işlevsel bir araç olarak ders kitapları: Türkçe ders kitapları örneği. *Turkish Studies*, 13(27), 1575-1592.
- Yakar, Y. M. ve Yılmaz, O. (2021). Sorularla çocuk edebiyatı. Ö. T. Kara (Ed.), *Sorularla Türkçe Eğitimi* içinde (s. 495-527). Ankara: ASOS Yayıncılık
- Yakar, Y. M. ve Yılmaz, H. D. (2019). Çocuk Kitaplarında Yaşlı Karakterler. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 11(1), 165-183.
- Yıldırım, A.ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yılmaz, O. (2020). Türkçe eğitiminde çocuk edebiyatı. A. Z. Güven (Ed.), *Türkçe Eğitime Genel Bir Bakış* içinde (s. 341-356). Ankara: Pegem Akademi
- Yılmaz, O. ve Yakar, Y. M. (2017). Yazınsal nitelikli çocuk kitaplarında öğretmen ve idareci karakterlerin sunuluş biçimi. X. UTEOK, 10. Uluslararası Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Kurultayı, İstanbul.
- Yılmaz, O.ve Kılıç, B. S. (2015). İdealize karakter bağlamında Elif Şafak'ın Sakız Sardunya'sı. II. Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu (s. 136-142), İstanbul.

Gelir Eşitsizliği ve Enerji Tüketimi İlişkisi: Türkiye Örneği

Ayşe Arı^a

Özet

Literatürde gelir eşitsizliği ve enerji tüketimi arasında çift yönlü bir ilişkinin söz konusu olabileceği ifade edilmektedir. Bu hususta ilk olarak gelir eşitsizliğindeki derinleşmenin, yoksul kesimin enerjiye erişimini kısıtlayarak toplam enerji tüketimini azaltabileceği savunulmaktadır. İkinci olarak, bireylerin ihtiyaç duyduğu enerjiyi elde etmekte zorlukla karşılaşmasının onların eğitim, sağlık ve dolayısıyla iş alanlarında problemlere yol açarak gelir eşitsizliğini artıracakları ileri sürülmektedir. Bu çalışmanın amacı da, gelir eşitsizliğinin enerji tüketimi üzerindeki etkisini Türkiye için araştırmaktır. Bu amaçla Türkiye ekonomisi 1989-2018 dönemi için Bayer ve Hanck (2013) eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, gelir eşitsizliği ve enerji tüketimi arasında uzun dönemde bir ilişki bulunmamaktadır. Çalışmada ayrıca değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Hacker ve Hatemi (2010) testi ile sorgulanmıştır. Test sonuçlarına göre, gelir eşitsizliği ve enerji tüketimi arasında bir nedensellik ilişkisi söz konusu değildir. Özetle, gelir dağılımı adaletindeki bozulmaların yoksulların enerjiye erişimini kısıtlaması ve toplam enerji tüketimini azaltması beklenmeyecektir. Kısaca, enerji tüketimi ve gelir eşitsizliğinin birbirinden bağımsız olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler

Gelir Eşitsizliği
Enerji Tüketimi
Enerji Yoksulluğu
Türkiye

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 10.01.2022
Kabul Tarihi: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1056051

The Relationship between Income Inequality and Energy Consumption: Evidence from Turkey

Abstract

It is stated in the literature that there is a bidirectional relationship between income inequality and energy consumption. In this regard, it is argued that the deepening of income inequality can reduce the total energy consumption by restricting the access of the poor to energy. Secondly, it is argued that individuals' having difficulties in obtaining the energy they need will cause problems in their education, health, and therefore business areas and increase income inequality. The aim of this study is to investigate the effect of income inequality on energy consumption in Turkey. For this purpose, the Turkish economy is analyzed by employing the Bayer and Hanck (2013) cointegration test over the period 1989-2018. According to the findings, there is no long-term relationship between income inequality and energy consumption. The causality relationship between the variables is also investigated by employing the test of Hacker and Hatemi (2010). According to the results of the causality test, there is no causal relationship between income inequality and energy consumption. In summary, deterioration in income inequality will not be expected to restrict the poor's access to energy and reduce total energy consumption. In short, it can be said that energy consumption and income inequality are independent of each other.

Keywords

Income Inequality
Energy Consumption
Energy Poverty
Turkey

About Article

Received: 10.01.2022
Accepted: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1056051

^a Dr. Öğretim Üyesi, Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Mersin/Türkiye, ORCID: 0000-0002-8485-5932, ayseari@mersin.edu.tr

Giriş

Gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı nüfus artışı ve ekonomik kalkınma, enerji tüketimini önemli ölçüde artırmaktadır (Çetin ve Çınar, 2021, s.58). Türkiye ekonomisi de 2000'li yıllarla birlikte önemli büyüme oranları gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin enerjide dışa bağımlı bir ülke olması, artan enerji talebinin karşılanabilmesini ve enerji darboğazları ile karşılaşılmasını gündeme getirmektedir. Bir başka deyişle ekonomik büyümenin sürdürülebilmesi ve Birleşmiş Milletler tarafından deklare edilen Sürdürülebilir Kalkınma hedeflerine ulaşılabilmesi için enerji güvenliğinin sağlanması önem taşımaktadır (Murshed ve Alam, 2021, s.30178). Bu sebeple enerji talebini etkileyen faktörleri belirlemeye yönelik çeşitli çalışmalar yapılmaktadır.

Enerji tüketimi konusundaki çalışmalar büyük ölçüde enerji tüketiminin ekonomik büyüme ile ilişkisine odaklanmıştır (Aghaei ve Lawell, 2020, s.2). Enerji tüketimi ve büyüme arasında dört farklı ilişki gözlenebilmektedir. Bunlardan büyüme hipotezine göre enerji tüketimi, ekonomik kalkınma için kilit rol üstlenmekte ve ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. Koruma hipotezi ise, ekonomik büyüme sürecinde artan yatırımlarla birlikte enerji talebinin de artacağını ifade etmektedir. Geri besleme hipotezi ise, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik öngörürken, yansızlık hipotezi, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasında bir ilişki gözlenemeyeceğini ifade etmektedir (Murshed ve Alam, 2021, s.30178; Fatima ve diğerleri, 2021, s.2; Lu ve diğerleri, 2021, s.1). Literatürde enerji talebini etkileyebilen diğer faktörler arasında finansal gelişme, dışa açıklık, yatırımlar, teknolojik gelişme, insani kalkınma ve doğrudan yabancı yatırımlar gösterilmektedir (Yao ve diğerleri, 2019; Hanif ve diğerleri, 2020).

Son dönemde ise, enerji talebi üzerinde gelir eşitsizliğinin de etkili olabileceğine işaret edilmektedir. Bu noktada, gelir eşitsizliğindeki derinleşmenin enerji tüketimini azaltacağı savunulmaktadır. Hanehalkı ısınma, aydınlatma ve mutfak ihtiyaçları için enerji talep etmektedir (Aghaei ve Lawell, 2020, s.5). Alt gelir grubunun enerjiye harcadığı tutar toplam bütçesi içerisinde önemli bir paya sahip olduğundan gelir eşitsizliğindeki artış, alt gelir grubunda yer alanların enerjiye erişimini kısıtlayacaktır. Böylece söz konusu insanların enerji tüketiminin gelir eşitsizliği neticesinde azalması beklenmektedir (Sehrawat, 2020, s.3637; Nkomo, 2007, s.10-14). Enerji merdiveni olarak bilinen yakıt geçişindeki 3 aşamaya göre, hanehalkının gelirleri arttıkça enerji talebi ve enerji tercihi bu üç aşamadaki gibi değişecektir. Bu yaklaşıma göre ilk aşama biyokütledir. İkinci aşamada daha yüksek gelir düzeyine erişim ve kentleşme nedeniyle kömüre geçiş söz konusudur. Son aşamada ise, yakıt olarak doğal gaz veya elektriğe talepten bahsedilir. Kısaca hanehalkı geliri arttıkça modern enerji ve toplam enerji talebi artmaktadır (Aghaei ve Lawell, 2020, s.8; Nar, 2021, s.613).

Öte yandan enerji tüketimi de gelir eşitsizliği üzerinde etkili olabilmektedir. Enerji tüketimi, ekonomik büyümeyi artırırken bunun ekonomiye yansması emek talebi, ücretler ve hanehalkının gelirinde artış şeklinde olacaktır. Böylece enerji tüketimi, ekonomik büyüme kanalıyla hane halkının gelirini artırarak onların daha iyi eğitim ve sağlık düzeyine erişmesini sağlayacaktır. İlaveten, bireylerin enerjiye erişimi doğrudan onların refah düzeyini etkileyecektir. Bir başka deyişle enerji tüketiminin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi, enerji yoksulluğu çerçevesinde açıklanmaktadır. Hanehalkı geçimini sağlamak için ihtiyaç duyduğu enerjiyi elde etmekte zorlukla karşılaştığında bu durum hane halkı yakıt yoksulluğu olarak ifade edilir. Enerjiye erişilememesi bireylerin eğitim, iş ve sağlık alanlarında problemlerle karşılaşmasına yol açacağından bireylerin yaşam standardını düşürerek gelir eşitsizliğini derinleştirebilecektir. Çünkü bireylerin eğitim ve sağlık düzeylerinin iyi olması, onların beşeri

sermayelerini artırarak yüksek gelir elde etme imkanı sağlayabilecektir(Nkomo, 2007, s.11; Aghaei ve Lawell, 2020, s.8).

Bu çalışmanın amacı, gelir eşitsizliğinin enerji tüketimi üzerindeki etkisini Türkiye ekonomisi için araştırmaktır. Çalışmada 1989-2018 zaman aralığı Bayer ve Hanck (2013) eşbütünleşme testi ve Hacker ve Hatemi (2010) nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Türkiye için enerji talebi ve gelir eşitsizliğini analiz eden çeşitli çalışmalar olmasına karşın, gelir eşitsizliği ve enerji talebi arasındaki olası etkileşim ihmal edilmiştir. Bu sebeple bu çalışmadan elde edilecek sonuçlar literatüre katkı sağlayabilecektir.

Çalışmanın birinci bölümünde konu ile ilgili literatüre değinilecektir. Çalışmanın ikinci kısmında ise kullanılan yöntem ve veri açıklanacaktır. Üçüncü bölümde analizlerden elde edilen bulgulara yer verilecektir. Çalışmada son olarak ise, sonuç kısmına değinilecektir.

Literatür Özeti

Gelir eşitsizliği ve enerji tüketimi konusunu inceleyen sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır(Nar, 2021, s.613). Söz konusu çalışmalarda büyük ölçüde gelir eşitsizliğinin enerji tüketimini azalttığı sonucu elde edilmiştir. Örneğin, Dong ve Hao (2018) Çin'e odaklanmış ve 1996-2013 dönemini dinamik panel yaklaşımı ile analiz etmiştir. Yazarlar çalışmasında kırsal kesim ile şehirler arasındaki gelir eşitsizliklerine yoğunlaşmış ve gelir eşitsizliklerinin elektrik tüketimini azalttığı bulgusuna ulaşmıştır. Aghaei ve Lawell (2020) ise enerji tüketimi, ekonomik büyüme, eşitsizlik ve yoksulluk ilişkisini İran için makro ölçekte ve sektörel bazda araştırmıştır. Regresyon analizinden elde edilen sonuçlara göre, gelir dağılımındaki bozulma enerji talebini negatif etkilemektedir. Böylece, gelir dağılımındaki bozulmaların bazı insanların enerjiye erişimini engellediği ortaya konulmuştur. Bangladeş ekonomisine odaklanan Murshed ve Alam (2021) ise, enerji tüketimi ve yenilenebilir enerji tüketimini belirleyen faktörleri araştırdığı çalışmasında gelir eşitsizliğinin enerji tüketimi üzerinde negatif yönde etkili olduğunu tespit etmiştir. Murshed ve Alam(2021), gelir eşitsizliğindeki % 1 artışın toplam enerji tüketimini yaklaşık % 2.25 oranında azalttığını gözlemlemiştir. Yazarlar elde edilen bulguları, kırsal kesimde yaşayanların ortalama gelir düzeylerinin düşük olması sebebiyle enerji taleplerinin azalmasıyla açıklamıştır. Çalışmada 1980-2014 dönemi yapısal kırılmalar dikkate alınarak analiz edilmiştir. Alt ve üst gelir grubu arasındaki farkın açılmasının, enerji tüketimini azaltacağını tespit eden bir başka çalışma Sehrawat (2020)'a aittir. Sehrawat, Hindistan ekonomisini 1970–2014 zaman aralığında incelemiş ve doğrusal olmayan ARDL modelini kullanmıştır. Sonora (2021) ise, enerji tüketiminin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini araştırmıştır. Sonora, çalışmasında 144 ülkeyi ele almıştır. Sabit etkiler ve araç değişken yöntemlerinin kullanıldığı çalışma, 1990– 2018 dönemini kapsamaktadır. Elde edilen sonuçlara göre, enerji tüketimindeki artış en yüksek gelire sahip % 10'luk grubun gelirini azaltırken alt gelir grubunda yer alan % 40'luk kesimin gelirini artırmaktadır. Böylece enerji tüketimindeki artışın gelir eşitsizliğini azalttığı kanıtına ulaşılmıştır.

Yöntem

Bu çalışmada gelir eşitsizliğinin enerji tüketimi üzerindeki olası etkisini belirlemek amacıyla ilgili literatür (örneğin, Murshed ve Alam (2021), Sonora (2021) ve Sehwat (2020)) çalışmaları dikkate alınarak aşağıdaki model oluşturulmuştur;

$$ENER_t = GINI_t + GDP_t + CRED_t + CAP_t + C \quad (1)$$

Yukarıdaki eşitlikte yer alan değişkenlerden ENER; enerji tüketimi, GINI; Gini katsayısını göstermektedir. Modelde yer alan kontrol değişkenlerinden GDP; ekonomik büyümeyi, CRED; finansal gelişmeyi ve CAP; yatırımları göstermektedir. Enerji tüketimi için birincil enerji tüketimi verisi kullanılmış olup BP veri portalinden (BP, 2020) alınmıştır. Gelir eşitsizliği olarak ise Gini katsayısı kullanılmıştır. Ekonomik büyümeyi temsilen 2010 yılı sabit fiyatları ile hesaplanan kişi başı GSYH verisi kullanılmıştır. Finansal gelişme değişkeni olarak bankalar tarafından özel sektöre verilen krediler (% GSYH) ve yatırımlar için sabit sermaye oluşumu (% GSYH) verisi kullanılmıştır. GDP, CAP ve CRED verileri Dünya Bankası veri tabanından (WDI, 2020) temin edilmiştir. Gelir eşitsizliği verisi ise SWIID (Standardized World Income Inequality Database, Solt (2020))'den elde edilmiştir.

Çalışmada gelir dağılımındaki bozulma ile enerji talebi arasındaki olası ilişkinin varlığını sınamak amacıyla Bayer-Hanck (2013) eşbütünleşme analizi kullanılmıştır. Bayer - Hanck (2013) güçlü eşbütünleşme testinde, Engle ve Granger(1987), Johansen (1991), Boswijk (1994) ve Banerjee ve diğerleri (1998) eşbütünleşme testlerinin olasılık değerleri birleştirilmektedir. Böylece söz konusu eşbütünleşme testlerinden daha güçlü bir sonuç amaçlanmaktadır. Bayer-Hanck (2013) eşbütünleşme testi aşağıdaki gibi gösterilmektedir (Farooq vd., 2019: 41);

$$EG - JOH = -2[\ln(P_{EG}) + (P_{JOH})] \quad (2)$$

$$EG - JOH - BO - BDM = -2[\ln(P_{EG}) + (P_{JOH}) + (P_{BO}) + (P_{BDM})] \quad (3)$$

Denklemlerde yer alan PEG ile $PJOH$; sırasıyla Engle ve Granger (1987) ile Johansen (1988) eşbütünleşme testlerinin olasılık değerlerini göstermektedir. Boswijk (1994) ile Banerjee vd. (1998) eşbütünleşme testlerinin olasılık değerleri ise, PBO ve $PBDM$ ile temsil edilmektedir.

Bulgular

Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin varlığını Bayer ve Hanck (2013) eşbütünleşme testiyle sınamak için değişkenlerin 1. dereceden durağan olması gerekmektedir. Bu nedenle uygulama kısmında ilk olarak birim kök analizleri yapılmıştır. Bu amaçla geleneksel birim kök testlerinden ADF ve PP birim kök testleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 1. Birim Kök Testi Sonuçları

	ADF	ADF	PP	PP
	Sabit	Sabit + trend	Sabit	Sabit + trend
GINI	-1.222570 (0.6502)	-1.226886 (0.8850)	-0.512493 (0.8748)	-2.302694 (0.4194)
ENER	-0.821499 (0.7979)	-3.215329 (0.1012)	-0.801715 (0.8037)	-3.225749 (0.0992)
GDP	0.121056 (0.9619)	-2.149671 (0.4982)	-0.542332 (0.9853)	-4.309824 (0.4858)
CRED	0.057153 (0.9565)	-1.495260 (0.8080)	-0.084616 (0.9422)	-1.495260 (0.8080)
CAP	-1.714582 (0.4136)	-2.364284 (0.3890)	-1.714582 (0.4136)	-2.364284 (0.3890)
<i>Birinci fark</i>				
GINI	-3.570112 (0.0132)*	-3.390704 (0.0730)**	-3.570112 (0.0132)*	-3.400208 (0.0716)**
ENER	-6.670724 (0.0000)*	-6.539913 (0.0000)*	-8.341898 (0.0000)*	-8.115944 (0.0000)*
GDP	-5.687342* (0.0001)	-5.765875* (0.0003)	-5.799562 (0.0000)*	-8.587941 (0.0000)*
CRED	-4.018589 (0.0045)*	-4.013120 (0.0200)**	-3.973702 (0.0050)*	-3.919170 (0.0246)**
CAP	-5.721940 (0.0001)*	-5.633865 (0.0005)*	-5.732846 (0.0001)*	-5.646984 (0.0004)*

Not:*,% 1, ** ise %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 1'de görüldüğü üzere serinin düzeyde birim kök içerdiği temel hipotezi reddedilememektedir. Buna karşın serinin birinci farkının birim köklü olduğu hipotezi reddedilmektedir. Böylece birim kök testi sonuçlarına göre ENER, GINI, GDP, CRED ve CAP değişkenlerinin hepsi birinci dereceden durağandır. Bu sonuçlar doğrultusunda enerji tüketimi ve gelir eşitsizliği arasında uzun dönem ilişkinin varlığı araştırılabilir. Uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi için başvurulan Bayer ve Hanck (2013) yaklaşımı için öncelikle uygun gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Tablo 2'de gösterilen sonuçlara göre modelde uygun gecikme uzunluğu 1 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2. Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	301.2095	NA	4.46e-16	-21.15782	-20.91993	-21.08510
1	437.0950	213.534*	1.67e-19*	-29.07821*	-27.65085*	-28.64185*
2	458.0738	25.47422	2.70e-19	-28.79098	-26.17415	-27.99099

Değişkenler arasındaki uzun dönem eşbütünleşme ilişkisini ortaya koyan Bayer ve Hanck (2013) testi sonuçları Tablo 3'te özetlenmiştir. Buradaki bulgulara göre, kritik değerler % 5

anlamlılık düzeyinde test istatistiğinden büyüktür. Bu sebeple eşbütünleşmenin olmadığını ifade eden temel hipotez reddedilememektedir. Sonuç olarak enerji tüketimi ve gelir eşitsizliğinin uzun dönemde ilişkili olmadığı görülmektedir. Enerji tüketiminin gelir dağılımından bağımsız olması dolayısıyla gelir eşitsizliği neticesinde enerjiye erişimde bir kısıtlamadan bahsedilemeyeceğini söyleyebiliriz. Ulaşılan bu kanıtlar, gelir eşitsizliğinin enerji tüketimini azalttığına dair sonuçlar elde eden Murshed ve Alam (2021) ile Sehrawat (2020)'in çalışmasıyla farklılık göstermektedir.

Tablo 3. Bayer- Hanck (2013) Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Testler	Fisher tipi test istatistikleri	Kritik değerler		
		% 10	% 5	% 1
EG-J	3.8325969	8.301	10.576	15.845
EG-J-Ba-Bo	9.4400405	15.938	20.143	30.774

Gelir dağılımı ve enerji tüketimi arasındaki nedensellik ilişkisi ise Hacker ve Hatemi (2010) bootstrap nedensellik yaklaşımı kullanılarak incelenmiştir. Bu yaklaşım, Toda ve Yamamoto (1995) testinin geliştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. İlâveten burada, hata terimlerinin normal dağılmama ihtimali dikkate alınmakta ve bootstrap tekniği ile kritik değerler belirlenmektedir(Hacker ve Hatemi, 2006). Bu testte, temel hipotez nedenselliğinin olmadığını ifade etmektedir. Uygun gecikme uzunluğunun Hatemi-J bilgi kriteri tarafından 2 olarak belirlendiği test sonuçları Tablo 4'te açıklanmıştır.

Tablo 4. Hacker ve Hatemi (2010) Testi Sonuçları

Temel Hipotez	MWALD istatistiği	Bootstrap kritik değerleri		
		% 1	%5	%10
GINI $\nrightarrow$ ENER	1.637	13.275	7.759	5.832
ENER $\nrightarrow$ GINI	0.396	12.850	7.646	5.529

Tablo 4'te özetlenen değerlere göre, gelir eşitsizliğinin enerji tüketiminin Granger nedeni olmadığını ifade eden temel hipotez, test istatistiği %1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerinde kritik değerlerden küçük olduğundan reddedilememektedir. Bu durumda gelir eşitsizliğinden enerji tüketimine doğru bir nedensellik söz konusu değildir. Benzer şekilde enerji tüketiminden gelir eşitsizliğine doğru bir nedensellik de bulunmamaktadır. Elde edilen bu sonuçlar, eşbütünleşme testi sonuçlarını destekler niteliktedir. Böylece gelir eşitsizliğindeki artışların enerji tüketimini azaltacağından ya da enerjiye erişimin kısıtlanmasının bireylerin refah düzeylerini kötüleştireceğinden bahsedemeyiz.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de hızlı bir ekonomik büyüme yaşanırken enerji talebinin önemi artmıştır. Dünya genelinde yaşanan enerji krizleri ve yükselen enerji fiyatları da, enerjide dışa bağımlı olan Türkiye’de enerji konusunun önemini daha da artırmaktadır. Bu kapsamda enerji tüketimini etkileyen faktörlerin ortaya konulması enerji tüketimi için uygulanacak politikalar açısından yol gösterici olabilecektir.

Bu çalışmanın amacı da Türkiye’deki gelir eşitsizliği ve enerji tüketimi arasındaki olası ilişkiyi tespit etmektir. Çalışmada gelir eşitsizliğinin enerji tüketimi üzerindeki etkisi sorgulanmıştır. Bu kapsamda 1989-2018 dönemi Bayer ve Hanck (2013) eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Eşbütünleşme testinden elde edilen bulgulara göre, gelir eşitsizliği ve enerji tüketimi uzun dönemde birlikte hareket etmemektedir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ise Hacker ve Hatemi (2010) bootstrap yöntemi ile araştırılmıştır. Nedensellik testi sonuçları, gelir eşitsizliğinden enerji tüketimine doğru bir nedensellik olmadığını ortaya koymuştur. İlâveten enerji tüketiminden gelir eşitsizliğine doğru bir nedensellik de söz konusu değildir. Ulaşılan bu sonuçlara göre, Türkiye ekonomisi için gelir dağılımı adaleti ve enerji talebi arasında bir ilişki tespit edilememiştir. Bu sebeple teoride savunulan zengin ve yoksul kesim arasındaki farkın açılmasının, yoksul kesimin enerjiye erişimini kısıtlayabileceği görüşünü destekleyen bulgular elde edilememiştir. Ayrıca, enerjiye erişimin kısıtlanması nedeniyle gelir eşitsizliğinin artacağını ifade eden enerji yoksullaşmasının geçerliliğinden de söz edilememektedir. Sonuç olarak, enerji tüketimi ve gelir dağılımının birbirinden bağımsız olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda ülkede gelir eşitsizliğinin artmasının alt gelir grubundaki insanların enerjiye erişimini kısıtlaması gözlenmeyecektir. İlâveten otoritelerin gelir eşitsizliği ve enerji tüketimine yönelik uygulayacakları politikaların birbirini etkilememesi beklenecektir.

Kaynakça

- Aghaei, M., & Lawell, C.L. (2020). *Energy, economic growth, inequality, and poverty in Iran*. Retrieved from http://clinlawell.dyson.cornell.edu/Iran_energy_growth_poverty_inequality_paper.pdf
- Banerjee, A., Dolado, J., & Mestre, R. (1998). Error-correction mechanism tests for cointegration in a single-equation framework. *Journal of Time Series Analysis*, 19(3), 267-283. DOI:10.1111/1467-9892.00091
- Bayer, C., & Hanck, C. (2013). Combining non-cointegration tests. *Journal of Time Series Analysis*, 34(1), 83-95. DOI:10.1111/j.1467-9892.2012.00814.x
- Boswijk, H.P. (1995). Efficient inference on cointegration parameters in structural error correction models. *Journal of Econometrics*, 69(1),133-158. DOI:10.1016/0304-4076(94)01665-M
- BP (2020). [https:// bp-stats-review-2020](https://bp-stats-review-2020).
- Çetin, M., & Çınar, U. (2021). Ticari dışa açıklık ve enerji tüketimi arasındaki ilişki: Türkiye ekonomisi için bir zaman serisi analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 22 (1), 57-74. Retrived from <http://journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/view/1341/pdf>
- Dickey, D., & Fuller, W. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072. DOI:10.2307/1912517
- Dong, X., & Hao Y (2018). Would income inequality affect electricity consumption? Evidence from China. *Energy*, 142(C), 215–227. DOI: 10.1016/j.energy.2017.10.027
- Engle, R.,& Granger, C. (1987). Cointegration and error correction: Representation, estimation and testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276. Retrived from <https://www.jstor.org/stable/1913236>
- Farooq, A., Chaudhary, A.R., & Nawaz, L.A. (2019). Trade openness, institutions and industrial growth in Pakistan: An Application of Bayer and Hanck cointegration test. *Abasyn Journal of Social Sciences*, 12 (1), 38-49. DOI:10.34091/AJSS.12.1.04
- Fatima, N., Li, Y., Ahmad, M., Jabeen, G., & Li, X. (2019). Analyzing long-term empirical interactions between renewable energy generation, energy use, human capital, and economic performance in Pakistan. *Energy, Sustainability and Society*, 9(42), 1-14. DOI:10.1186/s13705-019-0228-x
- Hacker, R. S., & Hatemi-J A. (2006). Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: Theory and application. *Applied Economics*, 38(13), 1489 – 1500. DOI:10.1080/00036840500405763
- Hacker, R.S., & Hatemi-J., A. (2010). *A Bootstrap test for causality with endogenous lag length choice- theory and application in finance*. Working Paper Series in Economics and Institutions of Innovation, 223, Royal Institute of Technology, CESIS. Retrived from <https://static.sys.kth.se/itm/wp/cesis/cesiswp223.pdf>
- Hanif, N., Arshed, N., & Aziz, O. (2020). On interaction of the energy: Human capital Kuznets curve? A case for technology innovation. *Environment, Development and Sustainability*, 22, 7559–7586. DOI: 10.1007/s10668-019-00536-9
- Johansen, S. (1991). Estimation and hypothesis testing of cointegration vectors in gaussian vector autoregressive models. *Econometrica*, 59(6), 1551-1580. Retrived from <https://www.jstor.org/stable/pdf/2938278.pdf>
- Lu, J, Imran, M., Haseeb, A., Saud, S., Wu, M., Siddiqui, F., & Khan, MJ. (2021). Nexus between financial development, fdi, globalization, energy consumption and environment: evidence from BRI countries. *Frontiers in Energy Research*, 9(707590), 1-12. DOI:10.3389/fenrg.2021.707590

- Murshed, M., & Alam, S. (2021). Estimating the macroeconomic determinants of total, renewable, and non-renewable energy demands in Bangladesh: The role of technological innovations. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 30176–30196. DOI: 10.1007/s11356-021-12516-6
- Nar, M. (2021). The relationship between income inequality and energy consumption: A pareto optimal approach. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(4), 613–624. DOI:10.13106/jafeb.2021.vol8.no4.0613
- Nkomo, J.C. (2007). Energy use, poverty and development in the SADC. *Journal of Energy in Southern Africa*, 18 (3), 10-17. DOI: <http://dx.doi.org/10.17159/2413-3051/2007/v18i3a3385>
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 335-346. DOI:10.2307/2336182
- Sehrawat, M. (2020). Modelling the nexus between human capital, income inequality, and energy demand in India: New evidences from asymmetric and non-linear analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 3632–3643.
- Solt, F. (2020). Measuring income inequality across countries and over time: The standardized world income inequality database. *Social Science Quarterly*, 101(3), 1183-1199. SWIID. Retrived from <https://dataverse.harvard.edu/dataset.xhtml?persistentId=doi:10.7910/DVN/LM4OWF>
- Sonora, R.J. (2021). A panel analysis of income inequality and energy use. *Contemporary Economic Policy*, 2021, 1–15. DOI: 10.1111/coep.12550
- Toda, H.Y., & Yamamoto, (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225- 250. DOI:10.1016/0304-4076(94)01616-8
- WDI (2020). World development indicators. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- Yao, Y., Ivanovski, K., Inekwe, J., & Smyth, R. (2019). Human capital and energy consumption: Evidence from OECD countries. *Energy Economics*, 84, 104534. DOI: 10.1016/j.eneco.2019.104534

Balıkesir Milletvekili Ahmet Süreyya Örguevren'in 1935-1939 Yıllarındaki Faaliyetleri

Merve Üner^{a, b}

Özet

V. dönem TBMM, 1935-1939 yılları arasında faaliyet göstermiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün son kez cumhurbaşkanı seçildiği V. dönemde, devletin örgütlenmesi ve kurumsallaşmasına önem verilmiştir. Aynı zamanda çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşabilmek için her alanda atılımlar yapılmıştır. Bu süreçte TBMM'de yer alan milletvekilleri de, ülkenin gelişimi için gerekli olan emek ve özveriyi sunmaktan geri kalmamışlardır. TBMM'nin ürettiği yeniliklere V. dönem Balıkesir milletvekillerinin de büyük katkıları olmuştur. Bunlardan biri de, Yeni Türkiye Devleti'nin gelişmesinde mühim rol üstlenen Ahmet Süreyya Örguevren'dir. Çalışmamızda, Balıkesir milletvekili Ahmet Süreyya Örguevren'in 1935-1939 yılları arasında meclisteki konuşmaları, faaliyetleri ve de katkıları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Ahmet Süreyya Örguevren
TBMM
Balıkesir
Milletvekili

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 01.02.2022
Kabul Tarihi: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1066663

Balıkesir Member of Parliament Ahmet Süreyya Örguevren's Activities During Years 1935-1939

Abstract

5th term TBMM was active in between 1935-1939. During Mustafa Kemal Atatürk's last presidency, which is his fifth term, organizing the government and institutionalizing were emphasized. There were many new movements two carry the country to ward modern civilizations. During this time parliaments in TBMM had shown the most effort for the rapid development of the country. 5th term Balıkesir member of parliament had huge contributions as well. Ahmet Süreyya Örguevren had a very important role in the improvement of the new Turkish government. We will show Ahmet Süreyya Örguevren's speeches, activities and contributions to parliament during 1935-1939.

Keywords

Ahmet Süreyya Örguevren
TBMM
Balıkesir
Member of Parliament

About Article

Received: 01.02.2022
Accepted: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1066663

^a İletişim Yazarı: merveuner@balikesir.edu.tr

^b Dr. Öğretim Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID:0000-0002-1657-9921.

Giriş

Bir zamanlar cihana hükmeden Osmanlı İmparatorluğu, 20. yüzyıl başlarında artık son demlerini yaşamaktadır. Bu yılları, çeşitli cephelerde ve farklı düşman devletlere karşı bir savaş hali içinde geçmiştir. Yaşananlar, hem devlet yöneticilerini, hem de halkı son derecede olumsuz etkilemiştir ki, Osmanlı'nın gelecekte bir ümidi kalmamıştır. Ahmet Süreyya Örguevren de imparatorluğun böylesine güç şartların içinde olduğu bir dönemde dünyaya gelmiş olmasına rağmen, devletine ve milletine büyük katkılar sağlamıştır (Üner, 2020, s.171-172; Örguevren, 2002, s.XI-XV)³. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da, Örguevren Türk milleti için başlayan bu yeni süreçte başarılı çalışmalar ve büyük katkılar sağlamıştır.

Ahmet Süreyya Örguevren, 1888 yılında Balıkesir'in Sındırgı ilçesinde dünyaya gelmiştir. Kendisi başarılı bir hukukçu, aktif bir siyasetçi, şair ve yazardır. İstanbul Hukuk Fakültesi'ni muvaffakiyetle bitirmiş, bir süre avukatlık yapmıştır. Bulgaristan'ın Razlık ve Yunanistan'a bağlı olan Taşoz'da savcılık görevinde bulunmuştur. Ardından Anadolu'ya gelerek savcılık görevine Edremit'te devam etmiştir. Dava Vekilliği, Hayrabolu Hâkimi Münferit Yardımcılığı⁴, Aydın Sulh Hâkimliği, Karahisar-ı Sahip Bidayet Mahkemesi Başkanlığı, Şark İstiklal Mahkemesi Savcılığı gibi önemli görevlerde bulunmuş (Örguevren, 2002, s. XI-XII), ardından siyasete atılmıştır. Altı dönem boyunca milletvekili olarak görev yapmıştır (Çufalı, 2012, s.198; Öztürk, 1995, s.465-466). Buna göre Örguevren, TBMM'de uzun süre milletvekilliği yapan sayılı siyasetçilerden biridir. Bu makalede, Ahmet Süreyya Örguevren'in TBMM'deki V. dönem faaliyetleri üzerinde duracağız.

TBMM'de, 23 Aralık 1934'te IV. dönem çalışmalarına son verilmiş ve V. dönem meclis için milletvekili seçimlerine gidilmiştir. Ancak 1935 V. dönem meclis seçimlerine gelmeden önce, seçim yasasında birtakım değişiklikler olmuştur. Bu seçim yasasına göre, 1924 Anayasası'ndaki 18 yaş ile seçme hakkı, 30 yaş ile de seçilme hakkı ve sınırlı oy kullanma şartları kaldırılmıştır. 1934 yılında 2599 sayılı Kanun ile yapılan değişiklikte ilk kez kadınlara seçme ve seçilme hakları tanınmış ve oy kullanma yaşı da 18'den 22'ye çıkartılmıştır (Resmi Gazete, 11 Kanunuevvel (Aralık) 1934, Sayı:2877). Bu değişiklikler sonrası 8 Şubat 1935 yapılan seçimlerin ardından 1 Mart 1935'de TBMM V. dönem çalışma faaliyetlerine başlamıştır. (Özkan ve Çiftçi, 2020, s.216-217).

V. dönem TBMM, üyelerinin çoğunluğunu Mustafa Kemal Atatürk'ün belirlemiş olduğu son meclistir. 1935 seçimleri sonrasında 18'i kadın, 399 kişi milletvekili sıfatını kazanmıştır. (TÜİK, 2012, s.5). Mecliste boşalan üyelükler için farklı zamanlarda yapılan ara seçimlerde 45 yeni isim meclise katılmıştır. Böylece TBMM'nin V. döneminde görev yapan toplam milletvekili sayısı 444 'tür. (Özkan ve Çiftçi, 2020, s.217). Seçilen milletvekillerden 336 kişi yükseköğrenim görmüştür. Her meslekten temsilcinin bulunduğu bu mecliste, içlerinde Ahmet Süreyya Örguevren ile birlikte toplamda 73 kişi hukuk mezunudur. V. dönem TBMM, devlet teşkilatlanmasında kurumsal yapının sürdürüldüğü ve muasır medeniyete ulaşabilmek için her sahada atılımların yapıldığı önemli bir devre olmuştur (Şavklı, 2011, s.257).

TBMM'nin V. döneminde Ahmet Süreyya Bey, hukuk bilgisinin yanı sıra güçlü hitabeti ile ön plana çıkmıştır. Balıkesir milletvekilleri arasında çalışkanlığı ile de göz doldürmüştür.

Kendisinin V. dönemdeki konuşmalarında takrir (önerge) yoktur ancak pek çok konuşmaya imzasını atmıştır. Özellikle ekonomik politika alanında birçok başlığa değinmiştir.

Yöntem

Çalışmamızda, öncelikle 20. yüzyılın başında Anadolu'da meydana gelen pek çok savaşta yerini almış ve ardından siyasete atılarak meclisteki faaliyetleriyle dikkat çekmiş bir kişi olarak Ahmet Süreyya Örguevren hakkında literatürde daha önce hangi çalışmalar yapıldığına dair kaynaklar araştırılmış ve konuyla ilgili arşiv belgeleri ile zabıt cerideleri taranmıştır. Tarama modeliyle tespit ettiğimiz veriler özenli bir şekilde tasnif edilmiş ve de tenkit ile tertip usulü de kullanılarak konu ayrıntılı, tarafsız bir şekilde yorumlanmıştır.

Bulgular

Ahmet Süreyya Örguevren hakkındaki bu çalışma için yola çıkıldığındaki ilk amacımız, kendisinin meclisteki girişimleri, faaliyetleri, söz aldığı konulara açık bir şekilde değinerek, ülkesine, milletine yarar sağlamış bir kişiyi tanıtmaktır. Nitekim mecliste bu kadar faal bir şekilde rol oynayan ve uzun dönem milletvekilliği yapan biri hakkında çalışmaların neredeyse yok denecek kadar az olması şaşırtıcıdır. Araştırmayı sürdürürken incelenen kaynaklar ve veriler göz önüne alındığında, Ahmet Süreyya Bey'in hukukçu olmasını avantaja dönüştürerek meclisteki pek çok gündeme hâkim bir şekilde fikir beyan ettiği gözlemlenmiştir. Yine Süreyya Bey'in meclisteki konuşmalarıyla vekiller üzerindeki etkisi de siyasette son derece başarılı olduğunun kanıtıdır. Pek çok dönem milletvekilliği yapan Süreyya Bey'in bu makalede, sadece V. dönem Balıkesir vekili olarak mecliste yapmış olduğu konuşmalar üzerine değerlendirme yapılmıştır. Kendisi hakkındaki araştırmalarımız devam etmektedir.

TBMM'nin V. Döneminde Gündeme Gelen Çeşitli Konularda Ahmet Süreyya Örguevren

Ahmet Süreyya Örguevren, II. dönem Karesi, IV. dönem Aksaray, V., VII. ve VIII. dönem Balıkesir, VI. dönem Bitlis milletvekilliği yapmıştır (Çufalı, 2012, s.198). V. dönemde 1173 oyla Balıkesir'den milletvekili seçilen Ahmet Süreyya Örguevren'in seçim mazbatasını 8 Şubat 1935 tarihli dir. (Örguevren, Seçim Mazbatasını, TBMM Arşivi). Meclise ise 1 Mart 1935'te katılmıştır. Dönem boyunca adliye encümeni azalığı görevini yürütmüştür. Yine aynı dönemde İskân Kanunu ve Pasaport Kanunu'nun müzakeresi için kurulan geçici encümenlere de üye seçilmiştir. Genel Kurul'da Atatürk'ün cenaze töreni için yapılacak sarfiyat, boğazlarla ilgili Montrö'de imza edilmiş olan yeni antlaşmanın tasdiki, Buğdayı Koruma Karşılığı Kanunu, Çiftçi Kooperatifleri Kanunu, Muamele Vergisi Kanunu, Orman Kanunu, Göçmenlerle Nakledilenlere ve Muhtaç Çiftçilere Yardım Yapılması Hakkında Kanun ve de Atatürk'ün tasarrufunda bulunan çiftliklerin hazineye bırakılmasını belirten tezkere münasebetiyle 8 konuşması mevcuttur. (Güneş, 2001, C.2, s.87). Bu dönemde kanun ve takrir (önerge) teklifi yoktur.

TBMM'deki Hukuki ve Sosyal Konulara Dair Görüşleri

Boğazlar Meselesi

Boğazlar konusu, Lozan Barış Antlaşması görüşmeleri esnasında en çok tartışılan konulardan biridir. Uzun tartışmalardan sonra, konuya geçici bir çözüm getirilmiştir. Ancak bu geçici çözüm Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hükümranlık haklarını sınırlandırmıştır. 1930'lu yıllarda 2. Dünya Savaşı'nın belirtileri ortaya çıkınca Türkiye Boğazlar konusunu tekrardan gündeme getirmiş ve Boğazlar konusundaki hükümlerin değiştirilmesini 1933'te katıldığı uluslararası bir toplantıda ifade etmiştir. Türkiye'nin bu isteği gerçekleşmiştir. 20 Temmuz 1936 yılında imzalanmış olan Montrö Sözleşmesi ile Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki tam hâkimiyeti sağlanmıştır (Meray, 1993, C.I-VIII; Cumhuriyet, 20 Temmuz 1936; Ulus, 20 Temmuz 1936; Tan, 21 Temmuz 1936).

Aynı dönemde TBMM'de gündemi oldukça meşgul eden Montrö Sözleşmesi'nin onaylanması hakkında çok sayıda hararetli tartışmalar yapılmıştır. Balıkesir'den de Ahmet Süreyya Örguevren söz almış, öncelikle kendisi sözleşmenin imzalanmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Ardından yapmış olduğu konuşma şöyledir: *"Arkadaşlar, tarihi şanlı zaferlerle ve tesiri alemşümül (evrensel) olan büyük galibiyetlerle dolu Türk milleti, Montrö zaferi ile o büyük şanlı tarihinin yarattığı birçok millî bayram günleri zincirine bir kıymetli halka daha ilâve etmiş oluyor. Bu parlak halkanın Türk ülkesi ufuklarında, Türk ülkesinin temiz ve yüksek semasında halelendiği gece yarısında başlayan büyük sevinç, tutulmaz, taşkın bir zafer heyecanı ile Büyük Türk Milleti çok derin manalı büyük bir bayram etti. Her yıl o gün geldikçe büyük benliğin, büyük ulusal kudret ve kuvvetin yarattığı o günü Türk Milleti aynı heyecan, aynı zevk ve neşe içinde elbet ve elbet tesid (kutlama) edecektir. Montrö zaferi her bakımdan çok ehemmiyetlidir, çok tesiri geniş ve derin olan bir zaferdir. Fakat arkadaşlar, bu zaferin sırrı, bu millî sevincin sebebi, Montrö konferansının sonunda vücut bulmuş sözleşmenin, Türk Milletine herhangi sebep ve mülâhaza ile lütfen verilmiş, bağışlanmış bir hakkın vesikası oluşu değildir. Montrö Sözleşmesi hep Türk olan ve hep Türk'ün kalacak olan Çanakkale'nin tapusu sayılamaz. Türk milleti Çanakkale'nin tapusunu bugünden çok geri ve en ağır koşullar içinde bulunduğu günlerde kazanmıştır. Çanakkale'nin tapusu, Kurtuluş Savaşı'ndan da önce Türk çocuklarının döktüğü kanla yazılmıştır"* (TBMMZC, D.5, İ.81, C.12, 31,07.1936, s.327-328). Örguevren'in Türk milleti ile kıvanç duyarak yapmış olduğu bu konuşma, mecliste büyük alkışlara sebep olmuştur.

Atatürk'ün Çiftlik ve Arazilerini Devlet Hazinesine Devri Hakkında Kanun

Osmanlı Devleti'nin son zamanları göz önüne alındığında, Anadolu'da her konuda olduğu gibi tarım konusunda da geri kalmışlık söz konusu idi. Bu sebeple Cumhuriyet sonrası tarımı geliştirme konusuna eğilinmiş ve bu konuda önemli adımlar atılmıştır. Tarım konusunda bir rehber olan Mustafa Kemal Atatürk, Türk köylüsüne modern tarım yöntemlerini öğretmek için, bizzat kendisi örnek çiftlikler kurmuştur. Bu amaç doğrultusunda ülkenin pek çok mahallinde arazi ile çiftlikler satın almıştır (Dalay, 1988; Çakmak, 2007). Satın aldığı arazilerde kurmuş olduğu en mühim çiftlik ise, Atatürk Orman Çiftliği'dir (Öztoprak, 2006, s.21-23; Kılıç ve Seylan, 2020, s.7-41).

Haziran 1937 yılına gelindiğinde ise Mustafa Kemal Atatürk arazi ve çiftliklerini bağışlama kararını almıştır. Atatürk çiftlik ve arazilerini devlet hazinesine bağışladığına dair

başbakanlığa resmi bir yazı yazmış, neticesinde bu resmi yazı Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne arz edilmiştir (BCA, 30.10.0.0/2-12-5, 1937; Soyak, 2004, s.651-654; Çakmak, 2007, s.169-173). Bu konuya dair meclis kürsüsünden genel kurula seslenen milletvekilleri olmuştur. Söz alan milletvekilleri bu tavrı Atatürk'e çok yakıştırmıştır. Memnuniyet içeren konuşmalardan biri de Balıkesirli milletvekillerinden Ahmet Süreyya Örguevren'e aittir. Ahmet Süreyya Bey'in ifade etmiş olduğu konuşmada: *"Atatürk, Türklerin içinden çıkan, Türkleri temsil eden ve bütün hayatını Türklere adayan kutsal bir varlıktır. Türk çocuğunun ve Türk milletinin başında eşsiz ve sonsuz şeftir. O halde bütün Türk milleti Atatürk'ün tamamen kendisidir. Verilen Atatürk'ün değildir, milletindir; veren Atatürk değildir, millettir. Alan millet değildir, Atatürk'tür; veren millet değildir, Atatürk'tür."* Diyerek başış konusunda Atatürk'ü takdir etmiştir (TBMMZC, D.5, İ.75, C.19, 12.06.1937, s.270).

Atatürk'ün Cenaze Töreni İçin Yapılacak Masraflara Dair Kanun

Çağdaş Türk Devleti'nin kurucu önderi Mustafa Kemal Atatürk, uzun süredir devam eden rahatsızlığının ardından 10 Kasım 1938'de vefat etmiştir (Soyak, 2004, s.729-731; Kinross, 2007, s. 565-574). Bu havadis, 11 Kasım 1938'de TBMM'ye resmi bir yazı ile bildirilmiştir (TBMMZC, D.5, İ.4, C.27, 11.11.1938, s.16-17). Kanuna uygun olarak hemen seçim yapılmış ve İsmet İnönü, Türkiye'nin ikinci cumhurbaşkanı olarak göreve getirilmiştir (Akşam, 12 Kasım 1938). Atatürk ölmeden tam bir hafta önce Balıkesir milletvekili Ahmet Süreyya Örguevren'in İsmet İnönü'ye yazdığı mektuptan Atatürk'ten sonra İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olacağı sezilmektedir. Bu mektupta, gönülden bağlandıkları Atatürk'ün ölümü karşısında yerini sadece İsmet İnönü'nün doldurabileceğini ifade etmesi meclisin düşüncesini göstermesi açısından önemli idi (Güneş, 2001, C.1, s.821).

Cumhurbaşkanı seçildikten sonra TBMM, Mustafa Kemal Atatürk'ün cenazesi için yapılacak törenlerin finansmanı ile ilgili çalışmalara başlamıştır. Hükümet tarafından, yapılacak olan cenaze töreninin masrafları için Sarfiyat Hakkında Kanun tasarısı 13 Kasım 1938'de TBMM'ye önerilmiştir (BCA, 30.18.1.2/ 85-100-1, 1938). Önerilen kanun tasarısına göre hükümet, Atatürk'ün cenazesinin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması, Ankara'da yapılacak olan cenaze töreni ve törene gelecek olan misafirlerin konaklamalarına dair yapılacak harcamalar gibi sebeplerle Ziraat Bankası'na beş yüz bin lira kredi verilmesini talep etmiştir (Boran, 2011, s.494-495; Resmi Gazete, 15 Kasım 1938, Sayı:4063).Cenaze merasiminde yapılacak olan harcamalara ilişkin kanun, mecliste 327 oyla kabul edilmiştir (TBMMZC, D.5, İ.4, C.27, 14.11.1938, s.41).Ankara'da düzenlenmesi planlanan cenaze töreninin de, 21 Kasım 1938 tarihinde yapılmasına karar verilmiştir (Akşam, 13 Kasım 1938; Kurun, 13 Kasım 1938;Cumhuriyet, 13 Kasım 1938; Boran, 2011, s.493).

Kanun tasarısının mecliste görüşülmesi, milletvekillerinin söz hakkı alarak Atatürk'ün yaşamını yitirmesinden ötürü hissettikleri teessür, tutanaklara yansımıştır. Gün boyunca süren görüşmeler esnasında, Türk milletinin ve dünyanın yas içerisinde olduğu ve büyük bir liderin kaybı, bunun yanı sıra Mustafa Kemal Atatürk'ün daima kalplerde yaşayacağı, Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk'ün ölümünden olumsuz etkilenmeyeceği, onun değerlerine sahip çıkılacağı özellikle vurgulanan konular arasındadır (Doğaner, 2005, s.51). Ahmet Süreyya Örguevren de, atasına bağlı bir kişi olarak söz almış ve onun ölümü üzerine derinden hissettiği acıya dair konuşmasına şöyle başlamıştır:

“Arkadaşlarım, hepimizin inancıdır. Atasını bilmeyen hiç kimse Türk değildir. Bu yüzden Atatürk'ü onun çocuklarına anlatmaya gerek yoktur. Atatürk nasıl milletini anlamışsa, sevmişse, inanmışsa ve güvenmişse, şahsi benliğinde yaratıcılık, kuruculuk ve koruyuculuk olan Türk milleti de Atatürk'ü anlamış, sevmiş, inanmış, güvenmiş ve bağlanmıştı. Atatürk'ün milletine yaptığı hizmetleri mi sayalım? Peki... Bunu tek cümle ile söyleyebiliriz: Atatürk insanlığa ve uygarlığa, eşi olmayan Türk inkılâbını verdi. Yine Atatürk, Türk inkılâbı senin eserindir diyenlere daima hayır demişti. Türk inkılâbı yalnız benim eserim değildir ve olamaz da, o, Türk milletinin eseridir. İşte Atatürk, yaratan ve yarattığını milletine veren en büyük insandır.

Kardeşlerim, başımıza çöken kara musibetin, yıkıcı tesiri altında eriyen yüreklerin acımı yineleyecek sözler söylememek için sarsılmış sınırlarıma hâkim olmaya çalışıyorum”.

Yapmış olduğu konuşmadan ayakta güçlkle durduğu anlaşılan Örguevren, yine de sözlerine devam ederek dış basında Mustafa Kemal Atatürk hakkında yazılan övgü ve hüznü dolu yazılara da değinmiştir (TBMMZC, D.5, İ.4, C.27, 14.11.1938, s.37-38). Anlaşılan o ki, 57 yıllık kısa yaşamına pek çok başarıyı sığdıran Atatürk'ün vefatı sadece Türk milletini etkilememiş, bütün dünyada derin bir üzüntü yaratmış ve basında da geniş yer kaplamıştır.

Ve son olarak Örguevren, *“Biz Türk çocukları her zaman sana ve senin liderliğine layık olacağız. Yeminimiz olsun. İnsanlığa karşı olanların tek düşmanı Yüce Önder için rahat olsun”* (TBMMZC, D.5, İ.4, C.27, 14.11.1938, s.38). Diyerek konuşmasını sonlandırmıştır.

Orman Kanunu Hakkında

Ormanlar, bir ülkenin ekonomik zenginlikleri arasında olmasına rağmen, insanlar tarafından sürekli olarak tahrip edilmeye maruz kalmaktadırlar. Ormanların korunması ve bunun için yeteri kadar tedbir oluşturulamaması ise, ormanlık alanların giderek azalmasına ve doğal dengenin bozulmasına neden olmuştur. Tabi bu durum bazı tedbirlerin alınmasını beraberinde getirmiştir. Cumhuriyetin ilanından itibaren ormanlarla ilgili kapsamlı bir yasal düzenlemeye ihtiyaç duyulmuş ve 8 Şubat 1937 tarihinde 3116 sayılı Orman Kanunu yürürlüğe girmiştir. Kanun önce, TBMM'de tasarı halinde gündeme getirilmiştir. 3116 sayılı kanunun en önemli hükümlerinden birisi ormanların irtifak hakkı yani 19. maddedir. Ne var ki bu madde, kanun kabul edilmeden önce henüz tasarı olarak meclise sunulduğunda büyük tartışmalar yaşanmıştır.

3116 sayılı Orman Kanunu'nun 19. maddesi şu şekilde tanımlanmıştır: *“Ormanların bulunduğu kazalar ve ormanlara bitişik kazalarda yardıma ihtiyacı olan köylülere ev, samanlık, ahır gibi gerekli zorunlulukları için kesme ve taşıma masrafları tarife bedeli ödenmesi şartıyla karşılanır. Yine aynı muntıkada yer alan köylerin cami, mektep, köprülerinin yapılması ve tamiri için kesme ve taşıma masrafları alınmasından sonra gerekliliği derecesinde ormanların stok edilmiş mahallerinden veya orman memurlarının belirlediği yerlerden kerestelik tomruk verilir”* (Resmi Gazete, 18 Şubat 1937, Sayı:3537). Bu madde, kırsal yerleşmenin temelini oluşturan köylerin durumunun cumhuriyetin ilanından sonra kentlere oranla geri kalmış olması sebebiyle köylerdeki eksikliklerin giderilmesine yöneliktir. 19. madde, TBMM'de de gündemdedir. Balıkesir milletvekili Ahmet Süreyya Örguevren'in söz konusu madde hakkındaki sözleri ise şöyledir:

“Arkadaşlar; köylerimizin bu günkü vaziyeti hepimiz tarafından bellidir. Köy içinde vazife icabı çalışmak vaziyetine gelmiş arkadaşlar daha yakından gördükleri için daha iyi bilirler. Onlar daha iyi anlamışlardır ki, birçok devlet adamlarımız ve halk arasında çalışmak vazifesini taşıyan diğer yurttaşlarımız o köylerde bir ağanın, bir vatandaşın evine misafir olmakta, yoksa temizce yatıp barınabilecek ve bir, iki geceyi rahatça geçirebilecek binalardan bütün köylerimiz mahrumdur. Bunu birçok köylülerden ve devlet memurlarından işittim. Köylüler de bu yüzden devlet memurlarının sık sık köylerine gelemediklerinden ve köyün vaziyetini iyice görüp anlayamadıklarından her zaman şikâyetçidirler. Bu sebeple hükümet her köyde, bir köy odası yapılması için karar vererek valilere tebligat yapmış ve bu odalar için bir iki numune kabul ederek vilâyetlere göndermiştir. İşte bu odaların yapılabilmesine kolaylık olsun diye bu kanunda kabul ettiğimiz esaslar arasında köy odaları için de, arkadaşımın teklifi veçhile; az para ile kereste verilmesini kabul etmek çok faydalı olur. Zaten hükümet te bu esası çoktan kabul etmiştir. Yani köy odaları için köylünün muhtaç olduğu kerestenin de bu maddedeki esaslara tâbi tutulması için verilen tahrir üzerinde reylerinizi rica edeceğim”(TBMMZC, D.5, İ.29, C.15, 27.01.1937, s.128). Görüldüğü üzere Ahmet Süreyya Bey, köylerdeki eksikler ve şikâyetler üzerinde durmuş, bunun yanı sıra asıl dikkat çektiği mevzu ise, köylülerin orman ürünlerinden yararlanması yönündedir. Halkın refahını arttırma ve geçimlerini sağlama isteği ön planda olmuştur.

Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi Kanunu

1929 yılında Amerika’da başlayan büyük buhran dünya ekonomisinde yıkıcı etkiler yaratmıştır. Yaşanan bunalımdan ilk etkilenen ülkelerden biri de Türkiye’dir. Türkiye’nin buhrandan etkilenmesi, kendisini en çok tarım alanında hissettirmiştir. Özellikle tarımsal ürünler içerisindeki önemi nedeni ile devlet buğday üretimine el atmıştır. Çünkü Türkiye’de iktisadi bunalımın tesiriyle fiyatı en fazla düşen ürün buğdaydır.

1931 yılında buğday üretiminin örgütlenmesine devletin el koyması konusunda çeşitli teklifler ortaya atılmıştır. Yapılan tekliflerden biri, aynı senenin Ağustos ayında hükümetin Ziraat Bankası aracılığıyla buğday alıp, bu yolla fiyatlara müdahale ederek basında büyük bir kampanya başlatmasıdır. Kampanyanın içeriğine göre, Ziraat Bankası piyasaya oranla köylüden yüksek fiyatla buğday alacak ve iç piyasaya sürmeden buğdayı ihraç edecektir. Bu işlemlerden doğacak zararın ise, Ziraat Bankası tarafından ödenmesine karar verilmiştir (Son Posta, 6 Ağustos 1931; Son Posta, 8 Eylül 1931; Tekeli ve İlkin, 2009, s.110)**. Yapılan bu müdahale çok fazla etkili olmamıştır.

1932 yılında meclis gündemini buğdayın tarım üzerindeki etkileri ve alınması gerekli tedbirler, büyük ölçüde belirlemiştir. Bu yıl içerisinde Türkiye’nin beklentisinin aksine buğday fiyatları düşmeye devam etmiş ve köylü yoksullaşmıştır. TBMM acil bir şekilde 3.7.1932 tarihli, 2056 sayılı Buğday Koruma Yasası’nı çıkarmıştır (Tekeli ve İlkin, 2009, s.111). Çıkarılan kanun piyasada kısa süreli de olsa hareketlenme yaratmış, fiyatların yükselmesini sağlamıştır. Ancak bu uygulamada da, önemli eksikliklerin fark edilmesi buğday meselesinin 1934 yılında mecliste tekrar gündeme gelmesine neden olmuştur. Düzenlenen Buğday Koruma Karşılığı Kanunu 29 Mayıs 1934 tarihinde, 2466 sayılı yeni haliyle TBMM’de kabul edilmiştir (Resmi Gazete, 30 Mayıs 1934, Sayı: 2714). Bu yasa doğrultusunda buğday fiyatlarının dengeli bir şekilde olması ve Ziraat Bankası tarafından yapılan buğday alım,

satım prosedürlerinde oluşabilecek hasarları ortadan kaldırmak hedeflenmiştir (Kolaç, 1999, s.134).

Ancak kabul gören kanunun maddeleri, buğday fiyatlarının belli bir düzeyin altına düşmesini önlemiş buğdayı kıymetlendirmek için de 22.12.1934 tarihli ve 2643 sayılı kanunla değişiklik yapılmıştır (Resmi Gazete, 27 Kanunuevvel (Aralık) 1934, Sayı:2891). 1937 yılında, Buğday Koruma Karşılığı Kanunu'nun birkaç maddesini değiştiren 2643 sayılı kanunun 5. maddesinin yorumlanması TBMM'de görüşme konusu olmuştur (TBMMZC, D.5, İ.75, C.19, 12.06.1937, s.247). Yapılan görüşmeler sonucunda değişikliğe uğrayan 5. maddeye göre, Türkiye'de kurulacak olan büyük ve modern un fabrikaları ile değirmenlerin açılması, ayrıca hâlihazırdaki fabrika ve değirmenlerde onarım yapılamayacak olanlar ile ilgili düzenlemeler kararlaştırılmıştır⁺⁺.

Meclise verilen kanun tekliflerine bakılırsa konu üzerine yapılan tartışmalar, bunun yanı sıra birbirlerine karşı yöneltilen eleştirilere de sıkça rastlamak mümkündür. Böyle bir duruma Balıkesir milletvekili Ahmet Süreyya Örguevren'le şahit olmaktayız. TBMM'de mevzubahis olan kanunun 5. maddesinin tefsiri hakkında müzakerenin açılmasına takiben söz alan Balıkesir milletvekili Ahmet Süreyya Örguevren'in Manisa milletvekili Refik Şevket İnce'yi eleştirdiği görülmektedir. Zabıt ceridelerine göre Refik Şevket İnce, konuya hâkim olabilmek için meclisten mazbatanın müzakeresinin ertelenmesini istemiştir. Örguevren'in iddiası ise, gündem konusuna meclisin hâkim olduğu ve müzakerenin yapılabileceğidir. Örguevren'in konuşması ise şöyledir:

“Arkadaşlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi yüksek tarihinde fevkalâde ehemmiyeti haiz bir mesele ilk defa konu oluyor. Bir mebus arkadaşımız diyor ki, burada mevzuubahis olan bir mesele üzerinde kâfi derecede etüd yapmadığını söylemesi ve müzakerenin tehirini talep etmesi makamı riyasete o müzakerenin ertelenmesi mecburiyetini vermez. Ancak bu kürsüde böyle bir şey mevzuubahis olduğu zaman, Büyük Millet Meclisi'nin ilkesi, hak ve hakikati bulmak olduğuna göre Büyük Meclise yakışan şey, bu müzakerenin bugün için bir iki saat ertelenmesinde sakınca olmadığına karar vermektir. Buradan bunun aksi bir karar çıkamaz” (TBMMZC, D.5, İ.75, C.19, 12.06.1937, s.247). Aslına bakılırsa Refik İnce'nin konuşmasına karşı, Örguevren'in tavrı son derecede haklıdır; çünkü TBMM'de gündem önceden belirlenerek, milletvekillerine bildirilmektedir.

Muamele Vergisi Kanunu (Umumi İstihlak Vergisi)

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra hazırlanan 1924 Anayasası'nda zaman zaman bazı değişiklikler yapıldığı bilinmektedir. Özellikle bu anayasa incelendiğinde, vergi konusunda yapılan değişiklikler ön plandadır. Bunun sebebi Türkiye'nin mali sorunlarıdır. Yaşanan ekonomik kriz karşısında devlet yöneticileri, devlete ek gelir kaynağı bulmaya çalışmışlardır. 1925 yılında Osmanlı Devleti'nin önemli bir gelir kaynağı olan Aşar Vergisi kaldırılmış, bu verginin yarattığı gelir açığını kapatmak amacıyla 21 Mayıs 1927 tarihli ve 1039 sayılı Muamele Vergisi Kanunu alternatif bir seçenek olarak yürürlüğe girmiştir (Dikmen, 2012, s.98,104). Bir dönem sonra bu vergi, ekonomik hayata menfi tesiri olduğu gerekçesiyle düzenlenmiştir (Saraçoğlu, 2009, s.135). Devletin çektiği hasılat problemini ortadan kaldırabilmek için 1934 yılında 2430 sayılı kanun değişikliği ile kapsamlı hale getirilse de, ilgili kanun zaman zaman mecliste tekrar gündeme

gelmiştir. 1937 yılında, 2430 sayılı Muamele Vergisi Kanunu'nun 2. maddesinin (G, K ve O) fıkraları değiştirilmiştir. Bu fıkraların değiştirilmesi hususunda Ahmet Süreyya Bey de K fıkrasına istinaden görüşünü ifade etmiştir. K fıkrasına göre, "Beş beygir motor gücüyle çalışan un değirmenleri vergiden muaftır. On beygir motor gücüyle çalışan değirmenler ise, modern fabrikalar gibi Muamele Vergisi'ne tâbidir (Resmi Gazete, 10 Temmuz 1937, Sayı:3653).

Fıkranın içeriği doğrultusunda mecliste gündeme gelen sorunlardan ilki, modern fabrikalar, beş beygir gücündeki un değirmenlerinden "Bunlar bize göz açtırmıyorlar" diye hükümete şikâyet etmişlerdir. Diğer bir sorun ise, on beygir gücündeki un değirmenlerinin şikâyetini teşkil etmektedir. Bahsi geçen un değirmenleri "Muamele Vergisi bize ağır gelmekte, büyük fabrikalar kadar bizim randımanımız yoktur" ifadesini kullanmışlardır. Süreyya Bey, söz konusu fabrikalar ile motor gücüyle çalışan değirmenler arasında bir karşılaştırma yaparak mecliste durum değerlendirmesi yapmış ve fabrikalar ile on beygir gücündeki un değirmenlerinin şikâyetinin yerinde olmadığını vurgulamıştır. (TBMMZC, D.5, İ.75, C.19,12.06.1937, s.254-255). Çünkü beş beygir gücündeki un değirmenleri, teknik donanımları bulunmayan ve sadece halkın un ihtiyacını temin eden basit yapılardır ve fazla kazanç sağlamayan bu un değirmenlerinin Türkiye'deki toplam adedi 25'tir. Bu halleriyle modern un fabrikalarının ne üretim kapasitesi ne de kazanç itibari ile rakibi durumunda değillerdir. Hükümet tarafından Muamele Vergisi Kanunu'ndan muaf tutulmaları Ahmet Süreyya Bey tarafından olumlu yorumlanmıştır. Sonuç olarak, Süreyya Bey'in bu konudaki tavrı mecliste karşılıksız kalmış hem modern fabrikalar hem de on beygir gücündeki değirmenler, yapılan müzakerelerle Muamele Vergisi'nden muaf tutulmuştur (Resmi Gazete, 10 Temmuz 1937, Sayı:3653).

Tarım Kredi Kooperatifleri Hakkında Kanun

Tarım Kredi Kooperatifleri hem çiftçiyi hem de tarım işleri ile uğraşan kimseleri korumak amacıyla kurulmuştur (https://www.tarimkredi.org.tr/kurumsal/koklu_gecmisimiz/)#. Türkiye tarihinde Tarım Kredi Kooperatifçiliği 1863-1967 yılları arasında Mithat Paşa tarafından kurulan ve geliştirilen Memleket Sandıkları ile hayata geçmiştir. Memleket Sandıkları 1888'de kaldırılarak yerine Ziraat Bankası kurulmuştur (Mülâyim, 1998, s.45-46). Osmanlı Devleti zamanında Ziraat Bankası'nın kurulmasıyla çiftçilerimize kredi verilmiş ve çoğunluğu tarımsal ağırlıklı olan birçok kooperatif girişimi sağlanmıştır.

Kooperatifleşme süreci, Yeni Türkiye Devleti'nin kurulmasıyla da devam etmiş, planlı bir kalkınma çalışması ile devletçilik adı altında iktisadi çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Önce 1923 senesinde "İstihsal, Alım ve Satım Ortaklık Kooperatifleri Nizamnamesi" çıkarılmış ve bu nizamname çerçevesinde pek çok tarımsal nitelikli kooperatif kurulmuştur (Memiş, 1979, s.32; Güney, 2009, s.21). Ardından 1929 yılında, 1470 sayılı "Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanun, çiftçilere uygun kredi sağlamaya ilişkindir (Kaştan, 2020, s.181). Ancak bu kanun ve uygulanmasında bazı aksilikler görülmüş ve de bunların önüne geçmek amacıyla, 1935 yılında ise, 2836 sayılı "Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu" çıkarılmıştır (Tecer, 2006, s.76). Öncesinde, 2836 sayılı bu kanun layihası üzerine TBMM'de görüşmeler yapılmıştır. Kanunun maddelerinin düzenlenmesi gereği ise, mecliste tartışma sebebi olmuştur. Zabıt cerideleri incelendiğinde, kanun hakkında pek çok milletvekili söz almış ve talimatnamenin uygunluğuna vurgu yapmışlardır.

Konu ile ilgili tartışmalarda Ahmet Süreyya Örguevren görüşlerini bildiren milletvekillerindendir. (TBMMZC, D.5, İ.41, C.19, 7.10.1935, s.31). Balıkesir gibi yüzyıllarca tarım ve hayvancılık üretimi ile Türk milletine büyük katkı sağlamış bir şehrin milletvekili olan Örguevren, konuya tabiatıyla en hâkim milletvekillerinden biri olmuştur. Örguevren'in hukuki bilgisi ve hitabet kabiliyeti sayesinde bu kanunun hazırlanmasında etkilidir.

1972 yılında, 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatif Kanunu yine mecliste gündeme gelmiş, eksikleri sebebiyle bu kanun lağvedilmiştir. Yeni düzenleme ve ekler ile 1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikler Kanunu çıkartılmıştır (Mülâyim, 1998, s.47).

Muhacir ve Yardıma İhtiyacı Olan Çiftçilerin Desteklenmesi Hakkında Kanun

1934 yılında Türkiye'de iklime bağlı ekonomik dengelerin bozulması ve ülkeye yapılan göçler, hükümet tarafından birtakım tedbirlerin alınması ihtiyacını doğurmuştur. Balkan ülkelerinden önemli bir Türk nüfusu Türkiye'ye göç etmiş (Sağır ve Aktaş, 2019, s.145; Duman, 2008, s.29-39)^{ss}, aynı yıl yaşanan kuraklığa ilişkin, buğday üretiminde önemli bir düşüş yaşanmıştır. Bu süreçte göç eden muhacirlerin ve kuraklıktan etkilenen çiftçilerin yemeklik ve tohumluk ihtiyaçları sorunu ortaya çıkmıştır. Sorunu giderebilmek adına 1924 yılında 2661 sayılı "Muhacir ve Yardıma İhtiyacı Olan Çiftçilere Ödünç Tohumluk ve Yemeklik Dağıtılması Hakkında Kanun" TBMM'de kabul edilmiştir (Kolaç, 1999, s.147).

Kabul edilen kanunla muhacirlere ve muhtaç çiftçilere önce bir milyon liraya kadar tohumluk ve yemlik dağıtılması kararlaştırılmıştır. Ancak Türk muhacir göçünün devam etmesi ve kuraklıktan etkilenen ailelerinin fazla olması sebebiyle çıkarılan bu kanunda değişiklik yapılarak yardım miktarı arttırılmıştır. 1935 yılında yenilenen 2863 sayılı kanunla ilave olarak yardım miktarı 2.250.000 liraya çıkarılmıştır. 1936 yılında hükümet 3035 sayılı yeni bir kanun çıkarmış ve ihtiyaç sahiplerine ücretsiz bin ton daha yemeklik buğday verilmesi yönünde karar almıştır (Kolaç, 1999, s.147-148).

1937 yılına gelindiğinde, aynı kanun tekrardan mecliste gündeme gelmiştir. Ve ilk madde okunmuştur: "*Ziraat Bankası göçmenlere, mültecilere tabi felaketlerden ve hastalıklardan etkilenen çiftçilere ödünç tohumluk ve yemeklik buğday dağıtılması için 3.750.000 lira kredi vermiştir. Bu krediyle dağıtılacak buğdaylar 2056 sayılı kanuna göre esas alınmıştır. Devlet adına satın aldığı buğdaylar malın satış değeri üzerinden temin edilmiştir. Fakat Ziraat Bankası, depolarından dağıtım yerlerine gönderilecek olan buğdayların maliyetleri dağıtıldıkları yerlerden daha yüksek fiyatta ise, buğdaylar uygun olan yerden temin edilip dağıtılacaktır*" (TBMMZC, D.5, İ.74, C.19, 11.06.1937, s.191). Maddeye göre illaki buğdaylar Ziraat Bankası depolarından alınıp dağıtılmayacaktır. Bu maddenin okunmasının ardından Balıkesir milletvekili Ahmet Süreyya Örguevren'in söz alarak maddeye müdahale ettiği görülmektedir. Ahmet Süreyya Bey Ziraat Bankası'nın getirdiği buğdaylar ihtiyaç yerlerine götürüldükten sonra, buğdayın fiyatı düşerse ne olacak diye, hükümetin politikasını sorgulamıştır (TBMMZC, D.5, İ.74, C.19, 1937, s.191).

Sonuç

Bilindiği üzere, tarihler 23 Nisan 1920'yi gösterdiğinde Büyük Millet Meclisi Ankara'da açılmış, farklı görüşlere sahip pek çok milletvekili, ülkenin bağımsızlığı hususunda ortak bir

paydada buluşmuş ve meclisteki yerini almıştır. 11 Ağustos 1923'te ise ikinci meclisin açılışı ile Türk inkılâpları kademe kademe gerçekleştirilmiş, Yeni Türkiye Devleti'nin yapısı şekillendirilmiştir. Bu süreçte Anadolu'nun her yerinden gelen ve özveride bulunan milletvekilleri arasında Balıkesirli milletvekilleri de büyük sorumluluklar almıştır. Balıkesirli milletvekillerinden hukukçu kimliğiyle ön plana çıkmış olan Ahmet Süreyya Örguevren fedakâr kişiliği ile devletin yapılanmasında önemli hizmetlerde bulunmuştur. Örguevren, cumhuriyetin kuruluşundan 1950 yılına kadar TBMM'de önemli görevler üstlenmiş, meclis içerisinde yapmış olduğu konuşmalarla derin izler bırakmıştır. Örguevren hukuk bilgisinin derinliği ile bu dönemlerde çıkarılan yasalara nüfuz etmiştir.

Sonuç olarak, Balıkesir milletvekili Ahmet Süreyya Örguevren TBMM'nin V. döneminde zor şartlarda Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, ekonomik ve sosyal konulu kanunların çıkarılmasında en etkili milletvekillerinden biri olmuştur. Bu dönemde kanun ve takrir (önerge) teklifi olmamasına rağmen, mecliste gündeme gelen konularla ilgili sorunları dile getirmiş ve coşkulu konuşmalar yaparak dikkat çekmiştir. Görüşlerini açık bir şekilde beyan eden Süreyya Bey'in uzun soluklu bir milletvekilliği süreci bulunmaktadır. Kendisinin V. dönem milletvekilliğinde diğer dönemlere kıyasla, daha az konuşması mevcuttur. Ancak güçlü hitabeti sayesinde meclisteki her konuşması kitleler üzerinde etkili olmuştur. Her dönemde olduğu gibi Ahmet Süreyya Örguevren, V. dönemde de Balıkesir vekili olarak üzerine düşen görevi layıkıyla yerine getirmeye çalışmıştır.

Kaynakça

- Atatürk'ün cenaze merasimi. Akşam, 13 Kasım 1938, No:7213, s.1.
- Atatürk'ün cenaze merasimi. Cumhuriyet, 13 Kasım 1938, No:5211, s.1,4.
- Boğazlar Mukavelesi bu gece törenle imzalanıyor. Cumhuriyet, 20 Temmuz 1936, No:246, s.1,4.
- Boğazlar rejimi hakkındaki yeni mukavelename bu gece saat 22'de Montrö'de imzalanıyor. Ulus, 20 Temmuz 1936, No:5380, s.1.
- Boran, T. (2011). Atatürk'ün cenaze töreni: yas ve metanet. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 47, 487-520. DOI:10.1501/Tite_0000000334
- Buğday mubayaatına başlanıyor. Son Posta, 6 Ağustos 1931, No:369, s.1.
- Cenaze merasimi. Kurun, 13 Kasım 1938, Sayı:4035, s.1.
- Çakmak, Z. (2007). Atatürk'ün çiftlik ve arazilerini devlet hazinesine bağışlaması. *Atatürk Dergisi*, 5(3), 165-196.
- Çufalı, M. (2012). *Türk parlamento tarihi VIII. dönem (1946-1950)* (Cilt:III). Ankara:TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları
- Dalay, F. (1988). Atatürk, Ankara Orman Çiftliği'ni nasıl ve niçin kurdu? *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, IV (11), 503-509.
- Dikmen, M.O. (2012). Türkiye'de Muamele Vergisi'nin inkişafı. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 5 (1-4), 96-126.
- Doğaner, Y. (2005). Millet liderini uğurluyor. *Atatürk Dergisi*, 4(4), 45-64.

- Duman, Ö. (2008). Atatürk döneminde Romanya'dan Türk göçleri (1923-1938). *Bilig/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(45), 23-44.
- Güneş, İ. (2001). *Türk parlamento tarihi TBMM-V. dönem 1935-1939*(Cilt:1-2). 26, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.
- Güney, S. (2009). *Türkiye'de yapı kooperatiflerinin muhasebe ve finansman sorunlarının belirlenmesi ve çözüm önerileri*. (Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- İş başındakiler köylüyü haklı fakat tacirleri haksız buluyor. Köylü buğdayını niçin satmıyor. Son Posta, 8 Eylül 1931, No:403.
- Kaştan, Y. (2020). Atatürk dönemi tarım alanında devletçilik uygulamaları ve Antalya. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7 (14), 175-194.DOI:10.2086/ijoses.822934
- Kılıç, E.,&Seylan, S.G. (2020). *Atatürk Orman Çiftliği (A.O.Ç.)*. Ankara: T.M.M.O.B.
- Kinross, L. (2007). *Atatürk bir milletin yeniden doğuşu*. (Çev. Necdet Sander) İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi
- Kolaç, B. (1999). *Cumhuriyet dönemi hububat politikaları (1923-1950)*. (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul).Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Meclis dün İsmet İnönü'nü ittifakla cumhurreisi seçti. Akşam,12 Kasım 1938, No:7212, s.1.
- Memiş, İ.,&Fırat, A. (1979). *Kalkınmada Türk kooperatif modeli araştırması*. Ankara:Yetkin Yayınları
- Meray, S.L. (1993). *Lozan Barış Konferansı tutanaklar-belgeler*(Cilt: I-VIII). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Montrö zaferi: mukavele gece imzalandı. Tan, 21 Temmuz 1936, No:411, s.1,7, 10.
- Mülâyim, Z.G. (1998). *Atatürk'ten bugüne kooperatifçilik*. Ankara: Yetkin Yayınları
- Örguevren, A. S. (2002). *Şeyh Sait isyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi*. İstanbul:Temel Yayınları
- Örguevren, A. S. (8 Şubat 1935).Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi.
- Özkan, M.,&Çiftçi, S. (2020). V. yasama dönemi(1935-1939) Dünya Savaşı'nın eşliğinde tek parti iktidarının kurumsallaşması: parti- devlet özdeşliği. Y. Tekin (Ed.), *Yüzüncü yılda TBMM oluşumu, çalışma şartları ve işlemleri* (Cilt:I)(s.211-238). Ankara: TBMM Basımevi
- Öztoprak, İ. (2006). *Atatürk Orman Çiftliği'nin Tarihi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
- Öztürk, K. (1995). *Türk parlamento tarihi TBMM-II. dönem 1923-1927*(Cilt:III). Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları
- T.C. Resmi Gazete, 30 Mayıs 1934, Sayı: 2714.
- T.C. Resmi Gazete, 11 Kanunuevvel (Aralık) 1934, Sayı:2877.
- T.C. Resmi Gazete, 27 Kanunuevvel (Aralık) 1934, Sayı:2891.
- T.C.Resmi Gazete, 18 Şubat 1937, Sayı:3537.
- T.C. Resmi Gazete, 10 Temmuz 1937, Sayı:3653.

T.C. Resmi Gazete, 15 Kasım 1938, Sayı: 4063.

TÜİK, (2012). *Milletvekili genel seçimleri 1923-2011*, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası

Sağır, A.,&Aktaş, Z. (2019). Romanya'dan Türkiye'ye gelen göçmenlerle Türk toplumu arasındaki ilişkinin sosyolojik çözümlemesi: Türk yazılı basınında 1934-1938 dönemi. *AAM Dergisi*, 35(99), 141-214.DOI:10.33419/aamd.558012

Saraçoğlu, F. (2009). 1930-1939 döneminde vergi politikası. *Maliye Dergisi*, 157, 131-149.

Soyak, H.R. (2004). *Atatürk'ten hatıralar*. II, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Şavklı, C. (2011). *Atatürk döneminde parlamento faaliyetleri (1920-1938)*. (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara).Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:5, 41. İctima, Cilt:5, 7.10.1935.

TBMMZC, Devre:5, 81. İctima, Cilt:12, 31.07.1936.

TBMMZC, Devre:5, 29. İctima, Cilt:15, 27.01.1937.

TBMMZC, Devre:5, 74. İctima, Cilt:19, 11.06.1937.

TBMMZC, Devre:5, 75. İctima, Cilt:19, 12.06.1937.

TBMMZC, Devre:5, 75. İctima, Cilt:19, 12.07.1937.

TBMMZC, Devre 5, 4. İctima, Cilt:27, 11.11. 1938.

TBMMZC, Devre:5, 4. İctima, Cilt:27, 14.11.1938.

Tecer, M. (2006). Atatürk döneminde (1923-1938) ekonomik örgütlenme. *Amme İdaresi Dergisi*, 39 (4), 75-116.

Tekeli, İ.,& İlkin, S. (2009). *Uygulamaya geçerken Türkiye'de devletçiliğin oluşumu*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA),30.18.1.2/66-51-10, 1936.

BCA, 30.10.0.0/2-12-5, 1937.

BCA, 30.18.1.2/85-100-1, 1938.

Üner, M. (2020). Ahmet Süreyya (Örgeevren) Bey'in II. TBMM döneminde ülke gündemindeki önemli meselelere dair faaliyetleri. *Yeni Türkiye Dergisi*, TBMM'nin 100. Yıl Özel Sayısı, 2 (112), 171-178.

Yaramış, F. (2012). *Türkiye Büyük Millet Meclisi 1. döneminde (23 Nisan 1920- 1 Kasım 1922) çıkarılan adli, sosyal-kültürel kanunlar ve bu kanunların müzakerelerinde muhalefet*. (Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>

<https://www.tarimkredi.org.tr/kurumsal/koklu-gecmisimiz/> 25.10.2021.

Açıklamalar

1. Ahmet Süreyya Örguevren'in hayatı hakkında bkz. Üner, 2020, s. 171-172; Örguevren, 2002, s.XI-XV.
2. Osmanlı Devleti'nde hukuk reformunun bir sonucu olarak, 1337'de (1918-1919) Hâkimi Münferit Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun her bölgede uygulanamasa da, uygulandığı yerlerde hâkimler görevlendirilmiştir. Hâkimi Münferit Kanunu'na uygun olarak bazı yerlerde bir hâkimle bir de yardımcısı da bulunmaktadır. Yardımcıların bulunmasındaki amaç hâkim hastalanır yada başka bir sebepten dolayı görevini yerinde getiremezse, işin geri kalmaması için yardımcısı o vazifeyi yerine getirebilmelidir. (Yaramış, 2012, s.37-38).
3. Konu hakkında gazetelerde yer alan başlıklar şu şekildedir: "*İş Başındakiler Köylüyü Haklı Fakat Tacirleri Haksız Buluyor*", "*Köylü Buğdayını Niçin Satmıyor*", Son Posta, 8 Eylül 1931; "*Buğday Meselesi: İktisat Vekili Alınan Tedbirleri İzah Ediyor*" Son Posta, 6 Ağustos 1931.
4. Değişen kanun maddeleri için bkz. Resmi Gazete, 27 Kanunuevvel (Aralık) 1934, Sayı:2891, s. 4587. Bu madde hükmünde Bandırma, Amasya ve Denizli'de açılacak ve motorla takviye edilecek değirmenlere izin verilmiştir (BCA, 30.18.1.2/66-51-10, 1936).
5. Tarım Kredi Kooperatifleri hakkında ayrıntılı bilgiye erişebilmek için bkz. <https://www.tarimkredi.org.tr/kurumsal/koklu-gecmisimiz/> 25.10.2021.
6. 1930'ların başında Romanya'daki Türklerin yaşam şartları ağırlaşmış ve Romanya'da bulunan pek çok Müslüman Türk malını, mülkünü satmış ve Türkiye'ye taşınmaya başlamıştır. Alınan önlemler sonucunda bu göçler, 1934'den 1938 yılına kadar sürmüştür.(Sağır ve Aktaş, 2019, s.145; Duman, 2008, s.29-39).

Büyükşehir Belediye Çalışanlarının Örgüt Kültürü Ve Örgütsel Bağlılıklarının Araştırılması: Karşılıklı Bir Analiz^a

İsa Uzun^{b, c}, Yavuz Tansoy Yıldırım^d

Özet

Örgütlerin temel hedeflerine ulaşmaları bakımından önemli olan örgüt kültürü ve örgütsel bağlılık kavramlarının, kurumların yönetsel yaklaşımlarına yön vermek ve çalışanları bir arada tutma, performans ve motivasyonlarına olumlu etkiler katmak için kullanılan birer araç olarak değerlendirildiği gözlemlenmektedir. Bu kapsamda yapılan çalışmada iki farklı büyükşehir belediyesinin örgütsel kültür ve örgütsel bağlılık düzeyleri araştırılarak karşılaştırma yapılmak üzere anket yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda demografik özellikler, Örgüt Kültürü ve Örgütsel Bağlılık ölçekleri "A" belediyesinde 195, "B" belediyesinde 147 büro çalışanına uygulanmıştır. Elde edilen veriler üzerinde frekans analizi, faktör analizi, güvenilirlik analizi, normallik analizi ve t-testi uygulanmış, t-testi sonucunun verileri üzerinde Cohen (1988)'in d formülü kullanılarak etki büyüklüğü hesaplanmıştır. Yapılan t-testi sonucunda iki büyükşehir arasında ÖK ve alt boyutları ve ÖB ve alt boyutları arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Örgüt
Kültür
Örgütsel Kültür
Örgütsel Bağlılık

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 03.02.2022
Kabul Tarihi: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1067473

Investigation Of Organizational Culture And Organizational Commitment Of Metropolitan Municipality Employees: A Comparative Analysis

Abstract

It is observed that the concepts of organizational culture and organizational commitment, which gain importance in terms of achieving the basic goals of organizations, are used as a tool to guide the managerial approaches of the institutions and to add positive effects on keeping employees together, performance and motivation. In this study, a questionnaire method was used to compare the organizational culture and organizational commitment levels of two different metropolitan municipalities. Accordingly, demographic characteristics, Organizational Culture and Organizational Commitment scales were applied to 195 office workers in the municipality "A" and to 147 office workers in the municipality "B". Frequency analysis, factor analysis, reliability analysis, normality analysis and t-test were applied on the data obtained, and the effect size was calculated using Cohen's (1988) d formula on the data of the t-test result. As a result of the t-test, it was found that there is a significant difference between the two metropolitan cities, between the AC and its sub-dimensions, and between the SL and its sub-dimensions.

Keywords

Organization
Culture
Organizational Culture
Organizational Commitment

About Article

Received: 03.02.2022
Accepted: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1067473

^aBu çalışma Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Liderlik ve Küresel Girişimcilik Bilim Dalı "Büyükşehir Belediye Çalışanlarının Örgüt Kültürü ve Örgütsel Bağlılıklarının Araştırılması: Karşılıklı Bir Analiz" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^b İletişim Yazarı: isauzun48@hotmail.com

^c Bilim Uzmanı, Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID ID: 0000-0002-3861-3270.

^d Doç. Dr, Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID ID: 0000-0003-0283-5530.

Giriş

Bölüm başlıkları Kültür insanın var olduğu ilk andan bu yana varlık göstermeye başlamış ve zamanla guruplar halinde yaşamayı seven sosyal varlığı etkisi altına alarak günümüze kadar evrilerek de olsa varlığını sürdürmüştür. Kültürün oluşmasının da evrilmesinin de oldukça zor olmasıyla birlikte çok uzun bir zaman aralığına ihtiyaç duyulmaktadır. Kültür, sosyal bilimler dışında da birçok alanda araştırılmış ve değerlendirilmiştir. Kültürün en önemli gereksinimi insan ve bu insanın bir toplulukta yer almasıdır.

Teknolojik gelişmelerin tetiklediği ve iletişim araçlarının yaygın ve ergonomik kullanımıyla kurumlar, uyguladıkları geleneksel davranışları değiştirmek durumunda kalmıştır. Bir kültür evrilmesi olarak değerlendirebileceğimiz davranışları, yüzyıllardır bizimle yaşayan kültürü kurum menfaatleri adına kullanma ve bu konuyu örgütün hedefleri arasına alma söz konusu hale gelmiştir. Örgüt kültürü yeni bir kavram olmamakla birlikte günümüzdeki yerine vurgu yapılması gerekmektedir. Bu kapsamda yapılan araştırmaların arttığı, kurumların bu kavramı önemsedikleri gözlemlenmektedir. Özellikle kurumların ve akademisyenlerin örgüt kültürünü, her boyutuyla incelemeleri ve literatürdeki neredeyse her boyutunu ele aldıkları dikkat çekicidir.

Kültürün oluşumuna ihtiyaç duyulan insan gurubu, şüphesiz örgütlerin temel taşıdır. Örgüt, bilinçli ve eşgüdümlü iki veya daha fazla bireyin bir araya gelerek etkinliklerini yürüttükleri sistemdir. Örgütün varlığını sürdürebilmesi için üç temel unsur gerekir. Bu unsurlardan ilki, örgüt içinde iletişim halinde olabilecek bireyler, ikinci unsur, örgütü bir arada tutacak bir amaç ve üçüncü unsur, bu bireylerin örgütün amacına ulaşma aşamasında katkı vermeye istekli olmalarıdır (İra, 2011:19).

Kültür ve örgütün temel taşı olan insan konusunda bir genelleme yapmak çok zordur. Örgütlerin temel gereksinimi olan insanın, teknolojinin de gelişimiyle alternatif işler konusunda daha özgüvenli ve diğer fırsatlar ve olanakları mukayese konusunda oldukça istekli olduğu bilinmektedir. Bu durum örgütler açısından oldukça riskli bir sonuç ortaya koymaktadır. Örgüt bünyesinde yer alan bireylerin katkılarıyla oluşturulan bir örgüt kültürü ve bu kültürün örgütü ve örgütte yer alan bireyleri olumlu yönde etkilediği düşünülürse, kişilerin örgüte bağlılık hissetmesi mümkündür.

Örgütler bünyesinde yer alan başarılı bireyleri kaybetmeme noktasında istekli oldukları bilinmektedir. Bu doğrultuda günümüz örgütleri ve akademisyenler tarafından önemli bir yeri olan örgütsel bağlılık konusunda birçok araştırma ve farklı görüşler bulunmaktadır. Genel olarak örgütsel bağlılık, kişinin kendi rızası ile içinde bulunduğu örgüt değerlerini benimseyerek örgütün hedefleri doğrultusunda hareket etmesinin yanında bu örgütün bir parçası olma durumunu devam ettirme isteğini barındırmaktadır (Swales, 2002:159).

Örgüt kültürü ve örgütsel bağlılığın araştırıldığı bu çalışmada iki farklı büyükşehir bünyesinde aynı işleri yapan büro elemanlarının düşüncelerine anket yolu ile başvurulmuştur. Büyük şehir belediyelerinin doğal afet planlamaları, alt yapı çalışmaları, otogar, pazaryeri veya otoparklar yapmak, veya ruhsat işlemlerini yürütmek gibi işlerin yanında ayrıca bir tez konusu olabilecek birçok görevi bulunmaktadır. Bu kapsamda belediyelerin yaptıkları işlerin önem derecesi yüksek olduğu gibi dışsal etkilere açık bir kurumsal yapıya sahip oldukları bilinmektedir. Bu kapsamda yapılan çalışmada personelin örgüt kültürü içinde yerini alıp almadığı ve örgüte karşı bağlılık düzeyleri, kendilerine

yöneltilen anket sorularıyla test edilmek istenmiştir. Bu doğrultuda iki farklı büyükşehir çalışanlarının düşünceleri karşılaştırılmıştır.

1. Örgüt Kültürü

Örgüt kültürü kavramına yönelik araştırmaların 1970'li yıllarda başladığı ve 1980'li yıllarda yoğunluk kazandığı bilinmektedir (Yaman ve Ruçlar, 2014:37). Nişancı (2012)'nin çalışmasında değindiği gibi literatürde örgüt kültürü, şirket, kurum, firma, işletme veya organizasyon kültürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Örgüt kültürü, insan maharetiyle meydana getirilmiş yapay bir sosyal sistem veya düzendir (Nişancı, 2012:1283).

Belli bir organizasyon içerisinde yer alan bireylerin, organizasyon tarafından kabul görmüş kültürel değer, norm, alışkanlık veya davranışları özümseyip benimsemek kaydı ile yaşam tarzını bu kültüre göre şekillendirerek organizasyon ile bir bütün halinde hareket etmesine örgütsel kültür denir (Acaray ve Şevik, 2016:4). Her birey sahip olduğu karakter ile diğerlerinden ayrıldığı gibi örgütlerinde belli bir karakteri bulunmaktadır (Köse, Tetik ve Ercan, 2001:227). Örgütlerin sahip olduğu bu karakterler diğer organizasyonlardan ayırt edilme aşamasında önemli rol oynamaktadır. Başarılı örgütler sahip oldukları bu karakterleri ile örgüt çalışanlarını aynı düzlemde buluşturabilmiş ve çalışanların örgüt kültürünü benimsediği gözlemlenmiştir.

Örgüt kültürü, örgütün hem dış adaptasyon sürecinde hem de iç bütünleşme sürecinde karşılaşılabileceği sorunları bertaraf etmek için keşfettiği ya da icat ettiği temel varsayımların modelidir (Schein,1984:3). Örgüt kültürü, araştırma bakımından oldukça ilgi görmüş ve birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir (Aykanat 2010:78). Buna karşın örgütsel kültürün ortak bir tanımı bulunmamaktadır. Örgütsel kültürü inceleyen araştırmacılar, kavramın farklı yönlerini araştırmışlar ve farklı tanımlar ortaya atmışlardır. Literatürde birçok araştırmacı örgüt kültürü konusunda farklı tanımlar yapsa da en genel uzlaşa, örgüt kültürünün örgütü bir arda tutma özelliğidir (Fiş ve Wasti, 2009:134).

Hollanda'nın ünlü bilim adamlarından olan sosyal bilimci Geert Hofstede (1980), örgüt kültürlerinin buldukları ülke kültüründen doğal olarak etkilendikleri kanısıyla gerçekleştirdiği araştırmayı 40 (kırk) ülke üzerinde gerçekleştirmiş ve beş değişken belirtmiştir (Aykanat, 2010:100). Bunlar; güç uyumsuzluğu, belirsizlikten kaçınma, bireycilik-toplumculuk, erillik-dişilik ve zaman oryantasyonudur. Bu çalışmada Hofstede'in daha sonraki çalışmalarında ele aldığı serbestliğe karşı sınırlama değişkenine de yer verilmektedir.

Güç mesafesi, toplumun fertleri arasındaki güç dağılımının eşit olup olmadığıyla ilgilidir. Güç dağılımının eşit olmadığı durumu normal kabul eden kişilerin güç mesafeleri yüksek olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan bu durumu normal karşılamayan bireylerin ise güç mesafeleri düşük olarak değerlendirilmektedir. Zhang ve Begley (2011)'e göre toplumsal açıdan ele alınan güç mesafesi boyutu aynı zamanda bireysel düzeyde de ele alınabilmektedir. Bireylerin örgüt içinde eşit olmayan güç dağılımını algılama biçimleri ve bunu kabullenme derecelerini belirtmektedir.

Hofstede'in örgütsel kültür modelinin belirsizlikten kaçınma boyutunda örgüt üyelerinin belirsizlikler karşısında sergiledikleri tutum incelenmektedir (Tabak vd, 2010:162). Belirsizlik, belli bir durum veya olay karşısında veriye sahip olunamaması ya da verilerin yetersiz olmasından kaynaklı kişinin durumu tanımlayamaması veya kategorize edememesi haline denir. Yüksek belirsizlikten kaçınmaya sahip örgütlerde kişiler belirsizlik ile karşılaşmaları halinde tehdit edilmişlik hissine kapılabilir ve güvensiz hissedebilirler (Hofstede, 1997:125).

Ayrıca bireylerde kaygı düzeyi oldukça yüksektir ve buna bağlı olarak daha düşük risk alma eğilimi taşırlar. Türkiye yüksek belirsizlikten kaçınmaya sahip ülkeler arasında yer almaktadır (Hofstede, 1980b:49). Düşük belirsizlikten kaçınmaya sahip örgütlerde, değişikliklere ve yeniliklere daha toleransla yaklaşılır (Korkut ve Keskin, 2015:36). Örgüt bünyesinde bulunan her ferдин inisiyatif kullanması konusunda serbestlik olduğu gibi, teşvik edilirler. Ayrıca karşılaşılan her türlü belirsizliğe, ortadan kaldırılması gereken bir engel olarak görerek motivasyonla yaklaşılır.

Bireycilik ve toplumculuk boyutunda kişilerin diğer grup üyeleri ile ilişkileri değerlendirilmektedir (Aykanat, 2010:101). Bu anlamda kişilerin özerk olup olmadığı, yaşam tarzları, sosyal mesafeleri değerlendirilmektedir. Bireysellik, kişilerin bireysel çıkarları ve ailelerinin çıkarlarını ön planda tutma eğilimiyken, kolektiflik toplumun bir parçası olma ve topluluğa sadık kalma davranışıdır.

Hofstede'in erillik-dişillik boyutunda, toplum davranışları bakımından gözlemlenen rollerin cinsiyetlerle ilişkilendirilmesi durumudur (Aydoğan, Zemestani, 2014:54). Erilliğin ön planda olduğu toplumlarda öne çıkan değerler; para, başarı, hırs, kahramanlık gibi iddialı olgulardır (Aydoğan ve Zemestani, 2014:54). Bu toplumlarda çalışmak için yaşamak, bağımsızlık ve kararlarda mantıklı davranma söz konusudur. Erillik özelliği taşıyan toplumlarda para ve işler önemlidir. Ayrıca toplumun üyelerini özgüvenli, hırslı ve güçlü olarak kabul ederler. Bu doğrultuda anlaşmazlıkları tartışarak çözüme yoluna giderler (Hofstede, 1997:96). Dişilliğin ön planda olduğu toplumlarda, öne çıkan değerler düzenlilik, bireylerin birbirine bağımlılığı, tevazu, esneklik, cinsiyet ayrımı olmaksızın eşitlik, zayıf olana tolerans gösterme, yardımseverlik, duygusallık ve yaşam kalitesine önem verme gibi olgular yer almaktadır (Aydoğan ve Zemestani, 2014:54). Bu toplumlarda yaşamak için çalışmak esastır. Bunun yanında kıymetli olan insan ve samimi ilişkilerdir. Toplumun tüm üyelerini alçak gönüllü olarak kabul eder, tüm çalışanları ile ortak karar alma konusunda isteklidirler. Bu doğrultuda çıkabilecek anlaşmazlıkları uzlaşma yolu ile çözüme konusunda çaba gösterirler (Hofstede, 1997:96).

Hofstede'in küldür modelinin zaman oryantasyonu boyutunda, bir topluluğun karar alma sürecinde ne derece geçmişteki olayları, geleneklerini, ne derece kısa dönemli, güncel dönem kazançlarına veya gelecek dönemde edinilecek faydalara dayandığını gösterir (Gümüştekin ve Emet, 2007:103).

Hofstede'in serbestliğe karşı sınırlama boyutu, bireylerin mutluluğu ve kendilerini kontrol etme derecelerini incelemektedir (Duman, 2012:4). Serbestliği yüksek gruplarda kişiler temel ihtiyaçlarını ve eğlenceye dayalı tutkularını kısıtlanma hissi duymadan gerçekleştirebilirler. Serbestliği düşük kişiler, toplumun kabullendiği normlar çerçevesinde baskılarla ve karamsar olmaya eğilimlidirler.

2. Örgütsel Bağlılık

Örgütsel bağlılık, örgüt bünyesinde yer alan bireylerin psikolojik olarak bağlılık hissetmeleri, örgütü sahiplenme veya sadık olma durumları olarak değerlendirilmektedirler (Öztürk, 2018:4). Bunun yanında örgütüne kuvvetli bir inançla bağlı olmak, amaçlarını ve değerlerini özümseyerek kendi iradesiyle örgütü için var gücüyle çabalamak ve bünyesinde bulunduğu örgütün üyeliğini devam ettirme konusundaki arzusunun yoğun olması (Pierce ve Dunham, 1987:163) örgütsel bağlılığın yaygın tanımları arasında yer almaktadır.

Örgütsel bağlılık, kişinin kendi rızası ile içinde bulunduğu örgüt değerlerini benimseyerek örgütün hedefleri doğrultusunda hareket etmesinin yanında bu örgütün bir parçası olma durumunu devam ettirme isteğini barındırmasıdır (Swales, 2002:159). Diğer bir ifade ile bireyin kendi çıkarlarını gözetmeksizin örgütün hedeflerini özümseyerek hareket etmesi ve örgütün bir parçası olma halini kendi rızasıyla sürdürmesidir (Demirel, 2009:116).

Kurumların etkinliğine değer katması açısından örgütsel bağlılığın önemi oldukça güçlüdür (Doğan ve Demiral, 2009:59). Örgüt değerlerine bağlı çalışanların var olması iş performansındaki artışa ve buna bağlı olarak bireylerin motivasyonunun artışına ve nihayetinde örgüt başarısına temel hazırlayacaktır. Örgütsel bağlılık işverenlerce zorlama yoluyla elde edilemediği gibi zorlama durumunun gerçekleşmesi halinde beklenenden uzak olarak kurumu başarısızlığa götürebilecektir. Bu zorlama durumu kurum açısından yanlış bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır (Doğan ve Demiral, 2009:59).

Faydalarından yola çıkarak birçok kurumun örgütsel bağlılık düzeyini yükseltme çabaları oldukça önem kazanmıştır (Öztürk, 2013:11). Bu noktada örgüt, çalışanlarının gelişimi ve motivasyonlarını arttırmak için birtakım fedakârlıklar yapmak durumundadır. Bu da çalışanların bilgi, beceri ve yeteneklerini cömertçe örgütün başarısı için sarf etmelerine yol açacaktır. Örgütsel bağlılığın elde edilebildiği kurumlarda örgütsel başarının yanında personelin de örgütteki sürekliliği sağlanmış olacaktır.

Örgütsel bağlılık düzeylerini sına veya tayin etme açısından örgüt üyelerinin içinde buldukları durumla kendini özdeşleştirebilme düzeyi değerlendirilerek bağlılıklarının ne kadar kuvvetli olduğu gözlemlenebilir (Darıcan, 2019:154). Yani bağlılık düzeyi, kişinin kendini örgütle özdeşleştirebildiği ölçüde kuvvetlidir. Düşük düzeyde örgütsel bağlılık, örgüt ile çalışan arasındaki bağın oldukça düşük olduğu, çalışanın örgüt hedefleri kapsamında çaba göstermemesi veya elinden gelenin daha azını yapması durumudur. Örgüt bünyesinde bu tarz çalışanların “duygusuz çalışan” olarak anıldıkları bilinmektedir (Öztürk, 2018:7). Örgüt üyeleri, Allen ve Meyer (1990)’in örgütsel bağlılık boyutları arasında bulunan devam bağlılığı nedeniyle de örgütte kalmaya razı gelebilmektedirler. Bu gibi düşük bağlılığa sahip personeller, daha iyi şartlar veya mevcut duruma yakın şartları elde edeceklerini düşünmeleri halinde örgütten ayrılacaklardır (Darıcan, 2019:154). Orta düzey bağlılığa sahip örgüt üyeleri, mensubu olduğu örgütün amaç ve hedeflerini kabul etmelerine rağmen tam olarak özümseyememektedirler (Öztürk, 2018:6). Bu doğrultuda bireysel değerleri ile örgüt değerleri çakışabilmektedir. Bu kapsamda kısmi bağlılık olarak da adlandırılabilen orta düzey örgütsel bağlılık Allen ve Meyer (1990)’in örgütsel bağlılık boyutları arasında bulunan normatif bağlılıkla açıklamak mümkündür. Bu durum, kişilerin ahlaki değerleri açısından örgütte kalmaları gerektiğine inanmaları ile sonuçlanmaktadır (Darıcan, 2019:155). Yüksek Düzeyde bağlılık, örgüt üyesi bireylerin kendi isteğiyle örgüt menfaatleri doğrultusunda gerekli olan çabadan daha fazlasını gösteren, örgütü içselleştirmiş bireyleri bünyesinde bulundurmaktadır (Öztürk, 2013:16). Örgütü şahsi değerleriyle özdeşleştirmiş çalışanlar, örgütteki sürekliliğini şiddetle arzulamaktadırlar (Öztürk, 2018:8). Bu bağlamda, yüksek bağlılığın bulunması Allen ve Meyer (1990)’in bağlılık boyutları arasında duygusal bağlılıkla tanımlanmaktadır.

Literatürde birçok sınıflandırma yer olsa da örgütsel bağlılığın genel olarak kabul edilen üç temel boyutu Allen ve Meyer (1990) tarafından ileri sürülmüştür. Bunlar; duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılıktır (Allen ve Meyer, 1990:2).

Meyer ve Allen (1991)'in örgütsel bağlılık yaklaşımının duygusal bağlılık boyutunda çalışanların, mensubu oldukları örgüte karşı psikolojik yakınlık hissetmeleri, kendini ve bireysel çalışmalarını örgüt ile ilişkilendirmesi, ayrıca üyeliğinin sürekli olma arzusunu barındırmasıdır. Bu kapsamda bireyler örgüte karşı duygusal bağlılık beslemektedirler ve bunun sonucu olarak örgütün hedeflerini benimsemekle beraber bu hedeflere ulaşma noktasında örgütü desteklemeye isteklidirler (Çıpa, 2020:72). Çalışanların, örgüt ile özdeşleşmesi ve örgüte karşı duygusal bir bağlılık hissetmeleri olarak tanımlanabilmektedir (Meyer ve Allen, 1991:67). Bu duygusal bağlılık ile örgütüne bağlı olan bireyler kendilerini kurumun bir parçası olarak hissederler ve kurum onlar için oldukça önemlidir (Doğan ve Demiral, 2009:61). Çalışanların duygusal bağlılık düzeyi yüksek olması halinde kişiler kendi istekleri doğrultusunda örgütte kalırlar, ayrıca örgütün menfaatleri doğrultusunda enerjilerini sarf etme bakımından da oldukça isteklidirler (Eğilmezoğlu, 2011:53). Bu bakımdan örgütlerin sahip olmak istedikleri örgüt üyeleri tam olarak da duygusal bağlılık sahibi çalışanlardır.

Allen ve Meyer (1990)'in örgütsel bağlılık yaklaşımının ikinci boyutu olan devam bağlılığında, örgüt bünyesinde yer alan çalışanların örgütte yer aldıkları süre zarfında edindikleri arkadaşlık ilişkileri, kazanılan özel yetenek ve buna bağlı olarak elde edilen statü, kıdem ve emeklilik hakkı gibi faydalardan yararlanamama endişesiyle birlikte alternatif iş olanağının çok az oluşundan dolayı örgüte bağlılık hissetmeleridir (Yücel ve Koçak, 2014:53). Halen çalışmakta olduğu işiyle ilgili temel bilgi ve becerilerinin farklı bir örgütün talebini karşılama noktasında yeterli olup olmayacağı konusundaki endişeleri bireyin devam bağlılığını güçlendirmektedir. Devam bağlılığı, Becker (1960)'in çalışmasında yer alan yan bahis kavramının maliyet unsuruna dayanmakta olup çalışanların örgütten ayrılma durumu söz konusu olması halinde devam etme sürecindeki katlanması gereken maliyetten daha yüksek bir maliyetle karşılaşacağı düşüncesidir (Eğilmezoğlu, 2011:55).

Allen ve Meyer (1990)'in örgütsel bağlılık yaklaşımında ele aldığı son bağlılık boyutu olan normatif bağlılık, Wiener (1982)'nin çalışmasına dayanmaktadır (Eğilmezoğlu, 2011:56). Normatif bağlılık, bireylerin görev bilinci, sadakat ve ahlaki açıdan hissettikleri zorunluluklardan dolayı örgütteki varlıklarını devam ettirme arzularıdır. Duygusal bağlılık ve devam bağlılığı gibi örgütün amaç veya görevleriyle ilişkilendirilemediği gibi örgüt ile örgüt üyeleri arasında bir alışveriş ilişkisi de bulunmamaktadır (Yücel ve Koçak, 2014:53). Örgütün işe alım öncesi ya da sonrası çalışanları için planladığı eğitimler, kişisel gelişim ve bireysel motivasyonlar için yapılan harcamalardan dolayı, örgüt üyelerinin kendilerini borçlu hissetmesi olarak tanımlanabilir. Normatif bağlılıkta çalışanlar, kişisel çıkarları için veya örgütün isteklerinin bu yönde olmasından dolayı bağlılık hissetmedikleri gibi tersine, ahlaki açıdan uygun olduğu hissi ve doğru olanın bu olduğuna dair sahip olunan düşüncelerden dolayı örgütte kalmayı bir mecburiyet olarak görürler (Gül, 2005:46).

Bağlılık kavramları incelendikleri üzere, her birinin bağlanma şekli farklıdır (Uslu, 2012:23). Devam bağlılığında çalışanlar ihtiyaç duyduklarından dolayı, duygusal bağlılıkta ise kendileri arzuladıkları için örgütteki varlıklarını sürdürürler. Normatif bağlılıkta iste bir mecburiyet söz konusudur. Bu mecburiyet genel olarak ahlaki sebeplere dayanmaktadır.

Yöntem

Araştırma Amacı

Bu araştırmanın amacı iki farklı büyükşehir belediyesine ait çalışanların örgüt kültürü ve örgütsel bağlılık düzeyleri ve alt boyutlarındaki farklılıkları gözlemlemektir. Bu kapsamda yapılan çalışmada A belediyesi ve B belediyesi çalışanlarının örgütsel kültür düzeylerini ve örgütsel bağlılık düzeylerini ölçerek aralarındaki fark olup olmadığı varsa ne boyutta olduğu konusunda bilgi edinmeyi hedeflemektedir.

Araştırmanın amacı kapsamında belirlenen hipotezler aşağıdaki gibidir;

Hipotez No	Hipotez Cümlesi
H ¹	A Belediyesi ve B belediyesi arasında örgütsel kültür bakımından farklılık mevcuttur.
H ^{1a}	A Belediyesi ve B belediyesi arasında güç mesefesi alt boyutu bakımından farklılık mevcuttur.
H ^{1b}	A Belediyesi ve B belediyesi arasında belirsizlikten kaçınma alt boyutu bakımından farklılık mevcuttur.
H ^{1c}	A Belediyesi ve B belediyesi arasında bireysellik-toplumculuk alt boyutu bakımından farklılık mevcuttur.
H ^{1d}	A Belediyesi ve B belediyesi arasında erillik-dişilik alt boyutu bakımından farklılık mevcuttur.
H ²	A Belediyesi ve B belediyesi arasında örgütsel bağlılık bakımından farklılık mevcuttur.
H ^{2a}	A Belediyesi ve B belediyesi arasında duygusal bağlılık alt boyutu bakımından farklılık mevcuttur.
H ^{2b}	A Belediyesi ve B belediyesi arasında devam bağlılığı alt boyutu bakımından farklılık mevcuttur.
H ^{2c}	A Belediyesi ve B belediyesi arasında normatif bağlılık alt boyutu bakımından farklılık mevcuttur.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, iki farklı büyükşehir belediyelerinin merkez binalarında yer alan büro elemanları oluşturmaktadır. Evreni oluşturan personellerin bir kısmının yıllık izinli, bir kısmının süresi belli olmayan görevlendirmeler ile farklı bölgelerde çalışmalarından dolayı tüm personele ulaşılamadığı için örnekleme yapılması durumunda kalınmıştır. Bu aşamada ana kütle içerisinde araştırmacının yargılarına seçilmesi yöntemine dayanan yani tesadüfi olmayan örnekleme olarak bilinen kolayda örnekleme yöntemi seçilmiştir. Kolayda örnekleme yöntemi ile A belediyesinde 195, B belediyesinde 164 katılımcıya ulaşılmıştır. B belediyesinde uygulanan anketlerin 17 tanesi işaretleme hataları ve eksik işaretleme nedeniyle geçersiz sayılmış ve 147 adet anket değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Belirlenen örneklem sayılarını Barlett, Körtlik ve Higginns (2001)'in geliştirdiği hesaplama formülü kullanılarak evreni temsil edip etmediğini tespit edilecektir (Gürbüz ve Şahin, 2016:131).

$$n = \frac{n_0}{1 + n_0 / N} \quad n_0 = \frac{t^2 \times s^2}{d^2}$$

Formülde yer alan evren (N), örneklem(n), evren için tahmini standart hata (s), sapma toleransı (d) ve güven düzeyi (t: 0.05 için 1.96, 0.01 için 2.58 ve 0.001 için 3.28) gibi değerler çalışmanın örneklemini hesaplamak için aşağıda uygulanmıştır.

Büyükşehir Belediye Çalışanlarının Örgüt Kültürü ve Örgütsel Bağlılıklarının Araştırılması: Karşılıklı Bir Analiz

"A" BELEDİYESİ			
$n_0 = \frac{1,96^2 \times 0,5^2}{0,05^2} = 384,16$		$n = \frac{384,16}{1 + 384,16 / 217} = 139$	
"B" BELEDİYESİ			
$n_0 = \frac{1,96^2 \times 0,5^2}{0,05^2} = 384,16$		$n = \frac{384,16}{1 + 384,16 / 228} = 143$	

Yukarıda belirtilen hesaplama sonuçları %95 güven düzeyinde ve 0,05 örneklem hatası ile "A" belediyesi için 217 kişiden oluşan evreni, 139 kişilik örneklemin, "B" belediyesi için 228 kişiden oluşan evreni 143 kişinin temsil edebildiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak "A" belediyesi 195 ve "B" belediyesi 147 kişiden oluştuğundan araştırma için yeterli örnekleminin olduğu söylenebilir.

Bu araştırmanın örneklemini oluşturan bireylerin demografik özellikleri cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ve çalışma yılı olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Tablo 1'de belirtildiği gibi toplamda "A" belediyesinde 195 ve "B" belediyesinde 147 kişi bulunmaktadır.

Tablo 1. Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Değişkenler	Gruplar	"A" Belediyesi		"B" Belediyesi	
		Frekans (n)	Yüzde (%)	Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	32	16,4	65	44,2
	Erkek	163	83,6	82	55,8
	Toplam	195	100	147	100
Yaş	18-27	14	7,2	16	10,9
	28-32	63	32,3	44	29,9
	33-37	57	29,2	40	27,2
	38-45	45	23,1	27	18,4
	45 ve Üzeri	16	8,2	20	13,6
	Toplam	195	100	147	100
Medeni Durumu	Evli	152	77,9	105	71,4
	Bekar	43	22,1	42	28,6
	Toplam	195	100	147	100
Eğitim Durumu	İlk Öğretim	26	13,3	2	1,4
	Lise	77	39,5	35	23,8
	Önlisans	38	19,5	35	23,8
	Lisans	50	25,6	69	46,9
	Lisansüstü	4	2,1	6	4,1
	Toplam	195	100	147	100
Çalışma Yılı	1'den Az	1	0,5	3	2,0
	1-5 Yıl	34	17,4	55	37,4
	6-10 Yıl	36	18,5	25	17,0
	11-15 Yıl	57	29,2	27	18,4
	15'den Fazla	67	34,4	37	25,2
	Toplam	195	100	147	100

Veri Toplama Araçları ve Teknikleri

Araştırmanın verilerini elde etmek için anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu üç bölümden oluşup, ilk bölüm demografik özellikleri kapsamaktadır. Anket formunun ikinci bölümünde örgütsel kültür ölçeği, üçüncü bölümünde ise örgütsel bağlılık ölçeği yer almaktadır. Kullanılan ankette, demografik özellikleri kapsayan sorular hariç 5'li likert ölçeği (1-kesinlikle katılmıyorum, 2-katılmıyorum, 3-kararsızım, 4-katılıyorum, 5-kesinlikle katılıyorum) kullanılmıştır.

Anket formunun birinci bölümünde yer alan sorularda katılımcıların demografik özellikleri tespit edilmek istenmektedir. Bu bölüm 5 sorudan (cinsiyetiniz, yaşınız, medeni durumunuz, eğitim durumunuz, kaç yıldır çalışma hayatındasınız) oluşmaktadır. Anket formunun ikinci bölümünde örgütsel kültür düzeyini ölçmek için kullanılan, Hofstede (1980) tarafından geliştirilen ve Şanal ve Arıkan (2019) tarafından çalışmalarında kullanılan ölçek bulunmaktadır. Örgüt kültürü Ölçeği 4(dört) boyut ve 20(yirmi) sorudan oluşmaktadır. Anket formunun üçüncü bölümünde örgütsel bağlılık düzeylerini ölçmek için kullanılan, Meyer ve Allen (1990)'ın üç boyutlu örgütsel bağlılık ölçeği, Öztürk (2018) tarafından çalışmada kullanılan ölçek bulunmaktadır. Örgütsel bağlılık ölçeği 3(üç) boyut ve 23(yirmi üç) sorudan oluşmaktadır.

Güvenilirlik analizi, kullanılan ölçeğin ölçmeyi hedeflediği özelliği ne derece tutarlı ve doğru ölçtüğünü göstermektedir. Çalışmalarda kullanılan ölçeklerin özellikleriyle bağlantılı olarak güvenilirliği test etme boyutunda farklı yöntemler mevcuttur. Sosyal bilimlerde daha çok iç tutarlılık güvenilirliğinin tercih edildiği bilinmektedir. Bu analiz yöntemi, ölçekte bulunan ifadelerin birbirleriyle olan tutarlılıklarıyla ilgilidir. Yani test edilmek istenen kavramı bir seferde ölçme anlamında ölçme aracının yeterliliğini test etmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2016:323). Bu çalışmada Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı yöntemi kullanılmış ve Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Ölçeklere İlişkin Güvenilirlik Testi Sonuçları

Ölçek/Alt Boyut	Cronbach's Alpha Güvenilirlik Katsayısı	
	A	B
Örgütsel Kültür	,724	,861
Güç Mesafesi	,891	,797
Belirsizlikten Kaçınma	,842	,702
Bireycilik - Toplumculuk	,860	,849
Erillik - Dişilik	,848	,776
Örgütsel Bağlılık	,941	,895
Duygusal Bağlılık	,959	,892
Devam bağlılığı	,817	,879
Normatif Bağlılık	,842	,765

Cronbach alfa değeri ile ifade edilen güvenilirlik katsayısı 0,70 değeri ve üstünde olması halinde kullanılmakta olan ölçeğin güvenilir olduğu anlaşılmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2016:325). Bu kapsamda Tablo 2'de belirtildiği gibi örgütsel kültür ölçeğinin "A" belediyesi (0,724) ve "B" belediyesinde (0,861) yeterli güvenilirliğe sahip olduğu görülmektedir. Aynı

Büyükşehir Belediye Çalışanlarının Örgüt Kültürü ve Örgütsel Bağlılıklarının Araştırılması: Karşılıklı Bir Analiz

zamanda örgütsel bağlılık ölçeğinin de “A” belediyesinde (0,941) ve “B” belediyesinde (0,895) yeterli güvenilirliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmada kullanılan ölçeklerin faktör analizine uygun olup olmadıklarının anlaşılması için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett’s Küresellik testi uygulanacaktır. Örneklem yeterliliğinin tespitine yönelik yapılan KMO testinin sonuçları Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Ölçeklere İlişkin KMO Testi Sonuçları

	Örgütsel Kültür Ölçeği		Örgütsel Bağlılık Ölçeği	
	A	B	A	B
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Değeri	,735	,812	,930	,825

Tablo 3’te yer alan KMO test sonuçları kapsamında “A” belediyesinin örgüt kültürü ölçeği için 0,757, örgütsel bağlılık ölçeği için 0,930 bulunduğu, “B” belediyesinin örgüt kültürü ölçeği için 0,819, örgütsel bağlılık ölçeği için 0,825 bulunduğu gözlemlenmektedir. KMO testinin geçerli olması bakımından gerekli en düşük değer 0,60 olduğu bilinmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2016:311). Bu kapsamda faktör analizinin uygulanabilmesi bakımından bir sakınca bulunmamaktadır.

Barlett’s Küresellik testi, faktör analizinin gerçekleştirilebilmesi için korelasyon matrisindeki ilişkilerin uygun düzeyde olup olmadığını gösterir. Bu açıdan yapılan Barlett’s Küresellik testi Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Ölçeklere İlişkin Barlett’s Küresellik Testi Sonuçları

	Örgütsel Kültür Ölçeği		Örgütsel Bağlılık Ölçeği	
	A	B	A	B
Yaklaşık Ki-Kare Değeri	1607,165	1042,383	2734,379	1806,669
Serbestlik Derecesi (Df)	120	120	136	136
Anlamlılık (Sig.)	,000	,000	,000	,000

Tablo 4’te yer alan Barlett’s küresellik testinde görüldüğü gibi örgütsel kültür değişkeni hem “A” hem de “B” belediyelerinde Sig. = 0,000 ve örgütsel bağlılık değişkeni yine “A” ve “B” belediyelerinde Sig. = 0,000 anlamlı olduğu görülmektedir. Bu değişkenlerin anlamlı olması ($p < 0,05$) ile iki değişken arasında meydana gelen matrisin faktör analizi yapma bakımından anlamlı olduğu ve analizin yapılabileceği anlamı taşımaktadır.

Ölçek geliştirme veya test etme bakımından çalışmaların ilk basamağını oluşturan keşfedici faktör analizi çalışmamızın yapı geçerliliğini test etmede kullanılmıştır. Faktör analizi, ilişkisi bulunan birçok maddeden daha az miktarda birbiri ile tutarlı faktörler oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada ölçeklere faktör analizi uygulama aşamasında temel bileşenler (principal component) analizi ve “varimaks” eksen dönüştürme tekniği uygulanmıştır. Ayrıca faktörlerin oluşması bakımından, öz değerlerin (eigen values) 1’den yüksek olduğu, maddelerin yük değeri bakımından 0,30 değerinden yüksek olduğu ve en az üç maddeden oluştuğu dikkate alınmıştır.

Tablo 5. Örgütsel Kültür Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi Bulguları

Madde	Güç Mesafesi		Belirsizlikten Kaçınma		Bireysellik / Çoğulculuk		Erillik / Dişilik	
	A	B	A	B	A	B	A	B
4.	,834	,642						
11.	,891	,743						
15.	,862	,867						
16.	,877	,734						
7.			,916	,446				
9.			,801	,714				
18.			,779	,699				
19.			,792	,763				
1.					,807	,847		
2.					,692	,855		
3.					,873	,746		
6.					,769	,667		
8.					,865	,495		
5.							,850	,821
10.							,914	,865
12.							,857	,711

Çalışmada kullanılan örgütsel kültür ölçeği dört faktörden (Güç mesafesi, Belirsizlikten kaçınma, Bireysellik-Toplumculuk ve Erillik-Dişilik) oluşmakta olup yapılan faktör analizi sonucunda da bu dört faktörün korunduğu görülmüştür. "A" belediyesi ve "B" belediyesine uygulanan ölçekler ayrı ayrı faktör analizine tabi tutularak dört maddenin (13., 14., 17. ve 20.) kuramsal olarak anlamlı oldukları faktörler altında toplanmadıkları görüldüğünden analizden çıkarılmıştır. Ayrıca "A" belediyesinde herhangi bir çapraz yüklenmeye rastlanılmazken "B" belediyesinde iki maddede (7. ve 8. maddeler) çapraz yüklenme eğilimi taşıdıkları görülmüş ve kuramsal olarak anlamlı oldukları faktör altında değerlendirilmiştir. Yüklendikleri faktörler bakımından "A" belediyesinde toplam varyansın %71,138'ini ve "B" belediyesinde %66,253'ünü açıklamaktadır. Örgütsel kültür ölçeğinin faktör analizi bulguları Tablo 5'de yer almaktadır.

Tablo 6. Örgütsel Bağlılık Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi Bulguları

Madde	Duygusal Bağlılık		Devam Bağlılığı		Normatif Bağlılık	
	A	B	A	B	A	B
1.	,825	,676				
2.	,733	,593				
3.	,869	,842				
4.	,877	,690				
5.	,874	,833				
6.	,862	,878				
7.	,846	,680				
9.			,591	,783		
10.			,561	,818		
11.			,762	,812		
12.			,843	,826		
15.			,655	,714		
16.					,803	,791
17.					,540	,624
21.					,458	,537
22.					,696	,471
23.					,570	,486

Çalışmada kullanılan örgütsel bağlılık ölçeği üç faktörden (Duygusal bağlılık, Devam bağlılığı ve Normatif bağlılık) oluşmakta olup yapılan faktör analizi sonucunda da bu üç faktörün korunduğu görülmüştür. KMO ve Barletts küresellik testi sonucunun alınmadığı "A" belediyesinde, sebep olan iki madde (18. ve 19. Maddeler) karşılaştırmalı analiz yapılabilmesi bakımından her iki belediyenin analizinden çıkarılmıştır. Ayrıca "A" belediyesinde iki madde (13. ve 14. maddeler) ve "B" belediyesinde iki madde (8. ve 20. maddeler) kuramsal olarak anlamlı oldukları faktörler altında toplanmadıkları görüldüğünden analizden çıkarılmıştır. Ayrıca "A" belediyesinde beş maddede (10., 15., 17., 21. ve 22. maddeler) ve "B" belediyesinde beş maddede (2., 17., 21., 22. ve 23. maddeler) çapraz yüklenme eğilimi taşıdıkları görülmüş ve kuramsal olarak anlamlı oldukları faktör altında değerlendirilmiştir. Yüklendikleri faktörler bakımından "A" belediyesinde toplam varyansın %71,785'ini ve "B" belediyesinde %67,589'unu açıklamaktadır. Örgütsel bağlılık ölçeğinin faktör analizi bulguları Tablo 6'da yer almaktadır.

Bulgular

Bu çalışmanın amacı kapsamında geliştirilen hipotezlerin test edilebilmesi için t testi uygulanması planlanmıştır. Ayrıca yapılan t-testi ile bulunan anlamlılık değerinden yola çıkarak iki belediye arasında anlamlı bir fark olduğunu söylemek mümkün olmasına rağmen bu farkın büyüklüğünü bilmemiz mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla etki büyüklüğünü hesaplayabilmemiz için Cohen (1988:20)'in d formülünden yararlanılmıştır. Cohen vd. (2007)'e göre hesaplama sonucunda etki büyüklüğü değeri 0-0,2 arasında ise zayıf etki, 0,21-0,50 arasında olması halinde küçük etki, 0,51-1 arası orta etki ve 1'den büyük olması halinde büyük etki olarak yorumlanmaktadır (Cohen vd.,2007:521). Etki büyüklüğünü hesaplamak için kullanılan Cohen'in d formülü şu şekildedir;

$$d = \frac{\text{Örneklem Ortalamaları farkı (M1-M2)}}{\text{Harmanlanmış Standart sapma (\sigma)}}$$

Ayrıca Harmanlanmış standart sapma formülü şu şekildedir (Cohen, 1988:44);

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sigma_1^2 + \sigma_2^2}{2}}$$

Uygulanacak t- testinin parametrik bir test olması ve bu parametrik testin yapılabilmesinin ön koşulunun normallik analizinin uygulanması olduğu bilinmektedir. Bu kapsamda uygulanan normallik testi Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Ölçeklere İlişkin Normallik Analizi Bulguları

Örgütsel Kültür	"A" Belediyesi		"B" Belediyesi	
	Statistic	Std.Error	Statistic	Std.Error
- Çarpıklık (Skewness)	-0,208	0,174	-0,308	0,200
- Basıklık (Kurtosis)	-0,960	0,346	0,709	0,397
Örgütsel Bağlılık	"A" Belediyesi		"B" Belediyesi	
	Statistic	Std.Error	Statistic	Std.Error
- Çarpıklık (Skewness)	-0,984	0,174	0,060	0,200
- Basıklık (Kurtosis)	1,076	0,346	-0,014	0,397

Tabachnick ve Fidell (2013)'e göre istatistiksel bir çalışmada çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerinin +1,500 ile -1,500 aralığında olabileceği, bu durumun normal dağılımın gerçekleştiği anlamı taşıdığını belirtmişlerdir. Bu kapsamda örgütsel kültür ve örgütsel bağlılık ölçeklerinin normal dağılım gösterdikleri anlaşılmaktadır.

“H¹” Hipotezine İlişkin Bulgular

Bu araştırmanın amacı kapsamında oluşturulan “H¹” hipotezi için uygulanan bağımsız örneklem t-testi tablo 8’de yer almaktadır. Analiz sonucunda “A” belediyesi ve “B” belediyesi arasında örgüt kültürü bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu gözlemlenmektedir ($p < 0,05$). Bu sonuçlara göre, “H¹” hipotezi kabul edilmiş ve etki büyüklüğünün küçük olduğu gözlemlenmiştir.

Örgüt kültürü bakımından farklılık nedenleri literatürde incelendiğinde araştırmacıların demografik özellikler üzerinde durduğu gözlemlenmektedir. Ulutürk (2016) çalışmasında cinsiyet, medeni durum ve yaş faktörleri bakımından farklılık tespit edilmediğini belirtmiş olmasına karşın Köse (2014) çalışmasında erkek çalışanların örgüt kültürü algılarının daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Bu çalışmada “A” belediyesi bünyesinde çalışan erkeklerin (%83,6) “B” belediyesinde çalışan erkeklerden (55,8) fazla olmasından dolayı “A” belediyesi çalışanlarının örgüt kültürü bakımından daha fazla algıya sahip olabileceği düşünülmektedir.

“H^{1a}” Hipotezine İlişkin Bulgular

Çalışmanın birinci hipotezinin ilk alt önermesi olan “H^{1a}” için uygulanan bağımsız örneklem t-testi tablo 8’de yer almaktadır. Analiz sonucunda “A” belediyesi ve “B” belediyesi arasında örgüt kültürünün güç mesafesi alt boyutu bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu gözlemlenmektedir ($p < 0,05$). Bu sonuçlara göre, “H^{1a}” hipotezi kabul edilmiş ve etki büyüklüğünün küçük olduğu gözlemlenmiştir.

Güç mesafesi alt boyutu bakımından farklılık nedenleri literatürde incelendiğinde araştırmacıların demografik özellikler üzerinde durduğu gözlemlenmektedir. Karadağ (2020)’in çalışmasında cinsiyet faktörü bakımından kadınların güç mesafesi algısını erkeklere göre daha fazla algıladıkları tespit edilmiştir. Bunun yanında eğitim durumu faktörü açısından da eğitim seviyesi arttıkça güç mesafesi algısının arttığını gözlemlenmektedir. Bu çalışmada “B” belediyesi bünyesinde çalışan kadınların (%44,2) “A” belediyesinde çalışan kadınlardan (%16,4) fazla olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda eğitim durumu açısından “B” belediyesinde lisans ve lisansüstü eğitim durumuna (%51) sahip çalışanların “A” belediyesinden (%27,7) fazla olmasından dolayı “B” belediyesi çalışanlarının güç mesafesi alt boyutu bakımından daha fazla algıya sahip olabileceği düşünülmektedir.

“H^{1b}” Hipotezine İlişkin Bulgular

Çalışmanın birinci hipotezinin ikinci alt önermesi olan “H^{1b}” için uygulanan bağımsız örneklem t-testi tablo 8’de yer almaktadır. Analiz sonucunda “A” belediyesi ve “B” belediyesi arasında örgüt kültürünün belirsizlikten kaçınma alt boyutu bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı gözlemlenmektedir ($0,05 < p$). Bu sonuçlara göre “H^{1b}” hipotezi reddedilmiştir.

Belirsizlikten kaçınma alt boyutu bakımından farklılık nedenleri literatürde incelendiğinde Öncül vd. (2016)’nin çalışmalarında erkek iş görenlerin kadın işgörenlere oranla daha fazla belirsizlikten kaçınma eğilimi taşıdıkları gözlemlenmektedir. Bu çalışmada “A” belediyesi bünyesinde çalışan erkeklerin (%83,6) “B” belediyesinde çalışan erkeklerden (55,8) fazla olmasının “A” belediyesi çalışanlarının belirsizlikten kaçınma eğilimi taşımalarına neden olabileceği düşünülmemesine rağmen çalışmada farklılık gözlenmemiştir.

“H^{1c}” Hipotezine İlişkin Bulgular

Çalışmanın birinci hipotezinin üçüncü alt önermesi olan “H^{1c}” için uygulanan bağımsız örneklem t-testi tablo 8’de yer almaktadır. Analiz sonucunda “A” belediyesi ve “B” belediyesi arasında örgüt kültürünün bireycilik-toplumculuk alt boyutu bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu gözlemlenmektedir (p<0,05). Bu sonuçlara göre, “H^{1c}” hipotezi kabul edilmiş ve etki büyüklüğünün küçük olduğu gözlemlenmiştir.

Bireycilik-toplumculuk alt boyutu bakımından farklılık nedenleri literatürde incelendiğinde Öncül vd. (2016)’nin çalışmalarında kadınların bireycilik algılarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada “A” belediyesi bünyesinde çalışan kadınların (%16,4) “B” belediyesinde çalışan kadınlardan (%44,2) daha az sayıda olmasından dolayı “A” belediyesinin toplumculuk algısının yüksek olabileceği değerlendirilmektedir.

“H^{1d}” Hipotezine İlişkin Bulgular

Çalışmanın birinci hipotezinin dördüncü alt önermesi olan “H^{1d}” için uygulanan bağımsız örneklem t-testi tablo 8’de yer almaktadır. Analiz sonucunda “A” belediyesi ve “B” belediyesi arasında örgüt kültürünün erillik-dişillik alt boyutu bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu gözlemlenmektedir (p<0,05). Bu sonuçlara göre, “H^{1d}” hipotezi kabul edilmiş ve etki büyüklüğünün küçük olduğu gözlemlenmiştir.

Erillik-dişillik alt boyutu bakımından farklılık nedenleri literatürde incelendiğinde Öncül vd. (2016)’nin çalışmalarında kadınların dişillik özelliği taşıdıklarını belirtmiş olmasına karşın Karadağ (2020)’in çalışmasında erkek çalışanların dişillik özelliği taşıdıkları tespit edilmiştir. Bu çalışmada “A” belediyesi bünyesinde çalışan erkeklerin (%83,6) “B” belediyesinde çalışan erkeklerden (55,8) fazla olmasından dolayı “A” belediyesi çalışanlarının dişillik özelliği bakımından daha fazla algıya sahip olabileceği düşünülmektedir.

“H²” Hipotezine İlişkin Bulgular

Bu araştırmanın amacı kapsamında oluşturulan “H²” Hipotezi için uygulanan bağımsız örneklem t-testi tablo 8’de yer almaktadır. Analiz sonucunda “A” belediyesi ve “B” belediyesi arasında örgütsel bağlılık bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu gözlemlenmektedir (p<0,05). Bu sonuçlara göre, “H²” hipotezi kabul edilmiş ve etki büyüklüğünün orta olduğu gözlemlenmiştir.

Örgütsel bağlılık bakımından farklılık nedenleri literatürde incelendiğinde araştırmacıların demografik özellikler üzerinde durduğu gözlemlenmektedir. Örneğin, Beck (1997:113), çalışma süresinin örgütsel bağlılığı pozitif yönde etkilediğini ileri sürmüştür. Beck’e göre çalışma süresi arttıkça örgüte bağlılık artmaktadır. Bununla beraber Köse (2014:150)’ye göre eğitim seviyesi arttıkça örgüte bağlılık düzeyi düşmektedir. Bu doğrultuda “A” belediyesinin (%17,9) 1-5 yıl arası ve daha az süre çalışan sayısı “B” belediyesine (%39,4) oranla daha düşük olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca eğitim seviyesi açısından “B” belediyesinde (%51 lisans ve lisansüstü) görev yapmakta olan çalışanların eğitim seviyeleri “A” belediyesinde (%27,7 lisans ve lisansüstü) görev yapan personelin eğitim seviyesinden yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda bu etmenlerden dolayı “A” belediyesinin örgütsel bağlılık algılarının daha yüksek olabileceği değerlendirilmektedir.

“H^{2a}” Hipotezine İlişkin Bulgular

Çalışmanın ikinci hipotezinin birinci alt önermesi olan “H^{2a}” için uygulanan bağımsız örneklem t-testi tablo 8’de yer almaktadır. Analiz sonucunda “A” belediyesi ve “B” belediyesi arasında örgütsel bağlılığın duygusal bağlılık alt boyutu bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu gözlemlenmektedir (p<0,05). Bu sonuçlara göre, “H^{2a}” hipotezi kabul edilmiş ve etki büyüklüğünün küçük olduğu gözlemlenmiştir.

Duygusal bağlılık bakımından farklılık nedenleri literatürde incelendiğinde araştırmacıların demografik özellikler üzerinde durduğu gözlemlenmektedir. Samadov (2006) çalışmasında erkek çalışanların duygusal bağlılık düzeyinin kadınlara oranla daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Gülova ve Demirsoy (2012)’da çalışmalarında erkek çalışanların duygusal bağlılık düzeyinin daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda “A” belediyesinin (%83,6) erkek çalışan sayısının “B” belediyesine (%55,8) göre oldukça yüksek olduğu saptanmıştır. Bu faktörün “A” belediyesindeki duygusal bağlılığın fazla olmasının nedeni olabileceği düşünülmektedir.

“H^{2b}” Hipotezine İlişkin Bulgular

Çalışmanın ikinci hipotezinin ikinci alt önermesi olan “H^{2b}” için uygulanan bağımsız örneklem t-testi tablo 8’de yer almaktadır. Analiz sonucunda “A” belediyesi ve “B” belediyesi arasında örgütsel bağlılığın devam bağlılığı alt boyutu bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu gözlemlenmektedir (p<0,05). Bu sonuçlara göre, “H^{2b}” hipotezi kabul edilmiş ve etki büyüklüğünün küçük olduğu gözlemlenmiştir.

Devam bağlılığı bakımından farklılık nedenleri literatürde incelendiğinde Gülova ve Demirsoy (2012) araştırmalarında çalışma süresinin fazla olması halinde devam bağlılığının yüksek olacağını belirtmiştir. Bununla beraber Sevinç ve Şahin (2012)’nin araştırmalarında çalışma yılı yükseldikçe devam bağlılığının artacağı öne çıkmaktadır. Bu kapsamda “A” belediyesinin (%17,9) 1-5 yıl arası ve daha az süre çalışan sayısı “B” belediyesine (%39,4) oranla daha düşük olduğu, 6-10 yıl ve daha fazla süre çalışan sayısını bünyesinde bulundurması nedeniyle devam bağlılığının yüksek olmasının nedeni olabileceği değerlendirilmektedir.

“H^{2c}” Hipotezine İlişkin Bulgular

Çalışmanın ikinci hipotezinin ikinci alt önermesi olan “H^{2c}” için uygulanan bağımsız örneklem t-testi tablo 8’de yer almaktadır. Analiz sonucunda “A” belediyesi ve “B” belediyesi arasında örgütsel bağlılığın normatif bağlılık alt boyutu bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu gözlemlenmektedir (p<0,05). Bu sonuçlara göre, “H^{2c}” hipotezi kabul edilmiş ve etki büyüklüğünün orta olduğu gözlemlenmiştir.

Normatif bağlılık bakımından farklılık nedenleri literatürde incelendiğinde Sıgır (2007), çalışma süresi faktörünün normatif bağlılıkla güçlü bir ilişkisi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Köse (2014) çalışmasında eğitim durumu faktörü bakımından lise ve dengi okulların mezunlarında normatif bağlılık düzeyinin anlamlı şekilde fazla olduğunu belirtmiştir. Literatürde yer alan çalışmalar ışığında çalışma süresi bakımından “A” belediyesinin çalışan sayısının fazla olması ve eğitim durumu faktörü açısından “A” belediyesinde lise mezunu (%39,5) çalışan sayısının “B” belediyesine (%23,8) oranla fazla olması normatif bağlılığın “A” belediyesinde yüksek olmasına neden olabileceği düşünülmektedir.

Tablo 8. Araştırmanın hipotezleri kapsamında “A” belediyesi ve “B” belediyesinin karşılaştırılmasına yönelik t-testi

Değişkenler	N	Arit. Ort.	Std. Hata	t	P	Etki Büyüklüğü																																																																												
H¹	195	3,5744	0,47843	2,316	0,021	0,2494																																																																												
	147	3,4409	0,58666				H^{1a}	195	3,4333	1,01505	2,046	0,042	0,2193	147	3,6310	0,77101	H^{1b}	195	3,8077	0,77506	1,248	0,213	-	147	3,9031	0,63734	H^{1c}	195	3,9241	0,80692	4,038	0,000	0,4380	147	3,5524	0,88838	H^{1d}	195	2,8684	1,10414	4,398	0,000	0,4744	147	2,3855	0,92381	H²	195	3,8498	0,78934	5,272	0,000	0,5815	147	3,4198	0,68591	H^{2a}	195	4,0066	0,96872	3,901	0,000	0,4306	147	3,6181	0,83033	H^{2b}	195	3,6759	0,83800	3,556	0,000	0,3924	147	3,3197	0,97240	H^{2c}	195	3,8041	0,88328	6,027	0,000
H^{1a}	195	3,4333	1,01505	2,046	0,042	0,2193																																																																												
	147	3,6310	0,77101				H^{1b}	195	3,8077	0,77506	1,248	0,213	-	147	3,9031	0,63734	H^{1c}	195	3,9241	0,80692	4,038	0,000	0,4380	147	3,5524	0,88838	H^{1d}	195	2,8684	1,10414	4,398	0,000	0,4744	147	2,3855	0,92381	H²	195	3,8498	0,78934	5,272	0,000	0,5815	147	3,4198	0,68591	H^{2a}	195	4,0066	0,96872	3,901	0,000	0,4306	147	3,6181	0,83033	H^{2b}	195	3,6759	0,83800	3,556	0,000	0,3924	147	3,3197	0,97240	H^{2c}	195	3,8041	0,88328	6,027	0,000	0,6622	147	3,2422	0,81231						
H^{1b}	195	3,8077	0,77506	1,248	0,213	-																																																																												
	147	3,9031	0,63734				H^{1c}	195	3,9241	0,80692	4,038	0,000	0,4380	147	3,5524	0,88838	H^{1d}	195	2,8684	1,10414	4,398	0,000	0,4744	147	2,3855	0,92381	H²	195	3,8498	0,78934	5,272	0,000	0,5815	147	3,4198	0,68591	H^{2a}	195	4,0066	0,96872	3,901	0,000	0,4306	147	3,6181	0,83033	H^{2b}	195	3,6759	0,83800	3,556	0,000	0,3924	147	3,3197	0,97240	H^{2c}	195	3,8041	0,88328	6,027	0,000	0,6622	147	3,2422	0,81231																
H^{1c}	195	3,9241	0,80692	4,038	0,000	0,4380																																																																												
	147	3,5524	0,88838				H^{1d}	195	2,8684	1,10414	4,398	0,000	0,4744	147	2,3855	0,92381	H²	195	3,8498	0,78934	5,272	0,000	0,5815	147	3,4198	0,68591	H^{2a}	195	4,0066	0,96872	3,901	0,000	0,4306	147	3,6181	0,83033	H^{2b}	195	3,6759	0,83800	3,556	0,000	0,3924	147	3,3197	0,97240	H^{2c}	195	3,8041	0,88328	6,027	0,000	0,6622	147	3,2422	0,81231																										
H^{1d}	195	2,8684	1,10414	4,398	0,000	0,4744																																																																												
	147	2,3855	0,92381				H²	195	3,8498	0,78934	5,272	0,000	0,5815	147	3,4198	0,68591	H^{2a}	195	4,0066	0,96872	3,901	0,000	0,4306	147	3,6181	0,83033	H^{2b}	195	3,6759	0,83800	3,556	0,000	0,3924	147	3,3197	0,97240	H^{2c}	195	3,8041	0,88328	6,027	0,000	0,6622	147	3,2422	0,81231																																				
H²	195	3,8498	0,78934	5,272	0,000	0,5815																																																																												
	147	3,4198	0,68591				H^{2a}	195	4,0066	0,96872	3,901	0,000	0,4306	147	3,6181	0,83033	H^{2b}	195	3,6759	0,83800	3,556	0,000	0,3924	147	3,3197	0,97240	H^{2c}	195	3,8041	0,88328	6,027	0,000	0,6622	147	3,2422	0,81231																																														
H^{2a}	195	4,0066	0,96872	3,901	0,000	0,4306																																																																												
	147	3,6181	0,83033				H^{2b}	195	3,6759	0,83800	3,556	0,000	0,3924	147	3,3197	0,97240	H^{2c}	195	3,8041	0,88328	6,027	0,000	0,6622	147	3,2422	0,81231																																																								
H^{2b}	195	3,6759	0,83800	3,556	0,000	0,3924																																																																												
	147	3,3197	0,97240				H^{2c}	195	3,8041	0,88328	6,027	0,000	0,6622	147	3,2422	0,81231																																																																		
H^{2c}	195	3,8041	0,88328	6,027	0,000	0,6622																																																																												
	147	3,2422	0,81231																																																																															

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırma verileri iki farklı büyükşehir belediyesinde çalışan büro elemanlarını kapsamaktadır. Büyükşehir belediyelerinin karşılaştırmalı analizlerinin yapılma nedeni, topluma sağladıkları sosyal ve ekonomik katkıları, devlet bütçesinin katılımı ile halkın ihtiyaç ve beklentilerini karşılama noktasında toplum ile iç içe olmasıdır. Bu görevlerin icrasında yer alan personelin örgüte bağlılık ve örgüt içinde oluşturdukları kültürün kuvvet derecelerinin farklı olup olmadığının ortaya konması düşünülmektedir.

Bu araştırmada, “A” belediyesi ve “B” belediyesi çalışanlarının örgüt kültürü, örgüt kültürünün alt boyutları, örgütsel bağlılık ve örgütsel bağlılığın alt boyutları bakımından aralarında fark olup olmadığı incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda örgütsel kültürün belirsizlikten kaçınma boyutu dışında iki belediye arasında anlamlı bir fark olduğu gözlemlenmiştir.

“A” belediyesi ve “B” belediyesi arasında örgütsel kültür bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu ve Cohen (1988)’in d formülü kullanılarak bu farkın küçük bir etki büyüklüğüne sahip olduğu anlaşılmıştır. Örgütsel kültürün alt boyutları ele alındığında güç mesafesi, bireycilik-toplumculuk ve erillik-dişillik bakımından istatistiki olarak anlamlı fark olduğu gözlemlenmiş ve Cohen’in d formülü kullanılarak tespit edilen etki büyüklüklerinin her biri açısından küçük etkiye sahip oldukları saptanmıştır. Buna karşın belirsizlikten kaçınma alt boyutunda ise iki belediye arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

“A” belediyesi ve “B” belediyesi arasında örgütsel bağlılık bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlemlenmiş olup, Cohen’in d formülü kullanılarak hesaplanan etki büyüklüğünün orta etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Örgütsel bağlılığın alt boyutları bakımından değerlendirildiğinde her bir alt boyut açısından anlamlı farkın bulunduğu gözlemlenmiştir. Cohen’in d formülü kullanılarak mevcut olan farkın etki büyüklüğü hesaplandığında, duygusal bağlılık ve devam bağlılığı bakımından küçük etkiye sahip olduğu, normatif bağlılık bakımından ise bu iki belediye arasında orta derece etki büyüklüğünün yer aldığı saptanmıştır.

Sonuç olarak, “A” belediyesinin “B” belediyesine oranla örgütsel kültüre sahip olma bakımından daha etkili olduğunu söylemek mümkündür. Örgüt kültürü bakımından “A” belediyesinin daha etkin olmasının nedeni olarak Köse (2014)’nin de çalışmasında belirttiği gibi erkek çalışanların fazla olmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Örgütsel kültürü alt boyutlarıyla incelememiz halinde güç mesafesi boyutu bakımından “B” belediyesinin daha etkin bir kültür yaklaşımına sahip olduğu gözlemlenmektedir. Güç mesafesi bakımından “B” belediyesinin daha fazla algıya sahip olması ise, Karadağ (2020)’in da belirttiği gibi kadın çalışanlar ve eğitim seviyesi yüksek olan çalışanların güç mesafesi algılarının da yüksek olacağı bulgusu ile örtüşmektedir. Bireycilik-toplumculuk boyutu bakımından her iki belediye ele alındığında ölçek sorularından yola çıkarak “A” belediyesinin toplumculuk bakımından daha etkin, “B” belediyesi ise “A” belediyesine oranla daha bireyci olduğu düşünülmektedir. Bireycilik-toplumculuk alt boyutu bakımından Öncül vd. (2016)’nin de tespit ettiği gibi kadın çalışanların bireycilik algılarının yüksek olması çalışmamızı desteklemektedir. Erillik-dişillik boyutu bakımından ölçek ifadelerinden yola çıkarak “A” belediyesinin “B” belediyesine oranla daha dişil bir örgütsel kültüre sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgu Karadağ (2020)’in çalışmasında erkek çalışanların dişillik özelliği taşıdıkları bulgusu ile örtüşmektedir. Örgütsel kültürün son alt boyutu olan belirsizlikten kaçınma bakımından iki belediye arasında fark olmadığı gözlemlenmiştir. Hofstede (1980b)’in kırk ülkede gerçekleştirdiği çalışmaya göre ülkemizin belirsizlikten kaçınma bakımından yüksek bir algıya sahip olduğu bilinmektedir. Bu kapsamda her ne kadar farklı şehirlerde yaşayan çalışanlar da olsa belirsizlikten kaçınma bakımından fark gözlemlenmemesi beklenen bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Örgütsel bağlılık açısından iki belediyenin karşılaştırılması sonucunda “A” belediyesinin “B” belediyesine oranla örgüte bağlılık düzeylerinin daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Beck (1997), çalışma süresinin örgütsel bağlılığı pozitif yönde etkilediğini ileri sürmüştür. Bu bulgu “A” belediyesinde çalışanların daha uzun süreli çalışma hayatında yer almalarıyla örtüşmektedir. Bunun yanında Köse (2014)’ye göre eğitim seviyesi arttıkça örgütsel bağlılık düzeyi düşmektedir. Bu bulgu ise “B” belediyesinde çalışmakta olan personelin eğitim düzeyinin daha yüksek olduğu verisini desteklemektedir. Ayrıca örgütsel bağlılığın duygusal

bağlılık alt boyutu bakımından "A" belediyesinin "B" belediyesine oranla bağlılık düzeylerinin daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Samadov (2006) ile Gülova ve Demirsoy (2012)'un çalışmalarında erkek çalışanların duygusal bağlılık düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular "A" belediyesinde yer alan erkek çalışanların fazla olmasıyla örtüşmektedir. Devam bağlılığı bakımından "A" belediyesinin "B" belediyesine oranla bağlılık düzeylerinin daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. "A" belediyesinde çalışanların daha uzun süreli çalışma hayatında yer aldıkları bilinmektedir. Gülova ve Demirsoy (2012) ile Sevinç ve Şahin (2012) araştırmalarında, çalışma süresinin fazla olması halinde devam bağlılığının yüksek olacağını belirtmişlerdir. Bu veriler de "A" belediyesinin devam bağlılığının yüksek olmasını açıklamaktadır. Normatif bağlılık bakımından "A" belediyesinin bağlılık düzeyinin "B" belediyesine oranla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Sığı (2007), çalışma süresi arttıkça normatif bağlılığın artacağını, Köse (2014) ise lise ve dengi okulların mezunlarında normatif bağlılık düzeyinin yüksek olduğunu belirtmişlerdir. "A" belediyesinde çalışanların çalışma hayatında daha uzun süreli yer almaları ve lise mezunu çalışan sayısının "B" belediyesine göre yüksek olması normatif bağlılık algısının yüksek oluşunu açıklamaktadır.

Örgütün belirlemeyi düşündüğü yeni hedefleri toplantı, anket vb. uygulamalar ile çalışanların görüşlerini alarak belirleme yöntemini uygulamaya sokması çalışanların yönetime dâhil olmaları ve görüş bildirmeleri motivasyonu arttıracığı düşünülmektedir. Bu şekilde personelin bağlılık düzeylerinde olumlu gelişmeler sağlanabilecektir. Görüş bildirme konusunda uygulanacak yöntemler kişilerin çekimser davranmaları engellenecek şekilde düzenlenmeli ve bildirdikleri görüşler yüzünden zarar görmeyecekleri konusunda güven verilmelidir. Örgütsel bağlılık bakımından kendi isteğiyle bağlılık hissetmeleri ve çıkarlarının örgüt ile aynı olmasından dolayı Allen ve Meyer (1990)'in duygusal bağlılık boyutu örgütler için geliştirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu doğrultuda uygulanacak yöntemlerin kurum menfaati bakımından faydalı olacağı görüşü öne çıkmaktadır. Bu yöntemler, çalışanların katılım sağlayabileceği sosyal aktiviteler olarak örneklendirilebilirken dikkat edilmesi gereken husus bu aktivitelerin bir zorunluluk haline gelmemesidir. Zorunluluk hali düşük bağlılık düzeyini doğurduğundan, planlanan aktivitelerin gönüllüğe dayalı olması önem arz etmektedir. Örgütlerde geliştirilen kültürün değişimi çok yavaş olacağı bilinmektedir. Bu doğrultuda çalışanlar tarafından değişime direnç gösterileceği hususu göz önünde bulundurulmalı ve gerçekleştirilmek istenen değişim için sabır gösterilmelidir. Bu planlanan değişimin kademeli ve personeli planlanacak eğitim, seminer vb. yöntemlerle hazırlamak gerektiği düşünülmektedir.

Bu çalışma iki farklı büyükşehir belediyesinde uygulanmış olup daha çok örneklem ile karşılaştırma yapılarak uygulanabilir. Çalışma büyükşehir belediyelerinin örgütsel kültür ve örgütsel bağlılıklarının araştırılmasını kapsamaktadır. Farklı kurumlar veya sektörler ile yapılarak literatüre katkı sağlanabilir. Çalışma büyükşehir belediyelerinde görevli büro çalışanlarına uygulanmıştır. Farklı kademelerdeki çalışanlara uygulanarak karşılaştırma yapılabilir. Çalışma iki değişken arasındaki farklılıkların analizi yapılarak uygulanmıştır. Demografik özellikler ile karşılaştırma yapılabilir. Çalışma örgütsel kültür ve örgütsel bağlılık değişkenlerinin iki farklı büyükşehir belediyesindeki farklılıklarını ortaya koymaktadır. Bu iki değişkenin arasındaki ilişki veya birbirine etkilerinin karşılaştırılması yapılabilir. Çalışma, covid-19 (korona virüs) salgını öncesi yapılmıştır. Pandemi sürecinin etkilerinin çalışanların görüşlerinde farklılıklar oluşturup oluşturmadığının tespiti açısından yeni araştırmalar yapılabilir.

Bilgilendirme

Bu çalışma Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Liderlik ve Küresel Girişimcilik Bilim Dalı “Büyükşehir Belediye Çalışanlarının Örgüt Kültürü ve Örgütsel Bağlılıklarının Araştırılması: Karşılıklı Bir Analiz” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Kaynakça

- Acaray, A. & Şevik, N., (2016). Kültürel Boyutların Örgütsel Sessizliğe Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(4), 1-18.
- Allen, N. J. & Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of occupational psychology*, 63(1), 1-18. DOI: 10.1111/j.2044-8325.1990.tb00506
- Aykanat, Z. (2010) “*Karizmatik Liderlik ve Örgütsel Kültürü İlişkisi Üzerine Bir Uygulama* (Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman). Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Aydoğan, E. & Zemestani, G. (2014). Erillik/Dışılık (Hofstede) Bağlamında İran ile Türkiye'nin Yönetim Kültürlerinin Karşılaştırılması. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 49(2), 50-71. Retrieved from: <https://acikerisim.hacibayram.edu.tr/Home/resultDetail/40570ed6-b6d3-48b3-add3-001cc7019f91>
- Beck, K. (1997). *The Development of Affective Organisational Commitment* (Degree of Doctor. The University of Adalaide, Department of Psychology). Retrieved from: <file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/02whole.pdf>
- Becker, H. S. (1960). Notes on the Concept of Commitment. *American Journal of Sociology*, 66(1), 32-40. Retrieved from: https://student.cc.uoc.gr/uploadFiles/1110-%CE%91010%CE%9A/BECKER2_ARTISTIC%20WORK.pdf
- Budak, T. (2009). *İlköğretim Okullarında Görev Yapan Kadrolu ve Sözleşmeli Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılıkları (Kocaeli Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Cameron, K. S. & Quinn R. S. (1992). *Diagnosing and Changing Organizational Culture*. Adison-Wesley, Massachusetts.
- Cameron K. S, Quinn R.E, (2006). Diagnosing and changing organizational culture based on the competing values framework. *Revised Edition, United States of America, Published by Jossey-Bass*, ss.19-20.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2007). *Research methods in education (6th Edition)* Routledge, Canada.
- Çıpa, D. (2020). *Duygusal ve Kültürel Zekâ, Sosyal Sermaye, İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılık İlişkileri: Eğitim Sektöründe Bir Çalışma*. (Doktora Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Darcan, Ş. (2019). *Hastanelerde Personel Güçlendirmenin İş Tatmini, Yöneticiye Güven ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi ve Buna Yönelik Bir Araştırma* (Doktora Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Demirel, Y. (2009). Örgütsel Bağlılık ve Üretkenlik Karşılı Davranışlar Arasındaki İlişkiye Kavramsal Yaklaşım. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15), 115-132. Retrieved

- from: <https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makale-detay&Alan=sosyal&Id=R0CkeXkBu-adCBSE1v9t>
- Demirel, Y. (2008). Örgütsel Güvenin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Tekstil Sektörü Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 179-194. Retrieved from: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=edsdoj&AN=edsdoj.3de7c7cad72f4c70852e4856a7b96d89&lang=tr&site=eds-live>
- Doğan, S. & Demiral, Ö. (2009). Örgütsel Bağlılığın Sağlanmasında Personel Güçlendirme ve Psikolojik Sözleşmenin Etkisine İlişkin Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0(32), 47-80. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/erciyesuibd/issue/5889/77888>
- Duman, Ç. (2012). Hofstede'in Kültürel Boyutları. Afs Intercultural Programs, Inc.
- Eğilmezoglu, G., (2011). *Çalışma Yaşamında Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık: Bir Kamu Bankasındaki Çalışanların Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık Algılayışlarının Analizine Yönelik Bir Çalışma* (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Fiş, A. M. & Wasti S. A. (2009) "Örgüt Kültürü ve Girişimcilik Yönelimi İlişkisi" *ODTÜ Geliştirme Dergisi*, Cilt:35, Özel Sayı, ss.127-164. Retrieved form: <https://hdl.handle.net/11511/93083>
- Gül, H. (2005). Örgütsel Bağlılık Yaklaşımlarının Mukayesesi ve Değerlendirmesi. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 2(1), 37-56. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/eab/issue/39832/472230>
- Gülova A. A. & Demirsoy, Ö. (2012). Örgüt Kültürü Ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Hizmet Sektörü Çalışanları Üzerinde Amprik Bir Araştırma. *Business and Economics Research Journal*, 3(3), 49-76. Retrieved from: [http://www.berjournal.com/wp-content/plugins/downloads-manager/upload/BERJ%203\(3\)12%20Article%204%20pp.49-76.pdf](http://www.berjournal.com/wp-content/plugins/downloads-manager/upload/BERJ%203(3)12%20Article%204%20pp.49-76.pdf)
- Gümüştekin G.E. ve Emet C. (2015). "Güçlendirme algılarındaki değişimin örgütsel Kültür ve Bağlılık Üzerinde Etkileşimi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 90-116. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4759/65376>
- Gürbüz, S. & ŞAHİN F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Felsefe-Yöntem-Analiz* Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Hofstede, G. (1997). *Cultures And Organizations*. McGraw-Hill, Inc.
- Hofstede, G. (1980b). Motivation, Leadership, and Organization: Do American Theories Apply Abroad. *Organizational Dynamics(Summer)*, 9(1), 42-63. Doi: 10.1016/0090-2616(80)90013-3
- İra, N. (2011). *Eğitim Fakültelerinde Örgütsel Kültür ve Yönetimsel Etkinlik* (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Karadağ, D. (2020). *Hofstede'in Kültürel Boyutları Kapsamında Turizm Çalışanlarında Bölgesel Farklılıkların İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Karabük). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Korkut, A. & Keskin, İ. (2015). Öğretmen adaylarının belirsizlikten kaçınma düzeylerine ilişkin karşılaştırmalı bir analiz. *Electronic International Journal of Education, Arts, and Science (EIJEAS)*, 1(2), 31-57. Retrieved from: <http://www.eijeas.com/index.php/EIJEAS/article/view/48>
- Köse, S., Tetik, S., & Ercan, C., (2001). Örgüt Kültürünü Oluşturan Faktörler. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 7(1), 219-242. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/145795>
- Köse, O. (2014) *Örgüt kültürü ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin incelenmesi: Bir kamu kurumunda alan araştırması* (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Meyer, J. P. & Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human resource management review*, 1(1), 61-89. DOI: 10.1016/1053-4822(91)90011-Z
- Nişancı, Z. N. (2012). Toplumsal Kültür-Örgüt Kültürü ilişkisi ve Yönetim Üzerine Yansımaları. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1279-1293.

- Öncül, M. S., Deniz, M. & İnce, A. R. (2016). Hofstede'in Örgüt Kültürü Modelinin Potansiyel Girişimcilerin Yetiştirdiği Çevresel Özellikler Kapsamında Değerlendirilmesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 255-269. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/ayd/issue/27225/286573>
- Öztürk, K. Y. (2018). *Örgütsel Bağlılık ve Sağlık Çalışanlarının Örgütsel Bağlılık Düzeyleri (Cerrahpaşa Örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Öztürk, M. (2013). *Örgütsel Bağlılık ve Sağlık Çalışanlarının Örgütsel Bağlılık Düzeyleri (Kırklareli Örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Pierce, J. L. ve Dunham, J. B. (1987). Organizational Commitment: Pre-Employment Propensity and Initial Work Experiences. *Journal of Management*, 13(1), 163-178. Doi: 10.1177/014920638701300113
- Samadov, S. İ. (2006). *İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılık: Özel Sektörde Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Schein, E. H., (1984). Coming to a New Awareness of Organizational Culture. *Sloan Management Review*, 25(2), 3-16.
- Sevinç, İ. & Şahin, A. (2012). Kamu Çalışanlarının Örgütsel Bağlılığı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma. *Maliye Dergisi*, Sayı:162 ss.266-281. Retrieved from: <https://www.acarindex.com/pdfler/6b12f546-7c0b.pdf>
- Sıgır, Ü. (2007). İş Görenlerin Örgütsel Bağlılıklarının Meyer ve Allen Tipolojisiyle Analizi: Kamu ve Özel Sektörde Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 261-278. Retrieved from: <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423869627.pdf>
- Swales, S. (2002). Organizational commitment: a critique of the construct and measures. *International Journal of Management Reviews*, 4 (2), 155-178. DOI: 10.1111/1468-2370.00082
- Şanal, M. & Arıkan, Ö. (2019). Örgüt Kültürü ve Kurumsal İmaj İlişkisi: Özel Bir Hastane Üzerine Uygulama. *Ekev Akademi Dergisi*, 23(78), 371-390. Retrieved from: http://www.ekevakademi.org/Makaleler/1820358956_20%20Musa%20SANAL-Ozge%20ARIKAN.pdf
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics (sixth ed.)*. Pearson, Boston.
- Ulutürk, Ş. (2016). *Örgüt Kültürü ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Banka Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma* (Yüksek Lisans Tezi, Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Uslu, A. (2012). *Örgütsel Bağlılık, Daimî ve Geçici İşçilerin Örgütsel Bağlılık Algıları Üzerinde Bir Araştırma ve Muş Şeker Fabrikasında Bir Alan Çalışması* (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Yaman, E., & Ruçlar K. (2014). Örgüt Kültürünün Yordayıcısı Olarak Üniversitelerde Örgütsel Sessizlik. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 4(1), 36-50. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/higheredusci/issue/61483/918046>
- Yücel, İ. & Koçak, D. (2014). Örgüt Kültürü ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 45-64. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/68582>
- Zhang, Y., & Begley, T. M. (2011). Power Distance And Its Moderating Impact On Empowerment And Team Participation. *The International Journal of Human Resource Management*, 22(17), 3601-3617. DOI: 10.1080/09585192.2011.560877

Global Covid-19 Pandemic: A Comparison of Parents of Children with and Without Disabilities

Ayşe Dilşad YAKUT^{a, b}

Abstract

Schools closures, relocations of companies to remote or reduce working, the ambiguous economic situation, and curfew restrictions on residents have caused many changes in daily lives of families. Without any doubt, drastic changes which have arisen from pandemic have adverse impacts on all children, but children with disabilities and their parents conceivably are more affected. The present study sheds lights on influential factors on perceived stress of parents of children with and without disabilities during global COVID-19 pandemic. The data were obtained from 369 parents living in Turkey using an online survey. Results confirmed that perceived burden, perceived social support, and problem behaviors of children predicted perceived stress of parents. Moreover, parents of children with disabilities reported significantly a lower level of social support and a higher level of problem behaviors for their children. The results highlight the necessity in receiving support services about how to deal with difficult situations for parents.

Keywords

Stress
Burden
Social support
Disability

About Article

Received: 04.02.2022

Accepted: 21.06.2022

Doi: 10.18026/cbayarsos.1068311

Küresel Covid-19 Pandemisi: Yetersizliği Olan ve Yetersizliği Olmayan Çocukların Ebeveynlerinin Karşılaştırılması

Özet

Okulların kapanması, şirketlerin uzaktan çalışmaya veya işi azaltmaya geçmesi, belirsiz ekonomik durum ve ikamet edenlere yönelik sokağa çıkma yasağı kısıtlamaları ailelerin günlük yaşamlarında birçok değişikliğe neden olmuştur. Şüphesiz pandemiden kaynaklanan bu köklü değişiklikler tüm çocukları olumsuz olarak etkilemiştir, ancak yetersizliği olan öğrenciler ve ebeveynleri muhtemelen daha fazla etkilenmiştir. Bu çalışma, küresel COVID-19 pandemisi sırasında yetersizliği olan ve olmayan çocukların ebeveynlerinin stres algıları üzerinde etkili olan faktörlere ışık tutmaktadır. Veriler, Türkiye’de yaşayan 369 ebeveyninden çevrimiçi bir anketle elde edilmiştir. Bulgular, algılanan bakım yükünün, algılanan sosyal desteğin ve çocukların problem davranışlarının, ebeveynlerin stres algılarını öngördüğünü doğrulamıştır. Ayrıca, yetersizliği olan çocukların ebeveynleri, sosyal destek algılarını anlamlı olarak daha düşük ve çocuklarındaki problem davranışları anlamlı olarak daha yüksek olduğunu bildirmiştir. Sonuçlar, ebeveynler için zor durumlarla nasıl başa çıkılacağı konusunda destek hizmetleri almalarının gerekliliğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Stres
Bakım yükü
Sosyal destek
Yetersizlik

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 04.02.2022

Kabul Tarihi: 21.06.2022

Doi: 10.18026/cbayarsos.1068311

^a Corresponding Author: ayse.yakut@ihu.edu.tr

^b Assistant Professor (Ph.D.), Ibn Haldun University, School of Education, Department of Educational Sciences, Istanbul/Turkey, ORCID: 0000-0001-8277-6213

Introduction

The first COVID-19 case in Turkey was confirmed by the Ministry of Health in March 11th 2020. The day after, many protective measures and restrictions were taken by the state. The scope of these measures, which were gradually implemented, was expanded over time. On March 16th 2020, education activities were suspended for one week in elementary, middle and high schools. Starting from March 23rd 2020, an online platform entitled as EBA (Education Informatics Network [Eğitim Bilişim Ağı] and the national broadcaster were used to air lessons in the country ("Millions of Turkish," 2020). Venues such as cinemas, concert halls, wedding halls, cafeterias, coffee shops, restaurants, massage saloons, swimming pools, and gymnasiums were temporarily closed by March 16th 2020; sports events were postponed by March 19th 2020; flights were suspended for 68 countries, a curfew was imposed for those under the age of 20 and above the age of 65 with some exceptions by March 22nd 2020; intercity travels were subjected to the permission of the governorship by March 28th 2020; and everyone was banned from leaving home during the weekends by April 10th 2020. The first peak of the first wave was on April 23rd 2020. The period of "controlled social life" started on May 10th 2020 and its scope was expanded over the time (Sert Karaaslan, 2021). A mass vaccination campaign was initiated on January 14th 2021 (Bayar & Aydoğan, 2021). After one year, the country has entered the normalization process named as "controlled normalization" on March 2nd 2021, and lifted almost all restrictions on the basis of provinces (Sert Karaaslan, 2021).

As mentioned above, schools and educational institutions closures, relocations of companies to remote or reduced working, the ambiguous economic situation, and curfew restrictions on residents have caused many changes in daily lives of families. Without any doubt pandemic is a stressful occasion itself as a result of obligation of dealing with these changes along with managing personal life, discharging job duties, and caring family members at home. Whilst drastic changes which have arisen from pandemic have adverse impacts on all children, students with disabilities and their parents conceivably are more affected. For instance, the smallest changes and transitions can be difficult for individuals with autism spectrum disorders (Altable, 2020; Drogomyretska, Fox, & Colbert, 2020), since "insistence on sameness and an inflexible adherence to routines" are the main characteristic (American Psychiatric Association, 2013). Considering the fact that interruptions of daily routines in conjunction with new rules that are not very understandable (i.e. wear mask) for individuals with disabilities (Narzisi, 2020), parents of children with disabilities have had further parenting roles when compared to the typical parenting. All of these changes in the daily life increase the likelihood of experiencing stress and negative emotions by parents (Sprang & Silman, 2013), which emphasize the necessity of research in terms of comparing parents, and particularly parents' perceived stress. The present study sheds lights on influential factors on perceived stress of parents of children with and without disabilities during global Covid-19 pandemic.

Perceived Stress

One of the earliest snapshot of the impact of COVID-19 revealed mild to severe stress on one third of the respondents, confirming the fact that negative health outcomes have arisen from pandemic in China (Wang, Pan, Wan, Tan, Xu, Ho, & Ho, 2020). Another early research investigating the stress levels of families in the United States of America indicated that individuals had a high level of stress exposure, while for those who were caregivers were found to be at disadvantage (Park, Russel, Fendrich, Finkelstein-Fox, Hutchison, & Becker,

2020), and expectedly, that having more than one youngster particularly rose parents' burden (Uzun, Karaca, & Metin, 2021). There is also ample evidence that parents who had troubles in handling quarantine demonstrated more stress, which indirectly influenced children's emotional and behavioral problems due to the mediating role of stress (Spinelli, Lionetti, Pastore, & Fasolo, 2020). Stress exposure can lead to detrimental impacts on parenting behavior, negatively influence parent-child relationship, and increase the likelihood of engaging in harsh parenting (Deater-Deckard, 1998). Overall, stress is found to be related to an array of negative outcomes and influenced by many factors. For the conceptualization of this study, it is hypothesized that the burden of the family caregiver, perceived social support from family and friends, and problem behaviors of children predict perceived stress of parents during global Covid-19 pandemic. As such, it is noteworthy to examine perceived stress of parents of children with and without disabilities, since a comparison of parents will allow us to investigate the same scope two angles.

Burden of Caregivers

While pandemic itself has a pervasive impact on individuals and their families, it has a more extensive impact on caregivers due to the closures of educational institutions and childcare centers in response to COVID-19 which potentially increase parents' burden. Caregiver burden is a multifaceted concept which encompasses the "physical, psychological, emotional, social, and financial problems that individuals experience due to providing care" (George & Gwyther, 1986, p. 253). The lack of support during difficult situations cascade children's wellbeing potentially resulting in demonstration of psychological symptoms (Spinelli et al., 2020). Recently, caregiver burden was found to be positively related to perception of children's stress in a study conducted nearly five weeks after the first advised quarantine in the U.S (Russel et al., 2020), proving that burden is another influential factor on parents.

Children with special needs have more complicated daily cares when compared to the children who have typical development milestones, resulting in additional demands from their parents, which can increase their burden. For instance, parents who had children with developmental disabilities, specifically those who had children with autism spectrum disorders (ASD) and attention deficit and hyperactivity disorders (ADHD), reported significantly a greater level of stress and burden when compared to the parents of children without disabilities (Iovino, Caemmerer, & Chafouleas, 2021). Additionally, accessibility of childcare resources as well as supports focused on specially designed educational objectives predicted parents' burden during the pandemic (Iovino et al., 2021). The lack of secondary supports (e.g. therapy services, special education supports) because of the protective measures (i.e. quarantine) taken during the pandemic may increase the burden on parents, which is related to parents' stress.

Perceived Social Support

Another factor related to stress is the perceived social support which can be simply defined as "an exchange of resources between two individuals perceived by the provider or the recipient to be intended to enhance the well-being of the recipient" (Shumaker & Brownell, 1984, p.11). While curfew restriction has decreased the number of infected cases in many countries, it has had adverse consequences on individuals too, due to lack of socialization and mobility, which resulted in less social support from family and friends. However, social support is an important factor in mitigating one's stress and helping individuals in dealing with difficult situations in life (Armstrong, Birnie-Lefcovitch, & Ungar, 2005). Even the feeling of socially

connectedness during the COVID-19 pandemic is a factor contributing to COVID-19 related distress. Individuals who perceived a higher level of social connection during the lockdown expressed a lower level of distress in a study conducted with adolescents in Australia (Magson, Freeman, Rapee, Richardson, & Fardouly, 2021). A mild stress was found on individuals in a study conducted in China, which, in turn, may be linked to the increased level of social and family support reported by the majority of the respondents (Zhang & Ma, 2020). A recent study showed that the inability to see friends and family were found to be related to a higher level of burden during the pandemic for parents with and without disabilities (Iovino et al., 2021) which outlines the importance of the social support.

Problem Behaviors of Children

Demonstration of behavioral problems is more prevalent in relation to being physically less active during the COVID-19 pandemic (Liu, Zhou, Xie, Xue, Zhu, Wan, Wu, Zhang, & Song, 2021). A pioneer research conducted in China indicated that clinging, inattention, and irritability were the rigorous psychological signs exhibited by youngster ranging from age 3 to 18; while fear, anxiety, and other emotions were found to be greater in children living in high-risk areas (Jiao, Wang, Liu, Fang, Jiao, Pettoello-Mantovani, & Somekh, 2020). In another study conducted in China, conduct problems were found to be the highest type of problem behaviors among other types of problems experienced by children whereas anxiety symptoms of parents increased the likelihood of the demonstration emotional problems of school-aged children (Liu et al., 2021)

Recent COVID-19 research has emphasized the vulnerability of children with special needs and the impact of pandemic on their parents (Alhuzimi, 2021; Colizzi, Sironi, Antonini, Ciceri, Bovo, Zoccante, 2020; Lim et al., 2021). For instance, Alhuzimi (2021) particularly focused on parents who have children with ASD since adaptation of these children into the quarantine or isolation is more challenging as a result of the nature of the disability. Substantial proportion of parents of children with ASD reported that they had difficulties in managing free time and structured activities of their children and observed more intense and frequent problem behaviors on their children during the pandemic, implying the necessity of healthcare support and interventions (Colizzi et al., 2020). Lim et al. (2021) concluded that stress levels of caregivers of children with ASD were higher than pre-pandemic times suggesting that closures of schools and therapy/intervention services were factors influencing parents' stress negatively. In addition, children with intellectual disabilities are vulnerable due to their limitations to cognitively process the information related to COVID-19 (Courtenay & Perera, 2020). In another study conducted in Netherlands, Embregts et al. (2021) found that pandemic heightened the fears of mothers of children with intellectual disabilities and increased mothers' concerns about their children's wellbeing which may imply a high level of stress. A significant association was also found between concerns for the child and stress of parents with children with neurodevelopmental disabilities in a study conducted in Italy (Grumi et al., 2021).

Consequently, research suggests that disaster outcomes are more detrimental among children whose parents are higher in stress. The ongoing pandemic and findings of early research necessitate further research focusing on predictors on perceived stress of parents of children with and without disabilities during global COVID-19 pandemic.

Purpose and Research Questions

The goal of current study is to examine influential factors on perceived stress of parents of children with and without disabilities during global COVID-19 pandemic. These research questions will be explored: (1) what is the distribution of parents' perceived stress, perceived burden, perceived social support, and problem behaviors of children? (2) is there a significant difference in perceived stress, perceived burden, perceived social support, and problem behaviors of children for parents of children with disabilities and parents of children without disabilities? (3) do perceived burden, perceived social support, and problem behaviors of children predict parents' perceived stress?

Method

Research Design

Designed as a survey research, the current study aims to explore perceived stress, perceived burden, perceived social support, and problem behaviors of children. Surveys are used to gather data to explore characteristics, attitudes or opinions of large populations (Gall, Gall, and Borg, 2003). Due to restrictions during the global pandemic, an online survey by using a snowball sampling technique was used in the current research.

Participants

To be eligible for participation in this study, parents had to live in Turkey and care at least for one child at the age of 4 to 17 years old at the time of survey administration. In case of having more than one child, as mentioned in the online survey, the parent was directed to think about the oldest child who was under the age of 18 while filling out the survey. In total, 381 parents completed the survey. Among these respondents, four of them did not meet eligibility criteria (residing out of the country) and eight of them did not complete the whole survey. A total of 369 individuals responded to survey, of which 28.2% had a child with a disability. The majority (69.6%) of the respondents were females, with a mean age of 39.22 (SD = 6.92). Most of them (39.6%) hold bachelor's degree, followed by elementary school diploma (21.7%), high school diploma (17.1%), middle school diploma (11.1%), and graduate degree (10.5%), respectively. Table 1 shows detailed information about the participants.

Table 1. Participants

Demographic Variables	<i>n</i> (%)
Gender	
Female	257 (69.6%)
Male	112 (30.4%)
Educational degree	
Elementary school diploma	80 (21.7%)
Middle school diploma	41 (11.1%)
High school diploma	63 (17.1%)
Bachelor's	146 (39.6%)
Master's/doctoral	39 (10.5%)
Number of children	
One child	86 (23.3%)
Two children	175 (47.4%)

Global Covid-19 Pandemic: A Comparison of Parents of Children with and Without Disabilities

---

Three children	72 (19.5%)
Four children	36 (9.8%)
<hr/>	
Children with disabilities	
<hr/>	
Yes	104 (28.2%)
Intellectual disabilities	30 (8.1%)
Autism spectrum disorders	17 (4.6%)
Attention deficit hyperactivity disorders	15 (4.1%)
Learning disabilities	14 (3.8%)
Orthopedic impairments	12 (3.3%)
Visual impairments	6 (1.6%)
Hearing impairments	3 (0.8%)
Not indicated	7 (1.9%)
No	265 (71.8%)

N = 369

Data Collection Tools

The online survey began with a consent letter covering brief information about the survey (the purpose, approximate time etc.), and assuring that participation is voluntary, that participants have rights to terminate the survey at any time, and that data are protected confidentially was used in this study. Furthermore, identifying demographic questions were not inquired to guarantee participants' confidentiality. Parents completed a researcher-created demographic information questionnaire, the Perceived Stress Scale (Eskin, Harlak, Demirkıran, & Dereboy, 2013), the Perceived Social Support from Family and Friends Scale (Eker, Arkar, & Yaldız, 2001), the Burden Scale of Family Caregivers (Ulusoy & Graessel, 2017), and the Strengths and Difficulties Questionnaire (<https://www.sdqinfo.org/py/sdqinfo/b0.py>, Güvenir, Özbek, Baykara, Arkar, Şentürk, & İncekaş, 2008). The study was conducted between February 13, 2021 and February 26, 2021 in Turkey.

Socio-Demographic Form

The form encompassed 12 questions in total, pertaining to the parent's gender, residential city, educational degree, age, working status during the pandemic, family income based on the minimum subsistence amount recognized in Turkey, impact of COVID-19 on the financial status, number of children, number of children with disabilities as well as their diagnosis, and the COVID-19 exposure.

Perceived Stress Scale (PSS)

The PSS is a global measure of perceived stress aiming to examine the degree to which situations in one's life are perceived as being stressful, which was developed by Cohen, Kamarck, and Mermelstein (1983). The PSS is a five point Likert scale that includes 14 items (from 0 = never to 4 = very often). The scores range from 0 to 56 points and a higher score indicates a greater level of perceived stress in the PSS. The reliability and validity of the Turkish version of the scale was established by Eskin et al. (2013). Eskin et al. (2013) found that all items were loaded on two factors as in the original scale and the internal consistency

---

reliability coefficient (Cronbach alpha) and the test-retest reliability coefficients were .84 and .87, respectively.

Burden Scale for Family Caregivers-short (BSFC-s)

The BSFC is a global measure of perceived burden of family caregivers, which was developed in German in 1993 and translated to English by Gräsel et al. (1995). The BSFC-s is a 4-point Likert scale (from 0 = strongly disagree to 3 = strongly agree) that includes 10 items. The scores in the BSFC-s range from 0 to 30 points and a higher score indicates a greater level of caregiver burden. Scores up to 4 points indicate a mild burden, scores between 5 and 14 indicate a moderate burden, and scores between 15 and 30 indicate a severe burden (Pendergrass, Malnis, Graf, Engel, & Graessel, (2018). 2018). Graessel, Berth, Lichte, and Grau (2014) established the reliability and validity of the short version and found that all items were loaded on one factor, the internal consistency reliability coefficient was .92, and the scale had a high discriminatory power. The BSFC-s was adapted to 20 languages, including Turkish (<http://www.caregiver-burden.eu>). Ulusoy and Graessel (2017) established the reliability and validity of the Turkish version of the BSFC and found that Cronbach's alpha for the total scale was 0.89. While both long and short versions are widely used in Turkey, the BSFC-s was used in this study because of its being an economical instrument.

Multidimensional Scale of Perceived Social Support from Family and Friends Scale (MSPSS)

The MSPSS is a global measure of social support which was developed by Zimet, Dahlem, Zimet, & Farley (1988). The MSPSS is a 7-point Likert scale (from 1 = very strongly disagree to 7 = very strongly agree) that includes 12 items. The scores in the MSPSS range from 12 to 84 and a higher score shows a greater level of social support. Eker et al. (2001) reestablished the Turkish version of the scale and reported that all items were loaded on three factors as in the original version (Zimet et al., 1988) and the prior adaptation study (Eker & Arkar, 1995). The internal consistency reliability coefficient was .89 in their recent research.

Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ)

The SDQ is a global measure of a brief behavioral screening questionnaire which was developed by Goodman (1997). The SDQ includes 3-point (from 0 = not true to 2 = certainly true) 25 items for completion by parents of children who are 4-16 years old. The SDQ includes five dimensions of five items: (1) the emotional symptoms, (2) conduct problems, (3) hyperactivity/inattention, (4) peer relationships problems, (5) and prosocial behavior. The first four dimensions were used in this study as being represented internalizing and externalizing problems proposed by Goodman et al. (2010). The scores range from 0 to 40 except for the prosocial behavior, which is recommended not to be used to calculate the full score since the deficiency of prosocial behaviors is different than other types of difficulties (Goodman, 1997). A higher score in the four dimensions indicates difficulties. The SDQ is one of the most frequently used instruments which is available in 75 languages (<https://www.sdqinfo.org/py/sdqinfo/b0.py>). Güvenir et al. (2008) assessed the reliability and validity of the Turkish version and found that the internal consistency reliability coefficient for the full scale was .84.

Data Collection and Analysis

An online survey by using a snowball sampling technique in which initial sources were asked to assist researchers in identifying potential participants was used in the current research.

Initial sources were identified as educators and principals of educational institutions (e.g. special education and rehabilitation centers, general education schools, special education schools) to reach out parents. Initial resources were asked to share the online survey link with parents. The snowball sampling technique helped to reach out more respondents as the parents were advised the forward the link to parents caring at least one child at the age of 4 to 17 years old.

Descriptive analyses (mean and standard deviation) were performed to reveal parents' perceived stress, perceived burden, perceived social support, and problem behaviors of children. The determination of normality was conducted by skewness and kurtosis. An acceptable range of normality of skewness and kurtosis is considered between -2 and $+2$ (George & Mallery, 2019). An independent sample t-test was performed to examine whether there is a significant difference in perceived stress, perceived burden, perceived social support, and problem behaviors of children for parents of children with disabilities and parents of children without disabilities. Next, relationships among perceived stress, perceived burden, perceived social support, and problem behaviors of children were examined using Pearson's bivariate correlations. Finally, a multiple linear regression with enter method was carried out to predict perceived stress of parents from perceived burden, perceived social support, and problem behaviors of children. An alpha level of .05 was used for all analyses. Data analysis was performed using IBM SPSS Statistics 25.

Findings

The items in the PSS, the BSFC-s, the MSPSS, and the SDQ were analyzed in means and standard deviations. Values of skewness and kurtosis were used to test the normality. The mean score on the PSS was 27.00 ($SD = 8.25$) ranging from 1 to 53 (skewness = $-.031$ and kurtosis = $.311$) for the whole sample. The mean score on the BSFC-s was 12.35 ($SD = 8.65$) ranging from 0 to 30 (skewness = $.321$ and kurtosis = $-.944$) for the whole sample. The mean score on the MSPSS was 58.08 ($SD = 17.15$) ranging from 12 to 84 (skewness = $-.413$ and kurtosis = $-.469$) for the whole sample. The mean score on the SDQ was 13.68 ($SD = 6.97$) ranging from 1 to 33 (skewness = $.468$ and kurtosis = $-.435$) for the whole sample. Values of skewness and kurtosis were found to be between -2 and $+2$ showing acceptable range of normality.

An independent sample t-test was conducted to compare perceived stress, perceived burden, perceived social support, and problem behaviors of children for both parents with children with disabilities and parents with children without disabilities. There was no significant difference in perceived stress, $t(367) = -1.00$, $p = .248$ for parents, despite parents of children with disabilities were higher in perceived stress ($M = 27.71$) than parents of children without disabilities ($M = 26.74$). Moreover, there was no significant difference perceived burden, $t(367) = -1.47$, $p = .696$, for parents, despite parents of children with disabilities were higher in perceived burden ($M = 13.42$) than parents of children without disabilities ($M = 11.94$). In addition, there was a significant difference in perceived social support for parents of children with disabilities ($M = 51.56$, $SD = 18.96$) and parents of children without disabilities ($M = 60.57$, $SD = 15.74$), $t(367) = 4.64$, $p = .009$. Findings suggest that perceived social support is significantly lower for parents of children with disabilities than parents of children without disabilities. Lastly, there was a significant difference in problem behaviors of children with disabilities ($M = 18.25$, $SD = 7.17$) and children without disabilities ($M = 11.93$, $SD = 6.04$), $t(367) = -8.53$, $p = .024$. Findings suggest that problem behaviors of children with disabilities are significantly higher than children without disabilities. Results are shown in Table 2.

Table 2. An Independent Sample T-test Comparing Parents

Outcome	Parents of children with disabilities			Parents of children without disabilities			<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>n</i>			
PSS	27.71	8.23	102	26.74	8.25	267	-1.00	367	.248
BSFC-s	13.42	8.83	102	11.94	8.55	267	-1.47	367	.696
MSPSS	51.56	18.96	102	60.57	15.74	267	4.64	367	.009*
SDQ	18.25	7.17	102	11.93	6.04	267	-8.53	367	.024*

p < .05

A Pearson correlation coefficient was computed to calculate the linear correlations among perceived stress, perceived burden, perceived social support, and problem behaviors of children. There was a positive correlation between perceived stress and perceived burden, $r = .52$, $N = 320$ ($p = .000$); perceived stress and problem behaviors of children, $r = .33$, $N = 320$ ($p = .000$); and perceived burden and problem behaviors of children, $r = .33$, $N = 320$ ($p = .000$). In addition, there was a negative correlation between perceived stress and perceived social support, $r = -.31$, $N = 320$ ($p = .000$); perceived burden and perceived social support, $r = -.30$, $N = 320$ ($p = .000$); and perceived social support and problem behaviors of children, $r = -.19$, $N = 320$ ($p = .000$). Correlations among independent variables were less than 0.7, showing that multicollinearity is not a problem. Findings of the bivariate correlations among perceived stress, perceived burden, perceived social support, and problem behaviors of children can be found in Table 3.

Table 3. Correlations Among Variables

	1	2	3	4
1. PSS	-			
2. BSFC-s	.52**	-		
3. MSPSS	-.31**	-.30**	-	
4. SDQ	.33**	.33**	-.19**	-

** . Correlation is significant at the .01 level (2 tailed)

A multiple linear regression analysis was used to identify predictor variables associated with perceived stress of parents. The linear regression assumptions regarding normality, linearity, independence, multicollinearity, and homoscedasticity were met in this study. The p-value for the Shapiro-Wilk test was at .198, suggesting that dependent variable was normally distributed. The Durbin-Watson statistic was 2.12, suggesting that residuals are independent. VIF scores were well below 10, tolerance scores were above 0.2, and correlations among independent variables were less than 0.7, suggesting that there is no multicollinearity. Scatter plots showed no obvious signs of funneling, suggesting that data are homoscedastic. The overall model explained 31.9% of the variance in perceived stress of parents, $F(3, 365) = 56.993$, $p = .000$.

The independent variables that made significant contributions to the model, i.e. predicted perceived stress of parents, were perceived burden, perceived social support and problem behaviors of children. With one-unit increase in perceived burden, the perceived stress of parents increased by .39, $t(365) = 8.72, p = .000$. With one-unit increase in perceived social support, the perceived stress of parents decreased by .08, $t(365) = -3.55, p = .000$. With one-unit increase in problem behaviors of children, the perceived stress of parents increased by .20, $t(365) = 3.62, p = .000$. Findings suggest that perceived stress was predicted by a lower level of social support and higher level of burden and problems behaviors of children. Table 4 presents the test statistics of each predictor variable.

Table 4. Results of Multiple Linear Regression Analysis

Predictor	<i>B</i>	SE	β	<i>t</i>	<i>p</i>
BSFC-s	.39	.045	.413	8.72	.000
MSPSS	-.08	.022	-.161	-3.55	.000
SDQ	.20	.054	.167	3.62	.000

$p < .05$

Discussion

In this study, influential factors (perceived burden, perceived social support, and problem behaviors of children) on perceived stress on parents of children with and without disabilities during global COVID-19 pandemic was investigated. Results of this study are discussed in the light of available research.

Initially, means of perceived stress, perceived burden, perceived social support, and problem behaviors of children were compared to the prior research. For instance, the mean of perceived stress was 27.00 in the PSS, showing a moderate perceived stress during the pandemic. Further examination showed that there was no significant difference in perceived stress between parents while perceived stress was slightly higher for parents of children with disabilities. This finding was in contrast with the research of Iovino et al. (2021) which indicates that parents of children with developmental disabilities were significantly subjected to higher stress and burden when compared to parents of children without disabilities. Similarly, Embregts et al. (2021), Grumi et al. (2021), Lim et al. (2021) revealed a higher level of stress for parents of children with intellectual disabilities, neurodevelopmental disabilities, and autism spectrum disorders, respectively. One assumption for unexpected finding of the present study was related to the time when the study was conducted, after one year of the COVID-19 pandemic. Possibly, parents have become accustomed to the conditions arisen from pandemic, resulting in moderate level of stress.

In terms of the perceived burden of parents, the mean was found to be 12.35 in the BSFC-s, indicating a moderate burden during the COVID-19 pandemic. Mixed results exist in the literature. For instance, a moderate level of burden is consistent with a relevant COVID-19 study (Russel et al., 2020), while Iovino et al. (2021) reported a higher level of burden. Iovino et al. (2021) emphasized the stability of burden from April 2020 to October 2021 for parents of children without disabilities, but with a higher level of burden. A moderate level of stress emerged from the present study can be related to, again, the time when the study was conducted. Further exploration showed that there was no significant difference in perceived burden between parents while perceived burden was slightly higher for parents of children

with disabilities. This was not consistent with previous research, indicating that the burden was significantly higher for parents of children with developmental disabilities (Iovino et al., 2021). This finding may be explained by the idea that; since the children have different types of disabilities reported by parents in this study, a moderate level of burden may be reasonable in accordance with the different amounts of burdens between different types of disabilities. Future research should explore perceived burden of parents by the type of disability in case of pandemic or emergency situation.

In terms of the perceived social support, the mean was found to be 58.08 in the MSPSS, indicating a moderate support during the pandemic. Further examination indicated that parents of children with disabilities reported significantly lower levels of social support ($M = 51.56$) than parents of children without disabilities ($M = 60.57$). This finding is not surprising as vulnerable groups are less likely to receive social support in their daily lives as evidenced in prior research (Drogomyretska et al., 2020). Drogomyretska et al. (2020) found that perceived social support for the parents of children autism spectrum disorders was lower ($M = 45.15$) than the perceived social support explored in this study, implying that perceived social support can differ by the type of disability. This finding can be an important area for future research.

In terms of problem behaviors of children, the total score of the SDQ was found to be 13.68 in the SDQ, indicating that children had a high level of problem behaviors. Considering the home confinement and online education at the time of the conduction of the study, it is not surprising for parents to report a higher level of problem behaviors for their children. We can speculate that the physical isolation can be more challenging for children. As expected by recent evidence (Alhuzimi, 2021; Colizzi et al., 2020; Lim et al., 2021), parents of children with disabilities ($M = 18.25$) reported a higher level of problem behaviors than parents of children without disabilities ($M = 11.93$). This finding is coherent with the findings of the adaptation study (Güvenir et al., 2008) where the SDQ form was administered to the parents of children who applied to the psychological clinic ($M = 17.40$) and parents from the community ($M = 15.31$). It should be noted that there is limited information about special education programs and sustainability of the online education for students with disabilities during the COVID-19. The dramatic disruptions and changes in daily routines may lead to an increase in problem behaviors for students with disabilities, which also implies the necessity of emergency plan for this population.

In terms of correlations among perceived stress, perceived burden, perceived social support, and problem behaviors of children, findings were as expected. First, more problem behaviors of children were associated with higher perceived stress and higher perceived burden of parents. Second, less social support was associated with higher perceived stress, higher perceived burden, and more problem behaviors of children in the current study. As a result of increased time that is spent at home due to online education in conjunction with curfew restrictions, it is possible to speculate that children demonstrate more problem behaviors which may increase parents' stress as well as parents' burden and decrease the amount of social support. Through the multiple linear regression analysis, it was confirmed that perceived burden, perceived social support, and problem behaviors of children are predictors on parents' perceived stress. Previously, parental support (Brown et al., 2020) and social support (Drogomyretska et al., 2020; Ren et al., 2020) were found as protective factors over stress for parents. Despite the limited research examining perceived burden and perceived

social support on parents' stress, results are indicative of potential solutions to alleviate stress. Helping parents, which would reduce their burden at home and enhance their sense of social support, would also reduce perceived stress of parents. Perceived social support derived from friends was particularly important for parents of children with ASD (Drogomyretska et al., 2020). In this regard, external sources (e.g. community-based family support programs, parenting therapy) should be readily available for potential disasters. In addition, the relationship between problem behaviors and stress was well-established in previous studies (Alhuzimi, 2021). For instance, the severity of ASD symptoms was significantly related to the parental stress (Alhuzimi, 2021). The findings are consistent with relevant research, confirming that increased burden and social support in conjunction with less problem behaviors of children predict perceived stress of parents.

Conclusion and Recommendations

In the face of pandemic, it is still unknown what factors influence the perceived stress of parents. As identified in this study, parents' perceived stress was predicted by perceived burden, perceived social support, and problem behaviors of children, contributing to the literature. As such, this study has a number of implications highlighting the necessity of support services for parents, such as counseling, education programs, community-based family support programs, and parenting therapy to express their problems as well as concerns and receive assistance about how to deal with difficult situations, which in turn reduce parents' stress.

The present study is subjected to some limitations. Initially, pre-pandemic baseline data were not available for the sample; thereby, the results provide exploratory evidence which can be used as a baseline data when we return to 'normalcy' in the future. As pandemic is still ongoing, it is recommended to conduct a follow-up study to have stronger inferences about the perceived stress, perceived burden, perceived social support, and problem behaviors of children. In addition, examination of the study variables by the type of disability would provide a deeper understanding about a specific population. In conclusion, results of this study will benefit practitioners by informing them about influential factors on stress parents and help them to develop disaster plans to support parents in cases of potential disasters.

Ethics Committee Approval Information

Prior to data collection, the study was received approval by Ibn Haldun University Ethical Board with a protocol number of 2021/01-4 issued on 21/01/2021.

References

- Alhuzimi, T. (2021). Stress and emotional wellbeing of parents due to change in routine for children with Autism Spectrum Disorder (ASD) at home during COVID-19 pandemic in Saudi Arabia. *Research in Developmental Disabilities, 108*, Article 103822. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2020.103822>
- Altable, M. (2020). Child and adult autism spectrum disorder in COVID-19 pandemic. *Qeios*. <https://doi.org/10.32388/8ZRWPM>
- Armstrong, M. I., Birnie-Lefcovitch, S., & Ungar, M. T. (2005). Pathways between social support, family well being, quality of parenting, and child resilience: What we know. *Journal of Child and Family Studies, 14*, 269-281. <https://doi.org/10.1007/s10826-005-5054-4>

- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
- Bayar, G. & Aydogan, M. (2021, March 8). *Over 7.5M people have gotten 1st vaccine doses and more than 2.4M 2nd doses, says Health Ministry data*. Retrieved July 28th, 2021 from <https://www.aa.com.tr/en/latest-on-coronavirus-outbreak/turkey-gives-10m-covid-19-vaccine-jabs-nationwide/2168264>
- Brown, S. M., Doom, J. R., Lechuga-Peña, S., Watamura, S. E., & Koppels, T. (2020). Stress and parenting during the global COVID-19 pandemic. *Child Abuse & Neglect*, 110, Article 104699. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104699>
- Cohen, S., Kamarck, T., & Mermelstein, R. (1983). A global measure of perceived stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 24(4), 385-396. <https://doi.org/10.2307/2136404>
- Colizzi, M., Sironi, E., Antonini, F., Ciceri, M. L., Bovo, C., & Zoccante, L. (2020). Psychosocial and behavioral impact of COVID-19 in autism spectrum disorder: an online parent survey. *Brain Sciences*, 10(6), 341. <https://doi.org/10.3390/brainsci10060341>
- Courtenay, K., & Perera, B. (2020). COVID-19 and people with intellectual disability: impacts of a pandemic. *Irish Journal of Psychological Medicine*, 37(3), 231-236. <https://doi.org/10.1017/ipm.2020.45>
- Deater-Deckard, K. (1998). Parenting stress and child adjustment: Some old hypotheses and new questions. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 5(3), 314-332. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2850.1998.tb00152.x>
- Drogomyretska, K., Fox, R., & Colbert, D. (2020). Brief report: Stress and perceived social support in parents of children with ASD. *Journal of Autism & Developmental Disorders*, 50(11), 4176-4182. <https://doi.org/10.1007/s10803-020-04455-x>
- Embregts, P. J. C. M., Heerkens, L., Frielink, N., Giesbers, S., Vromans, L., & Jahoda, A. (2021). Experiences of mothers caring for a child with an intellectual disability during the COVID-19 pandemic in the Netherlands. *Journal of Intellectual Disability Research*, 65(8), 760-771. <https://doi.org/10.1111/jir.12859>
- Eker, D., & Arkar, H. (1995). Perceived social support: psychometric properties of the MSPSS in normal and pathological groups in a developing country. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 30(3), 121-126. <https://doi.org/10.1007/BF00802040>
- Eker, D., Arkar, H., & Yaldız, H. (2001) Çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeğinin gözden geçirilmiş formunun faktör yapısı, geçerlik ve güvenilirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 12(1), 17-25. Retrieved from <http://www.turkpsikiyatri.com/c12s1/cokboyutlualgilanan.pdf>
- Eskin, M., Harlak, H., Demirkıran, F., & Dereboy, Ç. (2013). Algılanan stres ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Güvenirlik ve geçerlik analizi. *New Symposium Journal*, 51(3), 132-140. Retrieved from <http://yenisymposium.com/Pdf/EN-YeniSempozyum-c1d2631c.PDF>
- Gall, M., Gall, J. & Borg, W. (2003) *Educational research: An introduction* (7th ed). Boston, MA: Allyn and Bacon.
- George L.K., Gwyther L.P. (1986). Caregiver well-being: a multidimensional examination of family caregivers of demented adults. *Gerontologist*, 26(3), 253-259. <https://doi.org/10.1093/geront/26.3.253>

- George, D., & Mallery, M. (2019). *IBM SPSS statistics 25 step by step: A simple guide and reference* (15th ed). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351033909>
- Goodman, R. (1997). The Strengths and Difficulties Questionnaire: A research note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38(5), 581-586. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.1997.tb01545.x>
- Goodman, A., Lamping, D. L., & Ploubidis, G. B. (2010). When to use broader internalising and externalising subscales instead of the hypothesised five subscales on the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ): data from British parents, teachers and children. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 38(8), 1179-1191. <https://doi.org/10.1007/s10802-010-9434-x>
- Gräsel, E. (1995). Somatic symptoms and caregiving strain among family caregivers of older patients with progressive nursing needs. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 21(3), 253-266. [https://doi.org/10.1016/0167-4943\(95\)00660-D](https://doi.org/10.1016/0167-4943(95)00660-D)
- Graessel, E., Berth, H., Lichte, T., & Grau, H. (2014). Subjective caregiver burden: validity of the 10-item short version of the Burden Scale for Family Caregivers BSFC-s. *BMC Geriatrics*, 14, Article 23, 1-9. <https://doi.org/10.1186/1471-2318-14-23>
- Grumi, S., Provenzi, L., Gardani, A., Aramini, V., Dargenio, E., Naboni, C., ... & Engaging with Families through On-line Rehabilitation for Children during the Emergency (EnFORCE) Group. (2021). Rehabilitation services lockdown during the COVID-19 emergency: The mental health response of caregivers of children with neurodevelopmental disabilities. *Disability and Rehabilitation*, 43(1), 27-32. <https://doi.org/10.1080/09638288.2020.1842520>
- Güvenir, T., Özbek, A., Baykara, B., Arkar, H., Şentürk, B., & İncekaş, S. (2008). Güçler ve güçlükler anketi'nin Türkçe uyarlamasının psikometrik özellikleri. *Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı Dergisi*, 15(2), 65-74. Retrived from http://cms.galenos.com.tr/Uploads/Article_30252/cogepderg-15-65.pdf
- Iovino, E. A., Caemmerer, J., & Chafouleas, S. M. (2021). Psychological distress and burden among family caregivers of children with and without developmental disabilities six months into the COVID-19 pandemic. *Research in Developmental Disabilities*, 114, Article 103983. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2021.103983>
- Jiao, W. Y., Wang, L. N., Liu, J., Fang, S. F., Jiao, F. Y., Pettoello-Mantovani, M., Somekh, E. (2020). Behavioral and emotional disorders in children during the COVID-19 epidemic. *The Journal of Pediatrics*, 221, 264–266.e1. <https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2020.03.013>
- Lim, T. S., Tan, M. Y., Ramkumar, A., Kang, Y. Q., Koh, M. Y., Shen, L., & Chong, S. C. (2021). Factors contributing to psychological ill-effects and resilience of caregivers of children with developmental disabilities during a nation-wide lockdown during the COVID-19 pandemic. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. <https://doi.org/10.1007/s10803-021-05180-9>
- Liu, Q., Zhou, Y., Xie, X., Xue, Q., Zhu, K., Wan, Z., ... & Song, R. (2021). The prevalence of behavioral problems among school-aged children in home quarantine during the COVID-19 pandemic in china. *Journal of Effective Disorders*, 279, 412-416. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.10.008>
- Magson, N. R., Freeman, J. Y., Rapee, R. M., Richardson, C. E., Oar, E. L., & Fardouly, J. (2021). Risk and protective factors for prospective changes in adolescent mental health during the

- COVID-19 pandemic. *Journal of Youth and Adolescence*, 50(1), 44-57. <https://doi.org/10.1007/s10964-020-01332-9>
- Millions of Turkish students attend online classes. Are they liking them? (2020, March 24). TRTWorld. Retrieved June 10, 2021 from <https://www.trtworld.com/magazine/millions-of-turkish-students-attend-online-classes-are-they-liking-them-34832>
- Narzisi, A. (2020). Handle the autism spectrum condition during Coronavirus (COVID-19) stay at home period: Ten tips for helping parents and caregivers of young children. *Brain Sciences*, 10(4), 207. <https://doi.org/10.3390/brainsci10040207>
- Park, C. L., Russell, B. S., Fendrich, M., Finkelstein-Fox, L., Hutchison, M., & Becker, J. (2020). Americans' COVID-19 stress, coping, and adherence to CDC guidelines. *Journal of General Internal Medicine*, 35(8), 2296-2303. <https://doi.org/10.1007/s11606-020-05898-9>
- Pendergrass, A., Malnis, C., Graf, U., Engel, S., & Graessel, E. (2018). Screening for caregivers at risk: Extended validation of the short version of the Burden Scale for Family Caregivers (BSFC-s) with a valid classification system for caregivers caring for an older person at home. *BMC Health Services Research*, 18, Article 229. <https://doi.org/10.1186/s12913-018-3047-4>
- Ren, J., Li, X., Chen, S., Chen, S., & Nie, Y. (2020). The influence of factors such as parenting stress and social support on the state anxiety in parents of special needs children during the COVID-19 epidemic. *Frontiers in Psychology*, 11, Article 565393 <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.565393>
- Russell, B. S., Hutchison, M., Tambling, R., Tomkunas, A. J., & Horton, A. L. (2020). Initial challenges of caregiving during COVID-19: Caregiver burden, mental health, and the parent-child relationship. *Child Psychiatry & Human Development*, 51(5), 671-682. <https://doi.org/10.1007/s10578-020-01037-x>
- Sert Karaslan, Y. (2021, March 11). Turkey in normalization process after battling COVID-19. Retrieved July 28th, 2021 from <https://www.aa.com.tr/en/latest-on-coronavirus-outbreak/turkey-in-normalization-process-after-battling-covid-19/2171942>
- Shumaker, S. A., & Brownell, A. (1984). Toward a theory of social support: Closing conceptual gaps. *Journal of Social Issues*, 40(4), 11-36. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1984.tb01105.x>
- Spinelli, M., Lionetti, F., Pastore, M., & Fasolo, M. (2020). Parents' stress and children's psychological problems in families facing the COVID-19 outbreak in Italy. *Frontiers in Psychology*, 11, Article 1713, 1-7. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01713>
- Sprang, G., & Silman, M. (2013). Posttraumatic stress disorder in parents and youth after health-related disasters. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 7(1), 105-110. <https://doi.org/10.1017/dmp.2013.22>
- Ulusoy, N., & Graessel, E. (2017). Subjective burden of family caregivers with Turkish immigration background in Germany. *Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie*, 50(4), 339-346. <https://doi.org/10.1007/s00391-016-1044-y>
- Uzun, H., Karaca, N. H., & Metin, Ş. (2021). Assessment of parent-child relationship in Covid-19 pandemic. *Children and Youth Services Review*, 120, Article 105748. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105748>

- Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C. S., & Ho, R. C. (2020). Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (COVID-19) epidemic among the general population in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(5), 1729. <https://doi.org/10.3390/ijerph17051729>
- Zhang, Y., & Ma, Z. F. (2020). Impact of the COVID-19 pandemic on mental health and quality of life among local residents in Liaoning Province, China: A cross-sectional study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(7), 2381. <https://doi.org/10.3390/ijerph17072381>
- Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G., & Farley, G. K. (1988). The multidimensional scale of perceived social support. *Journal of Personality Assessment*, 52(1), 30-41. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa5201_2

Para Vakfı: Faizli Dindarlık Mı? Karz-ı Hasen Mi? Bir Anlama Denemesi

Mehmet Ali Türkmenoğlu^{a, b}

Özet

İslam devletlerinde vakıflar, toplumun sosyal, iktisadi, kültürel ve dini açıdan şekillenmesinde öncü olmuştur. Menkul, gayrimenkul ve hatta para vakıflarıyla önemli miktarda gelirler elde edilirken; bu gelirler halk için kullanılmıştır. Temeli İslamiyet'in ilk dönemlerine dayanan bu kurumlar, Osmanlı Devleti döneminde gelişimini tamamlamıştır. Bu süreçte yapılan icraatlarda ve işleyiş usullerinde de değişiklikler olabilmektedir. Bu değişikliklerden en önemlisi de diğer İslam devletlerinde görülmemiş olan ve Osmanlı döneminde ortaya çıkan para vakıfları olmuştur. Para ekonomisinin gelişmeye başlamasıyla ortaya çıkan bu olgu ilk olarak cevaz tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Bu kurumlar gerçekte ilk bankalar olup faizli çalışan kurumlar mıdır? Yani kayıtlarda geçen 10'u 11'den borç vermek çoğu iktisatçının anladığı gibi yüzde on faizle borç vermek midir? Yoksa bu işlem kısaca peşin alıp vadeli satma olarak tanımlanabilecek bir ticaret midir? Doğrusunun bu ikincisi olduğunu belirten birçok İslam bilgini bu uygulamanın İslam şeriatına uygun olduğu yönünde fetva vermişlerdir. Böylece İslam devletinde bankacılığın temelleri atılmış, insanların tefecilerin baskısından kurtarılmış olduğu ifade edilmiştir. Vakıfların devlet tarafından desteklenmesi ve belli süreçlerde denetlenmesi, bu kurumların uzun ömürlü olmasını sağlarken insanların bu müesseselere güvenmesini de sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler

Para Vakfı
Vakfiye
Faiz
Borç Verme

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 07.02.2022
Kabul Tarihi: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1069736

Money Foundation: Religious Interest? Blessed Debt? A Trial Of Understanding

Abstract

In Islamic states, foundations have been pioneers in shaping the society in terms of social, cultural, religious and economic aspects. While a significant amount of income is obtained with securities, real estate and even cash foundations; These revenues were used for the public. These institutions, which are based on the first periods of Islam, completed their development with the Ottoman Empire. There were also changes in the practices and operating procedures in this process. The most important of these changes was the money foundations that were not seen in other Islamic states and that emerged with the Ottoman Empire. This phenomenon, which emerged with the beginning of the development of the money economy, first brought with it the discussion of permissiveness. Are these institutions actually the first banks and interest-based institutions? In other words, is it to lend at 10 percent interest, as most economists understand it? Or is this a trade that can be briefly described as buying in cash and selling on a forward basis? Many Islamic scholars, stating that this is the second one, have issued a fatwa that this practice is in accordance with Islamic Sharia. Thus, the foundations of banking were laid in the Islamic state, and it was stated that people were freed from the pressure of moneylenders. The support of the foundations by the state and their supervision in certain processes ensured the longevity of these institutions and also made people trust these institutions.

Keywords

Monetary Foundation
Foundation Charter
Interest
Lending

About Article

Received: 07.02.2022
Accepted: 21.06.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1069736

^a maliturkmenoglu@harran.edu.tr

^b ORCID: 0000-0001-8826-6572.

1. GİRİŞ

Bir insan vakıf evinde dünyaya gelir, vakıf okulunda eğitimini alır, vakıflar yoluyla ihtiyaçlarını giderir, vakıfların kurduğu iş yerinde çalışır, öldüğü zaman vakıflar yoluyla cenazesi kaldırılır ve vakıf mezarlığa gömülürdü. (Turgut, 2020, s.20) Bu tespit, vakıfların günlük hayatımızda ne denli yer aldığını oldukça sade fakat bir o kadar da kapsamlı bakış açısıyla anlatmıştır. Bu çerçeveden hareketle, incelenen vakıfların da mahalle halkının günlük yaşamlarının bir parçası ve doğal sonucu olarak ihtiyaç hissedildikçe kurulduğu anlaşılmıştır. (Gürsoy, 2015, s. Önsöz iv) Bu çalışmada vakıf müessesesinin ortaya çıkışı, gelişimi gibi konulara genel hatlarıyla değinilmiş; Mehmet Emin Üner'in "*Aynıyla intifa olunmayan vakıflar*" olarak nitelendirdiği para vakıflarının kuruluşu ve diğer aşamalarına ağırlık verilmiştir. (Üner, 2015, s.774). İlk bölümde para vakıflarının yaşadığı cevaz sorunu ele alınmıştır. Para vakıflarında ticari iştirakler ve taşınmazların kiralanması yöntemi değerlendirilmiştir. İkinci bölümde para vakıflarının uğradığı şekiller ele alınmıştır. Son bölümde para vakıflarının işletim koşulları; yönetim ve teftişi, tahsilat yöntemleri, alınan teminatlar, vakıfların harcamalarına yer verilmiştir.

Temelinde hayır yapma amacı olan vakfın iktisadi bir fonksiyonu da mevcuttur. Yani hem akar hem hayrat amaçlı olan bu yapı, toplumu iktisadi açıdan da etkileyen bir müessesedir. Para vakıfları da bu ihtiyaçlar doğrultusunda oluşturulmuş yapılardır. Günümüzde yaygın olarak kullanılan para vakfı tabirinin Osmanlı dönemindeki karşılığı vakfın kuruluş amacını yansıtır şekilde medrese vakfı, mescit vakfı ya da avarız vakfı gibi tanımlamalardır. Para vakıfları sosyal hizmetleri ifa için oluşturulmuş, bilinen diğer vakıflardan farklılık arz etmektedir. Diğer vakıflar gibi toplumsal ihtiyaçları karşılamalarının yanında işlettikleri ve kâr elde ettikleri bir sermayeleri bulunmaktadır. Aslında bu durum bir ihtiyaçtan doğmaktadır. Çünkü faiz Kur'an-ı Kerim'de kesin bir şekilde yasaktır. Böyle bir ortamda finansman ihtiyacının karşılanması için bulunan meşru çözüm ise para vakıfları olmuştur. (Akgündüz, 2013, s.8)

Mal ve arazi vakfedemeyecek güçteki insanlar küçük birikimlerini para vakıfları sayesinde vakıf haline dönüştürebilmektedir. Bazen vakfedilen parayla gayrimenkul alınması şartı koşulmuştur. (Turgut, 2020, s.26) Nitekim vakfiyelerde, imkânı olanlar tarafından vakfedilen mal ve mülkün yanında daha mütevazı birikim sahiplerinin nakit para ile mevcut vakıflara katıldığı görülmüştür. Vakıflar da amaçları ve vakfiyelerde yazılanlar doğrultusunda vakfedilen paraları ihtiyacı olanlara sunarak elde edilen kâr ile anaparaya dokunmadan gerekli harcamaları yapmıştır. Böylece hayır kurumları işlevine devam ederken ihtiyaç sahiplerinin maddi problemlerine de çözüm bulunmuştur. (Gürsoy, 2015, s.7-8)

Para vakıfları Osmanlı fıkıh ulemaları tarafından çokça tartışılmalı bir konu olmuştur. Çünkü sadece Osmanlı'da değil tüm İslam âleminde faiz, gayrimeşru karşılanmaktadır. Bu nedenle para vakıfları Osmanlı'dan önce İslam devletlerinde uygulanmamıştır. Özellikle Osmanlı fıkıhçıları tarafından sık sık tartışma konusu olan para vakıflarıyla ilgili şu sorular akla gelmektedir: Faizli dindarlık mı? Hile-i Şer'îye mi? Helal ticaret mi? Tayyip kazanç mı? Bu çalışmada özellikle iktisat ve ilahiyatçıların alanına giren bu tartışmaların yanında para vakıflarının işleyiş ve işleyişte karşılaşılan sorunlar ile bunların nasıl çözülmeye çalışıldığı konularına öncelik verilmiştir.

Para vakıfları sadece ekonomik faaliyetlerde değil günümüz bankacılık sisteminde olduğu gibi ihtiyaç dâhilinde de devreye girmiştir. Kurulan eytam vakıfların ve diğer fonların yanında özellikle olağanüstü durumlarda alınan "Avarız" vergisini ödemek için para vakıflarından

yararlanılmıştır. Vakıfların, toplumsal ve dini dayanışmanın yanında iktisadi yardımlaşma duygusunu da ön plana çıkardığı görülmüştür. İslam âleminde faizin yasak olması ve insanların kredi talebini azaltma girişimleri para vakıfları sayesinde gerçekleşmiştir. Bu vakıfların devamı için gereken kâr durumu, hukuken faiz sayılamayacak bir çerçevede tanımlanmış bu sayede olumsuz düşünceler engellenirken para vakıflarına rağbet artmıştır. (Genç, 2014, s.29)

2. PARA VAKIFLARI: CEVAZ TARTIŞMALARI

Fıkıhta vakıf kavramı, “bir malın kazancını insanlara bırakıp Allah’ın malı hükmüne koyarak temlik ve temellükten sonsuza kadar men etmektir” şeklinde tanımlanmıştır. (Bilmen, 1971, s.155) Vakfa benzeyen yapılar, Doğu ve Batı Roma’da görülmüşse de vakfın İslam dini temelinde şekillenmiş olan bir müessese olduğu görüşü ilim âleminde genel bir kabul görmüştür. (Turgut, 2020, s.20, 23; Gedikli, 2012a, s.32) Hz. Muhammed’den (SAV) rivayet edilen “Aslını elinde tut, meyvesi yani gelirini hayır yoluna sarf et” hadisinin İslâm’da vakıf için ilk işaret olduğu kabul edilir. (Buhârî, 2008, s.654; Yediyıldız, 2012, s.479-486)

Vakıflar, Türk-İslam devletlerinin toplumsal yaşamında etkili olmuş; ibadethanelerin, medreselerin, zaviyelerin, şifahanelerin, imarethanelerin inşa edilmesi, bakımı, ihtiyaçlarının giderilmesi onlar vasıtasıyla sağlanmıştır. Vakıfların hedefleri; sadece muhtaçlara yardım edilmesinin ötesinde dini hizmetlerin görülmesi, fethedilen yerlerde Türk-İslam kültürünün benimsetilmesi, askeriyein teçhiz edilmesi, metruk mahallerin şenlendirilmesi gibi çalışmalar da yapılması olup, bu çerçevede kamu yararına faaliyetler de sürdürmüşlerdir.

Manevi duyguların tatmini için de oluşturulan bu kurumlar genelde kabul görmüşse de para vakıfları eleştirilere maruz kalmıştır. Para vakıfları, özellikle Osmanlı fıkıhçıları tarafından sık sık tartışma konusu yapılmıştır. Bu ihtilaflar genellikle Rumeli Kazaskeri Çivizâde Mehmed Efendi’nin para vakıflarının yasal olmadığını söyleyip yasaklar getirmesiyle başlamıştır. Azledilen ilk şeyhülislam olan Çivizâde’nin para vakıflarıyla ilgili görüşüne karşı tepki gösteren ve bu vakıfları savunan Ebüssuûd Efendi olmuş; görüşleri doğrultusunda para vakıflarının fermanla serbest olması sağlanmıştır. Ebüssuûd Efendi, geçmiş âlimlerin düşüncelerinden de faydalanarak cevazını ispatlamaya uğraşmıştır. 1534 senesinde ölen İbn. Kemal, meseleyi İmam Züfer’e dayandırarak para vakıflarının meşru olması gerektiğini vurgulamıştır. (Özcan, 2000, s. 31) Vakfedilen malın yangın gibi sebeplerle tahrip olabileceğini; ancak para vakfının böyle bir riskle karşı karşıya kalmayacağını belirtmiştir. Böylece teb’id özelliği (vakfın ebedi olması) olmadığı görüşüne karşı çıkmıştır. Balı Efendi’nin mektuplarında da cevaz durumuyla ilgili bilgiler mevcut olup olumsuz bir görüş belirtilmemiştir. Ebüssuud’dan önceki şeyhülislam Fenarizâde Muhyiddin Efendi de bu tartışmalara dâhil olmuş ve para vakfının cevazı mucibince karar bildirmiştir. (Özcan, 2003, s.28-30, 32-33, 38-45; Yediyıldız, 2003, s.143; Kurt, 2015, s.29-44, 48).

Birgivî ise Çivizâde ile benzer görüşlerde bulunmuş; para vakıflarının faize neden olduğunu belirtmiştir. Ayrıca vâkıfın vefatında varislerine intikal etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Paranın muamele-i şer’iyye ile işletilmesinin nahoş olduğunu söyleyerek; doğrudan riba (faiz) talep ederek dinin sömürüldüğüne vurgu yapmıştır. Aynı risalede, vakfın geçerliliğine binaen zekâtın ödenmemesi, mütevellilerin cahil olmasından dolayı yaptıkları karz işleminin ribaya neden olduğunu söylemiştir. Risalede para vakıflarının meşru varlığı sorgulanırken bazı olumsuz sonuçlarına da değinilmiştir. Ancak ne var ki Ebüssuûd Efendi’nin görüşlerinden sonra oluşan tartışmalar pek etkili olmamış, Ebüssuûd Efendi’nin görüşlerine uygun olarak

verilen fermanla kurulan para vakıfları bir ihtiyacı karşılamış olmasının da verdiği toplumsal karşılıkla varlığını ve gelişimini artırarak sürdürmüştür. (Özcan, 2003, s.47-50; Yediyıldız, 2003, s.119-120; Günay, 2012, s.475-479)

Tartışmaların geneline bakıldığında devletin ve toplumun yararına gibi gözükten para vakıflarına âlimler tarafından da desteklenen görüşlerle cevaz verilmiştir. İslam hukukunda “vakfu’n-nukûd” şeklinde belirtilen para vakıfları, kişinin hayır amaçlı olarak parasının bir kısmını vakfa bağışlaması anlamında kullanılmıştır. İnsanların kolay ve makul oranlarda borç para bulma gereksinimleri bu kurumların oluşmasına vesile olmuştur. Mustafa Akdağ’a göre (1999, s.178-180), bu vakıflar sayesinde tefecilerin faaliyetleri önemli ölçüde sınırlanmıştır. Para vakıflarına, klasik vakıflardaki gibi belli bir taşınmazın yerine para vakfedilirdi. Para, Hanefi mezhebinde vakfedilebilecek şeylerden görülmüştür. Para vakıflarından elde edilen krediler muamele-i şeriye’ye göre kullanılmıştır. (Çizakça, 1993, s.71)

Muamele-i şer’iye ile yapılan faaliyetler, ulemanın bir kısmı tarafından eleştirilmiş; ancak Ebüssuûd Efendi caiz olduğunu belirtmiştir. Çünkü yetimin veya vakfın malını veli ya da müteveli bir kimseye kârsız veremez. Faizin haram olması neticesinde resmi ticaret anlaşması gerçekleştirilip menfaatler korunmuştur. Bu sistemde örneğin; Trabzon tacirleri keten bezini üretenden parayla satın alarak malları gemiyle İstanbul’a aktarıyor, tacirler ödemeyi bir sonraki sene gerçekleştiriyordu. Bu durumda vakıf, ücreti peşin vererek 100 liralık keten alıyor, bunları tacirlere bey’ ediyor, tacirler de sonraki sene bezin ücretini 110 lira olarak vakfa ödüyordu. Bu sistemi Osmanlı fıkıhçısı Ebüssuûd Efendi faiz olarak görmemiş ve caiz olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı Devleti de kadıların Hanefi hukukunda sahih görülen anlayışa göre karar, müftülerin de Hanefi hukukunda sahih görülen düşüncelere göre fetva vermesini kabullenmesinden dolayı para vakıflarını resmileştirmiştir. Nakit paralar muamele-i şer’iye yöntemi ile işletildiğinden uygulama ile ulaşılan kazanca İslam hukukçuları kâr demiştir. (Kurt, 2015, s.37-44, 67, 214-217; Türkmenoğlu, 2016, s.210-211.) Fıkıhçılara göre bu sistem faiz gibi görünse de faiz yerine koyulmayıp yapılan işlemde kazanılan kâr ifade ediyordu. Bu mesele kanunnamelerde de yer almış; “muamele-i şer’iye ideler, onu on birden ziyade itdürmeyeler ve şer’i muamele itmeden kat’an riba itdürmeyeler” şeklinde belirtilerek muamele-i şer’iyenin faizden ayrı olduğu aktarılmış; ilkinin resmi ikincisinin gayri resmi uygulama olduğu vurgulanmıştır. (Cin vd. 1990, s.42-43; Bulut, 2014, s.34; Kurt, 2015, s.77)

Ancak bu sistemi günümüzde bazı tarihçiler ve iktisatçılar riba olarak görmüştür. Örneğin Barkan’a göre uygulanan sistem %10 faiz ile borçlanma ile aynı anlama gelmektedir. (1988, s.129) Bu açıdan bakıldığında Osmanlı toplumu fâiz ile borç para alışverişini sıkça kullanmıştır. Farklı zamanlarda Osmanlı’yı dolaşan yabancı seyyahlar da bu konuyla ilgili olarak “Osmanlı’da faiz kesinlikle kabul edilmez ama söz konusu vakıflar ve küçükler ise buna izin vardır” (Ricaud, 2012, s.181) diyerek görüşlerini belirtmişlerdir. Yediyıldız’a göre de İslam’da faiz haram olarak belirtilmiştir. Ancak içinde bulunulan zamanın insanları, ahlaki-zihni ve içtimai-iktisadi yapı yüzünden nakdi paralarını bu yol ile işletmek mecburiyetinde kalmıştır. (Yediyıldız, 2003, s.199) Neşet Çağatay’ın ise ribanın (burada ribayı ilk olarak yasaklanan kat kat faiz almak şeklinde ele alıyor olmalı) haram olduğu, normal faizin haram olmadığı yönünde bir görüşü olmuştur. (Turgut, 2020, s.23)

Borç- faiz ilişkisi arşiv belgelerinde de mevcuttur. Bazen örneğin %10 fâizle borç para verilmişse bu durum, “On’u onbir’den borç verdim” gibi ifade edilmiştir. (Ercan, 2001, s.223-224) Şevket Pamuk; para vakıflarını, nakitle kurulan ve borç vererek elde ettikleri fâiz ile hedeflenen uygulamaları gerçekleştirmeye uğraşan müesseseler olarak belirtmiştir. Pamuk,

“Hâkim karşısına çıkan şahıslar fâiz sistemini saklama ihtiyacı duymamış ve hukukî engellemeleri geçmek amacıyla herhangi bir hileye yönelmemişlerdir.” ifadesini kullanarak para vakıflarının meşruiyet kazandığına vurgu yapmıştır. (1993, s.86)

Bahsedilen kazanç payını faizden ayıran noktalardan biri % 10 oranının olmasıdır. Bu oranın geçilmesi durumu riba şeklinde değerlendirilmiş ve mahkemede kadı tarafından da geçersiz sayılmıştır. Bu konuda verilmiş emirler de mevcuttur. Mesela 26 Ramazan 1018 tarihinde Diyarbakır beylerbeyine ve Çüngüş kadısına gönderilen emirde işlemlerde onu on bir buçuk kuruştan fazla muameleye ruhsat olmadığı halde bu yola başvuran Murahabacıların aldıklarının hesap edilerek mahkemece geri alınması emredilmiştir. (BOA., DVNSMHM, 78, 2065) Yine 15 Zilkade 1018 tarihinde Alacahisar beyine ve livada bulunan kadılara gönderilen başka bir emirde de Murahabacılarından onu on bir buçuktan fazla oranla işlem yapanların tesbit edilerek cezalandırılmaları istenmiştir. (BOA., DVNSMHM, 78, 1997) Osmanlı tebaası da onu on bir buçuğa kadar oranla olan işlemleri olağan karşılamış olmalı ki bunun haricinde konuyla ilgili herhangi olumsuzluk durumunda kadıya başvurmuşlardır. Belgeler incelendiğinde bunun çok sayıda örneği ile karşılaşılabılır. Mesela Gelibolu kadısına verdiği borca karşılık onu on bir buçuktan fazla nakit talep eden yeniçeri ile ilgili olarak bir şikâyet yapılmıştır. (BOA., DVNSMHM, 78, 1072)

Diğer taraftan muameleyle ilgili durumlarda mahkemeye başvurulması, para vakıflarının meşruiyetinin halk tarafından da kabul edildiğini gösterir. Mesela Erdoğan Bey vakfı mütevellisi böyle bir alacağı için vakfa 2500 akçe borcu olan bir Müslümanı dava etmiştir. Anlaşılan muameleye göre düzenlenmeyen işlemlerde kadı, fazladan alınan ücreti faiz şeklinde değerlendirip iptaline karar verebiliyordu. Verilen örnekten de anlaşılacağı üzere Osmanlı’da para vakıflarının faiz kurumları olmadığı sonucunu ve aynı kapiya çıksa da işin kitabına uydurulduğu müesseseler olduğunu düşündürmektedir. (Türkmenoğlu, 2016, s.213)

3. PARA VAKIFLARININ ÇALIŞMA ESASLARI

Osmanlı’da para vakıfları, ticari hayata destek veren ve işleyişindeki farklılık ile diğer vakıf türlerinden farklılık gösteren bir müessesedir. Burada mal/sermaye olarak nakit para kullanılmıştır. Para vakıflarının dini açıdan tartışılan bölümü olan işletme usulleri; muamele-i şer’iye, istiğlâl, ferağ bi’l istiğlâl şeklinde gerçekleşmiş ve elde edilen kazançlar vakfın vakfiyesinde belirtilen amaçlar doğrultusunda kullanılmıştır. Ayrıca bazı vakıf kurumlarının menkul veya gayrimenkul mallarını kiralama yöntemiyle de nakdi kazanç elde ettiği anlaşılmaktadır. (Bektaş, 2017, s.19; Çizakça, 2019, s.77)

Para vakıfları, servetlerin durgun ve verimsiz kalmalarını engelleyen bir faaliyet olarak görülmüştür. (Çam, 2014, s.38) Bu uğurda kurumun sermayesi idare tarafından değerlendirilmekte ve bu yolla gelen kazanç, vakfın gayesi uğruna kullanılmaktadır. Gelir getirecek olan yönetim sistemi mütevellî tarafından belirlenmiştir. Vakfiyelerde kurumun işletilmesiyle ilgili **muamele-i şer’iyye, istiğlâl, istirbâh (rih, faiz), murabaha** gibi terimler geçmektedir. Ayrıca **bidâa** ve **mudarebe** yöntemleri, **bey’ (bey’ bat, bey’bi’l vefa, bey’ bi’l istiğlâl)** usulleri vakıf sermayesinin işletme yöntemleri arasında gösterilmektedir. (Özcan, 2003, s.53)

3.1 Muamele-i Şer’iyye (Bey’u’l İne)

Fıkıhta, vadeli olarak satılan bir malın daha sonra satıldığından daha az bir ücrete geri alınması anlamında kullanılmıştır. (Apaydın, 2000, s.283-285; Kurt, 2015, s.214-217) Para vakıflarının sermaye işletmede uyguladığı muâmele-i şer’iyye usulünün İslam hukukundaki

dayanağı yapılan bu **bey‘u‘l-ine** akdidir. (Akgündüz, 2013, s.225) Osmanlı‘da muamele-i şer‘iye olarak kullanılan bu yöntem, faiz düşüncesinden uzak durmak ve sisteme meşruiyet kazandırmak amacıyla uygulanmıştır. Bu sistemin kabul görmesi durumu sık sık tartışma konusu olmuş, cevaz problemini doğurmuş, nihayetinde de insanların menfaatleri için caiz olduğu görüşü genelde kabul görmüştür. Özellikle yetimlere ait sermayelerde uygulanmıştır. (Özcan, 2003, s.58; Aşar, 2011, s.16-19, 30). Kısaca muamele, faizin yasak olduğu iktisadi nizam içerisinde insanların kredi gereksinimini karşılamak için oluşturulmuş olan bir borçlanma sistemidir. (Özcan, 2003, s.54) Muâmele-i şer‘iyye en fazla uygulanan nakit işletme sistemidir. Çizakça da para vakıflarının ekseriyetle muâmele-i şer‘iye ile işlem yaptığını, riskli olarak görülen mudarebe sistemini pek tercih etmediğini tespit etmiştir. (1993, s.71) Mesela muamele-i şer‘iyye 1139 yılında Üsküdar vakıflarının %38,8 oranında tercih ettiği bir sistemdir. 135 işlem arasında 89‘u erkek iken 37‘si kadındır ki bu rakam kadınların finansal yaşamın çok da dışında değil bilakis bilfiil içerisinde olduğunu göstermesi açısından da önem arz etmektedir. Vakıfların sermaye kullandırırken erkek-kadın ayırt etmediği gibi Müslim-gayrimüslim ayırt etmeksizin şahıslara nakit sermaye kullandığı şahısların ihtiyacı nispetinde az veya çok her türlü nakdi vermeye çalıştığı bir diğer önemli noktadır. (Bektaş, 2017, s.27-28)

Kurt‘a göre yapılan işlem faiz olmayıp elde edilen kazanç helaldir. Muamele yapılmadan bir kazanç şart sunulduğunda alacaklı, verdiğinden ziyadesini alamaz. Süresinde iadesi yapılmayan borca herhangi bir ek ücret verilemez. Mühleti biten alacak için tekrar bir düzenleme yapılabilir, borçlu ayrıca bir külfete girebilir. Alacaklı iltizam ettiği ribhi sadece süresi bittiğinde geri isteyebilir. Süresi dolmadan tahsil edilen borcun kalan zamana karşı gelen ribhi ödenmez, hesaptan düşülür. Devlet ribhte (kârda) bir sınırlamaya gidebilir. Para dışındaki borç taleplerinde de iltizam-ı ribh mümkündür. (Kurt, 2015, s.73-76)

Muâmele-i şer‘iyye‘ye ilk olarak şu örneği verebiliriz: Borç alan şahıs bir malını borç verecek olana 100 kuruşa bey‘ eder. Taraflar para ve malı kabz ettikten sonra borç alan şahıs aynı malı tekrar kendisine 120 kuruşa 12 ay vadeli satmasını ister ve borç veren de o malı satar. Böylece borç isteyen hem 100 kuruşu hem de malını elde etmiş, bunun karşılığında da 12 ay vadeli 120 kuruş borçlanmış olur. Aradaki 20 kuruşluk fark satım sözleşmesinden oluştuğu için bu sözleşme caiz görülmüştür.

İkinci yapılış türü; borç alan şahıs borç verenden 120 kuruşa satın aldığı bir malı üçüncü bir kişiye 100 kuruşa bey‘ eder. Üçüncü kişi de aynı malı 100 kuruşa borç verene geri satar. Böylece borç alan şahıs 100 kuruşluk malı 120 kuruşa almış ve vadeli olarak 120 kuruş borçlanmış olur.

Üçüncü yapılış türü ise; borç veren, verdiği 100 kuruşun yanında bir de malını 20 kuruşa bey‘ eder. Borç alan şahıs 20 kuruşluk malı üçüncü bir kişiye hibe eder ve o da borç verene hibe eder. Böylece borç verene 20 kuruşluk malı bedel ödmeden geri gelir ve 100 kuruşluk alacağını vadeli olarak borç alandan ister. (Akkaya, 2018, s.11-12)

Para vakıflarının sadece yukarıda sayılan üç şekilde finansman sağladığı düşüncesi doğru değildir. Bunlardan başka İslam hukukunda faiz yasağına alternatif sistem olarak karz-ı hasen sistemi vardır. Karz-ı hasen, faizsiz borç anlamında kullanılmıştır. İslam dininde karşılıksız olarak bir başkasının zor anlarında ona borç vermenin sadaka vermekten daha faydalı olduğu düşüncesi hâkimdir. Karz-ı hasenin faiz uygulamasına alternatif olarak uygulandığı prensip olarak doğrudur. Ancak ticari hayatta karşılıksız borç vermenin yeterince yer bulmadığını söylemek mümkündür. Zira karz-ı hasenin layığıyla uygulanması halinde hile-i şeriiye

yaparak borç verme gereksinimi oluşmayacaktı. Bu nedenle Hanefiler, altıncı yüzyılda, geri alma koşuluyla satım yöntemini, yani bey' bi'l-vefâyı bulmuşlardır. (Karaman, 2010, s.319) Muamelede asıl önemli olan borçlanılan paranın karz sözleşmesinden ziyade satış sözleşmesine uydurulmuş olmasıdır. (Bektaş, 2017, s.19) Örneğin vakfa ait sembolik değere sahip bir eşya önce taksitli şekilde satılır, sonra daha az bir ücretle geri alınır. Kısaca muamele olarak da geçen bu yöntemde bir taraftan kredideki vade belirsizliği problemi çözülmüş, diğer taraftan karz gereksinimi vakıflara belli bir kazanç getirecek halde karşılanmış olur. (Türkmenoğlu, 2016, s.211) Osmanlı'da muamele-i şer'iyeye olarak kullanılan bu yöntem, faiz düşüncesinden uzak durmak ve sisteme meşruiyet kazandırmak amacıyla uygulanmıştır. Bu sistem uygulanırken satış sözleşmesinde bey', hibe gibi uygulamaların yazılması ise borcu verenin kazancını meşrulaştırma durumu, bir diğer deyişle hile-i şer'iyeye olarak nitelendirilmiştir. (Özcan, 2003, s.54)

3.2 Karz-ı Hasen

Bilâ faiz (faizsiz) ödünç verme anlamında kullanılan karz-ı hasen, sadakadan da üstün görülmüştür. Para vakfı işletme yöntemlerinde borcu veren şahsa menfaat sağlamayan tek usuldür. Yöntemin özendirilmesine karşılık borç alanlar açısından usulün bağlayıcılığının olmadığı, borcu veren açısından da nemâ getirisi elde edilemediği için kısıtlı kullanılmıştır. Nemâ kazancı kadar olmasa da borçların iadesi sırasında borç alanın vereceği küçük hediyelerin alınması normal olarak karşılanmıştır. (Gürsoy, 2015, s.77) Karz'ın terim anlamı, geri ödenmek üzere verilen borçtur. Borçlu aldığı malın aynısını geri ödeyeceğinden dolayı bu manada kullanılmıştır. Mecâzen, Allah'a güzel bir şekilde borç vermenin misliyle geri ödeneceği belirtilmiştir. Bu duruma da "Karz-ı hasen" denilmiştir.

Özellikle hayır amaçlı kurulmuş vakıflarda kullanılan bu tabir para vakıflarında tartışmalara yol açmıştır. Karz verenin faizle, menfaatle ilişkisi varsa karz-ı hasen'den bahsetmek mümkün değildir. Yapılan karz akdi de caiz görülmemiştir. (Apaydın, 2001, s.520-525; Özcan, 2003, s.73; Aşar, 2011, s.14; Çam, 2014, s.47; Kurt, 2015, s.248; Çizakça, 2019, s.76) Yediyıldız; konuyla ilgili olan "hile", "desise" vb. terimlere alternatif olarak "şer'i çare", "şer'i çözüm", "şer'i tedbir" gibi terimlerin kullanılmasını Müslüman devletlerin ekonomik problemlerine çözüm niteliğinde olduğunu savunan şahısların çabalarına rağmen, oluşan içtimai ve ekonomik problemleri bitirecek gerçekçi çözümler olmadığını ifade etmiştir. (Yediyıldız, 2003, s.143; Kurt, 2015, s.52) Ancak burada bahsedilen hile durumu sadece faizden kaçınmak amaçlıdır. Ticari zihniyetin ve kâr amacının sadece çarşıdaki esnafta değil; Osmanlı askeri sınıfı ulema ve taşradaki tarla sahipleri de dâhil olmak üzere toplumun geneline yerleştiği görülmüştür. Pamuk'un burada belirttiği üzere para vakıfları, ticari amaçla yapılan bir uygulama; faizi aşmak için uygulanan basit oyunlar/hilelerdir. Bahsedilen hile sisteminde yün ya da kumaş satımı sıklıkla kullanılan bir usuldür. Bu düzenlemede borç alan şahıs aldığı miktarın dışında fiyatı belirlenen faiz miktarına eşit olan bir parça yün ya da kumaş satın alıyor görünmüştür. Borç iade edildiğinde kumaşın da ödemesi gerçekleşir. (Pamuk, 2005, s.76-77) Bardakoğlu; satış uygulaması sırasında taraflardan birinin rızası dışında yapılan bir işlemde, bey' akdinde, usulsüzlük yapılmışsa bunun hile kabul edilebileceğini beyan etmiştir. (Bardakoğlu, 1992, s.13-19) Para vakıflarında yapılan işlemlerde tarafların alacak ve borç durumlarına ayrıca vâkif oldukları; durumun kadı tarafından muameleye uygun olup olmadığının denetlendiği ve âlimlerin de cevaz verdiği görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında iki tarafın da yapılan ticarete rıza gösterdiği anlaşılmaktadır ki burada bir hile durumunun olması mümkün görünmemektedir.

Geri iadesi şartıyla verilen bir şeyin sahibinden satın alınması uygun olarak değerlendirilmiştir. Karz niyetiyle verilen bir şeyin tesliminden önce üçüncü kişilere bey'î, geri iadesini imkânsız kılacağından dolayı uygun bulunmamıştır. Bu sistem sayesinde riba atlatılmış, insanların maddi sıkıntıları giderilmiştir. Devlet, para vakıflarının faaliyetlerini kadı aracılığıyla denetlemiştir. Kadının ribh oranının tavan hududunu belirlemesi, kurumun işlerliğini artırırken para vakıflarına duyulan güveni de sağlamlaştırmıştır. (Bektaş, 2017, s.21) Devletin getirdiği en önemli kısıtlama da muamele oranları olmuştur. Böylece yasal olmayan tefeciliğe karşı da önlem alınmıştır.

3.3 Bey' Yöntemi

Bey', Arapçada satmak, satılmak ve satın almak şeklinde geçmektedir. (Mutçalı, 1995, s.81) İslam hukukunda da malı mal ile değiştirmek olarak kullanılmıştır. Bey' durumu farklı şekillerde gerçekleşir. Mukayaza (trampa) yöntemiyle yapılan satışta, mal malla değiştirilir. En bilinen yöntemde ise mal bir bedel karşılığında satılır. Üçüncü yöntemde paranın para ile değiştirilmesidir. Dördüncü uygulamada ise "selem" olarak adlandırılan müeccele muaccele satmak (Nakit parayla taksitli mal satın almak) şeklinde gerçekleşir. Para vakıflarında da bey'-i bât, bey' bi'l vefa, bey' bi'l istiğlâl, ferağ bi'l istiğlâl gibi yöntemler kullanılmıştır.

Bey'-i bât; malın ücreti mukabilinde satışı anlamına gelir.

Bey' bi'l vefa; Satış akdinin bir türü olan ve XI. asrın sonlarına doğru ortaya çıkarak rehin tarafı ağır basan ve bir malın belirlenen zaman içinde bedelinin ödenmesi suretiyle geri alımı koşuluyla, gerçekleşen satış işlemidir. Bu satışın normal bir bey' mi rehin mi müstakil bir işlem mi olduğu konusunda ihtilaflar vardır. Ancak burada önemli olan paraya ihtiyaç duyan şahıs kendisine ait bir eşyayı kullanarak bu ihtiyacını karşılamıştır. Borcu veren şahıs ise aldığı mal üzerinde tasarruf yetkisini kazanmış olmakla hem alacağını garanti altına almış, hem de alacağını alana kadar da işine yarayacak bir malı tasarruf etmiş olmaktadır. Sistemde vade bitiminde borç geri verildiğinde ise rehin verilen eşya da sahibine avdet etmektedir. Hanefi mezhebinin de cevaz verdiği bu sistemde, milletin nakit ihtiyacını temin etmedeki sorunları halledip borcu veren sermaye sahiplerinin teminat ve kazanç elde etmeleri sağlanmıştır. Anlaşılan sermaye sahipleri kârsız kredi vermeye çekindikleri ve insanların da gayri resmi yollara başvurmalarının engellenmesi amacıyla bu yöntemin kullanıldığı bilinmektedir.

Bey' bi'l istiğlâl; sözlükte "bir şeyin kâr ve gelirini almak, faydalanmak, istifade, işletim, yararlanma hakkı" anlamını taşımaktadır. (Mutçalı, 1995, s. 631) XVIII. yüzyılda Osmanlı hukuk sistemine dâhil olmuştur. Bir diğer ifadeyle Bey' bi'l istiğlâl, kiralama koşuluyla yapılan bey' bi'l vefa sistemidir. Burada şahıs sattığı eşyayı geri satın alacağını beyan ederek, bu süreç içinde de malını kiralamaktadır. Yani satıcı kendi malını vade doluncaya kadar kiralamış oluyor, rehin alan da mala sahip olmuyordu. Kira zamanı dolduğunda mal kullanımı devam ederse artık belirtilen kira bedeli değil, ecr-i misil (rayiç ücret) ödenir. (Bayındır, 1992, s.20-22; Bardakoğlu, 1992, s.13-19; Özcan, 2003, s.69-73, 291-293; Kaya, 2007, s.80; Aşar, 2011, s.19; Kurt, 2015, s.218; Bektaş, 2017, s.22-23) Bir yandan mal üzerindeki tasarruf yetkisi devam ederken bir yandan da aldığı karz sayesinde ihtiyacını karşılamış oluyordu. Böylece faize bulaşmadan ihtiyaç karşılanmış olmaktadır.

Ferağ "Bir kişinin taşınmaz eşyası üzerindeki tasarruf yetkisinin bir başkasına terk ve tefviz etmesini ifade eder. Ferâğda bulunana fâriğ, lehine ferâğda bulunan kişiye de mefruğ-leh denmiştir. Bir malın, arazinin ya da hanenin bir rakabesi bir de tasarruf hakkı vardır. Rakabe, temlik ve temellükü ifade eden aynî ve zatî her şeye denilir. **Ferâğ bi'l-istiğlâl** sözleşmesi, taşınmazlar üzerindeki tasarruf yetkisinin başkasına devri ile gerçekleşir. Osmanlı Devleti'nde

kişilere ait araziler olmakla birlikte miri araziler de mevcuttur. Miri araziler, rakabesi devlete ait, tasarruf yetkisi kişilere ait olan arazilerdir. **Ferâğ bi'l-istiğlâl sözleşmesi**, miri araziler üzerinde tasarruf yetkisi bulunanların bir başkasına kullanım hakkını devri ile gerçekleştiren. (Bardakoğlu, 1995, s.351)

Osmanlı'da icareteynli vakıf malları ve devlete ait arazilerde (miri) özel mülkiyet hakkı tanınmamış olduğu için bunlar üzerinde satış yapma durumu mümkün olmamıştır. Ancak, bunları kullanarak kâr elde edilebilmiştir. Bu amaçla malın başkasına devrine "Ferağ" denilmiştir. Kullanım hakkının, borç geri verildiğinde iade edilmesi koşuluyla düzenlenmesiyle "Ferağ-ı bi'l vefa"; borç geri verilene kadar kiralanması koşuluyla düzenlenmesiyle "Ferağ bi'l istiğlâl" gerçekleşir. (Bayındır, 1992, s.20-22; Kaya, 2007, s.80)

3.4 Mudarebe ve Bidâa Yöntemi (Ticari Ortaklıklar)

Müslüman âleminde girişimciye borç para veren vakıflar var olmakla beraber, tacir veya esnafın yani girişimcinin birbirlerinden veya başka varlıklı kişilerden borç para alması da görülmüş bir kredi yöntemidir. Tüm yasaklamalara nazaran iktisadi yaşamın olağan seyrinde fâiz yöntemlerini kapsayan ticarî faaliyetlerden vazgeçilemediği anlaşılmıştır. Ama bilhassa tacirler arasında daha yaygın olan temeli İslâmiyet'in ilk zamanlarına kadar uzanan ve üst düzey devlet memurlarının bile kullandıkları farklı ortaklık usulleri de bulunmaktaydı. İslâm âleminde en eski dönemlerden itibaren fâizin kredi sağlama işlevi çeşitli iş ortaklıkları sayesinde başarıyla uygulanmıştır. (Türkmenoğlu, 2016, s.214)

Faizli kredilerle aynı görevi gören ve bu sebeple faizli kredilerin gereksizliğini gösteren ticari düzenlemeler geliştirilmiştir. Bunların başında iş ortaklıkları ve mudarebe gelir. İş ortaklıkları; uzun mesafeli ticaretin finansmanının faizli kredilerle değil, değişik iştiraklerle sağlanan kaynakların niteliğine bağlı olarak değişik şekillerde karşılanmasıdır. (Pamuk, 2005, s.80)

İcra edilen bu ortaklıkların biri "inan ortaklığı" dır. İslam hukukunda önemli bir yer işgal eden bu ortaklık türünde ortaklar sermaye durumuna göre kar ve zararı paylaşmışlardır. İki veya daha fazla şahısla kurulan, her ortağın farklı miktarda yatırım yapma imkânına sahip olduğu, dolayısıyla kâr ve zarar şeklinde yapmış olduğu yatırıma göre mesuliyet sahibi olduğu bir İslâmî ortaklık biçimi olan inan ortaklığının tesisi için din farkı önem arz etmemektedir. Ortaklık Müslüman ve zimmiler arasında da inşa edilebilmiştir. Hatta inan şirketleri zimmilerin kendi içlerinde veya kente gelen yabancı tacirler ile de inşa edilebilmiştir. (Ergin, 2006, s.103; Aşar, 2011, s.25; Türkmenoğlu, 2016, s.214)

İkinci çeşidi mudarebedir. Genelde emek-sermaye ortaklığı şeklinde ifade edilen bu ortaklık, taraflardan birinin sermayeyi diğerinin işletmeyi üstlenmesiyle doğan ortaklık türüdür. (Kallek, 2005, s.359-363; Pamuk, 2005, s.80) Mudarebe bir yatırımcı (sermayeyi veren/sermayedar/rabbü'l-mal) ve bir işleticiden/aracıdan (mudârib) oluşan daha çok sermaye sahibinin kazanç miktarını ve diğer ortaklık şartlarını belirlemede etkin olduğu, sermayede değil sadece gerçekleştiğinde kârda yapılan bir ortaklıktır. Mudârebe ortaklığında şirket kurulurken ticareti yapılacak sermaye (re's-ül mâl) önceden belirlenerek işleticiye teslim edilir, ortaklık sürecinde sermayeye gelen zarar eğer işletici sermayedarın ortaklık kurarken belirlemiş olduğu şartların dışına çıkmamışsa sermayedar tarafından tazmin edilirdi. Mudârebe şirketinde sermaye sahibinin mutlaka tacir veya esnaf olması gerekmezdi. Parasını işletmek isteyen herkes bu ortaklığa dâhil olabiliyordu. Böylece mudârebe ortaklığı bir tür emek-sermaye ortaklığı şeklini almıştır. (Aygün, 2002, s.210-211; Pamuk, 2005, s.80)

İnan ortaklığında veya mudarebe sisteminde borç alışveriş uygulamaları genelde bir sorun oluşturduğunda kayıtlara dâhil olmakta ve sicillerde yerini almaktadır. Bu sebeple bu

ortaklıkların sayısı, iktisadi yaşamdaki yoğunluğu tam olarak belirlenememektedir. Kesin olarak belirlenebilen durum ise ciddi miktardaki davaların farklı nedenlerle barışçıl yollarla çözülmüş olduğudur.

Sicillerin incelenmesiyle ulaşılan başka bir konu da ortaklıklardaki sorun alanlarıdır. Örneğin, mudarebe usulü ile oluşturulan ortaklıkta mal ziyii olduğu zaman eğer işleticinin herhangi bir kusuru yoksa hasar üzerinde sorumluluğu da yoktur. Bu durumda şöyle anlaşmazlıklar doğabiliyordu: Malı zarar görmüş olan bir sermayedar işletici ile mudarebe yöntemiyle ortak olmadıklarını işleticiye borç verdiğini söyleyebiliyordu. Bu durumun aksi de gerçekleşebiliyor; karz-ı hasen ile nakit alan bir borçlu da mudarebe ortağı olduklarını ve malın kendi arzusu haricinde zarar görmüş olduğunu belirtebiliyordu. Kısmen ödenmekle borç olduğu kabul edilen alacak verecek konularında bile borçlu borçtan kurtulmak için borcun mudarebe olduğunu ifade edebiliyordu.

Bu iki ortaklık yönteminin dışında, Osmanlı döneminde diğer ticari ilişki biçimi olan **vedia** da görülmüştür. **Vedia**, bir malın emanet olarak teslim edilmesi anlamına gelmektedir. Bu emanet malların geri iadesinin gerçekleşmemesi dava konusu olabildiği gibi sonradan oluşabilecek anlaşmazlıkları engellemek için emaneti sahibine geri verenler de emanet malını sahibine teslim ettiklerini kayda geçirtme ihtiyacı duyuyor, adli yollara başvurarak iadelerini kayda geçirerek zimmetlerinin ibra edilmesini sağlıyorlardı. (Türkmenoğlu, 2016, s.215)

Vakıf parasıyla vakıf koşuluna bağlı kalarak kurum için taşınmaz satın alınıp gene kurum adına kiraya verilip kâr elde etme durumu da görülmektedir. Kazanılan parayla da vakıf yoluyla hayra devam edilmiştir. Bu yöntem **akara tebdil** veya **icar** denmiştir. Bu yöntemin de diğer yöntemler gibi muamele-i şeriyye hükümlerine aykırı olmaması gerekmektedir. (Kurt, 2015, s.235)

Para vakıflarında "**Bidâa**", vakıfta bulunan nakit sermayenin işletilmesi sonrası kazanılan kârın hepsinin vakfa bırakılmasıdır. Vakıf parayı değerlendiren şahıs, bidâa işlemini hayrî amaçla yapar. Genelde mudarebe ile birlikte anılan bu yöntem ile ilgili olarak kaynaklarda pek malûmat bulunmamaktadır. (Özcan, 2003, s.74-76; Aşar, 2011, s.16)

Bu şirketlerin yanında herhangi bir ticari faaliyette veya işletmede bugün bilinen anlamda ortaklığa da denk gelmek mümkündür. Para vakıflarını kullanan girişimciler, genellikle kara yolu ve deniz yolu ile uzak bölgelere gidip kârlı ticaret yapan büyük tacirlerdir. Bu tacirler, kazançlarından sermaye sahiplerine hisse veriyorlardı. Özellikle gemi sahipleri büyük yatırımlar yapmış ve bu şekilde şirketler kurmuştur. Gemilere sahip olabilmek için büyük bir ekonomik güce ihtiyaç duyulmasına binaen maddi birliğin oluşması gereği doğmuş; böylece kâr ve zararın paylaşılması söz konusu olmuştur. Gemiler genellikle iki veya daha fazla şahsa ait olmaktadır. Mülkiyet de bu kişiler arasında eşit paylaşılmıştır. Ancak bazı durumlarda bu eşitlikten söz edilemeyebilirdi. Bu durumda ikiden fazla ortaklı gemiler yani çoklu ortaklar olabilirdi. Bu hisseler, farklı değerlerde ve sayılarda olabilirdi. Satış işlemi söz konusu olduğunda ise gemi, tek parça halinde satılır, hissedarlara da payları verilirdi. (Türkmenoğlu, 2016, s.216-217) Böyle gemilerde işletmeciler mudarebe karz gibi her türlü yolla sermaye topluyorlardı. Gemicilerin, mahkemelere de bu tür meseleler için başvurduğu görülmüştür. Mahkemeye başvurunun nedenleri de anlaşmazlıkları halletmekten ziyade sonradan oluşabilecek anlaşmazlıkların önüne geçebilmek amacıyla yapılan akdi kadiya onaylatmak olmuştur. (Gedikli, 2012b, s.117)

3.5. Para Vakıflarında Ribah (İstirbah)/ Murâbaha /Muamele Oranları

Ribh; Arapça'da kazanç, kâr manalarına denk gelir. Para vakıflarında nakit sermayenin geliştirdiği kazanç olarak bilinir. Ribh oranı, muamele oranıyla aynı miktarda uygulanmıştır.

Zaten vakfın meşruiyetini sağlayan muamele-i şer'iyeye uygun olma zorunluluğu bulunmaktadır. Osmanlı âlimlerinin de bu konuda görüşleri olumlu olmuştur. Oran olarak "onda" terimi kullanılmıştır. "onu on bir buçuktan borç verme" şeklinde yapılan akitlerden de anlaşılacağı üzere bu oran %15'e tekabül eder. (Özcan, 2003, s.296-299; Pamuk, 2005, s.82) Hiçbir vakıf, kadıya onaylattırmadan ribh oranı belirleyip birilerine borç veremez. (Çiftçi, 2004, s.159)

Murâbaha, alış fiyatı ya da maliyet üzerine belli bir kâr eklenmesiyle yapılan bir tür güvene dayalı bey' akdi manasında kullanılan fıkhi terimdir. Sözlükte "artma, kâr, ticarî kazanç" manalarındaki ribh kökünden gelen ve "kazandırma, kâr hakkı tanıma" anlamı ifade eden murâbaha; terim olarak bir malın alış fiyatı ya da maliyeti üzerine belirli bir kâr eklenerek bey' edilmesidir. Bilhassa piyasayı tanımayan müşteriye güvenilirliği yüksek bir alım yapma imkânı veren murâbahanın ihtilafa ve haksız kazanca yol açmaması için koşulları İslam hukukunda derinlemesine ele alınmış ve tartışılmıştır. (Yediyıldız, 2003, s.143-144; Dönmez, 2011, s.148-152) Böyle durumlarda kadı devreye girip usule göre tasarruf yetkisini kullanabilmiştir. Yasal olmayan yollardan borç veren tefecilere de rastlanılmış; bunlara "Ribahor" denmiştir. Bu tefecilere mümkün olduğunca müsamaha edilmediği, bazen önemli yaptırımların uygulandığı anlaşılmıştır. Bazen de para vakıflarının alternatifi olarak görülmüştür. (Özcan, 2003, s.64-65; Bulut, 2014, s.34-35)

XVI. asrın ortalarından sonra Anadolu'ya yayılan kapıkulları ile diğer askerîlerin ve emeklilerinin murâbaha ve iltizam usulüyle maddi olarak kavileşip âyanlara katılmasının Osmanlı'nın siyasî, iktisadî ve içtimaî dengelerinin bozulmasına neden olduğu, âyanın bir taraftan iltizama katılmak ve çiftçiye borç vererek malvarlığını çoğaltırken diğer taraftan da işlerini düzeltme ya da vergisini ödeyebilmek için borç alan halkı kendisine daha bağımlı hale getirdiği görülmektedir. Bilhassa 1596 yılından sonra murâbahacılık yöntemi yüzünden binlerce kişi Celâlî saldırılarından sakınabilmek adına göç etmiştir. 1609 yılında 1. Ahmet, halkı ribahorlardan ve haksız salgunlarından muhafazayı hedefleyen bir adâletnâme çıkarmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı'da bu oranlar belirlenerek denetlenmiş ve olumsuz durumların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ribanın %30, %60 seviyelerine çıktığı zamanlarda yasadışı murabaha yöntemlerine karşı muamelenin uygulanmasının ahsen olduğu düşüncesi bazı araştırmacılar tarafından kabul görmüştür. Ebüssuûd Efendi'nin konuyla ilgili fetvaları örnek gösterilebilir. (Özcan, 2003, s.61-64; Yediyıldız, 2003, s.143-144) Kadı tarafından gerçekleştirilecek hüccet sonrası belirlenecek borç miktarı uygun görülmüş; aksi durumda karz işleminin geçersizliği vurgulanmıştır. Alınan borcun taksitlendirilmesi durumunda ise herhangi bir kısıtlama olmamıştır. (Özcan, 2003, s.62)

1634 senesinde alınan ilk kayıttan 1911 senesinde alınan son kayda kadar olan 277 senelik süre içerisinde oranların %10-%15 aralığında seyrettiği anlaşılmıştır. Devletin belirlediği bu oranlar 15. asırdan sonra değişmeden kalmıştır. (Gürsoy, 2015, s.296-297) Osmanlı yönetimi 22 Mart 1303 (3 Nisan 1887) yılında çıkarılan Murâbaha Nizamnâmesi ile riba oranlarını % 9 ile sabit tutmaya çalışmıştır. Bazı hukuki düzenlemelerden ve teknik zorunluluklardan dolayı murâbaha yöntemleri kurumdan kuruma çeşitlilik gösterebilmektedir. Murabaha, günümüz Avrupa bankalarında da uygulanan bir finansman usulü olmuştur. (Yediyıldız, 2003, s.143-144; Dönmez, 2011, s.148-152; Çam, 2014, s.47; Türkmenoğlu, 2016, s.213; Bektaş, 2017, s.37)

4. PARA VAKFI ÇEŞİTLERİ

4.1 Avarız Vakıfları

Avarız “sonradan meydana gelen, aslî ve sabit olanın zıddı” anlamında kullanılan bir vergi ve bütçe terimidir. İlk çıktığı zamanlar avarız vergisi, olağanüstü koşullarda alınan vergilerdendi. Harp zamanlarında ihtiyaç halinde alınırken, ilerleyen zamanlarda sürekli harpler nedeniyle doğal vergilerden biri olmuştur. Avarız sandıklarının gelirleri, mahallelerin ileri gelenlerinin ve küçük tasarruf sahiplerinin vakfettikleri paralardan meydana gelmektedir. Neredeyse her mahallede bir avarız sandığının varlığı bilindiğine göre sandıklarının yaygınlığı tartışılmazdır. Tanzimat sonrasında örfi vergilerin kaldırılmasıyla birlikte beledî hizmetler, bayındırlık hizmetleri ve dinî hizmetler gibi mahallenin sosyal ve toplumsal gereksinimlerinin daha ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Bu hizmetlerin içinde müşterek olarak karşılanan giderlerin arasında; mahallenin musluk, tulumba, çeşme, cami, tekke, mektep gibi hayratların bakım ve onarımlarıyla çalışanların ödenekleri önemli yer tutmuştur. (Özcan, 2003, s.34; Koyunoğlu, 2014, s.62-63)

4.2 Esnaf Sandıkları

Osmanlı'daki esnaf toplumunun işbirliği ve dayanışmayı sağlayan faaliyetlerinden biri de esnaf sandıkları olmuştur. Esnaf kesesi ya da esnaf vakfı şeklinde adlarla da bilinmektedir. Bu sandıklara para bağışlamak isteyenler gayelerini belirledikten sonra, katkıda bulunacakları meblağları vakfetmişlerdir. Ayrıca esnafın kendi birlikleri dâhilinde oluşturdukları sandıkların haricinde değişik esnafın buldukları çarşılarda da tüm esnafın birleşmesiyle çarşı yardımlaşma sandıkları kurulmuştur. Bu vakfa; direkt herhangi bir kişinin veya esnafın bağışları, haftalık veya aylık aidatlar, vasiyetle gelen bağışlar, esnafın bir üst mertebeye geçmesiyle verilen ücretler ve toplanan kiralar sermaye olmuştur. Bu sistem sosyal güvenlik ve işsizlik sigortası görevini üstlenmiştir. Sakat ve düşkünler, afetlere maruz kalanlar da bu sistemden faydalanmıştır. Vâkıf sınırlaması olmayan sandıklarda diğer vakıflar gibi müteveli heyetleri aracılığıyla idare edilmiştir. Müteveli loncaya, lonca da esnafına karşı sorumluydu. Ayrıca müteveli loncaya senede bir defa hesap verirdi. Herhangi bir anlaşmazlık durumunda konu kâhyalar meclisinde görüşülürdü. Esnaf sandıklarındaki denetim mekanizması sayesinde icap ederse müteveli bile azledilebilirdi. (Özcan, 2003, s.77, 82-83; Gürsoy, 2015, s.94-100, 206)

4.3 Orta Sandıkları

Yeniçerilerin kendi içlerinde kurmuş oldukları sandıklardır. Kuruluş zamanları ve ne zamana kadar işlevini sürdürdüğü tam olarak bilinmemektedir. Askeri sınıfın içindeki birlik ve beraberlik duygusunu geliştirip muhtaç hale gelenlere ve bunların ailelerine yardım etme amacıyla oluşturulmuştur. (Özcan, 2003, s.77, 86; Koyunoğlu, 2014, s.54)

4.4 Eytam Sandıkları

Osmanlı'da yetim mallarının yasal olarak vakıf malları şeklinde özel güvenceye alındığı ve buna göre çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. Yetim çocukların varlıkları para vakıflarına benzer bir sistemle vasiler aracılığıyla çalıştırılmış ve asl-ı mal korunarak kazanılan kâr çocukların gereksinimleri için kullanılmış, reşit olduklarında da sahip oldukları varlıklar kendilerine iade edilmiştir. Şehit çocukları için ayrıca bazı sandıkların oluşturulduğu da anlaşılmıştır. Tanzimat ile bu sandıkların yönetimi için Terekât Müdürlüğü kurulmuş, daha sonra bu kurum para vakıflarıyla bütünleşmiş ve 1851 yılında kurulan Evkaf Nezaretine bağlı

Terekât ve Nukûd-u Mevkûfe Kalemi şeklini almıştır. Burada biriken sermaye Vakıflar Bankası'nın sermayesini oluşturmuştur. (Günay, 2012, s.475-479; Kurt, 2015, s.234-235.)

4.5 Şahısların Kurdukları Vakıflar

Şahısların kurdukları vakıflar olarak adlandırdığımız vakıflar herhangi bir sandığa vakfedilmeyen, vâkıfların kendi hedefleri doğrultusunda kurulan vakıflardır. Bu tür vakıfların yönetimi vâkıfların vefatlarından sonra evlâtlarına bırakılmıştır. Genellikle mahallelerin ihtiyaçlarını karşılamak amaçlı kurulmuş olan hayır müesseselerinin gereken eksiklerinin temini için vakfedilmişlerdir. (Gürsoy, 2015, s.88-89).

5. PARA VAKIFLARININ İŞLETİLMESİ

5.1 Para Vakıflarının Yönetim ve Denetimi

Mütevelli: Vakıf kanununda vakıflar, idari yönden özerk bir yapıdadır. Ancak çalışmaları, bazı yapıların denetlemesine tabi tutulmuştur. Yönetimde söz sahibi olan mütevelli, vakfiye veya vasiyetnamede belirtilen koşul ve yasalara karşı gelmeden vakfa yararlı olmaya çalışır. (Bilmen, 1971, s.47) Kuruma gelen sermayenin tasarrufunu da bu gayeyle değerlendirir.

Nezaret: Vakıflarda mütevelli görevi kadar nezaret görevinin de mühim olduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda her vakfiyede mutlaka vakfa kimlerin nezaret edeceği ve muhasebelerinin kimler tarafından tutulacağı ayrıntılarıyla kaydedilmiştir. **Nâzır** da vakfın gözetim ve teftişini sağlar. Yapılan çalışmaların vakfın tüzüğüne uygunluğunu ve işlemler sırasında herhangi bir su-i istimal olup-olmadığını gözlemler. Kurumun tahsildarları olan **câbiler**, genelde ihtiyaç halinde veya büyük vakıflarda görev almıştır. Vakfın yönetim kadrosunda "**kâtip**" de yer almaktadır. Kâtibin vakıftaki görevi vakıfların muhasebe kayıtlarını tutmaktır. Kâtipler aslında kadılık kurumunun görevlisi olmakla birlikte muhasebesini tuttuğu vakıftan kitabet ücreti almaktadır. (Pakalın, 1983, s.666; Özcan, 2003, s.77-79, 284-287; Bektaş, 2017, s.84-85; Yaşar, 2017, s.38)

5.2 Verilecek Borcun Muameleye Göre Koşulları: (İdâne) ve Tahsilat İşlemleri

Borçlu şahıslara ait bilgiler, muhasebe kayıtlarında zimem bölümünde yer almaktadır. Zimem Arapça kökenli bir kelime olup mesuliyet, borç manalarına gelen zimmet kelimesinin çoğuludur. İstilahta ise, hukuki manada bir kişilik/ şahsiyet olmak ve bu hukuki şahsın borçlarının ödenmesine değin sabit kaldığı soyut bir mahalli ifade eder. (Kaya vd. 2013, s.424) Vakıf literatüründe zimem hem verilen nakit borçların hem de borç alana ait bilgilerin bulunduğu kısım olarak bilinir. Bu açıdan bakıldığında zimem kısmı, vakıfların borç vermedeki faaliyetlerini inceleyebilme yönünden önem arz etmektedir. (Bektaş, 2017, s.47; Akel, 2019, s.9)

Yapılan işlemin evvela İslam'a yani şeriata uygun olması gerekmektedir. Nema sağlamak için vakıf sermayesinin değerlendirilmesinde en makul yol karz sözleşmesiyle gerçekleşir. I. Selim'in kanunnamesinde de görüldüğü üzere "onu on birden fazla itdirmeyeler" sözüyle meşru kâr oranı muameleye uygun tutulmuştur. (Kurt, 2015, s.229) Borç verildiği anda kârdan da bahsedilmeli idi. Aksi durumda alacaklı sonraki zamanlarda verdiği kadar fazlasını isteyemezdi. Vakıftan borç alan şahıs vefat ederse borcu peşin duruma geçer. Mütevelli asl-ı malı da ribh kısmını da terekeden tahsil edebilir. Ancak vefat durumunda şahsa ait borcun düşmesi durumundan dolayı kişi aleyhine kâr işlemez. Mütevellinin vefatı ya da azli durumunda ise borç takip işini yeni görevlendirilecek mütevelli teslim alır. Terekeden talep edilecek alacakların arasında vakfın alacaklarının herhangi bir önceliği olmayıp diğer alacaklarla bir tutulmuştur. Borç emsaliyle; yani altın şeklinde borç alınmışsa altın şeklinde

ödenir. Vakıf sermayesinin ziyan olmasını engellemek için rehin ve kefil talebi önem arz etmektedir. (Kurt, 2015, s.77-78) Ayrıca vakfiyelerden de anlaşıldığı üzere birçok vâkıf, ihtiyaç duyduğu için işletmek üzere verdiği paraya zam yapmıştır. (Kurt, 2015, s.129-131)

Takas, borç alanın sıklıkla faydalandığı ödeme yöntemlerinden olmuştur. Böylece borç alanlar aldıklarına karşılık taşınmaz veya taşınır varlıklarını kullanmışlardır. (Çam, 2014, s.47) Örneğin; 1079 tarihli bir belgede, Trabzon'da borcun sıfırlanması karşılığında buğday verildiği görülmüştür. (BOA, TŞS, 1845, 3, 1, 2; BOA, TŞS, 1845, 3, 1, 4; BOA, TŞS, 1845, 3, 1, 5) Osmanlı'da yaygın olarak kullanılan bu yöntemin dışında havale sistemi de uygulanmıştır. Borç alanın başka birindeki alacağını kendi alacaklısına aktarması halinde işlemektedir. Fakat bu yöntem bilhassa ölümler sonrasında ihtilaflara neden olmaktadır. (Türkmenoğlu, 2016, s.210)

Borcun ifası sırasında ilk irtibata geçilen borçlunun kendisi olup ödeme mümkün olmayınca kefiline veya alınan rehine müracaat edilirdi. Bazen deyn(borç)'in zamanında geri verilmemesinden dolayı da kadiya başvurulmuştur. (Özcan, 2003, s.306-307)

5.3 Vakıfların Aldıkları Teminatlar

Vakıfların en önemli hedeflerinden biri de te'bid düşüncesiyle asl-ı malın korunması olmuştur. Bu amaçla asl-ı malı az olan vakıflar, sermayelerini güçlendirmek amacıyla bir araya gelerek asl-ı mallarını birleştirmişlerdir. Bu şekilde ortak sermaye kullanımı ile küçük vakıfların devamlılığı daha kolay sağlanmıştır. (Akkaya, 2018, s.29; Akel, 2019, s.39)

Para vakıfları, sermayelerini borç isteyenlere verirken, sermayenin ziyan olmaması için birtakım önlemler almışlardır. Bunların başında, borçlulardan talep edilen teminatlar gelmektedir. Borçlu şahsın durumuna bağlı olarak, ekseriyetle bir teminat istenirken bazen birden çok teminat da talep edilmiştir. Talep edilen teminatlar, kaynaklarda "bâ rehin", "bâ istiğlâl", "bâ kefil", "bâ temessük", "bâ kefil ve rehin", "bâ kefil ve temessük" şeklinde geçmektedir. Vakıf paralarının zayi olmaması adına, vakıflar genellikle yerli tâcire finansman sağlarken; fakirlere, müflislere, misafirlere, müderrislere, sipahilere ve yeniçerilere borç verilmemesi gerektiğini şart koşmuşlardır. Ancak maddi imkânı çok iyi olmayanlardan, birden çok teminat alınarak onlara da finansman sağlandığı söylenebilir. (Akgündüz, 2013, s.233; Bektaş, 2017, s.41)

İstiğlâl sözleşmesinde kredi talep eden şahsın herhangi bir malı kira getirisi için zaten vakıfta olmasından dolayı kendisinden ayrıca bir teminat talep edilmezdi. Ancak bu durumla ilgili olarak bazı istisnalar görülmüş ve bazen teminat talep edilebilmiştir. (Akkaya, 2018, s.28)

İstiğlâl, dolaylı olarak teminat yöntemleri arasına girmektedir. Yani oluşabilecek bir riske karşı var olan bir malın teminat olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. (Bayındır, 1992, s.20-22; Akkaya, 2018, s.50-53)

Muamele yönteminde de neredeyse her işlemde teminat alınmıştır. Bu teminatlar; kefil, rehin ve temessük şeklinde olup Osmanlı belgelerinde de yer almaktadır. (Çam, 2014, s.48.) İşlem sırasında duruma göre bir veya birkaçı istenebilmiştir. Vakfiyelerde de teminatla ilgili "**Rehni kavi**" tabiri geçmektedir. Yani verilen kredi geri ödenemezse o krediyi karşılayacak miktarda alınan teminatın satılması durumu mümkündür. (Özcan, 2003, s.287-288; Koyunoğlu, 2014, s.63) **Kefil**, kendi zimmetini başkasının zimmetine ekleyen yani başkasının üzerine lazım gelen bir mütâlebeyi kendisi için iltizam eyleyen kimsedir. "**Kefil-i meli**": Para vakıflarında nakit kredi verilirken alınan teminatlardandır. Kefil olanların sayısı genelde tek kişidir. Bunlar genelde zengin ve nüfuzlu kişiler olmaktadır. Borcu karşılayabilecek imkânı olan birinin kefaletidir. Vâkıfın özel bir koşulu varsa, bu durumda kefil sayısı birden çok olabilmektedir.

Birden çok olan kefillerde, her kefil borcunun hem aslına hem de ribhine kefil olabilmekle beraber, toplam borcun kefiller arasında paylaştırıldığı da görülmüştür. (Özcan, 2003, s.287-288; Koyunoğlu, 2014, s.63) **Temessük:** Arapça'da tutunmak, sırtını dayamak anlamına denk gelir. Temessük ile anlamdaş olan tahvîl ve çoğunlukla son zamanlarda senet de kullanılmıştır. Alınan bir şey karşılığında verilen borç senedir. (Kütükoğlu, 2011, s.413-414)

6. SONUÇ

İhtiyaç sahiplerine yardım etmek, insanın fitratında olan bir duygudur. Her dönemde ve toplumda karşılığı ve bu karşılığın doğurduğu uygulamalar mevcuttur. İslam devletlerinde bu amaçla aynı ve nakdi yardımlar yapılmış; vakıf sistemi de bu paralelde gelişmiştir. Böylece varlıklı kesimler ya da durumu müsait olanlar, halka karşı dini ve hukuki deynlerini ödeme imkânı bulmuştur. Vakıfların devlet tarafından özerk tutulması ve bunun yanında oluşabilecek olan olumsuzluklara karşı denetimin sağlanması; bu müesseselerin kabul görmesi ve daimi olmasını sağlamıştır. Geçmişten gelen vakıf geleneğini gayrimenkul ve menkul malların yanına nukûd-ı mevkufe de eklenmiştir. Para vakıflarının Osmanlı Devletinden daha önceki İslam devletlerinde görülmemesi, bu kurumların Osmanlı döneminde ortaya çıktığını gösterir. Vakıfların işleyişi ve birçok özelliği resmi tüzük niteliğinde olan vakfiyenâmelerde açıkça belirtilmiştir. Para vakıflarında yapılan alışveriş işlemlerinde din, dil, ırk, cinsiyet farkı gözetilmemiş ve toplumsal bütünlük sağlanmıştır.

Para vakıflarını faizsiz bir finans sistemi oluşturmak için ekonomik sisteme entegre eden Osmanlı uleması, para vakıflarının borç verirken elde edeceği fazlalığın satım sözleşmesinden oluşmasını sağlamak suretiyle elde edeceği artı geliri meşrulaştırmıştır. Bunun için nakit işletme usulleri olan muâmele-i şeriye, bey' bi'l-istiğlâl ve ferağ bi'l-istiğlâl akitleri kullanılmıştır. (Kaya, 2007, s. 80) Bunun dışında iş ortaklıkları, mudarebe, taşınmazların kullanılması (icare) vb. işlemlerle de vakıflar için ek gelir elde edilmiştir. İslam'ın faize olan bakışı dolayısıyla nakit işletme usulleri için faizsiz sözleşmeler geliştirilmiştir. Toplumun finansmana olan ihtiyacını göz önünde bulunduran Osmanlı uleması, belli şartlar altında vakıfların borç vermesini mümkün kılmıştır. Bu şartların en başında, vakıfların alacakları ribh oranının %15'i geçmemesi gelmektedir.

Bu çerçevede para vakıflarının hiçbiri %15 ribh oranını geçmemiştir. Hatta bazı para vakıflarının %15 ribh alma imkânı varken, %10, %12 veya %12,5 oranında ribh belirledikleri de görülmüştür. Bu oranın geçildiği durumlar ise tefecilerde görülmüş; yüksek ribanın engellenmesi ve halkın maddi olarak herhangi bir olumsuzluk yaşamaması için fetvalar ve fermanlar yayımlanmıştır. Ayrıca gerçekleştirilen bu akidler kadı önünde düzenlendiğinden dolayı yapılan işlem resmiyet kazanmış; aksi durumda yapılan sözleşmelerin hukuken geçersiz olacağı ve bir olumsuzluk durumunda hak talep edilemeyeceği belirtilmiştir.

Bir başka şart ise borç veren para vakıflarının faize düşmemek adına mutlaka yukarıda bahsi geçen üç şekilden biri ile finansman sağlamaları şart koşulmuştur. Vakıfların finansman ihtiyacını gidermesi ile paraya ihtiyacı olan halkın tefecilerin eline düşmesi de engellenmiş olmaktadır. Her şeyi kaydedilen para vakıflarından borç alan halkın, mağdur olması imkânsızdır. Fakat tefeciler ile işlem yapanların hakkını savunacak bir merci bulunmamaktadır. Bu durum para vakıflarını daha bir vazgeçilmez kılmıştır. Para vakıflarının en önemli faaliyeti, halkın finansman ihtiyacını meşru yollardan karşılamaktır. Nihayetinde ise özellikle para vakıflarının işletim usullerinde yer alan riba düşüncesi ve bunun da İslam

dininde haram kılınmış olması, fikir birliğine varılamamasındaki en önemli etkenlerden biri olmuştur.

Osmanlı döneminde bu yöntemlerle günümüz bankacılığının temelleri atılmış; hatta birkaç defa Osmanlı Devletinde banka kurma teşebbüsleri olmuştur. Para vakıflarında yapılan işlemlerin şer' en ve örf' en uygunluğu için dönemin din âlimlerinden fetvalar alınarak bu kurumların meşruiyeti ve aktif çalışması sağlanmıştır. Para vakıfları nukûddan elde edilen kâr sayesinde varlığını ve gelirinin devamlılığını sürdürmüş; elde ettiği nakit ile de din, dil, ırk ve cinsiyet ayırt etmeksizin tüm insanlığa hizmet üretmiştir. Bu vakıflardaki nemalandırma işlemleri üzerine yapılan tenkitler, vakfın işleyişini engellememiştir.

Ekseriyetle kadınlar tarafından kurulan vakıf kurumlarında yine kadınların önemli roller üstlendiği ve bu kadınların arasında gayrimüslimlerin de varlığı görülmektedir. Billhassa devlet tarafından da desteklenen bu müesseseler sayesinde nakdi paraya ihtiyaç duyan insanlar, ribahor denilen tefecilerin yıkıcı etkilerinden kurtulmuştur. Bu kişiler ihtiyaçlarını karşılarken bir yandan da küçük bütçelerle iktisadi teşebbüslerde bulunabilmiştir. Ayrıca büyük ölçekli vakıf kurumlarını oluşturmaya imkân olmayan ancak böyle bir niyete haiz olan kişiler de vakıflara para bağışında bulunarak dini arzularını tatmin edebilmiştir.

Para vakıfları bütçeleriyle borç para vererek manevi bir tatmin sağlamalarının yanında hayrî hedefler doğrultusunda çalışmalar yürüterek de bu manevi tatmine katkı sağlamıştır. Vakıflar aracılığıyla din hizmetlileri ve yoksullar maddi olarak desteklenirken; medrese, cami, mescit vd. hayır kurumlarının bakım ve onarımı da sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

a) Arşiv Belgeleri

- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DVNSMHHM, 78, 1072.
Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DVNSMHHM, 78, 1997.
Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DVNSMHHM, 78, 2065.
Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). TŞS, 1845, 3, 1, 2.
Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). TŞS, 1845, 3, 1, 4.
Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). TŞS, 1845, 3, 1, 5.

b) Yayınlanmış Eserler

- Akdağ, Mustafa. (1999). *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1453-1559)*. 2.Cilt. Ankara: Barış Yayınları.
- Akel, Ahmet Sedat. (2019). "Şer'iyye Sicillerinde Yer Alan 346 Numaralı Muhasebe Defferine Göre Eyüp Vakıfları (1219-1223)". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akgündüz, Ahmet. (2013). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: OSAV Yayıncılık.
- Akkaya, Arif. Ocak (2018). "18. Yüzyılın Sonlarında Muhasebe Kayıtları Işığında Üsküdar Para Vakıfları". Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Apaydın, Hacı Yunus. (2000). "İne". ss.283-85 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.22. Ankara: TDV Yayınları.

- Apaydın, Hacı Yunus. (2001). "Karz". ss.520-25 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.24. İstanbul: TDV Yayınları.
- Aşar, Betül. (2011). "İslam Hukuk Tarihinde Para Vakıfları ve Finansman Kaynağı Olarak Kullanılması". Yüksek Lisans Tezi, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Aygün, Necmettin. (2002). "XVIII. Yüzyılda Trabzon'da Ticaret". Basılmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bardakoğlu, Ali. (1992). "Bey'". ss.13-19 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.6. İstanbul: TDV Yayınları.
- Bardakoğlu, Ali. (1995). "Ferâğ". ss.351-54 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.12. Ankara: TDV Yayınları.
- Barkan, Ömer Lütfi. (1988). *Hüdavendigar Livası Tahrir Defteri*. 1.Cilt. Ankara: TTK. Yayınları.
- Bayındır, Abdülaziz. (1992). "Bey' bi'l Vefa". ss.20-22 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.6. İstanbul: TDV Yayınları.
- Bektaş, İsmail. (Temmuz 2017). "Muhasebe Kayıtları Işığında 18.Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar Para Vakıfları". Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. (1971). *Hukuku İslamiye ve Istılahtı Fıkhîyye Kamusu*. 5.Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Buhârî, Sahih-i. (2008). *Muhtasar-ı Tecrîd-i Sarîh*. Çev. Abdullah Durmuş, vd, 1.Cilt. İstanbul: Polen Yayıncılık.
- Bulut, Mehmet. (2014). "Osmanlı Dünyasında Vakıflar ve Finans". Ed. Mehmet Kurtoğlu. *Vakıf ve İktisat Sempozyum*: 33-35.
- Cin, Halil vd. (1990). *Türk Hukuk Tarihi*. 2.Cilt. İstanbul: Timaş Yayıncılık.
- Çam, Mevlüt. (2014). "Vakfiyelere Göre İktisadi Teşekküller". Ed. Mehmet Kurtoğlu. *Vakıf ve İktisat Sempozyum*: 37-50.
- Çiftçi, Cafer. (2004). *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*. Bursa: Gaye Kitabevi.
- Çizakça, Murat. (1993). *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*. İstanbul: İlmi Neşriyat.
- Çizakça, Murat. (2019). "İktisat Tarihi Açısından Vakıflar". *Vakıflar Der.*, 80. Yıl Özel Sayısı: 73-84.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. (2011). "Murâbaha". ss.148-52 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.31. İstanbul: TDV Yayınları.
- Ercan, Yavuz. (2001). *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayıncılık.
- Ergin, Hayri. (2006). "18. Yüzyıl Fetvalarına Göre Osmanlı'da Günlük Hayat". Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gedikli, Fethi. (2012). "İstanbul'da Para Vakıfları ve Mudarebe". *Osmanlı Hukuku: Makaleler*: 31-47.
- Gedikli, Fethi. (2012). "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde Deniz Taşımacılığına Dair Bazı Hukuki Terimler ve Düzenlemeler". *Osmanlı Hukuku: Makaleler*: 115-238.
- Genç, Mehmet. (2014). "Vakıf ve İktisat". Ed. Mehmet Kurtoğlu. *Vakıf ve İktisat Sempozyum*. 25-29.
- Günay, Hacı Mehmet. (2012). "Vakıf". ss.475-79 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.42. İstanbul: TDV Yayınları.

- Gürsoy, Çiğdem. (2015). "Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları". Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kallek, Cengiz. (2005). "Mudarebe". ss.359-863 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.30. İstanbul: TDV Yayınları.
- Karaman, Hayrettin. (2010). *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku*. 2.Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Kaya, Eyyüp Said vd. (2013). "Zimmet". ss.424-28 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.44. Ankara: TDV Yayınları.
- Kaya, Süleyman. (2007). "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Koyunoğlu, H. Hüsnü. (2014). "Osmanlı Vakıflarının İktisadi Faaliyetleri ve Etkinlikleri". Ed. Mehmet Kurtoğlu. *Vakıf ve İktisat Sempozyum*: 51-63.
- Kurt, İsmail. (2015). *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (2011). "Temessük". ss.413-14 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.40. Ankara: TDV Yayınları.
- Mutçalı, Serdar. (Aralık 1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- Özcan, Tahsin. (2000). "İbn. Kemal'in Para Vakıflarına Dair Risalesi". *TDV. İslam Araştırmaları Dergisi*. 4(1): 31-41.
- Özcan, Tahsin. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara: TTK.
- Pakalın, Mehmet Zeki. (1983). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2.Cilt. İstanbul: MEB Yayınları.
- Pamuk, Şevket. (1993). *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Pamuk, Şevket. (2005). *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ricaut, Paul. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. yüzyıl)*. Çev. Halil İnalçık vd. Ankara: TTK.
- Turgut, Vedat. (2020). "Eski Dünya Düzeni'nden Yeni Dünya Düzeni'ne Vakıflar: Başlangıcından Cumhuriyete". *Vakıfbank Tarihi*, İstanbul: Vakıfbank Yayınları.
- Türkmenoğlu, Mehmet Ali. (2016). "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon (Şer'iyeye Sicillerine Göre)". Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Üner, Mehmet Emin. (2015). "Osmanlı Döneminde Urfa'da Hanımlar Tarafından Kurulmuş Vakıflar". Ed. Mustafa Öztürk vd. *Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı Armağanı*. 2. Cilt. Kayseri: Kardeşler Ofset.
- Yaşar, Havva Selcen. (2017). "XIX. Yüzyıl Uşak Para Vakıfları". Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yediyıldız, Bahaeddin. (2003). *XIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: TTK.
- Yediyıldız, Bahaeddin. (2012). "Vakıf". ss.479-86 içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.42. İstanbul: TDV Yayınları.